МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Журнал заснований у 1918 році

ВЧЕНІ ЗАПИСКИ

ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Серія: Філологія. Журналістика

Том 36 (75) № 1 2025

Частина 2

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

Головний редактор:

Досенко Анжеліка Костянтинівна – кандидатка наук із соціальних комунікацій, доцентка, завідувачка кафедри журналістики, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського (головний редактор).

Члени редакційної колегії:

Бикова Ольга Миколаївна – кандидатка наук із соціальних комунікацій, доцентка, доцентка кафедри міжнародної журналістики факультету журналістики, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка;

Гадомський Олександр Казимирович – доктор філологічних наук, доктор габілітований гуманітарних наук в області мовознавства (Варшавський університет), професор, завідувач кафедри білоруських та українських досліджень, Інститут славістики, Опольський університет, Ополе, Польща;

Маркова Мар'яна Василівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри романської філології та компаративістики, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка;

Свенцицька Еліна Михайлівна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри слов'янської та романо-германської філології, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського;

Ткаченко Тетяна Іванівна – доктор філологічних наук, доцент;

Юксель Гаяна Заїрівна – кандидатка філологічних наук, доцентка, доцентка кафедри журналістики, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського
(протокол № 7 від 20 лютого 2025 року)

Науковий журнал «Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського.
Серія: Філологія. Журналістика» зареєстровано відповідно до Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1136 від 11.04.2024 року.

Мови видання: українська, англійська, польська, німецька, французька, словацька, румунська, італійська.

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») зі спеціальностей 035 – Філологія, 061 – Журналістика відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 № 409 (додаток 1)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Сторінка журналу: www.philol.vernadskyjournals.in.ua

ISSN 2710-4656 (Print)
ISSN 2710-4664 (Online)

© Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, 2025

ЗМІСТ

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Абабіна Н. В.
ДИСКУРС ДИВНОГО АТРАКТОРА У НАУКОВО-ФАНТАСТИЧНОМУ ТВОРІ 1

Горболіс Л. М.
«НОВА ДРАМА» І ТЕАТР
У СВІТОВОМУ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОМУ ДИСКУРСІ
КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ. 7

Любецька В. В.
ОСМИСЛЕННЯ ДИСКУРСУ МІСТА В РОМАНІ «НОВЕ ЖИТТЯ»
ОРХАНА ПАМУКА 12

Макаренко Л. В., Зіневич В. В.
ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ У СУЧАСНІЙ ЛІТЕРАТУРІ 17

Maharramzada T.
RESEARCH OF MAMMADAGHA SULTANOV
ABOUT CLASSICAL AZERBAIJANI LITERATURE 25

Собчук О. Б.
ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ТА ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ
В ІСТОРИЧНОМУ ДЕТЕКТИВІ ФІЛІПА ПУЛЛМАНА «ТИГР У КРИНИЦІ» 31

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Барабаш С. М.
АРХЕТИП ТАНЦЮ РУТЕНІЇ ВІТАЛІЯ КЛИМЧУКА 38

Біляцька В. П.
КОЛИСКОВА ЯК РІЗНОВИД ВОЄННОЇ ЛІРИКИ:
ЕТНОВИЗНАЧАЛЬНІ МАРКЕРИ 44

Івасишина Т. А.
РОМАН АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО «АНДРІЙ ЛАГОВСЬКИЙ»
НА ПЕРЕХРЕСТІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНИХ СУДЖЕНЬ 49

Качак Т. Б.
ЧОРНОБИЛЬ І ТРАВМА ПОКОЛІНЬ:
ЯК ДИТЯЧІ КНИГИ ЗБЕРІГАЮТЬ РОДОВУ ПАМ'ЯТЬ 54

Олійник Л. В., Приймак І. В.
ХУДОЖНЯ СВОЄРІДНІСТЬ ПОВІСТІ «ПІД ХРЕСТОМ» ГРИГОРІЯ ХРАПАЧА
В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ПРО ГОЛОДОМОР 60

Токмань Г. Л.
ХРОНОТОПІЧНА ГРА ЯК ЕЛЕМЕНТ АБСУРДИСТСЬКОЇ ПОЕТИКИ
В ОПОВІДАННІ «ДІТИ ВЕЛИКОЇ МАТЕРІ» ЮРІЯ БОНДАРЕНКА 65

ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Aliyeva S. A.
THE INFLUENCE OF JAMES JOYCE'S MODERNISM
ON THE PROSE OF THE SIXTIES IN AZERBAIJANI LITERATURE 71

Valiyeva J. E.
THE USE OF NATURE DETAILS IN THE POETIC REFLECTION
IN KARABAKH INCIDENTS (IN POEMS AND EPICS)..... **81**

Guliyev E. M.
POETIC MEANING OF "FATHERLAND" AND "AZERBAYAN"
IN THE PRESS OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN..... **87**

Дроздовський Д. І.
РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ІСТОРИЧНОГО ЯК АКСІОЛОГІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ
В РОМАНІСТИЦІ Д. РОБЕРТСОНА ТА А. ФОРНИ:
МЕТАМОДЕРНІСТСЬКИЙ АСПЕКТ..... **94**

Ibrahimova K. A.
THE PRIMACY OF "ANIMAL INSTINCT" AS A CONCEPT
IN WILLIAM GOLDING'S NOVEL-PARABLE "LORD OF THE FLIES"..... **102**

Науменко Н. В.
ПРОБЛЕМАТИКА ТА ПОЕТИКА ДЕБЮТНОГО АЛЬБОМУ СТІНГА
"THE DREAM OF THE BLUE TURTLES" (1985)..... **107**

Khalilzade Sh. Sh.
THE REFLECTION OF MENIPPE'S SATIRE
IN THE NOVEL "LINCOLN IN THE BARDO" BY GEORGE SAUNDERS..... **115**

Yuhan N. L.
BERLINER INTERMEDIALES "THEATER DES ANTHROPOZÄNS":
ÖKOLOGISCHE HERAUSFORDERUNGEN UND PSYCHOLOGISCHE
DIMENSIONEN SZENISCHER INTERPRETATIONEN..... **121**

**МОВИ НАРОДІВ АЗІЇ, АФРИКИ,
АБОРИГЕННИХ НАРОДІВ АМЕРИКИ ТА АВСТРАЛІЇ**

Комарницька Т. К.
ЛЕКСИКА ЯКУВАРІҐО ЯК СПЕЦИФІЧНА РИСА МОВИ
МАСОВОЇ КУЛЬТУРИ ЯПОНІЇ..... **130**

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

Гуцул Л. І., Комар Л. В., Луканська Г. А.
КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ СУЧАСНОГО ФАХІВЦЯ:
ВИКЛИКИ, ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ..... **135**

Зозуля Н. Ю., Трегуб А. М., Телелим І. В.
РОЛЬ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У РОЗВИТКУ
СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ..... **141**

Іванюха Т. В.
ДИСКУРСИ МЕДІА ТА КУЛЬТУРИ:
ОСНОВНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ У ДІАХРОНІЧНОМУ ВИМІРІ..... **146**

Кирилова О. В., Хотюн Л. В.
ВПЛИВ АЛГОРИТМІВ ЮТУБУ НА ІНФОРМАЦІЙНУ ІЗОЛЯЦІЮ:
АНАЛІЗ РЕКОМЕНДАЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ..... **151**

Кошелюк О. В.
(ПОСТ)ТРАВМАТИЧНИЙ СТОРИТЕЛІНГ
НА СТОРІНКАХ САЙТУ УКРАЇНСЬКО-КАНАДСЬКОГО КОНГРЕСУ
«ГОЛОДОМОР. УКРАЇНСЬКИЙ ГОЛОД-ГЕНОЦИД 1932–33»..... **159**

Олексієнко Л. А., Багно Я. В.. Талат І. О.
ВПЛИВ НЕВЕРБАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙНИХ СТРАТЕГІЙ
НА ЕФЕКТИВНІСТЬ МІЖКУЛЬТУРНОГО
ДІЛОВОГО СПІЛКУВАННЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ..... **164**

Panchenko S. A.
"FOLLOWING PATHS OF ST. THECLA" AND THE INTRODUCTION
OF THE ROUTES OF SAINTS IN THE SPHERE
OF INTERNATIONAL RELIGIOUS TOURISM:
SOCIAL AND COMMUNICATION VECTOR..... **170**

Посмітна В. В.
ПРІОРИТЕТНІСТЬ КООПЕРАТИВНИХ КОМУНІКАТИВНИХ СТРАТЕГІЙ
ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ МОВНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ У ПРОФЕСІЙНІЙ КОМУНІКАЦІЇ
ПРЕДСТАВНИКІВ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ..... **185**

Прус Н. О., Зінченко О. А., Лембік С. О.
РОЛЬ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ
У ФОРМУВАННІ ПРОФЕСІЙНОЇ МОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ..... **190**

Чулкова А. В.
ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ МЕДІА
НА ТРАДИЦІЙНІ ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ..... **197**

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЖУРНАЛІСТИКИ

Бабенко В. С.
МЕТА-МІФ УКРАЇНСЬКОГО ДІАСПОРНОГО ТЕЛЕБАЧЕННЯ КАНАДИ
В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ СУЧАСНИХ МАСМЕДІА
(НА ПРИКЛАДІ ТЕЛЕВІЗІЙНОЇ ПРОГРАМИ «ГЛОБУС УКРАЇНИ»)..... **204**

Башманівська Л. А.
ДИКЦІЯ ТА ГОЛОС ЯК СКЛАДОВІ ПРОФЕСІЙНОГО МОВЛЕННЯ
МАЙБУТНЬОГО ЖУРНАЛІСТА..... **211**

Бутиріна М. В., Обласова О. І.
КРАЄЗНАВЧА КОНТЕКСТУАЛІЗАЦІЯ ІСТОРІЇ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ
КАТЕРИНОСЛАВЩИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ..... **216**

Волковинський О. С.
ОБРАЗ ФАКТУ І ЙОГО СТРУКТУРОТВОРЧА РОЛЬ
У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ РАДІОРЕПОРТАЖІ..... **224**

Гордієнко Т. О.
ВПЛИВ ДОДАТКІВ ДЛЯ ОБМІНУ ПОВІДОМЛЕННЯМИ
НА КРИЗОВІ ТА РИЗИК-КОМУНІКАЦІЇ..... **230**

Данькевич Ю. В., Костенко О. Г.
ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ТА ЙОГО РОЛЬ
У БІБЛІОТЕКАХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ..... **237**

Козак В. А.
ФЕЙКОВІ ДОКУМЕНТИ ЯК ІНСТРУМЕНТ
ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ ВІЙНІ
РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ..... **242**

Кошман І. М.
ТОПОНІМИ-УКРАЇНІЗМИ В МЕДІАТЕКСТАХ РОСІЙСЬКОЮ..... **248**

Николюк Т. В., Шкляєва Н. В.
ФОЛЬКЛОРНІ НАРАТИВИ В МЕДІАПРОСТОРІ ВОЛИНІ **253**

Обласова О. І.
ЖІНОЧІ ЖУРНАЛИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЕМАНСИПАЦІЇ
В КОНТЕКСТІ ЕВОЛЮЦІЇ FASHION-ЖУРНАЛІСТИКИ КІНЦЯ ХІХ – ПЕРШОЇ
ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ **258**

Одарчук Н. А., Калиновська І. М., Коляда Е. К.
ОБРАЗ УКРАЇНИ В КАРИКАТУРАХ КАНАДСЬКИХ ЗМІ **264**

Фенько Н. М., Гундерук О. О., Бегер І. В.
МОВА ВОРОЖНЕЧІ В СУЧАСНІЙ ЖУРНАЛІСТИЦІ: РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР **272**

Ципердюк І. М.
ПРОБЛЕМИ МІГРАЦІЇ УКРАЇНЦІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ
В МАТЕРІАЛАХ «DEUTSHE WELLE» **277**

Червінчук А. О.
КОНФЛІКТНО-ЧУТЛИВИЙ ПІДХІД ДО ІНТЕРВ'ЮВАННЯ КОМБАТАНТІВ
І ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ **282**

ПРИКЛАДНІ СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Балюн О. О., Фисун Д. М.
ОБРАЗ ПСА ПАТРОНА ЯК ЕЛЕМЕНТ
ПОЗИТИВНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ПРОПАГАНДИ **287**

Бондаренко І. С.
КОНТРОВЕРСІЙНІСТЬ КОНЦЕПТУ «СОЦІАЛЬНИЙ ІНЖИНІРИНГ»
В УМОВАХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПОТРЯСІНЬ **293**

Булах Т. Д.
ЛІТЕРАТУРНИЙ ПОДКАСТИНГ В УКРАЇНІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ АВТОРСТВА **300**

Кияниця Є. О.
ФІЛЬТРАЦІЯ МЕДІЙНОГО КОНТЕНТУ
ЯК МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ **305**

Сабадаш М. С.
ОСОБЛИВОСТІ КРИЗОВИХ КОМУНІКАЦІЙ
УКРАЇНСЬКИХ УНІВЕРСИТЕТІВ, ЩО ЗАЗНАЛИ ВТРАТ ВІД ВІЙНИ **310**

Стежко Ю. Г.
ЛІНГВОЕКОЛОГІЯ КОНСТРУКЦІЙ ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТЕКСТІВ
(АНАЛІЗ НАРАТИВНИХ ПРАКТИК) **318**

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ **325**

CONTENTS

LITERARY STUDIES

Ababina N. V.
STRANGE ATTRACTOR DISCOURSE IN SCIENCE FICTION.....1

Horbolis L. M.
"NEW DRAMA" AND THEATER IN THE WORLD LITERARY
AND CRITICAL DISCOURSE OF THE LATE 19TH – EARLY 20TH CENTURIES.....7

Liubetska V. V.
UNDERSTANDING THE DISCOURSE OF THE CITY IN THE NOVEL
"NEW LIFE" BY ORHAN PAMUK.....12

Makarenko L. V., Zinevych V. V.
INTERTEXTUALITY IN CONTEMPORARY LITERATURE.....17

Maharramzada T.
RESEARCH OF MAMMADAGHA SULTANOV
ABOUT CLASSICAL AZERBAIJANI LITERATURE.....25

Sobchuk O. B.
GENDER ASPECTS AND HISTORICAL CONTEXT
IN PHILIP PULLMAN'S HISTORICAL DETECTIVE STORY
"THE TIGER IN THE WELL".....31

UKRAINIAN LITERATURE

Barabash S. M.
ARCHETYPE OF DANCE OF RUTHENIA BY VITALIY KLYMCHUK.....38

Biliftska V. P.
THE LULLABY AS A KIND OF WAR LYRICS: ETHNO-DEFINING MARKERS.....44

Ivasyshyna T. A.
THE NOVEL "ANDRIY LAGOVSKIY" BY AGATANGEL KRYMSKIY
AT THE CROSSROADS OF LITERARY AND CRITICAL VIEWS.....49

Kachak T. B.
CHORNOBYL AND GENERATIONAL TRAUMA:
HOW CHILDREN'S BOOKS PRESERVE ANCESTRAL MEMORY.....54

Oliinyk L. V., Pryimak I. V.
THE ARTISTIC ORIGINALITY OF THE STORY
"UNDER THE CROSS" BY HRYHORIY KHRAPACH
IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN LITERATURE
ABOUT THE HOLODOMOR (FAMINE).....60

Tokman H. L.
CHRONOTOPIC GAME AS AN ELEMENT OF ABSURDIST POETICS
IN THE STORY "CHILDREN OF THE GREAT MOTHER" BY YURIY BONDARENKO.....65

LITERATURE OF FOREIGN COUNTRIES

Aliyeva S. A.
THE INFLUENCE OF JAMES JOYCE'S MODERNISM
ON THE PROSE OF THE SIXTIES IN AZERBAIJANI LITERATURE.....71

Valiyeva J. E.
THE USE OF NATURE DETAILS IN THE POETIC REFLECTION
IN KARABAKH INCIDENTS (IN POEMS AND EPICS)..... **81**

Guliyev E. M.
POETIC MEANING OF "FATHERLAND" AND "AZERBAYAN"
IN THE PRESS OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN..... **87**

Drozdovskyi D. I.
REPRESENTATION OF THE HISTORICAL AS AN AXIOLOGICAL CATEGORY
IN J. ROBERTSON'S AND A. FORNA'S NOVELS: A METAMODERN ASPECT..... **94**

Ibrahimova K. A.
THE PRIMACY OF "ANIMAL INSTINCT" AS A CONCEPT
IN WILLIAM GOLDING'S NOVEL-PARABLE "LORD OF THE FLIES"..... **102**

Naumenko N. V.
PROBLEMATIC AND POETICAL FEATURES
OF STING'S DEBUT ALBUM "THE DREAM OF THE BLUE TURTLES" (1985)..... **107**

Khalilzade Sh. Sh.
THE REFLECTION OF MENIPPE'S SATIRE
IN THE NOVEL "LINCOLN IN THE BARDO" BY GEORGE SAUNDERS..... **115**

Yuhan N. L.
BERLINER INTERMEDIALES "THEATER DES ANTHROPOZÄNS":
ÖKOLOGISCHE HERAUSFORDERUNGEN UND PSYCHOLOGISCHE
DIMENSIONEN SZENISCHER INTERPRETATIONEN..... **121**

LANGUAGES OF THE PEOPLES OF ASIA, AFRICA, INDIGENOUS PEOPLES OF AMERICA AND AUSTRALIA

Komarnytska T. K.
YAKUWARIGO VOCABULARY AS A SPECIFIC FEATURE
OF THE MASS CULTURE LANGUAGE OF JAPAN..... **130**

THEORY AND HISTORY OF SOCIAL COMMUNICATIONS

Hutsul L. I., Komar L. V., Lukanska H. A.
SPEECH CULTURE OF A MODERN SPECIALIST:
CHALLENGES, TRENDS AND PROSPECTS FOR DEVELOPMENT..... **135**

Zozulia N. Yu., Tregub A. M., Telelym I. V.
THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE DEVELOPMENT
OF SOCIAL COMMUNICATIONS: CHALLENGES AND PROSPECTS..... **141**

Ivaniukha T. V.
MEDIA AND CULTURE DISCOURSES: MAIN ASPECTS OF INTERACTION
IN THE DIACHRONIC DIMENSION..... **146**

Kyrylova O. V., Khotiun L. V.
THE IMPACT OF YOUTUBE ALGORITHMS ON INFORMATION ISOLATION:
AN ANALYSIS OF THE RECOMMENDATION MECHANISM..... **151**

Kosheliuk O. V.
(POST)TRAUMATIC STORYTELLING ON THE PAGES
OF THE UKRAINIAN CANADIAN CONGRESS "HOLODOMOR.
THE UKRAINIAN FAMINE-GENOCIDE OF 1932–33"..... **159**

Oleksiienko L.A., Bagno Yu. V., Talat I.O.
THE IMPACT OF NONVERBAL COMMUNICATION STRATEGIES
ON THE EFFICIENCY OF INTERCULTURAL BUSINESS COMMUNICATION
IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION..... **164**

Panchenko S.A.
"FOLLOWING PATHS OF ST. THECLA" AND THE INTRODUCTION
OF THE ROUTES OF SAINTS IN THE SPHERE
OF INTERNATIONAL RELIGIOUS TOURISM:
SOCIAL AND COMMUNICATION VECTOR..... **170**

Posmitna V.V.
PRIORITY OF COOPERATIVE COMMUNICATION STRATEGIES
AND PECULIARITIES OF THEIR LINGUISTIC IMPLEMENTATION
IN THE PROFESSIONAL COMMUNICATION OF SECURITY
AND DEFENCE SECTOR REPRESENTATIVES..... **185**

Prus N.O., Zinchenko O.A., Lembik S.O.
THE ROLE OF INTERCULTURAL COMMUNICATION IN THE FORMATION
OF PROFESSIONAL LANGUAGE COMPETENCE..... **190**

Chulkova A.V.
THE IMPACT OF SOCIAL MEDIA ON TRADITIONAL MASS MEDIA..... **197**

THEORY AND HISTORY OF JOURNALISM

Babenko V.S.
META-MYTH OF UKRAINIAN DIASPORA TELEVISION IN CANADA
AS INTERPRETED BY MODERN MASS MEDIA
(USING THE EXAMPLE OF THE TELEVISION PROGRAM "GLOBUS UKRAINE")..... **204**

Bashmanivska L.A.
DICTION AND VOICE AS COMPONENTS
OF THE PROFESSIONAL SPEECH OF A FUTURE JOURNALIST..... **211**

Butyrina M.V., Oblasova O.I.
REGIONAL CONTEXTUALIZATION OF THE HISTORY
OF MASS COMMUNICATION IN THE KATERYNOSLAV REGION
(LATE 19TH – EARLY 20TH CENTURY)..... **216**

Volkovynskyi O.S.
THE IMAGE OF FACT AND ITS STRUCTURING ROLE
IN CONTEMPORARY UKRAINIAN RADIO REPORTING..... **224**

Gordiienko T.O.
THE IMPACT OF MESSAGING APPS ON CRISIS MANAGEMENT
AND RESPONSE..... **230**

Dankevych Yu.V., Kostenko O.G.
ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND ITS ROLE
IN LIBRARIES OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS..... **237**

Kozak V.A.
FAKE DOCUMENTS AS A TOOL OF PSYCHOLOGICAL INFLUENCE
IN RUSSIA'S INFORMATION WAR AGAINST UKRAINE..... **242**

Koshman I.M.
TOPONYMS-UKRAINIANISMS IN RUSSIAN MEDIA TEXTS..... **248**

Nykoliuk T. V., Shkliaeva N. V.
FOLKLORE NARRATIVES IN THE MEDIA SPACE OF VOLYN **253**

Oblasova O. I.
WOMEN'S MAGAZINES AS A TOOL OF EMANCIPATION
IN THE CONTEXT OF THE EVOLUTION OF FASHION JOURNALISM
OF THE END OF THE 19TH – FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY **258**

Odarchuk N. A., Kalynovska I. M., Koliada E. K.
IMAGE OF UKRAINE IN CARICATURES OF CANADIAN MEDIA **264**

Fenko N. M., Hunderuk O. O., Beher I. V.
HATE SPEECH IN MODERN JOURNALISM: THE REGIONAL DIMENSION **272**

Tsyperdiuk I. M.
PROBLEMS OF UKRAINIAN MIGRATION DURING THE WAR
IN THE MATERIALS OF DEUTSCHE WELLE **277**

Chervinchuk A. O.
A CONFLICT-SENSITIVE APPROACH
TO INTERVIEWING COMBATANTS AND CIVILIANS IN WARTIME **282**

APPLIED SOCIAL AND COMMUNICATION

Baliun O. O., Fysun D. M.
THE IMAGE OF PATRON THE DOG AS AN ELEMENT
OF POSITIVE MILITARY PROPAGANDA **287**

Bondarenko I. S.
THE CONTROVERSY OF THE CONCEPT OF SOCIAL ENGINEERING
IN THE CONDITIONS OF SOCIO-POLITICAL CHANGES **293**

Bulakh T. D.
LITERARY PODCASTING IN UKRAINE IN TERMS OF AUTHORSHIP **300**

Kyianytsia Ye. O.
MEDIA CONTENT FILTERING AS A MECHANISM
FOR SHAPING INFORMATION POLICYI **305**

Sabadash M. S.
FEATURES OF CRISIS COMMUNICATIONS OF UKRAINIAN UNIVERSITIES
THAT HAVE SUFFERED LOSSES FROM THE WAR **310**

Stezhko Yu. H.
LINGUISTIC ECOLOGY OF STRUCTURES OF PUBLICISTIC TEXTS
(ANALYSIS OF NARRATIVE PRACTICES) **318**

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS **325**

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 82.0916: 06
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/01

Абабіна Н. В.
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ДИСКУРС ДИВНОГО АТРАКТОРА У НАУКОВО-ФАНТАСТИЧНОМУ ТВОРІ

Стаття присвячена вивченню атрактора, який є важливим компонентом самоорганізації. Це точка у фазовому просторі, до якої збігаються траєкторії динамічної системи. Один з видів атрактора – дивний, це одне з основних понять хаології (теорії хаосу), яке активно використовують дослідники у розвідках про нелінійну динаміку. Досліджений процес досягнення дивного атрактора героєм науково-фантастичного твору, розкрита непередбачуваність траєкторії руху динамічної системи персонажу на матеріалі роману Денієла Кіза «Квіти для Елджернона». Доведено, що проблема дивного атрактора, започаткована у точних і природничих науках, є досить плідною у літературознавстві та дискурсології. Якщо простий атрактор передбачає прогнозованість еволюції, то особливості дивного атрактора в тому, що він примушує систему рухатися у невідомому напрямку, провокуючи хаотичні взаємодії. Спрогнозувати рух нелінійної системи на тривалий час у такому разі стає неможливим. Визначено, що найкраще це явище проявляється у науково-фантастичному жанрі. Тому для аналізу обраний роман Д. Кіза «Квіти для Елджернона». Саме форма цього твору і механізми розвитку сюжету яскраво відображають непередбачувану поведінку нестійкої динамічної системи. Встановлено, що тип самоорганізації головного героя як людини з особливими потребами демонструє пригожинську модель дисипативної мінливості, тобто поєднання хаосу з новим порядком через різноманітність пошуку і життєвого досвіду. На шляху до атрактора герой проходить етапи біфуркації та флуктуації. З'ясовано, що рух сюжету забезпечується створенням неочікуваних ситуацій, які є параметром порядку. Виявлена послідовність нестійкостей у романі Д. Кіза, яка показує, що нелінійні системи з дивним атрактором спрогнозувати від початку до кінця неможливо, так як сила коливань, яка впливає на прогнозованість, залежить і від реакції самої людини на зовнішній фактор. А вона зазвичай неординарна через відсутність життєвого досвіду героя і несприйняття його суспільством. Тому траєкторія розвитку образу зазнає частих відхилень, які формують дивний атрактор.

Ключові слова: *нелінійна епоха, атрактор, хаос, порядок, прогнозування.*

Постановка проблеми. Атрактор вважається одним з основних понять у теорії самоорганізації відкритих нелінійних систем. «Коли система знаходиться в стадії невизначеності й шукає подальших шляхів свого розвитку, напрям її еволюції буде спрямований до атрактора, який забезпечить системі відносно довготривалий режим рівноваги» [4, с. 133]. Для літературознавців атрактор цікавий тим, що це одне з основних понять хаології (теорії хаосу), яке активно використовують дослідники у розвідках про теорію самоорганізації. Художній твір з точки зору синергетичного дискурсу можна розглядати як нелінійну систему, отже інтерпретацію його можна провести на основі нелінійної динаміки. Це дає можливість висвітлити якості художнього твору, які до цього часу залишалися поза увагою дослідників або раніше вважалися несуттєвими. Започаткована у точних і природничих науках, ця теорія виявилася досить плідною у літературознавстві та дискурсології. Такі ознаки тексту, як біфуркація, флуктуації, атрактор потроху приживаються в аналізі художнього дискурсу та спрямовують на «оригінальні способи виявлення літературознавчих проблем внутрішньої організації тексту» [2, с. 47]. Ці поняття визначають рух сюжету твору. Від обраного шляху на етапі біфуркації та сили флуктуацій, які впливають на дії героїв, залежить, яким буде атрактор – простим чи дивним. Науково-фантастичний жанр для аналізу

дивного атрактора обраний не випадково – саме його форми і механізми розвитку сюжету яскраво відображають непередбачувану поведінку нестійкої динамічної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін «атрактор» прийшов із математичного дискурсу (його пов'язують з іменами Г. Лоренца, Д. Рюеля, Ф. Такенса). На сучасному етапі атрактор (з англ. *attract* — притягати) визначають як точку у фазовому просторі, до якої збігаються траєкторії динамічної системи. Не заглиблюючись у математичні формули і рівняння, завдяки яким це було доведено вченими (наприклад, у математиці Данилов В. Я., у філології Зінченко А. Ю., Бєляков О. О., Полтавець Ю. С. та ін.) приймемо їхні загальні висновки: атрактор – це мета або ціль, до якої рухається нелінійна система у своєму розвитку, щоб досягнути тривалої урівноваженості.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити досягнення дивного атрактора героєм науково-фантастичного твору, показати непередбачуваність траєкторії руху динамічної системи персонажу на матеріалі роману Денієла Кіза «Квіти для Елджернона».

Виклад основного матеріалу. Атрактори бувають прості і дивні. На шляху переорієнтування нелінійна система проходить різні етапи – як нестабільні, так і короткі стабільні, які швидко порушуються коливаннями. Коли хаотична траєкторія руху триває короткий період часу, і її можна повторити при створенні таких самих початкових умов (отже, за потреби можна щось скоригувати і спрогнозувати), такий атрактор називають регулярним або простим. Еволюція нелінійної системи такого типу при детальному аналізі її розвитку дає можливість проводити якісні експерименти, оскільки динаміка хаотичного режиму системи є повністю детермінованою (тобто процеси у ній взаємопов'язані так, що можна відстежити ланцюг причин і наслідків, встановити закономірності і властивості). Це важливо для науковців, які складають нові інформаційні технології, вивчають лікування нових невідомих хвороб та ін.

Якщо ж траєкторія розвивається протягом великого проміжку часу, поведінка нестійкої динамічної системи стає непередбачуваною, її початкові умови відтворити з точністю і спрогнозувати відхилення від заданої траєкторії неможливо. Такий атрактор визначають як дивний або хаотичний. «Дивний атрактор примушує систему рухатися у невідомому напрямку, провокує хаотичні взаємодії у художньому тексті» [2, с. 50].

Науково-фантастичний роман Денієла Кіза «Квіти для Елджернона» обраний для аналізу з кількох причин. З одного боку, через важливість проблематики твору – проблеми людей з особливими потребами, їх соціалізація і способи залучення до громадської діяльності останнім часом активно обговорюються. З іншого боку, тип самоорганізації головного героя демонструє пригожинську модель дисипативної мінливості, тобто поєднання хаосу з новим порядком через різноманітність пошуку і життєвого досвіду. Це дає можливість виробити некласичну модель аналізу твору, – з точки зору синергетичної парадигми. Актуальність означених проблем підтверджується тим, що в художній літературі такі персонажі все частіше стають головними. Одним із перших таких письменників став Д. Кіз.

У центрі сюжету – науковий медичний експеримент над 32-річним Чарльзом Гордоном, людиною з особливими потребами і низьким IQ. Він працює прибиральником у пекарні. Твір написаний у формі звіту самого головного героя. Такою була одна з основних умов експерименту – він має записувати все, що трапляється з ним і що він відчуває. Цей щоденник інформує про зміни у його розумовому розвитку. Тому на початку твору, коли герой має низьке IQ, в оригіналі він містить орфографічні та пунктуаційні помилки, що наближає неграмотне мовлення до розмовного. Перекладати такий текст надзвичайно важко, проте перекладачеві вдалося зберегти такий стиль за допомогою прийому компенсації, коли частково або повністю замінюється структура речення оригіналу, яке неможливо перекласти дослівно. Адекватність перекладу розмовних слів, діалектів, суржику, жаргонів, розмовно-зниженої мови, вжитих у тексті роману, досягається за допомогою практично повної відсутності пунктуації (окрім крапок у кінці речень) і заміни голосних чи спрощення груп приголосних [1]. Завдяки цьому, в перекладі вдалося зберегти неповторний стилістичний ефект тексту, який відображає низький рівень розвитку героя на початку і повну відсутність життєвого досвіду.

Із перших сторінок роману дізнаємося, що група лікарів на чолі з професором Немуром проводить ризиковий науковий експеримент, щоб шляхом хірургічної операції на мозку покращити розумові здібності недорозвиненої людини. Оглянувши багатьох претендентів, обирають Чарльза Гордона, тому що у нього висока мотивація – він найстаранніший учень у школі для малорозвинених людей, він мріє стати розумним, щоб від-

шукати батьків і згадати своє минуле, навчитися читати, писати і розуміти, про що говорять його друзі. Він зацікавлений і прагне сподобатися, тому на експеримент погоджується одразу і стає першою людиною, чий розум поліпшать хірургічно. А ще дуже тішиться тим, що за успішного результату експерименту можна буде допомогти іншим людям з особливою потребою. Але поки що операція засекречена, і Чарльзу забороняють про неї говорити.

Таким чином, етап біфуркації проходить у хлопця швидко. Звісно, він має вибір – залишити все, як є, або піти на ризик. Хлопець обирає друге, тому що усвідомлює свій теперішній важкий стан – він багато чого не знає і не вміє порівняно з іншими людьми. Він дуже засмучений через те, що не може пройти начебто прості тестування, які влаштовують психологи, бо він їх взагалі не розуміє. Це початкові умови для визначення його IQ. Особливо його вражає те, що навіть піддослідна миша Елджернон, якій вже провели таку операцію, на тестуванні чудово справлялася з побудованим для неї лабіринтом, а Чарлі пройти його не зміг, бо його IQ нижче за IQ миші.

Важлива умова проведення експерименту – його прогнозування. Метою (атрактором) динамічного розвитку розумової системи Гордона після операції передбачається підвищення розумового розвитку пацієнта і налагодження його життя. Спочатку так і відбувається – після операції поступово Чарльз стає розумнішим. Не зважаючи на головний біль і швидку втомлюваність, він повертається на роботу в пекарню, індивідуально навчається з викладачем, а вечорами ходить до лабораторії на тестування. Першою ознакою покращення стають спогади про попереднє життя. Проте вони настільки важкі, що викликають сильний біль, стреси і жахливі сни. Герой згадує знущання і ненависть з боку оточуючих, відсутність розуміння і співчуття навіть рідних. Приходить усвідомлення, що люди, яких він вважав друзями, насправді завжди глузували з нього. Діти завжди дражнили його, кидалися всілякими речами, штовхали в бруд і сміялися. А він сміявся разом з ними, бо не знав, що таке образа. Навіть матір, яка вірила, що він обов'язково стане таким, як усі, часом била його і ображала, а після народження сестрички, загрожуючи ножем, заставила батька вивезти його у притулок, щоб він її не скривдив. Надзвичайно болісними були спогади про перше кохання.

Тепер Чарлі усвідомлює, що причиною такого ставлення було те, що він не був такий розумний, як інші. «Я схожий на чоловіка, який проспав усе своє життя й намагається з'ясувати, яким він був до того, як прокинувся», – зазначається у записах [3]. Вивчаючи його феномен, лікарі доходять висновку: хлопець так тяжко переживає ці спогади, що іноді підсвідомість намагається блокувати свідомість проти них. Відволіктися допомагає невпинне навчання – Чарльз багато читає, вивчає історію, географію, арифметику, іноземні мови, усе добре запам'ятовує і відтворює у пам'яті. Йому це вдається з такою швидкістю, що мозок не завжди витримує таке навантаження. Як зазначила його вчителька Аліса Кінніан, він «за кілька днів пройшов шлях, який у декого забирає ціле життя» [3]. Гордона називають генієм, який перевершує своїх вчителів. Він робить неймовірне – вдосконалює змішувач тіста у пекарні, вступає до профспілки пекарів, отримує підвищення і більшу платню. Його IQ швидко зростає. Чарлі починає приятелювати з учнями коледжу, тому що дуже потребує спілкування, він хоче з ними пити каву і сперечатися про важливі речі – книжки, політику, поезію, філософію, Бога. З часом він і їх «переростає». Навіть фахівці неспроможні відповісти на питання, які турбують його, через обмеження своїх знань: «Яким я був дурнем, коли думав, що професори – інтелектуальні велетні» [3].

Лікарі і психологи всіляко намагаються підтримувати гомеостаз пацієнта, щоб забезпечити стабільність насамперед його внутрішніх параметрів. Вони працюють з ним у лабораторії, відслідковують виконання функцій мозку, щоб попередити неузгодженість внутрішніх підсистем організму. Не дивлячись на це, прогнозування порушується – на мозок хлопця, який постійно знаходиться у критичному стані, постійно впливає якесь зовнішнє обурення, флуктуації. Це породжує неочікувану реакцію, тому що ніхто не зміг передбачити, скільки психологічних травм може виникнути у Чарльза через неприйняття суспільством його нового стану. Оточення не здатне сприйняти його геніальність. Його роль у суспільстві змінюється, проте з ним продовжують поводитися, як раніше.

Для дивного атрактора характерно те, що автор зумисно створює неочікувані ситуації, у яких поведінку героя спрогнозувати неможливо, бо це залежить насамперед від того, як він сам сприймає подію і реагує на неї. Тобто сила коливань, яка впливає на прогнозованість, залежить і від реакції самої людини на зовнішній фактор. Це своєрідна гра з надіями, які справдилися або не справдилися.

Так, Чарльза запрошують на вечірку, підсипають щось до кока-коли і змушують танцювати

з дівчиною, яка потім дає йому несправжнє пластмасове яблуко, і він намагається його вкусити. Герой не може відгородитися від суспільства, він навпаки відчуває тягу до спілкування, проте разом із знаннями до нього приходить розуміння ситуації. Сміх оточуючих Чарльз тепер сприймає як приниження. Розуміючи, що його використовують, щоб повеселитися, ображений Чарльз тікає додому. «Я думаю, що це добре, що я зрозумів, що всі сміються з мене, – пише він. – Я багато думав про це. Причина в тому, що я надто дурний і навіть не розумію, коли роблю якусь дурницю. Людям здається кумедним, коли дурна особа не може щось зробити так, як це роблять вони» [3]. Колишнє довір'я до людей щезає, – замість нього виникає гнів як перша реакція на світ.

Обравши науково-фантастичний жанр, автор використовує принцип здивування, неочікуваного дива, показує безмежні можливості героя, які вражають, бо знаходяться за межами людського розуміння. Підпорядкування як основний принцип синергетики у даному художньому тексті співвідноситься з незвичайними станами, що протирічать природничим законам – перипетіями, раптовою зміною долі героя, протилежної тому, що очікувалося. Це відправна точка самоорганізації, яка у романі Д. Кіза робить атрактор дивним.

Чарльз постійно потрапляє у ситуації, які для звичайної людини у такому віці виглядають простими. Для нього ж це перипетії, з яких важко знайти вихід. Герой викликає змішані почуття – часом захоплення і приголомшення, іноді огиду і цікавість. Тому цей образ приваблює тим, що одночасно і заворожує, і відштовхує. На протязі всього розвитку сюжету нас не полишає здивування, яке називають когнітивним проривом [5], що змушує по-іншому сприйняти саму ваду людини. Засобом створення дива у романі є сам факт хірургічного лікування когнітивних порушень мозку – людина з особливим потребами отримує лікування, яке тимчасово дає їй IQ генія.

Герой прагне спілкуватися з людьми і далі, але на іншому рівні, та оточуючі не здатні прийняти його геніальність – вони або бояться його, або просто уникають розмов, відвертаються. Через це його звільняють з пекарні, відштовхує навіть кохана жінка, бо поруч з ним почувається обмеженою. Намагаючись зберегти рівновагу, Чарлі усе аналізує і доходить висновку, що «розум загнав клин між мною і тими людьми, яких я знав і любив…», «раніше вони насміхалися, зневажаючи мене за невігластво й тупість; тепер вони ненавиділи мене за мої знання та моє розуміння» [3]. Причиною трагізму героя стає повна відсутність досвіду, – він знає багато наук, може дискутувати на будь-які теми, проте не має життєвого досвіду, який допоміг би вжитися в суспільство. Тому кожна ситуація, яка складається, викликає то стурбованість, то незграбність, то ніжність, то агресію, і в результаті – нові нічні жахи, паніка і галюцинації. Коливання, вплив флуктуацій не припиняються. Лікар в лабораторії пояснює це тим, що емоційно він поки що знаходиться у підлітковому віці. Йому ще треба вчитися вирішувати свої питання самостійно. Щоб зробити такий швидкий перехід від дитячої свідомості до дорослої, потрібна величезна витримка. Усе це він зрозуміє, згодом навіть відчуватиме сором, проте часу на виправлення вже не буде.

Страждань додає і те, що навіть професор Немур вважає, що це він створив Чарльза людиною, бо до того він нею не був. Лікарі, які були причетні до експерименту і вважалися велетнями в науці, не на всі питання відповідають, щось приховують. Це розчарування додає страху, бо його доля у їх руках. Тільки на симпозіумі Чарльз дізнається, що всі його випробування в лабораторії фільмувалися, і тепер це показують на великому екрані, і всі знову сміються з нього, роблять жартівливі коментарі. Для цього наукового товариства він новостворена річ. Щоб протистояти цьому, Чарлі намагається розпізнати насамперед себе, своє нове «я». Та це виявляється важче, ніж засвоїти нову науку. За словами Аліси, він як «плавець, якого зіштовхнули з плота, і він втратив під ногами тверду землю» [3]. Сам герой почувається «твариною, яку вигнали з її затишної, безпечної клітки» [3], лабораторним екземпляром, як миша Елджернон. Але миша живе в окремій клітці, за нею доглядають і дають усе необхідне. А щоб чогось досягти Чарльзу, він має сам приймати якісь рішення, будувати відносини з різними людьми. «Цікаво, що було б з Елджерноном, якби його повернули назад до інших мишей?» – думає герой [3].

Та мишу не повертають. Більше того, саме тоді, коли професор Немур впевнений, що експеримент проходить вдало, готовий оприлюднити його і святкувати успіх, виявляється, що операція на людині проведена зарано – Елджернон почав плутатися у лабіринті, поведінка його стала зовсім хаотичною, непередбачуваною і неконтрольованою. Усе свідчило про регрес. Чарльз дізнається про це і розуміє, що він і сам скоро повернеться до попереднього стану. Герой відчуває роздвоєння особистості – йому всюди здається, що за ним слід-

кує той, колишній Чарлі, захований у глибині його розуму, який неначе намагається знову здобути контроль над його тілом: «Ніщо в нашій свідомості не покидає нас назавжди. Операція заховала його під шаром освіти й культури, але емоційно він був тут – спостерігаючи й чекаючи» [3].

Чарльз відчуває, що йому залишилося небагато часу бути розумним, і вирішує самостійно дослідити психофізичні побічні ефекти експерименту, щоб зрозуміти, де помилився професор Немур. Тоді він зможе пояснити й поведінку Елджернона. Праця вдень і вночі виснажує, але дає результат. Це момент, коли герой знаходиться «на вершині ясності й краси» [3]. Осяяння приходить уві сні. Він доходить висновку, що «розум, розвинений штучно, руйнується протягом часу, прямо пропорційного темпам його зростання» [3]. Отже, руйнація мозку неминуча, і основна рекомендація Гордона усім дослідникам – не проводити більше експериментів на людях, «доки всі сумніви не будуть прояснені додатковими дослідженнями на тваринах» [3].

Попри сумніви, Чарльз відвідує батька, маму і сестру. Йому важливо встигнути сказати їм, що він здоровий і розумний, дати надію по-справжньому полюбити його. А ще вкрай необхідно було збагнути, чому так поводилася матір, щоб порозумітися з нею і загасити до неї ненависть.17 років вони не бачилися, бо рідні вважали його мертвим, аж поки не прочитали в газетах про експеримент. Та батько, на якого він розраховував найбільше, так його і не впізнав, але щирість і любов матері і сестри зворушили до сліз.

Руйнація організму прискорюється. Чарльз поступово стає злим і дратівливим, координація рухів гіршає, пам'ять втрачається, забуваються вивчені мови, у голову приходять думки про самогубство. Він не вимикає на ніч світло, вмикає голосно музику, намагається працювати, щоб не вмерти уві сні: «Я боюся. Не життя, не смерті, не небуття, я боюся розтратити все це, ніби мене ніколи й не було» [3]. Дуже хочеться щось зберегти для себе, особливо вміння читати і писати, та все це стає дедалі важче. Текст щоденника повертається до того рівня, яким він був на початку. Герой знову працює прибиральником у пекарні, і з нього знову насміхаються, тільки тепер вже з обмовкою: «Кажуть, ти був розумним!». Один з останніх записів – «я ладен побитися об заклад шо я єдиний дебіл у світі який зробив шось корисне для науки» [3]. Що саме, він вже не пам'ятає, але впевнений у тому.

Розтин Елджернона після смерті показав, що усі передбачення Чарльза були вірними – мозок миші важив менше за нормальний, звивини згладжені, а розколини глибші й ширші. Він поховав мишу на задньому подвір'ї і, поки ще був при розумі, носив на його могилу квіти. Останнє, що герой написав – прохання при можливості покласти квіти на могилу Елджернона на задньому подвір'ї.

Висновки. У ході проведеного дослідження встановлено, що параметром порядку у романі «Квіти для Елджернона» служать неймовірні, неочікувані події, яким підкорений увесь сюжет. Саме вони роблять атрактор дивним. Він яскраво проявляється у науково-фантастичному жанрі, де адаптація героя з особливими потребами до свого нового стану чи нового оточення проходить на межі хаосу і порядку. Послідовність нестійкостей у романі Д. Кіза показує, що нелінійні системи з дивним атрактором спрогнозувати від початку до кінця неможливо, тому що в процесі самоорганізації відбувається те, на що очікували менш за все.

Дискурс дивного атрактора варто вивчати, тому що він є частиною теорії нестійких систем, яка вдало проектується на літературний матеріал і виробляє нову модель аналізу художнього твору.

Список літератури:

1. Ануріна І. С. Прийом компенсації як основний засіб відтворення порушеної мовної норми в художніх творах (на матеріалі перекладів роману Д. Кіза «Квіти для Елджернона» українською та російською мовами). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2016. № 20, том 2. С. 106–108.

2. Бєляков О. О., Шкамарда О. А. Теоретичні передумови та засадничі принципи хаологічного аналізу художнього тексту. *Академічні студії. Серія «Гуманітарні науки»*. 2024. Вип. 1. С. 47–52.

3. Кіз Д. Квіти для Елджернона. Пер. з англ. В. Шовкун. Харків, 2015. URL: file:///C:/Users/user/Downloads/kiz-deniiel-kvity-dlia-eldzhernona3440.pdf

4. Полтавець Ю. С. Історія та вживання терміна «атракція» в мовознавчій традиції. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія: Філологія. 2012. Вип. 7. С. 132–138.

5. Cheyne R. Disability, Literature, Genre: Representation and Affect in Contemporary Fiction. Liverpool University Press, 2019. P 200. URL : https://www.jstor.org/stable/j.ctvsn3pp7

Ababina N.V. STRANGE ATTRACTOR DISCOURSE IN SCIENCE FICTION

The article is devoted to the study of the attractor, which is an important component of self-organization. This is a point in the phase space to which the trajectories of a dynamic system converge. One of the types of attractors is the strange attractor, as one of the basic concepts of chaology (chaos theory), which is actively used by researchers in the exploration of nonlinear dynamics. The process of achieving a strange attractor by the hero of a science fiction work is studied, the unpredictability of the trajectory of the character's dynamic system is revealed on the material of Daniel Keyes' novel "Flowers for Algernon". It is proved that the problem of the strange attractor, initiated in the exact and natural sciences, is quite fruitful in literary studies and discourse studies. If a simple attractor assumes predictability of evolution, then the peculiarities of a strange attractor are that it forces the system to move in an unknown direction, provoking chaotic interactions. In this case, it becomes impossible to predict the movement of a nonlinear system for a long time. It has been determined that this phenomenon is best manifested in the science fiction genre. Therefore, the novel Flowers for Algernon by D. Keyes was chosen for analysis. It is the form of this work and the mechanisms of plot development that vividly reflect the unpredictable behavior of an unstable dynamic system. It has been established that the type of self-organization of the main character as a person with special needs demonstrates the Prigogine model of dissipative variability, that is, the combination of chaos with a new order through the diversity of search and life experience. On the way to the attractor, the hero goes through the stages of bifurcation and fluctuation. It has been found that the movement of the plot is ensured by the creation of unexpected situations, which are a parameter of order. The revealed sequence of instabilities in D. Keyes' novel shows that nonlinear systems with a strange attractor cannot be predicted from beginning to end, since the force of oscillations, which affects predictability, also depends on the person's reaction to an external factor. And it is usually extraordinary due to the hero's lack of life experience and his non-acceptance by society. Therefore, the trajectory of the image's development undergoes frequent deviations that form a strange attractor.

Key words: *non-linear era, attractor, chaos, order, prediction.*

УДК 821.111.09 (092)
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/02

Горболіс Л. М.
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

«НОВА ДРАМА» І ТЕАТР У СВІТОВОМУ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОМУ ДИСКУРСІ КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.

У статті на основі літературно-критичних праць Б. Шоу «Квінтесенція ібсенізму», М. Метерлінка «Нова драма», М. Вороного «Театральне мистецтво і український театр», «Драма живих символів», Лесі Українки «Новітня суспільна драма», «Європейська соціальна драма в кінці XIX ст.» розкрито погляди критиків на «нову драму» і театр кінця XIX – початку XX ст., означено відмінність старої драми від нової, психологічної, з'ясовано умови появи та роль «нової драми» в культурно-мистецькому просторі кінця XIX – початку XX ст., відповідність п'єс запитам доби та глядачів, роль «нової драми» у відображенні суспільних та історичних реалій, переосмисленні морально-етичної проблематики, становленні концепції нового героя. Б. Шоу, М. Метерлінк, М. Вороний, Леся Українка вважають недопустимим наявність трафаретних художніх образів, безідейних конфліктів, невиразної проблематики у сучасних драмах, виступають проти спрощеного сценічного оформлення вистав. В обраних для дослідження літературно-критичних працях автори одностайно наголошують на важливій ролі п'єс Г. Ібсена в утвердженні модерністських тенденцій, розвитку драматургії (зокрема й на українських теренах), у формуванні ідейно-тематичних, стильових засад «нової драми», наголошують на першорядному значенні внутрішньої дії, хронотопних конструктів, корпусу почуттів, переживань, емоційних станів як важливих характеристик героїв, філософських тенденцій «нової драми», покликаної змінити змістове й смислове наповнення театру (оновлення репертуару, режисерська й акторська майстерність, декорації тощо). Режисер і актор – як відповідальні професіонали і творці сценічних цінностей – мають осучаснити й знайти нові підходи до відтворення складного внутрішнього світу героя на сцені.

Ключові слова: *п'єса, літературно-критичні праці, акторська майстерність, театр, культурно-мистецький простір, герой, вистава.*

Постановка проблеми. Важливим сегментом для розуміння специфіки розвитку письменства є літературно-критичний доробок митців – активних учасників літературного процесу, авторів прикметних для розвитку мистецтва творів. У працях Б. Шоу «Квінтесенція ібсенізму», М. Метерлінка «Нова драма», М. Вороного «Театральне мистецтво і український театр», «Драма живих символів», Лесі Українки «Новітня суспільна драма, «Європейська соціальна драма в кінці XIX ст.» автори засвідчують стурбованість станом драматургії і сценічного мистецтва, означують напрями оновлення драми і театру доби модернізму – актуальний репертуар, сучасний герой, нетипові обставини, нетрадиційні підходи до зображення проблематики, конфлікту, образів. Митці переконані в необхідності максимально наблизити п'єсу до театру й запитів глядача, адже кожен драматург, який добре знає життя, здатен передати всі його нюанси за допомогою актуальних сценічних засобів і прийомів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У всі періоди розвитку світового письменства актуальними є проблеми самобутності літератури, а отже, запитаними залишаються студії компаративного спрямування. Різним аспектам вивчення українського письменства кінця XIX – початку XX ст. присвячені численні праці Д. Наливайка, В. Матвіїшина. Тенденції розвитку української драматургії кінця XIX – початку XX ст., жанрову модифікацію нової драми, традиції і новаторство у драматургії і театрі зазначеного періоду висвітлюють у своїх студіях Л. Демська-Будзуляк, Н. Малютіна, Т. Марчук, Л. Мороз, Л. Скупейко, М. Шаповал, С. Хороб та ін. У порівняльних студіях Л. Азарова, Т. Вірченко, П. Летнянчин, Н. Клочко, Ю. Поздрань, М. Фока, В. Явтушенко та ін. висвітлюють специфіку драм Панаса Мирного, Лесі Українки, В. Винниченка у порівняльному аспекті (характери, психологізм, конфлікт, гендерна проблематика) з творами Г. Ібсена, Г. Гауптмана. У сучасному українському літературознавстві численні

студії присвячені драматургії Г. Ібсена (Т. Конєва, Я. Поліщук), М. Метерлінка (В. Соколова), Б. Шоу (Н. Бідненко, С. Васильєв, О. Гарачковська, В. Грицютенко, В. Матюша). Про Б. Шоу як драматурга, критика і реформатора йдеться у працях зарубіжних дослідників Р. Дітріха (F. R. Dietrich) і М. Голройда (M. Holroyd). Однак системних компаративних досліджень літературно-критичних праць українських і зарубіжних авторів про драматургію і театр кінця XIX – початку XX ст., їхні взаємозв'язки та шляхи оновлення немає, що підкреслює актуальність нашого дослідження.

В обраних для дослідження працях М. Вороного, Лесі Українки, Б. Шоу, М. Метерлінка висвітлюються коло питань, що стосуються особливостей розвитку світової драматургії й сценічного мистецтва, завдань і призначення театру, передумови з'яви нової драми, яка закономірно змінила традиційні «правила» побудови конфлікту. Українські й зарубіжні автори системно підходять до осмислення порушених питань, апелюючи до власного досвіду (письменницька практика, спостереження над репертуаром театрів, участь у роботі театральних труп тощо), думок критиків, глядачів, увиразнюючи, таким чином, висновки щодо розуміння сутності нової драми. Водночас варто наголосити, що рецепція західних ідей, їх асиміляція на українських теренах, у сфері культури, філософії, естетики, літератури й мистецтва, на переконання літературознавця С. Хороба [3, с. 95], було важливим кроком у розвитку основних художніх змін, модернізації української драматургії кінця XIX – початку XX ст.

Постановка завдання. Мета статті – на основі літературно-критичних праць М. Вороного, М. Метерлінка, Лесі Українки, Б. Шоу виявити й проаналізувати спільне, відмінне та своєрідне у потрактуванні «нової драми», театру, шляхів їх розвитку й взаємодії, ролі акторської майстерності в оновленні сценічного мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Письменники і критики акцентують на важливості драми у культурно-мистецькому й суспільному житті кінця XIX – початку XX ст., адже, по-перше, запитаність читачів на роман, новелу, поезію, як зауважувала Леся Українка [див.: 2, с. 282], дещо зменшилася, по-друге, за формою та арсеналом художніх засобів драма була ефективним матеріалом для транслювання в театрі, адже, як стверджували українські критики [див.: 2, с. 234; 1, с. 228–232], у театрах на той час не завжди вміли успішно прилаштовувати прозові твори до умов сцени. М. Вороний у своїх працях сміливо називає недоліки українського театру кінця XIX ст. Його найперше непокоїть низький рівень літературно-драматичної продукції (непродуманість структури, змісту п'єс, неактуальна тематика, застарілі типи героїв, перенасиченість вистав зайвими героями, епізодами, монологами, неякісною музикою [1, с. 228–232]), занепад театрального мистецтва, що «вироджується в дешевий вид втіхи, забавки» [1, с. 287], відсутність стилю («розуміння "стиль"…з успіхом замінює "мода"» [1, с. 287], тому критик переконує у необхідності культивувати на сцені стиль епохи, стиль нації, стиль автора [див. про це: 1, с. 289], бо «прийшов на поміч "живий символ"» [1, с. 253].

Про драму, шо має відповідати реаліям, «як грецька трагедія відповідала грецькій дійсності, а драма епохи Відродження – реаліям Відродження» [5, с. 113] наголошує і М. Метерлінк. Усе, що відбувалося з Ромео і Джульєттою, пояснює він, було актуальним для тогочасної дійсності – тепер почуття і пристрасті між чоловіком і жінкою мають розгортатися з огляду на сучасні обставини. Наближення драм до життя – тривалий процес, що засвідчують, скажімо, мелодрами, де інтрига набувала природних рис, а характери індивідуалізувалися (твори М. Кропивницького, М. Старицького). Аналіз помітних культурно-мистецьких явищ та процесів, власні спостереження М. Вороного, М. Метерлінка, Лесі Українки, Б. Шоу дозволяють констатувати, що стара драма, яка мала щасливий фінал, тобто завершувалася «торжеством справедливості і покаранням злочинства» [1, с. 248], відходить, настає час нової психологічної драми, «театру настрою» [1, с. 250], з характерами, які відкривають «для творчої фантазії актора нові горизонти» [1, с. 250]. М. Вороний висловлює сміливий протест проти сцени як партійної трибуни – сцена має стати «свободним форумом для високого перетворення людського Духу і таємничого одкровення Краси» [1, с. 285], вона має бути «тільки демократичною (в широкім значенні цього слова) і тільки національною» [1, с. 285]. І лише за такої умови, підтримує М. Вороний думку німецького режисера й мистецтвознавця К. Гагемана, «глядач зможе заглянути в тайни буття, в глибину людських страждань і радощів, збагнути велике, добре, прекрасне, прийти до свідомості вищої індивідуальної свободи і таким робом удосконалити в межах можливого свою власну індивідуальність» [1, с. 286]. У театр ідуть «не з обрахованим заздалегідь бажанням чомусь навчитися, а насамперед з бажанням по всіх тривогах дня відпочити душею, освіжитись, пережити хвилини високого захвату» [1, с. 286].

Українські і зарубіжні письменники і критики зауважують про нову психологічну драму. Так,

скажімо, М. Вороний і Леся Українка простежують активний «рух» у Європі від старої драми, у якій були наявні хитро і складно скомпонована інтирга «з усяких жахів, несподіваних метаморфоз і інших різнорядних ефектів» [1, с. 248], позитивний герой, котрий, як правило, «виголошував тиради на тему елементарних почувань…» [1, с. 248] і мав у п'єсі антипода – негативного персонажа. Українська літературно-критична думка кінця XIX – початку XX ст. позитивно відгукувалася про твори зарубіжних митців, які помітно змінювали драматургію і театр. У європейському культурно-митецькому просторі кінця XIX ст., наголошує Леся Українка, активно заявляє про себе драматургія, розбивши «нарешті, кайдани мертвої рутини, що то від них так довго та одважно намагався визволити його єдиний в своїм роді … талант "північного лицаря" Ібсена» [2, с. 282]. Авторка підкреслює важливість внутрішньої дії у творах цього драматурга: «При його драмах читач мусить забути, що *діється* (тут і далі в цитаті курсив Лесі Українки. – Л. Г.) на сцені, а зосередити увагу на тому, що там *говориться*» [2, с. 282]. Про зміни в театрі, «відколи Ібсен запустив там потужну закваску», зауважує Б. Шоу у статті «Квінтесенція ібсенізму» [4].

На сцені постають герої зі складним внутрішнім світом, непростим характером, часто в ситуації вибору – так морально-етична проблематика набуває нового ракурсу бачення, що засвідчують не лише твори Г. Ібсена, а й М. Метерлінка, Б. Шоу, Лесі Українки, В. Винниченка. Суперечливі характери героїв п'єс цих митців вибудувані на художньо трансформованих ідеях З. Фройда, Г.-Г. Юнга, А. Бергсона, А. Шопенгауера та ін., що увиразнюють значимість підсвідомих чинників, колективного несвідомого, інтуїції тощо у внутрішніх структурах героїв. Це позначається на всіх рівнях організації драми, наприклад, на конструюванні топосу драми (коли дія відбувається у «просторі душі», виразно постає внутрішній конфлікт). Про це влучно зауважує М. Метерлінк: «Те, що, на перший погляд, характеризує сьогоднішню драму, – це передусім ослаблення, і так би мовити, прогресуючий параліч зовнішньої дії, потім дуже чітка тенденція опускатися далі в глибоку свідомість і приділяти більшу частку моральним проблемам <…> театр, хоч і повільніше, ніж інші мистецтва, слідкує за еволюцією людської свідомості» [5, с. 110].

Апелюючи до ідей С. Пшибишевського, Ш. Бодлера, український критик і театрознавець М. Вороний розмірковує про театри нового часу, про роль драматургів у розвитку театру. Драми «Привиди», «Жінка з моря» Г. Ібсена, «Самотні» Г. Гауптмана», «Весілля» С. Виспянського, «Золоте руно» С. Пшибишевського, «Брехня», «Чорна Пантера і Білий Медвідь» В. Винниченка, стверджує М. Вороний», «утворили нову концепцію драми, дали їй іншу будову і характер» [1, с. 252], ця драма «малює боротьбу індивідуума з самим собою, це драма почувань, передчувань, докорів сумління, драма непокою…» [1, с. 277].

Леся Українка зауважує вагомий унесок європейських авторів у формування потужної ідейно-тематичної, стильової платформи «нової драми»: Г. Гауптман презентує сучасну драму «через неозорий стан психології та соціальних проблем» [2, с. 283], М. Метерлінк – «через туманом вкрите море містики та легенд» [2, с. 283]. М. Метерлінк, наголошує Леся Українка, у «Сліпцях» відкрив драму настрою, а Г. Гауптман у «Ткачах» – драму юрби, запропонувавши твір із новими ідеями і прийомами, неоромантичним героєм, із намірами до звільнення особистості [див. про це: 2, с. 235–337]. Корпус творів В. Винниченка, Г. Гауптмана, Г. Ібсена, М. Метерлінка, Лесі Українки, Б. Шоу з правдивим зображенням внутрішнього світу героїв дозволяють говорити про нову драму як *явище* в європейському культурно-мистецькому просторі кірця XIX – початку XX ст.

У «новій драмі» постають, як стверджує М. Метерлінк, «нематеріальні герої, якими є почуття та ідеї» [5, с. 113]. У п'єсах немає зброї, криків, сліз, «жодної чудової прикраси минулих років» [5, с. 116] – щастя і нещастя героїв вирішуються не на полі бою, а «у вузькій кімнаті, за столом, біля багаття» [5, с. 116], адже головне завдання автора у зображенні героя – «спуститися далі в людську свідомість» [5, с. 119]. Основною вимогою театру, підкреслює М. Метерлінк, є дія, а для «нової драми» – внутрішня дія, яка виникає «в результаті боротьби різних протилежних пристрастей <…> це трохи більше, ніж боротьба між пристрастю і моральним законом, між обов'язком і бажанням» [5, с. 120]. Ми можемо опуститися глибоко у свідомість лише за умови, коли ця свідомість «просвітлена», не перебуває у суцільній темряві («байдуже зробити десять або тисячу кроків у глибину душі, зануреної в темряву, ми не знайдемо нічого несподіваного, нічого нового – темрява всюди схожа на себе» [5, с. 122]) – тоді лише можна знайти в думках, переживаннях, настроях, емоціях, душевних станах героя особливе (а почасти й несподіване) пояснення чи аргумент, важливі для розуміння його поведінки, вчинку чи настрою. Це інформація з глибин сумління героя, що, підкреслював М. Метерлінк, перебуває «уже не по цей бік,

а поза межами здорового, просвітленого сумління» [5, с. 125], відкриває нові аспекти художнього освоєння морально-етичної проблематики, філософського осмислення онтологічних проблем.

Своєрідно потрактована морально-етична проблематика у драмі кінця XIX – початку XX ст. часто художньо реалізується через посередництво буденних ситуацій, максимально наближаючи таким чином глядачів до зображеного, поінколи шокуючи публіку. Подібна версія сценічного представлення морально-етичних проблем, на думку Б. Шоу, є перспективною, адже «проста робоча істина полягає в тому, щоб людям не тільки добре час від часу бути шокованим, але й абсолютно необхідно для прогресу суспільства, щоб вони були шоковані досить часто» [4]. Глядачі мають бути максимально уважними до тексту драми, де корпус складних почуттів, переживань, вагань героїв відігравав роль своєрідного інтелектуального конструкту, покликаного філософізувати драму. «Тому читачі Ібсена, не любителі театральних ігор, іноді помилково уявляли його (лиходія. – Л. Г.), припускаючи, що його лиходії є прикладом, а не попередженням…» [4]. Про специфіку реалізації морально-етичної проблематики в «новій драмі» пише М. Вороний у статті «В путах брехні», зауважуючи спільні риси Нори з «Ляльківого дому» Г. Ібсена й Наталі Павлівни з «Брехні» В. Винниченка: «Наталя Павлівна має багато спільних рис і з Норою, і взагалі з жінками ібсенівського типу. Коли традиції, забобони, застій утворюють взагалі задушливу атмосферу, так несприятливу для розвитку кожної індивідуальності, то жінку вони ставлять в особливо тяжкі ненормальні умови життя [1, с. 267]. Прикметний образ Нори, цієї «жіночної жінки», був відзначений і Б. Шоу: «Коли Нора стане достатньо сильною, щоб жити поза ляльковим будиночком, вона вийде з нього за власним бажанням, якщо двері залишаться відчиненими; але якщо до цього періоду ви візьмете її за шию і виштовхнете, вона знайде притулок лише в закладі, який запропонує її прийняти. Таким чином, жінка має справу з двома ворогами: старомодним, який хоче тримати двері на замку, і новомодним, який хоче виштовхнути її на вулицю, перш ніж вона буде готова піти» [4]. Героїні у творах Г. Ібсена перебувають у буденних обставинах (наприклад, родинних), проте на етапі формування художнього конфлікту автор цілеспрямовано створює для своїх героїнь таку межову ситуацію, що означує самобутні риси їхньої вдачі, світоглядні переконання, рефлексивність, підсвідомі імпульси, акцентуючи, таким чином, на оновленому корпусі морально-етичних проблем.

Герої Г. Ібсена, М. Метерлінка, Лесі Українки, В. Винниченка кардинально змінюють драматургію, потрактування якої потребує специфічного інструментарію, з філософським вектором інтерпретації. Б. Шоу називає Г. Ібсена архііндивідуалістом XIX ст., який похитнув основи внутрішніх ідеалів [див.: 4]. Точні терміни на позначення моральності персонажів «вийшли з моди» [4] і забуті: «Те, що п'єси Ібсена мають аморальну тенденцію, є цілком правильним у тому значенні, в якому воно вжито. Аморальність не обов'язково означає погану поведінку: вона передбачає поведінку…, яка не відповідає поточним ідеалам. Бо на практиці ідеали – це не стільки питання сумління, скільки виправдання для того, щоб робити те, що нам подобається; і тому трапляється, шо з двох людей, які поклоняються тим самим ідеалам, один буде огидним тираном, а інший – добрим і корисним другом людства» [4]. Про сміливу постановку проблеми моралі, оригінальність психологічної концепції у драмі «Брехня» В. Винниченка зауважує М. Вороний, розкриваючи психологічне навантаження мікросцен, трагізм ситуації, детально описуючи процес душевного розладу Наталі Павлівни, а також інші важливі для загальної концепції твору сцени. «Всі ці сцени, – висновує критик, – це справжня художня інквізиція вимушеної жіночої душі, їх треба кожному самому відчути» [1, с. 264]. Щодо п'єс В. Винниченка, то варто наголосити, що чин, думки героїв його п'єс відповідали пропагованим у працях «Конкордизм. Система будування щастя», «Про мораль панучих і мораль пригноблених» ідеям «чесності з собою» та відносності моралі, були дещо несподіваними для громадськості, проте запитаними на сценах світових театрів.

Літературні критики осмислюють драматургію кінця XIX – початку XX ст. «разом з тим і в призмі сценічній» [1, с. 256]. Нова драма вносить суттєві зміни в сценічне мистецтво – репертуар, проблематику, режисерські прийоми, гру акторів, декорації тощо. «Сцена, – наголошує М. Вороний, – повинна мати відповідні засоби для втілення в конкретних образах єдиного настрою або лейтмотиву автора» [1, с. 279]. На сцені мав бути актор, який філігранно передавав би складний світ героя за допомогою мінливих емоцій, переживань тощо, презентував проблематику, внутрішній конфлікт, складні духопідйомні процеси й волевиявлення. «Акторові ставляться вимоги позитивного знання, більшої культурності, бо з появою ідейної реальної драми театр прибирає поважнішого вигляду, стає школою, кафедрою,

а актор учителем, проводирем» [1, с. 250], – зауважує М. Вороний, підкреслюючи відповідальність актора. Актор має активно взаємодіяти з режисером, який детально продумує роль, «укладає свою перспективу і план» [1, 278]. Український критик і театрознавець озвучує важливу для поступального розвитку театру думку: «Щоб стояти на відповідній височині, режисер і актор повинні мати універсальну освіту» [1, с. 278]. Актор транслює «твориму дію», він має бути самостійним художником, речником сценічних цінностей, «він не вище і не нижче від драматурга, він виконує самостійне естетичне завдання, про яке драматург і гадки не мав, пишучи свій художній твір» [1, с. 276]. Час вимагає від актора не сліпого виконання ролі, а глибинного занурення в образ, щоб максимально точно відобразити ідею твору.

Висновки. Світова літературно-критична думка активно реагувала на зміни в культурно-мистецькому житті кінця XIX – початку XX ст. Праці Б. Шоу «Квінтесенція ібсенізму», М. Метерлінка «Нова драма», М. Вороного «Театральне мистецтво і український театр», «Драма живих символів», Лесі Українки «Новітня суспільна драма, «Європейська соціальна драма в кінці XIX ст.» зауважують про «нову драму» як закономірне явище, що презентує нового героя, розкриває несподівані аспекти морально-етичної проблематики, оновлює сценічне мистецтво. Завдяки «новій драмі» у театрі початку XX ст. змінюються репертуар, режисерські знахідки. Українські і зарубіжні літературні критики й театрознавці одностайні у поглядах про оновлення драматургії й театру, глибоко переконані, що сцена має стати для глядача своєрідним майданчиком для «роботи душі» глядача. Твори Г. Ібсена, Г. Гауптмана, Б. Шоу, Лесі Українки, В. Винниченка постають яскравими зразками «нової драми» у світовому мистецькому просторі. На сьогодні ще потребує системного дослідження питання інтеграції літературно-критичних праць українських і зарубіжних письменників в світовий літературний процес та їх уплив на становлення модерністських тенденцій, оновлення естетичних принципів драматургії, формування національної самобутності українського письменства.

Список літератури:

1. Вороний М. Поезії. Переклади. Критика. Публіцистика. Київ : Наукова думка, 1996. 704 с.
2. Українка Леся. Твори: у 12 т. Т. 8. Київ : Наукова думка, 1977. 320 с.
3. Хороб С. Сторінки історії української драматургії кінця XIX – початку XX століття. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2018. 236 с.
4. George Bernard Shaw: Collected Articles, Lectures, Essays and Letters. URL:https://surl.li/azbigk (дата звернення: 13.08. 2024).
5. Maeterlinck M. Le double jardin. Paris: E. Fasquelle, 1904. 296 p. URL: https://surl.li/bgmlzn (дата звернення: 07.12. 2024).

Horbolis L. M. "NEW DRAMA" AND THEATER IN THE WORLD LITERARY AND CRITICAL DISCOURSE OF THE LATE 19TH – EARLY 20TH CENTURIES

The article, based on literary-critical works such as B. Shaw's "The Quintessence of Ibsenism", M. Maeterlinck's "The New Drama", M. Voronyi's "Theatrical Art and Ukrainian Theater" and "The Drama of Living Symbols", as well as Lesya Ukrainka "The Modern Social Drama" and "The European Social Drama at the End of the 19th Century", explores critics' perspectives on "new drama" and theater at the turn of the 19th and 20th centuries. It highlights the differences between traditional and new psychological drama, investigates the conditions that gave rise to "new drama," and examines its role in the cultural and artistic landscape of the late 19th – early 20th centuries. The article also discusses how these plays reflected the needs of the era and audience, addressed societal and historical realities, reinterpreted moral and ethical issues, and developed the concept of a new protagonist.

B. Shaw, M. Maeterlinck, M. Voronyi, and Lesia Ukrainka emphasize the inadmissibility of clichéd artistic imagery, insubstantial conflicts, and vague thematic concerns in contemporary drama, opposing overly simplistic stage designs for performances. In the selected literary-critical works, the authors unanimously highlight the significant role of H. Ibsen's plays in establishing modern trends in dramaturgy (including in Ukraine). They underline the importance of the ideological, thematic, and stylistic foundations of "new drama," focusing on the primary significance of internal action, chronotopic constructs, a spectrum of emotions, emotional states, and the philosophical tendencies of "new drama." These characteristics aim to transform the theater's content and meaning (repertoire renewal, directing and acting skills, set design, etc.). The director and actor, as responsible professionals and creators of stage values, must modernize and find new approaches to portraying the complex inner world of the protagonist on stage.

Key words: *play, literary-critical works, acting skills, theater, cultural and artistic space, protagonist, performance.*

УДК 82.0
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/03

Любецька В. В.
Київська академія прикладних мистецтв

ОСМИСЛЕННЯ ДИСКУРСУ МІСТА В РОМАНІ «НОВЕ ЖИТТЯ» ОРХАНА ПАМУКА

У статті розглядається актуальна проблема – осмислення дискурсу міста в сучасному постмодерністському романі «Нове життя» турецького письменника Орхана Памука. Варто зазначити, що криза «європоцентризму» спровокувала зацікавленість культурою Сходу, зокрема – турецькою літературою. Жанр роману, традиційний для європейської літератури, у Туреччині має відносно недовгу історію, тим не менш, турецький літературний процес розвивався стрімко, і за порівняно короткий період новий жанр пройшов шлях від наслідування європейських зразків до створення оригінальної літератури. Образ міста досліджується у світовій літературі, є постійною темою художніх і наукових рефлексій, символом сучасного світу. У цьому сенсі усвідомлення значення дискурсу міста, який виступає «героєм» романа «Нове життя», в історичному, філософському, культурологічному контекстах є нагальним. Роман відкриває національну специфіку дискурсу міста, у якому віддзеркалюються історико-культурний та духовний розвиток країни. Виявляється глибинна перспектива вивчення національних особливостей художнього тлумачення міста у сучасній урбаністичній прозі. Топос у романі «Нове життя» існує у двох вимірах, як зовнішньоб'єктивний (історико-культурний) і як внутрішньосуб'єктивний (психологічний). Духовні виміри, якими супроводжується пошук «нового життя» героями твору, пов'язані із часом і простором у романі Орхана Памука. Урбаністичний простір репрезентує нові сенси, відображаючи в них людину і час. Місто творить сюжет, формує особистість, відтворює почуття та враження, саморефлексує. Роман «Нове життя» поєднує елементи містичного роману-подорожі з елементами детективного роману. Важливим прийомом є інтертекстуальність – духовне становлення героя відбувається завдяки подорожам, які нагадують подорожі героїв у Рільке і Данте. Герої Орхана Памука відчайдушні мандрівники, які рухаються і еволюціонують у пошуках власного «Я», самовдосконалюються у спробах знайти глибинний сенс буття. Образи-символи «дороги» і «міста» пов'язані із сферою підсвідомого, вони стають спробою проникнення у сокровенні наміри людини, сприяють пошуку істини, набуваючи ознак провідної лінії сюжету.

Ключові слова: *постмодернізм, роман, поетика, дискурс, хронотоп, ідентичність, міф, турецька література.*

Постановка проблеми. У статті осмислюється дискурс міста, його роль і значення в романі «Нове життя» Орхана Памука. Досліджуються актуальні проблеми: виявлення стильових домінант постмодерністської літератури, особливості турецької романістики і поетики романів Орхана Памука. Розкриваються виражені постмодерністські риси роману «Нове життя» – інтертекстуальність, пародійність, іронічність, інтелектуалізм, авторська гра з читачем і текстом, образність, хронотоп. Аналізуються хронотоп у романі «Нове життя», який виступає формотворчим елементом та репрезентує ідентичність культурно-національного світосприйняття. Окреслюється нова концепція особистості у турецькому романі. Новий герой розуміє і відчуває абсурдність життя, прагне до гармонії зі світом, насамперед зі своїм внутрішнім світом, що змушує героя рухатись у просторі та напружено шукати істину. Головний герой романа «Нове життя» Осман переживає гостру кризу самоідентифікації. Пізнання ним істини починається зі самопізнання, що нерозривно пов'язане з духовним удосконаленням особистості. Справжнім художнім відкриттям у романі стає міська тематика, яка відтворює стрімкі процеси урбанізації, науково-технічного прогресу, які охопили Туреччину XX ст. Автор з сумом описує, як західна цивілізація стрімко знищує східну, зникають традиційні предмети побуту старої Туреччини (газова вода і карамельки з ангелами «Нове життя»). Західні торгові мережі поглинають країну, старовинні вулиці заповнює неонова реклама, міста все більше втрачають свою неповторність та індивідуальність через однакові споруди – банки, магазини, ресторани. Новий топос формує і певний спосіб мислення, новий тип свідомості та

світобуття. Роман «Нове життя» є текстом про місто та про міста, в свою чергу міста виступають як тексти. Головний герой Осман читає таємну книгу, що заворожує його, одержимий ідеєю знайти те, про що він прочитав у книзі, він починає їздити по країні, «гортає сторінки», переїжджаючи з міста в місто. Утвердження цілісного дискурсу міста зумовлює актуальність запропонованого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічною основою роботи стали наукові дослідження, присвячені дискурсу міста та творчості Орхана Памука: І. В. Віхор [1], К. Посохової [2], Г. В. Рог [3], М. В. Штогрин [4]. При оцінці місця Орхана Памука в контексті турецького роману було залучено роботи турецьких літературознавців: Г. Айтач [5], А. Гісар [6], Й. Еджевіт [7], А. Кабакли [8], Ф. Насі [9]. Дані роботи присвячені характеристиці постмодернізму в його філософській, культурологічній та літературознавчій іпостасі й виявленню постмодерністських елементів і тенденцій у творчості турецького романіста та його сучасників. Для вирішення поставлених завдань у роботі були використані загальнонаукові методи спостереження, добору, аналізу і систематизації матеріалу. Потреба концептуального, цілісного та системного підходу до порушеної проблеми зумовлює застосування традиційних культурно-історичного, типологічного, тематологічного аналізу художнього тексту. Принципову роль відведено аналізу стилю роману «Нове життя» Орхана Памука, а також прийомам структуралістського аналізу, елементам герменевтичного та інтертекстуального підходів. Більшість учених досліджують творчість письменника як приклад постмодерністської прози, на що і зміщується фокус досліджень. У роботах також є аналіз окремих елементів інтертекстуальних зв'язків романів Орхана Памука із творами інших авторів. Інтертекстуальність романної прози письменника виражає його провідну ідейно-образну установку. Рефлексія Орхана Памука на тему міста трансформується в художні образи, що творять авторський урбаністичний міф. Дискурс міста доволі неординарна проблема у творчості Орхана Памука, яка досі системно не проаналізована, тож назріла потреба комплексного наукового дослідження міських локусів і топосів.

Постановка завдання. Пропонована стаття присвячена дослідженню дискурсу міста в романі Орхана Памука «Нове життя», тематичній своєрідності та принципам художньої організації художнього твору. Об'єктом дослідження став роман «Нове життя» Орхана Памука, у якому найбільш яскраво презентовано урбаністичні топоси, окреслено зв'язок сюжету із міською тематикою. Предметом дослідження є дискурс міста та способи його трансформації в художньому творі турецького письменника. Літературний простір XX століття вирізняється «урбанізацією», становленням «міської літератури», «міського тексту». Окремими завданням є завдання: означити ключові локуси міського хронотопу в романі «Нове життя»; розглянути міське життя і мотив подорожі як світоглядну парадигму головних героїв; проаналізувати творення міського тексту-міфу автором. Досліджуються поетологічні особливості мистецького світу Орхана Памука, специфіка творчого методу автора та ідейно-художня своєрідності його роману «Нове життя» у контексті культурного діалогу Сходу і Заходу.

Виклад основного матеріалу. Турецький роман кінця XX – початку XXI ст. став об'єктом наукового інтересу через його стрімкий та плідний розвиток. Яскравими представниками турецької романістики є Метін Качан, Назли Ерай, Кадір Мисироглу, Яшар Кемаль, Ахмед Хамді Танпинар, Більге Карасу, але саме завдяки Орхану Памуку турецька література активно включилася у світовий літературний процес. Г. В. Рог стверджує: «У різностильовій палітрі турецької прози останньої третини XX ст. вирізняються ті домінанти, що мають ознаки постмодернізму … Формування художнього стилю провідних письменників кінця XX ст. Орхана Памука, Пинари Кюр, Метіна Качана, Латіфе Текін перебуває під впливом естетичних засад і художньої практики постмодернізму» [4]. У зв'язку з цим виникає необхідність різнобічних досліджень творчості романіста Орхана Памука. Специфіці розвитку турецького роману присвячено багато наукових досліджень. З публікацій турецьких літературознавців особливу увагу привертають роботи Г. Айтач, А. Кабакли, А. Х. Танпинар та інш. Становлення жанру роману в турецькій літературі – процес поетапний, який базується на наслідуванні західних традицій та пошуку свого творчого методу. Доволі часто у турецькій літературі спостерігається змішання різнорідних стилів та жанрів, реалістичних, романтичних, модерністських тенденцій. Питання про виникнення романного жанру в Туреччині залишаються дискусійними, проте відомо, що знайомство з жанром роману відразу породжує оригінальні твори. Особливо з появою постмодерністського напрямку у літературі змінюються традиційні форми і зміст творів, виника-

ють нові образотворчі засоби. Турецький критик Й. Еджевіт зазначає, що «у цей період з'являється роман, у якому порушена хронологічна цілісність оповідання, стерта межа між зовнішнім та внутрішнім світами» [9, с. 21]. Романи Орхана Памука вирізняються самобутністю та оригінальністю, притаманному турецькому постмодернізму. Вважається, що турецькій постмодернізм є результатом історико-культурної ситуації, пов'язаною з процесом європеїзації суспільства. Однак прагнення до європеїзації позбавляє іноді власного минулого, тому турецький постмодернізм характеризується своєрідною «одержимістю історією», яка є масштабним її переосмисленням. Так у Орхана Памука завжди пов'язане минуле із сьогоденням, збережена пам'ять про нього. Саме тому лейтмотивом творчості Орхана Памука стає пошук ідентичності і самоідентифікації, повернення до історичної та етнокультурної спадщини у сучасному світі.

Книга «Нове життя» вийшла у 1994 році та стала однією з найпопулярніших у турецькій літературі. Головний герой книги студент Осман, якому подобається дівчина Джанан. Але вона зустрічається з іншим хлопцем – Мехметом. Джанан постійно читає дивну книгу, і щоб зрозуміти дівчину краще, Осман теж купує таку книгу і починає її читати. Книга змінює життя хлопця. Осман читає щоночі і дізнається багато цікавого про життя і про свою країну саме з цієї книги. Одного разу Джанан та її друг Мехмет зникають і Осман, одержимий ідеєю знайти те, про що він прочитав у книзі, починає їздити по країні на автобусах, змінюючи місто за містом. Згодом Осман повертається до свого «старого» життя у своєму місті і розуміє, що нове життя йому зовсім не потрібно і все, що він шукав протягом 14 років було доволі близько початково. Нажаль, що розуміння цієї істини приходить запізно.

Орхан Памук у романі «Нове життя» запропонував новий рівень авторської інтерпретації урбаністичного простору крізь призму постмодерністської поетики. Буквально сюжет роману можна звести до формули «блукання персонажа у пошуках істини». З появою книги змінюється час і простір, що оточує героя: «Якось я прочитав книгу, яка змінила моє життя … Я вийшов на вулиці свого дитинства, де прожив двадцять два роки, але мені здалося, ніби я опинився на чужих, сповнених небезпек вулицях, у незнайомій країні. Обличчя відчуло вологий грудневий холод, і я сказав собі, що, напевно, все ж таки щось перейшло зі старого світу до нового» [5]. Тема міста в романі розкривається у мотиві подорожі, повернення, прощання та осягнення міста. За думкою С. Кая: «Міфологія міста – це універсальна ідея Міста, яка корелює з локальними міськими міфами, сформованими на основі національних культурних традицій, які «пропущені» в літературному творі крізь призму індивідуального життєвого досвіду персонажів і є авторським варіантом художньої картини світу. Авторською репрезентацією міста визначено художній образ міста, зумовлений задумом письменника, контекстом (національною і світовою літературною традицією художньої урбаністики) і специфікою історико-літературної доби» [2]. У романі Орхана Памука по-новому артикулюється функція просторово-часових параметрів, хронотоп стає окремим предметом художнього зображення та перетворюється на об'єкт постійних філософських роздумів автора і його героїв. Герой змінює міста, але фактично не рухається, бо міста стають одним великим Містом, у якому циркулюють зміни і не залишається місця для улюблених і знайомих із дитинства реалій: «Ринки та щоквартальні продуктові магазини, вулиці з білизною … були розкидані сильними вітрами із Заходу, я відчув, що ця історична змова, заснована на традиціях, які дозволили землям взагалі не змінюються, зазнала поразки» [5]. Ми бачимо тенденцію до міфологізації топосу міста, саме урбаністична тематика і загальний дискурс міста пов'язані в романі «Нове життя» із комплексом проблем національної, особистісної та мистецької ідентичності. Міфологічний аспект образу міста пов'язує традиційне і новаторське у творенні автором його міфології. М. В. Штогрин справедливо зазначає, що «для міста характерні семантичне навантаження, смислове згущення, емоційна напруга, раціональна впорядкованість. Місто реалізує ідею організації простору перебування людини, включаючи різні форми тілесності: саму людину і внутрішню тілесність (житло, комунікації). Місто провокує людину на вчинки, генерує події, незворотні, і тому й доленосні» [6, с. 12]. Дійсно, вчинки героя доленосні, Осман відкриває «нове життя», яке пов'язане із подорожами по різним містам. Рідне місто – це старий світ, який потрібно перетворити: «Старий світ був тут, переді мною, поруч зі мною, на вулицях, навколо мене: у знайомих вітринах бакалійних лавок, у пекарні на площі перед вокзалом… Мені хотілось втекти від цих знайомих вулиць, які робили мене самим собою, від сумних мокрих дерев, від неонових

букв, відбитих на асфальті та в калюжах води на тротуарах, від ламп овочевих та і м'ясних магазинів» [5]. Не тільки Османа, всі герої роману, так чи інакше, причетні до дискурсу міста, що формує гостру опозицію старе-нове, Схід-Захід, життя-смерть. Орхан Памук дає негативну оцінку європейському орієнталізму, хоча й реалізує діалог культур у романі: «Концепція діалогу культур, актуалізована в сучасному цивілізованому світі, спрямована на встановлення взаєморозуміння і взаємозв'язків між представниками різних культур. У цьому сенсі художня творчість Орхана Памука, зорієнтована на діалогічність як форму комунікації між представниками різних культур, виражає магістральні тенденції сучасного глобалізованого культурного й літературного процесу» [3, с. 18]. Ідея міста і уявлення про турецькі міста як певний архітектурний і соціокультурний тип організації простору охоплює художній твір Орхана Памука. І. Віхор, аналізуючи дискурс міста у своєму дослідженні, зазначає: «Семантичне осереддя образу міста синтезує в собі елементи найважливіших віх його історичного, культурного, соціального розвитку і може доповнюватись досвідом його сучасного сприйняття. В літературно-художніх творах воно існує у вигляді такого ідейно-тематичного комплексу, який породжує образи, мотиви, сюжети, що стають наскрізними для творів тих письменників, які звертаються до образу певного міста і слугують основою для їх індивідуально-художньої інтерпретації» [1, с. 6]. Для осягнення дискурсу міста автором залучається широке поле історичного, релігійного, суспільно-політичного та культурно-історичного контекстів. Важливим є і мотив подорожі в романі «Нове життя», що трансформується у мотив подорож-пошук (герої шукають «нове життя»; Джанан прагне знайти Мехмета; Осман прагне пізнати сенс книги та прихованого буття); подорож-розсліджування (перед героями стоїть низка запитань – чи загинув Мехмет, хто він такий, хто автор таємної книги тощо), та переплітається із мотивом двійництва (Осман – Мехмет), а також «корелює з традиційним для етапу ініціації мотивом самопізнання, але у площині розчарування і самотності» [2, с. 225]. Новий простір не став для героя сакральним, «своїм», який міг би протистояти «чужому» чи «старому» простору. Остання подорож героя закінчується трагічно: «Що таке життя? Це час! Що таке час? Доля, випадок! А що таке нещасний випадок? Життя, життя, *нове життя*! … я сподівався знайти спокій, вважаючи, що зараз – саме той момент, на який я чекав довгі роки, але, щоб угамувати страх, мені захотілося, щоб ця мить розкрила таємниці часу, катастрофи і випадку, спокою, слова і життя, нового життя. Але нічого не сталося … Я зрозумів, що це кінець *мого життя*. А мені хотілося *повернутися додому* і зовсім не хотілося переходити в нове життя, ні вмирати» [5].

Висновки. Дослідження поетики сучасного турецького роману засвідчує значну активацію його стильових різновидів. Так Орхан Памук створює ефект текстового хаосу, веде гру на рівні форми і змісту, експериментує зі способом викладання. У романі «Нове життя» автор вдається до художнього маркування простору і часу. Час плине, умовно змінюється простір, але незмінною залишається ідея пошуку самоідентичності та істинного буття. Осмислення дискурсу міста допомагає визначити специфіку авторської інтерпретації самотності людини міста, яка стає міфогероєм в урбаністичному тексті. Культурні та ідеологічні міфи національного дискурсу пов'язані з феноменом «міста», через міський міфопростір та міфочас герой повертається до себе справжнього, до свого рідного міста, як втраченого сакрального простору. Химерний хронотоп стає сакрохронотопом в романі «Нове життя». Фіктивний урбаністичний топос пригнічує Османа, небагато залишилось автентичних міст: «Можна також сказати, що *містечко* залишилося і *поза сферою впливу сучасної цивілізації*, бо, коли я вийшов з автобуса, мене зустріла чарівна тиша із забутих казок про щасливих падишахів і спокійні міста. Ніщо не змушувало мене думати: «Ну ось, їздив-їздив і знову приїхав *туди ж*», – так завжди було раніше, коли мене, ніби я не їхав, оточували однакові банки, магазини, які торгували морозивом, холодильниками, сигаретами та телевізорами» [5]. Художній топос окреслює проблематику, предметно-образну конкретизацію, сюжетну модель, ідейно-естетичні настанови в романі «Нове життя». Національно маркований топос виступає як сакральний, «європеїзований» – як фіктивний. Міста в романі репрезентують специфіку історичного, культурного, духовного буття цілої нації. Отже, образ міста і осмислення дискурсу міста загалом допомагає сформувати уявлення про ідейно-художній зміст твору, про основні характеристики персонажів, чиє буття визначається у просторі міст. Особливого значення набуває авторське художнє осмислення міста-міфу в його національній специфіці.

Список літератури:

1. Віхор І. Дискурс міста в українській поезії кінця XIX – першої половини XX століття: автореф. дис.… канд. філол. наук. 10.01.06. Тернопіль, 2011. 20 с.
2. Кая С. Місто як міф в українській і турецькій прозі постмодерну: особливості авторських та національних репрезентацій: дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 035 «Філологія» (03 – Гуманітарні науки). Київ, 2021. 264 с. URL: https://surl.li/tbgrij (дата звернення: 20.01.2025).
3. Посохова К. Діалог культур як фактор ідейно-художньої своєрідності романів Памука «Біла фортеця», «Мене звати Червоний», «Сніг» та «Стамбул: місто спогадів»: автореф. дис.… канд. філол. наук. 10.01.04. Сімферополь, 2012. 20 с.
4. Рог Г. В. Жанрово-стильові моделі сучасного турецького роману (80–90-ті роки): дис.… канд. філол. наук. 10.01.04. Київ, 2006. 204 с. URL: https://surl.li/cmvjgc (дата звернення: 20.01.2025).
5. Орхан Памук Нове життя. Харків: Фоліо, 2023. 286 с. URL:https://surl.li/ujnsah (дата звернення: 20.01.2025).
6. Штогрин М. В. Урбаністичні топоси сучасної української літератури: традиції та трансформації (2000–2014 рр.): дис.… канд. філол. наук. 10.01.01. Житомир, 2016. 177 с.
7. Aytaç G. Edebiyat ve Medya. Ankara: Kültür bakanlığı yayınları, 2002. 226 s.
8. Hisar A. Ş. Boğaziçi Mehtapları. İstanbul: Yapı kredi yayınları, 2009. 195 s.
9. Ecevit Y. Türk Romanında Postmodernist Açılımlar. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001. 240 s.
10. Kabaklı A. Türk Edebiyatı. İstanbul: Türkiye yayınevi, 1994. 132 s.
11. Naci F. Yüzyılın 100 Romanı. Istanbul: Adam Yayınları, 1999. 691 s.

Liubetska V. V. UNDERSTANDING THE DISCOURSE OF THE CITY IN THE NOVEL "NEW LIFE" BY ORHAN PAMUK

The article examines the actual problem of understanding the discourse of the city in the present-day postmodern novel "New Life" by the Turkish writer Orhan Pamuk. It is worth saying that the crisis of "Eurocentrism" provoked interest in the culture of the East, in particular, Turkish literature. The genre of the novel, which is traditional for European literature, has a relatively short history in Turkey, nevertheless, the Turkish literary process developed rapidly, and in a relatively short period, the new genre went from imitating European ones to creating original literature. The image of the city is explored in world literature, it is a constant topic of artistic and scientific reflections, a symbol of the modern world. In this sense, awareness of the importance of the city discourse, which acts as the "hero" of the novel "New Life", in historical, philosophical, cultural contexts is urgent. The novel reveals the national specificity of the city's discourse, which reflects the historical, cultural and spiritual development of the country. An in-depth perspective of the study of the national characteristics of the artistic interpretation of the city in modern urban prose is revealed. The topos in the novel "New Life" exists in two dimensions, as external objective (historical and cultural) and as internal subjective (psychological). Spiritual dimensions, which are accompanied by the search for a «new life» by the heroes of the work, are related to time and space in Orhan Pamuk's novel. The urban space represents new meanings, reflecting people and time in them. The city creates a plot, forms a personality, reproduces feelings and impressions, self-reflects. The novel "New Life" combines elements of a mystical travel novel with elements of a detective novel. An important technique is intertextuality – the hero's spiritual formation takes place thanks to journeys that resemble the journeys of heroes in Rilke and Dante. Orhan Pamuk's heroes are desperate travelers who move and evolve in search of their own self. They self-improve in an attempt to find the deepest meaning of being. The images-symbols of "road" and "city" are connected with the sphere of the subconscious, they become an attempt to penetrate into the secrets of a person's intentions, contribute to the search for truth, acquiring signs of a leading plot line.

Key words: *postmodernism, novel, poetics, discourse, chronotope, identity, myth, Turkish literature.*

УДК 821.161.2
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/04

Макаренко Л. В.
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

Зіневич В. В.
Київський національний лінгвістичний університет

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ У СУЧАСНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У пропонованій роботі здійснено ґрунтовне теоретичне осмислення інтертекстуальності як неконвенційного, полісемантичного феномена, що перманентно детермінує еволюцію текстових стратегій у межах літературного дискурсу. Актуальність дослідження не викликає сумнівів, оскільки сучасні літературні процеси вимагають наукової актуалізації підходів до розуміння внутрішньотекстових та міжтекстових взаємодій, що виходять за межі традиційного аналізу канонічних текстових структур. ***Метою статті*** *є поглиблене вивчення інтертекстуальних механізмів, які, пронизуючи літературний текст, конституюють багатошарові семіотичні континууми, що впливають на формування нових смислових пластів й культури письма. Визначено, що інтертекстуальність є не лише знаковим інструментом, а й внутрішньою динамікою тексту, що виявляється через численні алюзії, цитати та ремінісценції, якими насичуються модерні тексти. Методологічна парадигма дослідження спирається на інтеграцію ряду методів, зокрема, герменевтичного та структурно-семіотичного аналізу, з огляду на необхідність декодування прихованих взаємозв'язків між текстами. Застосовано також концепції постструктуралізму, що дозволяють розглянути інтертекстуальність як квінтесенцію не лише літературної теорії, а й загальної культури тексту, що функціонує у постмодерному контексті.*

Результати дослідження демонструють, що інтертекстуальні структури не є пасивними відображеннями попередніх текстових моделей, а постають як активні форми перетворення культурних кодів, що дозволяє зберігати їх гнучкість та адаптивність до новітніх вимог естетики. Виявлено, що інтертекстуальність, у своєму існуванні як емерджентний процес, сприяє не лише інтеграції культурних традицій, але й виникненню нових пластів літературного та мовного змісту. У висновках акцентовано, що феномен інтертекстуальності в умовах глокалізованого літературного простору має тенденцію до розвитку в ракурсі мета- та гіпертекстуальності, що дозволяє розглядати текст як потенційну лабораторію по генерації нових культурних кодифікацій і художніх парадигм.

Ключові слова: *інтертекстуальність, літературний дискурс, семіотичні континууми, метатекст, літературна теорія, культурна традиція, текстова динаміка.*

Постановка проблеми. Інтертекстуальність у параметрах сучасної літературної теорії репрезентує феноменологічний конструкт, що постає як поліаспектний й одночасно гіперкомплексний семіотичний феномен. Субстантивна конфігурація цього поняття виявляється у здатності тексту до інтрасуб'єктної трансгресії, яка обумовлює його залучення до постійно оновлюваного міжтекстового поліфонічного поля. У такій парадигмі текст функціонує не як автономна структура, а як рефлексивний модуль, який увічнює свою сутність через взаємодію з попередніми текстуальними макро- та мікроутвореннями [1, с. 71]. Специфіка інтертекстуальності корелює з діахронічною та синхронічною інтеракцією літературних артефактів, утворюючи при цьому інтелектуальну стратифікацію, насичену алогічними ремінісценціями, алюзіями та інтегральними текстовими інваріантами. Важливим аспектом тут є її гіпертекстуальна природа, яка трансгресує лінійність традиційного наративу й актуалізує синкретичний формат текстуального організму. Такий текст набуває властивостей гіпермедіальної структури, де кожен елемент функціонує у взаємозв'язку із зовнішніми та внутрішніми дискурсами [2, с. 37].

Аксіоматичним у дослідженні інтертекстуальних взаємовідносин є розуміння тексту як культурного палімпсесту, що одночасно слугує меморальним носієм колективного несвідомого та інструментом гетерогенних інтерпретаційних практик. Когнітивно-поетологічна інтроспекція інтертекстуальних кодів уможливлює вияв-

лення архітектонічних смислових прошарків, які є латентними до традиційних методів текстологічного аналізу. Важливим тут постає поняття семантичної деривації, яке вказує на багатоступеневу трансформацію текстуальних інтенцій [3, с. 73]. Відповідно, діалогічність інтертекстуальних взаємовідносин конструюється як своєрідна метаестетична динаміка, яка руйнує бінарну опозицію «текст-автор» та пропонує модель текстового поліцентруму. У контексті постмодерного літературного поля інтертекстуальність набуває онтологічної гіперболізації, стаючи інструментом не лише естетичного самовиявлення, але й методологічним індикатором культурної ретрансляції. Поліцентрична природа цього феномену відкриває перспективи для нових дискурсивних трактувань, зокрема у рамках постструктуралізму та деконструктивізму.

Методологічна комплементарність у дослідженні інтертекстуальності вимагає міждисциплінарного синтезу, що інтегрує інструменти лінгвосеміотики, культурології та когнітивної антропології. Аналіз інтертекстуальних конекторів дозволяє експлікувати приховані механізми семантичної інтеракції, які постають основою для формування нових жанрових матриць та дискурсивних топосів. У цьому сенсі текстові синтезатори виконують функцію дискурсивної археології, реконструюючи втрачені чи забуті культурні коди.

Узагальнюючи, можна констатувати, що інтертекстуальність у контексті сучасної літературної рефлексії набуває статусу своєрідного когнітивного універсалію, що сприяє не лише інтенсифікації текстового дискурсу, але й поглибленню інтерпретаційних практик. Полісемантична природа цього феномену передбачає його безперервну адаптацію до трансформаційних процесів культурної репрезентації, утверджуючи його як один із ключових концептів для осмислення літературної динаміки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтертекстуальність як феноменологічна категорія, залишається домінантним аспектом герменевтичного дискурсу, що акумулює у собі поліваріантні модуси текстуальних кореляцій. Як об'єкт теоретичної екстраполяції, вона демонструє вражаючу семіотичну плинність, що інтегрує діахронні й синхронні параметри дискурсивної взаємодії. У працях теоретиків (Біловус Л. [1], Лікарчук Н. [4], Ляшко О. [6], Радченко С. [10], Торчинська Н. [13], Шаріпов М. [11]) інтертекстуальність виступає не лише як онтологічний маркер тексту, а й як аксіологічна основа його поліфонічної природи. Водночас сучасні студії (Гуаду А. [9], Карімова Г. [7], Лі Т. [15], Норова С. [7], Павлій А. В. [12], Тейлор Ф. Т. [2]) виявляють дискурсивну варіативність та проблему ідентифікації трансверсальних текстуальних відношень, що результують у радикальну деконструкцію традиційних літературознавчих парадигм.

Незважаючи на численні спроби систематизувати інтертекстуальні явища, методологічна сфера їх аналізу залишається епістемологічно дисперсною. Особливого загострення наукова полеміка (Діброва О. [8], Левчун В. [8], Мухамедова Ф. [14], Павлій А. В. [12], Раду М. [3], Шахаріар М. [5]) набуває у питанні латентних або імпліцитних форм інтертекстуальних зв'язків, які функціонують на рівні субліматівних семантичних нашарувань. Такі феномени, як ідеологеми, алюзивна криптографія та ремінісцентні парадигми, виступають своєрідними текстуальними палімпсестами, що вислизають з-під традиційного наукового аналізу. Відсутність адекватного інструментарію для декодування прихованих текстуальних констеляцій актуалізує проблему методологічної інтерференції, оскільки класичні підходи дедалі частіше виявляють свою обмеженість у контексті полісемантичного аналізу.

Особливої уваги потребує питання трансмедіальної іманентності інтертекстуальних практик у добу цифрових наративів, що ускладнює аксіоматичну побудову літературознавчих моделей. Цифрова гуманітаристика, зокрема її дослідження, орієнтовані на мультимодальну інтермедіальність, зіштовхується з феноменами гіпертекстуальної емерджентності, де текстуальна межа набуває релятивного характеру. Інтерактивні літературні форми, насичені поліфонічними кодами, кидають виклик усталеним теоріям, деконструюючи концепти первинності та вторинності текстуальних шарів. Теоретична проблематизація таких явищ, як дигіталізована інтертекстуальність або мультимедійна текстуальна поліфонія, залишається вкрай недостатньо осмисленою, що зумовлює інтердисциплінарний дисбаланс у дослідженнях.

Відповідно, інтертекстуальність постає як категорія, що перебуває у стані перманентної теоретичної еволюції, віддзеркалюючи не лише дискурсивну полівекторність, а й епістемологічну нестабільність літературознавства як науки. Проблематика латентних текстуальних кореляцій, методологічної інверсії цифрових форм і деконструкції міжмедійної текстуальності формує поле теоретичних викликів, вирішення яких можливе лише за умови радикальної модернізації наукових парадигм.

Постановка завдання. Мета статті полягає у з'ясуванні особливостей інтертекстуальності в сучасній літературі, її форм, функцій та впливу на художню структуру тексту.

Виклад основного матеріалу. Інтертекстуальність, як концептуальний архетип сучасної літературної теорії, виступає однією з найбільш екзистенційно й когнітивно наповнених категорій, що викликають численні когнітивні дисонанси серед інтелектуальних практик гуманітаристики. Поняття, закріплене у філософських та епістемологічних конструктах, розкривається через складну динаміку текстуальних зв'язків, котрі охоплюють не лише поверхневу текстуальну реальність, а й її епістемологічну глибину, що передбачає вичерпний аналіз кожного знакової одиниці як продукта культурної пам'яті [4, с. 71]. Природа інтертекстуальності вимірюється не просто взаємозалежністю текстів, але й постійною напругою між інтерпретаційними шарами, які утворюють нові знакові конструкти. Наприклад, одні науковці відзначають, що інтертекстуальність – метакогнітивний процес, що позначає структурно-онтологічну залежність одного тексту від іншого в рамках мультифункціональних й трансдискурсивних парадигм, що здійснюється через актуалізацію прихованих або явних семіотичних, культурних й архетипних відсилок, котрі не лише корелюють, але й трансформують значення у постійно мінливому контексті соціокультурної та естетичної релятивізації [5, с. 191]. Інші наголошують, що інтертекстуальність – епіфеномен текстуальної інтерпретації, який виходить за межі лінійної текстуальної артикуляції, пропонуючи складну палітру взаємодій між текстами, що здійснюються в межах метатекстуального поля. Даний феноменологічний процес передбачає конгломерат впливів, що визначають пізнавальний і культурний контекст, що містить у собі вербалізовані когнітивні, ідеологічні й естетичні кодекси, котрі відтворюють й трансформують семантичні структури через нескінченний цикл інтерпретацій [6, с. 178].

На нашу думку, інтертекстуальність – комплексна гетерогеннізація текстових форм у просторі інтертекстуальних перехрестів, що перетворює літературні тексти в динамічну, мультидискурсивну тканину, яка діє в межах релятивізованих контекстів епістемологічних та семантичних трансформацій. Вона є продуктом когнітивно-діалогічної взаємодії між численними текстуальними матрицями, що утворюють полісемантичне поле, де кожен інтертекстуальний зв'язок є елементом нескінченної герменевтичної модифікації і зміщення смислів. Дане поняття відкидає лінійність класичного текстуального аналізу, де авторський сенс трактувався як основний параметр літературного пізнання, натомість пропонується фрагментація та плюралізація текстуальних інтерпретацій, у яких кожен текст розглядається як фрагмент безкінечного культурного конструкту.

Інтертекстуальність перетворюється на своєрідну феноменологічну матрицю, котра дозволяє здійснювати глибинну деконструкцію традиційних культурних парадигм й герменевтичних систем. Текст стає активним агентом смислових трансформацій, що через постійну взаємодію з іншими текстами генерує нові, багатовекторні значення, котрі по суті є метасемантичними модифікаціями відомих смислових моделей [7, с. 195].

Процес інтертекстуалізації, який викликає перманентні метатекстуальні зміщення, базується на принципах інтерпретаційної релятивізації, що спричиняють нескінченну мережу зв'язків між окремими текстами [8, с. 127]. Такий процес розгортається через специфічну епістемологічну призму, де жоден текст не є самодостатнім, а є постійно змінюваною частиною великого дискурсивного поля. Літературний твір більше не розглядається як ізольована реальність, а як «фрагмент культурної матриці», що безперервно взаємодіє з іншими текстами, поглинаючи їх зміст та генеруючи нові смислові структури [9, с. 98].

Особливої уваги заслуговує феномен палімпсесту, який є органічною складовою інтертекстуальності, оскільки він демонструє багаторівневу трансформацію текстуальних смислів й структу [10, с. 277]. Палімпсестність, в її метафізичному вимірі, не зводиться до механічного накладання старого тексту на новий, – це процес активної ремінісценції, коли кожен новий текст не лише сприймає попередні впливи, але й сам стає частиною історії текстуальних перетворень. Відповідно, кожен новий текст породжує не лише своє власне прочитання, але й епістемологічно збагачує попередні, формуючи нові інтертекстуальні лінії [11]. Водночас, інтертекстуальність постає як надзвичайно важливий аспект літературної рецепції, що вимірюється здатністю створювати нові рефлексивні стратегії осмислення культурних текстів. Кожен акт інтертекстуальної реконструкції веде до формування багатошарових значень, що в умовах епохи постмодернізму набувають нових смислових конотацій. Культурні коди, що інтегруються в нові тексти, здатні функціонувати не лише як елементи мовного конструкту, але й як

соціокультурні знаки, що корелюють з політичними, ідеологічними та етичними концепціями [2, с. 101].

На нашу думку, інтертекстуальність у межах сучасної літературної теорії постає як комплексна стратегія реконструкції текстуальної реальності, що дозволяє розкрити глибинні взаємозв'язки між інтертекстуальними та культурними рефлексіями. Її вплив охоплює не лише сферу літератури, а й широкий культурологічний контекст, де кожен текст стає частиною вселенського дискурсу. Інтертекстуальність, завдяки своїй здатності створювати багатошарові, полісемантичні контексти, стає ключовим елементом в осмисленні процесів культури як системи нескінченних інтерпретацій.

Інтертекстуальність, як фундаментальна категорія постструктуралістського літературознавства, являє собою багатовимірний, поліструктурний та мультифункціональний феномен, що перебуває у стані постійної метаморфози у межах літературного дискурсу [12, с. 175]. Розуміння тексту як інгерентного елементу гігантської когнітивно-семіотичної матриці культурних кодів й комунікативних інтерполяцій ініціює необхідність філігранного аналізу міжтекстових констеляцій, трансферів та полісемантичних конверсій. Екстраполяція інтертекстуальних модусів у художньому творі відкриває горизонти новаторського осмислення не лише ізольованих літературних текстів, але й діалектики еволюційних трансформацій літературних жанрів, стилів та естетичних парадигм у координатах сучасного дискурсивного поля. Літературний текст, як гетероглосна структура, акумулює в собі множинність алюзивних сигналів, цитатних інтенцій та ремінісцентних кореляцій, кожна з яких істотно розширює спектр семантичних імплікацій, утворюючи лабіринт багатошарового смислового простору [13, с. 268–270].

Евристична мета запропонованої таблиці полягає у системному аналізі розмаїття форм інтертекстуальності, у декодуванні їхньої функціональної модальності та виявленні трансгресивного впливу на архітектоніку й семіотичну глибину текстових структур. Пріоритет віддано дослідженню текстуальних стратегій, що використовують імпліцитну та експліцитну алюзивність, цитатну інкрустацію й ремінісцентну деривацію, котрі дозволяють авторам конструювати складні, поліфонічні та амбівалентні наративи. Інкорпорація інтертекстуальних методологій не лише забезпечує експансію художньо-естетичного потенціалу тексту, але й постулює нові когнітивні виклики для рецептивного інтелекту читача, особливо в аспекті дискурсивної інтеракції з класичними, канонічними або популярними текстуальними прецедентами. Така методологічна оптика дозволяє верифікувати генезис та трансформацію літературних традицій, реконструювати їх через призму сучасних соціокультурних динамік та інтертекстуальних палімпсестів, що інформують нові формати смислової інтерпретації (Таблиця 1).

Інтертекстуальність, феноменологічно обґрунтована як метатекстуальний механізм у сучасній літературі, постає полівалентною категорією, що формує естетико-семіотичну конфігурацію текстуального поля. Системність цього концепту, вкорінена у метадискурсивній природі культурних інтерполяцій, уможливлює виявлення складноорганізованих взаємозв'язків між текстами, котрі виступають автохтонними та екстериторіальними репрезентантами семантичної поліфонії:

– інтертекстуальність акумулює множинність текстових матриць, у межах яких кожен семіотичний елемент реконструюється через герменевтичний процес, що передбачає симультанну взаємодію аксіологічних, семантичних й стилістичних шарів;

– текстуальні структури в інтертекстуальному полі функціонують як ретроактивні конструкти, здатні перетлумачувати архетипічні патерни через призму новітніх ідеологем й культурних трансгресій;

– феномен палінодійності в інтертекстуальному дискурсі забезпечує інверсивну реконфігурацію змістових парадигм, унаслідок чого текст набуває властивостей динамічної автаркії, підпорядкованої множинності інтерпретацій;

– інтертекстуальний континуум характеризується ентелехійною тенденцією, що виявляється у здатності тексту формувати нові семантичні осередки, залишаючись при цьому інтегрально пов'язаним із попередніми літературними дискурсами;

– сучасна література репрезентує текстуальність як інтермедіальний простір, у якому співіснують візуальні, акустичні та вербальні елементи, що формують складну мережу сенсів, акцентуючи увагу на полімодальності художнього наративу;

– інтертекстуальність демонструє ентропійний потенціал, коли кожен новий текст дестабілізує канонічні смисли, водночас створюючи умови для формування нової когнітивно-семіотичної парадигми у межах культурного палімпсесту;

– інтертекстуальні відсилання часто конституюються як алогічні структурні одиниці, котрі

Таблиця 1

Інтертекстуальність як парадигматична константа у сучасній літературі

Онтологічні та семіотичні субстрати інтертекстуальності	Теоретико-літературні дефініції та семантичні конструкти	Герменевтичні механізми та експресивний вплив на текстуальний простір	Прецедентні тексти та інтертекстуальні перетини в контексті сучасної літературної парадигми
1	2	3	4
Форми інтертекстуальності	Цитатологічна референція, – текстуальний конструкт, що інтегрує екстралітературні джерела через прямі чи опосередковані включення	Генерація алюзивної мережі, імплікація авторитетності тексту, створення культурного діалогу	У М. Еліс “*American Psycho*” цитати з популярної музики конструюють іронічний наративний шар
	Ремінісцентний ревербератор, – текстуальні резонанси, що виявляють латентні зв’язки з іншими культурними артефактами	Ініціація семантичного збагачення тексту, активізація інтерактивної рецепції	В Х. Муракамі «*Кафка на пляжі*» – алюзії до Кафки, що структурно розширюють міфопоетичний контекст
	Парафрастична адаптація, – креативне відтворення або трансформація класичних текстуальних зразків	Реконфігурація архетипних структур, акцентування на суб’єктивності авторської інтерпретації	К. Ішіґуро «*Залишок дня*», – перетворення мотиву втраченого часу й рефлексії через оповідь від першої особи з алюзіями до літератури модернізму
	Палімпсестна структура, – накладання нових семіотичних пластів на текстуальні субстрати	Репродукція культурної пам’яті, ревізія літературної спадщини	У О. Еуґенідіса «*Середня стать*» багатошарові наративи взаємодіють із міфологічними та науковими алюзіями, створюючи поліфонічний текстуальний простір
	Гіпертекстуальні перетворення, – текстуальні модифікації, що реконструюють або деформують вихідний матеріал	Розкриття багатозначності, інтеграція нових смислових парадигм	У З. Сміт «*Білі зуби*» культурні наративи переплетені з постколоніальними алюзіями
Функції інтертекстуальності	Алюзивна екстраполяція, – створення зв’язків із зовнішніми текстами через натяки або цитатологічні інтеграції	Формування полісемантичного простору, ініціація інтелектуальної гри	В Еко «*Ім’я троянди*» численні біблійні та філософські алюзії розширюють контекст середньовічного детективного сюжету, інтегруючи теологічні та культурологічні диспути
	Полісемантична стратифікація, – формування багатошарових семантичних конструктів завдяки міжтекстуальним зв’язкам	Поглиблення рецептивної складності, створення семіотичної багатогранності	У Д. Тартт «*Таємна історія*» античні трагедії слугують фоном для формування філософського підтексту
	Іронічний наративний метатекст, – пародійні чи сатиричні інтервенції в текстуальний простір	Критика традиційних наративних структур, деконструкція культурних і соціальних норм	У Дж. Фоера «*Extremely Loud & Incredibly Close*» іронічні ремінісценції контекстуалізують історичні травми
	Естетична експериментальність, – інтертекстуальна взаємодія як спосіб створення інноваційних художніх форм	Деконструкція жанрових парадигм, активізація когнітивної участі читача	В К. Маккарті «*Дорога*» інтертекстуальні алюзії до біблійної символіки та антиутопічної традиції формують багатозначний семантичний простір, поєднуючи архетипи із сучасними екзистенційними мотивами

Закінчення таблиці 1

1	2	3	4
Вплив на структуру тексту	Діалогічний полілог, – міжтекстуальна взаємодія різних наративних голосів	Формування поліфонічної структури, розширення горизонту культурного діалогу	У К. Ішігуро «*Не відпускай мене*» текст структурується як діалог з антиутопічною традицією
	Фрагментарний дискурс, – текстуальна мозаїка, побудована з різнорідних семіотичних елементів	Символізація фрагментації сучасного культурного досвіду, виявлення семантичної множинності	В Дж. Фоера "*Everything is Illuminated*" структурна фрагментарність підкреслює багатогранність наративу
	Метатекстуальна авторефлексія, – текстуальні елементи, що коментують власну структуру чи ідеї	Рефлексія літературного процесу, акцент на самосвідомості художнього тексту	У В. Гасс "*The Tunnel*" текст виступає метакоментарем до літературних традицій і філософських концептів
Механізми впливу	Інтерпретаційна інтерактивність, – залучення читача до дешифрування алюзій та ремінісценцій	Посилення когнітивної залученості, створення динамічного рецептивного досвіду	В П. Рота "*American Pastoral*" алюзії інтегрують соціальні й культурні контексти
	Реконтекстуалізація текстуальних архетипів, – адаптація традиційних мотивів у нові семантичні координати	Формування нових змістових інтенцій, переосмислення літературної спадщини	У М. Атвуд «*Оповідь служниці*» біблійні алюзії адаптовані до антиутопічного контексту
	Гібридизація жанрових матриць, – поєднання різнорідних літературних традицій через міжтекстуальні механізми	Розширення художнього інструментарію, створення унікальних жанрових форм	У Д. Мітчелла «*Хмарний атлас*» інтегровано жанрову полістилістику через текстуальні перетини
Жанрові інтерпретації	Постмодерністська алюзивність, – домінування інтертекстуальної гри та цитатологічної іронії	Розмивання меж між текстуальним і позатекстуальним, наголос на умовності літературної творчості	В Т. Пінчона "*Mason & Dixon*" культурні та історичні алюзії формують іронічну структуру тексту
	Метанаративна конструкція, – текст, що саморефлексує та демонструє власну вигадану природу	Виявлення умовності літературного процесу, стимулювання критичного осмислення	У П. Остера "*The New York Trilogy*" текст постійно рефлексує щодо власної структури, перетворюючи детективний жанр на метафізичне дослідження ідентичності та природи оповіді
	Інтержанрова поліфонія, – змішування жанрових кодів через інтертекстуальні механізми	Розширення художньої семантики, створення багатоголосого наративного простору	У М. Каннінґема «*Години*» жанрова синтезація переплітає біографічний і художній дискурси

Джерело: виокремлено та систематизовано авторами на основі [1; 2; 3; 5; 9; 10; 11; 13]

маніфестують свою присутність лише через рецептивну активність, що виводить текст за межі лінійної логіки та підкреслює його фрагментарний характер;

– гіпертекстуальність, яка реалізується через розгалужену систему текстуальних вузлів, створює багатовимірну архітектоніку тексту, де змістові нашарування адаптуються до змінного культурного та соціального середовища;

– інтертекстуальність виявляє себе у здатності тексту виконувати функцію автоекзегези, у межах якої поліфонія текстових голосів структурує нові форми семантичного самовизначення, співіснуючи з латентними сенсовими пластами [14, с. 537–540; 15].

Висновки. Дискурсивна природа інтертекстуальності, розглянута крізь призму сучасних літературознавчих парадигм, виявляє її як домінантний вектор культурної трансмісії, що реалізується у межах полівалентних семантичних конфігурацій. Універсалізм інтертекстуальної взаємодії передбачає інтенціональну деактуалі-

зацію категорії текстової автономності, заміщену поліаспектною взаємозалежністю міждискурсивних репрезентацій. Аналіз архітектоніки літературного тексту у світлі цієї концепції засвідчує його полісеміотичну природу, що ґрунтується на діалогічному симбіозі ремінісценцій, алюзій, цитат й палімпсестних нашарувань. Ретроспективний підхід до інтертекстуальної феноменології виявляє її трансформативний потенціал, який корелює з радикальною реінтерпретацією традиційних жанрово-наративних конструктів. У цьому контексті інтертекстуальність виконує функцію іманентного механізму літературної інноватики, в рамках якого текст постає як динамічна гетерогенна структура, здатна до саморефлексії та інтерпретаційної мультиплікації. Така парадигматична децентралізація актуалізує не лише естетичну, але й епістемологічну складову сучасного літературного процесу.

Особливий інтерес викликає дослідження латентних та маніфестних форм інтермедіальної інтертекстуальності, що охоплює взаємодію вербальних, візуальних й цифрових медіумів у межах постпостмодерністської літературної практики. Синхронно з цим набуває значення осмислення концептуальної полідискурсивності, у якій кожен текст слугує своєрідним трансгресивним полем для деконструкції усталених культурних архетипів. Складність та багатовекторність цих процесів обумовлюють потребу у формулюванні нових герменевтичних стратегій, орієнтованих на інтеграцію текстуальних феноменів у ширший культурно-історичний контекст.

У перспективі необхідним є впровадження інтердисциплінарного інструментарію, який би уможливив поглиблений аналіз текстуальних кореляцій крізь призму культурної семіотики, когнітивної поетики та теорії наративу. Зокрема, особливої уваги заслуговує розробка методологічних підходів до аналізу гіпертекстуальних наративів, які інтегрують читача у процес когнітивного моделювання текстуальної реальності. Інтертекстуальність у таких практиках функціонує як механізм формування багатошарових когерентних зв'язків, що сприяють розширенню семантичного простору тексту та його інтеракції з новими медійними формами.

Відповідно, інтертекстуальність у сучасному літературному дискурсі є не лише інструментом текстуальної експансії, але й сутнісною детермінантою літературної еволюції. Її функціонально-семіотичний потенціал відкриває широкі можливості для подальшого теоретичного аналізу, спрямованого на розкриття глибинних механізмів текстоцентричної трансформації у контексті глобального культурного діалогу.

Список літератури:

1. Біловус Л. М. *Теорія інтертекстуальності: становлення понять, тлумачення термінів, систематика*. Тернопіль : Видавець Стародубець, 2003. 36 с.
2. Taylor F. T. Intertextuality. A Topos Subverted. Berlin: Erich Schmidt Verlag. *GmbH & Co. KG*, 2024. С. 28–95.
3. Radu M. Brief Overview of Intertextuality. *Euromentor Journal-Studies about education*. 2022. Т. 13, № 3. С. 70–80.
4. Лікарчук Н. С. Базові семіотичні моделі комунікації. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2015. № 16. С. 69–74.
5. Shahariar M. G. Intertextuality in Arts and Literature: A Postmodern Phenomenon. *South Asian Research Journal of Art, Language and Literature*. 2023. Т. 5, № 6. С. 190–195.
6. Ляшко О. В. Проблема функцій інтертекстуальності в сучасній лінгвістичній літературі. *Ad orbem per linguas. До світу через мови: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*. 2019. С. 177–179.
7. Karimova G. M., Norova, S. B. The Principles of Determining the Mechanisms of Intertextuality of a Literary Text. *International Journal on Integrated Education*. 2021. Т. 4, № 1. С. 194–196.
8. Діброва О. В., Левчун В. С. Категорія інтертекстуальності у сучасній літературознавчій науці. *Вісник науки та освіти*. 2023. № 10 (16). С. 118–130.
9. Guadu A. Intertextuality as an Inherent Tool for the Composition and Interpretation of Texts: A Theoretical Reappraisal. *International Journal of Literature and Arts*. 2023. Т. 11, № 3. С. 91–103.
10. Radchenko S. Again and always: Intertextuality outside of postmodernism. *Interlitteraria*. 2022. Т. 27, № 2. С. 275–291.
11. Sharipov M. M. The Problem of Intertextuality in Modern Literature. *Indonesian Journal of Innovation Studies*. 2022. Т. 18. URL: https://www.researchgate.net/publication/366401359_The_Problem_of_Intertextuality_in_Modern_Literature
12. Павлій А. В. Інтертекстуальність як вид літературної гри в сучасній літературі (на матеріалі творів А. Мердок). *Збірник наукових статей здобувачів вищої освіти факультету іноземної філології Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. 2023. Вип. 5. С. 170–173.

13. Torchynska N., et al. Intertextuality as an integral component of the modern Ukrainian discourse (on the example of literary and journalistic styles). *Postmodern Openings*. 2021. Т. 12, № 4. С. 255–271.

14. Mukhamedova F. B. Intertextuality and Its Functions in a Literary Text. *International Journal of Social Science Research and Review*. 2022. Т. 5, № 12. С. 537–541.

15. Li T. Intertextuality between French Literature Creation and Literature Translation Based on Feature Extraction and Gram Matrix. *Wireless Communications and Mobile Computing*. 2022. № 1. URL: https://surl.li/tuiqym

Makarenko L. V., Zinevych V. V. INTERTEXTUALITY IN CONTEMPORARY LITERATURE

This study provides a profound theoretical exploration of intertextuality as a non-conventional, polysemantic phenomenon that continuously determines the evolution of textual strategies within literary discourse. The relevance of the research is undeniable, as contemporary literary processes demand scientific reevaluation of approaches to understanding intra-textual and inter-textual interactions that transcend the traditional analysis of canonical textual structures. ***The purpose*** *of the article is an in-depth examination of intertextual mechanisms, which permeate literary texts, constituting multi-layered semiotic continua that influence the formation of new semantic layers and writing culture.*

It has been established that intertextuality functions not only as a symbolic tool but also as an intrinsic text dynamic, manifesting through numerous allusions, quotations, and reminiscences that saturate modern texts. The methodological paradigm of the study integrates several approaches, including hermeneutic and structural-semiotic analyses, necessitated by the decoding of hidden interconnections between texts. Poststructuralist concepts are also applied, enabling an understanding of intertextuality as the quintessence not only of literary theory but also of the general culture of text functioning within the postmodern context.

The research results demonstrate that intertextual structures are not passive reflections of previous textual models but act as active forms of cultural code transformation, allowing these codes to maintain their flexibility and adaptability to the evolving demands of aesthetics. It is revealed that intertextuality, as an emergent process, fosters the integration of cultural traditions and the emergence of new layers of literary and linguistic content. The conclusions emphasize that the phenomenon of intertextuality, within the framework of a glocalized literary space, tends toward development in the dimensions of meta- and hypertextuality, allowing the text to be viewed as a potential laboratory for generating new cultural codifications and artistic paradigms.

Key words: *intertextuality, literary discourse, semiotic continua, metatext, literary theory, cultural tradition, textual dynamics.*

UDC 82-3.512.162
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/05

Maharramzada T.
National Museum of Azerbaijani Literature named after Nizami Ganjavi
of National Academy of Sciences of Azerbaijan

RESEARCH OF MAMMADAGHA SULTANOV ABOUT CLASSICAL AZERBAIJANI LITERATURE

The main goal of the article *is to prove that Mamedaga Sultanov, known as a poet, writer, publicist and translator, is also an outstanding literary critic. He was known as a textologist, source scholar and archivist both at home and abroad in Azerbaijan, working on primary, handwritten sources, as well as the history of translation. It is noted that the famous literary critic devoted most of his life to scientific research and proved himself to the scientific community as a historian of Azerbaijani literature.*

The article notes that, being one of the first researchers of Azerbaijani manuscripts, M. Sultanov was also a poet and translator. Tracing his literary activity makes it possible to deeply study the history of the development of Azerbaijani science and culture in the middle of the 20th century, to clarify the achievements of Azerbaijani philological thought over the last century.

The novelty of the article *is that M. For the first time in the history of Azerbaijani literature, Sultanov deeply and comprehensively investigated many problematic aspects of national literature, classified them and presented them to the attention of a wide range of literary scholars both in Azerbaijan and abroad.*

Research method and methodology. *In the work, general methods, methods of analysis of the processing of scientific texts, methods of description, methods of comparative analysis, methods of historical and chronological analysis of the works of outstanding representatives of Azerbaijani literature are widely used.*

Conclusions. *In conclusion, the author notes some important aspects of the research activity of M. Sultanov, characterizing him as an experienced connoisseur of Azerbaijani literature. He emphasizes that such famous poets as Fizuli, Vagif, etc., who put a lot of effort into the development of both Azerbaijani poetry and the literary Azerbaijani language. In his work, he determined the true identity of the poet Vazekh, data about his personality, which was hidden from the public for a long time, gave a detailed analysis of unknown examples of the work of such little-known artists as Assar, Hasrati, and also brought to light in Azerbaijani literature several other artists who forced to forget Soviet ideologues.*

Key words: *Azerbaijani literature, literary criticism, scientific articles, literary study, analyses, scientific description.*

Introduction. Literary criticism was the main direction of scientific creativity of M. Sultanov. His multifaceted scientific heritage includes several significant research works about work art of Near and Middle Eastern peoples, as well as Azerbaijani literature. In the creativity of literary study of the scientist, research materials on the analyses of the creativity of outstanding poets such as A. Khagani, A. Navai, M. Sh. Vazeh, A. Tabrizi, M. Mojuz, M. P. Vagif have a special place. There are also important articles about the comparative literary study and international literary relations in his scientific heritage.

It could be find researches of M.Sultanov such as "Azerbaijani ashiqs – on A. S. Pushkin" (1937), "Khagani Shirvani and Near Eastern literature" (1947), "A. Pushkin and Azerbaijani literature" (1949), "Firdovsi and Azerbaijani literature" (1959), "Navai in Azerbaijan" (1968), "He was a friend of Mirza Jalil" (about the friendship between M. Abashidze and J. Mammadguluzada) (1974) published in different years in the press and scientific collections which were very interesting. But his scientific heritage is primarily based on research works related to Azerbaijani classical literature.

The main part. One of the most outstanding names of Azerbaijani literary community of XX century was Mammadagha Sultanov. Being one of the first manuscript scholars of Azerbaijan, M. Sultanov was also poet and translator. To follow his literary activity allows us to deeply learn the development history of Azerbaijan science and culture under the Soviet Union, to clarify the achievements of Azerbaijani philological thought in the last century.

Research on Khagani. M. Sultanov defended the candidate dissertation on "Afzaladdin Khagani Shirvani" in 1947. Currently, one copy of dissertation work are kept in scientific archive fund of Manuscription Institute of ANAS named after Mahammad Fuzuli where the scientist worked in before [1, c. 237].

The scientist generalized his research in the topic of dissertation work and published them in the form of monography named "Khagani Shirvani (About life and creativity) in 1954 [2, c. 114]. In the monography, the time, environment, life, worldview, creativity, literary influence of the poet, and other related issues are examined from various perspectives. First, researcher considered the study history of Khagani's heritage. He refuges the fact that Khagani and other poets who were forced to write their works in Persian to be Iranian poets: "*European, Indian and Iranian orientalists (for example: E. Brawn, V. Minorsky, Sh. Nomani, R. Shafa and others), who engaged the Khagani's creativity whenever the occasion arose, they put forward false ideas about him, distorting Khagani in their one-sided works, forgetting the poet's creativity power and deep philosophical views, and attempting to portray him as a mere "panegyric" court poet of Iran. In general, when discussing the literature of this or that people of the Near East, they have typically linked him either to Persian, Arabic, or Ottoman literature*" [2, c. 114].

The scholar, who believe that due to his artistic characteristics, life events covered in his creativity and issues raised, Khagani has the most outstanding place in the world literature among the representations of Azerbaijan literature of Middle Ages after Nizami evaluates especially his "Habsiyya" series of poem in which there are realism components in his heritage, ghazal, stanza and rubais in which philosophical view are expressed. M.Sultanov noted that it is possible to see Khagani's sincerity in the mentioned works rather than exaggerated odes.

The scholar listed the information about Khagani given by the most reliable sources starting from the ancient tazkiras and commented on them. Among them, he says that we can see the first biographic information about Khagani in "Lubab ul-albab" by Mahammad Ovfi, other biographers repeated them by changed and added the information in here. That is why he says that it is important to write new knowledge related to the great poet's biography based on his creativity. He mentioned that the first research work about the poet was written in Persian by N. Khanikov in 1864. The author speaking about this work, named "Memories on Khagani" ("Memoire sur Khacani") considered this research to be the first serious and remarkable step to learn the poet's biography.

M. Sultanov noted that "Khagani's quatrains" by K. Zaleman written in 1875 was the main reason to well know the poet. Because compared to Khagani's odes, which are complex in terms of the poetic presentation of his thoughts, his rubaiyat are simpler in expressing artistic ideas and are more closely related to life.

One of the most important points of this monography by M. Sultanov, he gave the information about the comments to the poems of Khagani for the first time. The scientist wrote that the work with the verse "Falak gajrovtar ast az-khamm-e tarsa" has been interpreted more frequently. He says that in "Javahir ul-asrar" by Sheykh Arif Azarin, "Sharh-e qasaid-e Khagani" by Abdurrahman Jami, "Farah afza" by Kabil Mahammad, "Muftah ul-kunuz" by Razgulu khan Hidayat, "Hall-e qəsaid-e Khagani" by Ahmad Hasan Shovkat, "Mahabbatnama" by Abdulvahab Ghinain, other works by Mahammad ibn Davud ibn Mahmud Alavi Shadiabadi and Alavi Lahij the qasidahs of great poet have been detailed analysed. In modern presses these comments have been used widely.

We should note that, exactly M. Sultanov could determine the date of birth, geographical place of birth, the real name, date of death of Khagani for the first time. Using directly his works of the Poet he revealed his exact date of birth, the land where he grew up and lived, real name and date of death based on the inscription on his tomb. He explained the mistakes made by N. Khanikov, E. Brawn, H. Danish, K. Zaleman, A. Krimsky and others. He gave detailed information about his parents, family, close relatives, especially uncle. The researcher, with the examples taken from the poet's works, provides the first information about the poet's relationship with the members of the court, ruling circles, and rulers, his life in the prison of Shabran fortress, and other important moments and remarkable facts in his biography.

M. Sultanov is the first scholar carried out detailed research work about "Tohfatul-Irageyn" poem – the first sample of epic poet of Azerbaijan known to us. He involved the eleven manuscript copies of the work (6 of them is protected in Baku and 5 of the min Sankt-Peterburg) in the comparative research, based on the difference of the copies, he has tried to determine the variant close to the original. He writes: "*Unfortunately, we have not the correct text of this interesting work. None of 11 manuscripts known to us were not perfect, they are completely*

different for either chronological structure of events, or description and explanation of separate events" [2, c. 114]. The scholar was sorry since due to the scribes' arbitrariness, this important and significant work was not included in some of Khagani's "Divan" and "Collected Works".

On the basis of the language and general style of the work he evaluates "Tohfatul-Irageyn" as the first Poetic travelogue in Azerbaijani literature, consider that the poet wrote it in the form of the travel notes, as diary and then he brought it together into a unified work by organizing it in Shirvan, by polishing and sealing, and, as he himself put it, "*reforming and perfecting*" it [2, c. 114].

As a result of M. Sultanov's research, the history of Azerbaijani literary prose has been traced further back, and A. Khagani has been recognized as a powerful prose writer. The scholar translates and presents a passage from the introduction written for the masnavi "Tohfatul-Irageyn" and attempts to convey the poet's expressiveness in prose to the reader. He writes: "*Through this introduction (although in Persian), we become acquainted with the early Azerbaijani prose of the 12th century*". [2, c. 114].

M. Sultanov has pointed out that, in some sources there is Khagani's work titled "Khatm al-Qaraib". He emphasized the importance of approaching such information with caution and has expressed his expert opinion on this matter: "*Those, who pressed Khagani's heritage and the secretaries who copied his "Divan" sometimes gave different names to the poet's separate works (especially qasidahs). In our opinion, "Khatmul-Qaraib" title is also the name given by someone to one of the qasidahs exist now*" [3, c. 477].

Thus, as result of activity of M. Sultanov on Khaganology based on the position of the poet in Azerbaijani literature, naziras written to his works literary school covered Near and Middle East has been determined. The scholar stated that the complete collection of Khagani, compiled from various manuscript sources, encompasses more than 25,000 couplets.

Research on Nizami. M. Sultanov knowing about the nuances of the Persian language, one of the masters of classical Eastern literature has written an article named "On a new ghazal of Nizami Ganjavi" consisting of the information obtained the first sources. He gathered lyric poems belonging to the lost "Divan" of the great poet from takzira and anthologies and presented a ghazal which nobody has published until him in a poetic translation.

The author of article presents a fact proving that the mentioned ghazal belongs specifically to Nizami Ganjavi (neither to Nizami Aruzi Samargandi nor any other Nizami), is that the manuscript in which it was included was written specifically in Azerbaijan – in Baku, and that only the poems of Azerbaijani poets were collected in that manuscript. Additionally, M. Sultanov notes that: "*Since in Azerbaijan never other Nizami is mentioned, as well as Khagani, it is obvious that this ghazal belonged to only Nizami Ganjavi. Finally, the language and style also prove that it belongs to Nizami Ganjavi*" [4, c. 4].

Research on Assar. M. Sultanov is one of the first scholars present Assar Tabrizi to the scientific community. He gives information about literary environment formed in Azerbaijan places of XIV century in his article named "Assar Tabrizi and his work "Mehr and Mushtari"" published in 1969. He gave the unknown facts about Azerbaijanian poet Assar Tabrizi, grew up in such environment and used to teach the children of the ruler, as well as not well known until then. The scholar determines the fact that Movlana Mahammad Assar Tabrizi died in 1390 and finished his famous poem "Mehr and Mushtari" in 1376 according to the notes in sources. From the content of the work he concluded that its author belonged to Nizami Ganjavi school that is, along with the poet's poems such as "Leyli and Majnun" and "Khosrow and Shirin", he also successfully drew from the Eastern literary love epics such as "Vamik and Azra" and "Verga and Gulsha". M. Sultanov, briefly summarizes the plot of the work, and points out that this reminds the famous Greek epic "Orestes and Pylades" according to the fact that here, traditionally, it is not the love between a boy and a girl that is emphasized, but rather the friendship between two boys [5].

Research on Nasimi. M. Sultanov kept in the centre of attention the issue of publishing Imadaddin Nasimi's heritage. He notes that Nasimi's ghazals have a great influence on our literature both in his time and the next stage in his article named "On publishment of Nasimi's literary heritage". The author mentioned that several poets wrote poems under the pen name of Nasimi creates difficulties in the publication of his legacy emphasizes the importance of being cautious in order not to confuse the works of the great artist with the poems of others. The researcher, highly evaluates the Nasimi poems published by Salman Mumtaz in 1926 with Arabian alphabet, based on the scientific-critic text prepared in 1969 on the poet's 600th anniversary determines that, the previous publishments did not include ghazal and qasidahs more than 300, that is 4000-couplet heritage of Nasimi [6, c. 2]. That is why it expresses

his belief that the new edition will make a significant contribution to Nasimi studies.

Research on "Verga and Gusha" poem. One of the interesting articles of literary critic is titled "On and ancient poem "Verga and Gulsha"". In the article the information about the oldest variant of the mentioned poem. According to the manuscript revealed by M. Sultanov, it is known that more ancient variant of "Verga and Gulsha" masnavi whose author is known to be Ruknaddin Masud Masihi, who lived in the 17th–18th centuries in the history of Azerbaijani literature has been written in 1386. This, in turn, traces the history of the plot of the work back 260 years before Masihi. The researcher remembers a note of Ismail Hikmat and emphasizes that there is information in the sources about the fact that one poet named Ziyayi has also written "Verga and Gulsha". The scholar, considering that other copy in this name has been found in Istanbul shows that it belongs to Yusif Meddah. The scholar, considering that this epos was memorized in the language of the ashiks as a sample of oral folk literature concluded that both Masihi, Ziyayi, and Yusif Meddah all drew from a single source – folklore [7, c. 3].

Research on Hasrati. Late it is revealed that the older copy defined in Manuscripts Fund of Republic (Now Manuscripts Institute named after M. Fuzuli of ANAS) belonged to unknown person named Hasrati. M.Sultanov writes: "*Most of the verses with Hasrati pennames from Epos proves that this epos has been written by a poet with pen-named Hasrati*" [7, c. 3]. Author of article note that this talented Azerbaijani poet lived in XIV century and hereby in the history of our literature, epic poetry in the native language is attributed to an earlier period with proud. "… , *This work, besides being the oldest variant of the "Verga and Gulsha" epic in the Azerbaijani language, would also be of great significance from the perspective of studying the history of the development of the Azerbaijani language*" [7, c. 3].

Research on Fuzuli. M. Sultanov has also engaged in the research of life and creativity of the great Azerbaijani poet Mahammad Fuzuli. The scholar evaluates him as a thinker worthy of standing alongside Nizami Ganjavi in his article named "Fuzuli lives" published on the 400th anniversary of the death of great writer, and notes that his works are known in whole Near East. M. Sultanov generally analysing the literal heritage of Fuzuli Against the backdrop of the earlier Azerbaijani literature, evaluates the poet as the most powerful wordsmith of his time.

Addition to noting the various directions of Fuzuli's creativity, he also considers that it is his duty to present the great artist as an experienced teacher. By analysing the didactic passages in his other lyrical works written in Persian, which include advice to Fuzuli's son, Fazli, he concludes that: "*Fuzuli, as an experienced teacher, gave many pieces of advice to children and adults.... Every delicate word said by Fuzuli was for the happiness of the people*" [8, c. 1].

The article of M. Sultanov named "Follower of Fuzuli literary school" is about Karkuk poet with Khalis penname, originally from the Iraqi Turkmens who once migrated from Azerbaijan. The scholar states that two of his ghazals are in Persian, along with twenty-four ghazals, six rubais, one mukhammas, and six ghazals in Turkish. He notes that, Khalis Karkuki commented the starting couplet of "Masnavi" by Jalaladdin Rumi in Persian by verse, wrote naziras to the works of classics such as Maghribi Tabrizi, Hafiz Shirazi, Kamal Khojandi, Nurali, Mahammad Fuzuli in the Persian and Turkish languages, has composed takhmis of his famous ghazals. The researcher comparing the works of Khalis – saying "*I am neither on the path of Sharia, nor a kafir, nor a Muslim*", with other representatives of Azerbaijani classical literature sees the similarity between him and Abulgasim Nabati. But based on the takhmis and specific ghazals he considers more purposeful to compare him with Mahammad Fuzuli. Among these takhmis, the scholar considers to be more noticeable those takhmis written to the ghazals by Fuzuli with the couplets "When your beauty is overwhelming, the lovers of love become a mere jest", "For many years, we have been waiting at the alley of reproach", "I am so intoxicated that I do not comprehend what the world is" [9, 1]

M. Sultanov has revealed an interesting fact while studying the heritage of the poets writes Nazira to Fuzuli's works and composed a takhmis of his ghazals. He defined that, Arabian Persian poet Mirza Abdulvahhab Nishat Isfahani whose creativity was predominantly in Persian and partly in Arabic and who loved in the beginning of XIX century wrote Nazira in Azerbaijani language to Fuzuli. The scholar compared the ghazals of Nishat in Azerbaijani language with poems of Fuzuli and came to such a conclusion: "… *While wanting to write ghazal in the Azerbaijani language, he chose Fuzuli as master. Here the form, meter and rhymes of the ghazal, have been determined*" [10, c. 1].

Research on Vagif. One of the directions of literary criticism of M. Sultanov is related to Molla Panah Vagif. The scholar pays attention to the less known field – artistic characteristics of the heritage of the great Azerbaijani poet in his article named "Some notes on Vagif's artistry": he shares his thoughts

about metaphor, repetitions, interrogation, the art of circular and linear expression, form, meter, refrain, rhymes characteristics. The researcher emphasizes that the mentioned literary heroes in his works show his wide reading.

In our opinion, M. Sultanov was one of the literary scholars who determined the series of metaphors in Vagif's works. He considers that, the laconic of the examples of metaphor and metonymies was the artistic talent of the poet: "*We can see a lot of subtle metaphors and metonymies in the poet's ghazal and mukhammas …. Sometimes Vagif shows such originality in his metaphors that no other poet else can use a similar metaphor. For example, while comparing the face of the lover with a poem, and eyebrows with its first couplet (verse) he has demonstrated such mastery and originality*" [11, c. 34].

While speaking about Vagif's mustazad the scholar says how sensitively the great artist approaches to the literary form and write also: "*The poet has five mustazad, four of them have been adapted to separate poetic forms. These mustazad can be called mustazadi-ghazal, mustazadi-mukhammas, mustazadi-musaddas tarji, mustazadi-muashshar*" [11, c. 36]. M. Sultanov was sorry that whole collection of the poet, who has signed such a great number of innovations in just one genre did not reach us and he has no doubt that Vagif has written in classic poet forms such as masnavi, rubai, tarkibband, besides the works in the specific genres (ghazal, mukhammas, goshma, etc).

In the article named "New file about Vagif" M. Sultanov revealed an interesting fact about the biography of the great poet. He writes according to the file of 1802 kept in Manuscripts Institute of Georgia: "*It seems from the last research, the person who executed in 1797 in Jidir Plain with Molla Pənah was not the poet's eldest son Ali agha, but the youngest son Gasim agha*" [11, c. 4]. So, in the file compiled after five years of Vagif's death the seal of his son's Ali agha and a little note "*The highly respected, great scholar, deceased Molla Pənah's son, Akhund Molla Ali Agha*" were available.

Research on Vazeh. The scholar wrote an article also about outstanding enlightener artist Mirza Shafi Vazeh lived in XIX century. In this article written on 100-year anniversary of the poet's death M. Sultanov presents information related to the characteristics of Mirza Shafi based on the first sources. Then, he considers the history of translation his works in Russian language. He thinks that the heritage of the great poet in the translations of Yakubovich, Radchenko, Eyfert and other spread to the world through foreign language.

Later, he pays special attention to the expression of the optimistic mood and enlightenment spirit in Mirza Shafi Vazeh's works, valuing the poet's distance from Islamic superstition, his emphasis on the expression of pure and sincere love, and his promoting of ideas such as attachment to this world and enjoying life, as significant progress. The author who evaluates Mirza Shafi as humanist artist writes about his works promoting women's freedom: *"Mirzə Shafi pay special attention to the question of women's freedom. His poems about "Zuleykha", "Hafiza" and "Susani" are very interesting in this sense. He says in his, "Hafiza" poem:*

"Take off your chador and show your beauty to the world.

You are rose and rose is created to give joy to the eyes" [13, c. 2]. As we see, the author pays special attention to the innovative aspects for his time in the works of M. Sh. Vazeh.

Conclusion. To sum up, it can be noted that M. Sultanov's literary studies characterize him as a skilled connoisseur of Azerbaijani literature. The scientist's monograph with a scientific description, scientific articles, introductions to books and comments allow us to say that he studied the literary heritage of world-famous Azerbaijani poets such as Khagani, Nizami, Fizuli, Vagif, established a fact that determines the true identity of Vazekh, information about whose identity is hidden, gave a detailed analysis of unknown examples of creativity of little-known artists such as Assar, Hasrati, and also determined the place of a number of artists forgotten by Soviet ideology in Azerbaijani literature.

We should note that, M. Sultanov was one of the manuscript scholars who first introduced the heritage of Azerbaijani classical authors, both in Azerbaijani and Persian, to the scientific and literary community. He is one of the wide-ranging literary scholars who turned not only our classic literature of XII–XIX centuries, but also poetry of XX century into learning object. However, when we analyze his scientific heritage, we see that the study of the life and creativity of the most prominent representatives of Azerbaijani literature occupies a more important place among M. Sultanov's works of literary studies. Thus, he wrote the lyrics, epic poetry and artistic prose of Khagani Shirvani, referred to as a coherent source by world orientalists, the ghazals included in Nizami Ganjavi's lost "Divan", the poems of representatives of Muhammad Fuzuli's literary school, the life of Molla Panah Vagif, the founder of Azerbaijani realism. He is the author of important fundamental scientific research works in the field of translation research, the works of Mirza Shafi Vazeh, one of the 19th century Azerbaijani intellectuals.

Bibliography:

1. Sultanov M. S. Əfzələddin Xaqani Şirvani. / Filologiya elmləri namizədi elmi dərəcəsini almaq üçün dissertasiya. Bakı. 1947. 237 s.
2. Sultanov M. S. Xaqani Şirvani (həyat və yaradıcılığı). / M. S. Sultanov. Bakı: Azərnəşr. 1954. 114 s.
3. Xaqani Şirvani. Seçilmiş əsərləri. / Tərt. ed. M. Sultanov. Bakı. Azərb. SSR EA Nəşriyyatı. 1956. 477 s.
4. Sultanov M. S. Nizami Gəncəvinin bir qəzəli haqqında. *Kommunist qəzeti. 1948. 1 avqust. № 152 (7845)*. S. 4.
5. Sultanov M. S. Əssar Təbrizi və onun "Mehr və Müştəri" əsəri. *Bakı. Məktəb və pedaqogika tarixi jurnalı*. 1969. S. 59–61.
6. Sultanov M. S. Nəsiminin ədəbi irsinin nəşri haqqında. *Ədəbiyyat və incəsənət qəzeti. 1969. 26 sentyabr*. S. 12.
7. Sultanov M. S. Qədim bir "Vərqa və Gülşa" dastanı haqqında. *Bakı qəzeti. 1965. 23 iyun*. S. 3.
8. Sultanov M. S. Füzuliyə nəzirə yazan bir fars şairi. *Ədəbiyyat və incəsənət qəzeti. 1958. 19 iyul. № 29 (971)*. S.1.
9. Sultanov M. S. Füzuli ədəbi məktəbinin davamçısı. *Bakı qəzeti. 1976. 26 iyun*. S.1.
10. Sultanov M. S. Füzuli yaşayır. *Azərbaycan müəllimi qəzeti. 1958. 8 dekabr. № 94 (982)*. S. 1.
11. Sultanov M. S. Vaqifə aid yeni sənəd. *Ədəbiyyat və incəsənət qəzeti. 1968. 19 dekabr. № 51 (2238)*. S. 4.
12. Sultanov M. S. Vaqifin sənətkarlığına dair bəzi qeydlər. *Bakı. Azərbaycan qəzeti. 1968. Sentyabr. № 9.* S. 33–36.
13. Sultanov M. S. Mirzə Şəfi Vazeh (ölümünün 100 illiyi münasibətilə). *Ədəbiyyat qəzeti. 1952. 26 noyabr. № 33 (632).* S. 2.

Махаррамзада Т. ДОСЛІДЖЕННЯ МАММАДАГИ СУЛТАНОВА ПРО КЛАСИЧНУ АЗЕРБАЙДЖАНСЬКУ ЛІТЕРАТУРУ

Основна мета статті *– довести, що Мамедага Султанов, відомий як поет, письменник, публіцист та перекладач, є ще й видатним літературним критиком. Над початковими, рукописними джерелами, а також займаючись історією перекладу, був відомий як текстолог, джерелознавець та архівіст як на батьківщині, так і за кордоном в Азербайджані. Зазначається, що відомий літературознавець присвятив більшу частину свого життя науково-дослідницьку діяльність та зарекомендував себе науковому загалу як історик азербайджанської літератури.*

У статті зазначається, що, будучи одним із перших дослідників рукописів Азербайджану, М. Султанов був також поетом і перекладачем. Простеження його літературної діяльності дозволяє глибоко вивчити історію розвитку азербайджанської науки та культури у середині 20-го століття, прояснити досягнення азербайджанської філологічної думки за останнє століття.

Новизна у статті *полягає в тому, що М. Султанов вперше в історії азербайджанської літератури глибоко і комплексно досліджував безліч проблемних аспектів національної літератури, класифікував їх і представив до уваги широкому колу літературознавців як в Азербайджані, так і за його межами.*

Метод та методологія дослідження. *У роботі широко використані загальнонучні методи, методи аналізу опрацювання наукових текстів, методи опису, методи порівняльного аналізу, методи історико-хронологічного аналізу праць видатних представників художньої літератури Азербайджану.*

Висновки. *У підсумку автор зазначає деякі важливі аспекти дослідницької діяльності М. Султанова, що характеризують його як досвідченого знавця азербайджанської літератури. Наголошує, що такі відомі поети як Фізулі, Вагіф та ін., які немало старанностей вклали для розвитку як азербайджанської поезії, так і літературної азербайджанської мови. Він у своїй діяльності визначив справжню особу поета Вазеха, дані про його особистість, якого довго приховували від громадськості, дав детальний аналіз невідомих зразків творчості таких маловідомих художників як Ассар, Хасраті, також вивів на світ в азербайджанській літературі та інших кількох художників, які змушували забути радянськими ідеологами.*

Ключові слова: *азербайджанська література, літературна критика, літературознавство, аналіз.*

УДК 82.09. 821.111-3
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/06

Собчук О. Б.
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ТА ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ В ІСТОРИЧНОМУ ДЕТЕКТИВІ ФІЛІПА ПУЛЛМАНА «ТИГР У КРИНИЦІ»

У статті досліджено гендерні аспекти та контекст епохи XIX століття історичного детективу Філіпа Пуллмана «Тигр у криниці». Простежено, що проблема створення та аналізу історичного детективу активно привертає увагу дослідників своїм унікальним підходом до літератури, що поєднує елементи історії, детективу, пригод і глибокого психологізму. З'ясовано, що головною персонажкою детективу є Саллі Локхарт, жінка-детектив, яка протистоїть соціальним обмеженням та гендерним стереотипам Вікторіанської епохи. Наголошено, що автор майстерно поєднав елементи детективного жанру з проблемами боротьби за права жінок, акцентуючи увагу на складних моральних і соціальних викликах, з якими стикається сищиця. Розглянуто трансформацію жіночого образу в контексті масової літератури, демонструючи, як письменник використовує жанр історичного детективу для висвітлення важливості емансипації та гендерної рівності. Особливу увагу приділено ролі Саллі Локхарт як символу сильної, незалежної жінки, яка виступає проти несправедливості, захищає свої права та активно протистоїть викликам патріархального суспільства. Застосовуючи прийоми жанру історичного детективу, автор показує шлях героїні до подолання соціальних та особистісних бар'єрів. Особливу увагу приділено її взаємодії з оточенням, внутрішнім конфліктам та способам досягнення цілей, які виходять за межі традиційних уявлень про роль жінки в англійському суспільстві XIX століття. Аналізуючи історичний контекст Вікторіанської епохи, окреслено, як детективна інтрига використовується для розкриття соціальних проблем, таких як права жінок, рівність та подолання стереотипів. Узагальнено, що творчість британського письменника Філіпа Пуллмана є особливо значущою для вивчення взаємозв'язку між літературою, історією та культурними трансформаціями, що торкаються питань ідентичності, соціальних норм і гендерних ролей.

Ключові слова: *Філіп Пуллман, Саллі Локхарт, історичний детектив, жіночий детектив, вікторіанська епоха, гендерний аспект, масова література, психологія творчості, персонаж, жінка, міграція.*

Постановка проблеми. У історичному детективі Філіпа Пуллмана «Тигр у криниці» центральним елементом є боротьба жінки, Саллі Локхарт, з соціальними обмеженнями та гендерними стереотипами Вікторіанської епохи. Персонаж, яка виступає в ролі жінки-детектива, стикається з численними викликами, прагнучи захистити свою честь, дитину та статки. Нині особливу увагу фокусуємо власне як через детективний сюжет висвітлено важливість жіночого відстоювання прав і боротьби за справедливість. Відтак питання становища жінок у суспільстві, їх прав на рівність та самостійність має велике значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема гендерних аспектів у художній літературі, особливо в жанрі історичного детективу, привертає все більше уваги науковців, що обумовлено її актуальністю для розуміння суспільних стереотипів і трансформацій. Дослідження, зосереджені на ролі жінки як активного персонажа в літературі, демонструють, як письменники використовують жанр детективу для критики патріархальних структур і соціальної нерівності. Українські дослідниці, такі як Т. Гуляк [1] та А. Таранова [3], наголошують на ролі жіночого детективу у зміні літературних канонів і створенні образу сильної та незалежної жінки. Літературознавці С. Філоненко [6] та І. Чорний [8] розглядають гендерний аспект у контексті масової літератури, висвітлюючи питання упереджень щодо жанрів і стереотипів, що впливають на сприйняття жіночих персонажів у детективах. Поглиблене вивчення вікторіанської епохи, яке подають зарубіжні науковці Л. Абрамс [9], Р. Гріллз [10], В. Кляйн [11] та Г. Перкін [12], зосереджується на історичному контексті ролі жінок у суспільстві та їх емансипації. Ці дослі-

дження є основою для аналізу гендерних аспектів у історичних детективах, які відображають цього-часні соціальні процеси.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття думки щодо проблем гендерних аспектів та історичного контексту в історичному детективі Філіпа Пуллмана «Тигр у криниці».

Виклад основного матеріалу. Філіп Пуллман – один із відомих британських письменників, автор багатьох відомих романів, п'єс та книг для читачів різного віку. Його визнано лауреатом численних нагород, премійований Guardian Fiction Award за романи «Північне сяйво» («Золотий компас»), «Книга року Whitbread» і «Бурштинова підзорна труба», є володарем премії Елеонори Фарджон за дитячу літературу у 2002 році та премії Астрід Ліндґрен у 2005 році. Також йому належить медаль Карнегі [2].

Творчості цього письменника належить серія книг «Таємниці Саллі Локхарт», третьою частиною якої є історичний детектив «Тигр у криниці». Для поціновувачів книг із зображеннями перевагою слугує те, що на сторінках видання можна побачити графічні ілюстрації. Головним образом сюжету є самодостатня двадцятип'ятирічна Саллі, у житті якої нарешті настали щасливі митті, адже у неї, здається, є усе: найдорожча у світі донька Гаррієт, вірні та добрі друзі, процвітаючий, прибутковий бізнес та власний особняк «...велика будівля епохи Регентства, що розташовувалася в Твікенхемі і називалася Фруктовим будинком. Будинок був великий, просторий, із залізними балконами та заскленою верандою. Вікна веранди виходили в сад, на великий лужок, оточений старою цегляною стіною. По один бік від стіни були розбиті квіткові клумби, росли фігове дерево і повзучий виноград, а по другий – кілька старих яблунь та слив, які дали будинку його назву» [4, с. 1].

Із цією персонажкою, Саллі Локхарт, автор вперше знайомить читачів у романі «Рубін у диму», коли вона була приблизно шістнадцятирічною і потрапила під опіку двоюрідного брата свого батька в Ісліngтоні. Ще з юних років вона характеризувалась високим інтелектом, саме який відкриває їй шлях до кар'єри фінансового консультанта. Згодом ця дівчинка закохалася у відмінного фотографа Фредеріка Гарленда, племінника Вебстера Гарланда, який, на жаль, став жертвою трагічного випадку. Він ніколи не бачив своєї дочки, тому що загинув під час пожежі в ніч її зачаття. Саллі від цього було дуже сумно, адже якби він був живий, то її звали б місіс Гарланд, а Гаррієт, якій лише рік і дев'ять місяців, була б його законнонародженою дитиною. Однак, на наш погляд, жінці бракувало не лише офіційного оформлення сімейного статусу, а й любові, адже вона сильно кохала Гарланда і завойовувала його взаємність завзято, не жаліючи сил. Гадаємо, ця дівчина ще нікого і ніколи не любила так і тому не уявляла себе без таких почуттів. Ще одним фактом, що підтверджує це, є бажання помсти за кохану людину, так як із тексту ми дізнаємось, що Саллі у її житті доводилось двічі стріляти у людину. Вдруге дівчина мстилася саме за смерть Фредеріка Гарланда: «Вона вистрілила в механізм жахливої парової гармати, сподіваючись, що під час вибуху загине її виробник – Аксель Беллман, і вона сама» [5, с. 13]. Втім пізніше ми дізнаємось, як вона мучилася докорами сумління через скоєне вбивство, через що і поклялася ніколи більше не застосовувати зброї та не допустити, щоб насильство інших штовхнуло її на насильство у відповідь.

У цій же ситуації розуміємо внутрішній конфлікт Саллі, бо вона одночасно відчуває і радість, і провину. Уважаємо, що це підкреслює її людяність і моральні цінності. Її вчинок – спроба припинити зло, хоч вона і не сприймає насильство як метод. Думаємо, що через цей епізод автор показує жагу до пошуку альтернативних, ненасильницьких способів вирішення конфліктів, що є проявом творчого підходу до життя. Цей вибір також вимагає інтелектуальної гнучкості та психологічної витривалості, які характеризують людей із високим рівнем креативності. У цьому ракурсі спостерігаємо, як персонажка змінюється, дає обіцянку не застосовувати зброю, що показує її як людину, здатну до самоаналізу та зростання.

Підозрюємо, що трагічне кохання також вплинуло на таке трепетне ставлення до доньки, котра, будучи частинкою закоханих батьків, «… відчувала себе центром світобудови, була егоцентричною і настільки впевненою у загальній любові та увазі до себе, що просто іскрилася радістю, як сонце, що випромінює світло» [5, с. 2]. Жінка зуміла взяти себе в руки та розвиватись заради дочки, і зауважимо, що у неї це вийшло. Вважаємо за доцільне підкреслити, що у часи королеви Вікторії мати-одиначка Саллі почувала себе значно краще, ніж багато жінок, які жили у офіційному шлюбі, але не були щасливими. У неї були гроші, воля, друзі, власне житло, улюблена робота і Гаррієт Роза від коханого чоловіка.

Саллі Локгарт виступає перед читачами молодою, амбіційною дівчиною, яка живе в Англії в кінці XIX століття, із не повністю скромим

характером, навіть, розпещеною панночкою Вікторіанської епохи. Вона дуже прудка, адже швидко і безстрашно скаче на коні, без промаху стріляє з пістолета і успішно керує справами. Втім варто наголосити, що стиль жіночого виховання та освіти у той час були орієнтовані на підготовку майбутніх дружин і матерів, які характеризувались тендітністю, відсутністю роботи та високого інтелектуального розвитку [11, с. 264]. Не випадково автор наділив сищицю усіма цими якостями, адже в історичному детективі «Тигр в криниці» їй необхідна вся її мужність і розум для протистояння та боротьби із безжалісним противником, який прийшов з минулого і переслідує її як привид з нічних жахів.

Втім одного дня все життя впевненої Саллі зазнає кардинальних змін. Немов грім серед ясного неба, вона отримує позов до суду, її безтурботне життя закінчується і починаються справжні жахіття та випробування жіночої долі. Чоловік, якого Саллі ніколи раніше не бачила, не кажучи вже про шлюб, висунув проти неї звинувачення, намагаючись довести, що вона є його дружиною, і одночасно забрала у нього доньку. Відзначимо, що зненацька опинившись у невідомості, жінка не тікає від свого ворога, а навпаки, бореться із ним віч-на-віч. Персонажка змушує себе до самостійного розслідування власної справи, адже адвокати та знайомі уже не вселяли надій.

Переживаючи таке випробування, Саллі не втрачала холодний розум і розмірковувала хто міг би бути автором цієї змови та появи таємничого чоловіка: «Але все ж таки: навіщо? Що йому потрібне? Що я зробила йому? Чому? І взагалі – хто він?» [5, с. 12]. Роздумуючи і склавши усю інформацію, яку попередньо зібрала про так звані звинувачення, вона усвідомила, що має справу із людиною, котра дуже добре орієнтується у її житті, адже чоловік на ім'я Перріш, який видає себе за батька її дитини, подає усе так професійно та натурально, що їй майже неможливо спростувати його твердження.

Такі новини негативно вплинули на її репутацію, усі її статки, будинок та банківський рахунок, заарештовані. Більше того, опинившись у такій життєвій ситуації, молода мама і успішна бізнеследі змушена переховуватися від закону. У відчаї Саллі, навіть, намагалася сховати Гаррієт на вулицях Лондона, адже ця пастка настільки добре розставлена, що вона безсила довести протилежне.

Читаючи сторінки детективу, неможливо не співпереживати Саллі, яка постійно наражається на величезну небезпеку, але не полишає спроб боротись і рішуче налаштована протистояти своєму супротивникові. Ставки збільшуються, коли напруга досягає апогею і загрожує всьому, чим вона дорожить. Основним завданням матері стає з'ясування, хто може так сильно ненавидіти її, щоб забрати найцінніше, що у неї є, – Гаррієт. Більше того, ще однією метою цієї змови було також позбавити її всіх засобів до існування. Помічаємо, як британський автор Ф. Пулман майстерно створює напружену атмосферу, у якій Саллі доволі професійно та продумано розгадує детективну таємницю, що точиться навколо так званого власного чоловіка Перріша.

Важливий аспект, на якому варто зосередити увагу, – це трактування цього сюжету як історичний детектив. Ми суголосні із таким визначенням, так як для нашої розвідки вагомим є тлумачення історичного детективу Ольгою Харлан: «... це твір, присвячений минулим подіям, у якому достовірно і в деталях відтворюється зображувана епоху, незалежно від того, чи є там історичні персонажі чи немає» [7, с. 164]. Слідуючи її точці зору, характерним визначаємо те, що персонажі, зокрема Саллі, були поміщені в історичний час, щоб висвітлити цей період для нас. Щодо образу самої матері-одиначки, то припускаємо, наприклад, якби конкретно вона жила за часів Вікторії, то сама увійшла б в історію.

У цей момент студіювання наукової розвідки А. Таранової дає змогу назвати цей історичний детектив жіночим. Ми суголосні із позицею науковиці, яка наголошує, що саме жіночий детектив є чи не першим, котрий виявив тенденцію масової літератури до створення образу сильної самодостатньої жінки. Цитуємо: «Жінка-детектив репрезентує новий тип успішності, якого раніше не існувало в суспільній думці – не заміжня домогосподарка, а активна самостійна особистість, яка стає на рівні з чоловіками, а іноді навіть перевершує їх» [3]. Дослідниця впроваджує думку, що жіночий детектив проявляється і тим, що жінка-сищик виступає у ролі рятівника свого життя від вторгнення сил ззовні. Також А. Таранова додає, що це зазвичай стосується більше англомовних аналогів, що ми й бачимо у історичному детективі «Тигр у криниці» британського письменника Філіпа Пуллмана.

У той же час проблема гендерного аспекту у детективі перебуває у колі інтересів Ігоря Чорного, стаття котрого містить практичні рекомендації для ідентифікації «жіночого» історичного детективу. Читаємо: «… слід розрізняти тексти, створені саме жінками і насамперед для жіночої

аудиторії і твори, написані авторами-чоловіками, де головною героїнею виступає жінка» [8, с. 409]. Відтак, історичний детектив «Тигр у криниці» Філіпа Пуллмана можна вважати «жіночим» відповідно до критеріїв, сформульованих І. Чорним.

Справді, у детективі центральною фігурою є жінка-сищиця, Саллі Локгарт, яка не лише вирішує складну детективну загадку, але й долає типові для жінок свого часу соціально-культурні виклики. Вона зображена як сильна, незалежна та багатогранна особистість, яка виступає носієм жіночого погляду на світ. Її боротьба із системними упередженнями та патріархальними структурами водночас розкриває екзистенційні та гендерні аспекти її буття, що є характерним для фемінного письма. Крім того, хоча книга написана чоловіком, у ній простежується уважність до жіночих проблем, що підтверджує інтеграцію гендерного аспекту в твір і дозволяє ідентифікувати його як «жіночий» історичний детектив. Літературознавець також аналізує, що західний історичний жіночий детектив (ретродетектив) набув популярності раніше, ніж вітчизняна кримінальна проза [8, с. 409].

Цікавою є наукова позиція української літературознавиці Софії Філоненко, адже вчена трактує, що «гендерна парадигма є надзвичайно продуктивною при дослідженні масової літератури. Гендер включається у вивчення різних рівнів жанротворення в популярній белетристиці: авторство, видавнича стратегія, рецепція, образна система тощо. Цей аспект дозволяє актуалізувати питання про літературний канон, про внутрішню ієрархію жанрів масової літератури, про співвідношення «жіночого» й «феміністичного» у художніх творах, про зв'язок жанрових інновацій зі змінами гендерного дискурсу сучасної культури» [6, с. 392].

Образ Саллі-детектива змушує до роздумів та співпереживання. Завдяки продуманим та впевненим діям персонажки у кожного читача жевріють почуття надії на справедливу розв'язку. Боротьба Саллі із особистими та суспільними проблемами робить її сильнішою і більш самосвідомою. Вона, втративши доньку та власний будинок, перетерпіла тяжкі виклики долі та демонструє еволюцію власної сили стійкості та розуміння необхідності боротьби із труднощами. Саллі використала все – її мужність, природний розум і рішучість, щоб на самоті протистояти жорстокій змові. Організувавши власне розслідування, вона потрапила у близьку і небезпечну позицію близько від тигра – підступного і мстивого Цадика. Захоплюємось її відвагою і безстрашністю, коли вона вирішує перевдягнутися і працювати служницею в будинку свого обвинувача, щоб спробувати визначити його мотиви.

Попри усі старання Саллі усе з'ясувати злий незнайомець все-таки отримав опіку над її донькою, що стало початком страшної боротьби, в якій Саллі готова була брати зброю до рук, щоб вибороти свободу своєї сім'ї: «Мабуть, їй доведеться чимало розслідувати і добре попрацювати, перш ніж відбудеться слухання справи; а якщо дійде до грубого з'ясування стосунків, вона має зуміти постояти за себе» [4, с. 11]. Вважаємо, що цими слова автор показує готовність жінки-детектива до будь-якого розвитку подій, бо не випадково вона придбала револьвер – подумки вона розглядала різні варіанти розгортання конфлікту.

У момент, коли головній персонажці так була потрібна допомога та підтримка, вона стикається з потужними суспільними силами, які налаштовані проти неї. До того ж ще й друзі поїхали, залишивши її наодинці з невблаганним хижаком. Для доведення своєї невинуватості Саллі наважилась на ризиковані пошуки, щоб викрити мотиви Перріша. Проте персонаж-детектив не здається і методично збирає усю інформацію, щоб зрозуміти усе те темне павутиння обману, що оточує її.

Читаючи сторінки історичного детективу, спостерігаємо дорослішання персонажки Саллі. Аналізуємо, що завдяки своїй рішучості жінка відмінно вписалася у вікторіанському Лондоні, адже самотужки старається вирішити проблему, яку створив містер Перріш. Уважаємо Саллі Локхарт прикладом творчої реалізації сильної особистості, якій вдається подолати внутрішні та зовнішні бар'єри. Вона «виграє» психологічний конфлікт між традиційними соціальними очікуваннями та її прагненням до свободи і самореалізації. Гадаємо, автор вибудовує цей образ, спираючись на свої уяву, інтуїцію та креативність через свою психологію творчості.

Далі спостерігаємо як сюжет розгортається так, що її звинувачують у п'яницькому та аморальному способі життя, що є вкрай неприйнятним, особливо у XIX столітті. Англійська дослідниця Л. Абрамс стверджує, що це був період, коли жінка мала бути взірцем моральної досконалості [9].

Цікавою є розвідка про те, що юридичні записи дійсно свідчать про офіційний шлюб, так як детектив Саллі провела власне розслідування у церкві Святого Хоми в Саутхемі і віднайшла запис, що 3 січня 1879 року Артур Джеймс Перріш одружився з Веронікою Беатріс Локхарт. Жінка була впевнена, що навіть підпис у метричній книзі

шлюбу церкви був ідентичним її власному або майстерною імітацією: «Хтось дуже давно все це спланував ще до народження Гаррієт». Все ж таки Саллі точно знає, що її донька Гаррієт є позашлюбною і жодного відношення до незнайомця не має.

Тож основним елементом історичного детективу Ф. Пуллман можемо визначити зображення жінки-детектива. Аналізуючи образ Саллі, бачимо, що автор зображує її із величезною силою протягом усього детективу. На наш погляд, вона уособлює таку нестандартну жінку Вікторіанської епохи, яка розвивається, кидаючи виклик традиційним ролям. Період 1837–1901 років у Англії називають Вікторіанською добою, яка характеризувалась тим, що права жінок знатно обмежувались, вони були зобов'язані підкорятися суспільним нормам та коритись соціальній несправедливості. Вікторіанська доба вважається однією із найважливіших епох у потоці розвитку британської нації, бо саме тоді формувався англійський національний характер [12].

У праці англійського історика і журналіста П. Джонсона «Історія англійського народу» йдеться про те, що британські жінки Вікторіанської епохи посідали нижче правове становище, ніж жінки англо-саксонського періоду [10, с. 237]. Бачимо, що Саллі є протилежністю, адже автор створив образ незалежної та винахідливої персонажки. Вона працює і заробляє власні кошти, замість того, щоб надіятись на чоловіка. На сторінках історичного детективу зустрічаємо сцену, коли жінка демонструє найвищий рівень хоробрості, адже зовсім не роздумуючи, вона вдається до опанування пістолета, коли це важливо для захисту. Не маючи жодного відчуття безпеки, Саллі ще більше загартовує свою стійкість.

Цей детективний сюжет розвивався в Лондоні в 1881 році і переплетений із реальними подіями того часу. Вважаємо, що епоха тут виступає фоном, декораціями, на тлі яких відбуваються ключові події твору. Ф. Пуллман влучно описує характери й тогочасний простір Лондона кінця XIX сторіччя. Наприклад, так автор пише про квартал Сохо, який «… на той час був одним із найбільш густонаселених районів Лондона; на вулицях стояв шум, гам, сморід. Це було жваве, багатонаціональне та привабливе місце» [4, с. 36]. Тож автор влучно обрав місце дії, приділяючи пильну увагу до персонажів, створюючи задумливу атмосферу, демонструючи соціальну свідомість і вміло закручуючи сюжет у сюжеті.

Автор майстерно презентує у своєму історичному детективі суспільні проблем та різкі соціальні контрасти. Він піднімає серйозну тему міграції, адже у той час євреї, які втекли від російських погромів, іммігрували, зазнавали гноблення та обкрадання, рятувалися від переслідувань. Для цього Ф. Пуллмар створи образ журналіста Ґолдберґа, який відстоював питання соціальної справедливості. Саме він став тим професіоналом, котрий допоміг пролити світло на системну несправедливість, з якою бореться Саллі. У цей момент вона зрозуміла, що не є самотньою, адже є ще ті, боротьба яких віддзеркалює її долю. Потужною підтримкою для персонажки слугували об'єднання та альянси, які сформувалися навколо неї, метою яких була боротьба проти тих, хто прагне влади.

Через образ Саллі ми бачимо ширший погляд на вікторіанське суспільство. Крізь рядки детективу читаємо, як сучасна жінка Саллі цікавиться всілякими соціальними питаннями. Тож можемо узагальними тло сюжету: страждаючі кораблі із експлуатованими людьми, котрі пливуть у західному напрямку із надією на краще життя, розуміючи, що «… коли вони приїжджали на чужину, без знання мови та без грошей, попереду на них чекали лише злидні і непосильна праця» [5, с. 10] і злочинні угрупування, що заробляють на їхній біді, і політики, які їх засуджують.

Коли детектив Саллі відкрилась ближче до читачів, аналізуємо, як вона сформувалась як індивід і стала цілком свідомою до трактування як особистих, так і соціальних питань. Вона виступає нетрадиційним прототипом британської сучасної жінки другої половини XIX століття. Хоч іноді це і працювало не на її користь, проте вона ніколи не погоджувалась на компроміси. Саме у контексті окресленої проблеми Т. Гуляк також зосереджує свою увагу й на питанні ролі жінки-детектива та підсумовує, що «характерною ознакою фемінних творів є інтегральний для них чинник розстановки персонажів: за нечисленними винятками, жіноча проза має в своєму центрі жінку-героїню, яка вирішує разом з універсальними екзистенційними проблемами специфічно гендерні питання буття. Це і дозволяє в динаміці вирізняти жіночу прозу як масив літературного процесу, що має як свої базові ознаки не тільки і не стільки авторство прозаїка-жінки, але й особливий жіночий погляд на світ, особливий інтерес до певних сторін екзистенції, заломлених через соціально-психологічні риси фемінного гендеру» [1, с. 155]. Погоджуємось із літературознавицею, адже наша персонажка Саллі Локхарт у творі розкриває соціально-психологічні аспекти, прита-

манні жіночій ідентичності – вирішує питання, пов'язані зі своїм гендером, самостійно бореться з проблемою позашлюбного материнства, подає прикладом справжнього материнського інстинкту, будучи мамою, котра готова перевернути небеса і пекло, щоб врятувати свою доньку.

Висновки. Отож вважаємо, що «Тигр у криниці» – це захоплюючий історичний детектив, у котрому Ф. Пуллман не лише розкриває таємницю з допомогою наполегливої та сильної характером жінки-детектива Саллі, але й запрошує читачів замислитися над справедливістю та місцем жінки у суспільстві. Цей роман є яскравим зразком літературного тексту, який відображає гендерні конфлікти та дискримінаційні стереотипи в англійському суспільстві XIX століття. Це унікальне поєднання гарантує, що історія Саллі стане гідним доповненням до лінійки сучасної літератури для дорослих. Вважаємо, що подальші перспективи дослідження полягають у розширенні аналізу гендерних аспектів у історичних детективах, зокрема через порівняння різних перекладів і дослідження впливу культурних контекстів на сприйняття персонажів та сюжетів.

Список літератури:

1. Гуляк Т. Жанрова своєрідність українського жіночого детективу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. Одеса : Міжнародний гуманітарний університет, 2018. Вип. 37. Том 1. С. 153–158.
2. Офіційний сайт Філіпа Пуллмана. URL: http://www.philip-pullman.com/home (дата звернення: 04.01.2025).
3. Таранова А. Детектив очима жінки. *Актуальні проблеми слов'янської філології: Міжвуз. зб. наук. ст. Відп. ред. В. А. Зарва*. Київ. Ніжин : ТОВ «Вид-во «Аспект-Поліграф»», 2007. Вип. 14: Лінгвістика і літературознавство. Ч. ІІ. С. 231–238.
4. Тигр у криниці : роман / Філіп Пулман ; пер. з англ. Андрія Павловича, іл. Михайла Александрова. Київ : Небо, 2023. 638 с. (Таємниця Саллі Локгарт ; ч. 3). Пер. : The Tiger in the Well. Philip Pullman. Riga, 1990. 2000 прим. ISBN 978-617-7914-58-6 (укр.). ISBN 978-0-439-97780-7 (англ.).
5. Тигр у криниці. Переклад з англійської : Катерина Девдера. Київ : Nebo Booklab Publishing. 2020. 472 с. ISBN 978-617-7537-90-7.
6. Філоненко С. Жанри та упередження: гендерний критерій в оцінках жанрів масової літератури. *Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство: Міжвуз. зб. наук. ст.* Бердянськ : БДПУ. 2009. Вип. XXII. С. 383–394.
7. Харлан О. Жанр історичного детективу в сучасній європейській літературі: особливості функціонування. *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність*. 2017. № 3. С. 162–170. DOI: https://doi.org/10.31812/world_lit.v3i0.2060
8. Чорний І. Гендерний аспект у сучасному українському ретродетективі. *Вісник науки та освіти*, 2024, 3 (21). С. 406–419.
9. Abrams L. Ideals of Womanhood in Victorian Britain. *Victorian Britain*. URL:https://surl.li/ionuke (дата звернення: 24.12.2024).
10. Grylls R. Emancipation of Women. *Ideas and Beliefs of the Victorians: An Historic Revaluation of the Victorian Age*. London : Sylvan Press, 1949. P. 254–60.
11. Klein V. The Emancipation of Women: Its Motives and Achievements. *Ideas and Beliefs of the Victorians: An Historic Revaluation of the Victorian Age.* London : Sylvan Press, 1949. P. 261–267.
12. Perkin H. The Origin of Modern English Society, 1780–1880. London, 1976. P. 280.

Sobchuk O. B. GENDER ASPECTS AND HISTORICAL CONTEXT IN PHILIP PULLMAN'S HISTORICAL DETECTIVE STORY "THE TIGER IN THE WELL"

The article examines the gender aspects and context of the nineteenth century historical detective novel "The Tiger in the Well" by Philip Pullman. It is shown that the problem of creating and analysing a historical detective story actively attracts the attention of researchers with its unique approach to literature, combining elements of history, detective, adventure and deep psychology. It is found that the main character of the detective novel is Sally Lockhart, a female detective who resists social restrictions and gender stereotypes of the Victorian era. It is emphasized that the author skilfully combines elements of the detective genre with the problems of the struggle for women's rights, focusing on the complex moral and social challenges faced by the detective. The author examines the transformation of the female image in the context of mass literature, demonstrating how the writer uses the historical detective genre to highlight the importance of emancipation and gender equality. Particular attention is paid to the role of Sally Lockhart as a symbol of a strong, independent woman who stands up to injustice, defends her rights and actively confronts the challenges of a patriarchal society.

Using the techniques of the historical detective genre, the author shows the heroine's path to overcoming social and personal barriers. Particular attention is paid to her interaction with others, internal conflicts and ways of achieving goals that go beyond the traditional ideas about the role of women in nineteenth-century English society. Analysing the historical context of the Victorian era, the author outlines how detective intrigue is used to reveal social issues such as women's rights, equality and overcoming stereotypes. It is concluded that the work of British writer Philip Pullman is particularly significant for studying the relationship between literature, history and cultural transformations that address issues of identity, social norms and gender roles.

Key words: *Philip Pullman, Sally Lockhart, historical detective, female detective, Victorian era, gender aspect, mass literature, psychology of creativity, character, woman, migration.*

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 821.161.2’06-312.9.09:793.322.01
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/07

Барабаш С. М.
Національний медичний університет імені О. О. Богомольця

АРХЕТИП ТАНЦЮ РУТЕНІЇ ВІТАЛІЯ КЛИМЧУКА

У статті досліджено архетип танцю Рутенії в однойменному романі, сучасному українському фентезі, Віталія Климчука.

У «Рутенії» Віталій Климчук описує жіночий варіант виконання аркану відьмою Рутенією. Автор вдається до відтворення танцю у жіночому виконанні. Він є своєрідним викликом не лише зовнішнім обставинам, але й самій собі. У танець Рутенії автор закладає глибинний символічний сенс зв’язку з інстинктами, інтуїцією та волелюбністю. Відьма володіє ясним розумом, потаємними знаннями, завдяки чому може знайти вихід із найскладніших ситуацій, навіть перебуваючи «на межі». Автор вказує на джерела споконвічних людських інстинктів: боротьбу за право управляти іншими, протистояння за владу між окремими особистостями та на рівнях держав, які перебувають у діалектичній єдності між собою, пов’язані підступністю та шляхетністю, жертовністю та прагматизмом.

Архетип танцю Рутенії розкриває прихований сенс, двоїстість: можливість звернутися до темних сторін зовнішнього і власного внутрішнього світу, водночас зробити особистий вибір за покликом серця – стати на сторону світла, любові, добра. Аркан Рутенії відбувається біля Світового Дерева – перед Всесвітом, Вічністю, в якому слід здійснити і відстояти власний вибір, призначення, свободу духу і моральних принципів. Таким чином, спостерігається смисловий корелят між народним танцем та архетипом як змістом колективного несвідомого. Архетип танцю Рутенії є змістом колективного несвідомого. Він містить психічні сенси, які не зазнали жодного свідомого опрацювання, тобто представляють собою «ще безпосередню душевну даність». На тлі Світового Дерева через жіночий аркан постає ідея часу в людському існуванні та людській культурі, адже є безперервний зв’язок між хроносом і здатністю людини охопити минуле, нинішнє і майбутнє.

Визначено бінарність образу, специфіку концентрації в аркані давньої філософії українського народу та його трансляції у нинішніх реаліях, трансформації жіного абразу в умовах війни.

Ключові слова: *сучасне українське фентезі, роман, аркан, архетип танцю, жіночий аркан, Рутенія, Віталій Климчук.*

Постановка проблеми. На тлі нинішніх культурно-політичних подій, які відбуваються у період відстоювання власних кордонів, людської гідності, права на існування та свободу, важливим, ключовим моментом є прагнення віднайти національну ідентичність, її прадавні сенси.

Нематеріальна культурна спадщина України є українською національною складовою загальної концепції нематеріальної культурної спадщини, яку було запропоновано у 1990-х рр. як аналог Світової спадщини ЮНЕСКО.

Складовими нематеріальної культурної спадщини є усна народна творчість, звичаї, свята, обряди, народна виконавська майстерність (музична, пісенна, танцювальна, театральна); традиційні ремесла; знання, навички, світогляд українського народу щодо влаштування природи і всесвіту (народна медицина, народний календар, національне кухарство, народний одяг тощо), які передаються з покоління в покоління, постійно відтворюються спільнотами, формуючи в них почуття ідентичності, наступності, поваги до культурного розмаїття та людської творчості.

До Національного переліку нематеріальної культурної спадщини України внесено звичай виконувати танець Аркан з Ковалівкою в Печеніжинській ОТГ (Печеніжинська селищна громада – територіальна громада в Україні, яка знаходиться в Коломийському районі Івано-Франківської обл.). Попри те, що упродовж

1387–1772 рр. Гуцульщина перебувала під владою Польщі, частково Туреччини, Молдавії, Угорщини, у 1772–1919 рр. – Австро-Угорщини, протягом 1920–1939 рр. – Польщі, Румунії, Чехословаччини, завдяки географічному розселенню гуцули зазнали порівняно незначного впливу інших культур і зберегли автентичні риси у фольклорі, міфології, побуті, календарній обрядовості [7, с. 193].

У період звернення до ролі національної ідентичності українців та збереження культурних традицій предків, зокрема, нематеріальної спадщини, **актуальним** вважаємо дослідження архетипу танцю Рутенії в однойменному романі, сучасному українському фентезі, Віталія Климчука, в якому відтворено давньослов'янські міфологічні уявлення.

У «Рутенії» Віталій Климчук описує жіночий варіант його виконання відьмою Рутенією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий інтерес до такого культурного феномену танцювального мистецтва як аркан виявили О. О. Бігус [3], Є. Луців [12], А. Ногачевський [16], Б. Стасько [18], Н. Якименко, М. Хай [12], І. Бестюк [2], Р. Гарасимчук [5] тощо.

Поняття архетипів в українській хореографічній культурі та народно-сценічних танцях розглядала Д. Карпенко [10], архетип тіні в танцювальних традиціях українського народу під час святкування Івана Купала – Л. Андрощук [1], народні танці як утілення архетипових образів в інструментальній музиці українських композиторів – Лі Вейвей [4].

Постановка завдання. Метою статті є дослідження архетипу танцю Рутенії Віталія Климчука.

Виклад основного матеріалу. Перші ґрунтовні описи танців знаходимо не лише у працях етнографів, але й у художніх творах Григорія Квітки-Основ'яненка, Івана Котляревського, Тараса Шевченка, Івана Нечуя-Левицького, Миколи Гоголя. Марка Кропивницького. Відтворення танцювального мистецтва українців письменниками має не лише естетичне значення, але є цінним етнографічним матеріалом.

Наприклад, у «гуцульській» п'єсі «Непросте» (1911) Гнат Хоткевич подає детальний опис аркану – «легінського» танцю з бартками: «Чвірка проти чвірки. Починають танец на місци, потім зіходять ся, крешут бартками і розіходять ся. Змінюють коліно і так само. Потім подають через плече бартки дівкам, ловлять ся в коло і швидко крутять ся. Четверо падуть навзнак, упираючи ся одно в одного ногами, а четверо їх крутять. Потім друга партія лягає. Потім рух вправо, правою рукою ловлять ся за спину товариша, ліва висить свобідно. Рух вліво, ліва рука ловить за шию товариша. Коло тісне і шалено вертить ся. Рух вправо, права за спину, коло більшає, рух вліво, ловлять ся за руки, коло велике. Рух вправо. На попереднику коло перебиває ся, легіні ловлять ся за плечі і вужем, побераючи бартки від дівок, ідуть кілька разів по сцені. Потім вирівнюють ся в лінію на заднім пляні і лиш тихо-тихонько притупують, рухаючи ся цілою стіною» [19].

В. Герасим'юк у поезії «Чоловічий танець» відтворив шалений вихор аркана, пройнятий стихійністю діонісійства – стихійністю, неспокоєм, стражданнями, нещастями, диким виходом людських інстинктів. Під впливом такого світовідчуття і злиття з ним людина наче здійснює вихід зі сну ілюзій і святкує торжество злиття з природою. Відновлюється середньовічне значення танцю смерті, учасниками якого були чоловіки. Повтор тричі у поезії слів «тільки раз» підкреслює і вказує на важливість і можливість одноразового виконання ритуального танцю-ініціації. Кожен повинен пройти обряд посвяти, духовного дорослішання

ЧОЛОВІЧИЙ ТАНЕЦЬ
Ти мусиш танцювати *аркан*.
Хоч раз.
Хоч раз ти повинен відчути,
як тяжко рветься на цій землі
древнє чоловіче коло,
як тяжко зчіплюються чоловічі руки,
як тяжко почати і зупинити
цей танець.
Хоч раз
Ти стань у найтісніше коло,
Обхопивши руками плечі двох побратимів,
Мертво стиснувши долоні інших,
І тоді в заповітному колі
І тоді в заповітному колі,
ти протанцюєш під безоднею неба
із криком по-звіриному протяжним.
Щоб не випасти із цього грішного світу,
хоч раз
змішай із ближніми
піт і кров.

Сину Людський,

ти стаєш у чоловіче коло,
ти готовий до цього древнього танцю
тільки тепер.
З хрестом за плечима.
З двома розбійниками.
Тільки раз [6, с. 105].

Таким чином, простежуємо науковий і художній інтерес до аркану як чоловічого танцю. Жіночий аркан теж має право на існування, хоч і не настільки поширений, він має свої сенси, завдання й енергетику.

У 2011 р. Марія Матіос створює поетичну збірку «Жіночий аркан в саду нетерпіння», вважаючи, що жіноче життя є випробувальним танцем: іноді – вальс, частіше – гуцулка, зрідка – танго чи, коли-не-коли, танець живота. Традиційно жінки ніколи не танцюють аркан – ритуальний, суто чоловічий танець жителів гір. Проте авторка стверджує іншу концепцію: її героїна «затесалася між аркани», і цей аркан не стане вальсом. Бо така парадоксальна вдача її героїні, яка постійно випробовує своє серце на повну: чи то тримаючи батіг у руках для лінивців, чи то сповідаючись в любові. Це ода справжній Жінці, що з плоті і крові, яка вміє бути щасливою «отут і вже» [14].

В. Климчук у романі «Рутенія» вдається до відтворення рідкісного – «Лише раз у сто років…» [11, с. 217] – танцю аркан у жіночому виконанні. «То танець мужніх, сильних, вольових опришків, шибайголів, які проводили важке життя в боротьбі та переслідуваннях. Саме це робило аркан танцем чоловічої ініціації (посвячення) та бойової підготовки. Він має в собі певну символіку. В першу чергу – братерство, міцна підтримка товариша справа та зліва. Нерозривне коло, що рухається. – це єдність, життя, сонце, що котиться горизонтом і дає життєву силу, символізує добро, світло, добро. надію», – зазначає А. Мацьків [15]. На виняткість виконавиці аркану Рутенії, її внутрішню міць, фізичну витривалість і духовну стійкість вказує один із воїнів: «Вона більший воїн, ніж усі чоловіки нашого селища разом узяті» [11, с. 17]. О. Гуцуляк зазначав, що поряд з чоловічим танцем існували в різних регіонах й жіночі «Поляниця», «Босорканя», «Мава», «Нява», «Яга», «Додоладудулиця» тощо. У гуцулів вони збережені завдяки демонологічним уявленням населення. Покровителями чоловічих союзів були духи – «Чугайстри», жіночих – «нявки» або «мавки» [8].

Первісні танці виконували ритаулізовану функцію спілкування між людьми, людиною та різними стихіями, богами, тобто виконували магічну роль.

Рутенія виконує не жіночий танець-очікування Аркан, а ритуальний військовий, який танцювали опришки перед військовими походами. У такий спосіб вона проходить перевірку на витривалість, силу духу, постає в іпостасі жінки-воїна. Вона демонструє психологічну готовність до вирішальних дій, вміння миттєво орієнтуватися, приймати рішення та діяти, внутрішню енергію та бойовий дух, уособлюючи собою жагу життя, волі цілого народу, попередніх поколінь. Героїня проходить обряд ініціації. Виконуючи сакральний танець Рутенія перебирає на себе маскулінні функції, демонструючи силу, витривалість, загартованість. Аркан уособлює не лише жіночу трансформацію, якої потребують реалії війни, але також є символом боротьби за кохання, яке затягує, наче вир. Відьма є бінарним образом, який поєднує дві протилежності: ніжність, тендітність, є такою, що чекає «свого Золоту», і водночас сильною, рішучою, могутньою.

Назва танцю «аркан» походить із латинського, точніше етруського слова, запозиченого римлянами: arcanus – «прихований, таємний, мовчазний» і походить від індоєвропейського кореня arta-. Український археолог Юрій Шилов вказував, що саме цей корінь слова наявний у назві держави трипільців-пелазгів Аратта, перекази про яку зберезли як іранці, вважаючи Арту ідеальною прабатьківщиною та «найвищим світоглядом», а загалом – золотим віком людства, так і слов'яни, які називали свою державу Артанія чи Оратанія (центр – місто Оратів на Поділлі) поряд із Куявією (Київщина) та Славією (Переяслав) [13]. В. Климчук вводить у текст топонім – Орія.

Виконуючи певні рухи у такт музики головна героїня впадає у стан медитації і входить у своєрідний транс, де вона повністю віддається руху, тобто спочатку народжується із арканом, проживає, віддається повністю дикій енергії, розчиняючись у ній, а наприкінці обряду «помирає» під ритми мелодії, яка знакає. Це танець-двобій між двома жіночими силами за місце в аркані. Дзвінка намагається вибороти своє право на Золоту у Рутенії, використовуючи при цьому замовляння та магічні предмети: «Раз у сто років запрошують жінку до аркану. Найдостойнішу! Найсильнішу! І тут прийшла ти! І вони запросили тебе! Не вірю, що ти краща! Не вірю! Хочу двобій на межі!» [11, с. 224].

Початок двобою на межі мав відбутися опівночі у Священному Гаєві, а «чари можуть використовувати лише учасники» [11, с. 228]. Ритмічні рухи аркану мають здатність знімати закляття. Рутенія концентруючись, творячи уявне коло в момент єднання енергій, вимальовуючи рухами так званий солярний (сонячний, вогняний) знак, синхронізується із енергією Священного Дерева («Руки її піднялися у повітрі й немов лягли на плечі невидимих. Вона почала рух навколо Священного Дерева, нібито то було вогнище. Їй не треба було музик – музика жила в серці із кожним

колом звучала все голосніше. Заполонила її всю. Рутенія чула, бачила, відчувала кожною часточкою тіла! <…>. А Рутенія вже не бачила нічого: були лише вона, музика, і дерево. Дерево замість вогню. Дерево-вогонь, Вогняне дерево. Дерево, що горить! Палає! Горять гілки, стовбур, язики полум'я лижуть небо! Там – там-там – там-там…» [11, с. 231]), досягаючи внутрішньої енергії екстазу, яка нарешті вивільняється назовні, коло розпадається і «заспокоюється». У шануванні та прославленні Світла, Сонця, Вогню, Вітру, Землі аркан вивільняв у русі нестримну енергію ритму, духу, свободи, нагадуючи священний арійський символ обертання Всесвіту – Свастя. У танці народжується жінка, коханка, воїтелька, назовні із якої виривається дикий звір, нестримна природа архетипу якого описана у «Жінках, що біжать з вовками» Клариси Пінколи Естес. Первісна інстинктивна природа Рутенії проходить ініціацію танцем. «Єдина річ, яка нам належить і яку важко знищити, це наша душа. Коли ми говоримо про сутність жінки, маємо на увазі жіночу душу», – зазначає Клариса Пінкола Естес [9, с. 62].

В. Климчук пише: «Їй не треба було музик – музика жила в серці» [11, с. 231]. Серце є квінтесенцією суті. Воно є уособленням психологічного і фізіологічного центру. В індуїстських тантрах, настановах бога людям, серце – це анахата, місце, де зберігаються почуття до іншої людини, до себе, до землі й до бога. Клариса Пінкола Естес звертає увагу на те, що «…і пісня, і використання серця як бубна – це містичні акти, що пробуджують ті шари душі, які ми зрідка використовуємо і бачимо» [9, с. 164]. Жінка є близькою до природи, адже постійно циклічно проходить кола аркану – Життя – Смерть – Життя. Рутенія живе у згоді зі своїми інстинктами, внутрішніми відчуттями, її ідеї, пориви любити, творити, вірити, бажання воскресати, то згасають, помирають, або знову із нестримною енергією вогню, світла перероджуються, повстають із небуття, відроджуються.

Архетип танцю Рутенії репрезентує архетип підсвідомості людини – це чиста, чесна, світла душа закоханої жінки, яка вірить, мріє про майбутнє, але разом із тим змушена вступати у жорстоку боротьбу за свої почуття, власний вибір, свободу волевиявлення. Взаємодія двох архетипів жінок у танці впливає на зміну кожного, адже відбувається конфлікт цінностей. Динаміка жіночого аркану є постійно змінною, тому й архетипи не обмежують героїню одним фіксованим образом, адже вони існують в одній особистості, а можливі моделі поведінки можуть змінюватися залежно від обставин, досвіду, викликів, потреб: «Битва досвідчених – це розмова двох мудреців. <…>. Бій – це текст» [11, с. 234].

Танець Рутенії є своєрідним викликом не лише зовнішнім обставинам, але й самій собі: «– Чому ти припинила спротив? – спитав її Данко. – Я побачила… себе. А з собою… боротися безглуздо. Як і боротися… з власним страхом…» [11, с. 234]. Автор закладає глибокі сенси у внутрішню боротьбу, адже той, хто бере участь у двобої, стає іншим. «Той, хто перемагає у двобої перемагає себе. І має силу боротьби з будь-ким і будь-де!» [11, с. 237].

Найдавніші і найпотужніші ритми аркану здатні протистояти злим духам. У танець Рутенії автор закладає глибинний символічний сенс зв'язку з інстинктами, інтуїцією та волелюбністю. Відьма володіє ясним розумом, потаємними знаннями, завдяки чому може знайти вихід із найскладніших ситуацій, навіть перебуваючи «на межі». Вона відчуває загрозу, розпізнає наміри інших, а також прагне осмислити, дошукатися суті і розібратися у власних почуттях, діях, відшукати у всьому цьому себе, адже «Ця думка з кожним кроком ударяла молотом по душі: "ХТО Я?!"» [11, с. 7]. Внутрішній звір є одночасно і силою і слабкістю. Слід тримати його у покорі, та не давати йому взяти владу над собою. В. Климчук вказує на джерела споконвічних людських інстинктів: боротьбу за право управляти іншими, протистоянна за владу між окремими особистостями та на рівнях держав, які перебувають у діалектичній єдності між собою, пов'язані підступністю та шляхетністю, жертовністю та прагматизмом.

Архетип танцю Рутенії розкриває прихований сенс, двоїстість: можливість звернутися до темних сторін зовнішнього і власного внутрішнього світу, водночас зробити вибір за покликом серця – стати на сторону світла, любові, добра. У цьому двобої простежуються аналогії до сучасних реалій буття, боротьби за волю, перемогу Життєдайного Вогню над пітьмою, яку в романі уособлює Ахруман та інші темні сили. Аркан Рутенії відбувається біля Світового Дерева – перед Всесвітом, Вічністю слід здійснити і відстояти власний вибір, призначення, свободу духу і моральних принципів. Таким чином, спостерігається смисловий корелят між народним танцем та архетипом як змістом колективного несвідомого. К. Г. Юнг, досліджуючи механізми функціонування та взаємодії свідомого та несвідомого, зазначав: «Колективне несвідоме – це частина психіки, яку можна протиставляти особистому несвідомому через те, що своєю екзистенцією воно не завдячує особистому досвіду, а тому й не є осо-

бистим надбанням. Якщо особисте несвідоме, по суті, складається з тих змістів, що були якийсь час свідомим, однак зникли зі свідомості через забуття чи через витіснення, то змісти колективного несвідомого ніколи не були у свідомості, а тому й не були індивідуально здобутими, і своїм існуванням завдячують суто спадковості» [20, с. 64]. Отже, архетип танцю Рутенії є змістом колективного несвідомого. Архетип містить психічні сенси, які не зазнали жодного свідомого опрацювання, тобто представляють собою «ще безпосередню душевну даність» [20, с. 14]. На тлі Світового Дерева через жіночий аркан постає ідея часу в людському існуванні та людській культурі, адже існує безперервний зв'язок між хроносом і здатністю людини охопити минуле, нинішнє і майбутнє. У циклічності, ритміці, змістових компонентах танцю простежується ідея Ніцше «вічного повернення» як «безкінечного кругобігу» [17, с. 68].

Архетип української культури втілюється, зокрема, й в аркані. У народному танці як символічному вираженні колективного досвіду, проживанні певного образу в часі та просторі через систему танцювально-пластичних рухів втілюється архетип волелюбного народу – його жага життя, волі, вільного прояву в думках, почуваннях, діях, які узгоджуються із загальнолюдським концептом буття і любові. Утілений архетип танцю Рутенії наповнений символічним і сакральним значенням: рух по колу, кругові рухи вказують на циклічність подій, кругове повернення, відтворення давніх дій в нових соціальних реаліях.

Архетипний образ аркану Рутенії торкається свого давнього коріння, відтворюючи прадавній архетип українського народу у його одвічному прагненні до свободи та поцінуванні загальнолюдських принципів Буття.

Висновки. Таким чином, виконуючи аркан, Рутенія проходить своєрідну ініціацію, вона вмирає і народжується знову, постаючи вже в новій іпостасі. Містерійне представлення головної героїні допомагає відтворити давні міфічні ритуали, події, наповнюючи їх сакральним змістом, де перед Вічністю, Світовим Деревом здійснюється вибір на межі добра і зла, любові і ненависті, правди і кривди.

Список літератури:

1. Андрощук Л. Архетип тіні в танцювальних традиціях українського народу: свято Івана Купала. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 66. Том 1. 2023. С. 24–31.
2. Бестюк І. Міфоритуальна семантика аркану в українській літературі ХХ століття [Електронний ресурс] / І. Бестюк. *Вісн. Львів. ун-ту. Серія філологічна* / [відп. за вип. М. Ільницький]. Л., 2008. Вип. 44. Ч. 2. С. 339–345. Електрон. дані. Режим доступу: https://litmisto.org.ua/?p=19101
3. Бігус О. О. Народно-сценічна хореографія Прикарпатського регіону: монографія. Київ : Ліра-К, 2015. 180 с.
4. Вейвей Лі. Народні танці як утілення архетипових образів в інструментальній музиці українських композиторів. *Слобожанські мистецькі студії*. Вип. 2(05), 2024. С. 46–49.
5. Гарасимчук Р. Народні танці українців Карпат. Кн. 1 : Гуцульські танці / авт. вступ. ст. : Роман Кирчів, Степан Павлів ; наук. ред. Роман Кирчів. Л., 2008. 607 с. : іл. [Електронний ресурс]. Електрон. дані. Режим доступу : http://surl.li/tzimq
6. Герасим'юк В. Була така земля : Вибране. Київ : Факт, 2003. 391 с.
7. Гуцули. Українська етнокультурологічна енциклопедія : у 5-ти т. / ред. рада : В. А. Бітаєв (відп. ред.), Ю. П. Богуцький, А. В. Чебикін, В. Г. Чернець та ін. / НАМ України, Нац. акад. керівних кадрів культури і мистецтв, Ін-т культурології НАМ України. Київ : НАКККіМ, 2013. Т. 1. А–Е. 552 с.
8. Гуцуляк О. Аркан – гуцульський танець ініціації. *Час*. 12 лютого. 2020. https://chas.cv.ua/
9. Естес Клариса Пінкола Жінки, що біжать з вовками. Архетип дикої жінки у міфах та легендах. Пер. з англ. Наталії Валевської. Київ : Yakaboo Publishing. 2024. 528 с.
10. Карпенко Д. Архетипи в українській хореографічній культурі та народно-сценічних танцях. *Вісник національної академії керівних кадрів культури та мистецтва*. 2023. № 4. С. 38–44.
11. Климчук В. Рутенія. Повернення відьми. Вінниця. ПП «Видавництво "Теза"». 382 с.
12. Луців Є. Гуцульське мистецтво бою. Київ : ОВК, 2023. 431 с.
13. Маловідомі факти про танець аркан. 28 лютого 2023 рік. https://dance.knukim.edu.ua/malovidomi-fakti-pro-tanec-arkan/
14. Матіос М. Жіночий аркан у саду нетерпіння. Львів : ЛА «Піраміда», 2011. 308 с.
15. Мацьків А. Гуцули медитують у танці. https://surl.li/jyxvyn
16. Нагачевський А. Побутові танці канадських українців. Київ : Родовід, 2001. 188 с.
17. Северинова М. Феномен архетипу як спів-буття в науковому дискурсі музичної культурології. *Modern Ukrainian musicology: from musical artifacts to humanistic universals: Collective monograph*. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2021. С. 53–73.

18. Стасько Б. Роман Гарасимчук та його автентичні «Танці гуцульські» : навч.-метод. посіб. / Б. Стасько, Н. Марусик. Івано-Франківськ, 2010. 283 с.
19. Хоткевич Г. Непросте. *Неопубліковані гуцульські п'єси*. Луцьк : ВМА «Терен», 2005. С. 199–240.
20. Юнг К. Г. Архетипи і колективне несвідоме. Львів : Астролябія, 2018. 608 с.
21. Якименко Н., Хай М. Аркан. *Укр. муз. енциклопедія*. Т. 1. А – Д / НАН України. Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського; ред. кол. : Г. Скрипник (голова), А. Калениченко, Г. Степанченко [та ін]. Київ, 2006. 679 с.

Barabash S. M. ARCHETYPE OF DANCE OF RUTHENIA BY VITALIY KLYMCHUK

The article explores the archetype of the Ruthenia dance in the novel of the same name, a modern Ukrainian fantasy, by Vitaliy Klymchuk.

In "Ruthenia", Vitaliy Klymchuk describes a female version of the arcana performed by the witch Ruthenia. The author resorts to recreating the dance in a female performance. It is a kind of challenge not only to external circumstances, but also to herself. In Ruthenia's dance, the author lays a deep symbolic meaning of connection with instincts, intuition, and freedom-lovingness. The witch has a clear mind and secret knowledge, thanks to which she can find a way out of the most difficult situations, even being "on the edge". The author points to the sources of primordial human instincts: the struggle for the right to rule over others, the confrontation for power between individuals and at the level of states, which are in dialectical unity with each other, connected by cunning and nobility, sacrifice and pragmatism.

The archetype of the Ruthenia dance reveals a hidden meaning, duality: the ability to turn to the dark sides of the external and one's own inner world, while at the same time making one's own choice at the call of the heart – to stand on the side of light, love, goodness. The Arcanum of Ruthenia takes place near the World Tree – before the Universe, Eternity, in which one should make and defend one's own choice, destiny, freedom of spirit and moral principles. Thus, there is a semantic correlate between folk dance and the archetype as the content of the collective unconscious. The archetype of the Ruthenia dance is the content of the collective unconscious. It contains psychic contents that have not undergone any conscious processing, that is, they represent "still immediate spiritual givenness". Against the background of the World Tree, through the female Arcanum, the idea of time in human existence and human culture appears, because there is a continuous connection between chronos and the ability of a person to encompass the past, present and future.

The binary nature of the image, the specificity of the concentration in the arcanum of the ancient philosophy of the Ukrainian people and its translation into current realities, the transformation of the female image in conditions of war are determined.

Key words: *modern Ukrainian fantasy, novel, arcane, dance archetype, female arcane, Ruthenia, Vitaliy Klymchuk.*

УДК 821.161.2:316.485.26«2022»
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/08

Біляцька В. П.
Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

КОЛИСКОВА ЯК РІЗНОВИД ВОЄННОЇ ЛІРИКИ: ЕТНОВИЗНАЧАЛЬНІ МАРКЕРИ

У статті досліджено літературні колискові, написані під час російсько-української війни 2022 року й надруковані переважно в антологіях воєнної лірики. Ці тексти репрезентують авторський світогляд на трагедію сьогодення, містять жанрову модифікацію в назві – «Колискова війни» Лариси Недін, «Ой люлі ж, люлі, налетіли кулі…» Валентини Коваленко, «Колискова» Катерини Девдери, «Спи моя ластівко, зіронько, спи» Мар'яни Савки, «Колискова» Катерини Калитко тощо.

Досліджувані тексти мають багато спільного з такими фольклорними жанрами, як колискові, замовляння, голосіння, які зберегли своєрідну будову, образність, народнопоетичну символіку, сугестивність з вірою в магію слова, зв'язок із надприродними силами. У колискових періоду повномасштабного вторгнення РФ в Україну домінує не ритмомелодійний, як у народних, а смисловий компонент, у них йдеться не про перше і подальше уявлення дитини про світ, а про загальнонаціональну трагедію, про віру в перемогу, про пам'ять роду й народу.

У авторських колискових домінують етновизначальні й оберегові традиції, це зумовлено часом їх написання і жанром замовлянь, з модифікаційними маркерами спонукального значення: кожен текст мотивує до роздумів, навіює віру в силу слова, як реальний вчинок. Літературні колискові характеризуються динамікою емоційного супроводу, сугестією, їм властиве функціональне відображення адресата (син, донька, ворог), з підкресленою виразністю введено звертання до дитини із зменшувально-пестливими семантичними відтінками – моя ластівко, зіронько, дитино, моє серденько, враже-вороже – мають повтори, спеціальні формульні вислови – ой люлі ж, люлі; спіть мої любі, спіть мої милі, що споріднює їх із традиційними ознаками фольклорної колискової.

Ключові слова: *колискова, поезія, сугестія, російсько-українська війна, фольклор.*

Постановка проблеми. Колискові – своєрідна трансляція досвіду багатьох поколінь, відображення особливостей вірувань наших предків, міфологічних і релігійних уявлень, це генетично один з найдавніших жанрів фольклору. У них материнська любов, світ добра, краси і справедливості, який кожна мати прагне виплекати в маленьких душах. У наш час колискові набувають поширення, звучать у дитячих передачах, у родинному колі, широко використовується письменниками. Як у фольклорних колискових, так і в літературних відображено буденні картини, навколишній світ з морально-етичними канонами. Літературні колискові, написані під час повномасштабного вторгнення РФ в Україну, репрезентують авторський світогляд на загальнолюдську трагедію сьогодення, несуть інше функціональне призначення, «є захисною реакцією на травматичний досвід у час суспільних викликів, формою єднання та ідентифікації «своїх», зброєю в боротьбі за власні цінності» [13, с. 1459].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Символіка, образи, народнопісенна мова українських колискових пісень були об'єктом вивчення таких науковців, як Г. Довженок, А. Іваницького, С. Єрмоленко, В. Жайворонка, М. Лановик і З. Лановик. У межах проєкту «Новітня Українська Колискова» Н. Маринчак написала нонфікш «Колискова 21 століття Vol. 1: що тебе заколисує?» з розвідками про фольклорні й авторські колискові. Про взаємодію народнопоетичної та літературної поезії, що особливо активізувалася в період національно-військового випробування, повномасштабної війни Росії проти України, про трансформацію фольклорних жанрів в поетичну й пісенну йдеться в роботах Н. Данилюк, А. Димовської [3], О. Поліщук [8], О. Харчишин [13]. У цих студіях розглядаються «замовляння», «колискові для ворога», роботи сучасних художників, що переважно трансформуються у поезію, у пісні, і здатні «функціонувати як твори етнокультури для вияву української ідентичності та колективної захисної сугестії» [13, с. 1459]. Об'єктом дослідження обрано літературні колискові, написані 2022 року під час російсько-української війни – «Колискова війни» Лариси Недін, «Ой люлі ж, люлі, налетіли

кулі…» Валентини Коваленко, «Колискова» Катерини Девдери, «Спи моя ластівко, зіронько, спи» Мар'яни Савки, «Колискова» Катерини Калитко тощо. Ці колискові, написані в умовах «емоційної виснаженості» (О. Харчишин), надруковані переважно в антологіях воєнної лірики, що вийшли окремими виданнями 2023 року і мають значний суспільний резонанс – «Поміж сирен. Нові вірші війни», «Поезія без укриття», «Поміж повітряних тривог», «Війна 2022: щоденники, есеї, поезія», «Римова. Війна. Антологія воєнної лірики».

Постановка завдання. Мета статті полягає в дослідженні літературних колискових, написаних під час російсько-української війни; у визначенні смислового компоненту, репрезентації авторського світогляду на трагедію сьогодення; вияві специфіки вірувань предків, взаємозв'язку тексту з функціональним призначенням.

Виклад основного матеріалу. На переконання О. Поліщук, сучасні літературні колискові, замовляння – це тексти «протистояння», які відіграють функцію психологічної підтримки, «є своєрідним літописом війни, адже фіксують злочини ворога для історії, наступних поколінь, а також свідчить про сильну Україну, про наш цивілізаційний вибір» [8, с. 103]. Літературні колискові – це самостійний жанр, який постав з народних колискових, має ознаки їхньої стилізації. У словнику-довіднику «Українська фольклористика» зазначено, що колискові пісні – це жанр «родинної лірики, специфічний зміст і форма якої зумовлені присипляннням дитини в колисці <…>. За формою і компонуванням колискові пісні – переважно монологічні монострофи з довільною кількістю рядків і довільним порядком римування. У їх зміст вплітається мозаїка життєвих роздумів матері над своєю долею і долею дитини, над різними родинними ситуаціями» [12, с. 201]. Також зазначено, що визначальним компонентом народних колискових є звуковий (ритмомелодійний), а не смисловий. У сучасних літературних колискових періоду російсько-української війни навпаки головний компонент – смисловий, йдеться не про процес заколисування дитини, а про події, віру в перемогу, пам'ять роду й народу.

Характерною ознакою поезії про російсько-українську війну є динаміка емоційного супроводу, звернення до емоційної сфери, «до підсвідомості», сугестивність. Важливою особливістю сугестії є природа розуміння повідомлення, активне його сприйняття. За висновками К. Бортун «Сугестія становить засіб імпліцитного впливу на емоції та почуття реципієнтів, що опосередковано впливає і на їхню свідомість та поведінку» [1, с. 18].

Сугестія споріднює літературні колискові з фольклорними. Сучасна поезія з рисами архаїки «допомагає підняти бойовий дух та зменшити психоемоційну напругу: відображає віру в магію слова, тісний зв'язок із надприродними силами та зі світом предків» [13, с. 1460]. К. Девдера в поезії «Колискова» не лише передає тривогу за долю дитини й України, змальовує реальні картини сьогочасся, а вселяє впевненість у перемозі наших захисників, і в такий спосіб заспокоює дитину:

Засинай і не бійся.
Засинай і не бійся. Спи.
Наше втомлене військо
Відвоює наші степи.
Наше небо і землю.
Наші гори й наші моря.
Усе було не даремно.
Все було на загибель кремля.
Буде небо ласкавим.
Прийдуть гості: зайчик і лис.
Буде вранці до кави
Дрібка солі, не море сліз [11, с. 67].

У поезіях, обраних для аналізу, ціла система усталених народнопоетичних образів-символів, які є провідними у фольклорних колискових, проте вони несуть зовсім інше значення в поезіях, написаних в умовах російсько-української війни. У колисковій «Ой люлі ж, люлі, налетіли кулі…» В. Коваленко з уточненням, що це колискова-плач матері над убитими рашистами немовлятами, до дітей налетіли не *гулі*, як зазвичай, а «кулі / З московського бору / До нашого двору – Та й діточкам в люлі!» [5, с. 39]; є *колиски*, які окупанти спалили, «щоб в роду – ні писку. Ні писку, ні сміху / Дідам на потіху, / Ні ладусі лади / Бабам на розраду» [5, с. 40]; *пахучі купелі*, у які загарбники натрусили кукілю, «Води отруїли, / Землю упоїли, / в степи українські / Труй-зілля вживили» [5, с. 40].

У поезії «Спи моя ластівко, зіронько, спи» М. Савки (написана 17.03.2022) провідний образ *сну*, під час якого лірична героїня прагне заспокоїти дитину, передати ландшафти квітучої, весняної України з тихими ночами: «Київ каштановий, Харків бузковий, / і Маріуполя сакура та місто Херсон у тюльпанах казкових. / Хай тобі сниться рипуча сосна міста пахучо-соснового Буча» [2, с. 351]. У текст із підкресленою виразністю введено звертання до дитини із зменшувально-пестливими семантичними відтінками, типовими для народнопоетичних текстів – *моя ластівко,*

зіронько, дитино, моє серденько, що надають поезії ліричності, ніжності. У той же час, постають картини неминучої реальності:

Спи моя ластівко, все ще війна,
що вибухає не цвітом, а тліном.
Тут у підвалі немає вікна.
Але ж весна неминуча, дитино.
Все ще колись проросте-розцвіте.
Просто до неї нам треба дожити.
Спи, моє серденько, спи, золоте,
хай тобі сняться дерева і квіти [2, с. 351].

У сучасних колискових «спостерігаємо виразне розширення функціональних меж, зокрема домінування етновизначальної та оберегової функцій колискових пісень в умовах війни» [13, с. 1459]. Саме оберегова функція є домінантною у них, це пов'язано із жанром замовлянь, з модифікаційними маркерами спонукального значення. Л. Недін у «Колисковій війни» після традиційних для колискових настанов на «легкокрилі сни», які приведуть казку у хату і подарують «мрію крилату», які є обрамленням тексту, промовляє замовляння-побажання:

Хай на дорогах в житті таланить,
Хай заживають у душах всі рани.
Хай, наче сон, у минуле летять
Будь-який біль і біда нездоланна.
Хай спопеляться на порох невдачі.
Хай у родинах не чується плачу [10, с. 78].

У колисковій «Ой люлі ж, люлі, налетіли кулі…» В. Коваленко після традиційних зачинів-формул, характерних для колискової, посилає вражому ворогу прокльони: «Ой враже-вороже / Тебе я стриножу: / Нехай місяць вовчий / З тебе силу точить; / Сімома свічками тебе окільцюю, / Сімома вогнями тебе окучкую, / На молитву сьому – / Оберну димами / Вороже труй-зілля, / Що зросло степами. / А півні досвітні / Скотять в крилах вітер / Й дими-духи злії / Зметуть в позасвіття» [5, с. 40–41].

Як писав В. Поліщук, для лірики збірки В. Коваленко «Вишіптування мокшанської бешихи» (2023) характерні означення «первісна магія», «язичницька міфологія», «поганські вірування». Задля боротьби з лютим ворогом лірична героїня закликає на допомогу всі «помічні сили», знаходячи їх найперше в нашій праісторії, в національній міфології. «Можна було б казати про таку собі літературну «гру» з відповідними образами-поняттями та їхніми глибинними смислами, які, втім, в умовах варварської війни, її трагічних перипетій справді стають духовними опорами для людей» [9, с. 8].

В. Коваленко до своєї поезії взяла епіграф з народної колискової «Ой люлі, люлі, налетіли гулі…» і подала спогади про те, як баба (на подушці на її ногах) виспівувала їй колискових і закінчувала молитвою: «Дрімаю і чую, як старенька хрестить подушку, мене, і магічний шепіт молитви заповнює дитяче тіло незбагненною приємністю» [5, с. 38]. У «Літературознавчій енциклопедії» зазначено, що процес виконання колискових не потребує суворих канонів, переважає практика варіативності, імпровізації. Дещо монотонна за співом, вона супроводжується зграбними рухами, погойдуваннями, що, за народним повір'ям, стимулює ріст і розвиток дитини. Колискова не лише присипляє немовля, а й за допомогою магії слова залучає до духовного світу людини, тому з погляду етнопедагогіки вважається одним із перших важливих засобів формування повноцінної особистості» [6, с. 498].

Лірична героїня поезії «Ой люлі, люлі, налетіли кулі…» не лише посилає прокльони ворогам, а й збирає обереги для «синочка й доні», які асоціативно відносять до колискових – гілля для колиски з калини і явора й туго плете, сповиточки долі огортає в «біленькі вишивані льолі», духмяним трой-зіллям лози гаптує, в'є з дев'ясилу золоті вервечки, щоб дати гойдати «праду-діду» і звертається до Роду за благословенням, адже саме через колискові й замовляння передавали код Роду: «– Ой Роде-Сторожо, / Святий Білобоже, / Гляди ж моїх діток / Від очей ворожих. / А як візьмуть Сонця / Та глибин Дніпрових / До свойого духу, / До своєї крови, – / Благослови, Роде, / І їх на колиски / Зі сміхом синочків / І донечок писком: / Щоби України / Та й не убувало, А кати московські / пропадом пропали!» [5, с. 42]. Народнопоетична символіка, формули замовлянь у колискових, написаних під час повномасштабного вторгнення РФ в Україну «відбивають загальнонаціональну силу злості, гніву, потребу справедливої відплати окупанту, <…> поляризують українське і російське в космогонічній системі протистояння базових всесвітніх сил, як, відповідно, світло – темряву, життя – смерть, добро – зло» [8, с. 103].

«Колискова» К. Калитко не має жанрових формул, символічних образів характерних для колискових, у ній авторка використовує такі стилістичні прийоми, як повтори, рефрени, які звучать відповідно до часу написання:

Диво снилось мені,
спи, я тобі розкажу:
військо іде всю ніч,
військо іде всю ніч,
топче траву пожухлу.
Ти ж не боїшся, ти
знаєш – ми вже готові
наші білі хати,
наші білі хати
відмивати від крові.
Прапор закопаний спить.
Завтра додасться праці:
вийди сама в степи,
клич на ймена степи
і села по окупації.
І пам'ятай, пам'ятай,
доки вуста схолонуть:
наша свята арта,
наша свята арта,
довгі, довгі колони
втомлених бронемашин,
піхота весела і зла [4].

Для новітньої української поезії «замовляльно-заклинальної ритуальної творчості» властива «формульна побудова» й ті ж «структурні елементи, які характеризують архаїчні ритуальні тексти» [8, с. 108], вони містять побажання, звертання, прохання. Поезія К. Калитко спонукає до виконання дій, які наближують перемогу, словом впливає на свідомість і почуття, закликає пам'ятати всі ці події «доки вуста схолонуть», зростати і не грішити, протидіяти: «Прапор спить – розбуди, / міцно спить – розбуди/ скривавленими руками» [4].

Кожен автор літературних колискових акумулював свій біль у віршах від пережитого, кожен досліджений текст спонукає до роздумів, навіює віру в силу слова, як реальний вчинок, недаремно «сугестія походить від давньої словесної магії, викликає різні уявлення, не називаючи їх, здатна заповнювати асоціаціями пропущені ланки експресивного висловлювання» [7, с. 443].

У поезії «Голосіння» А. Матвійчука наявні фольклорні маркери і голосінь, і колискових: формульні вислови з пестливим значенням, традиційні фольклорні образи матері, яка, як «чаєчка», голосила, «наче пісню співала» над сином, смерті як сну, від якого адресат не прокинувся:

– Рідний синочку, журавлику ти мій рідненький,
Що ж так ранесенько крилечка склав ти свої?
Як же без тебе на світі цім житиме ненька,
Хто ж тепер, синку мій, очі закриє мої?!
Ой, як же сонечко лагідно сяє сьогодні,
Глянь, мій синочку, яка в небесах чистота,
Що ж твої рученьки, синку, тверді і холодні,
Ой, та чому ж такі сині й холодні вуста?
Ой, як би ж я знала, синку, що прийде це лихо,
Краще б я зовсім на світ не родила тебе!
Синку мій рідний, моя ти остання втіхо,
Сонечко ж сяє і небо ж таке голубе…[11, с. 144].

В останній строфі автор звертається до Господа з проханням дати йому мужності й сили, щоб не зламали дух «ці страждання страшні, / Щоб матері так знедолено не голосили, / Кращих синів загубивши в цій підлій війні» … [11, с. 145].

Характерним для колискової є образ матері, яка заколисує піснями, замовляє на щасливу долю дитині. У текстах літературних колискових чи подібних поезій періоду повномасштабного вторгнення РФ в Україну образ матері має символічне значення. «Образ архетипної матері, набуваючи рис Берегині роду, яка виконує свою функцію за допомогою захисної магії та звернення до потойбічних сил» [3, с. 144], веде власний бій словом в ім'я свого роду, народу, захищає та наближає перемогу.

У поезії «Темна ніч» Л. Недін – сива-сива мати на колінах: «Перед образами / Творить молитву. / За дітей. / За онуків, / За тих, хто в дорозі, / За сиріт, / За померлих, / За вбитих, / За тих, за кого / Нема кому помолитись» [10, с. 79]. С. Савін в поезії «Моя країна, як дитина, позбавлена батьківського піклування» пише, що в Україні: «Зараз Бог носить форму Збройних сил, / співаючи колискові в київських підвалах» [11, с. 175], а не мати. Для П. Вишебаби, письменника-захисника, головне – спокій дітей в Україні. У листі до доньки («Доньці») він просить не писати йому про війну:

Розкажи, чи є біля тебе сад,
Чи там повзають равлики по в'юну?
Чи ти чуєш коників і цикад?...
Те, чого найбільше би я хотів,
Щоб не було смутку в твоїх рядках …[2, с. 436].

Авторські колискові як різновид воєнної лірики виконують традиційні функції (присипляння, заспокоєння, виховання дитини) і мають ширшу жанрову своєрідність: змістова наповненість є героїчно-патріотичною; функціонують поза межами творів для дітей; адресатом є узагальнений образ дитини, народу; містять жанрові вкраплення замовляння, молитви; прокляття для ворога. На думку О. Харчишин, від 2022 року відбувся спонтанний «вибух» колискових у контексті підсвідо-

мого звернення українців до фольклору як до способу самоідентифікації та захисту від агресора. «Сучасні колискові пісні – це помітний пласт етнокультури у стадії активного розвитку та взаємодій <...> саме слово «колискова» поповнило лексикон українських військових як метафора гідної відсічі ворогу артилерією та дронами» [13, с. 1467].

Висновки. У літературних колискових періоду російсько-української війни домінує не ритмомелодійний, як у народних, а смисловий компонент, у них ідеться не про перше і подальше уявлення дитини про світ, а про трагедію сьогодення через репрезентацію авторського світогляду, про віру в перемогу, про пам'ять роду й народу. Досліджувані тексти мають багато спільного із фольклорними жанрами – колисковими, замовляннями, які зберегли своєрідну будову, образність, народнопоетичну символіку, сугестивність з вірою в магію слова, у зв'язок із надприродними силами. Авторські колискові виконують етновизначальну й оберегову традицію, відтворюють загальнонаціональну силу гніву до окупанта.

Список літератури:

1. Бортун К. О. Засоби реалізації сугестії в імперативних висловлюваннях. *Закарпатські студії*. 2023. Вип. 32. Том 1. С. 15–19.
2. Війна 2022: щоденники, есеї, поезія: антологія. Львів : Видавництво Старого Лева ; Варшава : Нова Польща. 2023. 440 с.
3. Димовська А. Жіноча стратегія опору країні-агресору в піснях Стасік «Колискова для ворога» та Angy Kreyda «Буде тобі, враже». *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. Вип 56. Т.1. С. 139–145.
4. Калитко Катерина. Колискова. URL : https://petro-gulak.livejournal.com/2106905.html
5. Коваленко В. Вишіптування мокшанської бешихи. Черкаси: Видавець Чабаненко Ю., 2023. 72 с.
6. Літературознавча енциклопедія : У 2 т. / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ: 2007, ВЦ «Академія». Т. 1. 608 с.
7. Літературознавча енциклопедія : У 2 т. / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ: 2007, ВЦ «Академія». Т. 2. 624 с.
8. Поліщук О. Б. Замовляння в українському мистецтві часів геноцидної війни Росії проти України. *Мова. Література. Фольклор*. 2022. № 1. С. 101–108.
9. Поліщук В. Мілітарне шаманство Валентини Коваленко. *Літературна Україна*. 2023. 20.07. С. 8.
10. Поміж повітряних тривог : антологія воєнної лірики. Київ : Друкарський двір Олега Федорова. 2023. 124 с.
11. Римова. Війна. Антологія воєнної лірики / упор. Ю. Бережко-Камінська. Київ : Саміт-книга, 2023. 228 с.
12. Українська фольклористика. Словник-довідник /Укл. М. Чорнописький. Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. 448 с.
13. Харчишин О. Колискові пісні в умовах російсько-української війни (з 2014 р.): особливості функціонування. *Народознавчі зошити*. 2023. № 6 (174). С 1459–1468.

Biliftska V. P. THE LULLABY AS A KIND OF WAR LYRICS: ETHNO-DEFINING MARKERS

The article examines literary lullabies written during the 2022 Russian-Ukrainian war and published primarily in anthologies of war poetry. These texts reflect the authors' perspectives on the contemporary tragedy and incorporate a genre modification in their titles, such as "Lullaby of War" by Larysa Nedin, "Oh, Luli, Luli, the Bullets Flew..." by Valentyna Kovalenko, "Lullaby" by Kateryna Devdera, "Sleep, My Swallow, My Little Star, Sleep" by Maryana Savka, and "Lullaby" by Kateryna Kalytko, etc.

The analyzed texts share many similarities with folkloric genres such as lullabies, incantations, and laments, preserving their distinctive structure, imagery, folk-poetic symbolism, and suggestive power rooted in the belief in the magic of words and a connection to supernatural forces. However, in lullabies written during the full-scale invasion, the semantic component takes precedence over rhythm and melody, which are central to traditional folk lullabies. These contemporary works do not focus on shaping a child's first impressions of the world or their future but rather on the national tragedy, the collective memory of the people, and an enduring faith in victory.

The author's lullabies are dominated by an ethnically defining and amuletic function, which is connected with the conditions under which they were written and the genre of the spells, with modification markers of incentive value: each text encourages reflection, inspires faith in the power of words as a real act. Literary lullabies are characterized by an emotional dynamic, suggestiveness, and a functional representation of the addressee (son, daughter, enemy). The texts prominently feature affectionate diminutives in direct address – my swallow, little star, child, my dear heart, enemy-foe – along with repetition and formulaic expressions such as oh, luli; luli, sleep my dear ones, sleep my beloved ones, linking them to the traditional features of folk lullabies.

Key words: *lullaby, poetry, suggestion, Russo-Ukrainian war, folklore.*

УДК 821.161.2-3.02/.09”18/19”А.Кримський
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/09

Івасишина Т. А.
Національна академія Служби безпеки України

РОМАН АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО «АНДРІЙ ЛАГОВСЬКИЙ» НА ПЕРЕХРЕСТІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНИХ СУДЖЕНЬ

Стаття присвячена осмисленню літературно-критичної рецепції роману Агатангела Кримського «Андрій Лаговський» в українській науці про словесність. Простежена ґенеза відгуків на твір письменника і вченого-орієнталіста: від епістолярної рецензії Лесі Українки в листі, адресованому авторові роману від 16 листопада 1905 року, до новітніх публікацій Соломії Павличко, Ю. Горблянського, Ганни Останіної, Віри Агеєвої та інших.

Серед розмаїтих інтерпретаційних студій, багатих на методологічні ідеї вітчизняного літературознавства, розглянуто проблему елементів автобіографізму в сюжетиці роману «Андрій Лаговський». Переважно критики й дослідники літератури ідентифікують прозовий твір Агатангела Кримського як один із найяскравіших текстів раннього українського модернізму. Це автобіографічний роман, що порушив табу на публічне обговорення таких тем, як сексуальна орієнтація і право бути собою. В епіцентрі оповіді інтелектуал, книжник, професор математики, який попри роздвоєність і самотність, прагне вирватись із кабінетного схимництва та аскетизму у вир сімейного щастя і високих ідеалів. Однак шукає взаємності не серед жінок, а чоловіків. Зрештою герой роману Андрій Лаговський залишається надто залежним від тягаря традицій чи попросту нездатним до рішучого бунту і все ж виборює собі можливість бути «таким, як він є».

Проведений аналіз дав змогу зробити висновок про те, що роман А. Кримського «Андрій Лаговський» є знаковим для вітчизняної літератури, оскільки в ньому автор один із перших у нашому письменстві започаткував інтелектуальну, по-справжньому експериментальну прозу нового типу, марковану елементами модернізму, тоді як в українській белетристиці тієї доби мейнстримом залишався реалізм.

Осмислення літературно-критичної рецепції роману А. Кримського «Андрій Лаговський» в історіографічному аспекті дає підстави спростувати тезу про «вакуум дослідницького інтересу» у вітчизняному літературознавстві до постаті автора й самого твору. Стверджувати, що А. Кримський як белетрист узагалі не вписаний у канон літературної традиції – означає демонструвати незнання ґенези його естетико-художніх здобутків.

Ключові слова: *Агатангел Кримський, роман, епістолярій, белетрист, рецепція, орієнталіст, рецензія.*

Постановка проблеми. Ім’я Агатангела Кримського добре відоме чи не в усіх арабських і центральноазіатських країнах, дружбою з ним пишались Іван Франко та Леся Українка. Поетеса на знак поваги до вченого-орієнталіста й письменника присвятила йому поему «В катакомбах», ділилася з митцем своїми творчими планами, радилася з ним у сходознавчих питаннях. Однак до відновлення державної незалежності України уявлення про А. Кримського, справжнього велетня вітчизняної науки й культури, було вкрай збідненим. Іще менше дослідницької уваги випало на долю художніх писань белетриста, зокрема й роману «Андрій Лаговський».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В умовах радянського тоталітаризму чи не єдиною студією про згадане епічне полотноА. Кримського була стаття П. Колесника [5], спорадичні згадки в передмовах і післямовах до книг вибраних творів і збірок листів ученого-орієнталіста, літературний портрет митця [1]. Упродовж останніх двох десятиліть, а надто після появи монографії Соломії Павличко «Дискурс модернізму в українській літературі» і двох видань незавершеної книги «Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: складний світ Агатангела Кримського» [11] щороку зростає кількість публікацій, присвячених осмисленню роману «Андрій Лаговський» [2; 4; 9; 10; 12]. Основні акценти літературні критики й літературознавці робили на висвітленні ідейно-тематичних і стильових особливостей прозопису орієнталіста, елементах автобіографізму в творі, аналізі художньої специфіки й поетики роману тощо. Проте об’єктом фахового осмислення ґенеза

літературно-критичної рецепції роману А. Кримського «Андрій Лаговський» в українському літературознавстві ще не була. Відтак назріла потреба в появі дослідження на цю тему.

Постановка завдання. Мета статті – осмислити еволюцію літературно-критичної рецепції роману А. Кримського «Андрій Лаговський» у вітчизняному літературознавстві.

Виклад основного матеріалу. У наукових студіях почасти з'являються висловлювання про те, що, мовляв, А. Кримський як письменник, майже випав із поля зору дослідників – і сучасників автора, і наступних поколінь, аж до нашого часу. Так, скажімо, Б. Пастух у статті «Роман "Андрій Лаговський" Агатангела Кримського як "історія хвороби"» веде мову про «спорадичну присутність його постаті у вітчизняному літературному контексті», про «вакуум дослідницького інтересу», зокрема, й у сучасному літературознавстві, про те, що «постать Кримського відчутно обділена увагою», бо «попри спорадичні спроби осмислення його персони, у яких превалює переважно Кримський-учений, – справа далі не посувається. Він фактично не фігурує в історії літератури, тим самим не канонізований, усунений від літературної традиції» [12, с. 64–65]. Такі міркування дослідник Ю. Горблянський трактує як «вияв поверхового знання критико-літературознавчого контексту. Тим паче, що ці тези постали у 2012 – на початку 2013 р., коли довкола імені автора роману «Андрій Лаговський» уже створився доволі-таки інтенсивний дискурс, не кажучи про попередні етапи осмислення його художнього доробку, у тому числі як белетриста» [4, с. 13]. Поділяємо цитовані розмисли літературознавця, оскільки насправді ніколи такої тотальної «мовчанки» довкола письменницької творчості А. Кримського не було, навіть за трагічних обставин російського царату й радянського тоталітаризму.

Першою рецензією на роман «Андрій Лаговський» став відгук Лесі Українки в одному з її листів до автора твору (вияв «епістолярної літературної критики» [7, с. 107]). Зауважимо, що Агатангел Кримський був одним із найближчих епістолярних комунікантів поетеси. Недаремно ж вона в кореспонденції до А. Кримського від 23.XII.1901 (5.I.1902), написаній у Сан-Ремо, скаржилась на монотонність її життя в Італії, як у санаторії, оживляється воно, мовляв, тільки «листами з України та з інших сторін, де живуть прихильні до мене люди»; і просить адресата: «Оживіть і Ви моє пробування на чужині Вашим щирим і цінним для мене словом, – воно ж мені не тільки на чужині жадане» [8, с. 369].

Отже, Леся Українка у своєму розлогому листі до А. Кримського від 16 листопада 1905 року поділилась думками з приводу роману «Андрій Лаговський», який спочатку друкувався частинами, а 1905 року у Львові побачило світ видання, в якому були опубліковані лише перші дві частини з чотирьох. На думку адресантки листа, сам автор роману багато в чому став прототипом головного героя твору Андрія Лаговського. Леся Українка зауважила: «…Ви тільки мусили зробити одну неконсекветність, малюючи фігуру Вашого професора: зробили його професором математики формально, а надали йому всі ціхи філолога… бо таких математиків, щоб так знали мови, лінгвістику і фольклор, щось-то світ не видав… Дозвольте вже йому перейти на другий факультет в дальших частинах свого роману, бо жаль дивитись, як чоловік сей закопує свій лінгвістичний талан в землю з ультраплатонічної любові до математики…». І далі Леся Українка щиро зізналась, що зовсім серйозно «страждала над його твором», поставила напрочуд важливе питання «про творчий метод роману, заперечуючи натуралізм…» [13, с. 138].

У добу радянського тоталітаризму творчість А. Кримського «не вписувалась» у «соцреалістичний» канон, інтерпретувалась як досить посередня: «Для радянської ідеології літературна творчість "видатного сходознавця" – шкідливий і небезпечний баласт, який треба було делікатно усунути з поля зору» [9, с. 20].

У незалежній Україні літературознавче осягнення художнього доробку А. Кримського проводилось не надто інтенсивно. З-поміж інших тут виокремлюється вже згадувана праця Соломії Павличко [11], у якій дослідниця констатувала, що любов і сексуальність стають «головним філософським питанням» у прозовому творі. Чоловіки подорожували на Схід, шукали там те, що було недосяжним для Заходу, де «орієнтальний секс» був не винятком: «…на Сході чоловіча бісексуальність нікого не дивує і не переслідується. Безліч разів Кримський прямим і непрямим чином наголошує на цьому у своїх лекціях зі східних літератур, розповідає про свої спостереження за цим феноменом у листах до брата зі Сходу» [11, с. 89].

Важко не погодитися з тим, що проблема любові й сексуальності в романі А. Кримського має місце, проте, на наш погляд, провідною проблемою в творі все-таки є внутрішня потреба самопізнання та саморозуміння головного героя.

Саме це питання вирішується Андрієм Лаговським упродовж перебування його на Близькому Сході, а також за допомогою детального опрацювання східних джерел, які розкрили йому істинну природу людського життя. Для головного героя важливим є розв'язання притаманного декадентам конфлікту між «нервами» і здоров'ям, силою і слабкістю, емоційно-романтичного потягу до осіб своєї статі. Андрій Лаговський жив у світі ілюзій і не бачив цінності речей, допоки через східні твори не усвідомив усю марність своїх внутрішніх переживань.

Автор інтелектуального роману виявляє терпимість до інокультурної несхожості та своєрідності Сходу, жодного разу не вдається до їдкої іронії чи до сатири.

Ліванська «арена» змагань найчастіше описується белетристом і сходознавцем на рівні внутрішньо-психологічних переживань адресанта. Спогад виступає основною формою викладу інформації, де реалістичність зображуваного допомагає засвоїти арабську культуру кінця XIX ст. Отже, одним із провідних шляхів формування українського орієнталізму є довготривалий живий та безпосередній контакт А. Кримського із народами Сходу, де найважливішими виявилися готовність та бажання дослідника й митця пізнати малознаний для нього світ. Кримський-письменник дотримується традиції введення читача у своєрідний колорит Сходу, його побуту та інших реалій.

Варто звернути також увагу реципієнта на цікаву дисертаційну студію Ю. Горблянського «Художня проза Агатангела Кримського» [4], у якій здійснено дослідження белетристичної спадщини А. Кримського як знакового експериментального явища модернізації української літературної традиції. Уперше системно, комплексно й поліаспектно осмислено еволюцію літературно-критичної думки про художню творчість письменника в історіографічно-рецептивному та контактологічному ракурсах, проаналізовано роман «Андрій Лаговський» у контексті української художньої прози помежів'я XIX – початку XX ст. з життя інтелігенції.

У дисертаційній роботі висвітлено також специфіку автобіографізму та особливості моделювання людських характерів, окреслено специфіку автобіографізму творчості письменника, причому не як спрощеної натуралістичної реконструкції біографічних елементів, а як надскладної системи масок і віддзеркалень. Автор наукової студії продемонстрував, що кожна змістова чи поетологічна подробиця роману наче проходить «цензуру» в рефлексійно-світоглядному «самоаналізі» центрального персонажа Андрія Лаговського. Такий спосіб розбудови художнього наративу є виразним зразком автопсихологізму, коли письменник структурує життєве середовище, мисленнєву фактуру персонажів, інтенсивно наділяючи їх власними емоціями, роздумами, портретною подібністю тощо.

У романі «Андрій Лаговський» та в новелістичних текстах А. Кримського, на думку Ю. Горблянського, маємо глибоко своєрідний тип автопсійного художнього письма, де грані між сконструйованим персонажем або персонажами як об'єктами моделювання художньої дійсності і психофізіологічною особистістю автора почасти геть розмиті. Тому автобіографічні елементи у творчості А. Кримського потрібно інтерпретувати як автопсихологічний інтелектуалізм, у якому органічно співіснують і художній вимисел, і психофізіологічно вмотивований, докладно інтертекстуалізований автобіографічний субстрат, із інтенсивним включенням у текст наукових коментарів, полемічних асоціацій, фантомних «голосів», ретроспективних і проспективних візій тощо.

У рецепції відомої дослідниці модернізму Марії Моклиці роман А. Кримського «Андрій Лаговський» – унікальний «глибоко модерністський твір», «такий психологічно переконливий, світоглядно зрілий, художньо досконалий», ніби знічев'я подарований українській літературі «щедрим розкішним жестом генія, який не лише багато зробив для культури, а ще й роман символістський написав – задля заповнення лакуни» [9, с. 23].

Ганна Останіна в численних статтях, а також у монографії «Агатангел Кримський. Особливості поетики художньої творчості» [10] запропонувала інтерпретацію художнього світу А. Кримського (переважно малої прози та лірики «Пальмового гілля») крізь призму принципу дослідження художніх текстів як системи прийомів, у своєрідний спосіб реанімуючи концепти російських формалістів, які постали в перші десятиліття XX ст. Окремі статті дослідниці присвячені також і роману «Андрій Лаговський», у яких вона осмислює текст власне як модерністський твір.

На думку ж Віри Агеєвої, «Андрій Лаговський» – це автобіографічний роман, що став одним із ключових текстів українського модернізму та порушив табу на публічне обговорення таких тем, як сексуальна орієнтація і право бути собою [6, с. 4]. В епіцентрі оповіді твору А. Кримського інтелектуал, книжник, професор математики, який попри роздвоєність і самотність, прагне вирватись із схимництва та аскетизму у вир сімейного щастя і високих ідеалів. Однак шукає

взаємності не серед жінок, а чоловіків. Зрештою Андрій Лаговський залишається надто залежним від тягаря традицій чи попросту нездатним до рішучого бунту і все ж виборює собі можливість бути «таким, як він є».

У передньому слові – «Ключі до розуміння тексту» А. Кримського Віра Агеєва назвала «Андрія Лаговського» першим українським інтелектуальним романом, який «ущент зруйнував усталені ієрархії патріархальних цінностей традиційного суспільства», твором «про відчайдушну й безоглядну ревізію християнства та пошук релігійних альтернатив», «мало не маніфестом раннього українського модернізму» [6, с. 7, с. 22].

А. Кримський першим зважився говорити про феномени табуйовані, неприйнятні, він змінив уявлення про ієрархію важливих і неважливих речей. Він, зрештою, утвердив право особистого вибору. «Непроговорені душевні травми спричинюють неврози. Замовчані, приховані травми й урази культури так само викликають її деформації й недуги» [6, с. 7, с. 22].

Висновки. Будь-який дослідник усвідомлює, що розмаїті аналітичні й синтетичні кроки у справі пізнавання різних феноменів дійсності, а також і літературно-естетичних, не можна завершити миттєво – раз і назавжди. Тож і кожна нова дослідницька студія є також лише однією зі спроб, наближень до з'ясування специфіки чи то окремого художнього тексту, чи то системи текстів, чи й усього естетичного універсуму цілих періодів, течій, епох. Кожне покоління читачів має право на власну рецепцію непересічних творів української та світової літератури.

Своєрідним колоритом на тлі сучасників і доби кінця XIX – початку XXI ст. вирізняється прозопис А. Кримського, зокрема його роман «Андрій Лаговський», де світ науки й науковець посіли чільне місце. У жодного українського митця до А. Кримського, хіба що окрім Г. Сковороди, наука не виступає засобом самопізнання. Елементи наукового мислення знаходимо на багатьох рівнях роману А. Кримського «Андрій Лаговський», як у мовленні персонажів, так і в авторському мовленні. «Андрій Лаговський» – текст значною мірою новаторський із погляду техніки письма, принаймні у контексті епохи українського fin de siècle. Безсумнівно, твір є гострим протиставленням реалістичній літературі попереднього періоду.

Письменницька спадщина Агатангела Кримського залишається в центрі літературного життя. Він зумів збагатити українську літературу новими актуальними проблемами, поглибив традиційні форми роману.

Проведений аналіз дав змогу зробити висновок про те, що роман А. Кримського «Андрій Лаговський» є знаковим для вітчизняної літератури, оскільки в ньому автор один із перших започаткував інтелектуальну, по-справжньому експериментальну прозу нового типу, марковану елементами модернізму, тоді як в українській белетристиці тієї доби мейнстримом залишався реалізм.

Осмислення літературно-критичної рецепції роману А. Кримського «Андрій Лаговський» в історіографічному аспекті дає підстави спростувати тезу про «вакуум дослідницького інтересу» у вітчизняному літературознавстві до постаті автора твору. Стверджувати, що А. Кримський як белетрист узагалі не вписаний у канон літературної традиції – означає демонструвати незнання ґенези його естетико-художніх здобутків.

Перспективи подальших досліджень означеної в статті теми вбачаємо у поглибленому аналізі епістолярної критики Лесі Українки (розлогий лист-рецензія адресантки до Агатангела Кримського від 16 листопада 1905 року) з коментарем до усіх зауважень і побажань, висловлених поетесою в цій кореспонденції. Плідним також може бути осмислення «рукописного хронотопу» (термін Лесі Мірошниченко) оригіналу листа, а також аналіз епістолярних діалогів А. Кримського з іншими адресатами з приводу роману «Андрій Лаговський».

Список літератури:

1. Бабишкін О. Агатангел Кримський. Київ : Дніпро, 1967. 116 с.
2. Василюк О. Д. Листи Лесі Українки до Агатангела Кримського. *Східний світ*. 2009. № 4. С. 79–87.
3. Випасняк Г. Між святістю та гріховністю: дилема Андрія Лаговського в однойменному романі Агатангела Кримського. *Житомирські літературні студії*. 2013. Вип. 7. С. 192–200.
4. Горблянський Ю. П. Художня проза Агатангела Кримського. Дисертація на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література. Львівський нац. ун-т імені Івана Франка. Львів, 2021. 252 с.
5. Колесник П. Роман А. Кримського «Андрій Лаговський». *Радянське літературознавство*. 1971. № 1. С. 46–58.
6. Кримський Агатангел. Андрій Лаговський: роман / упоряд. і передм. Віри Агеєвої. Київ : Віхола, 2024. 416 с. (Серія «Неканонічний канон»).

7. Кузьменко В. І. У всесвіті слова : літературно-критичні студії. Київ : Друге дихання, 2018. 684 с.
8. Леся Українка. Листи: 1898–1902 / *Упоряд. Прокіп (Савчук) В. А*. Київ : Комора, 2017. 544 с. (Серія «Persona»).
9. Моклиця М. Християнство Агатангела Кримського: психологічні та естетичні акценти. *Слово і час*. 2006. № 2. С. 19–28.
10. Останіна Г. Г. Агатангел Кримський: Особливості поетики художньої творчості: монографія. Київ : Твім Інтер, 2008. 224 с.
11. Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: складний світ Агатангела Кримського. Київ, 2001. 328 с.
12. Пастух Б. Роман Агатангела Кримського «Андрій Лаговський» як «історія хвороби». *Слово і час*. 2013. № 5. С. 64–69.
13. Українка Л. Зібрання творів: у 12 т. Т. 12. Київ : Наукова думка, 1979. 696 с.

Ivasyshyna T. A. THE NOVEL "ANDRIY LAGOVSKIY" BY AGATANGEL KRYMSKIY AT THE CROSSROADS OF LITERARY AND CRITICAL VIEWS

The article is devoted to the reflection of the literary and critical reception of Agatangel Krymskiy's novel "Andriy Lagovskiy" in the Ukrainian literature studies. This study traces the genesis of reviews on writer and orientalist's work starting with the epistolary review by Lesia Ukrainka in a letter addressed to the author of mentioned novel dated November 16, 1905 and ending with the latest publications by Solomia Pavlychko, Yu. Horblyanskyi, Hanna Ostanina, Vira Ageeva and others.

This study, among other various interpretive studies in the field of Ukrainian literature studies that is characterized by big variety of methodological ideas, considers the plot of the novel "Andriy Lagovskiy" in terms of its autobiographical elements. Literary critics and researchers in this field predominately identify this prose work by Agatangel Krymskyi as one of the brightest texts of early Ukrainian modernism. This autobiographical novel broke the taboo on public discussion over topics such as sexual orientation and the right to be yourself. In the epicenter of the story stands an intellectual, a bookman, a professor of mathematics, who, despite his ambivalence and loneliness, aspires to break out of cabinet schema practicing and asceticism into the whirlpool of family happiness and high ideals. However, he seeks reciprocity not among women, but among men. In the end, the hero of the novel, Andriy Lagovskyi, remains too dependent on the burden of traditions or simply incapable of decisive rebellion, but nevertheless he gains the opportunity to be "as he is".

The conducted analysis led to the conclusion that the novel by A. Krymskyi "Andriy Lahovskyi" is a landmark work in Ukrainian literature, since in this novel the author was one of the first writers to initiate intellectual, truly experimental prose of a new type, marked by elements of modernism, while realism remained the mainstream in Ukrainian belles-lettres of that time.

Reflections over literary and critical reception of Agatangel Krymskiy's novel "Andriy Lagovsky" in historiographical aspect provide a basis to refute the thesis about the "vacuum of research interest" to the figure of the author of the novel in the Ukrainian literature studies. Claiming that A. Krymskiy as a belletrist is not included in the canon of literary tradition at all means to demonstrate ignorance about the genesis of his aesthetic and artistic achievements.

Key words: *Agatangel Krymskiy, novel, epistolary, belletrist, reception, orientalist, review.*

УДК 821.161.2
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/10

Качак Т. Б.
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ЧОРНОБИЛЬ І ТРАВМА ПОКОЛІНЬ: ЯК ДИТЯЧІ КНИГИ ЗБЕРІГАЮТЬ РОДОВУ ПАМ'ЯТЬ

Стаття присвячена аналізу оповідання Катерини Міхаліциної «Квіти біля четвертого» як прикладу дитячої літератури, яка сприяє збереженню родової пам'яті та осмисленню травми поколінь, пов'язаної з Чорнобильською катастрофою. Показано, як дитяча книга може бути інструментом збереження історичної і культурної пам'яті, передавати глибокі емоційні переживання через образи-символи, художні деталі, фрагменти спогадів та діалогічну мову різних поколінь, створюючи можливість для рефлексії про минуле.

Авторка через історію прабабусі розкрила різні аспекти Чорнобильської трагедії й прояви травми покоління. Покинутий дім – це лише один сегмент цієї травми; другий – втрата дітей та рідних, які ліквідовували наслідки аварії і померли від променевої хвороби; третій – екокатастрофа, свідками якої стали люди, але не змогли зарадити; четвертий – неприйняття «чорнобильців» суспільством. Текстове та візуальне втілення проблем твору підсилює емоційність його сприйняття дітьми-читачами.

Вкраплена у текст історія художниці з Полісся Марії Примаченко, яка, незважаючи на свою відомість і можливість виїхати, залишилася на рідній землі, аби малювати, забезпечує художню реалізацію концепції культурної пам'яті, відображає збереження та передачу традиційних цінностей і культурної спадщини через творчість.

У процесі аналізу показано, що дитяча книга виконує функцію посередника між минулим і теперішнім, формуючи у дітей усвідомлення важливості родової пам'яті. Травма поколінь, зафіксована в літературному тексті, стає не лише частиною особистого чи сімейного досвіду, а й суспільною цінністю, яка впливає на національну ідентичність. Таким чином, дитяча література про Чорнобиль є важливим інструментом для подолання колективної травми, виховання відповідального ставлення до минулого роду, культурної спадщини народу, формування у дітей ціннісних орієнтирів та усвідомлення права на щасливе майбутнє.

Ключові слова: *Чорнобильська тема, травма поколінь, дитяча література, родова пам'ять, культурна пам'ять.*

Постановка проблеми. Чорнобильська катастрофа стала не лише однією з найбільших техногенних трагедій XX століття, а й глибокою раною в історії українського народу. Вона змінила долі тисяч людей, змусила їх покинути рідні домівки та залишила слід у пам'яті наступних поколінь, зумовила родову травму, яка передається через сімейні історії, спогади та культурні коди.

Одним із ключових інструментів збереження та передачі цієї пам'яті наступним поколінням є дитяча література. Через художні образи, метафори та близькі дитячому світосприйняттю теми письменники допомагають юним читачам осмислити події минулого. Дитячі книги про Чорнобиль не лише розповідають про трагедію, а й забезпечують зв'язок між поколіннями, зберігаючи родову пам'ять та нагадуючи, що історія не повинна повторитися. А це оповідання Катерини Міхаліциної «Квіти біля четвертого» (2020), пригодницько-фантастична повість «Злочинці з паралельного світу» (2001) Галини Малик, нон-фікшн «Реактори не вибухають. Коротка історія Чорнобильської катастрофи» (2020) Катерини Міхаліциної та Станіслава Дворницького.

Ці твори не достатньо осмислені в широкому культурному дискурсі, проте відіграють важливу роль у формуванні історичної пам'яті та усвідомленні масштабів трагедії екологічної, суспільної і національної. Їхній вплив на світогляд молодого покоління потребує ґрунтовного дослідження з урахуванням різних критичних підходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Осмисленню Чорнобильської теми в адресованій здебільшого юним читачам літературі присвячені праці М. Варданян, К. Гострої та М. Дуднікова, О. Деркачової та А. Бойчук, І. Дирди, М. Чорноусової, В. Кизилової, М. Киреєвої та ін.

М. Варданян зосереджує увагу на книгах, адресованих дітям та юнацтву, залучає до аналізу мультфільм та комп'ютерну гру, щоб розглянути

їх через призму екокритичної теорії. Вона переконана, що українські твори на чорнобильську тематику належать до жанру екофантастики як застереження людства про негативний вплив людської поведінки на екосистему. Наслідуючи концепції зарубіжних екокритиків та дослідників пам'яті як феномена, доводить, що «чорнобильська ядерна тема в дитячій літературі тісно зосереджена на культурній пам'яті українців» [10, с. 1]. А культурну пам'ять у дитячій літературі розглядає як потребу впоратися з травматичним досвідом аварії на Чорнобильській АЕС та етноциду українців у їхньому колоніальному минулому.

К. Гостра і М. Дудніков наголошують на важливості екологічної літератури на чорнобильську тематику у контексті збереження природи та попередження техногенних катастроф. Чорнобильська аварія є однією з найтрагічніших подій, що спонукала до створення творів у жанрі нон-фікшн. На матеріалі аналізу книг К. Міхаліциної та С. Дворницького «Реактори не вибухають. Коротка історія Чорнобильської катастрофи» та A. Higginbotham «Midnight in Chernobyl: The Untold Story of the World's Greatest Nuclear Disaster» літературознавці доводять, що «екологічна література нон-фікшн на чорнобильську тему для дітей та дорослих має важливу мету: донести правдиву інформацію, спонукати до аналізу, не допустити таких або схожих помилок» [1, с. 80].

О. Деркачова та А. Бойчук досліджують особливості зображення світу дитини в чорнобильських оповіданнях Євгена Гуцала з позиції втраченого світу, адже Чорнобильська трагедія спричинила втрату нормальних життєвих і звичних обставин, а юні герої серед чужих людей повинні адаптуватися до нового життя. Інтерпретуючи кожен твір, дослідниці доводять, що «екологічна катастрофа руйнує життя не лише тих, хто опинився в її епіцентрі», «діти Чорнобиля – це не лише ті діти, які намагаються адаптуватися до нового життя, а й ті, хто так і не народився через страхи дорослих, певні упередження та недостатнє знання того, з чим їм довелося зіткнутися» [3, с. 178]. Цікавими є ідея виокремлення трьох груп персонажів в оповіданнях Гуцала (ті, хто втратили свій світ; ті, хто їм допомагає; ті, кого Чорнобильська трагедія торкнулася опосередковано») та спостереження за героями, які «майже ніколи не говорять про минуле, про втрачений світ, хіба що окреслюють його кількома штрихами, не порівнюючи з новим світом, але читач, особливо зараз, може уявити рівень втрат і біль від розуміння неможливості» [3, с. 179].

Культурна пам'ять про Чорнобиль у книжці-картинці К. Міхаліциної «Квіти біля четвертого» та образотворчому мистецтві, творчості Марії Примаченко, є предметом дослідження М. Вардянян, І. Дирди, М. Киреєвої [9]. Основний акцент науковиці роблять на взаємодії різних видів мистецтва, зокрема на тому, як книга К. Міхаліциної і картини М. Примаченко торкаються тем пам'яті, комунікування поколінь та охорони природи через образи, що зображають Чорнобильську катастрофу. Зауважують важливість використання символів (полин – символ Чорнобиля) в поєднанні з українськими традиціями (вишивка, рушники): «для емоційного підсилення образу Чорнобильської катастрофи як трагедії українського народу, письменниця описує, як прабабуся кладе полин у хустку, оскільки це один із найдавніших традиційних елементів українського жіночого одягу» [9]. Інтерпретують не тільки вербальний компонент книги, а й візульний – ілюстрації. Поза увагою дослідниць залишились інші особливості поетики тексту К. Міхаліциної, зокрема використання метафоричних образів та спогадів прабабусі, які дозволяють глибше передати атмосферу трагедії та національного болю. Авторка майстерно поєднує ліризм і документальність, що надає тексту особливої емоційної насиченості. Крім того, важливою є роль діалогічної мови, яка створює можливість для рефлексії й осмислення подій Чорнобиля з різних точок зору – дорослої й дитячої. Це дозволяє відобразити трагедію не тільки через призму переживань дорослих, але й через дитячу безпосередність, яка підсилює контраст між усвідомленням особисто пережитих подій та їх сприйняттям на рівні емоцій.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати оповідання Катерини Міхаліциної «Квіти біля четвертого» й показати, як дитяча книга може зберігати родову пам'ять, передавати травму поколінь, розкривати минуле й осмислювати трагедію Чорнобильської катастрофи, сприяючи формуванню у дітей розуміння важливості збереження історичної пам'яті й усвідомлення того, що історія наших предків «виборола нам право жити зараз власним щасливим життям, не несучи на собі їхній тягар» [6].

Виклад основного матеріалу. Література про Чорнобиль охоплює широкий спектр жанрів – від художньої прози та поезії до нон-фікшн-досліджень, розкриваючи трагедію на різних рівнях. Однією з перших книг, присвячених цій темі, стала поема Івана Драча «Чорнобильська Мадонна», що поетично осмислює гіркоту ката-

строфи. Вірші Ліни Костенко («Атомний Вій», «Чорнобиль-2») та Дмитра Павличка («На Чорнобиль журавлі летіли») звучать як сповіді про невідворотну катастрофу, втрату та екологічне лихо, що охопило не лише Україну, а й увесь світ. Борис Олійник у поемі «Сім» вшановує подвиг ліквідаторів, які ціною власного життя зупинили ще більшу катастрофу. Анна Багряна у «Малиновому дзвоні» передає біль покинутої землі, тоді як Ніна Гнатюк у вірші «Не вій, вітре, з України» наголошує на всесвітніх наслідках трагедії, що залишатимуться в пам'яті людства назавжди.

Чорнобильська тема в прозі також займає важливе місце, адже письменники прагнуть осмислити не лише наслідки катастрофи, а й її глибокий вплив на людські долі. Володимир Яворівський «Марія з полином у кінці століття» зображує наслідки Чорнобильської катастрофи через трагедію родини Мировичів, жінки Марії, яка стала символом матері, чиї діти загинули через радіацію. Документальний роман Юрія Щербака «Чорнобиль» – це свідчення очевидців, документи і факти, осмислення трагедії автором. Світлана Алексієвич у книзі «Чорнобильська молитва. Хроніка майбутнього» через інтерв'ю з очевидцями трагедії, ліквідаторами та мешканцями порушує питання про цінність життя та наслідки катастрофи для людства. Галя Аккерман у книзі «Пройти крізь Чорнобиль» дає багатогранний погляд на трагедію через різні соціокультурні аспекти, підкреслюючи злочинність радянської системи, яка приховувала правду. Анатолій Андржеєвський у «Чорнобильському псі Акселі» показує, як катастрофа змінює не лише людей, але й природу, створюючи світ, де час і простір сприймаються інакше. Сергій Плохій у своєму дослідженні «Чорнобиль. Історія ядерної катастрофи» розповідає про техногенні, соціальні та політичні наслідки катастрофи, а Володимир Шовкошитний в книзі «Чорнобиль: Я бачив» поєднує літературну пам'ять і документальні факти, показуючи величезний вплив Чорнобиля на духовний стан нації. Книга Олега Векленка «Чорнобиль: етюди з натури» пропонує особисті спогади ліквідатора, художні образи та фотографії, через які читач може відчути біль і трагедію тих днів. Кожна з цих книг пропонує унікальний погляд на Чорнобиль і його вплив на людей, природу та історію. Ці книги – для дорослих, які входять у коло юнацького читання, а є книги про дітей чи спеціально адресовані дітям.

Особливою у цьому переліку є збірка оповідань Євгена Гуцала «Діти Чорнобиля», яка відображає трагедію Чорнобильської катастрофи через долі дітей, що стали її жертвами. Автор показує не лише фізичні, але й психологічні наслідки, які відчувають герої – страх, відчуження та бажання знайти зв'язок з рідним домом, який навіки зник. Біль від втрати рідної землі, страх перед невідомим і важка адаптація до нового світу – проблеми, які асоціативно суголосні з тими, які переживають українські родини, втікаючи від війни. Втрата дому – один з ключових тематичних акцентів й у творі Катерини Михаліциної «Квіти біля четвертого». Особливість цих творів про Чорнобиль у тому, що їх важливо розглядати не лише крізь призму еко-критичного підходу, а насамперед у психологічно-соціокультурній площині, оскільки вони фіксують травматичний досвід, родинну пам'ять і зміни, що вплинули на кілька поколінь. Вони про дітей і для дітей, написані з урахуванням вікових особливостей реципієнтів і це одна із оптик інтерпретації, яку варто враховувати, як і те, що «ставлення до дитини і дитинства в суспільстві змінюється, іншою стає і дитина (прискорюється її психічний і фізичний розвиток, дорослішання і соціалізація набувають іншого характеру), іншими є запитувані читачами тексти, що також залежить від часу» [4, с. 49].

Свої книжки на чорнобильську тематику К. Міхаліцина означує як спробу «розмови з собою маленькою, з власними дітьми», спробу «пояснити їм, що Чорнобиль – частина їхньої приватної історії. Насправді, ми всі є постчорнобильцями. Тому важливо, щоб 26 квітня не було річницею, тому що треба, а справді було знаковою подією. Трагедія змінила нас всіх, навіть якщо хтось цього не усвідомлює. Вона вплинула на наше сприйняття, розуміння, зрештою, на якесь світовідчуття» [7]. Це свідчить про те, що з самого початку в дитячу книгу авторка заклала ідеї збереження родової пам'яті та зв'язку поколінь. Не випадково у творі головними героями є дівчинка Стася та її прабабуся, яка пережила евакуацію з села Болотня, Чорнобильської зони у 1986-му. Саме їхній діалог формує сюжет книжки і розкриває болючу тему втрати дому й рідних людей, самотності, травми покоління «чорнобильців».

Асоціативно образ прабабусі постає на основі спогадів авторки про власну прабабусю, яка була переселена з Польщі, назавжди втратила дім, і розповідала свою історію праонуці. Так само переживає травму прабабуся Стасі. Чорнобиль зруйнував її життя вщент. І тільки запах гілочки полину нагадує їй про минуле. Ця гілочка – символ не тільки рідного дому, Полісся, а й Чорно-

бильської трагедії: «Відібрав дім у мене родимий, із коренем мене вирвав та по світу пустив…» [6], а тепер «серце рве самим своїм іменем» [6].

Зілля ж лікувальних трав, яке назбирала прабабуся «пахло їй домом». Художні деталі наповнені важливим сенсом, адже кожного разу, коли старенька жінка розгортала хустину із зіллям, в уяві зринав її «родимий» дім, стара дерев'яна хата з синіми, як небо, вікнами, де вона народилася, де мамка вишивала рушники, де жила зі своїм чоловіком, пекла хліб, виховували донечку Олю та сина Івасика, обробляли землю, тримали господарство. Контрастом у її спогадах зринає життя родини до і після трагедії. Це дуже тонко передає авторка лінгвістичними засобами, використовуючи діалектну мову прабабусі, піднесену емоційність розповіді, пестливі слова, метафоричність та образність: «Добре нам жилося в тому селі. Не вельми багато, та всього хватало. Ми з хазяїном, прадєдом твоїм, хазяйство мали, земельку, картоплю на ній вирощували, і бурячок, і морквичку… А по двору в нас курочки-ряботушечки ходили та півник. Сонечко встане з-над лісу, а він його стрічає голосисто, за день добрий просить… Хліб свій пекли. Та такий рум'яний він був, та так шкуринка хрустіла! А пахнув – на всю хату» [6]. Це ті культурні символи і традиції, якими супроводжується історія прабабусі, і які вона прагне передати молодому поколінню [9], яке уособлює Стася. Аналізований фрагмент дуже добре ілюструє специфіку дитячої літератури, а саме «ту особливу інтонацію, що виникає із відбору лексики, ритмічної побудови фрази і доступної дитині емоційності» [5, с. 11].

Прабабуся з болем згадує, як вони повинні були за кілька годин зібрати необхідні речі, покинути все і виїхати назавжди, як їм услід добрими очима дивилися їхні котики, собачки, корівка Лисонька, … як «серце защеміло тоді, так занило, наче знало, що не вернуся вже до хати батьківської… Так я обернулася та й перехрестила хату і ворота рідні, та колодязь, та хлів, та садочок. Уклонилася їм із хазяїном низько-низенько, молитву проказали та й до дороги через усе село подалися. І зараз серце болить, як про то згадую…» [6]. З сумом сприймає цей фрагмент розповідь дівчинка, відчуває жаль до прабабусі.

Покинутий дім – це лише один сегмент травми покоління, другий – втрата дітей та рідних, які ліквідовували наслідки аварії і померли від променевої хвороби, третій – екокатастрофа, свідками якої вони стали і не змогли зарадити; четвертий – неприйняття суспільства, тавро «чорнобильців», які «з радіації приїхали та радіацію сіють, заразні вони» [6]. В дитячій книзі це добре прописано на текстуальному рівні, візуалізовано в ілюстраціях.

Стася емоційно переживає почуту від прабабусі історію. Спочатку їй було складно уявити, хто забрав дім. Їй сняться «гіганські волохаті бур'яни з кігтями й іклами», а гілочка полину уявляється монстром, який «безневинною рослиною прикинувся». Вона по-дитячому намагається трактувати прабабцину поки непізнану таємницю, її дивну поведінку, мовчазність, тугу і вдивляння у вікно.

Чорнобиль – як слово-символ, що «позначає стан присутности після травми» [2], наскрізно пронизує сюжет твору, відлунює тривогою, болем, страхом, і назавжди вкарбовується у свідомість дитини як трагедія її предків, роду. Вона хоче викинути те зілля, але бабця береже полин, щоби пам'ятати «мамку свою, та молодість свою над лісами й болотами, та хазяїна свого доброго, та хату рідну і синочка мого Іваночка, якого Чорнобиль забрав» [6]. Ця гілочка полину стає центральним образом-символом твору й акумулює в собі пам'ять – родову й колективну, культурну й історичну, пам'ять про сімейне щастя й трагедії. «Це така бентежна, маленька гілочка. Тому що наша пам'ять, як мені здається, складається з таких маленьких, дрібних, бентежних моментів, які ніколи нас не покидають», – констатує К. Міхаліцина [7].

Стасі психологічно складно впоратися з емоціями, «її знову заковтує важка вода», але бабуся починає співати колисанку, згадує про її малюнки й порівнює їх з картинами художниці Марії Примаченко, яка жила в їхньому селі. У цьому епізоді авторка актуалізувала терапевтичний аспект української колисанки, наголосила на важливості збереження культурної спадщини, бо, як каже прабабуся, «хай яка наша земля поліська і заражена, і спустошена, а даровитих людей родить, і по них, дитинко, її пам'ятатимуть. По них, а не по страхіттях усяких. По піснях і казках, по вишитих рушниках, як у мамки моєї, по малюнках, як у Примаченко, як у тебе, онученько..» [6]. Таке закінчення книги відповідає традиціям дитячої літератури.

В оповіданні К. Міхаліциної «Квіти біля четвертого» можна виокремити кілька ключових аспектів розгортання теми Чорнобиля:

– особисте переживання трагедії прабабусею та виповідання її родинної історії;

– історія художниці з Полісся Марії Примаченко, яка «сиділа під хатою та малювала на листочку», хоч була відомою і могла вже давно вий-

хати, але «від рідної хати й рідної землі ні ногою не ступить, бо лиш тут малювать може, а без того їй і життя не миле»;

– опис екокатастрофи – радіоактивне зараження води, землі, тварин, загибель бджіл, птахів;

– фіксація суспільних подій, які відбувалися відразу після трагедії (приїзд дозиметристів, воєнних у протигазах, «начальства великого», яке об'явило евакуацію);

– згадка про долі ліквідаторів аварії на ЧАЕС;

– травматичний досвід «чорнобильців»- переселенців;

– емоційне переживання і дитяче сприйняття почутої історії малою Стасею – досвід передачі родової і культурної пам'яті від покоління до покоління.

Структура тексту К. Міхаліциної побудована на чергуванні спогадів, рефлексій прабабусі, її діалогу з дівчинкою та описів подій, що відбуваються в реальному часі – фрагменти щоденного буття сім'ї Стасі. Це дозволяє поступово розкривати глибину травматичного досвіду і водночас забезпечити його сприйняття іншим, залишати простір для надії та життєствердного сприйняття майбутнього.

Діалогічність мови в тексті проявляється як у безпосередніх розмовах персонажів, так і у внутрішніх монологах, що створює ефект співпереживання та залучення читача до осмислення трагедії. Дитячі міркування та уявлення, роздуми й допитливість поєднано з голосами дорослих персонажів. Такий підхід формує багатогранний наратив, що дозволяє розглянути події з різних точок зору. Особливе значення мають репліки, наповнені емоційною насиченістю та символічним змістом, які допомагають передати атмосферу втрати, болю, але й водночас сили духу та незламності.

Висновки. Аналізуючи оповідання Катерини Міхаліциної «*Квіти біля четвертого*», можна зробити висновок, що дитяча література має великий потенціал і відіграє важливу роль у збереженні родової пам'яті та передачі травматичного досвіду поколінь. Через символіку, метафоричні образи та діалогічність мови авторка створює текст, який не лише осмислює трагедію Чорнобильської катастрофи, а й допомагає молодшим читачам зрозуміти її значення для майбутнього. Через особисту історію прабабусі у творі розкриваються різні аспекти Чорнобильської трагедії: втрачений дім, смерть рідних, екологічна катастрофа, соціальне неприйняття «чорнобильців». Текстове та візуальне їх втілення підсилює емоційний вплив оповідання на юних читачів.

Вкраплена у текст історія художниці з Полісся Марії Примаченко, яка, незважаючи на свою відомість і можливість виїхати, залишилася на рідній землі, аби малювати, підсилює реалізацію концепції культурної пам'яті, відображає збереження та передачу традиційних цінностей і культурної спадщини через творчість.

На прикладі аналізу обраного твору переконуємося, що дитяча книга виконує функцію посередника між минулим і теперішнім, формуючи у дітей усвідомлення важливості історичної пам'яті. Травма поколінь, зафіксована в літературному тексті, стає не лише частиною особистого чи сімейного досвіду, а й суспільною цінністю, яка впливає на національну ідентичність. Таким чином, дитяча література про Чорнобиль є важливим інструментом для подолання колективної травми, виховання відповідального ставлення до минулого, формування у дітей ціннісних орієнтирів.

Список літератури:

1. Гостра К., Дудніков М. Екологічна література нон-фікшн на чорнобильську тему для дітей і дорослих: порівняльний аспект (на матеріалі книг К. Міхаліциної, С. Дворницького «Реактори не вибухають. Коротка історія чорнобильської катастрофи та A. Higginbotham «Midnight in Chernobyl: The Untold Story of the World's Greatest Nuclear Disaster» https://doi.org/10.32782/philspu/2024.7.12

2. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека: Український літературний постмодернізм. Розвідка із коментарями із «кінця постмодерну». Вид. 2-ге. К. : Критика, 2013. 344 с.

3. Деркачова О., Бойчук А. Світ дитини у «чорнобильських» оповіданнях Євгена Гуцала. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово*. 2023. № 18. С. 173–181.

4. Качак Т. Тенденції розвитку української прози для дітей та юнацтва початку XXI ст. Монографія. К. : Академвидав, 2018. 320 с.

5. Качак Т. Українська література для дітей та юнацтва. К. : ВЦ «Академія», 2025. 456 с.

6. Міхаліцина К. Квіти біля четвертого. К. : Портал, 2020. 48 с.

7. Толокольнікова Т. Як говорити з дітьми про Чорнобильську катастрофу? Розповідає письменниця Катерина Міхаліцина. Суспільне. Культура. 26.04.2022. https://surl.li/ddstds

8. Черноусова М. Екологічна проблематика збірки Є. Гуцала «Діти Чорнобиля». *Українська література в просторі культури і цивілізації: збірник наукових праць студентів, аспірантів і молодих вчених* / відповід. ред. Н. В. Горбач. Запоріжжя: ЗНУ, 2023. С. 140–143.

9. Vardanian M., Dyrda I., Kirieieva, M. Cultural Memory of Chornobyl in Literature and Fine Arts (in Case of a Picturebook "The Flowers beside the Fourth Reactor" by K. Mikhalitsyna and Paintings by M. Prymachenko). *ACNS Conference Series: Social Sciences and Humanities: 2nd International Conference on New Trends in Linguistics, Literature and Language Education (3L-Edu 2022) 18 May 2022, Kryvyi Rih, Ukraine*, Article 03003. 2023. https://doi.org/10.55056/cs-ssh/3/03003

10. Vardanian M. Reading Chornobyl Catastrophe Within Ecofiction. *Children's Literature in Education*. 2022. Вип. 1 (53). P. 1–17. https://doi.org/10.1007/s10583-021-09437-w

Kachak T. B. CHORNOBYL AND GENERATIONAL TRAUMA: HOW CHILDREN'S BOOKS PRESERVE ANCESTRAL MEMORY

The article is dedicated to analyzing the short story by Kateryna Mikhailytsyna "Flowers by the Fourth" as an example of children's literature that contributes to preserving ancestral memory and understanding the generational trauma associated with the Chornobyl disaster. It demonstrates how children's books can serve as tools for preserving historical and cultural memory, conveying deep emotional experiences through symbolic images, artistic details, fragments of memories, and the dialogic language of different generations, creating opportunities for reflection on the past.

Through the story of the great-grandmother, the author reveals various aspects of the Chornobyl tragedy and the trauma of the generation. The abandoned house is just one segment of this trauma; the second is the loss of children and loved ones who worked to eliminate the aftermath of the disaster and died from radiation sickness; the third is the ecological catastrophe, which they witnessed but could not prevent; the fourth is the societal rejection of "Chornobyl survivors". The textual and visual representation of the problematic aspects of the story enhances its emotional perception by child readers.

The embedded story of the artist from Polissia, Maria Prymachenko, who, despite her fame and the opportunity to leave, stayed on her native land to paint, strengthens the implementation of the concept of cultural memory, reflecting the preservation and transmission of traditional values and cultural heritage through creativity.

The analysis shows that children's books serve as a mediator between the past and the present, helping children recognize the importance of ancestral memory. The generational trauma captured in the literary text becomes not only part of personal or family experience but also a societal value that influences national identity. Thus, children's literature about Chornobyl is an important tool for overcoming collective trauma, fostering a responsible attitude toward the past, the cultural heritage of the nation, and forming children's value orientations and the right to a happy future.

Key words: *Chornobyl theme, generational trauma, children's literature, ancestral memory, cultural memory.*

УДК 821.161.2-1
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/11

Олійник Л. В.
Хмельницький національний університет

Приймак І. В.
Хмельницький національний університет

ХУДОЖНЯ СВОЄРІДНІСТЬ ПОВІСТІ «ПІД ХРЕСТОМ» ГРИГОРІЯ ХРАПАЧА В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ПРО ГОЛОДОМОР

У статті розглянуто одну з найтрагічніших сторінок історії України – тему Голодомору 1932–1933 років на прикладі повісті Г. Храпача «Під хрестом». Зазначено, що цей твір є одним із найглибших і найемоційніших художніх творів про Голодомор. Зазначено, що автор, спираючись на власні спогади та реальні події, відтворює трагедію українського селянства через призму дитячого сприйняття. Головний герой – дев'ятирічний Назарко – разом із молодшою сестричкою Олечкою опиняється у жорстоких обставинах голоду та репресій, які прирікають їхню родину на неминучу загибель.

Твір відзначається особливою жанровою своєрідністю, поєднуючи риси історичної повісті, психологічної драми та реквієму. Завдяки майстерному поєднанню художньої документальності й символізму, Г. Храпач створює не лише хроніку страшної епохи, а й глибокий філософський роздум про людську стійкість, біль втрати та духовне спустошення. Важливим елементом повісті є історична достовірність. Автор передає не лише побутові реалії 1930-х років, а й соціально-політичну ситуацію, що призвела до Голодомору. Описані сцени розкуркулення, насильницької колективізації, жорстокого ставлення до селянських сімей відтворюють одну з найтемніших сторінок української історії.

Образ хреста у творі виступає не лише релігійним символом страждання і смерті, а й національним кодом пам'яті про знищений геноцидом народ.

Повість побудована у вигляді низки коротких, але змістовно насичених розділів, кожен з яких відображає певний етап трагедії. Особливістю стилю є висока емоційна напруга, мовна експресія та використання дитячого світобачення для посилення трагічного ефекту.

Автор використовує глибоку психологізацію образів, особливо через сприйняття світу головним героєм Назарком. Його думки, емоції, страх і безпорадність передають усю жахливу правду голоду, що допомагає автору глибше розкрити трагізм ситуації.

Твір став важливим внеском у художню рефлексію над темою Голодомору та продовжує залишатися актуальним у сучасному українському літературознавстві.

Ключові слова: *жанр, повість-реквієм, тематика, проблематика, композиція, образ, голодомор, принцип правдивості зображуваного.*

Постановка проблеми. Кожна епоха, кожне століття має свої соціальні потрясіння та творить своїх героїв. Безліччю таких потрясінь для української нації сповнене XX століття, а сьогоднішні реалії буття нам знову нагадали про «старого» ворога України, що змінило хід історії. Проте не варто забувати про ті події, що були понад 90 років тому – Голодомор. Ця тема є до сьогодні актуальною в українському літературознавстві, оскільки чимало письменників до неї долучилися, серед яких В. Барка, О. Веретенченко, Є. Гуцал, В. Горбатюк, А. Дімаров, Ю. Збанацький, І. Качуровський, Юрій Клен, А. Любченко, М. Магера, Є. Маланюк, Т. Осьмачка, У. Самчук, М. Ситник, Яр Славутич, В. Сосюра, М. Стельмах, В. Чапленко та інші. Тему Голодомору порушено в повісті «Під хрестом» Григорія Храпача – подільського поета та прозаїка, члена Спілки письменників України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема голодомору в українській літературознавчій науці посідає важливе місце. Літературознавчі розвідки щодо розгляду цієї теми знаходимо в доробку В. Аврахова, О. Астаф'єва [1], М. Кудрявцева, З. Куньч [2], О. Логвиненко [3], Я. Славутича, Н. Степула [4], Н. Тимощук [6], Т. Трофименко та інших науковці. У них знаходимо матеріали як про тему загалом, так про її прояви у окремо взятого українського автора. Знаковим у цьому контексті

є дослідження О. Астаф'єва. Науковець зазначає, що «Голодомор 1932–33 рр. письменники осмислюють як геноцид проти українського народу, національну катастрофу, її переконливо описують та інтерпретують Улас Самчук, Юрій Клен, Василь Барка, Тодось Осьмачка, Ігор Качуровський, Василь Чапленко, Ольга Мак, Яр Славутич та інші» [1]. Дослідник підкреслює, що завдяки художньому слову розкриваються основні причини голодомору: «1) трагічні наслідки панування тоталітарного радянського режиму, 2) патологічне бажання Сталіна запровадити систему необмеженої особистої влади, 3) масові репресії, тюрми, спецпоселення, 4) свавілля партійно-радянської номенклатури та командно-військового складу, 5) повстанський рух та опір проти насильницької колективізації, 6) загострення криміногенної обстановки, 7) нереальні плани хлібозаготівель, 8) партійна чистка та інші» [1].

Оцінку творчого доробку Г. Храпача знаходимо у П. Воронька, О. Кухара-Онишка, М. Скорського, В. Сосюри, М. Федунеця, проте ґрунтовного, багатоаспектного аналізу повісті «Під хрестом» на сьогодні немає.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати повість-реквієм Григорія Храпача «Під хрестом» на жанрово-композиційному, проблемно-тематичному та образному рівнях.

Виклад основного матеріалу. Творчість подільського письменника Г. Храпача як жанрово, так і тематично досить різноманітна. Особливе місце у доробку автора займає повість-реквієм «Під хрестом», написана 1993 року. Вона засвідчує його літературну майстерність, вражаючи глибоким психологізмом та соціокультурною насиченістю. Твір позитивно було оцінено колегами-письменниками та літературознавцями. Зокрема, критик О. Логвиненко зазначає, що «Повість "Під хрестом" не просто хвилююча-моторошна, її нелегко читати. Та вона є ще одним грізним свідченням неймовірно тяжкого злочину XX століття – геноциду, спрямованого проти цілого народу, який враз осиротів на понад сім мільйонів людських доль» [5].

П. Перебийніс у листі до автора ділиться своїми враженнями від знайомства з твором: «Повість Вашу прочитав невідкладно. Та що там прочитав – пережив зболеним серцем. Серед усього, що написано на цю тему, Ваше слово вразило мене найглибше» [5]. Також він говорить і про жанрову природу тексту, зазначаючи: «Я від природи меломан. Маю фактично всі найвищі реквієми світової культури. Тож можу підтвердити: Ваш твір – справжній реквієм, освячений піднебесною музикою слова. І дуже прикро, що досі ця бентежно-висока музика не одержала всенародного звучання. Це треба негайно виправляти» [5].

Онука Г. Храпача Інна згадує, що після виходу повісті, «… Були в пресі відгуки. Вона відзначена обласною премією імені Тараса Шевченка. Минулого року здійснено повторне (друге) видання (наклад – 1 000 примірників). Там долучено інтерв'ю та імена померлих з голоду. Досі надходять до автора відгуки» [5].

Важливість розроблення цієї теми в художньому тексті на початку 90-х рр. підтверджується обставинами написання повісті, про що розповідає І. Храпак у спогадає. Вона зазначає, що письменнику від видавництва дитячої літератури «Веселка» надійшла пропозиція створити книгу про голод, яку він не підтримав, оскільки не хотів знову переживати власні емоції з дитинства. Проте згодом Г. Храпач у газеті «Сільські вісті» прочитав історія полтавчанина про те, як він, дев'ятирічний хлопчик, в ті роки у своєму садку похоронив трирічну сестру. Ця стаття настільки вразила автора, що вже за три дні чорновий варіант повісті був готовий, а ще за тиждень – і остаточний варіант. Історія виходу в світ тексту також не проста, оскільки у видавництві «Веселка» уже був інший текст, і воно запропонувало автору надрукувати російською мовою повість «Під хрестом», але письменник не погодився» [5].

Сюжет повісті ґрунтується на реальних подіях, які відбувалися і сім'ї Якова Храпача – батька автора, а головний герой твору – Назарко, є художнім втіленням самого Григорія Храпача: «Його незмірна любов до сестрички, турботи про неї зворушують. Сам він – одне терпіння. А були ж інші часи: їздив у поле з татом і мамою жати, було джерело і одуд, і собака Бровко. І розпродування майна, і висилка, і немало чого іншого. Все це пережив автор. І було таке, що мама узяли діток (Ольгу, Вірусю і Гриця), прибрали їх і вітали тата. Батько були майстер на всі руки – змайстрували воза. А ще були Антоша – реальний прототип, баба Аврaлиха – сільрадівська активістка. Бровка активісти поранили з мисливської рушниці. Григорій це бачив. У повісті нема найменшого епізоду, вигаданого і не пережитого автором» [5].

Що стосується жанрової природи твору, то Г. Храпач визначив її як повість-реквієм. Повість – оскільки це форма художнього слова, що дозволяє письменникові розгортати події та розвивати персонажів у більш детальний та об'ємний спосіб порівняно з оповіданням чи новелою. А реквієм тому, що це ніби реальна від-

права над померлими у ці роки українцями загалом на над родиною малого Назарчика зокрема, це – багатоголосий циклічний твір скорботно-патетичного характеру.

Крім того, однією з визначальних особливостей твору «Під хрестом» є жанровий синтез. Г. Храпач вдало поєднав елементи історичної повісті та психологічної драми. Під час читання твору читач переживає не лише історичні факти, але і внутрішні переживання персонажів, що робить повість більш насиченою та багатогранною.

Автор вдало вписав свою повість у літературну традицію української літератури, дещо наслідуючи особливості стилю М. Коцюбинського та О. Гончара, що простежується у вмілому використанні мовних образів, глибокому героїзмі та ліризмі, відтворенні духу того часу.

Розпочинається розповідь вдома епіграфами:

перший належить М. Федунцю, українському, подільському поету, і є своєрідним елементом літературно-критичної оцінки твору, характеристикою його сюжету: «*То – хвилююча оповідь про рід наш красний, про страшні його випробування, про безсмертя його Долі світлої*»;

другий – це слова самого автора «*Стою на колінах перед пам'яттю убієнних*», що засвідчує глибокий смуток і біль Г. Храпача щодо історичної правди в тексті » [7].

Г. Храпач чітко структурує текст, поділивши його на невеличкі структурно-композиційні одиниці. Своєрідним прологом повісті є короткий діалог без номінації між 9-річним Назарком та 3-річною Олею про значення церковних дзвонів та про те – куди «Лю-дей... хо-ховают?» [7].

Наступні частини вже мають назви: «КУДИ ВИ? МА-А!..», «ТИ, ЯМО, ОЙ, ГЛИБОКА», «ВЕЧЕРЯЛИ», «ДЖЕРЕЛО», «НА ЖЕБРИ», «ВІЗЬМИ МЕНЕ, БРАТИКУ, НА РУЧКИ», «ХАЙ СВІТЯТЬСЯ ЗОРІ», «ПРОЩАЙ, ОЛЕ!», – кожна з яких чітко і лаконічно передає зміст. Закінчується повість традиційним для релігійної служби словом «Амінь» [7].

Кожна частина за своїм змістом та особливостями організації сюжету може бути самостійним оповідання і функціонувати як повноцінний цілісний, довершений твір.

Для авторського стилю характерним є поєднання в одному і тому ж фрагменті твору і гомодієгетичного, і гетеродієгетичного наратора, тому одночасно текст сприймається крізь призму бачення ситуації з позиції спостерігача або автора, а також з позиції головних героїв-дітей.

Ще однією важливою рисою є мовна експресія. Автор вдосконалено використовує українську мову для створення атмосфери та виразного відтворення епохи. Варто зазначити, що Г. Храпач дуже ретельно підібрав мовні конструкції, враховуючи особливості місцевого говору, а також мовленнєво-артикуляційні можливості дитячих образів Олечки та Назарка Крім того, відзначається використанням символіки, зокрема образу хреста, який несе значень як релігійного, так і національного символу..

Ще однією особливістю повісті є стрімкий розвиток подій, якого автор досяг завдяки ретроспективному прийому, спогадам, і великий драматизм, який відчувається як в описових частинах, так і в діалогах.

Трагічний контекст Голодомору особливо виразно змальовано через дитячий погляд. Події стають ще жахливішими, оскільки свідомість дітей не готова до таких життєвих випробувань.

Один з ключових моментів трагізму дитячих образів у повісті «Під хрестом» – це беззахисність. Діти, які є символами надії, стають жертвами системи, що позбавляє їх можливості на щасливе майбутнє. Доля дитячих героїв відображає загальну трагедію українського народу під час Голодомору.

Вже з перших рядків повісті перед нами постає жахлива картина присутності смерті та голоду: двоє дітей (9-річний Назарко та 3-річна Олечка) обговорюють дорослі теми, які не повинні хвилювати малечу:

– Ба-ам-м-м!.. Ба-ам-м-м!.. Ба-ам-м-м!..

– Цуєс, Назалку? – підносить пальчик вище брівок своїх Олечка.

– Та чую, – нехотя озивається братик. – Людей ховають та й дзвонять.

– Лю-дей... хо-ховают? Куди-и?

– Хто старший, знає. Скидають у ями. Але тобі нащо це? Ось мама прийдуть, їсти принесуть.

– І нас поскидают... у яму? [7].

Через дитячі образи Г. Храпач створює справжню симфонію страждань, яка збурює емоційний світ читача. Його слова вирізняються відчуттям глибокої емпатії та болю за кожним персонажем. Трагізм дитячих образів у повісті «Під хрестом» не лише відтворює реальність Голодомору, але й звертається до глибоких емоцій та моральних роздумів. Персонажі виступають як невинні свідки трагедії, допомагаючи читачеві зрозуміти глибокий біль та безправ'я. Наприклад: спогади Назарка про те, як серед ночі батьки розмовляли про беззаконне вивезення людей, і цієї ж ночі батька забрали, точнісінько так само:

«*Хряснув постріл. Кілька пар ніг загупало отак, як оце під вікнами. Але стрімкіше: ніби*

хтось від когось утікав, а хтось когось наздоганяв. І-і... трах! о-о-о! – злетіли з круків двері, сінешні й хатні.

Мама не встигли взяти з колиски Олечку – в одвірках уже чорніла волохата від нічного мороку людська постать» [7].

Назарко змушений швидко дорослішати і приймати важливі рішення, бо після смерті ще й матері він мусить піклуватися про молодшу сестричку. Враз у свідомості малого відбувається усвідомлення їхнього стану – вони сироти з Олечкою. Але вік бере часом своє, тому дитяча наївність Назаркові також притаманна. Наприклад, коли Антоша Вирлоокий забрав тіло матері, щоб вивезти до загальної могили, хлопчик хоче наздогнати воза: «Братик вифантазовував, що наздожене підводу. Мама вже, мабуть, зовсім ожили. Ітимуть удвох додому не вулицею, а городами з-за ближчої дороги. Сестричка витупцює наперед, світитиме оченятами своїми синіми» [7].

Автор вставляє в текст епізод біля останнього пристанища матері – глибокої ями, коли стара бабуся просилася, аби її ще за життя кинули до так званої домовини, бо сили покидають. Проте «помилування» від виконавців злочинних наказів немає, але, на нашу думку, це на краще, бо бабуся-куркулька дала маленькому Назаркові печену картоплину. Г. Храпач дуже детально змальовує перший вечір без мами, як маленький, але вже чоловік, палить в печі, готує вечерю, турботливо вкладає спати Олечку. Далі події ще стрімкіше розвиваються, а малий Назарко має прийняти усвідомлені рішення, протистояти системі: він не дає забрати тіло сестрички, а сам, власними руками хоронить у своєму садку Олечку. Хлопчина пригадує, як це робили дорослі, щоб дотриматися обряду. Як уміє, він майструє хрест – останній подарунок для маленької сестрички.

Трирічна Олечка – це тонкий образ, вражаючий своєю силою характеру та великодушністю, який витримує важкі випробування Голодомору. У такому віці вона вже знає, що є смерть, знає, що таке втрата, знає ціну кожної крихти їжі. Її дитяче серце сповнене розуміння того, що відбувається в хаті – чужі дядьки забирають маму, а дівчинка голосить, як доросла, проте ніхто не слухає її. А далі: «Дівчинка заніміла, оглянулась і чкурнула у закапелок під піч, де ще недавно пишалися своїми боками горшки, більші та менші, а в мішку була картопля, принесена з погреба, і буряки червоні були на борщ. У закапелку тому Олечка осміліла, охоробрилась, вирачкувала в сіни і вже бігла повз грушу іще безлисту, повз криницю з корбою, але без відра» [7].

Оля втілює невинність та радість дитячого віку. Навіть в умовах трагедії, вона зберігає дитячу наївність та уміє знаходити світло в темряві. Її образ випромінює тепло та світло, створюючи контраст із суворою реальністю навколо. Вона, як і багато інших дітей, вимушена стикатися з голодом та втратами, але її внутрішня міць не дозволяє впасти в безнадію.

Не зважаючи на трагічні обставини, Оля виявляє в собі бажання допомагати іншим. Її людяність прориває через голод та страждання, і вона намагається поділитися тим, що має, з іншими, хоча це надто мало в умовах Голодомору.

Оля в повісті «Під хрестом» стає втіленням сили дитячої душі. Її образ віддзеркалює героїчну боротьбу дітей та народу України в цілому, які, незважаючи на трагічні обставини, залишаються вірними своїм цінностям та прагнуть зберегти гідність у важкі часи.

Висновки. Повість-реквієм «Під хрестом» Григорія Храпача – це визначний твір української літератури, який відзначається складністю жанрової природи, глибоким психологічним аналізом та майстерністю мови. Твір вписується у літературну традицію, але одночасно є унікальним і самобутнім, вирізняючись глибиною та актуальністю проблем, які порушує. Питання віри, людської гідності, боротьби за свободу та національну ідентичність є вічними, а тому твір залишається актуальним і у сучасному контексті. Структура повісті чітко продумана: композиція складається з коротких частин, кожна з яких має назву, що передає зміст та емоційний стан героїв. Використання ретроспективного прийому та зміна наративних точок зору сприяють глибшому зануренню в сюжет та відчуттю трагізму історії. В повісті Г. Храпач детально змальовує образи Назарка та Олі, зробивши старшого брата головним персонажем, роль якого полягає в підтримці та захисті своєї сестрички. Піклування та саможертовність хлопчика роблять його образ важливим елементом теми сімейних зв'язків в умовах великої трагедії.

Повість «Під хрестом» має велике значення не лише як художній твір, а й як частина національної пам'яті. Це не просто історія окремої родини, а узагальнений образ трагедії, яка спіткала українське село. Завдяки емоційній насиченості, історичній правдивості та символічній багатоплановості, цей твір займає важливе місце в українській літературі, допомагаючи сучасному читачеві усвідомити масштаби Голодомору та зберегти пам'ять про мільйони загиблих.

Список літератури:

1. Астаф'єв О. Трагедія Голодомору в українській літературі (спроба екзистенційного аналізу). *Золота пектораль*. 2019. URL: http://surl.li/rrfuvm (дата звернення: 07.01.2025).
2. Куньч З. Й. Художня реалізація теми Голодомору в поетичній творчості Михайла Ситника. Закарпатські філологічні студії. Вип. 32. Т. 1. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2023. С. 177–181. URL: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/32/part_1/34.pdf (дата звернення: 07.01.2025).
3. Логвиненко Ю. Трагедія Голодомору у творчості Миколи Руденка. *Слово і час*. 2017. № 9. С. 69–78. URL: https://surl.li/rejalj (дата звернення: 07.01.2025).
4. Степула Н. Література про Голодомор. Київ-Прага, 2008. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/1353915.html (дата звернення: 07.01.2025).
5. Суховірська О. А. Сизокрил (до 85-річчя від дня народження подільського письменника Г. Я. Храпача). Хмельницький. 2008. URL: https://surl.li/awxopw (дата звернення: 07.04.2024).
6. Тимощук Н. М. Антитоталітарний дискурс української прози XX століття: проблематика голодомору та особливості її художньої реалізації : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.01.01. Київ, 2006. 13 с. URL: https://surl.li/bglqni (дата звернення: 07.04.2024).
7. Храпач Г. Під хрестом : повість-реквієм. URL: https://surl.li/xcwoad (дата звернення: 07.04.2024).

Oliinyk L. V., Pryimak I. V. THE ARTISTIC ORIGINALITY OF THE STORY "UNDER THE CROSS" BY HRYHORIY KHRAPACH IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN LITERATURE ABOUT THE HOLODOMOR (famine)

The article examines one of the most tragic pages in the history of Ukraine – the theme of the Holodomor of 1932–1933 – through the example of Hryhorii Khrapach's novella Under the Cross. It is noted that this work is one of the most profound and emotionally powerful literary depictions of the Holodomor. The author, drawing on personal memories and real events, recreates the tragedy of the Ukrainian peasantry through the lens of a child's perception. The main character, nine-year-old Nazarko, along with his younger sister Olechka, finds himself in the cruel circumstances of famine and repression, which doom their family to inevitable death.

The work is distinguished by its unique genre, combining elements of a historical novella, psychological drama, and requiem. Through a masterful blend of artistic documentary and symbolism, Hryhorii Khrapach creates not only a chronicle of a terrifying era but also a profound philosophical reflection on human resilience, the pain of loss, and spiritual devastation. A crucial element of the novella is its historical accuracy. The author conveys not only the everyday realities of the 1930s but also the socio-political conditions that led to the Holodomor. The descriptions of dekulakization, forced collectivization, and the brutal treatment of peasant families reconstruct one of the darkest chapters in Ukrainian history.

The image of the cross in the work serves not only as a religious symbol of suffering and death but also as a national code of memory for a people destroyed by genocide.

The novella is structured as a series of short but thematically dense chapters, each reflecting a different stage of the tragedy. A key feature of the style is its high emotional intensity, linguistic expressiveness, and the use of a child's worldview to heighten the tragic effect.

The author employs deep psychological characterization, particularly through the perception of the protagonist, Nazarko. His thoughts, emotions, fears, and helplessness convey the full horror of starvation, helping the author reveal the tragedy in greater depth, as children, being the most vulnerable members of society, suffered the most.

This work is a significant contribution to the artistic reflection on the theme of the Holodomor and continues to remain relevant in contemporary Ukrainian literary studies.

Key words: *genre, requiem story, theme, issues, composition, image, famine, principle of truthfulness of the depicted.*

УДК 82.09
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/12

Токмань Г. Л.
Університет Григорія Сковороди в Переяславі

ХРОНОТОПІЧНА ГРА ЯК ЕЛЕМЕНТ АБСУРДИСТСЬКОЇ ПОЕТИКИ В ОПОВІДАННІ «ДІТИ ВЕЛИКОЇ МАТЕРІ» ЮРІЯ БОНДАРЕНКА

Стаття присвячена хронотопічній майстерності сучасного українського письменника Юрія Бондаренка. Дослідниця порушує проблему часової і просторової гри в оповіданні «Діти Великої Матері», яке входить до книжки «“Шахтар” 1 : 1 “Бешикташ”» (2019), та вивчає взаємозв'язки часових і просторових характеристик. Хронотопічний аналіз твору резюмується як визначенням рис індивідуального стилю, так і провідними філософськими думками, що є результатом інтерпретації тексту.

Художній хронотоп оповідання «Діти Великої Матері» відповідає феномену літератури абсурду. Ю. Бондаренко зображує дикий ліс, який має урбаністичні ознаки. Час у художньому світі твору є доісторичний, проте йому притаманні риси інформаційних технологій XXI ст., лаконічно його можна назвати: дикий ліс з Інтернетом. Цей хронотоп може бути інтерпретований як ідея вічної, непроминальної ролі природи в цивілізаційному розвитку людства. Письменник зображує постійний взаємозв'язок, переплетення, конфліктність того, що дане природою, з тим, що набуте внаслідок науково-технічного прогресу.

Ліс населений племенами людей, кожне плем'я має покровительку – Матір, яка може нагородити або покарати. Мати Вовчиця карає своє плем'я за те, що мисливець не поділився здобиччю зі зграєю вовків – родичами. Покарання означає знищення всієї електронної техніки, відсутність інтернету. Вибір між фізичним і інформаційним голодом стає непосильним тягарем для людей, які готові на все задля збереження гармонії між цими двома основами їхнього щасливого існування.

У творі також присутній міфологічний, екзистенційний, профетичний час. Художній простір твору зображений як топоси лісу, Землі і Неба, приватної печери, Вовчого Лігва, людського «Я», астрального простору. Образність та гумор є рисами стилю Ю. Бондаренка. Філософський смисли полягає у прагненні людства гармонізувати природний і науково-технічний складники в його існуванні.

Ключові слова: *хронотопічна гра, література абсурду, природа, інформаційні технології, вибір, гармонія, індивідуальний стиль, інтерпретація.*

Постановка проблеми. Художній хронотоп є важливим параметром для вивчення твору мистецтва слова. Сучасній українській, як і зарубіжній, літературі притаманна експериментальна поетика у сфері часу й простору світів, що їх створює автор. Учений і письменник Юрій Бондаренко – автор трьох книжок малої прози: «Фарца» (2017), «“Шахтар” 1 : 1 “Бешикташ”» (2019), «Ера Ерo» (2023). Хронотопічна гра є яскравою поетикальною рисою його творчості, за виразними прийомами художнього зображення прочитуються глибокі філософські смисли – тож проблема оригінальності хронотопу і його аксіологічного значення у творах Ю. Бондаренка є актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему художнього хронотопу в сучасній українській прозі досліджують такі вчені, як С. Бородіца, С. Журба, Т. Качак, Д. Коваленко, М. Крупка, Л. Овдійчук, А. Руденко, О. Скнаріна, Р. Харчук та інші. Оксана Журавська дослідила хронотоп українського химерного роману другої половини XX ст., серед творців якого, зокрема, такий представник Ніжинської літературної школи, як Євген Гуцало. О. Журавська пише: «На сучасному етапі міфологізм розглядається у зв'язку з розумінням метафізики як естетичного явища, по суті, модернізованої форми міфології. У такому випадку хронотоп-мультиверсум є результатом авторських метафізичних пошуків, які вносять в інтерпретовану реальність смисли культурного світу автора» [2, с. 183]. Репрезентантом цієї школи нині є Ю. Бондаренко, тож певні химерні традиції хронотопічної гри він продовжив у своїх оповіданнях. У наших попередніх працях ішлося про близькість малої прози сучасного українського вченого-письменника до західноєвропейського

абсурдизму та теорії «Homo Ludens» [3;4], порушимо нову проблему: хронотопічна гра як елемент абсурдистської поетики в тексті центрального оповідання збірки «“Шахтар” 1 : 1 “Бешикташ”».

Постановка завдання. Мета розвідки – визначити особливості, різноманіття та переплетіння художніх часу і простору в оповіданні «Діти Великої Матері», що входить до збірки «“Шахтар” 1 : 1 “Бешикташ”» (2019). Простежимо за грою топосу і хроносу в тексті, визначимо, на вираження яких філософських думок ця мистецька гра спрямована. Зауважимо, що, як і під час тлумачення будь-якого тексту літератури абсурду, інтерпретація смислів є індивідуальною, тож дослідниця не претендує на її вичерпність та безальтернативність.

Виклад основного матеріалу. Художній абсурд у малій прозі Юрія Бондаренка – це доведена до фіналу філософська думка. Щоб її виразити, автор вдається до різноманітних абсурдистських прийомів, зокрема грає художнім часом і простором. Оповідання «Діти Великої Матері» – яскравий зразок цієї риси індивідуального стилю письменника.

Художній хронотоп оповідання «Діти Великої Матері» абсурдистський: це прадавній ліс з урбаністичними ознаками і доісторичний час з рисами інформаційних технологій XXI ст., лаконічно його можна назвати: дикий ліс з Інтернетом. Хронотоп містить смисл вічності ролі природи в цивілізаційному розвитку людства, постійний взаємозв’язок, переплетення, конфліктність природного і набутого внаслідок науково-технічного прогресу. Доведемо цю думку через конкретизацію художнього часу і простору твору.

Художній час поєднує давнину, коли люди жили полюванням: відсутність здобичі означала голод, а то й голодну смерть, і добу нашого інформаційного суспільства, у котру життя вже немислиме без смартфонів, мережі Інтернет як джерела новин, насолоди спостереження, комунікації. Це переплетіння подано через образи і дискурс – мовлення, занурене в життя. Уже на початку оповідання ми знайомимося з головним героєм – ватажком людського племені Мардоком, у котрого виникла проблема: він нічого не відділив вовчій зграї після успішного полювання. Автор пояснює ситуацію: «Мардок образив кревних родаків, бо і сам відчував себе вовком, одним із тих, хто голосно виє вночі, особливо тоді, коли раптом зникає інтернет, а провайдери не можуть його швидко відновити» [1, с. 38]. У потоці художнього часу твору є минуле і сучасне. Минуле малюється як золотий вік: «І все було добре в житті. Усього вистачало: і м’яса, і гігабайтів. То були золоті часи» [1, с. 38]. Золоті часи трималися на традиції – непорушних правилах – і на волі природи.

Образ природи у її багатоликості малюється як джерело і вічний регулятор існування і людей, і звірів. Людство у просторі оповідання поділене на племена, кожне з яких має покровительку – Матір (уже сам титул Мати асоціюється з матір’ю природою): автор водночас утверджує спільність джерела істот – природа, і різноманітність її іпостасей і породжень. Мардок належить до племені Вовча зграя, тож «він з’явився з Вовчого Лігва, із того Лігва, у якому народилося все: і ліс, і олені, і прогноз погоди, і навіть ukr.net» [1, с. 38]. Слід про це пам’ятати, щоб не зруйнувати зв’язку часів, бо така руйнація призведе до катастрофи.

Автор створює міфологічний час – *колись*, відмінний від сучасного, проте той, що заклав його підвалини, матричний. «…живе й мертве виходило з Вовчого Лігва. Воно народжувалося Великою Вовчицею й випускалося на Землю. Так з’явилося каміння, дерева, трава й річка, риба, мурашник і ще багато-багато чого, наприклад, трафік» [1, с. 38]. Відзначимо таку рису хронотопічної поетики, як гумор, який досягається прийомами акумуляції і алюзійності. Під час читання процитованого уривку алюзійно виникає Біблійна історія створення світу, потрактована з посмішкою.

Назва збірки проходить як мотив крізь усі твори, тож є футбольна згадка і в цьому оповіданні: вона додає гумору в суміш часів, створену автором. «Мардок начепив лука, ударивши перед тим пальцем по тятиві й перевіривши, чи добре натягнута, узяв стріли, вимкнув телевізор (якраз грали «Шахтар» і «Бешикташ»), поцілував дружину в пазуху, наказав дітям як слід учити уроки й рушив у морозяну темряву» [1, с. 39]. Один зі смислів часової суміші – показ вічних ознак екзистенційного часу: кохання, діти, здобуття добробуту для родини. Давноминуле, сучасне, майбутнє, вічне – у цих чотирьох параметрах відбувається гра часу у творі.

Майбутнє дається як застереження і як мрія, щось бажане. Застереження стосуються неминучого голоду, якщо в лісі не стане оленів; омріяно-бажаним є сите, стабільне існування для всього племені, передовсім для родини. Ю. Бондаренко не оминає і тут посмішки, досягнутої засобом введення сучасного медичного терміну в дискурс племінного минулого. Після новини про появу мамонта («цілої мамонтяки!») плем’я рішуче налаштоване: «Нам треба вполювати цю тварюку – і тоді нашим кухарям буде робота аж

до весни, ми не знатимемо голоду й авітамінозу» [1, с. 42]. Виразником майбутнього в оповіданні є Шаман, він малює бажане прийдешнє і вказує єдиний можливий шлях до нього: виконання волі божества-прародительки Вовчої Матері.

Гумор проймає весь текст, насмішкувато показано дії Шамана під час його заклинань. Гра часів відбувається з використанням алюзій: наразі з історії української літератури, що вгадуються в ритуальних вигуках культового представника давно минулих часів. «Шаман почав ритуально переступати, а потім стрибати з лівої ноги на праву, а з правої на ліву <…> Очі закотилися під лоба, з рота виривалися незрозумілі звуки: – Гу! Гу! Ох! Дуп! Дуп! Бу! Ба! Бу! А! Ба! Ба! Га! Ла! Ма! Га! Но! Ва! Де?! Ге! Ге! Не! Ра! ЦІ! Я-я-я!» [1, с. 42]. Літературна гра влаштовується засобами літературознавчих знань.

Постає проблема: чим можна пожертвувати в комфортному сучасному заради майбутнього? Вовча Мати вимагає *великої жертви*: «Віддати інтернет й усі ноутбуки, що є в нас! Узяти й кинути в жертовний вогонь!» [1, с. 43]. Диктат природи, первісних інстинктів вступає в конфлікт з науково-технічним прогресом. Плем'я обирає перше. «Мамонтяка рухнув у яму, поховавши під собою останні залишки молодого і ледь розквітлого технічного прогресу» [1, с. 46]. І олені, і мамонт є – омріяне майбутнє нібито наступило.

В оповіданні час дається у плині, розвиткові. Гра змішування набуває філософського сенсу: людині цей мікс споконвічного і нового потрібен – інакше вона буде відчувати себе ущербною! «Перед плем'ям постала смутна невідомість – без інтернету, Wi-Fi, соцмереж. На мамонтяче м'ясо не хотілося вже й дивитися» [1, с. 47]. У описі настроїв виникає алюзія пісні: «Стало сумно аж за край» [1, с. 47].

Перебіг часу виражено через оповідь про похід, мета якого здобути в битвах ноутбук і набрести на Wi-Fi. Час подійний: відбуваються мандри і, урешті, битва зі щасливими дітьми Великої Щуки, котрі володіли і їжею, і комп'ютерною технікою. Змішування часів набуває мілітарного характеру: «Списи стриміли вперед, однак ніхто не насмілювався першим атакувати противника. І тут прозвучав сигнал, який мобілізував усіх: і гостей, і господарів. – Wi-Fi! – заволав Шаман. – Wi-Fi! Wi-Fi! – підхопили діти Вовчиці й стали потрясати списами, вилуплювати злі очі, намагаючись налякати супротивну сторону» [1, с. 49]. Засобами гумору є не тільки слова, а й жести героїв, опис яких також позначений змішанням часів: «Він [чужий Шаман – *Г. Т.*] демонстративно вдарив себе ребром правої долоні посередині лівої руки, виражаючи тим самим своє негативне ставлення до бажання непроханих гостей» [1, с. 50]. Змішування часів, що має філософський сенс єдності й боротьби інстинктів і науково-технічного прогресу, відбите як у характерах героїв, так і у подіях.

Художній час оповідання завершується гармонією після смертельної боротьби. Людство нібито пройшло історичний шлях протистояння природних потреб і прогресу, дійшло до межі, за якою зникнення, – і здобуло балансу. Після битви живим залишився лише Мардок, він «… поклав, як на подушку, голову на притягнену плем'ям другу половину мамонта, поставив ноутбук на живіт, пробіг пальцями по клавіатурі й "провалився" в Google. Мардок кайфував. Біля нього притулилася Велика Вовчиця, а ще Велика Білка, а ще Велика Щука, а ще Велика Жаба й Велика Муха. Вони встромили очі в монітор комп'ютера й теж кайфували» [1, с. 50]. Читач сподіватиметься, що людина зможе гармонізувати всі природні інстинкти й національні ментальності, продовжить науково-технічний прогрес та користуватиметься його плодами.

Простір у художньому світі оповідання також цікавий, строкатий, змінний, з філософським підтекстом і алюзіями. Простір життя головного героя Мардока – правічний ліс, де живуть звірі і люди, де є і його кубло – з дружиною Злагодою і дітьми-школярами. Згадується також міфічний простір Вовчого Лігва, у якому все народилося. Усі ці простори описано із симпатією, як рідні, зрозумілі, шановані. Головна риса цих просторів – звичаєвість існування в них живих істот. «Він [Мардок – *Г. Т.*] згадував, як завжди після полювання відтинав найкращу частину оленячої туші й ніс її вовкам. Зграя зустрічала як свого, завжди приймала подарунок, бувало, лизала за це в морду» [1, с. 38].

Ліс має урбаністичні риси – комп'ютерну техніку, люди існують у цікавому просторовому оточенні віковічних дерев, звірів і гаджетів. Повітряний простір пронизують як крики тварин, так і хвилі, що переносять інформацію.

Крім урбаністичної, є риса міфологічна: художній простір оповідання має рівні – земний і небесний, на небесному перебуває Велика Вовчиця у своєму Вовчому Лігві. Людина здатна туди прийти, хоча не може виміряти шляху. «Інколи здавалося, до нього [Лігва – *Г. Т.*] подати рукою, а інколи – не дійдеш і за все життя» [1, с. 39]. Ознакою простору є його одноманітна повторюваність: «За річкою відкривалося поле, за ним лежав ліс,

далі – ще одне поле, далі – ще один ліс, далі – ще одне поле, далі – ще один ліс» [1, с. 39], що алюзійно нагадує простір народної казки. Перехід між рівнями простору зображено також у дусі української народної казки – це кладка, але щоб дістатися до неї, слід користуватися GPS-навігатором. «…треба було віднайти кладку, якою Земля й Небо ходять один до одного в гості. Добре, що є GPS-навігатор, а так ще спробуй ту кладку знайти» [1, с. 39]. І простір, і час в оповіданні вказують на складність (рівні, часи) і водночас єдність, неізольованість складників, їх пов'язаність.

У творі описано приватний і екзистенційний простори людини. Приватний тепло й розслаблено, з ефектом відпочинку від світу за порогом дому-печери. «Мардок повернувся до своєї теплої й затишної печери, посередині якої палахкотів вогонь, щасливим» [1, с. 39]. У екзистенційному просторі головного героя бачимо і набуті переконання, й вічні почуття. «…навіки поклявся не кривдити тих, із ким пов'язаний кров'ю й духом. Вогонь зігрівав наставлені на нього руки й розходився тілом. Десь усередині він зустрівся з іншим вогнем, що палахкотів у серці Мардока. Зробилося зовсім тепло» [1, с. 40]. Екзистенція як ядро внутрішнього існування особистості пов'язана з її зовнішнім існуванням, зокрема приватним.

Родинний простір Мардока змальовано тепло й просто. Батько родини приносить з мандрівки купу світлин, на яких він зафіксував «багато прекрасних моментів… Діти й дружина обступили главу сімейства з усіх боків і роздивлялися зображення на екрані комп'ютера. Захвату не було меж» [1, с. 40]. Автор характеризує особливості родинного кола героя, підкреслюючи позачасовість родинних цінностей.

Крім просторів лісу, Землі і Неба, приватної печери, Вовчого Лігва, екзистенційного, зображено простір астральний, у котрий поринає Шаман під час свого дійства. Цей процес автор зображує гумористично. Після вигуків, про які йшлося вище («Гу! Гу! Ох! Хо!..), автор пише: «Так Шаман налаштовував свою душу на потрібну хвилю, яка виносила його в астрал на розмову з Великою Вовчицею, западав в екстаз і починав бачити перед собою ту, якій треба приносити жертву» [1, с. 43]. Усі інші члени племені до цього простору не потрапляють – вони дізнаються про волю Вовчої Матері зі слів Шамана (як це зображувалося ще в античній міфології).

Автор окреслює простір племінного життя дітей Вовчої Матері, у якому головна геометрична фігура – коло. «Плем'я Диких Вовків, хоча свійських ніхто ніколи не бачив, великим колом усілося просто на сніг і не знало, що робити. Шаман вийшов у центр і сказав: "Почнемо кочувати!"» [1, с. 48]. Плем'я полишає постійне місце проживання і змінює стиль життя.

Простір як розпросторення (М. Гайдеґґер) дано в оповіді про похід племені в пошуках ноутбука й інтернету. Кочівники швидко минають землі Лисячої і Вепрячої Матерів і напровесні по крихкій кризі переходять на той берег широкої ріки – у володіння дітей Великої Щуки. Цікаво, як автор малює натурпростір: його пейзажі позбавлені поетичності і також змішані – видимі риси природи поєднано з невидимими хвилями, котрі герої твору відчувають так само виразно. «На них напливало те, що вони шукали. Хтось невідомий не так і далеко явно споживав інтернет. Життєдайні хвилі Wi-Fi розходилися в повітрі й захоплювали в полон» [1, с. 48]. Простір зі змішанням природного і штучного – особливість стилю Ю. Бондаренка.

Читач уявляє сфантазований автором простір життя вже іншого племені, у якого все прекрасно. «Стало видно, як горіли розкладені багаття, кипіли казани, із яких видувалися великі риб'ячі голови. Діти Щуки були в навушниках і сиділи кожен за своїм пеньком із персональним ноутбуком» [1, с. 49].

Простір бою показано гумористично з футбольною алюзією. «Дві великі групи – Щупаки й Вовки – зупинилися навпроти, остовпіло, перелякано й недовірливо дивилися один на одного, але не знали, що робити далі, ніби гравці "Шахтаря" й "Бешикташа" на першій хвилині футбольного матчу» [1, с. 49]. Поле (галявина) змальоване до, під час і після битви племен. Життя триває: ліс стоїть, одна людина і кілька іпостасей Природи продовжать хід історії.

Звернімо увагу на яскраву ейдетичну особливість художнього простору оповідання: оригінальні образи увиразнюють зображені топоси, роблять світ твору живим, мінливим, неповторним. Небо, до якого простував Мардок, сяє і нагадує про його жительку. «Вовче Лігво знаходилося високо в небі, яке яскраво горіло вночі зірками, а уявлялося, що світить очима й зубами Вовчої Матері» [1, с. 39]. Ранок пов'язано з прощенням Вовчої Матері: назустріч Мардоку біжать гнані вовками олені. «Роги виблискували на темному фоні Неба, копита кресали об лід і вибивали з нього іскри, від чого спалахнуло сонце й почався новий день» [1, с. 39]. Образи твору переважно предметні, взяті з давноминулого або сучасного побутування людей.

Філософські думки автор або ховає в підтексті свого абсурдистського твору, або формулює відкрито. Підкреслюючи вічність порушених проблем, оповідач час від часу наводить прості формули житейської мудрості, наприклад: «На цьому світі нічого не буває просто так» [1, с. 39]. Етичні формули також присутні у творі. Так, винісши урок з історії з вовками й оленями, Мардок «… навіки поклявся не кривдити тих, із ким пов'язаний кров'ю і духом» [1, с. 40]. Деякі думки висловлено в насмішкуватій формі, за якою приховується філософське судження. «– А хіба Велика Білка їсть м'ясо? – М'ясо їдять усі: і Велика Білка, і Велика Жаба, і Велика Муха, а їхні діточки – просто ненажери» [1, с. 41]. Тут потверджується спільність природи людини і тварин, а також неможливість відмовитися від неї.

Залежність людства від природи висловлено як ушанування Вовчої Матері. «Їжа і одяг. Вогонь і вода, безлімітний інтернет – усе в її великих й щедрих лапах. І тільки коли вона хоче дарувати їх нам, ми одержуємо бажане. Вони завжди падають із її лап» [1, с. 42]. Залучення до дарів прародительки інтернету захитує істинність твердження: абсурдистський постмодерністичний твір не передбачає однозначних тлумачень, тим паче просвітницького типу. Заклик «Віддати інтернет й усі ноутбуки, що є в нас! Узяти й кинути в жертовний вогонь!» – прочитується як насмішка над усе більшою залежністю сучасної людини від цього джерела інформації і засобу спілкування, проте аж ніяк не буквально – як відмову.

Завершення тексту зображенням (про яке вже йшлося вище) єдиної вцілілої після битви людини, до якої притулилася матінка природа в образах Великих Вовчиці, Білки, Щуки, Жаби, Мухи, може бути прочитане не тільки як розв'язка в сюжеті, а й у мистецькій профетичній ролі. Людство зазнає багатьох катастроф, пройде через низку випробувань, підійде до межі свого існування, проте не відмовиться ні від своєї природи, ні від науково-технічного прогресу, можливо, навіть зможе їх гармонізувати.

Висновки. Отже, розглянувши особливості художнього часу і простору в оповіданні Ю. Бондаренка «Діти Великої Матері», доходимо висновку про створення автором хронотопу «правічний ліс з інтернетом». У художньому часі спостережено змішання рис історичного давно минулого з ознаками інформаційної доби, уявлення про міфологічний час, проникнення в екзистенційний час героя, передбачення майбутнього у його варіантах.

Художній простір твору зображено як топоси лісу, Землі і Неба, приватної печери, Вовчого Лігва, екзистенційного простору внутрішнього світу людини і астрального простору, не видимого нікому, крім обраних. Образність та гумор прикрашають твір, увиразнюють його хронотоп і додають стилістичної неповторності.

Філософські смисли прочитуються як у прямо висловлених сентенціях, так і в підтексті часових і просторових зображень. Одночасна присутність у існуванні пересічної людини природного довкілля і плодів науково-технічного прогресу, залежність від законів природи і прив'язаність до інформаційних технологій становлять конфлікт, що лежить в основі сюжету. Гра часу і простору в оповіданні спрямована на художнє вираження й спробу розв'язання цього конфлікту. Перспективою дослідження є компаративний аналіз малої прози Ю. Бондаренка і сучасних зарубіжних письменників.

Список літератури:

1. Бондаренко Ю. «"Шахтар" 1 : 1 "Бешикташ"». Ніжин : ПП Лисенко М. М., 2019. 160 с.
2. Журавська О. Дихотомія «реального» й «ірреального» хронотопу як категоріальна жанрова ознака українського химерного роману 2-ї половини XX ст. Дис. … канд. філол. наук : 10.01.06 / Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ, 2018.
2. Інтерпретація оповідань Юрія Бондаренка в контексті європейської літератури й філософії абсурду. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Спецвипуск, присвячений євроінтеграційній тематиці*. 2022. С. 148–155.
3. Токмань Г. Інтерпретація оповідань Юрія Бондаренка на дискурсивній основі теорії Homo Ludens Йогана Гейзинги. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Том 35(74). № 2 Т. 1. 2024. С. 225–229.

Tokman H. L. CHRONOTOPIC GAME AS AN ELEMENT OF ABSURDIST POETICS IN THE STORY "CHILDREN OF THE GREAT MOTHER" BY YURIY BONDARENKO

The article is devoted to the chronotopic mastery of the modern Ukrainian writer Yuriy Bondarenko. The researcher raises the problem of the temporal and spatial game in the story "Children of the Great Mother", which is included in the book ""Shakhtar" 1 : 1 "Beşiktaş"" (2019), and studies the interrelationships of temporal

and spatial characteristics. The chronotopic analysis of the work is summarized both by defining the features of the individual style and by the leading philosophical thoughts that are the result of the interpretation of the text.

The artistic chronotope of the story "Children of the Great Mother" corresponds to the phenomenon of absurd literature. Yu. Bondarenko depicts a wild forest that has urban features. Time in the artistic world of the work is prehistoric, but it is characterized by the features of information technologies of the 21st century, it can be succinctly called: a wild forest with the Internet. This chronotope can be interpreted as the idea of the eternal, indestructible role of nature in the civilizational development of mankind. The writer depicts the constant interconnection, intertwining, conflict of what is given by nature with what is acquired as a result of scientific and technological progress.

The forest is inhabited by tribes of people, each tribe has a patroness – the Mother, who can reward or punish. Mother Wolf punishes her tribe for the fact that the hunter did not share the prey with a pack of wolves – relatives. Punishment means the destruction of all electronic equipment, the absence of the Internet. The choice between physical and informational hunger becomes an unbearable burden for people who are ready to do anything to preserve the harmony between these two foundations of their happy existence.

The work also contains mythological, existential, prophetic time. The artistic space of the work is depicted as the topos of the forest, Earth and Sky, a private cave, the Wolf's Lair, the human "I", astral space. Imagery and humor are features of Y.Bondarenko's style. The philosophical meaning lies in humanity's desire to harmonize the natural and scientific and technical components of its existence.

Key words: *chronotopic game, literature of the absurd, nature, information technology, choice, harmony, individual style, interpretation.*

ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

UDC 811
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/13

Aliyeva S. A.
Azerbaijan National Academy of Sciences

THE INFLUENCE OF JAMES JOYCE'S MODERNISM ON THE PROSE OF THE SIXTIES IN AZERBAIJANI LITERATURE

The article determines that the content of each literary movement is associated with certain historical, socio-political and cultural factors. The analysis showed that as a result of the flourishing of industry in Europe, the rapid development of urbanization and industrialization paved the way for the formation of modernism in the Western literary environment. In addition, an important feature of modernism was its manifestation in new forms, through rewriting, and its connection with tradition through the development of a number of literary techniques. Naturally, the modernist literary movement moved away from a number of traditional qualities. At the same time, it is noted that the issue of bringing to the agenda what existed before modernism, through rewriting, is assessed as its connection with tradition. It is revealed that the scope of the modernist movement was very wide and manifested itself in a unique way in the literatures of different peoples. The fact that it also took place in Azerbaijani literature is emphasized. Azerbaijani literature of the 20th century also underwent a unique development path under the influence of a number of factors, and the literature of the 1960s was distinguished in this regard by its innovative features. It was concluded that many representatives of the prose of the 1960s bypassed the established rules of socialist realism in literature and tried their pen in a completely different style, thereby breathing new life into Azerbaijani literature. We turned to the creative examples of Anar and Elchin, who are among the most prominent representatives of the generation of the 1960s, enriched their national prose with new themes, styles and ideas. After the period of socialist realism, the prose of the 1960s brought a different style of thinking and writing to literature, which was not directly subordinated to the established rules of that period, and one of the various qualities that must be assessed as innovation in their work, in our opinion, is the traces of the modernist literary movement. To explain this idea more precisely, the article examines many of the features inherent in the modernist literary movement in prose of the 1960s based on a comparative analysis with the work of the outstanding modernist writer James Joyce.

Key words: *modernism, stream of consciousness, epiphany, internal monologues, novel, story.*

Introduction. The literary trend of modernism emerged in the West from the beginning of the second half of the 19th century, both in literature and in other fields, as the result of the high development of industry, the acceleration of the process of urbanization and secularization. "The conflicts that arose as a result of the complex socio-political events taking place in the world created tension in the spiritual life of humanity, seriously affected people's worldview, feelings and emotions, and gave rise to an acute crisis of humanism" [18, p. 6]. This process took place on the background of considerable changes that ignored all the stable norms and principles in the literature and all other fields.

From this point of view, one of the brightest representatives of European modernism was James Joyce, who revolutionized the literary world with his works and paved the way for many writers with his creative samples. Through analyzing his creative examples, it is possible to present the characteristic features of modernism. In this regard, it is important to emphasize the distinctive features of modernism prevailing in Western literature ending to the 19th century until the middle of the 20th century, taking the works of James Joyce into account, as follows:

1. The disappearance of the concept of chronological time while narrating the events.

2. The readers' imaginary participation in the characters' thoughts, inner feelings and emotions without the authors' interventions and exaggerations.

3. The stream of consciousness technique and internal monologues in the works.

4. An appeal to mythology.

5. The description of events in the background of memories and dreams.

6. The influence of the subconscious on the characters' thoughts and behavior.

7. The use of symbols, especially epiphanies.

As mentioned above James Joyce is regarded as one of the main personalities who made a great contribution to the development of the literary trend of modernism in European literature with his specific literary style. It was emphasized in the epigraph of the writer's novel "A Portrait of the Artist as a Young Man" that "Et gnotas animum dimittit in artes" ("He turned his mind to unknown arts") [5, p. 49]. James Joyce managed to distinguish himself from other prose writers turning his mind to quite unfamiliar styles in the literature. Almost no other writer has been able to use puns as skillfully as J. Joyce, whose works are characterized by extreme freedom and self-confidence. "Many of the earliest readers of Ulysses found themselves stymied by Joyce's experiments with form" [16, p. 65].

One of the main issues dealt with by the modernist novel is the alienation of the individual who cannot keep up with the lifestyle formed within the concept of modernism as a reaction to this situation. This feature can also be observed in the protagonist of James Joyce's "A Portrait of the Artist as a Young Man" [13].

"Stephen is alienating himself, acting differently from his peers, not doing what his society expects him to do or that he is making his own mind subjectively about what he wants to be. And the approach that suits this subjective individualism is existentialism" [12, p. 199].

James Joyce, who turned to mythology in many of his works, skillfully used literary parallelisms. Thus, in the novel "A Portrait of the Artist as a Young Man", the character of Stephan Dedalus was named after a Greek mythological hero of "The myth of Icarus and Daedalus" [13]. The novel "Ulysses" [15] is organized based on the structure and scheme of Homer's poem "Odyssey" [11]. "Joyce's adaptive use of Homer's epic in general and of Nostos in particular is a comic transformation of the Greek hero Ulysses into the modern-day Dubliner Leopold Bloom" [10, p. 162].

One main feature that characterizes James Joyce's modernist works is the stream-of-consciousness technique, which presents human realities and the inner world without any means. It is a psychological process that must be distinguished from the literary style of internal monologue. Thus, while the principle of logical consistency and coherence manifests itself in the internal monologue, while the presence of the narrator is an essential condition, the stream of consciousness is explained by observations, memories, impressions, judgments, and perceptions, that revolve between the past and the present.

As mentioned, one feature that characterizes modernist works is the use of epiphany. In this regard, epiphany is a symbol consistently used in James Joyce's works, which is considered a word that expresses the momentary perception and understanding of a situation or a dream awakened in a person. This word, which means "manifestation," "appearance," "manifestation of God," and other different meanings, is also the name of a ritual related to Christianity [17, p. 25]. However, James Joyce approached this expression from every point of view and added unique shades, according to his creative direction, and "placed" it in the stream of consciousness of his heroes. A Joycean epiphany is not a divine manifestation. The writer brought a worldly tone to this term in his works.

"The epiphany did not mean for Joyce the manifestation of godhead, … although that is a useful metaphor for what he had in mind. The epiphany was the sudden 'revelation of the whatness of a thing,' the moment in which 'the soul of the commonest object… seems to us radiant.' The artist, he felt, was charged with such revelations and must look for them not among gods but among men, in casual, unostentatious, even unpleasant moments" [9, p. 83]. Because of this reason, the writer's works are called "psychoanalytic novels".

This revolution created by James Joyce in literature not only inspired the authors of the writer's own country but also the whole world to form a new literary style taking into account the features illustrated above.

The listed distinct aspects above are the issues we also encounter in the examples of literary prose of the 1960s in Azerbaijani literature, which gives us a reason to present them as traces of the literary trend of modernism. From this point of view, it is more appropriate to explain all the above-mentioned features based on our outstanding writers Anar Rasul Oghlu Rzayev's and Elchin Ilyas Oghlu Afandiyev's creative examples.

Anar Rasul Oghlu Rzayev is a prominent Azerbaijani writer born in Baku on March 14, 1938. He began his literary career in 1960, and since then, he has made significant contributions to Azerbaijani literature. He is the author of great literary works, including novels, stories, plays, poems and so on.

Anar, an outstanding public figure, cinema producer, writer, screenwriter, poet, playwright and translator, is also the Chairman of the Union of Azerbaijani Writers.

Elchin Ilyas Oghlu Afandiyev is also a remarkable representative of the 1960s born in Baku on May 13, 1943. He began his career with writing numerous stories of which he created the masterpieces in the 1960s and 1970s. In the 1980s novel writing, in the 1990s playwriting was a leading direction in his creative activity. Writer, prose writer, playwright, critic, literary critic, and member of the Azerbaijan Writers' Union, Elchin has made great contributions to our literature with his rich literary heritage.

Level of investigation of the problem. Since the existence of modernism in Azerbaijani literature is still a controversial issue among literary scholars, the study of the topic is of great importance and relevance. Our scientists do not have an unambiguous approach to this issue, in most cases the idea that there are no works of this trend in our literature is more supported. However, in our opinion, the manifestation of some of the main features of this trend in our national literature since the beginning of the 20th century gives grounds to talk about the position of this trend in our literary art. Thus one of the researchers of 20th century British and Azerbaijani literature Javida Mammadova, has studied the problem and her investigation gives grounds to say that some of the main principles of modernism are present in some examples of our literature that appeared at the beginning of the 20th century, especially in the years 1900–1930 [18].

In terms of this article, it will present a detailed and unique examination of the manifestation of modernism in Azerbaijani literature of the 1960s in the context of James Joyce's work.

Aims and duties. The idea that 1960s prose has modernist qualities, or that some works are written in a modernist style, may be controversial among Azerbaijani literary critics. From this point of view, the current study aims to investigate the traces of modernism in Azerbaijani literature in some prose works written by Anar and Elchin, who are the outstanding representatives of the literary generation of the 1960s. We are going to explain these features in the context of great Irish writer James Joyce's modernist novels. While researching this theme, some factors are determined as essential duties of the article. These include the following: A) investigating the characteristics of Western modernism based on James Joyce's works, B) identifying the innovations brought to Azerbaijani literature by the representatives of the 1960s, and C) presenting the traces of the modernism in Azerbaijani literature by comparing the style of James Joyce's novels with the innovative features in Anar's and Elchin's prose examples.

Methods. The research was conducted according to the historical-comparative, analytical and descriptive methods by citing both Azerbaijani and English language sources.

The main part. The Prose of the Sixties and the Literary Trend of Modernism. As stated above, it is important to have historical and socio-political factors for the formation of every literary movement. Due to those factors traces of modernism emerged in Azerbaijani literary environment late. World War II had a direct effect on our literature for its moving away from socialist realism and creating entirely new content. This, in turn, led to the development of fertile conditions for innovations in our literature.

"The beginning and the end of World War II, even though it was through war, the citizens saw beyond the borders of the USSR, got to know the people's life there, and finally, with Stalin's death, the shaking of the belief in the necessity and eternity of power prepared the ground for the formation of a new ideology" [19, p. 23].

One of the most important contributions made by the 1960s is that they approached the human being from a completely different point of view and brought simple human images to the literature together with their daily worries, inner emotions and turmoil. From this point of view, in our literature, the type of "leader", or "savior" hero has been replaced by simple, ordinary characters [19]. These images of people and their fates were new and different, like most images in European modernist prose, and the writers managed to portray their problems from a completely different perspective. Urbanist spirituality, urban lifestyle and its consequences in society, and most importantly in human destiny, the presentation and investigation of the subconscious psychology of characters are the fundamental issues observed in both Anar's and Elchin's creativity.

It is known that modernism is a literary trend that ignores the rules and laws that existed before in the literature, presenting free-thinking, completely different images without any exaggeration, revealing both their outer and inner world as they are. From this point of view, the above-mentioned writers' heroes are also different. The moral and psychological world of the heroes in the works of both Anar and Elchin, their desires and wishes, goals and aspirations, their reactions to the events taking place around them, and the decisions they make contain the character

specific to James Joyce's heroes. That is, the moral and psychological situations described in their works, the issue of the social environment, coincide with the problems that James Joyce wrote about, as well as the methods of reflecting these problems. However, a more important issue cannot be overlooked here, that these common qualities in the prose of both peoples should be understood not only as the influence of James Joyce on Azerbaijani literature, but also as traces of the modernist literary trend in Azerbaijani literature in general.

Like James Joyce's Stephen, some characters created by Anar, such as Tahmina and Zaur [2], can also be considered existentialists. When these images are presented to the reader, certain existentialist overtones are observed in them. Existentialism is a literary-philosophical trend that includes concepts such as individual existence, freedom and choice. The characters realizing this fact that they are in charge of the choices which will lead their lives are deeply fond of their freedom.They choose to live with their truths, ignoring the fact that they will always have opponents in society due to their outlook on life and lifestyle. They continue to exist as a spiritually and intellectually alienated element. All of them are regarded as existentialist ones.

In the novel "The Sixth Floor of the Five-Storeyed House," Zaur expresses his feelings and thoughts toward his inner world, his desire for liberty, making independent decisions for his life, and making a choice freely, despite the outsiders, especially his father and mother, who will not accept him to show that he is fond of his freedom. In the other part of the novel, it is emphasized about him: "…After all, he knew very well that this is exactly Zaur's weakest point – the questioning of his independence and freedom" [2, p. 271]. These characteristics can also be observed in the character of Tahmina.

The character of Ogtay in the story "Georgian Surname" [3] can be shown as an example of alienated, indifferent images of existentialism as well. At the end of the story, he sends Asmar away and returns. Still, he represents himself alienated, thinking only about his matters. In this regard, G. Guliyev emphasizes that in the 1960s, Anar and many writers presented existential problems in our literature and tried to find their solutions [20].

In many works written by the representatives of the sixties, the chronological time sequence is not considered the main characteristic feature as in many modernist works. In these works, the disruption of chronological time sequence against the background of the characters' thoughts and emotions is presented in a style typical of modernist prose. For example, in the background of the description of the events in the story "Georgian Surname," the hero of the work, Ogtay, travels to the past and then returns to the course of events. When he narrates his meeting with Asmar, referring to past memories, the dialogues between them, and against the background of those dialogues, Ogtay's thoughts and feelings are described, at which point the narrative is interrupted and the events of the past come to life [3, p. 58]. In the light of these memories, in his conversations with Asmar, Ogtay realizes the truths and his own feelings that he was once unaware of. But just as Ogtay involuntarily remembers what happened, he forgets the same way after Asmar leaves and returns to his daily life. Asmar's arrival plays a role of impetus for his "return" to the past, therefore, Asmar's departure also returns Ogtay to his previous alienated state. In fact, this state of the hero, who is unaware of anything, his alienation, the events that led to it, the awakening of memories buried deep in the hero's memory, and then the hero's return to his previous state and life are written in the work in a modernist style. This way of describing and explaining the problem posed in the work, the events depicted, is one of the main qualities inherent in modernist prose. It can be easily observed in the stories and novels of James Joyce as well. The heroes of the writer, both in Stephen and in his other characters, especially in "Dubliners" [14], are explained against the background of the thoughts and lives of each of the characters.

This type of description and narration is also observed in the writer's narrative "Opportunity" [3]. Thus, the hero of the work, Fuad, returns to the past in his imagination – to the time when he was in elementary school; the writer presents Fuad's relationships at that time in such a way that the reader understands the impression that all the events left on him and the effects of all this on his psychology [3, pp. 292–296]. Thus, the writer both reveals the main aspects of the events and explains the depths of human psychology to the reader. Anar, in a Joycean-like style, exhibits the psychological state of his hero in a stream of coherent and incoherent thoughts [3, pp. 305–306].

The writer's novel "The Sixth Floor of the Five-Storeyed House" also draws attention from this perspective. Thus, although in the first chapter of the work the reader witnesses that a new page has been opened in Zaur's life, that he has escaped from his past and come to Africa in search of happiness, from the second chapter the events return sequentially; the continuation of the events in the narrative "White

Port" [4], the beginning of the past life story that Zaur is trying to get away from begins to be described [2, p. 150]. Throughout the work, as the events that occurred in the past, Tahmina's words, and the author's narration are presented, Zaur's reaction to these events in the modern time is also presented in a disorder of the chronological time sequence. For example, "… Tahmina was right..." [2, p. 192]. In the 17th chapter of the work [2, p. 303], the events return to Zaur's contemporary time. The chronological time section leaps into the future and describes the events that will occur at the end of the 20th century- in the 1990s in the novel's epilogue.

In this regard, many of Elchin's works are of interest, too. Thus, the author's novel "The White Camel" [6], like James Joyce's works, consists of a chain of fragmented memories and does not describe a specific event. As in James Joyce's novel "A Portrait of the Artist as a Young Man" [13], events are described with leaps back and forth in the flow of time. While the reader encounters the image of the elderly Alakbar at the beginning of the work, as he reads the novel, he encounters the young Alakbar, returns about 40–50 years ago, and gets acquainted with the world of a small child. The description of events begins with his childhood, and at the end of the work we again meet Alakbar, an elderly writer. In many respects, Alakbar reminds us of James Joyce's Stephen Dedalus. Thus, as in the novel "A Portrait of the Artist as a Young Man", throughout the work, our hero's childhood and youth memories are described in different time periods without following chronological order, reflecting his spiritual development as a person.

The novel "Death Sentence" [8] is also one of Elchin's notable works in this regard. Thus, throughout the novel, while an event is narrated through the author's narration, the writer, traveling to the past of a character who is a direct participant in the event, provides detailed information about him. Sometimes the writer describes events and characters by going back many decades. The interesting point is that at this time, the events are interrupted and the reader has to cycle back and forth in the historical time period again.

In the novel "Mahmud and Maryam" [6] there is a unique feature of the events not being subject to the framework of chronological time sequence, in that while the events in the work are narrated through the author's language, the concept of time jumps from the present to the past, from the present to the future, or from the past to the future. For example, in the novel, when presenting the journey of Sofi and Mahmud, the author returns to the past – 5 days ago, and describes the prelude to the battle of Chaldiran and the battle itself. At this point, Shah Ismail Khatayi, his feelings, philosophy of life, and inner world are presented to the reader in the finest details, so that at this time, even if the writer is in a historical background, he penetrates the inner world of the character, which is typical for modernist works [6, p. 317].

It is known that the depiction of the same character in several works is one of the characteristic features observed in James Joyce's creative activity. In this regard one of the similarities between Anar's works and the ones written by James Joyce may be considered the appearance of one character in two or more works. It is known that Stephen Dedalus in the novel "A Portrait of the Artist as a Young Man" [13], as well as the character of Stephen's father – Simon Dedalus, was represented by the author in the novel "Ulysses" [15]. The heroes of the story "Georgian Surname" – Ogtay, Asmar, Jamal – come alive in Fuad's memories of his youth, who is the hero of the narrative "Opportunity" [3]. Ogtay acts as one of the characters of the mentioned narrative, both as a direct participant in many of Fuad's memories and past experiences and as an old student friend who came to him in the real world and attended the same funeral. At the same time, the characters of Tahmina, Zaur, Firangiz, Spartak, Alya, and Murtuz Balayevich encountered in the narrative "White Port" [4] are also presented in the author's novel "The Sixth Floor of the Five-Storeyed House" [2].

In many works written by Anar and Elchin internal monologues were used to describe the characters more clearly, to present their inner world and thoughts to the readers. In Anar's story "Taxi and Time" [3, pp. 33–34], in the story "Opportunity" [3], the inner world of a person, his feelings, the emotions he experiences, and the questions the character addresses to himself are directly described. In these works, the thoughts and feelings of the heroes are written in a manner typical of modernist prose. Even the reader, being caught up in the flow of the character's thoughts, feels the character's feelings and problems more deeply, which is one of the main qualities characteristic of modernist works.

In the novel "The Sixth Floor of a Five-Storey House", the character's inner monologue is even described against the background of the presented dialogues. For example, during a conversation with Mrs. Ziver, Zaur talks to himself, discussing in his own world the thoughts that do not leave him alone for a moment [2, p. 222], this feature is also one of the features that we often encounter in James Joyce's work.

The well-known writer Elchin also successfully uses inner monologue in his novel "Mahmud and Maryam" [6, pp. 243; 305; 329/330; 347/348] and in his story "Ten Years Later" [7], presenting the inner world of the characters to the reader in a more vivid manner, in a style typical of modernist works.

It is known that through inner monologues, the writer presents the subconscious thoughts of the characters, which informs the reader about both the inner world and nature of the characters, as well as the human psyche.

In the story "White Port", Tahmina's thoughts are described in broken, incoherent sentences. Thus, in her imagination, sometimes the coast, sometimes Moscow, sometimes Pirshaghi, and sometimes chaotic thoughts related to them come to life [4, p. 72]. This part of the work reminds us of James Joyce's novel "Ulysses". For the reader, the events, places, etc. described in the hero's dream world seem to suddenly change their appearance.

The use of Joycean epiphany is also observed both in Anar's and Elchin's works. Sometimes, Anar's heroes also encounter sudden and unexpected events that will change their life paths and get them to make specific decisions about their destiny, which serve as an epiphany for them. For example, in "White Port," the three strikes of the clock are symbolically presented as an epiphany, helping the hero Nemet to find out the thoughts stuck in his mind, as if they wanted to remind him of something, but it looks like all thier efforts were in vain. "… He realized that no matter how charming, picturesque, and beautiful the window view was, Nemet hated this view. He hated it because he was doomed to this view" [4, p. 111]. This situation, which we can characterize as an epiphany, reminds our hero of the monotony of life and makes him realize that he is approaching the end with every step. He reminds us that "There is no point in writing. That's it. It would have been enough. The book is closed. Fullstop" [4, p. 112]. Although this moment is not able to change his life, it can create a turning point in his way of thinking. Thus, Nemet says, "Today I have understood many things; I have realized that I can no longer live the way I have lived up to now" [4, p. 116].

The heroes of Elchin also encounter events that will suddenly change their paths and perspectives on life. For example, the hero of the novel "The White Camel" Alakbar experiences a sudden realization that will determine his life path and future career, or, in James Joyce's words, an "epiphany." The fountain pen that Aunt Ziba's son Gavril took out of his pocket suddenly and inexplicably changed the mood of this child living during the war, bringing him enthusiasm and optimism. The magical sound of Balakarim's flute also inspires him with incomprehensible feelings. This Joycean-like "epiphany" plays the role of a spark that will influence the child's future life and choice of profession: "… Listening to Balakarim's beautiful flute, I suddenly thought that one day I would write down what this beautiful flute said with the words that flowed from the small and beautiful nib of that fountain pen. This idea excited me all over, because it was completely unexpected, in fact, this idea was a great discovery for that little Alakbar, and that discovery brought new feelings to my heart, as if I had suddenly grown up in my own eyes, as if I, having filled his thin ears and played his thin chin, looked at Balakarim, who played that beautiful flute, at that double mulberry tree, and at the sky visible through the leaves of that double mulberry tree, and at the newly emerged stars with completely new eyes" [6, p. 123]. The image of Alakbar reminds us of the images of young children in James Joyce's "Dubliners" with these and other features [14].

In the novel "Mahmud and Maryam", the epiphany occurs when the Baba Darvish meets the Holy Old Man in the Holy House. Thus, the old man, who has spent his life in prayer without hesitation for 64 years, 3 months and 7 days, experiences a strong shock while looking at the forested mountain, despite always seeing it. That sight seems to make the old man realize many things at that moment and radically change his life path. He realizes that by being a fool and ignoring the beauties in the world, he has actually committed the greatest sin in the world. This sight becomes an "epiphany" for the Holy Old Man [6, pp. 397–398].

Elchin also succeeded in creating an epiphany in his story "The History of a Meeting" ("The Silver Van"). Thus, the accidental meeting of the heroes of the work on a summer night changes their life paths and outlook on life. "In this part, it becomes clear that the unexpected meeting of Mammadaga and Mesmekhanim on that strange summer night inevitably pushes them to look at their own life paths" [7, p. 319]. Or "Mesmekhanim realized that something had happened on that strange summer night that made her no longer the Mesmekhanim she was before" [7, p. 338].

All of these mentioned can be cited as examples of epiphany in Elchin's creative activity.

One of the main features that characterizes modernist works is the presentation of events, sometimes against a dreamlike background, as well as the depiction of hallucinations and nightmares. In

particular, one of the techniques used by James Joyce is the technique of "hallucination". An example of this is the "Circe" section of the author's novel "Ulysses" [15], where the characters Bloom and Stephen wander between half dream and half reality. Such kinds of features are observed both in Anar's and Elchine's creative activity.

In Anar's novel "The Sixth Floor of a Five-Storey House" Zaur's dream is a good example of this. Also, the course of events throughout the work has such a strong impact on the character's subconscious that Zaur sees all the events and participants in these events in his dream against the background of doubts that eat away at his soul. Even the dreams he sees foretell his future fate: "…At that moment, Tahmina grabbed the steering wheel and turned it sharply to the left, the car turned left, and both of them saw that on the left side of the road there was a bottomless abyss, and the car was heading straight towards this abyss…" [2, p. 275].

In "The Sixth Floor of a Five-Storeyed House", Zaur's thoughts and narration in his dream are presented. At the end of this novel, the writer also describes a hallucination, typical for modernist works. In this unreal reality, as if in a half-asleep, half-awake state, Zaur's old age and Tahmina's red-dressed, young and beautiful age meet; even this situation suggests to Zaur that Tahmina went up to the sixth floor of a five-storeyed building in the elevator [2, pp. 320–322]. In the first lines of the story "White Port", the reader encounters a chaotic, hallucinatory-like state, but then it turns out that the protagonist of the work, Nemat, has been dreaming [4, pp. 7–9]. These dreams convey to the reader more clearly the nature of the characters and their relationship with people, which is a characteristic method of explaining the image of the modernist literary movement.

In Elchin's novel "The White Camel", the character of Sona, like Joyce's Stephen, cannot distinguish whether the event that appears before her is a dream or reality. In the work, Sona's standing in front of the enlarged painting of Gulaga and perceiving the image as a living being can itself be an example of hallucination. She lives in a world of so many memories that she does not even remember cutting out Gulaga's photo, and thinks that he is the liberated Gulaga who came out of the photo [6, pp. 175–176].

In the novel "Death Sentence", the character of Khosrov, the teacher, constantly sees in his dreams the daughters of Kelentar, who was shot because of his mistake, and suffers spiritual torment. Teacher Khosrov is condemned to live with the bitterness of this memory throughout his life [8, p. 252]. A dream or a similar situation is also described in relation to the student Murad Ildirilmli. "What happened next? Was it a dream? Was it a nightmare? Was it everyone running after the fox…" [8, p. 314]. In the work, Malik Ahmadli's encounter with an unusual humanoid creature on the tram can be cited as an example of a nightmare [8, pp. 331–334].

We also encounter this situation in the novel "Mahmud and Maryam". "… and at that time an event occurred that Mahmud did not know whether it was reality or a dream, he did not delirium, but he looked at his hands and saw that his hands were stained with blue color" [6, p. 393].

As we have mentioned, the stream of consciousness technique is a technique frequently used by modernist writers, including James Joyce. This technique is also often encountered in the works of Anar and Elchin. For instance, it can be supported by the following samples taken from the story "The Georgian Surname": "… the ground in the early spring, moonlit night in Zagulba, rain after crossing Agsu windings, winter in Tallinn, Georgia, and the big slow horses written by Hemingway – horses in Monsuri Park, Monsuri Park is in Paris… I have never been to Paris either. And the eternal stones of the Icheri Sheher – stones that no one can destroy or blow away" [3, p. 61]. Or "… The truth of each person is bound up in him. Like a safe, like a closet. No one else can open this safe, this cabinet, because the key of one does not fall to another. When every person dies, they also bury his keys in the ground. And when we die, they will bury us in the ground – never open closets" [3, p. 62].

By using the stream of consciousness technique, Elchin is also able to create certain connections and associations between events by using illogical, chaotic sentences and expressions, as well as incoherent sentences. There are enough descriptions in Elchin's works that express the realities and the suffering of the hero in this way. Thus, in the novel "The White Camel" when the war with all its horrors draws its black curtain over the neighborhood, the sons of Aunt Khanim also go to war. These brothers, who are dear to little Alakbar, never leave his mind. Even when he looks at the water pipe in the middle of the yard, those seven brothers appear before his eyes. "… and my heart was beating violently, it seemed to me that a bullet would pierce their wet and naked backs and chests, the blood from that bullet would mix with the water flowing from their bodies, then that red blood would flow and pour under the tap in our yard, into that small pond; …" [6, p. 151].

When the mulberry tree, described as one of the old residents of this neighborhood, was being cut down,

"…As I cut the tree, it seemed to me that the white-yellowish wood shavings that fell from both sides of the cut were the blood of that mulberry tree, and then that little Alakbar made a discovery that he would not forget for a long time and that seemed very meaningful to him: blood is not always red" [6, p. 160]. Or "It seemed to me that Ibadullah suddenly entered my heart, because the greed in Ibadullah's dark red eyes shone, that greed rejoiced that Jafar, Adil, Abdulali, Goja, Jabrail, Agarahim would die in the war, and that Aunt Khanim would go crazy" [6, p. 162].

From the above examples, it is clear that throughout the work, thoughts seem to chase each other in the mind of little Alakbar. One thought is revived by another, a memory gives rise to a memory within a memory. "… and those two drops of tears that flowed from Aunt Khanim's eyes at that time now flowed in my imagination not only for Abuzar, those tears now flowed also for Adila… Then it seemed to me that our entire neighborhood had embarked on a journey of orphanhood, of loneliness, and those two drops of tears of Aunt Khanim in my imagination were drops of water thrown after our neighborhood" [6, p. 201]. It is enough to compare these states of little Alakbar with the thoughts and feelings, imaginations and impressions of the little hero of James Joyce's work "The Sisters" [14].

As we know in James Joyce's works, Dublin is described with extraordinary love, and it seems that this city is one of the images created by the author. This situation is typical for Anar's creativity, too. Thus, Baku, especially Icheri Sheher (Inner City) has a particular position in his works. It seems to be a living image with a boisterous beginning and a sad end, bearing the burden of people's fate. For example, in the story "The Georgian Family", the writer emphasizes: "…What does the Icheri Sheher have in comparison to the comfort of the modern city? Its uncleanliness, filth, anxiety, patches… Its crooked streets like the wrinkles of an old man's face. Its crippled and disabled houses standing on their sides. Yes… But also its humanity, the joy of communication, the irreplaceability of a common destiny, which nothing can replace. And also our childhood. Our childhood, the traces of which are left on every stone. – This is the Icheri Sheher" [3, pp. 56–57].

In Elchin's works, Absheron, the Caspian Sea, and the villages of Baku are presented with the same love and sensitivity like James Joyce's attitude towards Dublin. From this point of view, we can say that these cities act as one of the main images in the works of both authors. For example, in the stories "The History of a Meeting" ("The Silver Van") and "Dolcha" [7], the writer presents the villages of Baku, the Caspian Sea, and Absheron with special sensitivity and love. In the novel "The White Camel", the neighborhood where Alakbar opens his eyes to the world, which represents purity, friendship, and grandeur in the dreams of this little boy, is a sacred image that constantly lives in his dreams. Alakbar provides such detailed information about this neighborhood and its inhabitants that it seems as if the reader also becomes a native resident of this neighborhood.

For example, when Alakbar tries to remember from whom he heard the news of the outbreak of war, he says: "… Sometimes it seems to me that I first heard about the outbreak of war from the neighborhood, that is, our empty street whispered this news to me, our empty alley whispered, that orphaned Yellow Bathhouse whispered…" [6, p. 115] or "…, because I listened to Balakarim, but at the same time, the orphanhood of our neighborhood, the sadness and grief of our neighborhood were always inside me. It never left me for a moment" [6, p. 148]. Also, this neighborhood acts as a symbol of people. Because at the beginning of the work, the cheerful neighborhood, which was the embodiment of residents and families, lived every day in parallel with their fates. After the war, it was left orphaned like children left without parents, widowed like women left without husbands, and heartbroken like mothers whose children had died. This neighborhood, along with its good and bad, was dear and dear to the writer in the person of Alakbar, and was the very essence of all the people he knew and his relatives.

As mentioned above, one of the main features characterizing modernist novels is the writers' appeal to mythology. The novel "White Camel" also attracts attention in this aspect of Elchin's creative activity. Thus, in the mythology of the Turkic people, including the Azerbaijani people, animals such as camels, wolves, horses, bulls, snakes, etc. had sacred significance. From this point of view, the camel has an important meaning in the mythological memory of the people [1, p. 24]. The name of the novel itself is called "White Camel" in connection with mythology. In the novel, the reader does not encounter the White Camel as a character, but in the stories narrated in the work [6, pp. 126, 206]. In those sad stories, the White Camel is also described as a symbol of death. It is no coincidence that little Alakbar is also afraid of the White Camel. He thinks that death will set foot in that house where the White Camel sleeps at the threshold, and the White Camel will take someone away forever.

The symbols in Elchin's works also share the same meaning with the symbols in the works of modernist writers. This is manifested either in the use of symbols with the same meaning, or in the description of the same concepts through symbols rather than explicitly. The symbolism of colors expresses the same meaning in the works of Elchin and James Joyce. Another concept that is symbolically brought to attention in the works of both writers is death. For example, in the works of James Joyce, the concept of real death is expressed with various symbols, and in Elchin's work it is characterized by the White Camel. The concept of sadness is also one of the special symbols in modernist prose. In this regard, the sadness that falls on the black eyes of the black crow, the White Camel and the Traveler in Elchin's work cannot be overlooked: "They said that the crow lives for three hundred years, and the sadness in the eyes of the black crow was the sadness of those three hundred years.

The White Camel kept its eyes fixed on the apartment and moved forward with the same harmonious steps, and if the Traveler had got off the White Camel's back and looked into its eyes, he would have seen in those black eyes the sadness that had settled in the depths of the eyes of that black crow" [6, p. 34].

"The light of the hearth fell on the Traveler's face, and a deep sadness settled in the depths of the Traveler's large, black eyes… Of course, none of the people sitting by the hearth that night knew that that deep sadness was like the sadness in the eyes of a black crow" [6, p. 41].

It is no coincidence that those eyes are depicted in black. Since that sadness, on the one hand, was the embodiment of the sorrow, grief, and calamities that engulfed all of humanity, and on the other hand, the monotony and mortality of the world.

In the writer's novel "Death Sentence", black is also used as a symbol of sadness. "Shirin was smiling, but there was something worried in Shirin's smiling eyes, and it was as if the color of Shirin's eyes had turned into that worry, and that worry had been given a black color" [8, p. 99].

In Elchin's work, symbols such as white, black, sadness, smell, etc. express the meanings expressed by those concepts in James Joyce's work, and criticize socio-political evils.

Conclusion. When doing a comparative analysis in the context of James Joyce's works, it becomes clear that there are many features of the modernist literary trend in Anar's and Elchin's works, and these features allow us to determine the extent to which the modernist literary trend exists in the Azerbaijani literature in the mentioned period. Representatives of the new prose, whose members were Anar and Elchin, managed to present their works in a completely different way: they preferred to create a new type of hero, to approach the characters against the background of their emotions and thoughts, to expose their inner world in front of the reader's eyes. They succeeded in introducing Azerbaijani readers to completely different literary examples. In this regard, many of Anar's and Elchin's works are similar to J. Joyce's style, the stream of consciousness characteristic of his heroes, the form of thought, the method of investigation that expresses all these are coincidental. In some of their works, Joycean epiphany, disruption of the chronological sequence during the description of events, using symbols to convey certain ideas to the reader, using the possibilities of the stream of consciousness technique, turning to mythology and so on draw attention. Taking all these into account, we can accept the presence of creative features of modernist prose in Azerbaijan literature in the example of Anar's and Elchin's works.

Bibliography:

1. Ağbaba A. Anarın publisistik yaradıcılığında mifoloji motivlərin təcəssümü. Sumqayıt Dövlət Universiteti, "Elmi xəbərlər", cild 15, 2019. № 2. 24–27 s.
2. Anar. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Lider Nəşriyyatı, 2004. 414 s.
3. Anar. Seçilmiş əsərləri (1-ci cild). Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1988. 399 s.
4. Anar. Seçilmiş əsərləri (2-ci cild). Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1988. 352 s.
5. Bulson, E. The Cambridge Introduction to James Joyce. New York: Cambridge University Press, 2006. 139 s.
6. Elçin. Ağ dəvə. Bakı: Yazıçı, 1985. 423 s.
7. Elçin. Bülbülün nağılı. Bakı: Yazıçı, 1983. 416 s.
8. Elçin. Ölüm hökmü. Bakı: Yazıçı, 1989. 365 s.
9. Ellmann, R. (Ed.). James Joyce. The USA: Oxford University Press, 1982. 887 s.
10. Fargnoli A. N., & Gillespie M. P. Critical Companion to James Joyce. New York : Infobase Publishing, 2006. 450 s.
11. Homer. Odisseya. Bakı: Öndər Nəşriyyat, 2004. 416 s.
12. Jalil & Termizi. PhD. The Portrait of Stephen as an Existentialist. International Journal of Humanities and Social Science, Volume 2, No.11, 2012. 199–204 s.

13. Joyce J.A Portrait of the Artist as a Young Man. Global Grey ebooks., 2018. 236 s. URL: https://www.globalgreyebooks.com
14. Joyce J. Dubliners. Global Grey ebooks, 2019. 193 s. URL: https://www.globalgreyebooks.com/
15. Joyce, J. Ulysses. Global Grey ebooks, 2018. 803 s. URL: https://www.globalgreyebooks.com
16. McCourt, J. James Joyce in Context. New York: Cambridge University Press, 2009. 414 s.
17. Memmedova, C. Celil Memmedguluzade ve James Joyce'un Yaratıcılığında İnsan ve Ortam Sorunu. International Journal of Interdisciplinary and Intercultural Art, Volume 3, Issue 4, 2018. 21–32 s.
18. Məmmədli C. Hüseyn Cavid və XX əsr Qərb fəlsəfi düşüncəsi. Bakı: Mütərcim, 2014. 249 s.
19. Paşayeva, N. Yeniləşən ədəbiyyatın yeni insanı. Bakı: ATİ Nəşriyyatı, 2004. 223 s.
20. Quliyev, Q. Dəlidən doğru xəbər. Bakı: Mütərcim, 1999. 158 s.

Алієва С. А. ВПЛИВ МОДЕРНІЗМУ ДЖЕЙМСА ДЖОЙСА НА ПРОЗУ ШІСТДЕСЯТНИКІВ АЗЕРБАЙДЖАНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У статті визначено, що зміст кожної літературної течії пов'язаний з певними історичними, соціально-політичними та культурними чинниками. Аналіз показав, що в результаті розквіту промисловості в Європі швидкий розвиток урбанізації та індустріалізації проклав шлях для формування модернізму в західному літературному середовищі. Крім того, важливою рисою модернізму був його вияв у нових формах, через переписування, зв'язок із традицією через розвиток низки літературних прийомів. Природно, модерністський літературний рух відійшов від ряду традиційних якостей. Водночас зазначається, що питання винесення на порядок денний того, що було до модернізму, через переписування оцінюється як його зв'язок із традицією. Виявлено, що розмах модерністського руху був дуже широким і своєрідно проявлявся в літературах різних народів. Підкреслюється, що воно мало місце і в азербайджанській літературі. Своєрідний шлях розвитку під впливом ряду факторів пройшла і азербайджанська література 20 ст, причому література 60-х років відрізнялася в цьому плані новаторськими рисами. Зроблено висновок, що багато представників прози 1960-х років обійшли усталені в літературі правила соціалістичного реалізму і спробували своє перо в зовсім іншому стилі, вдихнувши тим самим нове життя в азербайджанську літературу. Ми звернулися до творчих прикладів Анара та Ельчина, які є одними з найвидатніших представників покоління 1960-х років, збагатили свою національну прозу новими темами, стилями та ідеями. Після періоду соціалістичного реалізму проза 1960-х років принесла в літературу інший стиль мислення та письма, який не був прямо підпорядкований усталеним правилам того періоду, і однією з різноманітних якостей, яку слід оцінювати як новаторство в їхній творчості, на нашу думку, є сліди модерністського літературного руху. Щоб уточнити цю ідею, у статті на основі порівняльного аналізу з творчістю видатного письменника-модерніста Джеймса Джойса розглядаються багато рис, притаманних модерністському літературному течії в прозі 1960-х років.

Ключові слова: *модернізм, потік свідомості, епіфанія, внутрішні монологи, роман, повість.*

UDC 82, 82-1
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/14

Valiyeva J. E.
Ganja State University

THE USE OF NATURE DETAILS IN THE POETIC REFLECTION IN KARABAKH INCIDENTS (IN POEMS AND EPICS)

The main aim of the article is to study the use of nature in the poetic reflection. Thus, the article is dedicated to the use of nature in the poetic reflection in Karabakh incidents. There is no century in history that has not witnessed a war dragging human society to the brink of destruction. The some points are determined in the article. Actually, when humans learned to hold stones, they also learned to throw them at others, too. The desire to possess more, human greed, has led to countless wars that destroyed people, homes, cities, and historical monuments. Additionally, the most of the oldest known literary works are devoted to themes of battles, wars, and heroism both in world literature and in Azerbaijani literature, The "Iliad" and "Odyssey" in Greek literature, the "Book of Dada Korkut," "Manas," "Gilgamesh," and other epics are examples of heroism dedicated to great conflicts and wars and opened, discussed in the resaerch as well.

Lyric poetry responds most swiftly reflects to the events. The expressive nature of the genre allows the creator to depict events briefly and concisely, making such works more memorable and ensuring their transmission to future generations. Karabakh events represent one of the greatest injustices a nation can experience. Over 30 years of history related to these events have inspired thousands of poems, epics, and prose works in Azerbaijani literature, both major and minor. In such works, nature often takes on the role of a central character. The beautiful nature of Karabakh inspires creators, enabling their works to be more poignant and artistically powerful. This article identifies the characteristics of references to nature details in poems and epics dedicated to the Karabakh war and provides analyses based on examples in order to prove the use of nature in the poetic reflection.

Application importance: the material can be used in lectures and seminars in higher education institutions.

Key words: *verse, epic, nature, social, lyric poetry.*

Formulation of the problem. It would not be wrong to say that war is the oldest theme in world literature. At the very least, numerous examples from masterpieces of world literature that have reached us confirm this idea. Homer's "Iliad" and "Odyssey," Virgil's "Aeneid," the "Book of Dede Korkut," "Manas," "Maaday Qara," considered monuments of ancient Turkic culture, and even the ancient Sumerian epic "Gilgamesh," along with hundreds of epics, tales, stories, poems, and poems known to us from ancient Chinese, Indian, and Egyptian sources, are primarily focused on the history of battles and wars. As long as wars continue in the world, works dedicated to this theme will never lose their relevance. Perhaps this is why a special branch in literature stands out: war literature. Catherine Calloway wrote in her research "War in literature and drama": "It is as universal as themes of love or death or time or human frailty. The proliferation of recent scholarship on war serves only to remind us that war is still very much a contemporary issue and that war literature is a popular topic for publication. Since 1890, the literature of war has generated almost 23,000 books, essays, theses, dissertations, and other materials – far too many to enumerate in this selective article – as well as special collections of war materials at many universities, Journals and journal issues, and numerous conference sessions. A century after the first scholarship appeared, in the 1980s and 1990s especially, a growing number of scholars began writing in earnest about war and literature, and their efforts have continued into the 21st century" [11].

Main part. The purpose of the article is to analyze the using of nature in the poetic reflection of Karabakh incidents (in poems and epics).

War literature serves as a herald of the tragedy, pain, suffering, and protest of millions of people, and sometimes, conversely, of enthusiasm, as well as the inherent human desire for destruction, devastation, and annihilation. While some scholars attempt to characterize war literature as a separate genre or type, we believe this is entirely incorrect. If this were the case, then love would need to be classified as a separate genre, and peace as another. Such an approach would create chaos within the solid rules and structures of literary studies.

No matter what events occur in the world, literature, and by extension poetry, provides the most rapid response. The expressive and concise nature of the lyrical genre allows poets to convey their intended message in the most impactful way. Such poems do not merely depict lyrical scenes related to war; they also reflect the poet's emotions, the consequences of war, and the feelings of everyone affected, from soldiers confronting the aftermath to ordinary individuals.

War does not end solely with the death of a soldier. The families left fatherless, orphaned children, cities and villages reduced to ruins, and historical and cultural monuments turned to rubble are just the visible material aspects of the immense tragedy. The thousands or even millions of lost emotions and shattered dreams represent the spiritual dimensions of this catastrophe: "Poetry has been incredibly important in both a literary and historical function over the years, and it's often a tool to see a soldier's journey throughout the conflict, the reader witnessing the gradual toll war takes on the poet. Of course, the most famous war poets were writing in WWI: Rupert Brooke was famous for his idealism and enthusiasm for war, while Siegfried Sassoon and Wilfred Owen encapsulated the anger, frustration, and fear that soldiers were feeling, as well as exploring abstract, moral perplexities" [12].

The Karabakh War took place at the turn of two centuries between two peoples who were once considered "brotherly." The Armenians' territorial claims on Karabakh, an ancient and eternal part of Azerbaijan, and the many tragedies they caused there with the support of powerful allies, naturally did not escape the attention of Azerbaijani literature. Over decades, these events became one of the dominant themes in literature. From a general perspective, it can be said that there is hardly a home or family in Azerbaijan that has not been affected by this tragedy. Perhaps this is why it would not be an exaggeration to say that the events of Karabakh turned many into poets.

Literature review. Karabakh did not remain confined to artistic literature. Poems, epics, stories, novellas, novels, and others were also addressed in academic literary studies. Scholars of the time analyzed the works and expressed their views. In monographic studies such as Salida Sharifova's "Genre Characteristics, Problematics, Characters, and Artistic Language of Works Reflecting the Karabakh Theme in the Independence Period of Azerbaijani Literature", Elchin Mehraliyev's "The Karabakh Theme in Azerbaijani Literature: Idea and Artistic Features", and Marziya Najafova's "Our Poetry's Karabakh War – Patriotic War", as well as in hundreds of scientific articles, various aspects of the issue have been clarified. However, we have not encountered a separate research study dedicated to the use of nature details in poetic works on the Karabakh theme. Within the scope of this article, we will attempt to address this issue scientifically.

Literary scholar T.Alishanoghlu expressed his unique perspective on the Karabakh theme, writing: "The poetry of lamentation, the literature of cry, Khojaly … the pen has reached places where it falters; whatever we wrote, wherever we directed it, we have ended up at Karabakh. Sometimes, inner censorship has not allowed it. The state of helplessness, the deficiency complex we lived through, the syndrome of incompleteness, created psychological barriers. The voice of poetry became muffled. Novel characters drowned within themselves, story plots hit dead ends and could not escape…" [1, p. 14]. However, our poets wrote, created, and tried to heal the bleeding wound. Hundreds of poetic works dedicated to the theme emerged, spanning every genre from folk songs to epics. To claim that all of these were perfect examples would be a mistake. Most of these poems were forgotten the day after their publication. Among the writers of these poems were both seasoned poets and emerging ones.

When Fikrat Goja picked up his pen, the "brotherly" great country was still experiencing its flourishing era. Perhaps those who claim that he aged on the poetic stage of two different eras are not mistaken. After the restoration of Azerbaijan's independence, the unique style of the poet did not change. However, new themes were added. As a citizen-poet, Karabakh became the central theme of his works. Perhaps this is why, when the burden of Karabakh's sorrow became too heavy for his pen, the People's Poet transitioned from verse to prose, replacing poetry with stories, novels, and dramas. Alongside F.Goja's numerous poems dedicated to Karabakh, he also wrote epics such as "Martyrs' Alley", "Ballad of a Soldier", and "The Sons Who Carried the Flag". The epic "Martyrs' Alley" is dedicated to Azerbaijan's National Hero Chingiz Mustafayev, who was not only a witness to the events in Karabakh but also captured them on his video camera, crying out to Azerbaijan and the world. Tragically, he lost his life to enemy bullets during a new filming.

The epic begins with Chingiz expressing regret over the injustices in Karabakh and the loss of territories due to the incompetence of the negligent leadership. He emphasizes that the Azerbaijani people and leadership at the time were far superior to what was essentially a "handful" of enemies. The homeland is betrayed by treachery. In subsequent

episodes, we see the "Karabakh Karbala" of Khojaly and Chingiz capturing it on his camera. The horror of the tragedy freezes Chingiz's blood, and the poet once again turns to nature:

Körpə bir qız qar üstündə
Donub zərif çiçək kimi,
Çingizin qolları üstə
Ölüm yuxusunda yatır
balaca bir mələk kimi.
Yerlə göyün arasında
Dəhşət içrə Çingiz çaşıb
tale kimi, fələk kimi. [7, p. 314]

Meaning of the poem:

The image of a little girl frozen on the snow evokes a chilling sense of innocence lost amidst the brutality of war. Comparing her to a delicate flower highlights her fragility and the stark contrast between her purity and the harshness of her surroundings.

"I have forgotten how to smile; I will smile when I avenge Khojaly," said the poet.

When the first sounds of victory were heard, the poet once again turned to his pen. The news of victory perhaps soothed his weary heart, his now aged and frail nerves. With its last strength, the pen wrote the song of triumph. During those days, the poet did not forget that everywhere was Karabakh. This land is enough for all of us. This land, made even more precious and dear to us by the blood of those who died for it, belongs to us all.

Qonşu torpağını zorla alanı
Kül eylər, üstündə bitər O Torpaq!
Yaşarsan, görərsən gələndə vaxtı...
Hər kəs O Torpaqdı – O Qarabağdı! [2, p. 7]

Meaning of the poem:

The poet suggests that those who take their neighbor's land by force will ultimately face destruction and failure. The phrase "kül eylər" (turns to ashes) symbolizes the inevitable downfall of aggressors. The land, despite being forcefully taken, will reject the oppressor, as if it belongs to its rightful owners by nature.

Poet Alamdar Guluzade is one of the artists who frequently addresses the topic of Karabakh. His poems, such as "Martyr's City" and "Karabakh Game", are notable works. The poem "Martyr's City" is dedicated to one of the darkest chapters in human history, the Khojaly tragedy, which is considered the pinnacle of injustice and inhumanity. The poet also lost his father on that bloody night. This unforgettable event deeply wounded the poet, just as it profoundly shook everyone with a sense of humanity. It compelled him to inscribe his most profound emotions into the history of Azerbaijani literature with the "blood of his pen." If we were to describe the poet's entire body of work as a "Karabakh Chronicle," this poem might well serve as its prelude. In the poem, the poet skillfully employs vivid depictions of nature to lyrically convey the pain and sorrow of the tragedy, creating a profound emotional resonance.

Dünyanın baharı qışdan seçilmir,
Çillədə yağan qar nə bitirəcək?
Bu dərdi hər ölkə daşıya bilmir,
Bir qələm çiyninə nə götürəcək? [8, p. 7]

Meaning of the poem:

The poet starts by suggesting that the distinction between spring and winter, symbolizing hope and despair, is not always clear. This could be interpreted as the difficulty in seeing a way out of suffering, where even hope (spring) and despair (winter) blend together in the harsh realities of life.

The poet emphasizes that the world lacks justice and seems to anticipate what a bloody, dark night might bring. Snow, winter cold, pain, and inevitable death are symbols in this context. The poet knows that the burden of the events occurring on this bloody night cannot be carried by the pen. M.Najafova, commenting on the poem Şəhid şəhər, refers to it as an "elegy" not only for the people of Khojaly but for all our lands. She says, "Şəhid şəhər" is a history textbook written in blood, addressed to my future. It is not just the tragedy of Khojaly but also the 'martyrdom' of our lost lands, which fell victim to betrayal by the enemies. It is not only the martyrs of Khojaly but also the elegy for all the occupied territories of ours. It is not just the poet's voice but the voice of the children of this nation, raised to the heavens, the sound of our burning hearts and the sighs of our unfulfilled desires [6, p. 37]. The poet seems to intensify the emotional impact of the work by incorporating elegiac bayati verses in certain parts of the poem. In this, nature plays a central role in expressing pain and suffering through its artistic effectiveness:

Dərə sızlar, döş mələr,
Daşda qaldı eşmələr.
Bu üzdə gözümdədir
O üzdəki çeşmələr. [8, p. 21]

Meaning of the poem:

This poem expresses deep sorrow and a sense of loss. The valley cries, the chest wails" evokes feelings of grief, as though nature itself is mourning. The "Daşda qaldı eşmələr" ("The traces are left on the stone") suggests that the pain and memories are

permanent, imprinted in the surroundings, impossible to erase. The final line, "On this face, it is in my eyes; the springs on that face" reflects the contrast between the present and the past – while the poet may still be haunted by the lost, painful memories, the tears or "springs" from the past remain vivid in their mind.

One of the poems dedicated to the Xojali (Khojaly) tragedy is "Khojaly Symphony" by Nurangiz Gun. The title "symphony" does not refer to a typical musical composition but is meant to convey the enormity of the tragedy's pain. The poem is written within the colorful possibilities of free verse, reflecting Nurangiz Gun's unique style. At various moments, the poet turns to nature, sometimes blaming it, sometimes making it a witness, seeking its help to escape the weight of the tragedy. However, nature here is powerless, "helpless," and "defenseless." Through the figure of Nurangiz Gun, nature has no answer to give to the Azerbaijani woman or mother.

Ah, yetim baxır nəbatat...
O küknar hələ də ağlayır...
Yonur-tökür saçlarını yoncalar,
o balaca qız üçün.
Çöl boyu qaçışan
"can gülüm can" oynayan uşaqlarçın
darıxır yoncalar... ağaclar!
Bu ayrılıq felinə Sizsiniz günahkar,
Bəşəri Zalımlar! [3, s. 7]

Meaning of the poem:

The speaker depicts the natural world – trees, grass, and plants – as witnesses to the suffering of the innocent, especially the children. The "yetim" (or orphan) gaze of nature represents the lost innocence and the devastation caused by the tragedy. The "küknar" (fir tree) continues to cry, as it remains a symbol of the pain and mourning that has not yet ceased. The image of "yonclar" (weeds or grass) "burning and shedding their hair" symbolizes the helplessness of nature, which, in its innocence, cannot prevent the suffering of the child.

After the Khojaly massacre, the tragic state of Karabakh, where even a single flower finds it hard to bloom, is horrifying. Nature, bewildered by the actions of the "Human Tyrants," bears the anguish of separation from its literary inhabitants. The poet writes with deep heartache about the most painful aspect of the tragedy – the transformation of children into targets and victims. Even nature, mourning the loss of those children, knows the perpetrators very well; it is aware of the human, the barbaric killers' address.

In the poem, through the voice of the lyrical hero, the author's emotions, thoughts, and desires are expressed. Through the character, Nurangiz Gun reveals the points she wants to convey to the reader. The description of the tragic fate of the children murdered in the Xojali massacre by the author is impossible to read without heartache.

The poet Alirza Hasrat's "Gunpowder-scented Flower", a lyrical-philosophical poem, was written after our great victory in the Second Karabakh War. The lyrical hero of the poem blends the pain of years with the sweet taste of victory. The poet symbolizes the blood of martyrs under the concept of a "gunpowder-scented flower." The poem is rich in symbolism throughout. Hasrat, like other poets, turns to nature to describe the development of events. In various parts of the poem, the poet directs his focus to nature to capture both the beauty of Karabakh and the long-standing longing experienced over the years:

Qanadıyla Günəşi yelpikləyən o quşun, –
Ahından köz götürüb addımlayırdı qoşun.
Hər şəhidin köksündə çiçəkləyəndə qurşun,
Yaxanıza medaltək siz də taxın Günəşi. [4, s. 20]

Meaning of the poem:

The bird here can be seen as a symbol of hope, freedom, or defiance, trying to bring light or hope (the Sun) amidst the darkness or destruction of war.

The soldiers or warriors are depicted as enduring great pain and suffering ("groans"), but they persist, driven by their duty, almost as though the pain fuels their advance, symbolized by "embers" (the remnants of burning grief and determination).

This powerful line symbolizes the sacrifice of the martyrs. The "blooms" refer to the blossoming of lives lost to violence, with "bullets" representing the cause of death. The image of blooming amidst death suggests the transformation of pain into honor and remembrance.

This line encourages those who remain behind to honor the fallen by symbolically wearing the "Sun" (hope, light, or the legacy of the martyrs) as a medal, carrying forward the sacrifice and spirit of those who died.

The poet, who compares the attack of the heroic Azerbaijani army to the wrath of the legendary Simurgh and the Emerald bird, describes how the blood of every brave soldier, struck by enemy bullets, blossoms like a flower on the homeland's soil when their chest becomes the target of the enemy. We are the children of the Land of Fire, and fire flows through our veins. Therefore, the expression "wear the Sun like a medal on your chest" should not seem like an exaggeration. The strength of the Azerbaijani

man derives from fire and the Sun. His fury also rains down on the enemy as fire.

Düşmən öz ətəyini özünə yelpik tutar,
Hər yanı sarı sünbül, bağ-bağat, çəltik tutar.
Xarıbülbül başını bundan belə dik tutar,
Millətin Qarabağa qayıdışı başladı. [4, s.22]

Meaning of the poem:

This line suggests that the enemy is trying to manipulate or take control of the land, symbolized by their "skirt" which they are fanning themselves with. It represents an attempt to dominate or change the nature of the land.

The poet paints a picture of fertile land, rich with golden wheat, gardens, and rice fields. This is a symbol of prosperity and growth, contrasting with the previous image of manipulation. It implies the natural beauty and bounty of the land, which remains resilient despite attempts to take control.

The "Xarıbülbül" is a symbolic flower of Karabakh, representing the spirit and pride of the region. The line indicates that, after the struggles and challenges, the flower now "holds its head high," symbolizing pride, strength, and resilience. The land and its people are reclaiming their dignity and autonomy.

The final line signifies the return of the people to Karabakh, the return to their roots, their homeland. It marks the beginning of the reclamation of Karabakh by the Azerbaijani people.

As we know, after the great victory, the Khari-Bulbul flower finally received the recognition it deserved over the years – it became the symbol of victory. For years, the land of Karabakh, waiting with its head bowed for its eternal and everlasting inhabitants, seemed to straighten up with the first steps of the soldiers, and the homeland once again blossomed and revived with the first echoes of return. The Khari-Bulbul flower, no longer bowing its head, bloomed even more beautifully, shining not only on the soldiers' chests but now on the chests of all Azerbaijanis.

One of the artists who has never remained indifferent to the Karabakh war, and who has been echoing the voice of the people since the early years of the war, is Firuze Mammadli. "Firuze Mammadli's poetry (and even her prose) is, from beginning to end, an artistic-aesthetic expression of the theme of citizenship. Whatever she writes, her topics ultimately come to one point: the pain and sufferings of her birthplace, the bloodied mothers and sisters, the martyrs' sons of the homeland, the looted homes, the ruined, wind-scattered villages, and in the background, the savage, bloodthirsty enemy – the Armenian figure" [6, p. 41].

Even in 1988, when talking about the events in the Topkhana forest, Firuze Mammadli demonstrated her understanding of the Armenian nature and expressed her astonishment at the Armenian claim to the ancient lands and national places of our ancestors. This astonishment is expressed in the poet's poem "Ağ Ulus – Aqulis – Əylis.":

"Aqulis" – deyirlər, bu – "Ağ ulus"dur,
Ad özü səsləyir: "Gəl məni ara".
"Ağ ulus" – "böyük kənd, oba" deməkdir,
Canım, "ulus" hara, erməni hara?! [5, p. 197]

Meaning of the poem:

In this poem, the poet reflects on the confusion and disbelief surrounding the claim of Armenians to certain territories. The term "Aqulis" (or "Ağ Ulus" in Azerbaijani) is referenced, which translates to "White Nation" or "Great Village, Settlement." The poet questions the legitimacy of this claim, asking, "Where does 'ulus' (nation) belong, and where does the Armenian belong?" This rhetorical question highlights the poet's disbelief that the Armenian people, who have no historical or cultural connection to these lands, are laying claim to them.

By using the phrase "Ağ ulus" or "great village," the poet is emphasizing that the land in question has been a part of Azerbaijani heritage for centuries, and it is inconceivable to associate it with the Armenians.

As is known, place names are a part of the nature motif. Here, the poet discusses the history of the village of Aylis and cannot comprehend its current different name given by the Armenians. The poet is surprised by the ancient Turkish word "ulus" (nation) being used by Armenians. Furthermore, in many of the poet's works, such as "Azerbaijan in Flames," "On the Paths of Freedom," "Migration," "Martyrs' Graves," "Immortals, or 37–57," "The Revenge Will Be Harsh on That Day," "The Battle is Waged," "Get Angry, For God's Sake," "Lachin," "My Revenge is Shusha," and many others, the suffering of Karabakh is portrayed from various perspectives. The poet's longing for his homeland is conveyed through the power of his pen.

In the poet's work, the theme of Karabakh existed even before the deterioration of historical Armenian-Azerbaijani relations. The poet, who depicted Karabakh as a land of villages and settlements, was powerless in the face of Karabakh's beauty; his only strength was to describe it with his pen. At that time, many intellectuals, including F. Mammadli, sensed that this beauty might also be Karabakh's "curse." Perhaps that is why there was a rush to write works about Karabakh.

A. Rafiyeva wrote: "In some works, the impact of the war's disaster on both the country and

individuals is discussed. These works are considered psychological due to their profound emotional depth. In these psychological works, the main characters are those whose lives were changed by war. Writers, by cursing the disasters that befall these characters, directly show an artistic stance against wars, which are the greatest calamity of the world. War, in the end, brings the destruction of society. Artists who sense this, in fact, call on humanity to avoid wars." The scholar emphasizes that war is one of the most significant factors influencing the psychology of a period and its people.

Conclusions. Karabakh was a wound that our people believed would never heal. Perhaps that is why Karabakh poetry was primarily built on pessimism. Regardless of the theme, nature motifs are often decorations of the subject matter. In our opinion, the prominence of nature motifs in poems dedicated to Karabakh is not just a traditional appeal to nature by poets, but also a significant reflection of Karabakh's mysterious nature. Among the hundreds of examples dedicated to the issue, there is not a single poem where the poet does not turn to nature to enhance the emotional impact.

Bibliography:

1. Alishanoghlu T. Qalibiyyət və ədəbiyyatın dərsləri (Zəfər günü tezisləri). // *Ədəbiyyat qəzeti*, Bakı, 2020. 12 dekabr. № 18. S. 14–15.
2. Baylar S. "Zəfər çələngi" şeir antologiyası. Naxçıvan nəşriyyatı, Bakı, 2020. 308 s.
3. Gun N. Xocalı simfoniyası. // *"Azərbaycan" qəzeti*, Bakı, 2005. 26 fevral, № 15. S. 7.
4. Hasrat Ə. Barıt qoxulu çiçək. // *Ədəbiyyat qəzeti*, Bakı, 2021. 20 fevral, № 20. S. 20–21.
5. Mammadli F. Əsərləri. Nurlan, Bakı, 2016. X Cilddə, VIII C. 427 s.
6. Najafova M. Poeziyamızın Qarabağ savaşı – Vətən müharibəsi. Elm və təhsil, Bakı, 2021. 272 s.
7. Goca F. Seçilmim əsərləri. Unit Print, Bakı, 2015. IX Cilddə, VI C. 367s.
8. Guluzade Ə. Şəhid şəhər. Ozan, Bakı, 1998. 68 s.
9. Rəfiyeva A. Ən yeni dövr Azərbaycan romanında Qarabağ müharibəsi mövzusu. // Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası M. Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Filologiya məsələləri, Bakı, 2024. № 9. 449–455 s.
10. Sharifova S. Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatında Qarabağ mövzusunu əks etdirən əsərlərin janr xüsusiyyəti, problematikası, obrazları və bədii dili. Elm və təhsil, Bakı, 2022. 444 s.
11. Catherine Calloway. War in Literature and Drama. Last reviewed: 11 January 2018, Last modified: 11 January 2018. DOI: 10.1093/obo/9780199791279-0004 URL: https://surl.li/joagpo
12. Maja-Isabella. War Literature. Nov 24, 2020 URL: https://surl.li/vdgltt

Валієва Дж. Е. ВИКОРИСТАННЯ ДЕТАЛЕЙ ПРИРОДИ В ПОЕТИЧНОМУ ВІДОБРАЖЕННІ КАРАБАХСЬКИХ ПОДІЙ (У ПОЕМАХ ТА ЕПОСАХ)

Основною метою статті є дослідження використання природи в поетичному відображенні. Отже, стаття присвячена використанню природи в поетичному відображенні карабахських подій. Немає жодного століття в історії, яке б не було свідком війни, яка тягнула людське суспільство на межу знищення. Деякі моменти визначені в статті. Насправді, коли люди навчилися тримати каміння, вони також навчилися кидати їх в інших. Бажання мати більше, людська жадібність призвели до незліченних воєн, які руйнували людей, домівки, міста та історичні пам'ятки. Крім того, більшість найдавніших відомих літературних творів, як у світовій літературі, так і в азербайджанській літературі, присвячені темі битв, війн, героїзму. «Іліада» та «Одіссея» в грецькій літературі, «Книга Дада Коркута», «Манас», «Гільгамеш» та інші епоси є прикладами героїки, присвяченої великим конфліктам і війнам і відкритим, обговорюваним також у дослідженні.

Лірика найшвидше реагує на події. Експресивний характер жанру дозволяє творцеві коротко й лаконічно зображати події, що робить такі твори більш запам'ятовуваними та забезпечує їх передачу майбутнім поколінням. Події в Карабасі являють собою одну з найбільших несправедливостей, яких може зазнати нація. Понад 30 років історії, пов'язаної з цими подіями, надихнули тисячі віршів, епічних і прозових творів в азербайджанській літературі, як основній, так і другорядній. У таких творах природа часто виступає в ролі центрального героя. Прекрасна природа Карабаху надихає творців, роблячи їх роботи більш зворушливими та художньо сильними. У статті визначено особливості звернення до деталей природи в поемах і епосах, присвячених карабаській війні, на прикладах наведено аналіз використання природи в поетичному відображенні.

Прикладне значення: матеріал може бути використаний на лекціях та семінарах у вищих навчальних закладах.

Ключові слова: *вірш, епос, природа, соціальна лірика.*

UDC 811
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/15

Guliyev E. M.
Institute of Manuscripts named after Muhammad Fuzuli
of the National Academy of Sciences of Azerbaijan

POETIC MEANING OF "FATHERLAND" AND "AZERBAYAN" IN THE PRESS OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

The article examines the issues of semantic use of the word "Azerbaijan" in the press since May 28, 1918. As the analysis shows, this word was raised to the highest socio-political status from the point of view of the state. It was determined that it became the name and oath of the first independent, free, tolerant Democratic Republic in the Muslim East. It was revealed that in journalism this concept, having risen to the heights of artistic mastery, was sung by masters of the word with love and respect, with all the poetic passion. As the analysis showed, the word "Azerbaijan", a synonym for the concept of homeland, became a symbol of unity, integrity, strength and courage of the nation, which was divided for centuries, captured and tortured by empires. The analysis showed that the words "Homeland" and "Azerbaijan" in the works of poets of national independence of the Republic period contain new philosophical thoughts and poetic merits. This became propaganda of the ideology of Azerbaijani statehood. Poets Muhammad Hadi, Huseyn Javid, Abdullah Shaig, Jafar Jabbarli, Ahmed Javad, Umghulsum Sadigzade, Ali Yusif tried to express their ideas in the field of poetry, in the artistic description of the processes taking place in the country. It was revealed that with the help of these ideas they expressed their patriotic feelings and emotions, their attitude to the homeland. Thus, Muhammad Hadi, who honored the memory of those who accepted a martyr's death for the cause of the homeland, calls for the preservation of the achieved national freedom, while Abdullah Shaig calls on us to protect this freedom, rooted in Turkism and Turanism, and to further strengthen the achieved successes. Ahmad Javad, as a poet of independence, sang the victories of the nation and the people at the cost of their blood and life in the struggle they waged. Ali Yusif, Aliabbas Muznib, Ali Shovgi in their works spoke out against internal and external enemies through their poetic language, deepening the national self-awareness of the people, striving to form love for the homeland and freedom in the public consciousness. The analysis showed that the work of each poet is distinguished by its uniqueness and rich artistic imagery. It is concluded that the common spirit, love for the homeland, determination are clearly expressed here. The article examines in detail the work of poets of the Republican era, analyzes their work and makes the necessary conclusions.

Key words: *Azerbaijan, homeland, republic, national independence, poetry.*

Relevance of the problem and degree of development. Among the young and talented poets in the poetry of the Republic period, Ahmad Javad, Jafar Jabbarzade, Abdulla Shaig, Aliabbas Muznib, Ali Shovgi, Badraddin Seyidzade, Feyzulla Sajid, Mahammad Umid Ganjali, Abdul Rahman Dai, Ali Yusif Rai, Balagardash Murshid, Ganjali Davud, Ali Mastan, Rashid Efendizade, Hilal Sahir, Ibrahim Tahir, A. A. Afshar and others were known and loved for their poetic examples written on the theme of patriotism. The creativity of poets who wrote and created during the People's Republic has been the object of interest of many researchers. Among them, Nazif Gahramanli, Islam Aghayev, Elchin Galiboglu, J. Guliyeva and other researchers can be cited. The work of Ahmad Javad, Ali Yusif, Aliabbas Muznib, Abdulla Shaig, Ali Shovgi, R. Efendizadeh, Ali Mastan and other poets has been studied, however, this issue has not been fully resolved in the indicated direction. The artistic expression of issues such as homeland and land, people and independence, struggle for freedom, the images and ideas formed here, and plot lines can become a serious source of experience for today's literature.

The purpose of the study is the analysis of the poetic merits of the meaning of "homeland" and "Azerbaijan" in the press of the Republic of Azerbaijan.

Among the methods of the study, monographic analysis is a literary analysis of the work of the poets and publicists whose names are mentioned based on a systematic approach.

Main part.

Patriotic ideas in the works of Ahmad Javad and Ali Yusif, powerful representatives of our independence poetry.

The National Council of the country declared its rights and freedoms to the whole world by naming

the independent and free People's Republic of Azerbaijan in the South-East of Transcaucasia with the "Declaration of Independence". Among our poets, one of the powerful representatives of our independence poetry, who wrote the first poem about our National Council – Ahmed Javad "Brother!" In his poem dedicated to "Our National Council" and published in the 41st issue of "Azerbaijan" newspaper in 1918, he said with a loud voice, enthusiasm and shouting:

"Sən çıx bu minbərdən doğruyu söylə,
Yalvarma kimsəyə, Tanrıdan başqa!
Küskünsə taleyin, sən ona küsmə,
Dinlətdir səsini, çalış, çabala!...

Bu bəxtsiz millətin tatdığı acı,
Çalış, əlac olsun, diriltsin onu.
Düşmən başındakı o zəfər tacı,
Görsün ki, irqimin degildir sonu!

Qüvvəti vicdandan, nuru həqdən al,
Hidayət etməyə yol azanları.
Gəlməsin yardımsız qəlbinə məlal,
Yardım: minarələr, sübh əzanları...

Təmiz alnındakı tozu, toprağı,
Haqq üçün açdığın əllərinlə sil!
Vətən bir fidandır, yaşıl bayrağı,
Soldurmaq sənin əlindədir. Bil!

"Get out of this pulpit and tell the truth,
Don't beg anyone but God!"
If fate resents you, don't resent it,
Listen to your voice, work, strive! …

The pain experienced by this unfortunate nation,
Try to cure it, revive it.
That crown of victory on the enemy's head,
Let him see that my race is not the end!

Take strength from conscience, light from truth,
Those who go astray to guidance.
Don't let it come to your unaided heart,
help: minarets, call to prayer...

Wipe the dust and soil from your clean forehead
with your hands that you opened for the truth!
Motherland is a sapling,
İts green flag is in your hands. Know! [2, 3].

As the author mentioned, the pulpit was the most optimal and real means of conveying one's right and voice from the holy place to the society in a time when there was no electronic media, radio and television, and internet communications. The poet wishes the National Council, which created, approved and declared the Republic of Azerbaijan to the whole world, not to bow to anyone, not to beg, not to speak the truth. But what is the truth?

In his poem "To our National Council", Ahmet Javad talks about the bitter, resentful fate and past of the homeland, the nation, turns to tomorrow and the future with the call "Listen to your voice, work, strive!" does. When he said, "The motherland is a seedling", he called on the people, the citizens of Azerbaijan, to protect it, to keep it alive, to ensure its development and to stand in its service with

The poet's "Brother!" – his poetic call to the founders of the Republic called "To our National Council" was the dictate of millions of hearts beating with the desire for independence, the audible voice of the environment and time.

Another young and talented independence poet Ali Yusif (1900–1937) was known and loved for his poems glorifying the Republic of Azerbaijan. The first pen experiences of the writer, who became famous under the pseudonym Rai, were published in the newspaper "Haqiqati-afkar" (1911–1912) under the editor-in-chief of his father Mirza Jalal Yusifzadeh, "School" (1911–1920) published under the editorship of Gafur Rashad Mirzazadeh, as well as "Light". (1911–1912), "Gurtuluş" (1915), "Brotherly Help" magazines can be found. Literary critic-scientist Nazif Kahramanli in his monograph entitled "Ali Yusif, Lover of Homeland and Independence" [4] elaborated on the life and creativity of the poet and highly valued the poetry of the Republic period from the idea-aesthetic point of view. In the poem "Azerbaijani" written by Ali Yusif in the first months of the Republic with an appeal to the respected Nasib Bey Yusifbeyli, the praise of national independence was given a lot of space, he said with firm confidence that the star of independence will be eternal and will not fade, and he wrote welcoming Azerbaijan's independence and freedom while cherishing the great name of the motherland.

Bu gün sən də insanlığa addım atdın,
Müstəqilən yaşamanı salamlatdın.
Bundan sonra Azərbaycan ölkəsində,
İstiqlalın, hürriyyətin kölgəsində
Sənin dəxi bir müqəddəs vətənin var,
Bayrağın var, bulutlardan yuca qalxar.
İstiqlalın Şərqə işıq salacaqdır,
Sənin dəxi Milli Şuran olacaqdır.
Şimdi sənin daşıdığın böyük adı,
Alqışlayor Qafqasiyanın dağı, taşı.
Xəzər suyu bayrağını salamladı,
Sevin, azad Azərbaycan vətəndaşı

Today you also stepped into humanity,
You welcomed independent living.

After that, in the country of Azerbaijan,
İn the shadow of independence and freedom,
You have a holy homeland, you have a flag,
İt rises above the clouds.
Your independence will shine in the East,
And your inner will be the National Council.
Now the great name that you bear,
The mountain of the Caucasus, is applauding.
The Caspian water saluted the flag,
Rejoice, free citizen of Azerbaijan [7, 2].

Today you also stepped into humanity, you welcomed independent living. After that, in the country of Azerbaijan, in the shadow of independence and freedom, you have a holy homeland, you have a flag, it rises above the clouds. Your independence will shine in the East, and your inner will be the National Council. Now the great name that you bear, the mountain of the Caucasus, is applauding. The Caspian water saluted the flag, Rejoice, free citizen of Azerbaijan.

Ali Yusif, who created the poetic landscape of the independence of the independent country of Azerbaijan, of the free citizen of Azerbaijan, of its flag flying higher than the clouds, of the Caucasus mountains welcoming the solemnity of this holy homeland, of the rippling waters of the Caspian Sea greeting the flag of freedom with love and sincerity, with his poem "Azerbaijani" he explained the importance and importance of political events to the deniers and skeptics. At a time when a certain part of the well-known poets said "let's think a little" and expressed the opinion that Azerbaijan cannot live independently, especially to young people, Ali Yusif dedicated his poem to Nasib Bey Yusifbeyli, the Minister of Public Education of the People's Republic, who worked with dignity as the Prime Minister, called to love and appreciate the national independence that destiny has given.

Ali Yusif's poem "Azerbaijani" is the destiny of a nation that glorifies the freedom and independence of the motherland, and unites the dreams of all Azerbaijanis, the harmony of their hearts and souls, as proud, majestic, invincible as Mountain Rivers, pure, transparent, sad songs as spring water.

The publicist work of Aliabbas Mutallibzadeh Muznib.

One of the most active poets of the republic period is the well-known publicist, writer, and editor Aliabbas Mutallibzade Muznib (1883–1938). In 1919, he was the editor-in-chief of the cultural and art-oriented monthly "Euragi-nafisa" magazine founded by the outstanding artist Zulfugar Bey Hajibeyli, six issues of the magazine were published in March-August. Aliabbas Muznib, in addition to publishing the texts of national songs and marches, also published his poem "Azerbaijan" under the rubric "Literature" on the first page of the collection. First of all, it should be emphasized that Aliabbas Muznib's poem "Azerbaijan" was published in the textbook "Turkish Wreath" in 1919, which was prepared and compiled by the great pedagogue, public teacher Abdulla Shaig Talibzade for the "third and fourth grades of Rushti and Edadi schools" and was printed at the government printing house in Baku. "Homeland" is the first lyrical example in the first section. In the textbook, Abdulla Shaik even cited Aliabbas Muznib's work "Azerbaijan" from his poem "The Burning Voice of the Motherland".

A. Muznib's poem "Azerbaijan" is a couplet consisting of eight stanzas. It is interesting that the title of the appendix of the same name is called "This country" instead of "Azerbaijan". It can be assumed that although the poem was first written with the title "This country", it was replaced by the name "Azerbaijan" before publication. Although the first and last names of the poem are synonymous, the reasons for the name change are natural and obvious. A. Muznib wrote in his poem "Azerbaijan":

"Azerbaijan: a garden of steel arms,
This country is a flower garden of Bakikhans!
This country is the grave of Mohammad Khan,
Ahmad Khan, Javad Khan!

The Turanian race has flourished in this country,
Raised the flag of manhood,
Made the world crazy with zeal,
This country is a statue of heroes....

Pull, pull, you broken hand, pull,
Pour, spill, traitorous eye, come out, pour,
Bend, bend, oh soul, bend down, bend,
This country is the court of muezzins.

Our God has three painted flags,
Every handful of land is our Kaaba,
Every traitor and scoundrel do not like this place,
This country is a treasure of the righteous" [3, 1].

At the end of the poem published in the collection, the author wrote "Baku, 16 Tammuz (July) 1919. A. Muznib" and equated the date of publication of the magazine with the time of writing of his work.

It should be noted that Aliabbas Muznib's poem "Azerbaijan" was first transliterated from the Arabic script into the modern alphabet by doctor of philology, professor Islam Agayev, and published in "Alabbas Muznib: life, creativity, selections from his works" in his monograph [1, 111–112]. When

comparing the original source of A. Muznib's poem "Azerbaijan" with I. Agayev's version, it is observed that some words are misread, and it is impossible to ignore the problem by pointing out that this situation is repeated in later editions. For example: the word "mashqati" meaning "historic areas" at the end of the first stanza, third stanza of A. Muznib's poem "Azerbaijan" – "dwelling" in the book "Alabbas Muznib: life, creativity, selections from his works" by I. Agayev, the third stanza of the second stanza at the end of the verse, instead of "dunatmish" (humiliated) – equipped, in the third verse of the fifth stanza, instead of "Turanlık", "Turanlığı", in the first stanza of the seventh stanza, instead of "syn" (to break), "you" in the book, in the third stanza of the same stanza, instead of "oh soul" – "Hey Chak" and other words were distorted during reading and the content, harmony and flow of the poem were seriously damaged. Unfortunately, instead of correcting the errors in the new editions, the mistakes made in the mentioned book of I. Agayev were repeated.

In the poem "Azerbaijan", Aliabbas Muznib emphasized that the linguist of the Turanic race, Turanic tribe, reflecting the history of a nation, pages of heroism and struggle, is his beloved, brave homeland and country, our place of worship, our deity – our three-colored flag, every handful of land of the homeland. – He was not able to embody our Kaaba with high rock, capacious content and poetic pathos.

One of the most emotional, effective, lyrical examples dedicated to the Motherland, Azerbaijan in the poetry of the republic era, which makes patriotic hearts beat with pride, is the poem "Burning Voice of the Motherland" published in the first issue of the newspaper "Istiqlal" in 1919 by the national-spirited poet Abdulla Shaig Talibzade. This work can be called a lyrical poem dedicated to the historical past of the homeland, the struggle for freedom, and the formation of national identity. Instead of the introduction of his work, the author dwells on the part of his homeland, unravels memories, and writes with special emphasis on moments that strengthen the sense of pride of modern youth.

I used to look at the Altai Mountains from the top of the high, snowy mountains. I would ask you from the grass, from the countryside, from the mountains and stones, with a hot heart. I was jealous of you in every land, because you had love for the country. As I looked at that nine-brick flag, my heart was filled with love and consolation. On that day, Elkhan's army moved like a storm, saying "power". The feeling of greeting that storm, It does not increase, it does not decrease.

The poet ascends to the heights of history and observes the Altai, praises the power of the Elkhan army (the state of the Elkhanids), which appeared in the middle of the 13th century, likened the Altun army of the country's first Elkhan – Hulaku Khan Bayjun, who marched towards the East with his spotless flag, to a "storm". From Darban to the Persian Gulf, from the Amu Darya to Egypt the capital of the Hulakuler state, which included about 100,000 people, was first Maragha, and later the city of Tabriz. Abdulla Shaik spoke about the glory, power, and conquest of the great khaganate of the Elkhanis (Hulakuler), who belonged to the same lineage as the Turks of Azerbaijan, in his poem "The Burning Voice of the Country". While welcoming the birth of the People's Republic in a difficult and complex socio-political environment by reminding with a sense of pride that it has a historical past, and valuing it as a legitimate continuation of the historical process, the husbands of Azerbaijan, who carry the genes and blood of the heirs of the "Elkhanis", "Hulakus", and "Golden Army" in their veins and souls, expressed his confidence that his heroes would protect and keep the homeland alive.

The idea of homeland in the work of the national poet Abdulla Shaig Talibzadeh.

Abdulla Shaig affectionately addresses the great and holy motherland when he says "My motherland", calls his people the successor of the "Elkhanis" generation, draws attention to the victories and glory of this generation in history, and emphasizes that today there are enough heroes waiting for an opportunity to save the homeland. When the author said "Savages of the five worlds", he undoubtedly meant the aggressive, invading, predatory states of the five continents. "Burning Voice of the Motherland" written by Abdulla Shaig Talibzade "for the third and fourth grades of Rushdi and Edadi schools" and published in 1919 at the Government Printing House in Baku, which is considered a great event of its time, "Turkish Wreath" on pages 19–28 In the first issue of "Istiqlal" newspaper in 1919, only 37 stanzas of the work, which consisted of 39 stanzas, were included in "Turkish Garland". These are the last two stanzas that were "forgotten" in the book version of the poem published during the author's lifetime:

"Those hands that won't save you today,
Those tongues that won't understand you even today,
That heart that won't beat for you,
That foot that won't connect saying "Motherland".
Let it be dyed in blood;
Let the one you love mourn,

Let her cry for her mother,
Let her hair fall, let her cry like you!" (5, 4).

Although the last two stanzas of Abdulla Shaig's poem "Burning Voice of the Motherland" end with emotional lines, cursing and hatred for those who are indifferent to the motherland, the eulogy and sympathy for the patriotic brave sons, patriotic heroes, and brave husbands is being felt and appreciated. It can be assumed that the last two stanzas of A. Shaig's poem "Burning Voice of the Motherland" were shortened during the editing process of the book at the Government printing house, the transition from a militant mood to a pessimistic platform was not approved, more precisely, it was not accepted by the publisher. One point can be emphasized that the book "Turkish Wreath" [8] by A. Shaig was compiled and transliterated by Arzu Ahmed Hajiyeva, Ph.D. in philology and published in 2024 by the "Science and Education" publishing house, but compared to the newspaper version, "The Burning Voice of the Motherland" about the last two clauses of "forgotten", there was no need for a note or comment by the compiler.

Love for the Republic and independence in Ali Shovgi Sheikhzamanli's works about the homeland.

One of the young poets of the era, who regularly appeared in the press of the republic era with his poems written in the spirit of patriotism, raised the feeling of patriotism in people, and instilled love and sympathy for the national state and its attributes, was Ali Shovgi Sheykhzamanli (1882–1925), born in the land of Ganja. In Ali Shovkin's poetry, we also observe clear critical notes parallel to the manifestation of love and affection for the Republic and independence. His poem "Azerbaijan", written by him on July 19, 1919 in Baku, is characteristic from this point of view:

"You raised the flag saying that
I am Turkish, you attacked the enemy
Like a lion, you gave your life for your country,
Did you lose your life, was this passion, this
glory?" [9, 3].

This poem is perhaps a poetic portrait of the worst days of the Azerbaijan Republic. The national government has just been established in the country, and the power structures of the state have not been sufficiently strengthened. Internal and external forces unite and circulate the practice of tyranny, chaos and arbitrariness in the social and political environment. The rise of hostile elements in Lankaran, Karabakh, Iravan, Nakhchivan, aggressive actions from neighboring countries worried ordinary people. Although they sought immediate and continuous help from the central government, they often did not get the necessary and immediate help. The sweet promises of the government officials were not enough to help the people who were subjected to violence, murder and looting. The influence of the poetic word to overcome the syndrome of hopelessness of independence lovers was limitless. With his poem "Azerbaijana", Ali Shovqi bey, although he did not see the desired development and rise in the society, he rightly called the Republic's ministers and members of the government to action, courage, fortitude, and loyalty. A. Shovgi's six-stanza poem "My Country", which he dedicated to Seyidzade Badraddin Efendi, a well-known poet of his time, on July 30, 1919, and which was published five days later in the "Azerbaijan" newspaper, is Jafar Jabbarzade's poem in terms of describing the nature of the country and glorifying the bravery and heroism of people. At the same time, it resonated with the poem "My Beloved Country" (January 1, 1919) published in the same press. As in the poetry of Ali Shovkin, the simplicity, fluidity, and naturalness of the language and style in the poem "Vatanim" attract attention.

The poet, who is not indifferent to the beauty of nature, likened the Motherland to the garden of Paradise, and praised its brave, heroic children and brave husbands with poetic colors and figurative similes. During the period of independence, Ali Shovqi glorified the Republic and the ideas of independence, and remained faithful to his profession and work until the end of his life. With Badraddin Seyidzade's poem of the same name dedicated to Ali Shovqi, the poet stated that he shared his friend's artistic thoughts.

Features of the creativity of the educator and publicist Rashid bey Efendizadeh.

The beauties of Azerbaijan, people's bravery, fighting spirit, patriotism are like a red line through the poetry of the Republic period. As a whole, it would be fair to evaluate this poetry as a resistance movement against centuries-old slave psychology formed in spirituality, mental renewal, love and loyalty to national independence. Rashid Bey Efendizadeh (1863–1942) is one of the intellectuals who published his poems in the press of the republic period. After graduating from the Gori teacher's seminary, he worked as a science-theology and Sharia teacher in the Azerbaijan department of that kindergarten, was seriously engaged in teaching, and published textbooks, recitation books, comedies in the cities of Istanbul, Tbilisi, Baku and Nukha (Sheki). At different times, he wrote "Kindergarten

(Istanbul, 1898, 104 p.), "Basiratul-atfal" (Baku, 1901, 226 p.), "Blood Pot" comedy (Tbilisi, 1904, 84 p.), "Mukhtasar Shariat" (Vol. I, Nukha, 1910, 30 p.; Vol. II, Tiflis, 1910, 96 p.), "Wife Question" (Tbilisi, 1912, 48 p.), "If a neighbor is a neighbor, a blind girl marries" comedy (Baku, 1913, 82 p.), the comedy "Money Madman" (Baku, 1918) and other books were received with interest by the alert and open-minded intellectuals of the time. Rashid Bey Efendizade was also engaged in translation work. He wrote "Rustam and Sohrab" by Firdovsi (Tbilisi, 1906, 56 p.), "Mujarrad dusturul-amaldir" by N. Fadayev (Tbilisi, 1911, 36 p.), "The Miracle of the Beard" from Schiller's "Cam" (Tbilisi, 1914, 26 p.) and translated other works into our mother tongue. Known as a dramatist and pedagogue, he would rarely turn to poetry and verse examples. The poem "Motherland" written by Rashid Bey Efendizadeh in 1919 and published in "Azerbaijan" newspaper was written in a suggestive style. The author did not forget to express his love and discomfort in this work.

Rashid Bey Efendizade was a great intellectual and selfless educator. The goal of all his works is to protect the moral and spiritual values in the society, progress of education, culture, development of education, elimination of illiteracy. By calling the Motherland – Azerbaijan holy, a teacher teaching and promoting divine sciences and sharia, likening it to the Kaaba, "the art of the bride", the kind mother, the poet confirmed that he shared the same camp with the young Republicans and national independenceists, and that he had a similar thought and occupation. It would be appropriate to emphasize the names of two writers whose signatures are rarely found in the press of the republic period and who were able to express their poetic thoughts masterfully: Ali Mastan and Muhammad Umid Ganjali. The poems of both poets were published in the most reliable daily newspaper of the Republic – "Azerbaijan". In the poetic sense of the time, the words Azerbaijan and homeland are equated with the concepts of holiness, become a symbol of the eternity of the human spirit and spirituality, a symbol of victory.

In the poetic example written by the author from the words of a soldier, along with the glorification of bravery, fearlessness, and bravery on the way to the homeland, the wish of martyrdom and sacrifice – "If I die, I will fulfill my purpose (desire)" is woven from sincerity in front of Azerbaijan and its newly created independent state, God and the nation. it looks like a prayer in front of him.

Conclusion. Ahmad Javad, Jafar Jabbarzadeh, Abdulla Shaiq, Aliabbas Muznib, Ali Shovqi, Badreddin Seyidzadeh, Feyzulla Sajid, Muhammad Umid Ganjali, Abdul Rahman Dai, Ali Yusif Rai, Balagardash Murshid, Ganjali Davud, AliMastan, Rashid Efendizadeh are among the young and talented poets of the republic era poetry, Hilal Sahir, Ibrahim Tahir, A.A.Afshar and others were known and loved for their poetic examples on the topic of patriotism. The words "Motherland" and "Azerbaijan", which they often refer to, are the main rock nested in the core of their thoughts and ideas, the main idea was to instill feelings of love for national independence, loyalty to the ideals of the Republic, unshakable faith in the goal of independent, free statehood, and monolithic attachment.

Bibliography:

1. Cavad Ə. Milli Şuramıza (Qardaş!). "Azərbaycan" qəz., Bakı: 1918, 16 təşrini-sani (noyabr), № 41, səh. 3
2. Qəhrəmanlı Nazif. "Vətən və istiqlal aşiqi Əli Yusif". Bakı: "Avropa", 2010, 285 səh.
3. Yusif Əli. Azərbaycanlıya (Hörmətli Nəsib bəyə). "Azərbaycan" qəz., Bakı: 1918, 16 təşrini-sani (noyabr), № 41, səh. 2
4. Müznib Ə. Azərbaycan. "Evraqi-nəfisə" məcmuəsi, № 5, səh. 1
5. Ağayev İslam. Əlabbas Müznib: həyatı, yaradıcılığı, əsərlərindən seçmələr. "Elm", Bakı: 2003, s.111–112
6. Talıbzadə Abdulla Şaiq. Vətənin yanıq səsi. Bakı: "İstiqlal" qəz., 1919, 4 şübat (fevral), № 1, səh. 4
7. Talıbzadə Abdulla Şaiq. Vətənin yanıq səsi. Bakı: "İstiqlal" qəz., 1919, 4 şübat (fevral), № 1, səh. 5
8. Talıbzadə Abdulla Şaiq. Vətənin yanıq səsi. Bakı, "İstiqlal" qəz., 1919, 4 şübat (fevral), № 1, səh. 5
9. Talıbzadə Abdulla Şaiq.Türk çələngi. Bakı: "Elm və təhsil", 2024, 232 s.
10. Şövqi Əli. Azərbaycana. "Azərbaycan" qəz. 1919, 21 təmmuz (iyul) № 230, s. 3.
11. Şövqi Əli. Vətənim. "Azərbaycan" qəz. 1919, 5 avqust № 243, s. 3.
12. Seyidzadə Bədrəddin. Vətənim. "Azərbaycan" qəz. 1919, 7 avqust № 245, s. 3.
13. Əfəndizadə R. Vətən. Bakı, "Azərbaycan" qəz. 1919, 8 təmmuz (iyul) № 219, s. 3.
14. Məstan Əli. Vətən!. "Azərbaycan" qəz. 1919, 27 təmmuz (iyul) № 235, s. 3.
15. Qaliboğlu Elçin. Azərbaycan ədəbiyyatının Cümhuriyyət dövrü. Xalq Cəbhəsi. 2010. 27 yanvar. S. 14. URL: https://www.anl.az/down/meqale
16. Quliyeva C.S. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə Azərbaycan ədəbiyyatı. Əlyazmalar yanmır. 2023. № 1(16). s. 72–79. URL: https://www.elibrary.az/

Гулієв Е. М. ПОЕТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ «БАТЬКІВЩИНА» ТА «АЗЕРБАЙДЖАН» У ПРЕСІ АЗЕРБАЙДЖАНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

У статті розглядаються питання семантичного вживання слова «Азербайджан» у пресі з 28 травня 1918 р. Як показує аналіз, це слово було піднесене до найвищого суспільно-політичного статусу з точки зору держави. Було визначено, що воно стало назвою та клятвою першої незалежної, вільної, толерантної Демократичної Республіки на мусульманському Сході. Виявлено, що в публіцистиці це поняття, піднявшись до висот художньої майстерності, оспівалось майстрами слова з любов'ю й повагою, з усією поетичною пристрастю. Як показав аналіз, слово «Азербайджан», синонім поняття батьківщина, стало символом єдності, цілісності, сили та мужності нації, яка була розділена століттями, захоплена та замучена імперіями. Аналіз показав, що слова «Батьківщина» та «Азербайджан» у творах поетів національної незалежності періоду республіки містять нові філософські думки та поетичні достоїнства. Це стало пропагандою ідеології азербайджанської державності. Поети Мухаммед Хаді, Гусейн Джавід, Абдулла Шаїг, Джафар Джаббарлі, Ахмед Джавад, Умгулсум Садігзаде, Алі Юсіф намагалися виразити свої ідеї в галузі поезії, в художньому описі процесів, що відбувалися в країні. Виявлено, що за допомогою цих ідей вони виражали свої патріотичні почуття та емоції, своє ставлення до Батьківщини. Так, Мухаммед Хаді, який вшанував пам'ять тих, хто прийняв мученицьку смерть за справу батьківщини, закликає до збереження досягнутої національної свободи, тоді як Абдулла Шаїг закликає нас захистити цю свободу, вкорінену в тюркізмі та туранізмі, і далі зміцнювати досягнуті успіхи. Ахмад Джавад, як поет незалежності, оспівував перемоги нації та народу ціною їхньої крові та життя в боротьбі, яку вони вели. Алі Юсіф, Аліаббас Музніб, Алі Шовгі у своїх творах своєю поетичною мовою виступали проти внутрішніх і зовнішніх ворогів, поглиблюючи національну самосвідомість народу, прагнучи сформувати в суспільній свідомості любов до батьківщини і свободи. Аналіз показав, що творчість кожного поета вирізняється неповторністю та багатою художньою образністю. Зроблено висновок, що тут яскраво виражена спільність духу, любов до батьківщини, цілеспрямованість. У статті детально розглядається творчість поетів республіканської доби, аналізується їх творчість і робляться необхідні висновки.

Ключові слова: *Азербайджан, батьківщина, республіка, національна незалежність, поезія.*

УДК 821.172.09:82-312.72
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/16

Дроздовський Д. І.
Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка Національної академії наук України

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ІСТОРИЧНОГО ЯК АКСІОЛОГІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ В РОМАНІСТИЦІ Д. РОБЕРТСОНА ТА А. ФОРНИ: МЕТАМОДЕРНІСТСЬКИЙ АСПЕКТ

У статті досліджено моделі репрезентації історичних наративів у британській романістиці XXI ст., зокрема у творчості Джеймса Робертсона та Амінатти Форни. Актуальність зумовлена зростанням ролі історичного дискурсу у британському романі після 2000 року, що оприявнює проблеми художнього конструювання ідентичності, мультикультуралізму та соціальних трансформацій у річищі сучасного британського роману. У дослідженні підкреслюється, що британські автори послуговуються історією як інструментом для розкриття телеологічності цивілізаційного розвитку. Аналізуючи творчість Д. Робертсона й А. Форни, автор акцентує на спробах створити метамодерністську автентичність, що ревізує історичний досвід як культурний та соціальний конструкт. Виявлено роль історичних дискурсів у формуванні сучасної британської романістики, яка не лише осмислює минуле, а й проєктує майбутнє, параметруючи нові для сучасного соціокультурного ландшафту культурно-філософські категорії. Д. Робертсон у романах акцентує на етичних аспектах колоніальної політики й поступовому відході від рабства як соціального інституту. Роман «Joseph Knight» демонструє, як боротьба за права стає центральною темою, актуалізуючи, по суті, метамодерністське прагнення осягнути істину через ревізію історичних подій. Робертсон ставить під сумнів догматичність офіційного історичного дискурсу. Персональні історії боротьби персонажів у романі «Joseph Knight» стають засобом осмислення процесів соціальної трансформації, що сприяли виникненню сучасного суспільства, побудованого на ідеях рівності та свободи. А. Форна розкриває внутрішній світ героїнь через поєднання побутових деталей і психологічних роздумів. Особливий акцент у романі приділено життю жінок, їх ролі у шлюбі та сімейних взаєминах. Британська письменниця переосмислює механізми жіночої солідарності на тлі культурних і соціальних викликів, параметруючи цілісну картину життя жінок у патріархальних структурах минулого й теперішнього. Її «Ancestor Stones» оприявнює пошуки жіночої ідентичності у річищі релігійно-соціальних традицій.

Ключові слова: *сучасний британський роман, історія, метамодернізм, ідентичність, конфлікт, пам'ять.*

Постановка проблеми. Репрезентація історичного наративу набуває особливої значущості в сучасному британському романі. Йдеться про романний дискурс після 2000-го року, у якому знаменною стала дата 11 вересня 2001 р., що засвідчила своєрідну міжцивілізаційну кризу та оприявнила конфронтації в річищі мультикультуралізму.

Британський роман після 2000-го року ревізує різні історичні дискурси та пропонує нові моделі взаємодії теперішнього й минулого. З одного боку, йдеться про конструювання художнього наративу, у якому показано роль різних «малих голосів», тобто ідентичностей персонажів-вихідців із Шотландії, Ірландії та Уельсу. З другого боку, має місце конструювання художнього наративу, що розкриває концепт конфліктності як іманентний чинник у вимірі «великої історії», тобто історії впродовж багатьох століть, яка позначена кровопролитними протистояннями й різними виявами жорстокості.

Історичні події XX–XXI ст. (Друга світова війна, період Карибської кризи та ін.) набувають особливої апокаліптичності в лоні художнього зображення («Уроки» І. Мак'юена). Сам концепт війни здобуває експлікацію в дусі Т. Гоббса в аспекті уявлень філософа про «Левіафан», щоправда, тепер цей образ посилюється наявністю ядерної зброї масової ураження й ніхто на планеті не може відчувати абсолютної безпеки в разі такого протистояння.

У романі «Уроки» І. Мак'юена Карибська криза репрезентована як перший період в історії глобальної модерної історії, що може призвести

до планетарно трагічних наслідків ядерного протистояння. М. Хемід поглиблює художню репрезентацію «конфлікту релігій», розкриваючи планетарну загрозу світового тероризму, що водночас знаходить свою експлікацію також і в романі «Субота» вже згаданого І. Мак'юена.

Історичний дискурс сучасного британського роману потребує структурного параметрування, оскільки постпостмодерністський ландшафт британської романістики виявляє різні функції залучення історії. Найчастіше йдеться про формування передумов сучасної поведінки, сформованих соціальних ролей та ідентичностей у вихідців із історично різних просторів, наприклад, Лондона й шотландських міст; колишніх островів-колоній Британської імперії тощо). Зазначена проблематика експлікована в романістиці Д. Робертсона, А. Форни та ін. сучасних британських авторів. Найважливішим чинником залучення історичних екскурсів до романістики є спроба знайти відповідь на проблеми, репрезентовані в парадигмі пам'яті, які неможливо усвідомити без історичної реконструкції.

Історія часто проєктується як трансцендентальний простір, наближаючись до категорії «метанаративу», що дає можливість поглянути на історичну динаміку процесів через категорію *телеологічності* («цілепокладання»). Така настанова засвідчує трансцендентальний погляд на історію і її репрезентацію як процесу, що має вищу закономірність в аспекті розвитку цивілізації. Історична реконструкція дає можливість знайти зародки проблем в економічних та ідеологічних системах («Хмарний атлас» Д. Мітчелла), щоб спроєктувати потенційно негативні наслідки в близькому й дуже віддаленому майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. О. Манюков [2; 3] у дисертації «Метамодернізм у пошуках нової автентичності» справедливо залишає за автентичністю статус філософської категорії, що має експлікації в різних дискурсах: політичному, медійному, соціокультурному тощо. В анотації до дисертації дослідник зауважує, що в «роботі встановлено особливості зародження метамодерної автентичності під впливом головних положень та ідейного наповнення політичного метамодернізму Ганзі Фрайнахта, досліджено дивідуальну природу особистості, запропоновано концепцію придбаної автентичності, висунуто маніфест, що доповнює роботу авторським поглядом на місце автентичності та метамодернізму в Україні. На нашу думку, пошук автентичності є лейтмотивом метамодернізму, зокрема політичного метамодернізму Ганзі Фрайнахта. Суспільство потребує оновлення, пов'язаного з необхідністю витримувати поляризованість світу, коливання суспільних настроїв та свідомо формувати власну індивідуальність та автентичність під впливом соціальних, екологічних, економічних та військово-політичних викликів в Україні та світі. На підставі цього виникає необхідність дослідити вплив метамодерністського самовідчуття та світосприйняття на формування нової автентичності» (https://dir.ukrintei.ua/view/okd/b6eb5aab069e2f45515afdcc3fc198c3).

Сучасні британські романи репрезентують художні експлікації картин світу, що мають стосунок до політичних питань, поляризованості світу, можливу ядерну загрозу, кризу мультикультуралізму тощо. Тема протистояння з терористичними угрупованнями визначає один із напрямів сучасного літературного ландшафту, зокрема в британській романістиці.

Постановка завдання. Історія показує конфліктність спільнот, зіткнення між різними політичними групами на широкому історичному тлі, оприявнюючи ідею змагальності та агресії в політичному дискурсі як іманентний чинник трансформаційної динаміки. Історія може бути або тлом, яке дає можливість зіставити вчи нирки персонажів і подивитися на те, як у подібних ситуаціях чинили інші персонажі, зокрема й ті, що мали реальних історичних прототипів. Кейрнз Крейґ (Cairns Craig) у розділі "James Robertson: In the Margins of History" зауважує, що в романі "The Fanatic" ("Фанатик", 2000) [7] одна частина хронотопу репрезентує період "between 1997, in the weeks before the Labour Party's election victory that led to the establishment /a Scottish parliament, and the seventeenth century when, in the 1670s, James icchel is tried and executed for the attempted assassination of Archbishop Sharp, trayer of the principles of the Scottish Covenant.1 The two periods are linked v Andrew Carlin, a former history student so ghostlike in appearance that he is asked to perform in a 'ghost tour' of Edinburgh's Old Town, playing Major Weir, associate of Mitchel's who was executed for incest and diabolism in 1670. Carlin becomes obsessed with understanding Mitchel, one who had the opportunity to make history – 'Now is Mitchel's time, now he is in history' [8, c. 138] – but failed" [9, c. 163].

Крім того, історія може поставити альтернативно реальністю, яка показує множинність світу, його неодновимірність і полярність не тільки в плані представлених політичних систем, а й також іманентну полярність, яка зумовлена тим, що персонажі романів історично детермі-

новані й буквально закорінені в історичні наративи минулого, які мають для них визначальне значення в аспекті усвідомлення ідентичності. Історія показує, що зіткнення поглядів – нормальний і закономірний чинник розвитку цивілізації. В нинішній дійсності конфліктність набуває форм цивілізаційного виклик, оскільки тероризм набув планетарного характеру з огляду на технології. Але в різні часи важливо дослідити, як поводилися представники різних спільнот, котрі не мали статусу домінантної в політичній системі.

Концепція метамодернізму, яку розробляє в українському науковому дискурсі О. Манюков, експлікує поняття «ідеалу», що є важливим чинником у системі автентичності персонажів сучасної британської романістики. Дослідник зауважує, що наявність ідеалу може мати різні експлікації: від іміджево-економічної до ідеалістично-трансцендентальної, але саме ця категорія уможливлює реалізацію автентичності в суспільному й психологічному сенсах.

Категорія «автентичності» належить до ключових у річищі філософії метамодернізму. Вона має особливу репрезентацію в дискурсі літератури й пов'язана з залученням до романів історичних наративів. Історичні реалії спрямовані на віднаходження автентичності для персонажів, як у минулому, так і в теперішньому. Залучення історичного компонента уможливлює віднаходження відповідей на питання, що мають екзистенційне значення для персонажів, а отже, автентичність постає важливою категорію життєсвіту (у феноменологічному сенсі, згідно з Шюцем) й чинником формування буття як автентичного. Історичний компонент у різних модифікаціях представлений у літературно-критичній думці сучасних британських літературознавців – авторів розділів у різних історіях сучасного британського літературного процесу, наприклад «The Contemporary British Novel since 2000» [9], редакторства Джеймса Ейчисона (James Acheson).

Деніел Бедґґуд (Daniel Bedggood) у розділі «Kazuo Ishiguro: Alternate Histories» актуалізує концепт «альтернативної історії», Домінік Гед (Diminic Head) у розділі «Adam Foulds: Fictions of Past and Present» [9] розглядає прозу А. Фоулдса в парадигмі конфігуративних переходів між минулим і теперішнім, Сюзана Онеґа (Susana Onega) в розділі «Sarah Waters: Representing Marginal Groups and Individuals» [9] акцентує на проблемі маргінального суб'єкта в прозі С. Вотерс, Кеірнз Крейґ (Cairns Craig) у розділі «James Robertson: In the Margins of History» [9] також звертається до аналізу історичного дискурсу в романістиці Дж. Робертсона, Женет Вілсон (Janet Wilson) у розділі «Mohsin Hamid: The Transnational Novel of Globalisation» [9] пропонує розглядати творчість М. Хеміда (Геміда) в парадигмі жанру «транснаціонального роману», а Франсуа Ліонетт і Дженніфер МакҐреґор (Françoise Lionett and Jennifer MacGregor) у розділі «Aminatta Forna: Truth, Trauma, Memory» [9] звертаються до аналізу концептів правди, травми та пам'яті в прозі А. Форми.

Репрезентація сучасного британського роману після 2000-го року актуалізує історичні наративі, експлуатовані в романістиці в той чи той спосіб. Ж. Вілсон, розглядаючи поняття «транснаціонального роману», контекстуалізує проблематику, доволі близьку до того, що досліджує в дискурсі політичного метамодернізму О. Манюков [3]. У будь-якому разі обидва науковці ре актуалізують поняття «автентичності», потреба в якій виникає в сучасному культурологічно-політичному полі ідей.

Виклад основного матеріалу. Актуалізація ансамблю історичних проблем, стратегія ревізіювання історичного наративу утверджує зміни в конфігураційній динаміці переходу постмодернізму в постпостмодернізм, актуалізацію чи реалізацію в художньому наративі концепту «автентичності», як це не парадоксально, шляхом створення альтернативної реальності або ж роздвоєнням сюжету.

Д. Робертсон переінакшує модель роману, що походить від Вальтера Скотта: якщо в традиційній вальтер-скоттівській моделі йдеться про роздвоєння сюжетної лінії на історичну й «love story», то в сучасних британських історичних романах, як, наприклад, «Joseph Knight» (2003) нарадив бінаризується між минулим і теперішнім, у якому виникає місток (аналогічно до символічного функціонування секстету «Хмарний атлас» в однойменному романі Д. Мітчелла), що поєднує теперішнє й (альтернативно реконструйоване відповідно до авторського уявлення про подій минулого й на основі можливих реальних документів) минуле. Така стратегія дає можливість письменникам актуалізувати в романній площині питання про те, чи може вважатися будь-яка версія історії правдивою: як бути в тому випадку, якщо знаходять альтернативні версії, документи, які підважують визнану канонічну модель інтерпретації історичних подій. Саме в такій площині з історичним матеріалом працюють А. Форна й Д. Робертсон. Для них важливо порушити питання про правдивість історичного наративу й загалом дати відповідь на питання про те, чи може історія дорівню-

вати правді, чи може реконструкція історичних подій відображати реальних перебіг подій у минулому. Така стратегія вкладається загалом у русло шукань у царині автентичності як визначальної категорії метамодерністського світосприйняття.

Правдивість історії є поняттям, яке підважує постмодернізм, оскільки для останнього визначальною була стратегія використання історії в парадигмі гри, в контексті створення множинних реальностей, що уможливлювали таку гру дискурсів. У метамодернізмі стратегія інша: важливо дошукатися правди, встановити критерії, реалізувати потребу в розумінні істини через історію. Такий комплекс проблем має загалом філософський характер і ті питання, які сучасні британські письменники ставлять у романах, також належать часто до філософських. Одним із ключових у романі Д. Робертсона «Фанатик» («The Fanatic») постає питання: "What's real, Mr Carlin? We say history's real. It really happened. But we can't prove it. We can't touch it. All we have is hearsay and handed down stories and a lot of paper that somebody else tells us is the genuine article" [8, с. 197].

Занурення в минуле, розкриття справжності подій давнини, актуалізує в романі «Joseph Knight» ревізію ставлення до історичних подій, власне, показує відмінності між історичними наративами Шотландії та Англії. Д. Робертсон експлікує комплекс етичних питань, що зокрема стосуються рабства й колоніальної політики минулого: шотландське законодавство в романі показано як таке, що уможливило як на свій час безпрецедентне рішення, що стало важливим етапом в історії поступового зникнення рабства як частини соціально-політичного устрою минулого. Боротьба за права й, відповідно, пошуки правди актуалізують властиві метамодернізму уявлення про можливість осягнення правди як такої.

Історичний наратив розкриває мотив боротьби персонажа за свої права, зіткнення колоніального (рабовласницького) характеру між вихідцем із Африки, якого купує шотландець на Ямайці, й «білим» громадянином Шотландії, який не хоче визнавати за своїм «рабом» певних прав. Історія в такому разі постає формою актуалізації чину, мотивів боротьби людини за утвердження соціальної справедливості, що було неодмінним чинником формування сучасного суспільства, базованого на принципах свободи й демократичних цінностях.

У романі «Joseph Knight», у якому, як наголошує Кейрнз Крейґ, наявні інтертекстуальні релящії до романів Вальтера Скотта, також окреслено мотиви, що знаходять типологічну подібність із романом «Хмарний атлас» Д. Мітчелла, хоча роман Мітчелла був опублікований на рік пізніше після виходу «Джозефа Найта». В обох творах наскрізною є тема боротьби з рабовласництвом, яке есплікується як частина історії тотального панування капіталізму, уніфікацією капіталістичним типом відносин інших типів взаємин, що в результаті призвело до бунту проти Системи в імперії Нео-Сеулі («Хмарний атлас»).

Історичний роман «Joseph Knight» Дж. Робертсона, оприявнює модель неодновимірності історичного дискурсу, часом загострюючи епістемологічну межу між історією та вигадкою.

У романі «Joseph Knight» оприявнено контрастне порівняння двох поглядів на життя, що ілюструє філософсько-екзистенційні рефлексії. «Life, the poets said, was a splashing mountain burn becoming a deep, smooth river flowing to the sea. Sir John did not see it like that. For him life was a broken expanse of land without design or cultivation, patchworked with bog and rocky outcrops. A trackless moor covered by low cloud – or by smoke. What connected one memory to another, this moment to that moment? You turned around and lost sight of someone, your bearing went astray, you could only dimly see what you thought was a certain landmark» [7, с. 27]. Так, оповідач роману розкриває романтичний і традиційний погляди поетів, які вважають життя плавним і гармонійним процесом, де «гірський струмок» перетворюється на «глибоку й рівну річку», що символізує розвиток, зростання та природний плин подій. Ця метафора акцентує на цілісності буття та спроможності життя текти до великої мети, якою є «море» – символ завершеності або досягнення мрії. Аналогічний принцип у художньому плані реалізовано і в уже згаданому романі «Хмарний атлас» Д. Мітчелла, де репрезентовано ідею телеологічності буття та його розгортання в часі задля досягнення «великої мети».

Навпаки, сер Джон виявляє песимістичніше розуміння життя. Його бачення світу як «розбитої рівнини без мальовничих пейзажів» оприявнює хаос, непередбачуваність та нестачу мети. Образи «болота» й «скельних виступів» підкреслюють розхристаність людського життя, у якому пам'ять стає ізольованою, а зв'язки між моментами – ненадійними. Запитання, яке порушує Джон у романі в наведеному вище фрагменті: «Що з'єднує одну пам'ять з іншою?» – свідчить про невизначеність персонажа і втрату орієнтирів у лабіринтах життєвих переживань. Цей метафоричний опис «туманного бездоріжжя» або «димку» підкреслює мотив дезорієнтації, що виникає під час спроби знайти

зв'язок між минулим і теперішнім. Дж. Робертсон передає багатогранність і неоднозначність людського досвіду, у якому шляху до мети ускладнюється непередбачуваністю й хаосом, що інкорпорує до сучасного пост постмодерного світовідчуття, по скуті, барокові нотки, пов'язані з уявленням про світ і людину в ньому як «очерет на вітрі».

У романі «Ancestor Stones» («Каміння предків», 2006) [6] африкансько-британської авторки Амінатти Форни, про творчість якої ми вже писали в українському науковому дискурсі [1], зазначено: «While from the ends of their elegant stalks pineapples nodded encouragingly, sweet potatoes and yams peeped from the earth, and great hands of bananas reached down to them. The sailors thought they found no less a place than the Garden of Eden» [6, с. 10]. В образі тропічного раю окремі елементи природи втілюють як естетичну, так і символічну цінність. Відкриття «елегантних стебел» ананасів, які «простягають обійми» до моряків, символічно репрезентує яскраву й живу природу, що стає своєрідним запрошенням для подорожніх, оприявнюючи мотив доброзичливості та родючості. Спостереження за «солодкими картоплинами», що «підглядають із-під землі», розкриває мотив щедрості й прихованих багатств, закликаючи читачів до відкриття нового та незвіданого, що загалом відображає знову ж таки барокову інтенцію відкривати світ (епоха Бароко – це добра Великих географічних відкриттів).

Порівняння в романі «Ancestor Stones» тропічного ландшафту з «Садом Едему» надає символічного значення. Сад Едему, як біблійний символ чистоти та цноти, може бути інтерпретований як образ ідеалізованого місця, позбавленого страждань та конфліктів, що виявляє багатий природний світ, який відкривають мореплавці. Це порівняння підкреслює захоплення новим середовищем, яке пропонує не тільки матеріальні блага, а й духовні.

Таким чином, письменниця словесно візуалізує не лише фізичну привабливість природи, а й оприявнює ідеї про щастя й свободу, які супроводжують подорожі та зустрічі з новими культурами. Це відкриття створює контраст між загальноприйнятими уявленнями про ідеальний світ і реальністю, з якою мають справу персонажі роману А. Форни.

А. Форна в романі «Ancestor Stones» розкриває соціальні та культурні аспекти життя жінок у річищі шлюбу та родинних стосунків. «A man marries expecting to lose a wife or two. Wives pass on all the time bringing new lives into the world. Nobody dresses up all in black, only the hem of a lappa trailed in black dye. Relatives arrive to stay in her house, lay claim to her gowns, her cooking pots, her jewelry, even her little guitar which none could play but someone could sell. And when the week is over everything is gone. Only her children are there still to be disposed of» [6, с. 66–67]. Фразою «A man marries expecting to lose a wife or two» письменниця акцентує на стереотипному уявленні про шлюб як транзитне життя жінки, а сам факт шлюбу вважається звичною практикою, яка передбачає певну втрату. Символіка «чорного кольору» ілюструє, як втрати стають невід'ємною частиною життя жінки у шлюбі. Авторка наголошує, що суспільство не шкодує часу на пам'ять про померлу, натомість увага переноситься на матеріальні аспекти: «власність» та «матеріальне забезпечення» родичів.

У романі «Ancestor Stones» підкреслюється відчуття знеособлення жінки. Усі її речі – «сукні», «посуд», «прикраси» й навіть «гітара», якою ніхто не вміє користуватися, але яка може бути продана, натякають на те, що її хобі й навіть таланти можуть бути знецінені під впливом родинного та загалом соціального тиску. Підкреслено незворотність втрати: після смерті жінки її матеріальні атрибути життя й зв'язки зникають, а залишаються лише діти, що вказує на тривогу та безвихідь жіночої долі.

Таким чином, письменниця загострює питання на виявах жіночої ідентичності та її вразливості в історико-культурному контексті.

А. Форна порушує питання про жіночу солідарність, конкуренцію та динаміку родинних стосунків, зокрема в аспекті уявлень про полігамію. «The women who share your husband with you. The women with whom you take turns to cook. The women you give whatever is leftover in your own pot. The women who are the other mothers of your children, who suckle your baby when your own milk has dried up or unexpectedly soured» [6, с. 57]. Починаючи з фрази «жінки, які ділять твого чоловіка», письменниця підкреслює реалії, з якими мають справу жінки в таких стосунках, показуючи, що їхні позиції одночасно є як конкурентними, так і синергетичними. Дієслово «ділити» («share») вказує на те, що кохання й відданість у такій ситуації є даністю, що змушує жінок формувати своє сприйняття партнерства в умовах спільної боротьби за увагу чоловіка.

А. Форна акцентує на практичних аспектах щоденного життя, де емоційні та фізичні зобов'язання жінок тісно пов'язані з побутом і спільними обов'язками. Це вказує на момент солідарності, де життя переплітається з обслуго-

вуванням та вмінням адаптуватися до обставин. Однак, це також пов'язано з питанням про самостійність жінок у створенні та розподілі ресурсів, що зрештою спричиняється до створення ієрархій.

Фраза «приймаєте, що залишилося у вашій каструлі» («The women you give whatever is leftover in your own pot» [6, с. 57]) оприявнює ідею жертовності жінок, які ставлять потреби інших вище від власних. Це вказує на традиційні уявлення про материнство, де жінки не лише ділять чоловіка, а й вважають нормальним ділитися материнським обов'язком: «інші матері ваших дітей». Тут роль матері стає спільною, що детермінує питання про індивідуальність і взаємовідносини між жінками.

Зрештою, «коли ваше молоко висохло або несподівано прокисло» (when your own milk has dried up or unexpectedly soured» [6, с. 57]), підсилює образ вразливості, який підкреслює той факт, що жінки одночасно є опорою одна одній і можуть бути вразливими в ситуаціях, які виходять за межі їхнього контролю. Це підкреслює реальність материнства в умовах нестабільності, де жінки мусять шукати підтримку одна в одної. А. Форна зображує динаміку жіночих стосунків у родині, де любов, зобов'язання та конкуренція переплітаються у складному контексті щоденного часоплину, який реалізує сценарії закладних протягом століть соціальних взаємин.

Письменниця зазначає: «They were women who became members of men's society, not like the sill girls. <...> No, rather these were women who were already married and borne their children, women of age and wisdom, who had earned a certain kind of respect and whom the society had honoured with their title» [6, с. 205]. У романі наявне порівняння «жінок, що стали членами чоловічого суспільства», з менш поважаними «дівчатами». Таке протиставлення вказує на те, що жінки, які мають досвід шлюбу і материнства, посідають більш значущу позицію в суспільстві, адже вони не лише виховали дітей, а й здобули мудрість через накопичений життєвий досвід. Важливою є думка про «походження» жінок: жінки «of age and wisdom» [6, с. 205] відзначаються не лише статусом, а й соціальною цінністю, яка була визнана суспільством.

Фразою «приєдналися до чоловічого суспільства» письменниця вказує на те, що жінки, маючи життєвий досвід, водночас здобувають можливість активно брати участь у створенні суспільних норм та цінностей. Вони не просто перебувають у підпорядкуванні чоловіків, а посідають позицію, коли можуть впливати на речі, що їх оточують. Тут важливою є проблема ґендерних ієрархій: авторка підкреслює, що є жінки, які змогли знайти своє місце в чоловічому світі, не відмовляючись від власної ідентичності й навіть підвищуючи свою роль у суспільстві.

На противагу цьому, словосполучення «sill girls» натякає на молодь, що ще не має життєвого досвіду або авторитету. Репрезентована ієрархія між жінками підкреслює, як суспільство оцінює їх відповідно до статусу: недосвідченість може призводити до нерозумної поведінки, а отже – до менших можливостей для здобуття поваги.

У фразі «whom the society had honoured with their title» акцентовано на тому, що повага й визнання жінок базуються на традиційних цінностях, які формуються через досвід і досягнення. Жінок у романі сконструйовано не лише як жертв суспільних норм, а і як активних учасниць, які здобувають відзнаки за свої зусилля та внесок у родину або спільноту.

А. Форна не лише зображує жіночі ієрархії в суспільстві, а й підкреслює важливість жіночих соціальних позицій, зокрема досвіду, що дає їм можливість зробитися рівноправними учасницями суспільного життя, руйнуючи стереотипи про жіночу роль у традиційному сприйнятті. А. Форна в романі «Ancestor Stones» розкриває дискурсію соціальних норм і зобов'язань, які визначають моральні оцінки в суспільстві. "That might come as a surprise to your way of thinking, but it's true. In the city appearances were the thing that mattered most. I had caused us to lose face; next to that Ambrose's infidelity was unimportant. Of the two of us, it seemed, I was the one who was in the wrong" [6, с. 192]. Фраза «враження – це те, що має найбільше значення» наголошує на тому, що зовнішні вияви (соціальний статус) є більш важливими, ніж особисті стосунки або емоційні зв'язки. Британська (з шотландсько-африканської родини) письменниця А. Форна порушує питання про увагу суспільства до формальностей, зокрема тих, коли «втрата обличчя» є критичною, навіть більшою за зраду в особистих стосунках.

Героїня роману усвідомлює, що суспільство оцінює її не лише через призму особистих вчинків, а й через те, як вони впливають на репутацію її чоловіка. Це вказує на той аспект, що жінці, навіть усвідомлюючи зраду з боку Амброуза, важливіше мати вигляд «правильної», ніж відстоювати власні емоційні переживання чи цінності.

Письменниця критикує суспільну традицію, відповідно до якої відповідальність за родину покладена на жінку. Це відображає критику ґендерних стереотипів, відповідно до яких жінок

вважають відповідальними за успіх або неуспіх родинних стосунків, незалежно від того, чи справді вони винуваті. Зрада Амброуза, хоч і має серйозні наслідки, відходить на другий план у контексті соціального сприйнятті цієї ситуації. Письменниця також порушує питання упереджень, соціальних і гендерних ролей, що формують стосунки в родині й суспільстві. А. Форна в романі «Ancestor Stones» показує, як суспільний тиск може змусити жінку приховувати почуття, підкреслюючи складність жіночого досвіду, коли репутація жінки важить більше, ніж особисте щастя або моральна цілісність.

Висновки. Поняття історії, історизму, історичної дійсності, минулого й пам'яті визначають аксіологічний простір сучасного британського літературознавства й формують ансамбль ключових проблем, які детермінують репрезентацію *автентичності* в річищі сучасної британської романістики.

Історія в романах Дж. Робертсона та А. Форни функціонує як частина теперішнього: історичні екскурси допомагають персонажам зрозуміти родинні таємниці і, зрештою, знайти власне місце в теперішньому часі, який пов'язаний із усвідомленням загальної нестабільності глобальної геополітичної ситуації. Ідеться і про осмислення буття до та після катастрофи 11 вересня 2001 р., і про залучення історичних періодів, пов'язаних із важливими для британської історії віхами. Актуалізація такого історичного дискурсу допомагає персонажам знайти відповіді на болючі для них питання: історія вже не функціонує як компонент наративної гри чи форма інтертекстуальності, а постає світоглядною категорією, яка визначає буття персонажів. Історичність мислення героїв сучасних британських романів також видається категорією, що сигналізує про конфігуративні переходи від постмодернізму до постпостмодернізму й зокрема важливого його напряму, як *метамодернізм*.

Жанр транснаціонального роману (Janet Wilson) органічно включає в себе історичний компонент. Хоча його основою є зображення сучасних геополітичних та глобальних процесів, пов'язаних із проблемами тероризму, світової безпеки та людської незахищеності, письменники часто проєктують ці актуальні виклики на історичний досвід. У такий спосіб підкреслюється, що сучасна крихкість світу і вразливість людини почали формуватися ще в XX столітті. Історичний контекст у таких творах посилює екзистенційні переживання персонажів, показуючи, як геополітичні зміни минулого століття сприяли формуванню особливого глобалізму.

Трагедії минулого потребують глибокого осмислення, аби інтегруватися у світогляд сучасного суспільства. Навіть найстрашніші сторінки історії мають стати складовою теперішнього, і ця ідея резонує з метамодерністським прагненням поєднувати різні досвіди для вдосконалення людського розуміння.

Британська метамодерністська літературна тенденція, оприявнена в аналізованих у статті романах Дж. Робертсона та А. Форни, ставить етичне буття на передній план, використовуючи інтертекстуальність як інструмент для поглиблення читацького переживання. Це допомагає змінити ставлення до минулого через його ревізію.

Список літератури:

1. Дроздовський Д. І. Постпостмодерністське двосвіття романів Джеймса Робертсона й Амінатти Форни. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія, Філологія. Журналістика. 2020. Т. 31(70). № 3(2). С. 222–227. DOI https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.3-2/36

2. Манюков О. Виміри нерівності у політичному метамодернізмі (Ханзі Фрайнахт) та епоха доступу (Джеремі Ріфкін). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії».* 2021. Вип. 65. С. 22–31. DOI: https://doi.org/10.26565/2226-0994-2021-65-3

3. Манюков О. Постмодерний дивід(уум) та його ареали. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки»*. 2022. Вип. 55. С. 32–38. DOI: https://doi.org/10.26565/2306-6687-2022-65-04

4. Манюков О. Розуміння людської дивідуальності в політичному метамодернізмі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2022. Вип. 66. С. 27–37. DOI: https://doi.org/10.26565/2226-0994-2022-66-3

5. Craig C. James Robertson: In the Margins of History. In: Acheson J, ed. The Contemporary British Novel Since 2000. Edinburgh University Press; 2017: 163–174.

6. Forna A. Ancestor Stones, Bloommsbury, 2006.

7. Robertson J. Joseph Knight. London : Fourth Estate, 2003.

8. Robertson J. The Fanatic. London : Fourth Estate, 2000.

9. The Contemporary British Novel Since 2000; edited by James Acheson. Edinburgh : Edinburgh University Press, 2017. 214 p.

Drozdovskyi D. I. REPRESENTATION OF THE HISTORICAL AS AN AXIOLOGICAL CATEGORY IN J. ROBERTSON'S AND A. FORNA'S NOVELS: A METAMODERN ASPECT

In this paper, the author has discussed the models of representing historical narratives in 21st-century British fiction, focusing on the works of James Robertson and Aminatta Forna. Its relevance is determined by the increasing prominence of historical discourse in British novels after 2000, reflecting issues of identity and multiculturalism. Special attention is given to the reconstruction of history through the voices of marginalized characters. The study emphasizes how British authors exploit history as a tool to explore teleological patterns in civilizational development. By analyzing the works of J. Robertson and A. Forna, the author has outlined their attempts to create a new metamodern authenticity that reinterprets historical experience as a cultural and social construct. The article reveals the role of historical discourses in shaping contemporary British fiction, which not only revisits the past but also projects the future by introducing new cultural-philosophical categories relevant to today's sociocultural landscape. James Robertson's novels underscore the ethical dimensions of colonial policies and the gradual abolition of slavery as a social institution. The novel "Joseph Knight" centers on the struggle for rights, embodying the metamodern quest for truth through a revision of historical events. It has been stated that Robertson challenges the dogmatic nature of official historical narratives, drawing attention to their multidimensionality. In"Joseph Knight", Robertson explores the epistemological division between history and fiction, emphasizing the complexity of understanding the past. In contrast, Aminatta Forna revises chological reflections. It has been found out that the novel places particular focus on women's lives, their roles in marriage, and family relationships. The contemporary British author reinterprets mechanisms of female solidarity against cultural and social challenges, providing a holistic picture of women's lives within past and present patriarchal structures. Her novel "Ancestor Stones" explores the search for female identity at the crossroads of religious and social traditions.

Key words: *contemporary British novel, history, metamodernism, identity, conflict, memory.*

UDC 821.111
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/17

Ibrahimova K. A.
Baku Slavic University

THE PRIMACY OF "ANIMAL INSTINCT" AS A CONCEPT IN WILLIAM GOLDING'S NOVEL-PARABLE "LORD OF THE FLIES"

The presented article addresses a relevant topic. At present, there is a relatively large body of critical literature on existentialism. However, there are comparatively few works at various levels (theses, monographs, or articles) that are directly related to the works of the prominent English novelist, W. Golding. We believe that this topic is all the more significant. In our view, there are at least two factors that can be attributed to the perspective in the article. Firstly, the architecture of the piece is noteworthy. Poe refers to W. Golding's individual writing style as a prominent example of English existentialism, in contrast to his peers, who less frequently addressed the topic of post-war relapses of fascism. It is rightly pointed out that existentialism has been rightfully recognized in European literary theory as a school and artistic movement. Moreover, its influence extends beyond the bounds of actual world cultures, as it has actively permeated various fields of humanities. Furthermore, the author of this piece pays attention to the historical context. In other words, they explore why this particular aspect has become central to W. Golding's existential teachings.. Everything here is very clear and concise: the atrocities of the Nazis were the starting point for the author's exploration of the issue of "animal instinct". The following factor is thematic. Clearly, the author has thoroughly researched a significant amount of relevant literature. This has made it possible, first, to clearly distinguish the creative work of W. Golding from that of other like-minded individuals. Secondly, it has allowed for a direct focus on the chosen subject. The example of the novel-fable "Lord of the Flies" vividly illustrates the degradation of adolescent personality. Within some literary characters, bestial nature predominates, with high morality and ethics suppressed under the weight of primitive instincts. Eradicating evil proves to be a challenging task. The article demonstrates how evil gradually increases within a person. Towards the conclusion of the work, a question arises regarding the author's final thoughts: are they pessimistic or optimistic? The response clearly favors the latter.

Key words: *English literature, existentialism, island, fascist thugs, teenagers, animal instinct, help from the sky, warship.*

Introduction. By the beginning of the second decade of the 21st century, scholars of literature had accumulated a considerable amount of experience in various literary movements and trends. Generally, their main characteristics have been identified, signs have been recognized, criteria have been established, and features have been outlined. Philologists, historians, philosophers, culturologists, and representatives of related fields continue to write about and discuss the new aspirations, hopes, and preferences of European authors. However, over time, many authors have grouped together in specific groupings. These groupings have later evolved into various movements and trends in Western European literature.

What have they become, what have you transformed into, and what are the leading trends in modern Europe? These are questions that are asked by literary critics, professionals, and admirers of talent. In short, these are questions asked by a thoughtful and serious reading public.

As a separate object of our research, we have chosen one of the most notable works by the renowned English existentialist author W. Golding.

Firstly, it is important to note that existentialism was a significant trend in European literature and culture during the 20th century. Within this context, notable representatives in England included W. Golding, K. Wilson, A. Murdoch, M. Spark and A. Vercors, among others. This article will focus specifically on the works of William Golding and his novel-parable, "Lord of the Flies".

The main purpose of the article is to analyze the example of the novel-parable "Lord of the Flies" and clearly show the degradation of adolescent personality.

The main problem. English existentialist authors have a unique writing style, employing their own methods to explore reality and present a personal interpretation of the world. The central themes of their works often revolve around moral choices,

which are often flawed or at least questionable, as well as the creation of a self-contained world by literary characters, isolating them from others. Additionally, there appears to be a pervasive sense of misunderstanding, conflict and discord in both personal and societal relationships.

In addition to European scholars, Azerbaijani academics such as N. J. Mammadkhanova, S. A. Jabrailova, and M. A. Ahmadov have made a modest contribution to the study of existentialism as a literary movement and the works of W. Golding. S. Kh. Nasibova examined Golding's work in terms of literary reception [5]. These scholars have specifically examined the theory of existentialism from a methodological perspective, which is a valid approach, given that it is from this standpoint that other prominent scholars have approached various philosophical issues.

The essence of the matter is that the primacy of "animal instinct" is inseparable from the author's existential thinking. Thus, it should be acknowledged that existentialism, in his person, is a large-scale and holistic cultural, philosophical, and historical concept. Additionally, there are other characteristic features of this movement, but we will not elaborate on them in this article to avoid distracting from the central topic – the primacy of "animal instinct" in W. Golding's novel-parable.

During the creation of the epic work, the writer was guided primarily by the philosophies of the leading theorists in this field – J.-P. Sartre and A. Camus, who were among the first to establish the foundations of an existential worldview in Western European thought. Their philosophical ideas formed the basis for W. Golding's artistic works and those of others.

It is worth noting that the renowned philosopher Kierkegaard, who, incidentally, also shared similar views with Golding and was an ardent follower of the existentialist literary tradition, observed similar ideas and perspectives in many individuals who acted, so to say, "on the edge of life".

In an extreme situation that takes place in a novel-parable, W. Golding writes about similar "distressing behavior" exhibited by individuals. Furthermore, the author's creed during the mature phase of his work reflected the existence of numerous individuals in England and the political landscape of his contemporary era was shaped by the attitudes of these individuals.

The central novel "Lord of the Flies", which served as a warning, was not written from scratch. Instead, it was preceded by a lengthy history, which was woven mainly from the memories of the post-war period. It appears that over the years, nothing has been erased from the collective memory of honest patriots and far-sighted, responsible individuals. From these personal and highly specific statements, as well as from creative borrowings, the historical, philosophical, literary, and aesthetic preferences of William Golding become more understandable.

Shortly after the war, W. Golding's existential perspectives became more firmly established. This was primarily reflected in his transition from previous optimistic beliefs regarding the irreversible and expedient nature of historical processes to a state of disbelief. To be more specific, the writer's belief in scientific progress, rationality, a better social order, and the inherent goodness of humanity appeared to him after the war to be nothing more than ordinary illusions. However, despite this, the individual with his or her immediate needs always remained at the center of Golding's attention. Therefore, there can be no talk of complete pessimism in his works.

For confirmation, we turn to W. Golding's most artistically significant work, the novel "Lord of the Flies". In commenting on his most famous work, Lord of the Flies, Golding stated: "…those who have experienced the horrors of fascism and failed to understand the evil perpetrated by humans are either blind or lacking in reason" [7, p. 82]. This is a profound statement that makes both Golding and his colleagues accountable for many things. Later, he elaborated on the nature of his critique of humanity: "Previously, I believed in human perfection as a social entity, but now I question the vital sources and strengths of goodwill" [7, p. 86].

In accordance with the ideological orientation of the novel-parable, it can be divided into two main planes: the directly eventful plane and the allegorical plane.

The first plane is the plot, which tells a dark and dramatic story of how a group of seemingly well-behaved teenage boys transform into monsters, an atavistic tribe representing the dregs of modern English society. These characters become literal savages, hungry for blood, and engage in a real struggle for survival.

However, the more significant and relevant plane of the narrative is the second one, which is the symbolic subtext. This subtext serves as a reminder of the dangers of fascist barbarism and serves as a warning about the fragility of modern civilization. According to William Golding's view, history should serve as a serious warning about these dangers.

Of course, the author in no way intended to be insincere, nor did he adopt a posture of imposing

authority when he exclaimed, "Look, here is the nature of the most dangerous of all animals: man". N. J. Mammadkhanova prudently notes: "It was perhaps at such a critical juncture that the English author sought to anticipate the full consequences of fascist atrocities" [3, p. 98] These are vividly and powerfully described in the text.

In "Lord of the Flies", W. Golding seems to be shouting loudly: fascism is the origin of all atrocities on Earth. Or, more precisely, it is what departs from fascism that branches off in the years after its defeat. Therefore, the main theme of the novel is the author's attempt to trace the flaws in modern English bourgeois society back to the visible and concrete defects in human nature in general. It is steeped in the poison of "animal instinct". W. Golding's message is that society's form should primarily depend on an individual's ethical essence. The problem is if this essence remains negative until the end. A lot depends on an individual, rather than the socio-political system, no matter how rational it may seem. The ancient Greek philosopher Empidocles said, "Nothing can come from nothing, nor be destroyed by itself". This is also true of fascist bullies, in whose souls evil has been constantly growing.. However, for the time being, the protagonist had no alternative. And, in the novel, this situation led to a violent outcome. Therefore, "Lord of the Flies" can be seen as a cautionary tale, from which we can draw valuable lessons today.

Indeed, at times (behind the surface), one gets the impression that the roots of true evil lie not only within a country's borders (W. Golding was always subconsciously referring to imperialist Britain and its relapses into the shameful practices of the Victorian era), but also within the character and actions of individuals. This is a complex but interesting philosophical perspective of the English author, albeit within the confines of existential thought. What is this philosophy exactly? It manifests itself in the following way [1].

According to the author, the main dividing line does not run between the majority and minority categories of people, nor between "many" and "few", which was the focus of W. Golding's philosophy. In fact, it is not even a line drawn between individuals, but rather within each individual. The inner psychological state of a person is also influenced by the conditions in which they were raised and brought up, to varying degrees, and this is what ultimately determines their relationship with others. This was the starting point for the author when creating the novel-parable "Lord of the Flies".

It is noteworthy that William Golding addresses the issue of the evil perpetrated by fascist elements with seriousness and responsibility in his essay. In particular, he focuses on atavism and the primacy of animal instincts, which can be considered the most basic and instinctual. This instinct, when gradually taking root within a person, can lead to the dominance of such behaviors [2].

It is interesting to note that Golding's approach to this issue reflects the philosophy of Plato, who viewed man not only as a social animal but also as a moral being with the capacity to suppress instinctual tendencies. Unfortunately, Golding's novel (and, according to him, real life) demonstrates that this is not always the case [4].

By the way, contemporary literary scholars argue that such psychological tendencies in the United Kingdom during the historical period under discussion have become increasingly prevalent and reflected in the forms and methods of traditional English education for young people. On the contrary, genuine intelligence, which is found to be inherent in Old Believers and conservative English families, has nothing to do with a national characteristic such as snobbery. This is, of course, typical of the nation as a whole. However, in this instance, it seems to us that the situation is rather unique. In Lord of the Flies, readers are openly confronted with the idea that good intentions can be corrupted by rust, and moral standards and the principle of "gentlemanliness" can be undermined.

According to William Golding's novel, the teenagers on the island soon became "educated" (from the translated text), and layer by layer, they seemed to lose their "veneer of civilization". In this regard, the author suggests that the so-called "animal instinct" became more apparent. According to his idea, this phenomenon has an intermediate nature, but, unfortunately, it leaves a significant impact on the negative aspects of modern civilization. Self-destruction of this phenomenon is a challenging issue, and it is likely impossible to achieve.

The author clearly demonstrates the primacy of dark and primitive forces in the text. Everything seems to be imbued with an ancient, or rather decaying, consciousness reminiscent of Neanderthals. The reader is presented with a standard of an immature human mind that is closer to Rousseau's ideas. While the great philosopher-educator began from the good, W. Golding is dominated by "animal instincts". To be more specific, the beast, in the form of English teenage protagonists – future fascists – overcomes the forces of good in this text. This is an embodiment of universal fear, a materialization of it, so to speak. Young people experience this fear as a result of

feeling their own helplessness and being stranded on a desert island created by the author.

However, we would like to conclude with the following observation. It should be noted that the existentialist trend in England has a genetic link to the philosophical movement that also developed in France and Germany during the interwar period. One of the main ideas expressed by William Golding and some other like-minded individuals was the idea of people living in a world without God, in a realm of irrationality and absurdity.

In addition to his novel-parable, "Lord of the Flies", the central characters in some of his other works, and indeed, most of his writings, exist in a state of fear and unfounded anxiety. Typically, they lack any sense of mutual connection in their lives, except for a ghostly hope in love. This is reflected in the nature of various literary themes.

In this work, as well as in other works, the world created by W. Golding is so discordant that almost every chapter, section, or episode is imbued with dramatic pathos, a vivid representation of English or European existentialism. The animalistic nature in some of the novels often takes over, leaving little room for fundamental human emotions. The characters often feel extremely isolated and lonely in the "valley of sorrow" [6].

For instance, there are often motifs of painful anguish and hopelessness, which, to some extent, obscure the light. In a literal sense, it would not be accurate to describe W. Golding as a pessimist. However, such a depressive atmosphere prevails in "Lord of the Flies" and in many of his works. And it appears that everything bears the imprint of the theme of absolute human solitude, which, incidentally, is a characteristic feature of Western European existential literature. Such "heavy" motifs of resignationism are also present in the analyzed work of W. Golding in general.

With regard to the choice of genre for this novel, it is not surprising. The use of a parable (or parabolic tale) is characteristic of many works by this author. However, we would like to assure you that this is not unique to his work, but rather a common feature of the works of aforementioned English existentialist authors (see the beginning of this article). These works, as a rule, contain parables, which can be defined as stories with a broader moralistic allegorical meaning. The works of William Golding often exemplify what is known as the literature of ideas in contemporary British literature, where there is an intense debate between the main characters and abstract topics take center stage. These discussions are interwoven throughout the narrative of the novel.

The central characters in existentialist novels often embody different spiritual and ethical perspectives, as they are said to be divided in their beliefs. The narrative, in turn, is structured according to the principles of polyphony, although not in the traditional sense as is often discussed by critics regarding Fyodor Dostoevsky's works. Instead, it adheres to the spirit of an orthodox stylistic approach. This approach dictates its own set of behavioral standards, which the characters in Golding's work follow [5].

It is interesting to note, in our opinion, that according to natural and characterological canons, many parables have been written not only by W. Golding but also by philosophical novels by K. Wilson, M. Spark, and A. Murdoch. The protagonists of these works often discuss the capabilities of the human mind and the unreality of actively resisting the world of absurdity when it begins to pose a serious threat to human existence. They also engage in debate about the so-called "habit of despair" (a characteristic concept in English existentialism), which is a moral or, rather, immoral stance, typical of the post-war era in England but which has not received artistic justification.

Based on differences in aesthetic principles and narrative structure, existential novels from the 1950s and 1980s can be primarily distinguished from groups such as novels with parabolic elements (e.g., W. Golding's work) and socio-philosophical novels. Although it is also present in W. Golding's novel, in the works of other existentialist authors, this element typically combines parabolic features with traditional psychological analysis, as seen in the work of A. Murdoch and K. Wilson, among others, who are representative of English literature.

Bibliography:

1. Baker James R. William Golding: A Critical Study. New York, St. Martin's Press, 1965. 189 p.
2. Dicken-Fullea N. William Golding's use of symbolism. Lewes, 1990, 98 p.
3. Mammadkhanova N. J. Foreign prose of the second half of the 20th century. Literature of France, Great Britain, Germany. Baku, BSU, 2006, 158 p.
4. Monter R. William Golding: reaction against rationalism // New humanist. 1994. Vol. 109, № 1, p. 12–13.
5. Nasibova S. Kh. The influence of F. M. Dostoevsky's works on English literature of the twentieth century (based on W. Golding's "Lord of the Flies") // Proceedings of the international scientific and practical conference "Problems of studying and teaching Russian language and literature in Azerbaijan: experience, practice and

prospects for the development and creation of new educational complexes for schools and universities". Baku, May 19–20, 2017, p. 9–11.
6. Golding W. The Hot Gates and other occasional pieces. London, LTD, 1965, p. 85–102.
7. Golding W. The Hot Gates. London, LTD, 1984, 179 p.

Ібрагімова Х. А. «ПРИМАТ» ТВАРИННОГО ІНСТИНКТУ ЯК КОНЦЕПТ В РОМАНІ-ПРИТЧІ ВІЛЬЯМА ГОЛДІНГА «ПОВЕЛИТЕЛЬ МУХ»

Представлена стаття присвячена актуальній темі. На сьогоднішній день є досить велика критична література з екзистенціалізму, але праць різного рівня (дисертації, монографії або статті), пов'язаних безпосередньо з творчістю видатного англійського письменника-прозаїка У. Голдінга налічується відносно небагато. Тим важливіше, на наш погляд, обрана тема.

На нашу думку, в заслугу статті можна поставити, як мінімум, два фактори. По-перше, приваблює архітектоніка роботи. Спочатку по йдеться про індивідуальний почерк У. Голдінга як яскравого представника англійського екзистенціалізму, на відміну від його колег по перу, які набагато рідше зачіпали тему рецидивів фашизму після війни. Правильно вказується, що в теорії Європейського літературознавства екзистенціалізм по праву визнається школою і художнім напрямком. Більш того, – виходить за межі власне світової культури, так як активно поширюється на різні гуманітарні науки в цілому. Потім автор цієї роботи приділяє увагу історії даного питання. Тобто показується, чому обраний аспект став головним в екзистенціальному вченні У. Голдінга. Все тут гранично ясно і конкретно: звірства фашистів з'явилися відправною точкою для розвитку письменником проблеми «тваринного інстинкту».

Наступний фактор-тематичний. Очевидно, що автор непогано вивчив велику профільну літературу. Це дозволило, по-перше, чітко відокремити творчу спадщину у.Голдінга від інших його однодумців. По-друге, безпосередньо зупинитися на обраній темі. На прикладі роману-притчі» Повелитель мух " ясно показана деградація підліткової особистості. У деяких літературних героїв звірине початок бере верх, Висока мораль і моральність виявляються пригніченими під важким вантажем первісних інстинктів. Витравити зло виявляється справою вельми непростим. У статті показано, як поетапно відбувається посилення зла в людині. В самому кінці роботи постає питання про остаточні висновки письменника: чи носять вони песимістичний або все ж оптимістичний відтінок? Відповідь чітко дана на користь останнього.

Ключові слова: *англійська література, екзистенціалізм, острів, фашистські молодчики, підлітки, звіриний інстинкт, допомога з неба, військовий корабель.*

УДК 821.111-14.09:784-051Стінг]02
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/18

Науменко Н. В.
Національний університет харчових технологій

ПРОБЛЕМАТИКА ТА ПОЕТИКА ДЕБЮТНОГО АЛЬБОМУ СТІНГА “THE DREAM OF THE BLUE TURTLES” (1985)

У зв’язку з потребою встановити якісно нову парадигму літературознавства, яка включає інноваційні методи дослідження, зокрема порівняльні та інтермедіальні, доцільно розглядати текст пісні як викінчений результат взаємодії формальних і змістових елементів літературного твору, концептів споріднених видів мистецтва та різних наук: соціології, релігієзнавства, філософії, історії тощо. Мета цієї статті – на основі аналізу поезій Стінга, включених до його дебютного сольного альбому «The Dream of the Blue Turtles» (1985), з’ясувати конкретні функції змістових і формальних елементів, їхню роль в увиразненні композиційних, жанрових і проблематичних компонентів окремого твору та у формуванні особливого різновиду пісні, відкритого до подальших наукових та мистецьких інтерпретацій. За допомогою історико-типологічного, порівняльного та зіставного методів аналізу художніх творів, авторка статті простежує розвиток тематико- проблематичних вимірів пісень Стінга, включених до «Сну про синіх черепах», зокрема показ змін у соціальних, політичних реаліях та художніх системах британської культури кінця ХХ століття. Зазначені методи дослідження дозволили повністю зрозуміти сутність формотворчих чинників ранніх пісень Стінга, які полягають у принципах створення образу ліричного героя («Shadows in the Rain», «Consider Me Gone», «Moon over Bourbon Street», «Fortress around Your Heart»); взаємодії епічних, ліричних і драматичних жанрових концептів із мовностильовими характеристиками, які створюють історично зумовлений хронотоп у піснях «Russians», «Children’s Crusade», «We Work the Black Seam»; роль просодичних складників і музичного аранжування у створенні життєствердної інтонації у пісні «Love Is the Seventh Wave». Загалом підтверджено, що принцип історизму, властивий цілому альбому Стінга, окрім апріорної нагальності висловлювання, надає його творчості промовистого філософського звучання.

Ключові слова: *англійська література ХХ століття, творчість Стінга, тематика, проблематика, образ, вірш, символіка.*

Постановка проблеми. 1985 рік в історії світової музики – своєрідний «період пасіонарності», ознаменований виходом альбомів-архітворів: «Brothers in Arms» групи «Dire Straits»; «Hunting High and Low» норвезької групи «A-Ha»; «Songs from the Big Chair» групи «Tears for Fears»; «Stella» групи «Yello» [4, с. 20–21]. Чимало учасників донедавна знаних поп- і рок-груп також створювали сольні проєкти; серед них, зокрема, лідер гурту «Roxy Music» Браян Феррі та Стінг – фронтмен тріо «The Police».

З 1978 по 1983 рік музиканти «The Police» випустили п’ять альбомів під назвами, які самі собою установлюють горизонти очікування незвичайних сюжетів: «Outlandos d’Amour», «Reggatta de Blanc», «Zenyatta Mondatta», «Ghost in the Machine» і «Synchronicity». Формозмістові концепти останнього з них – прийом «зв’язку часів» як чинник формування специфічного хронотопу оповіді, незвичайні як для рок-поезії образи-символи, інтерпретації юнгівських архетипів, притаманні, зокрема, найпопулярнішій сьогодні у соціальних мережах пісні «Every Breath You Take», – знайшли втілення у віршах першого сольного альбому Стінга «The Dream of the Blue Turtles». Іноді цю назву перекладають як «Сон синіх черепах», але правильніший варіант – «Сон *про* синіх черепах», якщо зважати на пояснення автора [12, p. 290; 15, p. 21].

Пісенна творчість Стінга, широко відома в Україні, останніми роками стала предметом не лише комплексних культурологічних студій, а й творчого переосмислення, зокрема у форматі перекладів та кавер-версій знакових пісень. Тому тема даної роботи є актуальною та важливою для установлення новітніх парадигм філологічного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Автор єдиної на сьогодні авторитетної монографії про творчість Стінга – англійський музикознавець Кристофер Гейбл, пісня за піснею аналізуючи альбом «The Dream of the Blue

Turtles», зауважив: «*The end result of Sting's first solo outing is a fitting launching pad for his later career's stylistically varied jazz-influenced sound, his sophisticated songwriting, and the ambitious and serious content of his lyrics*» [15, p. 36]. Іншими словами, варіативність музичних і словесних зображально-виражальних засобів альбому, яка видається еклектичною, насправді виступає цілісним «пазлом», прозуміння проблематики та поетики якого дозволить осягнути формозміст подальшого доробку Стінга.

За останні 20 років діапазон україномовних досліджень сучасної англійської пісенної лірики значно розширився. Проблему індивідуального стилю літературної творчості англомовних поетів-піснярів ґрунтовно висвітлено в роботах Ганни Коломієць «Рок-поезія: міф, ритуал і американська традиція у творчості Джима Моррісона» (кандидатська дисертація зі спеціальності «Література зарубіжних країн», захищена 2004 року), «Т. С. Еліот у творчому просторі американської рок-культури 1960-х» (доповідь на ІІІ Міжнародній конференції з американської літератури, 2006), К. Савицького «Лінгвостилістичні аспекти прозаїзації англомовних пісенних текстів» (кандидатська дисертація зі спеціальності «Германські мови», захищена 2004 року). Світлана Манько з 2012 по 2021 роки серію статей присвятила поетиці та проблематиці рок-опери та мюзиклу, зокрема англійських; висновок дослідниці, що необмеженість мюзиклу жанровими, тематичними та стилістичними межами є чинником пошуку нових засобів виразності, видається актуальним і для вивчення творчості Стінга, перу якого належить рок-опера «Останній корабель» (2013). У кандидатській дисертації зі спеціальності «Мистецтвознавство» (2019) Ірина Вавшко виокремлює жанр «рок-балади» і відповідно до цього генологічного маркера аналізує великий ряд знакових явищ пісенної культури наших днів – доробок Боба Ділана, груп «The Beatles», «Queen», «Scorpions», «Metallica».

Останнім часом до дослідження творчого доробку Стінга долучилася дедалі більша кількість українських науковців і митців. Так, Олена Стецкович бере до уваги передусім музичні особливості творів співака, еволюцію його стилю. Головним у її розвідках є висновок про вихід виконавської манери Стінга за межі поп-музики та її подальше тяжіння до синтезу академічних і етнічних традицій [6, с. 79], що відбилося в аранжуванні його знакових творів у межах нового гастрольного туру «3.0». І це, своєю чергою, зумовило унікальність його доробку та водночас актуальність досліджень у цій галузі.

Постановка завдання. Мета цієї роботи – на основі повільного прочитання віршових текстів дебютного сольного альбому Стінга «The Dream of the Blue Turtles» (загальна кількість – 9; восьма за порядком композиція – інструментальна) установити особливості їхньої проблематики та поетики, з'ясувати відкритість накреслених у ньому тем до розвитку у подальших альбомах, а також виявити інтертекстуальний потенціал вірша.

Виклад основного матеріалу. Добираючи назву для першого сольного альбому, Стінг пояснював її так: «*Черепаха – це істота, яка може жити як на суходолі, так і в морі. А море – це чудовий символ нашого підсвідомого*» [16, p. 32]. Тому не випадковим є вибір саме слова «turtle», тобто назви черепахи, здатної мешкати у водній стихії, на відміну від «tortoise», суто земляного виду рептилії.

Журналіст Вік Ґарбаріні, який і досі часто спілкується зі Стінгом, не раз засвідчував, він здатен працювати над кількома речами одночасно, що характерно для всебічно обдарованого поета. Так, для першого альбому це були «балада про вампіра, пісня – сув'язь реггі та вальсу, в якій мотив Великої війни поєднується з наркоманією, та слов'янська мінорна мелодія в симфонічному оркеструванні» [16, p. 32], іншими словами – «Місяць над Бурбон-Стріт», «Дитячий хрестовий похід» та «Росіяни» [4, с. 21].

Цю останню (третю за порядком в альбомі) співак упродовж тривалого часу не виконував, уважаючи її застарілою (передусім у зв'язку з завершенням «холодної війни» та розвалом СРСР), хоча і включив її до плейлиста концертного туру «Symphonicities» (2010). Лейтмотивом пісні було чотири рази повторене твердження: «*Russians love their children too*».

Одначе на початку березня 2022 року вона набула нового значення як антивоєнний твір. Окрім нового камерного аранжування (гітара та дві віолончелі), автор скорегував і текст вірша, з останніх двох строф зробивши одну та вилучивши згадку про президента Р. Рейгана і його обіцянку «захистити західний світ» («*Mr. Reagan says, We will protect you*…»). Після цієї корективи закінчення твору стало більш відкритим [2, с. 772; 5, с. 285]:

There is no historical precedent
to put the world in the mouth of a president
There's no such thing as a winnable war

It's a lie we don't believe anymore
We share the same biology, regardless of ideology
What might save us me and you
Is that the Russians love their children, too [21].

Інтерпретації юнгівського архетипу Самості, спроєційовані на приватне життя ліричного героя, зокрема його намагання усвідомити зв'язки з оточенням і самим собою, знайшли вираження в таких піснях дебютного альбому: «Consider Me Gone» (сьома за порядком) і «Moon over Bourbon Street» (дев'ята за порядком). Щодо першої з них, Стінг жартома зазначив в анотації до альбому: «Шекспір написав три рядки», тим самим зробивши Стретфордського барда своїм співавтором та однодумцем.

Ці три рядки належать до сонета № 35:

Roses have thorns and shining waters mud,
And cancer lurks deep in the sweetest bud,
Clouds and eclipses stain the moon and sun
[19, p. 35].

У класичному перекладі Д. Паламарчука:

...На сонці й місяці також є плями,
Є на троянді шип, а то й хробак,
Піщинка – в джерелі… [7, с. 45].

Синкопований ямб зі спондеями, прикметний для архітвору, у музичній варіації Стінга отримав вигляд довгого дольника, завдяки якому відтворюється атмосфера сумніву, неспокою:

Roses have thorns and shining waters mud
And cancer lurks deep in the sweetest bud
Clouds and eclipses stain the moon and the sun…,

до якого співак долучив «свою» фразу-резюме: «*And history reeks of the wrongs we have done*» («*історія тхне всіма нашими помилками*», [20]). Вона ніби контрастує з першим рядком шекспірівського сонета: «Вчинивши гріх, не побивайся так». З цього, по суті, Стінг і починає своєрідну «гру в бісер» із архітворами рідної англійської та інших європейських літератур із метою створення унікального, впізнаванного формозмісту власних віршів.

Засадничою для творення системи символів у сольних альбомах Стінга, починаючи від «Сну про синіх черепах», стала юнгівська архетипіка [4, с. 147–148]. Осягнути її в контексті ліричної оповіді можна, звернувшись до трактування образу **Персони**, який являє собою індивідуальну систему адаптації або остаточно обрану манеру ставлення до світу. Персона, за Юнгом, – це те, чим людина насправді не є, але водночас і те, чим вона сама, так як і інші, себе вважає [17, p. 85]. Символами Персони виступають Дім, Одяг, Робота, Знаряддя праці та деякі інші. Прикметно, що вже в першому альбомі Стінг зводить ці образи, разом із різноманітними музичними стильовими елементами [6, с. 76], у великий архетипний комплекс, зіставляючи деталі інтер'єру з людськими почуттями:

There were rooms of forgiveness
In the house that we share
But the space has been emptied
Of whatever was there

There were cupboards of patience
There were shelfloads of care
But whoever came calling
Found nobody there [21].

Іронія автора над власними шкідливими звичками (зокрема, пристрастю до алкогольних напоїв і легких наркотиків) відбивається у постаті ліричного героя п'ятої за порядком пісні «Shadows in the Rain», котра з'являється у третьому альбому «Поліції» «Zenyatta Mondatta» (1980). У пісні йде послідовний діалог між ліричним героєм та його лікарем-куратором, що теж дозволяє говорити про її драматизм і, отже, – модифікацію архетипу Персони:

He [лікар. – Н.Н.] *says I suffer from delusion*
But I'm so confident I'm sane
It can be an optical illusion
So how can you explain
Shadows in the rain [21].

Тут з'являється ще один наскрізний для творчості Стінга образ – **тінь**. Обґрунтовуючи природу цього архетипу, Юнг писав: «*Тінь персоніфікує все, що людина відмовляється визнавати в самій собі, й усе, що вона прямо чи опосередковано в собі пригнічує*… [Водночас] *тінь включає низку позитивних якостей, наприклад реалістичне сприйняття дійсності, творчі імпульси тощо*» [17, p. 87]. Попри загальну «тіньову» поетику першого альбому Стінга, уже з перших пісень – «If You Love Somebody Set Them Free» та «Love Is the Seventh Wave» – постає тема любові, установлюючи горизонт очікування відповідної тематики. Цьому сприяє домінантний метр віршів – хорей. Варто поглянути на перші строфи обох пісень, аби в цьому переконатися:

If you need somebody, call my name
If you want someone, you can do the same
If you want to keep something precious
You got to lock it up and throw away the key

If you want to hold onto your possession
Don't even think about me [21]
In the empire of your senses
You're the queen of all you survey
All the cities all the nations
Everything that falls you way
I say There is a deeper wave than this
Which you don't understand
There is a deeper wave than this
Tugging at you hand [21].

Хореїчна домінанта тексту «Love Is the Seventh Wave» органічно поєднується з пунктирними ритмами ямайської музики. Через текст пісні лейтмотивами проходять сенсорно відчутні (*empire of your senses*) образи, які позначають сталість і водночас рух – брижі на поверхні океану (*every ripple on the ocean*), листя на деревах, яке тремтить від вітру (*every leaf on every tree*); дюни, які поволі пересуваються пустелею (*every sand dune in the desert*). Усі вони вивершуються в показі невидимого внутрішнього руху, антонімом і водночас осердям якого виступає відомий із «Чотирьох квартетів» Т. С. Еліота «нерухомий пункт» [13, p. 8]. А оскільки у Стінга – цінителя ліроепіки Еліота – йдеться про любов як силу двоїсту, передусім творчу, а потім уже руйнівну (адже вона стирає кордони між людьми та країнами), то до еліотівського «нерухомого пункту» додається концепт «руйнування»: *still point of destruction* [4, с. 111].

Доволі часто класики світової літератури (Данте, Петрарка, В. Шекспір, Г. Гайне, І. Франко) ототожнювали кохання з болем чи недугою. Зважаючи на реалії 1980-х років, Стінг «оформив» цю символічну ланку у військову символіку – в останній, десятій композиції альбому під назвою «Fortress around Your Heart». Завдяки відповідній образній палітрі, складеній термінами **truce** (перемир'я), **mines** (міни), **trenches** (окопи чи протитанкові рови), **barbed wire** (колючий дріт), **chasm** (каземат), **battlements** (зубці фортечного муру) із тексту вірша постають любовні почуття ліричного героя, його спогади про дитинство, усвідомлення рідного коріння, здатні заспокоїти будь-який біль [2, с. 777; 5, с. 290]:

And if I have built this fortress around your heart
Encircled you with trenches and barbed wire
Them let me build a bridge
For I cannot fill the chasm
And let me set the battlements on fire [21].

(*Твоє серце у фортеці, яку я звів*
І оточив ровами та валами.
Тепер збудую міст –
І по ньому вийдеш ти, –
І стіни лиш палатимуть за нами. – Переклад авторки статті).

Для поетичного стилю раннього Стінга – середини вісімдесятих років XX століття – характерна політична загостреність пісень («Russians», «We Work the Black Seam» у «Сні про синіх черепах»; із подальшого доробку – «They Dance Alone», «History Will Teach Us Nothing», «Fragile» в альбомі «…Nothing like the Sun», 1987; «Jeremiah's Blues» та «When the Angels Fall» в альбомі «The Soul Cages», 1991, тощо). Вони висвітлюють проблеми глобального значення, серед яких усвідомлення людиною свого місця в довкіллі та відповідальності за власне життя, турбота про життя і здоров'я дітей і підлітків, загроза світової війни та ядерного апокаліпсису, попередження екологічної катастрофи. Спробу художнього осмислення цих тем, у тому числі завдяки доцільному послуговуванню прийомом «зв'язку часів», Стінг зробив у четвертій за порядком пісні зі «Сну…» – «Дитячий хрестовий похід» («Children's Crusade»).

Історія свідчить: приводом для організації першого такого хрестового походу – з Франції – стала ідея, ніби здійснити давню мрію про звільнення Єрусалима можуть лише не обтяжені гріхами «безневинні» душі, тобто діти (по-латині «pueri»). Провідником їх мав стати дванадцятирічний підпасич Етьєн, якому, за легендою, повсякчас чулися «голоси»; вочевидь, це було зумовлено важкою психічною хворобою з галюцинаціями. Влітку 1212 року близько 30 тисяч підлітків урочисто вирушили в похід, але Єрусалима так і не досягли – деякі загинули під час бурі на Середземному морі, а деяких продали в рабство судновласники. Друга спроба дитячого хрестового походу (теж 1212 року, з Німеччини) завершилася тим, що дві третини його учасників померли від голоду в Альпах, а решта благополучно повернулися додому [10, p. 122; 15, p. 26].

Тему численних молодих життів, загублених в ім'я примарної ідеї, Стінг спроєціював на проблему наркоманії, яка була лихом Великої Британії 1970–1980-х років [12, с. 292]. Адже правителі та міністри – світські «пастирі» XX ст., обов'язком яких має бути запобігання поширенню наркоманії, насправді виявилися байдужими до цього людського горя («*Corpulent generals safe behind lines*»). З другого боку, видіння та голоси, які супроводжували маленьких «пророків» у XIII ст., цілком могли бути викликані вживанням опіуму та його препаратів; саме тому **мак** («*death's*

bitter trade») стає прикметною деталлю-символом ліричної оповіді [4, с. 24; 5, с. 286]:

Midnight in Soho, nineteen-eighty four
Fixing in doorways, opium slaves
Poppies for young men, death's bitter trade
All of those young lives betrayed
All for the children's crusade [21].

У повному розмаїтті з пісень першого альбому, зокрема з «Хрестового походу...», перед слухачем постає складний і суперечливий хронотоп міста. Прикметною рисою сучасних наукових досліджень, у тому числі на засадах інтермедіальності, є зростання інтересу до міста як культурного феномену, історичного організму, специфічної людської спільноти. Крім цього, внаслідок прочитання «Сну про синіх черепах» пуд кутом зору мемуарної книги Стінга «Розбита музика» (2003) стає очевидним: знайомство автора з історією своєї «малої батьківщини», сприйняття її стилю та духу, проєкції її реалій на ліричну оповідь у кожній окремій пісні та їх проведення через усі подальші витвори, – усе це незамінні джерела моральних цінностей, реальна основа для відчуття власної ідентичності [4, с. 25; 20, p. 8–12].

Місто як модель світобудови відсилає до архетипного в багатьох культурах, зокрема і в англійській, образу – Дерева життя, триєдності небесного, земного та підземного світів. Намагання поета усвідомити ідею триєдності довкілля, втілити її в неповторній послідовності деталей-символів та образів-символів виявляється через формотворчі компоненти пісенного тексту: жанр, просодію, образність, унікальність поетичної мови.

Місто Ньюкасл, мала батьківщина Стінга, – часопросторовий концентр не лише «Сну про синіх черепах», а й подальших його альбомів [4, с. 26], аж до «The Bridge» 2021 року. За власними спогадами співака, барв його дитинству додав кінематограф: «*I began to believe that the world beyond the iron grays of the Tyne and the colorless battleship sky above it existed in a completely different universe of color, chromium and canary yellow, magenta and cobalt blue, which we would only ever see daubed onto these celluloid fairy tales that would so captivate and enthrall us on long wet afternoons*» [20, p. 63]. Вірогідно, це й зумовило кінематографічність оповіді в піснях Стінга – від найпершого до найновішого альбому.

Спробу осмислити особливості шахтарської праці та пов'язану з цим проблему місця людини в довкіллі відбито в шостій за порядком пісні «We Work the Black Seam» («Піднімаємо вугільний пласт»), якій варто приділити особливу увагу. Уже в самій назві, а далі й у тексті прозирає символіка «нижнього» світу [4, с. 26] – глибочезні поклади кам'яного вугілля, спресованого «впродовж трьох мільйонів років» («*three million years of pressure packed it down*»); мандрівка старовинними лісистими землями (ліс як одне з міфічних пристановищ для злих сил, див. [22]); «темні сатанинські млини» («*dark satanic mills*»), котрі вчинили зайвим шахтарське ремесло; забруднені ріки Камбрії («*poisoned streams of Cumberland*»), – і, врешті-решт, «глибоко закопана совість» («*our conscience lies so deep*»). І все це виразно контрастує з хронотопом «атомної доби», коли ще багато кому вигідно й далі користуватись вугіллям як постачальником енергії, не замислюючись над пошуком її альтернативних джерел:

One day in a nuclear age
They may understand our rage
They build machines that they can't control
And bury the waste in a great big hole
Power's to become cheap and clean
Grimy faces were never seen
The deadly force one thousand years
Is carbon fourteen [21].

За спостереженнями Кристофера Гейбла, у добу панування довгограючих платівок вирішальне значення мала перша пісня, записана на другій стороні [15, p. 48]: інколи, внаслідок браку часу, слухачі могли ознайомитися лише з наповненням сторони першої, тому на початку другої (шостим-сьомим номером) слід було поставити такий трек, який у принципі утримував би увагу реципієнта й водночас задавав йому тон до сприйняття решти композицій [4, с. 107]. У дебютному альбомі Стінга такою і є «We Work the Black Seam». Під час її читання відразу впадає в очі займенник «ми», котрий створює горизонт очікування появи у наступних піснях (аж до завершальної) двох або кількох персонажів, показу їхніх взаємин і перипетій життя, співпраці та співтворчості. Для зазначеного альбому ця гіпотеза підтверджується у піснях «Consider Me Gone», «Moon Over Bourbon Street» і «Fortress around Your Heart».

За текстом «Вугільного пласта...», зиск із руйнування довкілля отримують безіменні «вони» – можновладці із їхньою специфічною «економічною теорією». Таких типів І. Качуровський, слідом за Р. Бернсом, у своїй «Генериці і архітектоніці» образно називав «хробаками в коронах» [1, с. 240]; в оригіналі – «*That reptile wears a ducal crown*» [11, p. 216].

Характерно, що проблему протистояння людини та машини відбито передусім у **музичному** аранжуванні цієї пісні, – виявами авторської іронії над дедалі більш «механізованим» світом є наскрізна партія бассо-остинато, тричі повторена секвенція у приспіві, вірогідне [15, с. 29] застосування ритм-машинки замість «живого» ударника. У **тексті** пісні, окрім згаданих концептів «нижнього» світу, монотонну інтонацію зумовили мотиви колового руху: планета, обертаючись, присипляє дітей [4, с. 27].

Для порівняння можна взяти фонограми цієї ж пісні з концертного альбому «Bring on the Night» (1986) або проєкту «Symphonicities» (2010). В обох версіях ударні, окрім барабанної установки, представлено також бубонцями, що нагадують брязкіт ланцюгів; партію бассо-остинато у «Symphonicities» виконує духова секція.

Отже, перед слухачем постає опредмечений у звуках музики та особливо вдало підібраних словах образ **заводу**, який, монотонно гудучи, виробляє продукцію. З точки зору культурологів, образ заводу двоїстий – він хоч і створює нову продукцію, проте шуми та промислові викиди руйнують природу [4, с. 27–28].

Поетизація промислового підприємства – і піднесена, і приземлена – свого часу була поширеним прийомом у європейській, зокрема українській ліриці 1920-х років. Хронотоп шахти як видозміни заводу у пісні Стінга – вірогідний відголосок стильових тенденцій експресіонізму початку XX століття [14, p. 25]. Про це свідчить поєднання «terminus technicis» – реалій буденної роботи шахти, «духовного елемента» – традиційних символів природи, із якими порівнюється кожне явище буття [4, с. 28], і візій «екологічно чистого» майбутнього. У цьому помітна алюзія до архітвору англійського романтика Вільяма Блейка «Передмова до Мільтона»:

And did the Countenance Divine
Shine forth upon our clouded hills?
And was Jerusalem builded here
Among these dark Satanic Mills? [9, p. xix].

Уважніше прочитання вірша показує, що тема його була традиційною для світової літератури – «пошук земного раю». Прикметним є хронотоп «Єрусалим» у зіставленні – точніше, протиставленні щодо сучасної Блейкові Англії, котру поет уважав відірваною від її іманентного Божественного буття [див. 4, с. 166; 15, p. 28]. Для порівняння можна навести чотири значення образу Єрусалима за Августином Блаженним:

1. **Буквальне значення** – реальний Єрусалим.
2. **Алегоричне значення** – вселенська церква, яка є Містом Божим, де діють закони духовного царства.
3. **Моральне значення** – душа християнина є частиною цієї духовної реальності й повинна підпорядковуватись Божим законам.
4. **Апагогічне значення** – Небесний Єрусалим, метафізичне Боже місто, місце Божої присутності [див. 8, p. 181].

Історія філософії свідчить, що світоглядові Августина були ближчі лише перші два значення [18, p. 121–123].

Одначе Блейк творив свій «образ Єрусалима» у добу промислової революції (кінець XVIII – початок XIX століття), котра кардинально змінила життя нижчих верств населення. Умови праці були мислилися просто нереальними: тривалий робочий день, повний робочий тиждень, брудні та неопалювані фабрики, неоплачуваний дитячий труд, виснажлива та непрестижна робота. І жодна з цих реалій у концептосферу «раю» та «Єрусалима», хай навіть і справжнього, не вписувалася [3, с. 167].

Тим-то прототекст Блейка та «Вугільний пласт» Стінга за спільний образ мають «чорні сатанинські млини» (dark satanic mills). Та для нашого сучасника це не лише вугледробарки, а й метафоричні атомні електростанції, які працювали на вугіллі, – саме вони «зробили зайвими… шахтарське ремесло». Поезія Стінга є відповіддю на невдалий страйк гірників 1984–1985 рр., наслідком якого став розвал великої професійної спілки; аналогом Блейкового «раю», своєю чергою, виступають крайобразні деталі, характерні для Англії (старовинні лісисті землі, ріки Камбрії; див. тж. [22]).

Висновки. Проблема культурно-історичного й духовно осмисленого ландшафту існування людини першої чверті XXI століття визначає перспективи досліджень у різних галузях літературознавства. Особливої гостроти ці питання набувають сьогодні, у період нинішніх цивілізаційних зрушень, боротьби України за своє майбутнє, пошуків лідерами різних країн шляхів протистояння тероризму та розпалюванню воєн.

Урбаністична за формозмістом лірика, до якої належить більшість пісень Стінга з альбому «Сон про синіх черепах», є виявом постійного діалогу між ліричним персонажем і його міським довкіллям – діалогу, який часто потребує пісенної форми, її особливої тональності вислову. А поси-

лений музичним супроводом, він промовляє до архетипних комплексів у душі людини, зокрема й неангломовної. Уже в ранніх піснях Стінга намітилася провідна змістова тенденція – показ взаємодії внутрішнього та зовнішнього світу людини через осмислення історичного контексту. При прослуховуванні з музикою, а згодом – при дослідженні текстів методом «повільного прочитання» виявлено, що тема ліричної оповіді у певній пісні є самодостатньою та водночас отримує продовження в наступній, і це зумовлює унікальність «Сну...», а надалі й усіх інших сольних альбомів.

Провідні теми у творчості співака, накреслені в дебютному сольному проєкті, – осягнення людиною свого місця у довкіллі, її відповідальність за себе та за інших, родинні стосунки, усвідомлення уроків історії як форма підтримання зв'язку зі світом, повернення до джерел. Це відкриває перспективи для подальших досліджень лірики Стінга в контексті архетипної критики та імагології.

Авторка цієї статті виносить на суд читачів власний переклад однієї з пісень «Сну про синіх черепах» – «Children's Crusade»:

Юні солдати, шістнадцяти літ,
Рушили вперше в незвіданий світ.
Їм би ще гратись, – так спокій обрид:
Дитячий хрестовий похід!..
У невідомість їх фатум веде;
Бельгія… Франція… Дітки, ви де?..
Опій – для юних! – на обрії Схід…
Смерть за життям – слід у слід.

Ні, Англії діти – вовік не раби:
Вже краще загибель, ніж пута ганьби!
Ці Англії квіти – десь там, на полях;
Нескінчений шлях усього покоління…

Добре в тилу генералам товстим:
Що та історія? – попіл і дим…
Опій – для юних! – на обрії Схід…
Смерть за життям – слід у слід,
Дитячий хрестовий похід…

Ні, Англії діти – вовік не раби:
Вже краще загибель, ніж пута ганьби!
Ці Англії квіти – десь там, на полях;
Нескінчений шлях усього покоління…

…Вісімдесяті. У Сохо, вночі,
Опій збирає страшні врожаї.
Опій – для юних! – на обрії – Схід…
Смерть за життям – слід у слід,
Дитячий хрестовий похід! [3].

Список літератури:

1. Качуровський І. Генерика і архітектоніка: у 2-х кн. Кн. 2. Київ : Видавн. дім «КМ Академія», 2008. 365 с.
2. Науменко Н. В. Візіонерський характер пісенної лірики Стінга в контексті війни 2014–2022 років. *Колективна монографія «Російсько-українська війна (2014–2022): історичні, політичні, культурно-освітні, релігійні, економічні та юридичні аспекти»*. Riga: Baltija Publishing, 2022. С. 771–778. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-94
3. Науменко Н. В. Дитячий хрестовий похід. *Всесвіт*. № 9–12. Вересень грудень 2021 р. С. 243; див. тж. https://surl.li/ydagvm Дата звернення: 13.01.2025.
4. Науменко Н. В. Образи його серця … Формозмістові домінанти пісенної лірики Стінга : монографія. Київ : Видавництво «Сталь», 2019. 256 с. URL: https://surl.li/xiivmt. Дата звернення: 14.01.2025.
5. Науменко Н. В. Проекції пісенної лірики Стінга на реалії російсько-української війни 2014–2022 років. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2022. Т. 33 (72), № 3. С. 284–291. DOI: https://doi.org/10.32838/2710-4656/2022.3/47
6. Стецкович О. В. Стильова еволюція авторської творчості Стінга. *Культура України*. 2021. № 2. С. 73–80.
7. Шекспір В. Сонети / пер. з англ. Д. Паламарчука; передм. та приміт. І. Андрусяка. Київ : Школа, 2009. 176 с.
8. Augustine: Confessions. Newly translated and edited by Albert C. Outler. Dallas : Southern Methodist University, 2006. 216 p.
9. Blake, W. The Prophetic Book of William Blake / edited by E. R. D. Maclagan and A. G. B. Russell. London : A. H. Bullen, 1907. xix, 60 p.
10. Bridge, A. The Crusades. London : Thistle Publishing, 2015. 348 p.
11. Burns, R. The Complete Poetical Works of Robert Burns with a Biographical Sketch. Philadelphia : J. B. Lippincott & Co, 1900. xviii, 710 p.
12. Clarkson, W. Sting: The Biography. London : Blake, 2000. 330 p.
13. Eliot, T. S. Four Quartets. New York: Harcourt, Brace and Company, 1943. 39 p.
14. Expressionismus. Literatur und Kunst 1910–1923. Eine Ausstellung des Deutschen Literaturarchivs im Schiller-Nationalmuseum Marbach a. N. vom 8 Mai bis 31 Oktober 1960. Ausstellung und Katalog von Paul Raabe und H. L. Greve unter Mitarb. von Ingrid Grüninger. Marbach : Deutsche Schillergesellschaft, 1960. 575 s.

15. Gable, C. The Words and Music of Sting. London: Greenwood Publishing Group, 2009. xix, 170 p.
16. Garbarini, V. Sting under the Gun. *Musician*. № 82 (August 1985). P. 28–35.
17. Jung, C.-G. The Spirit in Man, Art and Literature. Princeton University Press, 1971. 214 p.
18. Oort, J. van. Augustine on Israel and Jerusalem. *Journal of Early Christian History*. 2023. Vol. 13, issue 3. P. 115–129. DOI: https://doi.org/10.1080/2222582X.2024.2311924. Access date: 09.01.2025.
19. Shakespeare, W. Sonnets. URL: http://www.gutenberg.org/ebooks/1041. Access date: 08.01.2025.
20. Sting (Sumner, G.M.). Broken Music. A Memoir. New York : Dial, 2003. 347 p.
21. Sting (Sumner, G.M.). Lyrics. URL: https://www.lyricattack.com/s/stinglyrics/index.html. Access date: 15.01.2025.
22. 12 Unforgettable Forests in Literature. URL: https://surl.li/fnfwss. Access date: 09.01.2025.

Naumenko N.V. PROBLEMATIC AND POETICAL FEATURES OF STING'S DEBUT ALBUM "THE DREAM OF THE BLUE TURTLES" (1985)

Due to the need to establish the qualitatively new paradigm of literary studies, which involves innovative research methods, in particular comparative and intermedial, it is expedient to look at the song text as a concise result of the interaction between formal and substantial elements of a literary work, concepts of related art types and various sciences: sociology, religious studies, philosophy, history etc. The purpose of this article was the analysis of Sting's texts included in his debut solo album "The Dream of the Blue Turtles" (1985) to elucidate the specific functions of substantial and formal elements, their role in emphasizing the compositional, genre, and problematic components in a separate work and in the formation of a special song genre, open to further interpretations, both scientific and artistic. Having applied the historical-and-typological, comparative and juxtapositive methods of analyzing artistic texts, the author of the article traced the development of thematic and problematic dimensions of Sting's songs included into "The Dream of the Blue Turtles" as a reflection of changes in social, political realities and artistic systems in British culture at the end of the 20th century. In turn, these research methods allowed the researcher to fully grasp the formal factors of the early Sting's song lyrics, which are the principles of creating the image of the speaker ("Shadows in the Rain," "Consider Me Gone," "Moon over Bourbon Street," "Fortress around Your Heart"); the interplay of epic, lyrical, and dramatic genre concepts with language-style characteristics, which give rise to a historically conditioned chronotopos in "Russians," "Children's Crusade," "We Work the Black Seam"; the role of prosody factors and musical derangement in creating the positive-vibe intonation of "Love Is the Seventh Wave." Overall, it was affirmed that the principle of historicism, prominent to the entire Sting's album, apart from the a priori urgency of expression, provides an eloquent philosophical nature of his work.

Key words: *the 20th century English literature, Sting's works, theme, problem, image, verse, symbolism.*

UDC 82
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/19

Khalilzade Sh. Sh.
Azerbaijan State Pedagogical University

THE REFLECTION OF MENIPPE'S SATIRE IN THE NOVEL "LINCOLN IN THE BARDO" BY GEORGE SAUNDERS

The article discusses the novel "Lincoln in the Bardo" by American writer George Saunders. The novel is a journey into the world of spirits, highly appreciated for its form and content, and for its evocative style. The language of the novel is very smooth and beautiful. However, it is difficult to take the rhythm of the work. At first glance fluency, harmony, and unity seem weak, and one can feel the fragmentation. The events take place in the cemetery. There is an impression that the main hero of the work is not one or two, but all the participating characters have this right. Each of them is eager to talk about their lives, trying to understand and solve the reason why they came here. At first glance, this situation creates fragmentation and misunderstanding as well as the idea that the novel does not have a complete, comprehensible plot line, and suggests a lack of harmony. However, as you listen to the thoughts and words of each character, certain ideas emerge for that period, everything becomes clear, and the veil of mystery is slowly removed. Writing such a novel against the background of the American president's family tragedy seems very attractive. Thinking about such a decision and writing in an unusual style and achieving success shows that the possibilities of the novel genre have not yet been exhausted. Saunders presented the novel as an experiment. Filtering the historical facts and what happened at that time through his imagination, he added his literary fictions to the real events by adding shades of magic, realism and surrealism to it. Despite the considerable differences of opinion about the work, the novel is truly new and has an extraordinary impact. Of course, the topic of life and death is not a new topic, but Saunders updated and made additions to this topic. He was able to share his ideas, his discovery, his version about the journey of the soul after physical death. The novel is a multifaceted work. The similarities and contrasts of the system of images, the language and speech rules of the characters prompt the reader to conduct analytical analyses. You are constantly looking for unknowns, trying to solve something, and when something becomes clear, the reader feels proud, as if he had found the answer to a mathematical equation. The structure and development of the text forces it.

Key words: *Menippean satire, bardo, subconscious, historical novel, imagination, mystic.*

Introduction. Menippean satire is a literary genre originating in ancient times, characterized by its fusion of philosophical ideas with parody. It differs from other forms of literature in its free-form prose and poetic style. The name of this genre is derived from the Greek writer Menippus, who is credited with its creation. Due to the lack of surviving examples of ancient Greek Menippean satire, it is challenging to determine its exact origins. The term itself was first introduced by the Roman scholar Marcus Terentius Varro, who authored 150 satirical works that blended Latin and Greek elements. Approximately 600 fragments of his writings have survived.

In Russian literature, the fantastic work "The Dream of a Ridiculous Man" by Fyodor Dostoevsky, accompanied by dark irony and satirical elements, serves as a prominent example of Menippean literature. This genre is characterized by the portrayal of the protagonist in a fantastical setting. The purpose and significance of employing such a literary technique is defined by the protagonist's departure from an ordinary, real-world, social context, for instance, their journey to heaven, descent into the underworld, or voyage to the afterlife or the land of the dead.

The aim of the work is to show the reflection of Menippean satire in the English novel.

The main problem. The tradition of writing in the satirical style of menippa has a long history. This technique allows the author to explore traditional values, familiar customs, and behaviors that have shaped our lives over the years in a freer environment. Serious issues are explored, the possibilities for satire take on a sharper, more thoughtful approach, and are presented more clearly. The characters and stereotypes in these works are not unique in their characteristics. Typically, they are portrayed as cunning, greedy individuals who can persuade others, gain their trust, and take pride in their abilities. Critics and scholars generally agree that this genre blends

elements of prose and poetry. Some experts believe that, in addition to this mixture of genres, styles and language are also blended in this type of work. Lucian, a second-century Syrian rhetorician and satirist, composed his works in the Greek language. He extensively employed sarcasm and established the genre of comic dialogue as a parody of Socratic dialogue. Lucian derided individuals who espoused belief in the supernatural and traditional narratives regarding deities, as well as various philosophical schools of thought. He was greatly influenced by the philosophers Diogenes and Menippeus. Lucian's work significantly impacted Western literature, and he did not refrain from criticizing prominent figures. Thomas More, François Rabelais, William Shakespeare, and Jonathan Swift were all influenced by his writings and produced works that were shaped by his influence [1].

Menippean literature is characterized by a tendency towards scandalous scenes, unusual behavior, and inappropriate language, which is to say, any deviation from the generally accepted course of events and established norms of conduct and ethics, including language. These scandals are dramatically different from epic events and tragic catastrophes in their artistic structure, as well as from comedic conflicts and revelations. It can be argued that menippean works are emerging as a new artistic category, completely distinct from classical epic and dramatic forms. These works reflect the need for transformation in society, when there is a desire for change but a lack of understanding of how to achieve it, leading to tragic expectations.

Historical novels in the English language have remained true to their traditional roots, but in recent years, this genre has gained significant critical acclaim and commercial success, reflecting a "craving" for historical fiction among readers [5].

Kristin Harrison and Angeliki Spyropoulos argue that, despite the diverse forms that the "historical turn" in the humanities has taken, the increased significance of history in contemporary literature is one of its most notable and significant developments [4]. As a literary genre, historical novels regularly raise questions about evidence, veracity, accuracy, and reliability. Given the current political and technological landscape, these issues are particularly relevant when considering the influence of historical fiction [7]. The "neo-historical turn" as defined by Rousselot can be differentiated from the more popular model of contemporary fiction, which has been assessed as being clearly destructive and subtly realizing its potential for radical possibilities. According to Rousselot, these neo-historical novels are characterized by distinct paradoxes and contradictions. Several characteristics of neo-historicism may be applied to contemporary American historical fiction in the 21st century. Contemporary American authors employ a skeptical, sardonic, anti-positivist, and distrustful writing style in relation to mainstream historical narratives. Their works often have a humorous tone and carry a strong subtextual message [9].

The novel "Lincoln in the Bardo" by George Saunders, winner of the prestigious 2017 Booker Prize for Literature, is a notable example of contemporary American literature that combines both historical and fantastical elements. The work is a masterful piece of satire and fantasy, showcasing the author's exceptional talent.

The novel is based on the events surrounding the death and burial of President Abraham Lincoln, who was assassinated in 1865. After his death, his body was exhumed from its original grave and reinterred with that of his father in Springfield, Illinois, where he was born. This event served as the inspiration for the story, which explores the afterlife and the journey of the soul. In an interview, Saunders revealed that his writing was influenced by stories he heard about Lincoln's death and the visits he made to his son's grave. He described the impact of these experiences, which led him to create the novel's unique and thought-provoking narrative [6].

The author described himself as follows: "Suddenly, a memory linking Lincoln and Pieta became vivid in my mind. This memory did not bring me any solace for the next two decades. What prevented me from reaching a decision was the fact that this subject is very profound. Finally, in 2012, I realized that I was growing old and would never be young again. I did not want this to be written on my tombstone: 'He was afraid of creating a terrible work of art and waited too long to bring it to life'. I decided that I should pursue my idea as a scholarly project, without committing to specific ideas for implementation. As a result of this endeavor, the novel 'Lincoln in the Bardo' was created. Bardo, according to Tibetan Buddhism, refers to the transitional state. In Islamic tradition, Araf represents the space between paradise and hell. Saunders has successfully created a realistic historical setting in his novel, "Lincoln in the Bardo". Abraham Lincoln, the 16th president of the United States, is depicted as being deeply saddened by the passing of his son due to illness, and is shown visiting his grave on numerous occasions. The author then moves the narrative to the Washington cemetery, where he incorporates the presence of restless spirits and crafts

an engaging storyline through the establishment of dialogue between them.

The writer is familiar with this teaching because he is engaged in Buddhist philosophy. For this reason, it raises very interesting and surprising questions. He is trying to affirm and convince these restless spirits that they can stay here for a long time, at the cost of what power and strength. Thanks to the construction of such an interesting storyline, information about ordinary people and the truths of that time comes up. As you know, the events of the novel describe the events that took place in the following days, starting with the death of William Lincoln, the son of President Abraham Lincoln, on February 20, 1862. The plot of the novel takes place in a place called the Bardo, at the point between life and death, when the soul leaves the body from the moment of death, according to Buddhist beliefs. William Lincoln arrives at the Bardo. The novel is based on lines from beginning to end. These lines can be divided into two parts. The first type of remark is that of the restless dead, who are having a dialogue with each other. They observe the grieving and grieving President Lincoln, analyzing his behavior after his son's death. According to legend, every soul has its own earthly story, and it is told over and over again, each time they come back to it over and over again. These are mostly nightmares that have been disfigured because they have not been able to fulfill their desires and dreams in their lives. They do not know that they are dead, they do not accept it and treat the Bardo as their hospital yard and the coffins as their hospital room [2].

The second type of remark is quotations from historical texts. These are fragments reflecting the diversity of Lincoln's life. Saunders skillfully used historical sources and fabricated ideas that were the product of his imagination, so that he synthesized and brought them together in such a way that in some moments it is difficult to separate historical reality from the product of imagination. With this structure and method of development, Saunders managed to create a single mosaic of the novel. It can be seen from the content and plot of the novel that before writing the novel, the writer got acquainted with a large number of historical sources, visited reliable sources of that historical period, studied and researched them. By adding fragments and examples from these sources to the novel, he managed to create an entire text. Here are thoughts and reflections of historical figures, ordinary people, excerpts from information about events written in periodicals, and quotes from books. Thus, the writer created a work that differs from the rules of the traditional novel genre. He wrote a new novel, a new book, and created a different, original literary work.

The novel describes the political and moral atmosphere of the time in the language of dialogues, and even natural scenes are taken from the observations of the characters. Development is the individual style of each writer. The writer's language, intonation, text structure, narrative of events, and a number of unique features define this personality. In this sense, this novel by Saunders is distinguished by its originality. Such an unusual plotline of the novel and the development of events are more reminiscent of a drama than a novel. The characters telling each other their lives in the Bardo speak in the form of dialogue, with cues. In short, a novel is not a whole text, but a text created from dialogues along a chain of events. This indicates the emergence of a new genre of the novel in the image of such a talented writer as Saunders. Although the theme is not new, the structure of the novel is new [8].

The author himself is writing a diary novel based on various official documents, memoirs, diaries and other documents of Lincoln's contemporaries. He compiled this diary based on the statements of people who died and were stuck in the Bardo. It seems these people have a cleansing ritual between real life and the afterlife. The author creates a historical scene based on the death of Lincoln's son. The president is very shocked and suffering from the death of his son, he cannot come to his senses. He cannot get over this loss and repeatedly visits the cemetery and his son's grave. Saunders uses this small historical scene and expands it to build a perfect, unique storyline. The writer is trying to clarify what happened through the diaries of people who speak for and against the president, in a style not yet developed in the novel genre. Long descriptions and dialogues replace these notes and create very concise, clear images. Three of them served at the cemetery the longest: Hans Follman, Roger Bevins III and St. Everly Thomas. They feel sorry for the child who came here.

From chapter II to Chapter IX, the events focus on a party hosted by the President and his wife. The civil war continues in the country. Brief information about this is provided through historical sources and quotes from individuals, as well as what happened around Lincoln. The writer Kanan Haji in his article "The Judgment of Souls in Hell" writes about the novel by George Saunders: "A person's real face is hidden in his subconscious. The writer is a geologist engaged in subconscious excavations. In this sense, George Saunders' journey into the spirit world is amazing. Many novels and short stories about

reincarnation are written in classical literature and modern prose. There is a concept of orphism in Greek mythology. According to this worldview, real life begins after death. The Orphics also believed in the transmigration of souls from one body to another. As a personified image of time, Chronos influences the fate of all Greek gods. In the novel "Lincoln in the Bardo", Chronos is Abraham Lincoln. Although the writer makes digressions in the spirit of Dante, the form and content are completely new. Although the work "Link in the Bardo" is based on the principles of the new novel, it is based on the principles of "what a novel of the 21st century should be". He proposes a new model that uses all the elements of a modern novel. In short, Sanders' novel "Lincoln in the Bardo" solves the eternal problem of humanity, the conflict of fathers and sons, on a reincarnational level. This is a completely new, original approach" [3, p. 9].

According to many, the novel is an unusual work with a multifaceted and multi-layered deep content in the truest sense of the word. A work written by a talented writer encourages the reader to think deeply, take and leave and reap, let him wish, without neglecting anything in his earthly life, let him become perfect, based on human values, in other words, let him be able to live this benefit as a life. The characters of the novel try their best to remember their past lives, try to remember them, try to hide their sins. They're just trying to prove who they are. They all want to be listened to carefully, justified, believed and convinced that they are a pure, pious person, that they live a pure life. In chapter LXII of the novel, Lincoln's body structure, face, eyes, in short, his characteristic features are brought to the attention of various people through quotations referring to written sources. In the next chapter, the three main characters mentioned above show Lincoln's actions, behavior, and how he entered his son's tomb. They encourage the boy to get closer to his father, try to give him hope. Chapter LXVI contains conversations of other characters, residents of the Bardo, about life, their complaints, how to live, and their unhappy fate.

The LXX chapter once again reflects criticism of the president against the backdrop of the civil war of that time. There are even those who say, "The president is an idiot". Another statistic contains threatening thoughts: "If you don't resign soon, we will throw spiders in your food and laugh at you". "You will experience the real torments of hell. Abe Lincoln, you are a stupid and cursed man. Forgive me for these harsh words, but you are worse than a Negro". It is absurd to think that the work is about Lincoln and his family tragedy. This novel is about people in the collective sense, regardless of their position in society and personal life. The funny thing about the novel is that the dead souls who gather in the Bardo try to stay there as long as possible, realizing that they will not return to life. Quotes from historical documents, personal correspondence, memoirs, mothers blaming Lincoln for the deaths of their sons, incorrect orders from commanders that led to unnecessary deaths, speculation about who started the war and why, seem somehow meaningless. Life and death are the same. There is no point in living and avoiding death. For this reason, the spirits of the cemetery try to convince themselves of the bardo. On the border of life and death, these souls are sure that they are not dead, they are still alive. They were just sick, and they were put in a box and locked in their stone houses. Each of them has a unique character. They are sure that they will return to their loved ones soon. Since each of the spirits tells the stories of their lives, remembering their dreams that will never come true, they can make a vivid impression, even being dead. In the novel, although no character claims to be the main role, there are quite vivid, contradictory, very surprising, but at the same time sad images that seem absurd.

There are also those who compare this novel by Saunders with the works of another American writer, the master of horror novels Stephen King. For this reason, a certain level of thinking and understanding, experience is required from the reader in order to fully understand the novel. Although we do not pretend to think about the level of translation of the novel into Azerbaijani, it is difficult to understand the novel as a whole, and this is not a disadvantage of translation. The novel resembles a huge iceberg. Its deep meaning lies at its core. He created a collage of quotes and riddles. Sometimes you fall into an abundance of incomprehensible, contradictory ideas. The development of events in the Bardo is described in an unimaginably confusing, unusual and uncertain way. With the language of countless (about 200) different characters in the book, the reader seems to find himself in a maze and is looking for ways out of this maze. Of course, it is clear that in these dialogues, in deep meanings, the coverage and presentation of events are hidden. As you read the work, it becomes clear that the novel actually touches on many important issues, problems that are relevant today. The writer touches on historical and theological issues, instills such human feelings as understanding and acceptance of death against the background of relationships between people and personalities. Saunders calls for appreciating every

moment of real life, conveying through the language of characters telling their fates the fact that the souls inhabiting the Bardo cannot understand physical death after the physical death of a person.

Postmodernism advocates experimentation with form. In this novel, the fictions and allusions of the author attract the reader, make him think, excite him. In the finale of his novel, a fire train is mentioned, but for the average reader it is an ordinary train.

In modern Azerbaijani prose, one can find examples of collage interpretation of the past of our history, culture and literature. Kamal Abdulla's novel "The Unfinished Manuscript" is a vivid example of the fragmentary, decentralized and distorted image of Azerbaijan's historical past in artistic thought. Another novel by the same author, Valley of the Magicians, contains a large number of archetypes and past and present literary and artistic texts in which they appear, creating a collage of works read in the reader's mind. The archetype of the sorcerer and its representative versions are sufficient examples in themselves. In general, this novel is a collage of different types of texts – religious, cultural, historical and literary [9, p. 291–292].

He created a collage of quotes and riddles. Sometimes you fall into an abundance of incomprehensible, contradictory ideas. The development of events in the Bardo is described in an unimaginably confusing, unusual and uncertain way. With the language of countless (about 200) different characters in the book, the reader seems to find himself in a maze and is looking for ways out of this maze. Of course, it is clear that in these dialogues, in deep meanings, the coverage and presentation of events are hidden. As you read the work, it becomes clear that the novel actually touches on many important issues, problems that are relevant today. The writer touches on historical and theological issues, instills such human feelings as understanding and acceptance of death against the background of relationships between people and personalities. Saunders calls for appreciating every moment of real life, conveying through the language of characters telling their fates the fact that the souls inhabiting the Bardo cannot understand physical death after the physical death of a person.

Postmodernism advocates experimentation with form. In this novel, the fictions and allusions of the author attract the reader, make him think, excite him. In the finale of his novel, a fire train is mentioned, but for the average reader it is an ordinary train.

In modern Azerbaijani prose, one can find examples of collage interpretation of the past of our history, culture and literature. Kamal Abdulla's novel "The Unfinished Manuscript" is a vivid example of the fragmentary, decentralized and distorted image of Azerbaijan's historical past in artistic thought. Another novel by the same author, "Valley of the Magicians", contains a large number of archetypes and past and present literary and artistic texts in which they appear, creating a collage of works read in the reader's mind. The archetype of the sorcerer and its representative versions are sufficient examples in themselves. In general, this novel is a collage of different types of texts – religious, cultural, historical and literary [9, p. 291–292]

Conclusion. It is the author's skill that manifests itself, and his systematization in the novel, the development of events, further deepens the topic. This creates a picture designed to convey the experience and worldview of a person, that is, the reader. The reader uses all his erudition, intelligence, and tries to turn on the light inside. In fact, this creates psychological tension and is understood as a sign that each person lives in a whole world. One of the problems that Saunders' novel suggests and hints at is that a person must leave a mark on their life. A person's life consists not only of joys and happy moments. At the same time, it is pain and sadness that shape a person as a person. Thus, the main motive in the work is the thought of the sudden loss of a loved one's life and the resulting suffering, the consequences of life after death, attachment to life is a sign of this. As a result, the idea is instilled that a person should live for today, forget what happened in the past, should not worry about the future, should not postpone today's business for tomorrow. Because life can suddenly come to an end and plans can come to naught.

Bibliography:

1. 21st Century US Historical Fiction Contemporary Responses to the Past. Edited by Ruth Maxey. Department of American & Canadian Studies University of Nottingham, 2020, 278 p.
2. Sanders C. "Linkoln Bardoda". Bakı, TEAS Press Nəşriyyat evi, 2018, 424 s.
3. Hacı K. Ətrafda ruhların mühakiməsi / Ədəbiyyat qəzeti, 30.10.2021, s. 9.
4. Harrison Ch., Spiropoulou A. Introduction: History and Contemporary Literature / Synthesis 8, 2015, p. 1–13.
5. Park J. 2018. Korean American Literature / In A Companion to Korean American Studies. Edited by Rachael Miyung Joo and Shelley Sang-Hee Lee. Leiden: Brill, 2018, pp. 105–127.

6. Rousselot E. Introduction: Exoticizing the Past in Contemporary Neo-Historical Fiction / In Exoticizing the Past in Contemporary NeoHistorical Fiction, edited by Elodie Rousselot. New York : Palgrave Macmillan, 2014, pp. 1–16.
7. Slotkin R. Fiction for the Purposes of History / Rethinking History 9 (2/3), 2005, pp. 221–236.
8. Stocker B. 'Bygonese' – Is This Really the Authentic Language of Historical Fiction? / International Journal for the Practice and Theory of Creative Writing 9 (3), 2012, pp. 308–318.
9. Yaqubova M. Keşmişə postmodernistlərin gözü ilə baxmaq / "Tənqid. net" jurnalı. Qanun nəşriyyatı, № 9, 2012, s. 283–298.

Халілзаде Ш. Ш. ВІДОБРАЖЕННЯ САТИРИ МЕНІПИ У РОМАНІ «ЛІНКОЛЬН У БАРДО» ДЖОРДЖА СОНДЕРСА

У статті йдеться про роман американського письменника Джорджа Сондерса «Лінкольн у Бардо». Роман являє собою подорож у світ парфумів, високо оцінений за свою форму та зміст, а також за свій зухвалий стиль. Мова роману дуже плавна і красива. Проте важко вловити ритм твору. На погляд побіжність, гармонія і єдність здаються слабкими, і відчувається розд робленість. Події відбуваються на цвинтарі. Складається враження, що головний герой твору не один і не два, але всі персонажі, що беруть участь, мають на це право. Кожен із них прагне розповісти про своє життя, намагаючись зрозуміти і розгадати причину, через яку вони сюди прийшли. На перший погляд, ця ситуація створює фрагментацію та нерозуміння, а також ідею про те, що роман не має повної, зрозумілої сюжетної лінії та передбачає відсутність гармонії. Однак, коли ви слухаєте думки та слова кожного персонажа, виникають певні ідеї для того періоду, все стає зрозумілим, і завіса таємниці повільно знімається. Написання такого роману на тлі сімейної трагедії американського президента видається дуже привабливим. Роздуми про таке рішення та написання у незвичайному стилі та досягнення успіху показують, що можливості жанру роману ще не вичерпані. Сондерс представив роман як експеримент. Фільтруючи історичні факти і те, що відбувалося на той час, через свою уяву, він додав свої літературні вигадки до реальних подій, додавши до них відтінки магії, реалізму та сюрреалізму. Незважаючи на значні розбіжності в думках про твори, роман справді новий і має надзвичайний вплив. Звичайно, тема життя та смерті не є новою темою, але Сондерс оновив та доповнив цю тему. Він зміг поділитися своїми ідеями, відкриттям, своєю версією про подорож душі після фізичної смерті. Роман – багатогранний твір. Подібності та контрасти системи образів, мови та мовних правил персонажів спонукають читача проводити аналітичні аналізи. Постійно шукає невідоме, намагається щось вирішити, і коли щось стає зрозумілим, читач відчуває гордість, ніби знайшов відповідь на математичне рівняння. Структура та розвиток тексту змушують до цього.

Ключові слова: *Меніпова сатира, бардо, підсвідомість, історичний роман, уява, містика.*

UDC 792+502/504+159.9
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/20

Yuhan N. L.
Staatliche Einrichtung "Nationale Taras-Schewtschenko-Universität Luhansk"

BERLINER INTERMEDIALES "THEATER DES ANTHROPOZÄNS": ÖKOLOGISCHE HERAUSFORDERUNGEN UND PSYCHOLOGISCHE DIMENSIONEN SZENISCHER INTERPRETATIONEN

The article is dedicated to examining the features of the eco-critical themes in the performances of the "Theatre of the Anthropocene" (Germany, Berlin) through the use of intermedial tools and analyzing the psychological aspects of its stage interpretations. Special attention is given to studying the connection between the intermediality of the theatrical platform and psychoanalytic theories. This connection is explored through the lens of key psychoanalytic concepts such as the unconscious, projection, catharsis, and archetype.

It is concluded that the "Anthropocene Theatre" creates new formats of communication with the audience through intermediality. The use of VR, AR, computer technologies, and scientific visualizations turns ecological issues from merely a topic for reflection into an immediate experience that the audience feels physically and emotionally. The theatre activates psychological processes of projection and transference, allowing the participant in the performance to transfer their internal experiences, anxieties, and fears onto the narrative twists and stage characters. This creates conditions for emotional response and a deeper awareness of personal and collective problems. The use of symbols and archetypal images, described in the works of C. G. Jung, helps illuminate universal human experiences such as the fear of death, the loss of harmony with nature, and the sense of guilt for anthropogenic destruction. This makes the theatrical experience resonate with the internal world of the audience. The performances create the conditions for catharsis through deep emotional experiences related to ecological issues, guilt, or fears for the future of the planet, helping the audience to acknowledge and process their frustrations and negative emotions.

The performances of the "Anthropocene Theatre" reflect social and ecological crises, offering the audience a chance to feel part of the collective action needed for change. The theatrical images often become a mirror of social fears and hopes, fostering a dialogue within the audience and raising awareness of the shared responsibility for the future.

Key words: *"Anthropocene Theatre", contemporary experimental German dramaturgy, intermediality, psychological realism, psychoanalytic theories, projection and transference, catharsis.*

Problemstellung. In der heutigen künstlerischen Diskurs ist die ökologische Krise eine der zentralen Herausforderungen, die nicht nur wissenschaftliche, sondern auch kulturelle und künstlerische Lösungen erfordert. Das Berliner „Theater des Anthropozän" ist derzeit eine wichtige experimentelle Plattform zur Neubewertung der Wechselwirkungen zwischen Mensch und Natur, die ökologische und psychologische Aspekte in die Bühneninterpretationen integriert. Die Theateraufführungen dieses Theaters bieten neue Antworten und performative Lösungen für komplexe ökologische Fragen der Gegenwart, beeinflussen die emotionale Wahrnehmung des Publikums und fördern die Entwicklung neuer Modelle des ökologischen Bewusstseins in der Gesellschaft.

Analyse der neuesten Forschungen und Publikationen. Dem Berliner "Theater des Anthropozän" sind bisher nicht viele fundierte literaturwissenschaftliche und theaterwissenschaftliche Untersuchungen gewidmet. Margaretha Affenzeller präsentierte in einer kurzen Rezension die Arbeit des neuen experimentellen Theaters und bestimmte dessen Platz und Bedeutung für die Gesellschaft: "Es geht darum, das Wissen um unseren Planeten und seine Ökosphäre bzw. die Konsequenzen unseres Handelns erleb- und fühlbar zu machen. Das ist Sinn und Zweck des Theaters des Anthropozäns" [1]. Sabine Wilke analysiert in ihrer Arbeit den Begriff "Anthropozän" als kritisches Konzept und analytische Idee im Kontext des Theaters und der Theaterwissenschaft, wobei sie ihre Schlussfolgerungen auch auf den Aufführungen des "Theater des Anthropozän" stützt [9].

Intermedialität und Psychologismus des "Theater des Anthropozän" in Berlin waren bisher kein

Gegenstand wissenschaftlicher Untersuchungen, weshalb der Artikel wissenschaftliche Neuheit besitzt. In dieser Arbeit stützen wir uns auf die Methodologie der Untersuchung solcher experimentellen Aufführungen, die in unseren früheren Artikeln und Thesen entwickelt wurde, die den Besonderheiten der Intermedialität und des Psychologismus der Aufführungen der deutschen experimentellen Theatergruppe "Rimini Protokoll" gewidmet sind [10; 11], sowie dem Vergleich der Poetik und Ästhetik postmoderne dramatischer Werke über Ökozid, die in Deutschland und der Ukraine geschaffen wurden [12].

Ziel des Artikels ist die Untersuchung der Besonderheiten des Psychologismus in den intermedialen Bühnenaufführungen des Berliner "Theater des Anthropozän".

Darstellung des Hauptmaterials der Forschung. Das "Theater des Anthropozän" wurde 2020 in Berlin von herausragenden Persönlichkeiten der Wissenschaft und Kultur Deutschlands gegründet – Prof. Dr.-Ing. Dr. Sabine Kunst, Prof. Dr. Antje Boetius, Dr. Frank M. Raddatz [7]. Dieses Theater vereint Wissenschaft, Kunst und Zivilgesellschaft, um die ökologischen und sozialen Herausforderungen der Anthropozän-Ära durch intermediale Aufführungen zu untersuchen. Wie die Gründer auf ihrer Gästeseite auf der Website des Theaters erklären, folgen sie in ihrer Arbeit dem Prinzip von A. von Humboldt, dass "nur eine unerschütterliche Verbindung zwischen Mensch und Natur, die aus Wissen und Erfahrung, Mitgefühl und Emotionen besteht, die Grundlage einer nachhaltigen Zivilisation sein kann" [8].

Im "Theater des Anthropozän" ist die Intermedialität ein grundlegend wichtiger Bestandteil des Theatergeschehens. Sie wird genutzt, um tiefgründige, vielschichtige Aufführungen zu schaffen, die das Thema der Wechselwirkungen zwischen Mensch und Natur in der Ära des Anthropozäns untersuchen, in der der menschliche Einfluss auf die Erde ein Ausmaß erreicht hat, das mit geologischen Prozessen vergleichbar ist. Die grundlegende Ausrichtung der Regisseure experimenteller performativer Erzählungen auf Intermedialität trägt dazu bei, den Zuschauern das Ausmaß ökologischer Veränderungen und deren Folgen zu vermitteln und dabei einen starken kognitiven und emotionalen Effekt zu erzeugen, der über den traditionellen Theaterrahmen hinausgeht.

Die Intermedialität im "Theater des Anthropozän" vereint verschiedene technische Ressourcen – Video-Projektionen und Installationen, Ton, Licht, wissenschaftliche Daten und performative Erzählungen, um vielschichtige Bedeutungsräume zu schaffen, die das ökologische Thema aufgreifen und beim Zuschauer ein Gefühl der Mitverantwortung und des Bewusstseins für die kritische Situation mit der Natur hervorrufen.

Dieses Theater integriert nahezu immer wissenschaftliche Daten in die Theateraufführungen: Temperaturdiagramme, CO_2-Konzentrationen in der Atmosphäre, Infografiken zur Luftverschmutzung, den Anteil von Stickstoff, Schwefel und Ozon, Strahlungsniveaus usw. Solche visuellen und numerischen Daten werden Teil der Theatererzählung, und wissenschaftliche Informationen erwachen buchstäblich vor den Augen der Zuschauer. Die Regisseure verwenden dabei Projektionsleinwände oder holografische Bilder, auf denen reale Daten zu Klimaveränderungen oder Ozeanverschmutzung gezeigt werden. Dieser Ansatz kombiniert visuelle und auditive Eindrücke, was es ermöglicht, nicht nur zu informieren, sondern das Publikum emotional in den Theaterprozess einzubeziehen. Dadurch erkennen die Zuschauer das Ausmaß des menschlichen Einflusses auf die Natur tiefer, was die Aufführung unvergesslicher macht und zur Reflexion anregt.

Die Aufführungen des „Theater des Anthropozän" beinhalten Technologien der erweiterten oder virtuellen Realität, die es dem Zuschauer ermöglichen, in Ökosysteme einzutauchen, die der Zerstörung ausgesetzt sind. Die Zuschauer können Wälder sehen, die abgeholzt wurden, oder Korallenriffe, die aufgrund der Ozeanverschmutzung sterben, als wären sie selbst an diesen Orten. VR ermöglicht es dem Zuschauer, von einer virtuellen Umgebung umgeben zu sein, die zeigt, wie sich Ökosysteme unter dem Einfluss des Menschen verändern. Dieser Ansatz verstärkt den Präsenz-Effekt und taucht den Zuschauer in eine neue Realität, in der er sich als Teil der Natur fühlt. Durch VR können die Zuschauer mit der Natur interagieren, zum Beispiel virtuelle Bäume berühren oder virtuelle Tiere beobachten. Die Synthese von Wort und Visualität schafft einen interaktiven Raum, in dem der Mensch sich als Teil der Natur und nicht als außenstehender Beobachter fühlt, was seine emotionale Beteiligung an der immersiven Theaterhandlung erhöht und zu einem tiefen Bewusstsein für das Problem beiträgt.

Um die Idee des anthropozänen Einflusses auf die Umwelt im deutschen experimentellen Theater zu vermitteln, wird Bioakustik verwendet, sowie Aufnahmen echter Naturgeräusche und Geräusche, die mit der menschlichen Industrieaktivität verbunden sind. Durch den Klang schaffen die Regisseure ein Gefühl der Präsenz und lassen den Zuschauer hören, wie die Welt in der Ära des Anthropozäns klingt.

Die Kombination von Naturgeräuschen (Vogelgesang, Meeresrauschen) mit industriellen Geräuschen

(zum Beispiel Motorenlärm, das Dröhnen von Fabriken) erzeugt eine symbolische Kakophonie, die das Eingreifen des Menschen in die natürliche Ordnung des Lebens der Insekten, Vögel und Tiere zeigt. Dieser auditive Effekt verstärkt die emotionale Wahrnehmung und hebt den Konflikt zwischen Natur und Industrialisierung hervor. Solche Klanglösungen tauchen den Zuschauer nicht nur in die Theaterumgebung ein, sondern schaffen auch einen metaphorischen Konflikt, der das Widerspruch zwischen den Interessen der Natur und des Menschen widerspiegelt.

Im "Theater des Anthropozän" wird der Theaterraum zu einem eigentümlichen Ökosystem, in dem jedes Element der Szenografie Teil der umgebenden Welt ist. Die "Dekorationen" beinhalten Wasser, Steine, Pflanzen, Muscheln, Insekten und Vögel. Die Regisseure verwenden Projektionstechnologien, um Wälder, Meere, Ozeane oder andere natürliche Objekte und Landschaften nachzubilden. So entsteht das Gefühl, dass der Zuschauer in die natürliche Umgebung eintaucht, sowie die Erinnerung daran, dass diese Welt nicht nur Teil der Bühne, sondern auch Teil ihres eigenen Lebens ist. Manchmal können die Zuschauer auch mit den "zum Leben erwachten" Dekorationen interagieren, zum Beispiel Bäume berühren, die Düfte von Pflanzen und Blumen wahrnehmen, das Rascheln der Blätter oder das Summen von Insekten hören, was das Bewusstsein für die Zerbrechlichkeit der Natur und ihre untrennbare Verbindung mit dem Menschen verstärkt.

Durch die prinzipielle Intermedialität erzielt das "Theater des Anthropozän" einen psychologischen Effekt, der aus der Perspektive der ökologischen Psychologie und Psychoanalyse betrachtet werden kann. Die Zuschauer stehen vor dem kollektiven Unbewussten, in dem die Natur als eine Art allumfassendes Archetyp erscheint, und dies hilft ihnen, nicht nur die ökologischen Konsequenzen ihres Handelns zu erkennen, sondern auch ihre innere Verbindung mit der umgebenden Welt und ihre Verantwortung dafür zu verstehen.

Zweifellos ist das Hauptziel der Verwendung von Intermedialität im Berliner "Theater des Anthropozän", das ökologische Bewusstsein des Teilnehmers am Theaterprojekt zu entwickeln, ihn zu einem bewussten Bewohner des Planeten zu machen und ihn zu einem Wandel seiner Haltung zur Natur und zu aktiven Maßnahmen zum Schutz des grünen Planeten zu ermutigen. Durch die Intermedialität und Immersion des experimentellen Theaters beobachtet der Zuschauer nicht nur die Veränderungen des Klimas und der Ökosysteme, sondern erlebt sie selbst. Wenn eine Person zerstörte natürliche Landschaften durch VR sieht oder die Geräusche sterbender Ökosysteme hört, entwickelt sie ein Gefühl der Empathie gegenüber der Natur. Das deutsche immersive Theater trägt zur Bildung einer Bereitschaft für Veränderungen und aktiven Handlungen zum Schutz des Ökosystems bei.

Lassen Sie uns einige Beispiele für Ökotheater-Aufführungen nennen.

Die Aufführung *"Expedition 6"* wurde 2022 vom "Theater des Anthropozän" in Berlin präsentiert. In dieser intermedialen Inszenierung wurden echte Audioaufnahmen aus dem Weltraum, Videomaterialien von Astronauten sowie Projektionstechnologien verwendet, die die Zuschauer in den Weltraum versetzten. Dieser Ansatz half, dem Publikum die Zerbrechlichkeit der Erde zu zeigen, wenn man sie aus dem Weltraum betrachtet, und unterstrich den globalen Einfluss der Menschheit auf ihren Planeten. Die Aufnahmen aus dem Weltraum, die auf den Bühnenraum projiziert wurden, vereinten sich mit den Audioaufnahmen, die Astronauten auf der Internationalen Raumstation (ISS) gemacht hatten, und ließen das Publikum das Ausmaß der Erde und die Zerbrechlichkeit ihrer Ökosysteme begreifen. Die Video-Projektionen der Erde aus dem fernen Weltraum, begleitet von den Stimmen der Astronauten, betonen das Gefühl der Isolation des Menschen und gleichzeitig die untrennbare Verbindung jedes Bewohners mit unserem Planeten. Solche Gefühle werden durch den Einsatz von Lichteffekten und Musik in der Theateraufführung verstärkt, die die Atmosphäre des Weltraums schaffen und den Gedanken unterstreichen, dass die Erdenbewohner mit dem, was mit unserem grünen Planeten geschieht, verbunden sind.

Eines der bekanntesten Stücke des deutschen Theaters ist wahrscheinlich die musiktheatrale Aufführung "*Requiem für den Wald*", deren Premiere am 7. März 2020 im Anatomischen Theater der Tiere der Humboldt-Universität in Berlin stattfand. Diese Lesungen entführen die Zuschauer auf eine Reise von den prähistorischen Wäldern bis zu den Wäldern der Gegenwart und Zukunft. Während der Aufführung findet eine digitale Gastperformance "Kultur und Kontinuität" statt, bei der Videoaufnahmen gezeigt werden, die im April 2020 im Arboretum des Späth-Hofs der Humboldt-Universität in Berlin aufgenommen wurden.

Die theater-performativen Erzählstränge können als ein Labyrinth von Ausschnitten aus literarischen Texten und Musikstücken dargestellt werden. Insbesondere werden Ausschnitte aus der "Edda" (13. Jahrhundert), H. Müllers "Hydra" (1972), der Text von A. Cheng aus dem Buch "Der König der Bäume" (1985), R. Powers' "Die Wurzeln der Welt" ("The

Overstory") (2018), H. Boëts "Weltenbaum" (2020), das lyrische Lied von F. Schubert "Wanderers Nachtlied" (auf ein Gedicht von J. Goethe) (1816) und andere Werke vertont und zur Reflexion angeboten. Alle Texte – von der Antike bis zur Moderne – sind durch den Gedanken verbunden, den Wald als mythischen Raum und Öko-Umwelt zu betrachten, die einerseits Leben spenden, andererseits aber auch den Menschen vernichten können.

In der Aufführung "Requiem für den Wald" verwendet das „Theater des Anthropozäns" verschiedene interaktive Mittel, um die Wirkung auf die Zuschauer zu verstärken und die Aktualität ökologischer Themen zu betonen. So werden auf der Bühne Bilder von Waldlandschaften gezeigt, die sich allmählich transformieren und die Veränderungen widerspiegeln, die durch Abholzung und den Klimawandel verursacht werden. Diese Projektionen helfen den Zuschauern, die Folgen menschlichen Handelns zu erkennen.

In der Aufführung werden Aufnahmen von Waldgeräuschen, Vogelgesang und Rascheln von Blättern verwendet, die allmählich durch den Lärm von Maschinen, das Hämmern von Äxten und Schüssen ersetzt werden, was die Zerstörung der Waldökosysteme symbolisiert. Die Zuschauer können mit den Elementen der Dekoration interagieren, zum Beispiel mit Pflanzen, die auf Berührungen reagieren und ihre Farbe oder Form verändern, was die Zerbrechlichkeit der Natur und ihre Fähigkeit zur Anpassung symbolisiert. Der Einsatz von Licht und Schatten trägt dazu bei, die Atmosphäre eines unberührten Waldes zu schaffen und unterstreicht die Kontraste zwischen der natürlichen Harmonie und ihrer Zerstörung.

"*Anthropocene Talks*" ist eine Veranstaltungsreihe, die vom Theater in Berlin organisiert wird, um Fragen im Zusammenhang mit dem Anthropozän zu erörtern, einschließlich ökologischer, sozialer und kultureller Aspekte. Im Rahmen dieser Veranstaltungen werden auf der Bühne des Theaters Themen wie Emissionen und die Atmosphäre, die Versauerung der Ozeane, der Verlust der biologischen Vielfalt sowie Fragen der Rechte der Natur und der Tiere auf Existenz behandelt.

Im Format von "Anthropocene Talks" wird eine Vorlesung-Aufführung mit der Anwendung von Augmented Reality (AR) Technologien präsentiert. In dieser Form des Stücks verwenden die Zuschauer AR-Brillen oder Smartphone-Apps, um Animationen und 3D-Objekte zu "sehen", die die Folgen des Anthropozän-Einflusses auf die Natur visualisieren. Zum Beispiel erscheinen während der Diskussion über das Schmelzen der Gletscher in der Augmented Reality Bilder von schmelzenden Eisschollen, die jedes Jahr kleiner werden. Während der Diskussion über den CO_2-Gehalt in der Atmosphäre können die Zuschauer sehen, wie um sie herum Säulen wachsen, die Emissionen symbolisieren, als ob das CO_2 direkt um sie herum aufsteigt. Der Einsatz von AR schafft ein einzigartiges Präsenz-Erlebnis und hilft, abstrakte Konzepte zu verstehen: Wenn die Zuschauer diese Objekte in Echtzeit sehen, können sie sich stärker in ökologische Themen einbezogen fühlen und das Ausmaß der Probleme des Anthropozäns begreifen.

Intermediäre Mittel des Theaters (Ton, Video, VR und AR) schaffen eine stärkere und vielschichtigere Erfahrung für das Erleben der performativen Erzählung durch das Publikum als traditionelle Theatermittel (Aktion, Monologe, Dialoge, Polylüge, Dekorationen, Licht und Akustik). Dies ermöglicht eine emotionale Einbindung des Publikums in das Theatergeschehen. Eine solche Einbindung kann wiederum zu einer tieferen psychologischen Wahrnehmung von Themen führen, die mit dem Anthropozän und Ökozid verbunden sind.

Der Einsatz visueller Mittel (Videoprojektionen, Installationen, bewegliche Dekorationen usw.) ermöglicht es dem Zuschauer, nicht nur den physischen Zustand der Natur zu sehen, sondern auch emotionale Reaktionen auf die Folgen der gezeigten ökologischen Veränderungen zu erleben und darzustellen. Beispielsweise können Videos über das Sterben von Ökosystemen bei den in das Theatergeschehen involvierten Menschen Gefühle von Frustration, Angst, Traurigkeit und Empörung hervorrufen. Die Naturgeräusche in der performativen Erzählung des experimentellen Theaters, die sich mit industriellen Geräuschen abwechseln, schaffen einen Kontrast, der die Wahrnehmung des Zuschauers von der verlorenen Ursprünglichkeit der Natur verstärkt – von den unberührten Lücken der Natürlichkeit inmitten von verschmutzten Böden, Gewässern und Städten. Der Teilnehmer spürt, wie sich die Welt um ihn herum verändert, und erlebt dabei eine ganze Reihe von Gefühlen und Emotionen – von Mitgefühl bis hin zu Panik, die entsteht, wenn man das unwiederbringliche Verschwinden ganzer Tier- und Pflanzenarten erkennt.

Die unbestreitbare und tiefe Verbindung der Intermedialität des "Theaters des Anthropozäns" mit psychoanalytischen Theorien kann durch mehrere Schlüsselkonzepte der Psychoanalyse betrachtet werden, wie das Unbewusste, Projektion, Katharsis und Archetypen. Die klassische und moderne Psychoanalyse, insbesondere die Arbeiten ihrer Patriarchen Sigmund Freud und Carl Gustav Jung, bietet Werkzeuge zur Analyse, wie Kunst, einschließlich Theater, die

innere Welt des Menschen und seine Wahrnehmung der umgebenden Realität beeinflussen kann.

Die Psychoanalyse behauptet, dass die meisten unserer Ängste und Sorgen im Unbewussten gebildet werden. Die Rolle des Unbewussten bei der Entstehung von Träumen, Ängsten, Sorgen sowie der Einfluss unbewusster Prozesse auf das Verhalten des Individuums und der Gemeinschaft wurde in den klassischen Arbeiten von Z. Freud ("Die Traumdeutung" (1900), "Die Psychopathologie des Alltagslebens" (1901), "Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse" (1916–1917)) und Carl Gustav Jung ("Die Archetypen und das kollektive Unbewusste" (1934–1954)) aufgezeigt. Später wurden ihre Ergebnisse erheblich weiterentwickelt und ergänzt durch zeitgenössische psychoanalytische Forscher wie Jacques Lacan ("Seminare. Buch 10. Angst" (1962–1963)), Joseph LeDoux ("Das emotionale Gehirn" (1996)) und Peter Fonagy ("Affect Regulation, Mentalization und die Entwicklung des Selbst" (2002)) [2; 5].

"Theater des Anthropozäns" schafft einen kreativen Raum, in dem tief verborgene Ängste sichtbar werden und für das Bewusstsein und die Verarbeitung zugänglich sind. Das visuelle, akustische und sensorische Erleben ökologischer Veränderungen und Katastrophen ruft fast immer Angst und Besorgnis bei den im Geschehen involvierten Zuschauern hervor. Der Einsatz intermedialer Mittel wie Video-Projektionen, Augmented Reality und Soundeffekten hilft dabei, Ängste des Zuschauers, die mit ökologischen Katastrophen, Ökozid und den zerstörerischen Auswirkungen menschlicher Aktivitäten auf die Ökosysteme verbunden sind, aus den Tiefen des Unterbewusstseins zu heben. Zum Beispiel können Bilder von verschmutzter Natur oder beängstigende technogene Geräusche das Bewusstsein der Zuschauer für ihre unbewussten, unkontrollierbaren Ängste oder sogar Panikattacken im Zusammenhang mit Klimaveränderungen (Bränden, dem Tod von Walen und Fischen), Umweltverschmutzung oder der Aussicht auf das Aussterben des Planeten fördern. Vielleicht hatte das Unterbewusstsein des Menschen zuvor mit symbolischen oder metaphorischen Bildern in seinen Albträumen auf psychische Traumata hingewiesen.

Intermediale Mittel des "Theaters des Anthropozäns" helfen dabei, diese Bilder zu visualisieren und negative Gefühle und Emotionen zu durchleben. Es wird eine Atmosphäre geschaffen, die die Menschen dazu anregt, über die Konsequenzen ihres Handelns nachzudenken und Verantwortung für den Zustand der Umwelt zu übernehmen. Aufführungen, die solche Ängste hervorrufen, können den Zuschauern helfen, ihre Gefühle von Angst und Schuld zu erkennen und zu verarbeiten, indem sie einen sicheren Raum – eine Theaterplattform – für Selbstreflexion, das kollektive Erleben von Traumata, Diskussionen und möglichen nachfolgenden Katharsis bieten.

"Theater des Anthropozäns" als Raum für psychologische Erfahrungen und Selbsterkenntnis schafft Bedingungen, unter denen die Zuschauer sich mit den Charakteren oder den auf der Bühne dargestellten Situationen identifizieren können, emotionale Momente durch den Raum der Kunst erleben und somit psychologische Projektionen oder Übertragungen ermöglichen.

Die Projektion in der Psychoanalyse ist der Prozess, bei dem eine Person ihre inneren Erlebnisse auf äußere Objekte oder Situationen überträgt. Gemäß den Ergebnissen von S. Freud ist "Projektion ein Schlüsselbegriff in der psychoanalytischen Herangehensweise, die es dem Individuum ermöglicht, seine innere Welt durch das Äußere zu verstehen" [13, S. 121]. Der Mechanismus der Übertragung im psychoanalytischen Sinne kann erklären, wie der Zuschauer seine Gefühle oder Emotionen auf die Figuren projiziert, was zu einer engeren emotionalen Verbindung und einer tieferen Dynamik der Beziehung zwischen dem Zuschauer und dem dramatischen Geschehen führt. Es sei daran erinnert, dass "Übertragung als psychologischer Mechanismus eine Methode ist, unbewusste Erlebnisse in das bewusste Wahrnehmen durch äußere Objekte zu integrieren" [13, S. 86].

Im "Theater des Anthropozäns" können die Zuschauer ihre eigenen Gefühle und Erfahrungen auf die Charaktere oder Szenarien projizieren, was ihre emotionale Wahrnehmung vertieft. Die Teilnehmer können ihre eigenen Ängste und Hoffnungen in Bezug auf die ökologische Situation in den Charakteren wiedererkennen. Dies schafft die Möglichkeit einer tiefen Identifikation und Empathie. Wenn zum Beispiel ein Charakter eine Krise im Zusammenhang mit dem Klimawandel erlebt, können die Zuschauer ihre eigenen Gefühle von Schuld oder Hilflosigkeit auf ihn projizieren, was ihre Einbindung in das immersive Theatererlebnis verstärkt.

Im Theater des Anthropozäns können die Charaktere, die verschiedene Aspekte der Natur oder menschliche Auswirkungen auf die Ökologie repräsentieren, Mitgefühl und/oder die Projektion eigener Erfahrungen bei den Zuschauern hervorrufen. Wenn zum Beispiel eine Figur im Performance physisch und moralisch unter der Umweltverschmutzung leidet, können die Zuschauer ihre eigenen Schuldgefühle oder Ängste um die Zukunft auf diese Figur und die

Lebenssituation, in der sie sich befindet, projizieren. Sie können in diesen Erfahrungen eine tiefgreifende und enge Verbindung zum Theaterstück über Ökozid sehen und durch diese Projektion die Bedeutung des Umweltschutzes für jeden Erdenbewohner neu überdenken. Als Ergebnis dieser psychologischen Projektion und Übertragung sind die Zuschauer in der Lage, vom passiven Beobachten zu aktiven, umweltpositiven Handlungen überzugehen.

Intermediale Technologien im Theater fördern nicht nur neue Formen der künstlerischen Kommunikation, sondern aktivieren auch wichtige psychologische Mechanismen wie den Katharsis-Effekt. Wie bekannt, ist Katharsis ein Begriff, der den Prozess der emotionalen Reinigung oder Befreiung beschreibt, der durch tiefes Erleben von Kunst entsteht. In der Psychoanalyse wird Katharsis als Befreiung von neurotischen Störungen durch den Einsatz psychotherapeutischer Techniken betrachtet, die auf emotionale Reaktionen abzielen.

Sigmund Freud betrachtete die Katharsis als einen wichtigen Schritt in der Therapie, da sie es dem Patienten ermöglicht, unbewusste Gefühle zu erkennen und auszudrücken, was zur Heilung beiträgt. Laut Freud (in seiner Abhandlung "Die Technik der Psychoanalyse" von 1913) wird Katharsis in der Psychoanalyse als ein Prozess beschrieben, bei dem der Patient Emotionen erlebt und ausdrückt, die zuvor unterdrückt oder ignoriert wurden. Dieser Ausdruck hilft dabei, innere psychische Spannungen abzubauen und den emotionalen Zustand zu erleichtern [6]. Carl Gustav Jung (in "Psychotherapie und Praxis" von 1958) betonte ebenfalls die Bedeutung der Katharsis in der Psychotherapie und beschrieb sie als einen Prozess, bei dem unterdrückte Emotionen an das Bewusstsein gelangen, was es dem Menschen ermöglicht, seine innere Balance wiederherzustellen: "Ziel der kathartischen Methode ist das vollständige Bekenntnis – nicht nur das intellektuelle Anerkennen von Fakten, sondern ihre Bestätigung mit dem Herzen und die tatsächliche Befreiung von unterdrückten Emotionen" [3, S. 93]. Wie wir sehen, wird Katharsis in der Psychoanalyse als ein Prozess verstanden, bei dem intensive emotionale Erfahrungen, die durch die Therapie hervorgerufen werden, zu einer inneren Reinigung und der Wiederherstellung emotionaler Balance führen.

Die ästhetisch-psychologische Funktion des Theaters besteht darin, dem Zuschauer durch Kunst die Möglichkeit zu geben, Katharsis zu erleben. Die Interaktion mit intermedialen Theaterwerken im Berliner Theater schafft die Bedingungen für dieses Erlebnis, vor allem durch die Integration verschiedener Medienformen, die die emotionale Wirkung verstärken und ein tieferes Engagement des Publikums in die immersive Theaterhandlung ermöglichen.

Im "Theater des Anthropozäns" können die Zuschauer durch das Erkennen der Folgen menschlichen Handelns eine Befreiung von ihren eigenen Ängsten und inneren Konflikten erfahren sowie zu einem Verständnis der Notwendigkeit von Veränderungen kommen. Die Aufführungen rufen fast immer tiefe emotionale Reaktionen bei den Zuschauern hervor, die zu einer Katharsis führen können. Dies kann mit einem Gefühl der Schuld für menschliches Handeln oder Untätigkeit, der Angst vor der Zukunft oder der Hoffnung auf mögliche Veränderungen verbunden sein. Musik und visuelle Effekte verstärken diese Gefühle und Emotionen und schaffen eine neue Erfahrung für den einzelnen Zuschauer. Durch Katharsis können die Menschen ihre eigenen Reaktionen auf ökologische Probleme besser verstehen. Dieser Prozess kann als therapeutisch interpretiert werden, da er den Zuschauern hilft, ihre emotionalen Erlebnisse, Frustrationen und Ängste zu erkennen und zu verarbeiten.

Die Symbolik und archetypischen Bilder, die im "Theater des Anthropozäns" aktiv verwendet werden, um komplexe, universelle und ökologische Themen zu vermitteln, spielen eine wichtige Rolle in der Psychoanalyse. Wie bekannt, erklärte C. G. Jung, dass Archetypen universelle, angeborene Formen oder Muster sind, die im kollektiven Unbewussten existieren [4]. Diese Archetypen manifestieren sich in Mythen, Träumen und kulturellen Werken, einschließlich Theateraufführungen. Die in der Kunst verwendeten Symbole werden zu Mitteln, um innere Konflikte, tiefe Ängste und Wünsche des Menschen auszudrücken, die über die individuelle Erfahrung hinausgehen und universelle Themen wie Tod, Wiedergeburt, den Kampf mit den dunklen Seiten der Persönlichkeit und das Streben nach Licht betreffen.

Das "Theater des Anthropozäns" spiegelt als kulturelles Zentrum den aktuellen Zustand der Menschheit wider, ihre Beziehungen zur Umwelt und zur Welt im Allgemeinen. In den Theateraufführungen wird aktiv eine metaphorische Sprache verwendet, die es dem Zuschauer ermöglicht, nicht nur die Probleme im Zusammenhang mit der Ökologie, moralischen Dilemmas, dem Überleben und dem menschlichen Zustand in Zeiten von Veränderungen, die durch menschliche Aktivitäten verursacht wurden, zu sehen, sondern auch zu fühlen. Die Symbole in diesen Aufführungen können sowohl die Zähmung der Natur durch den Menschen als auch seine Entfremdung von der Natur, die Folgen des Klimawandels

und den Verlust der Harmonie mit der umgebenden Welt widerspiegeln.

Im Psychoanalyse gibt es die Idee, dass der Mensch kein isoliertes Wesen ist, sondern Teil eines größeren, miteinander verbundenen Systems. Archetypen wie "Mutter-Natur", "Held", "Schatten" ermöglichen es, die Beziehung des Menschen zur Natur und seine inneren Empfindungen zu beleuchten. Im Kontext der Ökologie kann dies bedeuten, dass der Mensch sich seiner Verantwortung für die Welt um ihn herum bewusst wird und die Notwendigkeit einer inneren Reinigung oder Katharsis erkennt, um zur Harmonie mit der Natur zurückzukehren. Das Theater, das Symbolik und Archetypen verwendet, hilft den Zuschauern, diese Verbindung zu erkennen und zu verstehen, dass Veränderungen in der Natur ein Spiegelbild der Veränderungen im Inneren des Menschen sind.

In der Psychoanalyse werden Symbole vor allem dazu verwendet, unterdrückte Emotionen an die Oberfläche zu bringen, ihnen Form und Bewusstsein zu verleihen. Das Theater, das Symbole und Archetypen verwendet, erfüllt eine ähnliche Funktion und fördert die kollektive Katharsis, bei der die Zuschauer ihre Emotionen in Bezug auf weltweite Probleme und persönliche Erfahrungen erleben, erkennen und verarbeiten können. Dies ermöglicht es ihnen nicht nur, emotional auf das Geschehen zu reagieren, sondern auch, ihre Rolle in der Welt tiefer zu verstehen und Wege zur Selbstentwicklung zu finden.

Theaterwerke, die auf Archetypen und Symbolen basieren, dienen oft als Spiegel gesellschaftlicher Veränderungen. Das "Theater des Anthropozäns" drückt besonders deutlich die Krise der Menschheit in der Ära der anthropogenen Revolution aus, in der der Mensch in seinem Streben nach Dominanz über die Natur mit ihrer Zerstörung und seiner eigenen Verletzlichkeit konfrontiert wird. Durch die Verwendung von Symbolen und archetypischen Bildern kann der Zuschauer besser verstehen, wie globale ökologische Probleme mit persönlichen, tief verwurzelten Ängsten und Konflikten verbunden sind, wie die Angst vor dem Tod, dem Verlust der Identität oder der Entfremdung von der Natur.

Am Ende spielen Symbole und Archetypen im zeitgenössischen experimentellen Theater nicht nur eine Rolle als künstlerische Ausdrucksform, sondern auch als psychotherapeutisches Werkzeug. Sie helfen dem Zuschauer, kollektive Traumata und Probleme im Zusammenhang mit Ökologie und Ökozid zu erkennen und zu erleben und fördern ein tiefes inneres Reinigungs- und Selbstidentifikationsprozess.

Fazit. Intermedialität im "Theater des Anthropozäns" ist nicht nur ein technisches oder ästhetisch-künstlerisches Mittel, sondern ein wichtiges Werkzeug, das den Zuschauern ermöglicht, ihre Zugehörigkeit zum globalen Ökosystem und ihre persönliche Verantwortung für dessen Erhalt zu spüren. In der Ära des Anthropozäns, in der die Menschheit zum Hauptfaktor für Veränderungen auf der Erde geworden ist, bietet das experimentelle Theater den Zuschauern die Möglichkeit, nicht nur die Konsequenzen ihres Handelns zu sehen, sondern sie auch psychologisch zu erfahren und ihre Verbindung zur Natur bewusst und auf einer unbewussten Ebene zu begreifen.

"Theater des Anthropozäns" schafft durch Intermedialität neue Formate der Kommunikation mit dem Publikum. Der Einsatz von VR, AR, Computergestützten Technologien und wissenschaftlichen Visualisierungen macht ökologische Probleme nicht nur zu einem Thema zum Nachdenken, sondern zu einer unmittelbaren Erfahrung, die vom Zuschauer physisch und emotional erlebt wird. Solche Aufführungen fördern ein Verantwortungsbewusstsein, Empathie für die Natur und das Bewusstsein für die Notwendigkeit von Veränderungen, was den Aufgaben des Theaters im Zeitalter des Anthropozäns entspricht – eine Plattform für die Förderung des ökologischen Bewusstseins und die Zusammenarbeit von Wissenschaftlern, Künstlern und der Zivilgesellschaft zum Wohl der Zukunft des Planeten zu werden.

Die Verbindung zwischen Psychoanalyse und dem zeitgenössischen experimentellen „Theater des Anthropozäns" liegt in der Ähnlichkeit ihrer Ziele und Mechanismen der Beeinflussung der inneren Welt des Menschen. Dieses Theater wird zu einem Ort, an dem Methoden verwendet werden, die denen der Psychoanalyse ähneln, um globale ökologische und soziale Probleme durch Kunst zu reflektieren.

Das Theater aktiviert die Prozesse der Projektion und des Übertragens, indem es dem Zuschauer ermöglicht, seine inneren Erlebnisse, Sorgen und Ängste auf die Wendungen der Handlung und die Bühnencharaktere zu übertragen. Dies schafft Bedingungen für emotionale Reaktionen und ein tieferes Bewusstsein für persönliche und kollektive Probleme. Der Einsatz von Symbolen und archetypischen Bildern, die in den Arbeiten von C. G. Jung beschrieben werden, hilft, universelle menschliche Erfahrungen wie die Angst vor dem Tod, den Verlust der Harmonie mit der Natur und das Schuldgefühl für die anthropogene Zerstörung zu beleuchten. Dies macht die Theatererfahrung mit der inneren Welt des Zuschauers in Einklang.

Die Psychoanalyse betrachtet Katharsis als einen Prozess der emotionalen Reinigung, bei dem unterdrückte Gefühle an die Oberfläche kommen, was zu

einer inneren Heilung beiträgt. Die Theateraufführungen des „Theaters des Anthropozäns“ schaffen Bedingungen für Katharsis durch tiefgehende emotionale Erlebnisse, die mit ökologischen Problemen, Schuldgefühlen oder Ängsten um die Zukunft des Planeten verbunden sind. Dies hilft den Zuschauern, ihre Frustration und negativen Emotionen zu erkennen und zu verarbeiten.

Der zeitgenössische experimentelle Theater, ebenso wie die Psychoanalyse, betont die Interaktion zwischen Individuum und Gesellschaft. Die Aufführungen des “Theaters des Anthropozäns” spiegeln soziale und ökologische Krisen wider und bieten dem Zuschauer die Möglichkeit, sich selbst als Teil einer kollektiven Handlung zu sehen, die für Veränderungen notwendig ist. Theatrale Bilder werden oft zum Spiegel sozialer Ängste und Hoffnungen, was den Dialog innerhalb des Publikums fördert und das Bewusstsein für die gemeinsame Verantwortung für die Zukunft schärft.

Die Kombination verschiedener Medienformen verstärkt die emotionale Wirkung und schafft immersive Räume, in denen der Zuschauer vollständig in die Handlung eingebunden wird. Dies aktiviert tiefere psychologische Mechanismen wie symbolisches Bewusstsein, archetypische Identifikation und kollektive Erfahrung.

Das “Theater des Anthropozäns” fungiert nicht nur als künstlerische, sondern auch als psychotherapeutische Praxis, inspiriert von den Methoden und Ideen der Psychoanalyse. Es hilft den Zuschauern, bestimmte emotionale Zustände zu erleben, diese zu reflektieren und das Verständnis auf ökologische und soziale Herausforderungen der Gegenwart zu projizieren. In diesem Kontext wird das moderne deutsche experimentelle Theater nicht nur zur Quelle der Unterhaltung, sondern zu einer Möglichkeit für soziale Veränderungen durch die Entwicklung eines ökokritischen Denkens und des Selbstbewusstseins jedes einzelnen Zuschauers.

Bibliography:

1. Affenzeller M. Kompostmoderne: Das «Theater des Anthropozäns» kommt. *Der Standard*. https://www.derstandard.at/story/2000115060382/kompostmoderne-das-theater-des-anthropozaen-kommt (Datum der Anfrage: 19.01.2025).

2. Dall’Aglio J. A Lacanian Neuropsychoanalysis. Palgrave Macmillan Cham, 2024. XXIII, 241 p. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-68831-7

3. Jung C. G. Practice of Psychotherapy. Bollingen Series XX. Volume 16. First Princeton/ Bollingen Paperback printing, 1985. 707 p.

4. Jung C. G. The Archetypes and the Collective Unconscious. The Collected Works. Vol. Nine, Part I. London and New York : Routledge. Taylor&Francis Group, 1991. 496 p.

5. LeDoux J. E., Pine D. S. Using Neuroscience to Help Understand Fear and Anxiety: A Two-System Framework. *Psychiatry*. 2016. Vol. 173 (11). P. 1083–1093.

6. Leung E. Freudian Catharsis. In: *Encyclopedia of Personality and Individual Differences* / Zeigler-Hill, V. (eds). Springer, Cham. 2018. P. 1–4.

7. Theater des Anthropozän. https://theater-des-anthropozän.de (Datum der Anfrage: 19.01.2025).

8. Theater. *Theater des Anthropozän*. https://theater-des-anthropozän.de/das-theater/ (Datum der Anfrage: 19.01.2025).

9. Wilke S. Theater im Anthropozän. Neue Spielformen für ein neues Zeitalter? *Anthropozäne Literatur. Environmental Humanities* / G. Dürbeck, S. Probst, C. Schaub (eds). Berlin, Heidelberg, 2022. Vol. 1. P. 243–259.

10. Yuhan N. Besonderheiten des Psychologismus der intermedialen performativen Erzählungen des deutschen Experimentaltheaters Rimini Protokoll. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика.* 2024. Том 35 (73), № 6. Ч. 1.

11. Yuhan N. Die Intermedialität des deutschen experimentellen Theaters Rimini Protokoll als Antwort auf sie Existenziellen Herausforderungen der Gegenwart. *Збірник матеріалів наукової конференції «Лінгволітературознавчі студії»*. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2024.

12. Yuhan N. Ecocide as an Existential Crisis of Humanity in Contemporary German-Speaking and Ukrainian Drama. *Матеріали Міжрегіонального науково-методичного online-семінару викладачів та здобувачів вищої освіти «Лінгводидактичні та філологічні студії в умовах викликів сьогодення»*. Житомир : Поліський національний університет Франка, 2025.

13. Фройд З. Вступ до психоаналізу. Нові висновки / Пер. Петро Таращук. Вид-во : Навчальна книга – Богдан, 2021. 552 с.

14. Юнг К. Г. Психологія перенесення. Центр навчальної літератури, 2024. 232 с.

Юган Н. Л. БЕРЛІНСЬКИЙ ІНТЕРМЕДІАЛЬНИЙ «ТЕАТР АНТРОПОЦЕНА»: ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ВИМІРИ СЦЕНІЧНИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ

Стаття присвячена розгляду особливостей розкриття екокритичної проблематики вистав «Театру антропоцена» (Німеччина, Берлін) за допомогою інтермедіальних засобів та аналізу психологізму його сценічних інтерпретацій. Особливу увагу приділено вивченню зв'язку інтермедіальності театральної платформи з психоаналітичними теоріями. Він розглянутий крізь призму ключових концепцій психоаналізу, таких як несвідоме, проєкція, катарсис та архетип.

Зроблено висновок, що «Театр антропоцена» через інтермедіальність створює нові формати спілкування зі глядачем. Використання VR, AR, комп'ютерних технологій, наукових візуалізацій робить екологічні проблеми не просто темою для роздумів, а безпосереднім досвідом, який проживається глядачем фізично та емоційно. Театр активує психологічні процеси проєкції та переносу, дозволяючи учаснику перформансу переносити свої внутрішні переживання, тривоги та страхи на сюжетні перипетії і сценічних персонажів. Це створює умови для емоційного відгуку та більш глибокого усвідомлення особистих та колективних проблем і травм. Використання символів і архетипічних образів, описаних у працях К. Г. Юнга, допомагає висвітлити універсальні людські переживання, такі як страх смерті, втрата гармонії з природою, почуття провини за антропогенне руйнування. Це робить театральний досвід співзвучним внутрішньому світові глядача. Театральні постановки створюють умови для катарсису через глибокі емоційні переживання, пов'язані з екологічною проблематикою, провиною чи страхами за майбутнє планети, що допомагає глядачам усвідомити та переробити свої фрустрації та негативні емоції. Вистави «Театру антропоцена» відображають соціальні та екологічні кризи, пропонуючи глядачеві відчути себе частиною колективної дії, необхідної для змін. Театральні образи часто стають дзеркалом соціальних страхів і надій, що сприяє формуванню діалогу всередині аудиторії та усвідомленню спільної відповідальності за майбутнє.

Ключові слова: *«Театр антропоцена», сучасна експериментальна німецька драматургія, інтермедіальність, психологізм, психоаналітичні теорії, проєкція і перенесення, катарсис.*

МОВИ НАРОДІВ АЗІЇ, АФРИКИ, АБОРИГЕННИХ НАРОДІВ АМЕРИКИ ТА АВСТРАЛІЇ

УДК 811.521:304.2
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/21

Комарницька Т. К.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЛЕКСИКА ЯКУВАРІҐО ЯК СПЕЦИФІЧНА РИСА МОВИ МАСОВОЇ КУЛЬТУРИ ЯПОНІЇ

У статті проаналізовано вживання рольової лексики якуваріґо (役割語) *у мові масової культури Японії, описано її сутність, розглянуто її класифікацію та роль у формуванні й підсиленні ґендерних стереотипів у сучасній японській масовій культурі. Рольова мова якуваріґо функціонує насамперед у художніх жанрах масової культури Японії (аніме, манзі, фільмах та серіалах), де вона є набагато частотнішою, ніж у реальному мовленні, маркуючи масово-культурних персонажів як належних до певної статі й віку і підкріплюючи стереотипні уявлення про типову поведінку представників відповідних соціальних груп. При цьому, однак, нерідко вживання рольової лексики якуваріґо авторами масово-культурних творів має на меті продемонструвати і нетипову мовленнєву поведінку персонажів та підкреслити їхній специфічний характер чи емоційний стан, якщо мовлення конкретного персонажа наповнене нехарактерною для його статі й віку лексикою якуваріґо. До лексики якуваріґо запропоновано відносити ґендерно марковані експресивні частки (зокрема, «чоловічі» ざ і ぞ та «жіночі» わ й かしら), а також ґендерно та/або соціально марковані особові займенники першої* (わし, あたし, 僕, 俺) *і другої особи однини* (君, あんた, お前, 手前, おめー, てめー)*. На прикладах із сучасних японських поп-пісень, манґи, аніме, фільмів та серіалів продемонстровано, що вживання лексики якуваріґо у творах масової культури не відповідає реальному узусу в сучасній японській мові, з чого можна зробити висновок про те, що мова масової культури являє собою окремий лінгвістичний феномен, що не є тотожним літературній чи розмовній мові. Також було висунуто ґіпотезу про те, що таке специфічне персонажне мовлення у творах масової культури впливає на зміну мовленнєвих пріоритетів серед молодого покоління споживачів масової культури та набуття ним нетипової комунікативної поведінки.*

Ключові слова: *японська мова, мова масової культури, рольова мова, персонажне мовлення, ґендерно маркована лексика, частка, особовий займенник.*

Постановка проблеми. Масова культура як яскравий маркер постіндустріальної доби і постмодернізму являє собою дієвий механізм керування масами і завдяки невід'ємній комерційній складовій здатна впливати на цілу низку суміжних сфер життя. За нашими спостереженнями, масова культура впливає і на мову, видозмінюючи її та «підганяючи» її під свої стандарти. Так, на нашу думку, формується мова масової культури – окремий соціофункційний лінгвістичний феномен, що на всіх мовних рівнях відрізняється як від літературного стандарту, так і від відомих соціолектів. Досліджуючи мову масової культури Японії, ми звернули увагу, що яскравим розрядом лексики, яка побутує у мові масової культури і являє собою одну з провідних тенденцій розвитку лексичного складу останньої, є лексика, що належить до так званої рольової мови (役割語, якуваріґо), наукове осмислення якої в японському мовознавстві почалося відносно нещодавно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як відомо, сам термін «якуваріґо» на початку тисячоліття запровадив у своїй праці 「役割語探求の提案」 (2000) та розвинув у наступній 「ヴァーチャル日本語　役割語の謎」 (2003) мовознавець, професор Осакського університету Сатоші Кінсуі (金水敏) та запропонував розуміти під ним набір особливостей розмовної мови, як-от лексику, граматичні та фонетичні характеристики, які можуть асоціюватися з певним типом персонажа відповідно до статі, віку, соціального статусу, національності тощо, і, навпаки, коли певний образ

персонажа здатний викликати в нашій уяві якісь характерні мовленнєві особливості, які, ймовірно, будуть йому притаманні [2]. При цьому, як пише проф. Кінсуі, рольова мова належить до так званої «віртуальної мови», тобто не відповідає реальному використанню мови, а експлуатується у художніх жанрах масової культури (фільмах, серіалах, аніме, манзі) й має на меті поширювати, або ж навпаки, руйнувати мовні стереотипи, пов'язані з тим, яким має бути мовлення людини залежно від її віку, статі, статусу тощо [2]. Свою концепцію якуваріґо дослідник розвинув у виступі на 7-й Міжнародній науковій конференції «Comicology: Probing Practical Scholarship» у 2015 році, під час якого запропонував розуміти під якуваріґо нову галузь японського мовознавства, яка вивчає зв'язок між мовленнєвими характеристиками та особливостями персонажів у художніх жанрах масової культури. Отже, фактично якуваріґо являє собою ще один соціальний різновид мови, який, однак, відрізняється від решти сферою свого функціонування – це не реальне спілкування реальних мовців, а лише уявлення про те, як могли би спілкуватися між собою уявні персонажі різних масово-культурних жанрів. До речі, у цій уявності («віртуальності» за Сатоші Кінсуі) мови якуваріґо можемо простежити паралель із бодріярівською масово-культурною концепцією про симулякр, яку, на нашу думку, дійсно можна екстраполювати у лінгвістичну площину і розглядати мову масової культури як маніфестацію симулякра на лінгвістичному рівні. І дійсно, як пише проф. Кінсуі, масмедійна продукція – це світи віртуальної реальності, що їх цілеспрямовано створили автори, і які є сферою використання ґендерної та соціально-рольової мови, що не відображає реальний узус [2]. Прикметно також, що у своїй праці науковець спирається, зокрема, на цитату письменника і філолога, відомого в Японії поборника культури мови Йошінорі Шімідзу (清水義範) з його есею 「小説の中の言葉」, що входить до збірки есеїв 「日本語必笑講座」, у якому він пише: «Мова у романі – це вигадана мова, створена для вживання в рамках самого роману. Я міг би спробувати писати реальної мовою, а не стилізованою, але написати реальною мовою весь роман практично неможливо» [2, с. 21–22]. До речі, схожий підхід знаходимо і в українській науковій думці: «Персонажне мовлення є одним із найцікавіших об'єктів дослідницької уваги лінгвістів сьогодні, адже воно відрізняється від природного мовлення людей завдяки особливостям процесу творення та всіляко прагне уподібнитися йому» [1, с. 140].

Постановка завдання. З огляду на актуальність проблеми якуваріґо нам хотілося б описати різновиди цієї лексики та проаналізувати її роль у мові масової культури Японії, а також поміркувати над можливими впливами рольової мови якуваріґо у масовій культурі на споживачів цієї культури.

Виклад основного матеріалу. За нашими спостереженнями, на лексичному рівні якуваріґо у мові масової культури виявляється у вживанні специфічних ґендерно-рольових слів, що належать до класу займенників або часток (Ж. Унзер-Шутц у своїй праці на матеріалі манґи також аналізує саме ці два класи ґендерно маркованих слів [7]); при цьому лексика якуваріґо найактивніше функціонує саме у художніх жанрах масової культури (манґа, аніме, кіно й телесеріали), однак її вжиток не обмежується лише цими жанрами і проникає до нехудожніх, а саме, до реклами (це можемо пояснити прагненням рекламодавців надати своїй продукції художності й естетики і зробити її таким чином максимально привабливою та яскравою). Розглянемо обидва класи ґендерно-рольових слів у мові масової культури Японії.

Якуваріґо – частки

Відомо, що характерною особливістю японських експресивних часток є їхній поділ за ґендерним критерієм на чоловічі та жіночі, у чому й полягає потенціал їхнього використання як якуваріґо. Наприклад, частки ぞ та ぜ трапляються тільки у мовленні чоловіків, а частки わ і かしら, навпаки, притаманні жіночому мовленню, однак на практиці вживання таких ґендерно маркованих часток мовцями не є частотним [2, с. 25; 6]. Натомість у мові масової культури ситуація має дещо інший вигляд: у манзі жіночі персонажі набагато частіше вдаються до жіночих часток, ніж реальні жінки [8, с. 147]; виключно жіночі частки набагато частіше можна почути і в телесеріалах та аніме, ніж у реальному житті, а найбільша різниця, за підрахунками дослідників, помітна у вживанні частки わ, яка трапляється лише у 0,25 % реальних розмов на відміну від 18,84 % телесеріалів [5]. Отже, дійсно така не зовсім природна експлуатація ґендерно маркованої лексики є характерною особливістю мови масової культури Японії. Крім телесеріалів жіноча частка わ частотна у мовленні героїнь аніме, манґи і фільмів, а також у ліричних текстах популярних пісень, наприклад:

カードが落ちたわ。 (з аніме);
和美： 行くわよ。
雄介： どこへ？
和美： 進藤さんの家。

雄介：　やめた方がいいんじゃないの？　(із серіалу);

花森恵子：　五郎ちゃんはおめでたいところがあるから気をつけたほうがいいわよ。

財前五郎：　俺が、おめでたいだと？　(із фільму);

いつも前向きでキラキラ☆してまぶしいわ (із манґи);

私　カマチョなんかじゃないわ

一般庶民は興味深いわ (із популярної пісні гурту «Idol College»).

Те саме можна стверджувати і про іншу жіночу частку かしら, яка активно експлуатується насамперед у мові масової культури, наприклад:

こっちじゃないのかしら (із аніме);

壊れた大切なものといつかまた会える日が来るかしら？ (із популярної пісні співачки YUKI).

Окрім цих типових «жіночих» часток мова масової культури також залучає й інші ґендерно марковані частки, які у реальному мовленні не є настільки частотними. Наприклад, у художніх жанрах мови масової культури натрапляємо на «чоловічі» частки ぜ та ぞ, які є дуже неформальними й емоційними з фамільярним нюансом:

えー　次　さぼっちまおうぜ〜 (із манґи);

見つけたぞ！！ (із манґи);

まだメイのものってきまってないぞ！(із аніме).

При цьому особливістю вживання ґендерно маркованих часток у мові масової культури є те, що вони можуть як підкріплювати традиційні ґендерні стереотипи щодо мовлення японських чоловіків чи жінок, так і навпаки підкреслювати дисонанс певного персонажа з очікуваною від нього мовленнєвою поведінкою (наприклад, коли певний персонаж чоловічої статі підкреслено вживає «жіночі» частки або ж навпаки); у цьому вбачається намір творців культурного продукту надати додаткових специфічних характеристик окремому персонажу [2]. Відповідно, за рахунок експлуатації якуваріґо у своїй мові масова культура здатна ще більше вкоренити ґендерні стереотипи [8, с. 134] і нав'язати споживачам свого культурного продукту примітивне, спрощене і вузьке уявлення про те, як спілкуються чоловіки та жінки, що тягне за собою і зміцнення стереотипів щодо соціальної ролі кожної зі статей [2; 3, с. 32; 8, с. 147].

Особові займенники якуваріґо

Таку саму роль у лексиці якуваріґо відіграють і особові займенники, система яких, як відомо, у японській мові є доволі розвиненою і варіюється залежно від рівня формальності / ввічливості, а також статі особи [4] (що насправді є доволі парадоксальним з огляду на те, що у реальному спілкуванні японці всіляко уникають уживати особові займенники, вважаючи найменування людей за допомогою займенників не надто ввічливим). Отже, поряд із нейтральним особовим займенником першої особи однини 私 у системі японської мови існують також ґендерно й соціально марковані відповідники わし, あたし, 僕, 俺, вживання яких у мові масової культури підкреслює приписування персонажа до певної статі й віку: わし вживатимуть персонажі старшого віку, あたし – жінки, здебільшого молоді, 僕 – чоловіки, 俺 – чоловіки у неформальних ситуаціях спілкування та фамільярному стилі. Те саме притаманне і групі особових займенників другої особи однини, де поруч із нейтральним あなた існують марковані 君, あんた, お前, 手前, おめー, てめー, вживання яких, однак, не прив'язане до статі того, кого ними називають, а радше вказує на стать і рівень увічливості / вихованості мовця, який використовує їх стосовно свого співрозмовника. Всі вони здебільшого характерні для чоловічого мовлення, а чотири останні є ще й пейоративними, за рахунок чого активно функціонують у мові фільмів, аніме й манґи для підкреслення роздратування чи навіть люті персонажів, що їх уживають; при цьому, на відміну від реального мовлення, грубі займенники お前, 手前, おめー, てめー доволі часто вкладаються у вуста жіночих персонажів (у реальному ж мовленні японські жінки традиційно уникають грубих слів і граматичних конструкцій [10, с. 222].

Погляньмо на приклади вживання особових займенників якуваріґо у мові масової культури:

理花さん。オレをまた原田デザインで使ってもらえますか? (з аніме);

３つめの答えを、僕は、口にしない (з аніме);

オレに無いのは、目的地なんだ (з аніме);

それをケアすんのがアンタの役目だろう！ (з аніме);

カッコ悪いよ俺 (із серіалу);

お前の気持ちすごくうれしかった (із серіалу);

あんたも行くんやで (із манґи);

あたしもうなんにも言えへんから (із манґи);

俺たちの青春．．．(із манґи);

なにしてるだ？おめーは？ (із манґи);

オラ受験で忙しいだ帰れ！！ (із манґи; у цьому випадку спостерігаємо фонетичне спотворення займенника おれ до おら як елемент фоноекспресивності й надання і без того просто-

річній одиниці ще більшої різкості, брутальності й «чоловічності»);

オレたち We are EBiDAN (із популярної пісні);

こいつ俺にとってのオンリーワンだ (із реклами; просторічно-грубе чоловіче 俺 «підсилене» ще одним просторічно-грубим займенником こいつ, характерним здебільшого для чоловічого мовлення);

僕もあたしも節約しよう！ (із реклами).

При цьому, як ми і зазначали вище, подеколи творці масово-культурної продукції навмисно вкладають в уста своїх персонажів займенники-якуваріґо, що суперечать стереотипним уявленням про стать і статус персонажа, який мав би їх уживати. Так, деякі жіночі персонажі підкреслено вживають грубі «чоловічі» займенники щодо себе, а також фамільярно-пейоративні займенники другої особи однини, використовувати які у реальному мовленні дозволяють собі тільки чоловіки:

油断するなよ。分からないことはオレに聞け。なっ？ (із аніме);

オレ、いつかあの町に行くんだ。こんなとこ絶対にやめてやる。 (із аніме);

てめーはほんとにこのやろう (із манґи; цей займенник є настільки пейоративним, що його взагалі уникають у мовленні [4]);

てめーは夕飯どーした？！ (із манґи);

あんたが先やろ？！おまえがしょーもないこと言うからや！！ (із манґи);

おまえみたいなヤツぜんぜんすきちゃうねん！！ (із манґи; у цьому прикладі жіночий персонаж уживає не тільки знижено-фамільярний особовий займенник другої особи однини おまえ, а й грубий просторічний займенник ヤツ, у реальному спілкуванні типовий для чоловічого мовлення).

На основі цих прикладів яскраво бачимо, наскільки вживання лексики якуваріґо у мові масової культури не відповідає реальному узусу, адже уявити собі справжніх японок, які би так вільно послуговувалися, наприклад, пейоративними займенниками другої особи однини стосовно своїх співрозмовників, неможливо. І наші думки про разючу різницю між мовленням справжніх людей і вигаданих персонажів підкріплені аналогічними висновками дослідників [9, с. 41]. При цьому, однак, з огляду на популярність та авторитетність масово-культурної продукції (особливо серед молоді) очевидно, що якуваріґо впливає на мовні смаки аудиторії і підриває усталені мовленнєві традиції. Так, за даними Ж. Унзер-Шутц захоплення манґою у колі студенток стало однією з причин поширення серед них традиційно чоловічих особових займенників першої особи однини 僕 й 俺, через що таких дівчат стали жартома називати ボクっ子 й オレ女 [8].

Висновки. Наведений матеріал свідчить, що активна експлуатація лексики якуваріґо у мові масової культури Японії, так само, як і субстандартної лексики загалом, не відповідає нормам літературної мови, роблячи мову масової культури особливою на лексичному рівні та фактично прирівнюючи її до субстандарту, який, однак, відрізняється від уже усталених та описаних у лінгвістичній теорії варіантів субстандарту, оскільки поєднує у собі елементи різних субстандартних явищ. Уважаємо, що перспективу має подальше вивчення ролі інших розрядів субстандартної лексики у мові масової культури, що зрештою допоможе зрозуміти соціофункційний статус останньої.

Список літератури:

1. Оробінська Р. Синтаксис еліптичного речення в персонажному мовленні німецького кіно. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип. 37. Т. 2. С. 139–144.

2. Kinsui S. Virtual Japanese: The Enigma of Role Language. Osaka, 2003. URL: https://ir.library.osaka-u.ac.jp/repo/ouka/all/67215/ (дата звернення: 28.11.2024).

3. Kinsui S., Hiroko Ya. Role language and character language. *Acta Linguistica Asiatica*. 2015. № 5(2). P. 29–41.

4. Kloutvorová H. First Person Expressions Used by Teenage Girl Characters in Shōjo Manga. *Silva Iaponicarum*. 2021. FASC. LXIV/LXV. Spring/Summer. P. 23–38.

5. Makino S., Michio T. A Dictionary of Intermediate Japanese Grammar. Tokyo : The Japan Times, 1995. 760 p.

6. Sreetharan S. Japanese Men's Linguistic Stereotypes and Realities. 2017. URL: https://www.semanticscholar.org/paper/Japanese-Men%27s-Linguistic-Stereotypes-and-Realities-Sreetharan/f823106502ff2ddc8ebe2fa39b8f6a69e7164c25 (дата звернення: 14.11.2024).

7. Unser-Schutz G. Influential or influenced?: The relationship between genre, gender and language in manga. Gender and Language. Forthcoming. 2015. URL: https://journal.equinoxpub.com/GL/article/view/11413 (дата звернення: 17.11.2024).

8. Unser-Schutz G. What text can tell us about male and female characters in shōjo- and shōnen-manga. *East Asian Journal of Popular Culture*. 2015. Vol. 1. № 1. P. 133–153.
9. 信國萌. 役割語としての＜関西弁＞とドイツ語翻訳についての一考察 – 『名探偵コナン』を例として–. 都市文化研究. 2023. 第25号. 頁41–51.
10. 益岡隆志, 田窪行則. 基礎日本語文法. 東京 ：くろしお出版, 1992. 251 頁.

Komarnytska T. K. YAKUWARIGO VOCABULARY AS A SPECIFIC FEATURE OF THE MASS CULTURE LANGUAGE OF JAPAN

The paper analyzes the use of role vocabulary yakuwarigo (役割語) *in the language of Japanese mass culture, describes its essence, considers its classification and role in the formation and strengthening of gender stereotypes in modern Japanese mass culture. Role language yakuwarigo functions primarily in the fiction genres of Japanese mass culture (anime, manga, films and TV series), where it is much more frequent than in real speech, marking mass-cultural characters as belonging to a certain gender and age and reinforcing stereotypical ideas about the typical behavior of representatives of the corresponding social groups. However, often the use of role vocabulary yakuwarigo by authors of mass-cultural works is aimed at demonstrating atypical speech behavior of characters and emphasizing their specific character or emotional state, if the speech of a particular character is filled with yakuwarigo vocabulary uncharacteristic for his or her gender and age. It is offered to include gender-marked expressive particles (in particular, "masculine"* ざ *and* ぞ *and "feminine"* わ *and* かしら), *as well as gender- and/or socially-marked personal pronouns of the first* (わし, あたし, 僕, 俺) *and second person singular* (君, あんた, お前, 手前, おめー, てめー) *to the yakuwarigo vocabulary. Examples from modern Japanese pop songs, manga, anime, films and TV series demonstrate that the use of yakuwarigo vocabulary in works of mass culture does not correspond to the real usage in the modern Japanese language, from which it can be concluded that the language of mass culture i a separate linguistic phenomenon that is not identical to literary or spoken language. It was also hypothesized that such specific character speech in works of mass culture influences the change in speech priorities among the younger generation of mass culture consumers and their acquisition of atypical communicative behavior.*

Key words: *Japanese language, mass culture language, role language, character speech, gender-marked vocabulary, particle, personal pronoun.*

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

УДК 811.161.2 (075)
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/22

Гуцул Л. І.
Придніпровський інститут Приватного акціонерного товариства
«ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом»

Комар Л. В.
Придніпровський інститут Приватного акціонерного товариства
«ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом»

Луканська Г. А.
Придніпровський інститут Приватного акціонерного товариства
«ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом»

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ СУЧАСНОГО ФАХІВЦЯ: ВИКЛИКИ, ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті розглянуто культуру мовлення сучасного фахівця, яка є багатогранним феноменом, й охоплює не лише грамотність, чіткість і лаконічність викладу думок, а й здатність адаптувати стиль комунікації до специфіки аудиторії та конкретної ситуації. З'ясовано, що важливою складовою цієї культури є врахування міжкультурних відмінностей, гендерних особливостей, а також впливу цифрових технологій на професійну комунікацію. Визначено, що зростання використання цифрових платформ, таких як відеоконференції, спричиняє нові виклики для мовленнєвої культури, зокрема обмеження невербальних сигналів у віртуальному середовищі, що може призводити до непорозумінь або втрати емоційної залученості під час комунікації. Особливу увагу приділено впливу міжкультурних відмінностей на сприйняття культури мовлення. Зазначено, що у різних культурах можуть існувати різні норми і стилі комунікації, що важливо враховувати при веденні ділових переговорів чи в будь-якому іншому контексті. Наприклад, у деяких культурах прямий стиль мовлення є нормою, тоді як в інших такий підхід може вважатися грубим або неввічливим. Показано, що розуміння та повага до цих відмінностей є ключовими для забезпечення ефективної комунікації. Гендерні аспекти також грають важливу роль у формуванні культури мовлення. Досліджено, що жінки в професійному спілкуванні частіше використовують емпатичні та підтримуючі стратегії, в той час як чоловіки схильні до більш раціонального, інструментального підходу. Визначено, що ці відмінності можуть впливати на сприйняття та ефективність комунікації в професійному середовищі. З'ясовано, що зростаюча роль цифрових технологій змінює структуру мовленнєвих процесів. Наприклад, текстові повідомлення, електронна пошта, чат-боти значно спрощують комунікацію, однак вони часто втрачають емоційний компонент, що може призвести до недорозумінь або відсутності належної емоційної реакції. Запропоновані рекомендації, зокрема проведення тренінгів, розробка адаптивних мовленнєвих стратегій, використання технологій для покращення невербальної комунікації та інтеграція відповідних знань у програми професійної підготовки, є практичними кроками до вдосконалення культури мовлення. Показано, що їх впровадження дозволить фахівцям підвищити свою ефективність, адаптуватися до викликів сучасного світу та зміцнити професійні зв'язки.

Ключові слова: *культура мовлення, міжкультурна комунікація, гендерні аспекти, цифрові технології, адаптивні мовленнєві стратегії, професійна комунікація.*

Постановка проблеми. В умовах стрімкого розвитку інформаційного суспільства та глобалізації, культура мовлення сучасного фахівця набуває все більшого значення як один із ключових аспектів професійної компетентності. Ефективне володіння мовними засобами є не лише засобом

комунікації, але й інструментом впливу, створення іміджу та формування довіри в професійному середовищі. Зокрема, в умовах постійного розвитку міжкультурних контактів, фахівці стикаються з необхідністю адаптувати мовленнєві стратегії до специфіки різних соціальних та професійних контекстів. У цьому сенсі культура мовлення виступає інтегральним показником професійної компетентності, здатності до самопрезентації та ефективної взаємодії.

Однак сучасні виклики, такі як цифровізація бізнесу, гібридні формати роботи та збільшення мультикультурних команд, ставлять нові вимоги до культури мовлення. Зокрема, виникає потреба у формуванні навичок точного і коректного мовленнєвого спілкування в онлайн-форматах, де обмежений невербальний компонент може значно ускладнювати комунікацію. Крім того, розвиток цифрових технологій спричинив зміну мовних норм, що відображає загальну трансформацію професійного спілкування. В таких умовах необхідно дослідити, як сучасні тенденції впливають на мовленнєву культуру фахівця та які нові підходи до її формування є найбільш ефективними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових публікацій останніх років свідчить про зростання інтересу до вивчення культури мовлення сучасного фахівця. Зокрема, дослідження акцентують увагу на ролі мовленнєвої культури у професійній діяльності, її впливі на ефективність комунікації, формування професійного іміджу та успішність міжособистісних взаємодій. Так, дослідження М. С. Консевич [1] наголошує на важливості мовленнєвої грамотності як інструменту професійного зростання, зазначаючи, що високий рівень культури мовлення забезпечує не лише точність передачі інформації, але й емоційний вплив на аудиторію.

Особливу увагу дослідники приділяють вивченню специфіки мовленнєвих стратегій у різних професійних сферах. Наприклад, у роботах Н. М. Гриняєвої аналізується мовлення фахівців гуманітарної сфери, тоді як А. Х. Галацин [3] зосереджується на особливостях мовленнєвих норм у технічних професіях. Результати досліджень свідчать, що кожна професійна галузь має власні мовленнєві особливості, які формуються під впливом специфіки професійної діяльності та комунікативних потреб.

Важливим аспектом є міжкультурний контекст мовленнєвої культури. Роботи зарубіжних дослідників, зокрема Л. Остролуцька [4], розглядає питання адаптації мовленнєвих стратегій до культурних особливостей співрозмовників. Дослідження показують, що фахівці, які враховують міжкультурні відмінності у мовленні, досягають більшої ефективності у діловій комунікації, проте цей аспект потребує подальшого вивчення в умовах цифрового спілкування.

Серед сучасних тенденцій розвитку мовленнєвої культури варто виділити вплив цифровізації. Дослідження [5] зосереджується на трансформації мовленнєвих норм у цифровому середовищі. Дослідження демонструє, що електронне листування, використання месенджерів та відеоконференцій змінюють формат і стиль комунікації, зменшуючи роль формальної мови і посилюючи тенденцію до спрощення. Водночас виникає проблема втрати невербальних компонентів, які є важливою складовою ефективного спілкування.

Ще одним важливим напрямом є формування мовленнєвих компетенцій фахівців у навчальному процесі. Дослідження О. М. Семеног, наприклад, [6], аналізують впровадження тренінгів із розвитку культури мовлення у вищих навчальних закладах. Автори наголошують на важливості інтеграції мовленнєвих практик у загальну професійну підготовку, що сприяє формуванню гнучких навичок адаптації до різних комунікативних ситуацій.

Проте аналіз літератури показує, що певні аспекти залишаються недостатньо дослідженими. Наприклад, вплив гендерних особливостей на культуру мовлення фахівців у професійному середовищі ще потребує глибшого вивчення. Хоча деякі роботи торкаються цього питання, вони часто обмежуються загальними спостереженнями, не враховуючи міжкультурний контекст.

Також недостатньо вивченими є механізми адаптації мовленнєвих стратегій до специфіки віртуального середовища. У той час як дослідження впливу онлайн-форматів на комунікацію стають все більш актуальними, багато питань, пов'язаних із точністю передачі смислів у цифрових каналах, залишаються відкритими.

Крім того, хоча існує значна кількість досліджень про культуру мовлення у вузьких професійних галузях, узагальнюючі роботи, які б комплексно аналізували мовленнєву культуру сучасного фахівця в міждисциплінарному аспекті, є рідкістю. Також бракує розробок щодо оцінки ефективності мовленнєвих тренінгів, які використовуються в бізнес-школах та інших навчальних закладах.

Таким чином, подальші дослідження мають зосередитися на розробці інтегративних підходів до вивчення культури мовлення, адаптації мов-

леннєвих стратегій до сучасних умов роботи та міжкультурного середовища, а також створенні ефективних методик для розвитку мовленнєвих компетенцій сучасних фахівців.

Постановка завдання. Метою статті є визначення та аналіз ключових аспектів культури мовлення сучасного фахівця в умовах професійної діяльності, розробка методичних рекомендацій щодо вдосконалення мовленнєвих компетенцій з урахуванням міжкультурного контексту, гендерних особливостей та впливу цифровізації, а також оцінка ефективності адаптивних мовленнєвих стратегій у різних професійних середовищах.

Виклад основного матеріалу. Культура мовлення сучасного фахівця охоплює не лише грамотність, чіткість та лаконічність викладу, а й здатність адаптувати свій стиль комунікації до конкретної аудиторії. Вона включає врахування таких аспектів, як міжкультурні відмінності, гендерні особливості та вплив цифрових технологій.

Зростання використання цифрових платформ для професійного спілкування, таких як відеоконференції, створює нові виклики для культури мовлення. Наприклад, обмеження невербальних сигналів у віртуальному середовищі може призводити до хибного сприйняття інформації або втрати емоційної залученості. У цьому контексті актуальним є дослідження адаптації мовленнєвих стратегій до нових умов комунікації.

Міжкультурні відмінності значно впливають на сприйняття культури мовлення. Наприклад, у деяких культурах вважається прийнятним використовувати прямий стиль мовлення, тоді як в інших це може сприйматися як неввічливість. Таким чином, знання культурних особливостей є важливим фактором для досягнення ефективної комунікації.

Гендерні аспекти також відіграють роль у формуванні культури мовлення. Дослідження показують, що жінки частіше використовують емпатичні мовленнєві стратегії, тоді як чоловіки схильні до більш раціонального підходу. У професійному контексті це може впливати на сприйняття та ефективність комунікації.

Цифровізація змінює структуру та зміст мовленнєвих процесів. Наприклад, поширення текстових повідомлень, електронної пошти та чатботів впливає на стиль та тон мовлення, роблячи його більш лаконічним, але іноді менш емоційним. Це створює потребу у розробці нових підходів до формування культури мовлення у цифровому середовищі.

Незважаючи на значну кількість досліджень, залишаються невирішеними питання щодо адаптації мовленнєвих стратегій до багатонаціональних колективів. Зокрема, потребує подальшого вивчення вплив культурних відмінностей на сприйняття невербальних сигналів у діловому спілкуванні. Також недостатньо вивчені механізми подолання бар'єрів, які виникають у процесі онлайн-комунікації.

На основі проведеного аналізу пропонуються такі рекомендації:

1. Проведення тренінгів з культури мовлення для фахівців, які працюють у міжкультурному середовищі. Тренінги з культури мовлення мають бути спрямовані на підвищення обізнаності фахівців щодо мовних та невербальних особливостей різних культур. Такі тренінги допоможуть фахівцям ефективніше працювати у глобалізованому середовищі, зменшуючи ризик конфліктів і сприяючи успішній комунікації. Аспекти таких тренінгів є такими:

1.1. Практичні заняття з аналізу культурних відмінностей у спілкуванні, зокрема, використання інтонації, лексики, темпу мовлення та стилістики.

1.2. Розвиток навичок активного слухання, що сприяє коректному розумінню та інтерпретації повідомлень.

1.3. Вивчення невербальних сигналів (жести, міміка, дистанція між співрозмовниками), які мають значення у різних культурах.

1.4. Робота з кейсами реальних ситуацій міжкультурних непорозумінь, щоб учасники змогли навчитися аналізувати й уникати подібних помилок.

2. Розробка адаптивних мовленнєвих стратегій, що враховують культурні та гендерні особливості. Ці стратегії допоможуть фахівцям адаптувати свій стиль спілкування до різноманітних культурних контекстів, підвищуючи ефективність комунікації. Адаптивні мовленнєві стратегії мають базуватися на таких принципах:

2.1. Культурна чутливість. Фахівці повинні бути обізнаними з основними мовними і поведінковими нормами інших культур, що допоможе уникнути непорозумінь.

2.2. Гендерна рівність. Уникаючи стереотипів, слід навчати фахівців застосовувати комунікаційні стратегії, що є ефективними незалежно від статі співрозмовників.

2.3. Гнучкість у спілкуванні. Використання нейтральних фраз, зрозумілої лексики та відкритої комунікації, яка враховує індивідуальні особливості співрозмовника.

3. Використання технологій для покращення невербальної комунікації у віртуальному серед-

овищі дозволить компенсувати обмеження, які накладає онлайн-комунікація, і забезпечити повноцінний обмін інформацією. Сучасні технології відкривають нові можливості для збереження та передачі невербальних сигналів навіть у віртуальному форматі:

3.1. Використання відеоплатформ. Платформи, що дозволяють чітко відтворювати невербальні сигнали (жести, міміку, зоровий контакт), сприяють більш природній комунікації.

3.2. Інтеграція аватарів. У деяких випадках можна використовувати аватари для передачі емоцій і невербальних реакцій у віртуальному просторі.

3.3. Аналітичні інструменти. Застосування програм, що аналізують невербальні сигнали, дозволяє покращити їх розуміння в реальному часі.

4. Інтеграція знань про культуру мовлення у програми професійної підготовки дозволить забезпечити фахівців необхідними знаннями та навичками для успішної діяльності у сучасному глобалізованому середовищі. Професійна підготовка має включати наступні аспекти:

4.1. Теоретичні курси. Студенти та фахівці повинні отримувати знання про основи культури мовлення, особливості міжкультурної комунікації та гендерні аспекти у спілкуванні.

4.2. Практичні завдання. Імітація міжкультурних переговорів, створення мультимовних і мультимедійних проєктів.

4.3. Мовленнєві лабораторії. Використання спеціалізованих програм та тренажерів для практики правильного мовлення.

Впровадження зазначених рекомендацій сприятиме підвищенню рівня професійної компетентності фахівців, зміцненню міжкультурного порозуміння та ефективності комунікації в сучасному бізнес-середовищі.

Приклад впровадження пропонованих рекомендацій.

Компанія «Global Connect» спеціалізується на консалтингу та наданні IT-послуг для клієнтів із різних країн. Через розширення діяльності корпорація почала активно співпрацювати з представниками азійських і європейських ринків. У результаті зростання міжкультурного спілкування виникли проблеми, пов'язані з непорозуміннями через різні комунікаційні стилі, особливо під час онлайн-зустрічей.

Компанія організувала серію тренінгів для співробітників, які регулярно спілкуються з міжнародними клієнтами:

1. Теми тренінгів. Основи культури мовлення, особливості спілкування з клієнтами з Китаю, Німеччини та країн Близького Сходу.

2. Практичні модулі. Імітація переговорів, розбір відеозаписів попередніх зустрічей для визначення помилок у мовленні та невербальній комунікації.

3. Результат. Після тренінгів співробітники почали краще розуміти інтонаційні особливості азійських клієнтів і виявляти повагу до європейських партнерів через чіткі формулювання своїх думок.

На основі тренінгів було розроблено внутрішній посібник для співробітників:

1. Вміст посібника. Рекомендації з використання простих мовних конструкцій, уникнення двозначних виразів і врахування культурних відмінностей.

2. Приклад застосування. У роботі з японськими клієнтами співробітникам рекомендували уникати прямого зорового контакту та підтримувати формальність у мовленні. У спілкуванні з американськими партнерами пропонувалося використовувати дружній і відкритий стиль.

Компанія почала активно застосовувати інструменти для поліпшення онлайн-комунікацій:

1. Технічне рішення. Встановлено платформи для відеоконференцій із функцією чіткої передачі відео та можливістю автоматичного аналізу емоцій на основі виразів обличь.

2. Інновації. У впроваджених технологіях використовувалися інтерактивні аватари для відображення емоцій, що допомогло нівелювати обмеження віртуального середовища.

3. Результат. Відеоконференції стали ефективнішими, оскільки клієнти відчували більше довіри завдяки покращеній невербальній взаємодії.

HR-відділ розробив навчальний курс для нових співробітників:

1. Структура курсу. Лекції з культури мовлення, тренінги на розвиток емоційного інтелекту, практичні вправи з адаптації мовленнєвих стратегій.

2. Оцінка результатів. Нові співробітники складали іспит, що включав кейси на розв'язання міжкультурних конфліктів. За результатами курсу адаптація новачків скоротилася з трьох місяців до одного.

Впровадження цих рекомендацій дало змогу компанії «Global Connect» підвищити ефективність переговорів із міжнародними клієнтами. Зокрема:

1. Час укладення контрактів скоротився на 20 %.

2. Покращилася лояльність клієнтів завдяки зниженню кількості конфліктних ситуацій.

3. Підвищилася впевненість співробітників у спілкуванні з представниками інших культур.

Висновки. На основі проведеного аналізу було підтверджено важливість культури мовлення як ключового компонента професійної компетентності сучасного фахівця. Успішне спілкування залежить не лише від мовної грамотності, але й від здатності враховувати міжкультурні, гендерні та технологічні аспекти, що стає критично важливим у глобалізованому середовищі. Виявлено, що зростання цифрових платформ для комунікації вимагає адаптації мовленнєвих стратегій до умов обмеженої невербальної взаємодії. Крім того, питання культурних відмінностей і гендерних аспектів у мовленні залишаються недостатньо дослідженими, що створює бар'єри для ефективного міжкультурного діалогу.

Запропоновані рекомендації, зокрема проведення тренінгів, розробка адаптивних мовленнєвих стратегій, використання технологій для покращення невербальної комунікації та інтеграція відповідних знань у програми професійної підготовки, є практичними кроками до вдосконалення культури мовлення. Їх впровадження дозволить фахівцям підвищити свою ефективність, адаптуватися до викликів сучасного світу та зміцнити професійні зв'язки.

Перспективи подальших досліджень включають глибше вивчення впливу цифровізації на мовленнєві процеси, зокрема використання штучного інтелекту для аналізу та оптимізації невербальної комунікації у віртуальному середовищі; дослідження культурних відмінностей у сприйнятті мовлення в багатонаціональних колективах з метою створення універсальних стратегій для подолання міжкультурних бар'єрів; аналіз гендерних аспектів професійного спілкування для розробки ефективних мовленнєвих стратегій у різних культурних контекстах; а також розробку інноваційних освітніх технологій, таких як інтерактивні мовленнєві лабораторії та тренажери, які сприятимуть формуванню ефективної культури мовлення.

Список літератури:

1. Консевич М. С. Прагматика мовленнєвої поведінки комунікативну мультисторонній інтеракції. *Філологічні Студії : науковий журнал*. 2013. Вип. 2. С. 74–79.

2. Гриняєва Н. М. Проблема формування іншомовної професійно орієнтованої компетентності майбутніх фахівців харчової промисловості. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Педагогіка і Психологія*. Педагогічні науки. Дніпро, 2018. Вип. 2 (16). С. 177–183.

3. Галацин К., Хом'як А. Комунікативна культура майбутнього фахівця : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2019. 132 с.

4. Остролуцька Л. Соціально-педагогічні компетенції спеціалістів соціальної роботи з дітьми та молоддю з інвалідністю та їх сім'ями. *Соціальна робота*. 2017. № 1(1)/2017. С. 57–63.

5. Сучасний художній дискурс: мовностилістичний вимір : колективна монографія ; за заг. ред. проф. Ж. Колоїз. Кривий Ріг : ФОП Маринченко С. В., 2024. 406 с.

6. Семеног О. М. Українська культуромовна особистість учителя (шляхи її формування в системі професійної підготовки) : монографія. Київ : Педагогічна думка, 2007. 272 с.

Hutsul L. I., Komar L. V., Lukanska H. A. SPEECH CULTURE OF A MODERN SPECIALIST: CHALLENGES, TRENDS AND PROSPECTS FOR DEVELOPMENT

The article examines the speech culture of a modern specialist as a multifaceted phenomenon encompassing not only literacy, clarity, and conciseness of expression but also the ability to adapt communication style to the audience's specificity and the context of a particular situation. It has been established that an important component of this culture is accounting for intercultural differences, gender-specific features, and the impact of digital technologies on professional communication. The study identifies that the increasing use of digital platforms, such as video conferencing, presents new challenges for speech culture, particularly the limitations of nonverbal cues in virtual environments, which can lead to misunderstandings or a loss of emotional engagement during communication. Special attention is given to the influence of intercultural differences on the perception of speech culture. It is noted that different cultures may have varying norms and communication styles, which are crucial to consider in business negotiations or other contexts. For instance, in some cultures, a direct communication style is standard, whereas, in others, such an approach may be perceived as rude or impolite. It is shown that understanding and respecting these differences are key to ensuring effective communication. Gender aspects also play a significant role in shaping speech culture. Research has found that women in professional communication are more likely to employ empathetic and supportive strategies, while men tend to adopt a more rational,

instrumental approach. These differences can influence the perception and effectiveness of communication in professional settings. The growing role of digital technologies is altering the structure of speech processes. For example, text messages, emails, and chatbots significantly simplify communication but often lack emotional depth, which can lead to misunderstandings or the absence of appropriate emotional responses. Recommendations are proposed, including training sessions, the development of adaptive communication strategies, the use of technologies to enhance nonverbal communication, and the integration of relevant knowledge into professional training programs. These are practical steps toward improving speech culture. It is demonstrated that their implementation will enable specialists to enhance their efficiency, adapt to modern challenges, and strengthen professional connections.

Key words: *speech culture, intercultural communication, gender aspects, digital technologies, adaptive speech strategies, professional communication.*

УДК 37.018.43
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/23

Зозуля Н. Ю.
Національний транспортний університет

Трегуб А. М.
КВНЗ «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради

Телелим І. В.
Одеський державний університет внутрішніх справ

РОЛЬ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Стаття присвячена вивченню ролі штучного інтелекту (ШІ) у розвитку соціальних комунікацій. ШІ відіграє дедалі важливішу роль у розвитку соціальних комунікацій, змінюючи способи взаємодії між людьми, організаціями та державними структурами. У статті проаналізовано вплив ШІ на комунікаційні процеси, висвітлено основні виклики та перспективи його використання у соціальній сфері. Розглянуто питання автоматизації комунікацій, персоналізації контенту, етики використання ШІ та його впливу на інформаційну безпеку. Окрему увагу приділено майбутнім тенденціям розвитку ШІ в соціальних комунікаціях.

Автоматизація комунікацій є одним із найбільш поширених і водночас найбільш дискусійних аспектів застосування ШІ. Завдяки алгоритмам машинного навчання та обробки природної мови, штучний інтелект здатний виконувати комунікативні функції, які раніше вимагали людського втручання. Однією з головних переваг ШІ є можливість аналізувати поведінку користувачів і пропонувати їм релевантний контент. Це особливо важливо у сфері медіа, реклами та соціальних мереж, де персоналізація підвищує ефективність взаємодії з аудиторією. Штучний інтелект значно покращує можливості аналізу великих обсягів інформації, що відкриває нові горизонти для соціальних досліджень, моніторингу суспільної думки та боротьби з дезінформацією. Штучний інтелект значно трансформує соціальні комунікації, відкриваючи нові можливості для персоналізації, автоматизації та аналізу великих даних. Однак його використання також пов'язане з етичними та безпековими викликами, які потребують ретельного регулювання. Подальший розвиток ШІ у соціальних комунікаціях залежатиме від технологічного прогресу та впровадження етичних стандартів, що сприятиме створенню більш безпечного та ефективного комунікаційного середовища.

Ключові слова: *штучний інтелект, соціальні комунікації, автоматизація, етика, інформаційна безпека, цифрові технології.*

Постановка проблеми. Соціальні комунікації є основою взаємодії у сучасному суспільстві. З розвитком цифрових технологій штучний інтелект дедалі активніше інтегрується в цей процес, змінюючи традиційні підходи до обміну інформацією, аналізу даних та взаємодії між користувачами. Від алгоритмів соціальних мереж до чат-ботів і голосових помічників – ШІ став невід'ємною частиною сучасного інформаційного середовища [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Згідно з останніми дослідженнями в області ШІ, китайський ШІ-стартап DeepSeek став справжнім фаворитом на ринку штучного інтелекту, стрімко злетівши до вершин технологічного олімпу, спричинивши шок у Кремнієвій долині та обваливши фондові ринки. Його революційна ШІ-модель DeepSeek R1 поставила під сумнів лідерство США у сфері передових технологій, спричинила падіння індексу Nasdaq і підірвала довіру до технологічних гігантів. Її розробник – стартап DeepSeek – використовував інновації, народжені в кризі, та розробив модель, яка при обмежених ресурсах може конкурувати з кращими ШІ-ботами у світі [2]. Це виклик самим принципам сучасного технологічного лідерства. Техногіганти США запускають Stargate – найбільший ШІ-проєкт вартістю $500 млрд. Stargate це найбільший проєкт у сфері ШІ в історії, який демонструє величезний потенціал Америки. В рамках проекту буде створено не менше 100 тисяч робочих місць, також буде збудовано центри обробки даних по всій Америці.

OpenAI (творець ChatGPT) раніше закликала до великих інвестицій в інфраструктуру для розвитку ШІ та наполягала на державній підтримці. Повідомляється, що крім трьох основних компаній (OpenAI, Oracle і Softbank) партнерами у проєкті виступлять технологічні гіганти Microsoft, Arm, NVIDIA (найдорожча технологічна компанія у світі) та інвестор MGX, який підтримує влада ОАЕ. OpenAI стала першопрохідником у галузі ШІ, запустивши в 2022 році бот ChatGPT, який пропонував реалістичні відповіді на запитання користувачів, а також якісно надавав низку практичних послуг – від перекладів текстів до складання документів [3].

Постановка завдання. Метою статті є аналіз ролі штучного інтелекту в розвитку соціальних комунікацій, виявлення основних викликів та перспектив його застосування.

Виклад основного матеріалу. Штучний інтелект значно змінює підходи до комунікації в суспільстві, автоматизуючи взаємодію між людьми, компаніями та державними структурами. Використання ШІ охоплює різні аспекти соціальних комунікацій – від персоналізованого контенту до аналізу великих даних. Детально розглянемо основні напрями застосування ШІ в соціальних комунікаціях, їхні переваги та потенційні ризики. До основних напрямів застосування ШІ у соціальних комунікаціях відносять:

1. Автоматизація комунікацій. Одним із головних напрямів застосування ШІ є автоматизація комунікаційних процесів. Віртуальні асистенти, чат-боти та автоматизовані системи підтримки клієнтів значно підвищують ефективність комунікацій у бізнесі, медіа та державному управлінні. Сучасні алгоритми обробки природної мови (англ. Natural Language processing, NLP) дозволяють ШІ розпізнавати контекст повідомлень, аналізувати емоційний стан співрозмовника та надавати персоналізовані відповіді. Одним із найяскравіших прикладів автоматизації є використання чат-ботів та голосових помічників. Такі системи, як Google Assistant, Apple Siri допомагають користувачам здійснювати пошук інформації, керувати розумними пристроями, планувати завдання тощо [4].

2. Персоналізація контенту. ШІ використовується для створення персоналізованого контенту в соціальних мережах, рекламі та медіа. Алгоритми машинного навчання аналізують поведінку користувачів і пропонують їм релевантну інформацію, що підвищує залученість аудиторії. Наприклад, платформи YouTube, Facebook та TikTok використовують ШІ для визначення вподобань користувачів і формування стрічки новин на основі їхніх попередніх дій. У рекламній сфері ШІ допомагає компаніям створювати таргетовані оголошення, що враховують інтереси та поведінку користувачів. Наприклад, Google Ads та Facebook Ads використовують алгоритми для визначення найбільш релевантної аудиторії для кожного рекламного повідомлення [5]. Хоча це підвищує ефективність реклами, у суспільстві тривають дискусії щодо приватності даних.

3. Аналіз великих даних. ШІ дозволяє аналізувати величезні обсяги даних у режимі реального часу. Це відкриває нові можливості для маркетологів, соціологів та аналітиків, які можуть краще розуміти суспільні тенденції, прогнозувати поведінку споживачів і виявляти фейкові новини. Наприклад, Google та IBM Watson використовують ШІ для обробки та інтерпретації великих масивів інформації, що дозволяє ефективніше проводити соціальні дослідження та формувати комунікаційні стратегії [6]. Соціологічні дослідження та прогнозування. ШІ дозволяє аналізувати величезні масиви текстових та візуальних даних у режимі реального часу. Сучасні технології аналізу тональності (Sentiment Analysis) допомагають визначити емоційний фон публічних обговорень, що корисно для політичних аналітиків, маркетологів та дослідників суспільної думки [7]. Компанії та публічні особи використовують ШІ для моніторингу своєї репутації у медіа та соціальних мережах. Аналіз коментарів, відгуків та публікацій дозволяє вчасно реагувати на негативні ситуації та покращувати комунікаційну стратегію. Сучасні платформи, такі як Brandwatch і Meltwater, використовують ШІ для аналізу відгуків і прогнозування можливих репутаційних ризиків [8].

Попри значні переваги, які ШІ приносить у сферу соціальних комунікацій, його використання супроводжується низкою викликів. Основні проблеми стосуються етики, конфіденційності даних, ризику маніпуляцій, інформаційної безпеки та правового регулювання. Розглянемо головні загрози та труднощі, з якими стикається сучасне суспільство під час впровадження ШІ в комунікаційні процеси.

1. Етичні питання. Штучний інтелект може істотно впливати на соціальні комунікації, створюючи нові етичні дилеми, пов'язані з довірою, відповідальністю та прозорістю його роботи. Один із найсерйозніших викликів – можливість використання ШІ для маніпуляції суспільною свідомістю. Соціальні мережі та онлайн-платформи

активно використовують алгоритми ШІ для персоналізації контенту, що може призводити до формування упереджених інформаційних потоків. Крім того, ШІ може використовуватися для створення глибинних фейків (deepfake) – відео- та аудіоматеріалів, у яких змінено голос і зовнішність реальних людей. Такі технології можуть застосовуватися для дезінформації, політичних маніпуляцій та дискредитації публічних осіб. У медіасфері та соціальних комунікаціях важливо забезпечити механізми контролю за роботою ШІ та запровадити стандарти відповідальності, щоб уникнути ситуацій, коли штучний інтелект приймає рішення без належного нагляду.

2. Загрози приватності та інформаційної безпеки. ШІ широко застосовується для збору та аналізу великих масивів даних, що викликає занепокоєння щодо конфіденційності та безпеки особистої інформації користувачів. ШІ також може використовуватися для кібератак, зокрема у створенні автоматизованих фішингових атак, шахрайських повідомлень або вірусного контенту. Алгоритми здатні генерувати переконливі тексти, що імітують реальну комунікацію, вводячи користувачів в оману. Компанії змушені розробляти нові стратегії кібербезпеки, включаючи системи розпізнавання аномальних патернів поведінки, які можуть свідчити про атаку з боку ШІ-ботів або зловмисників.

3. Автоматизація та скорочення робочих місць. Один із найсерйозніших викликів, пов'язаних із застосуванням ШІ у соціальних комунікаціях, – це потенційне скорочення робочих місць, особливо у сфері медіа, PR і маркетингу. Алгоритми ШІ здатні виконувати багато завдань, які раніше потребували участі людини. Наприклад, вони можуть: автоматично генерувати новини (наприклад, алгоритми The Washington Post або Bloomberg GPT); аналізувати відгуки та коментарі користувачів; створювати рекламні кампанії без участі маркетологів [8]. Це може призвести до зменшення потреби у людському персоналі, що особливо критично для журналістів, редакторів і контент-менеджерів.

4. Відсутність належного правового регулювання. Більшість держав ще не мають чітких законодавчих рамок для контролю за використанням ШІ. Основні виклики включають: відсутність чітких правил щодо відповідальності за рішення ШІ; недостатній контроль над використанням персональних даних; необхідність розробки стандартів прозорості для алгоритмів. Деякі країни, уже розробляють закони, що обмежують зловживання ШІ наприклад, Європейський Акт про штучний інтелект. Акт про штучний інтелект (АШІ; англ. Artificial Intelligence Act, AI Act) – ухвалений 13 березня 2024 року Європейським парламентом регламент, який має забезпечити безпеку і дотримання прав громадян при застосуванні штучного інтелекту (ШІ) [9]. Проте для ефективного контролю необхідно міжнародне співробітництво, яке дозволить уніфікувати правила використання ШІ у глобальному цифровому просторі. Для мінімізації ризиків необхідно розробити міжнародні стандарти використання ШІ, що гарантуватимуть етичне застосування алгоритмів та прозорість їхньої роботи.

ШІ продовжує швидко розвиватися, відкриваючи нові можливості для соціальних комунікацій. У майбутньому очікується ще більша інтеграція розумних алгоритмів у медіа, маркетинг, державне управління та міжособистісну комунікацію [10]. Розглянемо перспективні напрями розвитку ШІ у сфері соціальних комунікацій, можливості його вдосконалення та потенційний вплив на суспільство, а саме:

1. Розвиток нейромереж і вдосконалення обробки природної мови. Сучасні системи ШІ, такі як GPT-4 та його наступники, вже демонструють здатність генерувати тексти, що майже не відрізняються від людських. У майбутньому ШІ зможе не лише аналізувати поведінку користувачів, а й передбачати їхні потреби та настрої [11]. Наприклад: віртуальні асистенти зможуть підтримувати діалог з користувачем на глибшому рівні, розуміючи його контекст та емоції; чат-боти та автоматизовані сервіси навчаться адаптувати стиль спілкування залежно від особистості користувача. Сучасні алгоритми машинного перекладу, такі як DeepL та Google Translate, вже досягли значних успіхів, проте в майбутньому очікується ще більша точність та контекстуальна відповідність перекладів [12]. Це сприятиме глобалізації комунікацій, зменшенню мовних бар'єрів та полегшенню міжнародної співпраці у бізнесі, науці та медіа.

2. Автоматизація журналістики та створення контенту. ШІ вже використовується у журналістиці для написання новинних матеріалів, аналізу великих обсягів інформації та фактчекінгу. Наприклад, системи ШІ вже зараз використовуються провідними агентствами, такими як Reuters та Bloomberg, для написання фінансових новин. ШІ може стати ключовим інструментом для перевірки достовірності інформації. Алгоритми зможуть швидко аналізувати великі обсяги новинного

контенту, зіставляти його з перевіреними джерелами та автоматично позначати потенційно неправдиві матеріали. Такий підхід дозволить зменшити поширення фейкових новин і підвищити рівень довіри до медіа.

3. Одним із найбільш перспективних напрямів розвитку ШІ є його інтеграція у віртуальні простори та метавсесвіти, які поступово змінюють форму соціальних комунікацій. Компанії, такі як Meta (Facebook), Microsoft та Google, активно працюють над створенням метавсесвітів – інтерактивних віртуальних світів, де люди можуть спілкуватися, працювати та розважатися. У таких середовищах ШІ зможе виконувати функції: віртуальних помічників та модераторів, що сприятимуть безпечному спілкуванню; інтелектуальних NPC (персонажів), які взаємодіятимуть із користувачами в режимі реального часу.

4. Розвиток етичних стандартів і правового регулювання. У майбутньому зросте потреба у розробці нових етичних та правових норм для використання ШІ в соціальних комунікаціях. Одним із головних напрямів стане забезпечення прозорості роботи ШІ. Важливою частиною регулювання стане контроль за обробкою персональних даних. У Європейському Союзі вже діє Загальний регламент про захист даних (GDPR) [13], імовірно, аналогічні закони будуть впроваджені в інших країнах. Щоб запобігти маніпуляціям, держави можуть запровадити обмеження щодо використання ШІ в політичних кампаніях та медіа. Наприклад, можуть бути заборонені глибинні фейки та автоматизовані політичні кампанії, що використовують алгоритми для впливу на виборців.

Перспективи використання штучного інтелекту у соціальних комунікаціях виглядають надзвичайно масштабними. Провідні напрями розвитку використання штучного інтелекту у соціальних комунікаціях представлені в таблиці 1.

Попри значні перспективи, важливо забезпечити відповідальне використання штучного інтелекту, уникаючи можливих загроз для суспільства, приватності та інформаційної безпеки.

Висновки. В ході проведеного дослідження ролі ШІ у розвитку соціальних комунікацій було встановлено, що штучний інтелект відіграє ключову роль у трансформації соціальних комунікацій, автоматизуючи взаємодію, персоналізуючи контент і забезпечуючи аналіз великих даних. Це значно покращує ефективність комунікацій у бізнесі, медіа та державному управлінні. Однак разом із позитивними змінами виникають і певні виклики. Серед них – етичні питання, загрози приватності, ризики маніпуляції інформацією та утворення «інформаційних бульбашок». Вирішення цих проблем потребує як технологічних, так і нормативних підходів, спрямованих на забезпечення прозорості та відповідального використання ШІ в соціальних комунікаціях.

Таблиця 1

Провідні напрями та перспективи розвитку штучного інтелекту у сфері соціальних комунікацій

	Напрями розвитку	Перспективи розвитку
1	Розвиток адаптивних систем комунікації	Майбутнє соціальних комунікацій передбачає створення адаптивних ШІ-систем, які зможуть самостійно підлаштовуватися під особливості користувача, його стиль спілкування та контекст взаємодії. Це сприятиме покращенню якості комунікації та підвищенню ефективності цифрових сервісів
1.1	Автоматизація журналістики	Розвиток ШІ-журналістики та боротьба з фейковими новинами
1.2	Віртуальні світи та метавсесвіти	Інтеграція штучного інтелекту у віртуальні простори
2	Глибша інтеграція в медіа сферу	Очікується, що ШІ буде активно застосовуватися у журналістиці та створенні контенту, допомагаючи журналістам у зборі, аналізі та перевірці інформації. Це може сприяти підвищенню якості новинного контенту та боротьбі з фейковими новинами
2.1	Глибша персоналізація комунікацій	ШІ стане більш адаптивним до потреб користувачів
3.	Удосконалення правового регулювання	Необхідним кроком є розробка міжнародних стандартів використання ШІ у соціальних комунікаціях. Це допоможе зменшити ризики, пов'язані з маніпуляціями та порушенням конфіденційності, забезпечуючи прозорість роботи алгоритм

Джерело: Використання штучного інтелекту як інструменту комунікації в умовах глобальних процесів. https://www.researchgate.net/publication/372567876_ VIKORISTANNA_STUCNOGO_INTELEKTU_AK_INSTRUMENTU_ KOMUNIKACII_V_UMOVAH_GLOBALNIH_PROCESIV

Список літератури:

1. Ситник О. Проблематика впровадження штучного інтелекту в сучасних ЗМІ та медіатехнологіях. *Український інформаційний простір*, 2023. 2(12). С. 252–265. https://doi.org/10.31866/2616-7948.2(12).2023.291187
2. Білик П. Чорний лебідь на ринку ШІ. 28.01.2025. FORBES.UA. URL:https://surl.li/vibxsa
3. Tech giants are putting $500bn into ‘Stargate’ to build up AI in US. 22 January 2025. BBC. Business reporters & technology reporter. URL: https://www.bbc.com/news/articles/cy4m84d2xz2o
4. What is natural language processing (NLP)? URL: https://surl.li/biuxjp
5. Швидке масштабування бізнесу завдяки сучасним підходам до лідогенерації. ONTARGET. URL: https://surl.li/mdttum
6. What is sentiment analysis: principles, benefits and tools. 2023. URL: https://surl.li/mytenb
7. 15 of The Best Sentiment Analysis Tools. 2023. URL: https://monkeylearn. com/blog/sentiment-analysis-tools/
8. 10 найкращих інструментів AI для програмного забезпечення для аналізу тенденцій (січень 2025 р.) URL: https://www.unite.ai/uk/10-%
9. Artificial Intelligence Act: MEPs adopt landmark law. News. European Parliament. *European Parliament*. 13-03-2024. URL:https://www.europarl. europa.eu/news/en/press-room/20240308IPR19015/artificial-intelligence-act-meps-adopt-landmark-law
10. Потятиник Б. Якісні медії: Спіраль деградації. *Вісник Львівського університету. Серія журналістика*. 2012. Випуск 33. С. 242–248. URL: http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/journalism/article/viewFile/4314/4349
11. Аналіз настроїв у відгуках клієнтів. URL: https://surl.li/psmbex
12. NLP-технології розпізнавання людського мовлення. Можливості та сфери застосування. 2019. URL: https://surli.cc/tqnjhu
13. Загальний регламент про захист даних (GDPR). URL: kmu.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/es-2016679.pdf

Zozulia N. Yu., Tregub A. M., Telelym I. V. THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE DEVELOPMENT OF SOCIAL COMMUNICATIONS: CHALLENGES AND PROSPECTS

The article is devoted to the study of the role of artificial intelligence (AI) in the development of social communications. AI plays an increasingly important role in the development of social communications, changing the ways of interaction between people, organizations and state structures. This article analyzes the impact of AI on communication processes, highlights the main challenges and prospects for its use in the social sphere. The issues of communication automation, content personalization, ethics of using AI and its impact on information security are considered. Special attention is paid to future trends in the development of AI in social communications.

Automation of communications is one of the most widespread and at the same time the most debatable aspects of the application of AI. Thanks to machine learning and natural language processing (NLP) algorithms, artificial intelligence is able to perform communicative functions that previously required human intervention. One of the main advantages of AI is the ability to analyze user behavior and offer them relevant content. This is especially important in the field of media, advertising and social networks, where personalization increases the effectiveness of interaction with the audience. Artificial intelligence significantly improves the ability to analyze large volumes of information, which opens up new horizons for social research, monitoring public opinion and combating disinformation. Artificial intelligence significantly transforms social communications, opening up new opportunities for personalization, automation and analysis of big data. However, its use is also associated with ethical and security challenges that require careful regulation. Further development of AI in social communications will depend on technological progress and the implementation of ethical standards, which will contribute to the creation of a safer and more effective communication environment.

Key words: *artificial intelligence, social communications, automation, ethics, information security, digital technologies.*

УДК 070:316.7]:81’42-112
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/24

Іванюха Т. В.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ДИСКУРСИ МЕДІА ТА КУЛЬТУРИ: ОСНОВНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ У ДІАХРОНІЧНОМУ ВИМІРІ

Стаття присвячена вивченню актуальної проблеми основних аспектів взаємодії дискурсів медіа та культури. Досліджено сучасний стан і розкрито головні напрямки й етапи розвитку діалогічних відносин медіа та культури в соціокультурній парадигмі XXI ст. У дослідженні використано методи аналізу та синтезу в процесі формування методологічного підґрунтя, порівняльний та діахронічний методи під час виділенння етапів медіатизації культури, класифікаційно-типологічний та системний аналіз, методи опису, узагальнення та дискурсивний аналіз.

У процесі досягення поставленої мети проаналізовано концептосферу сучасних закордонних і вітчизняних досліджень у науковому полі «медіа та культура», зокрема, розглянуто поняття «дискурс культури», «репрезентація», «медіація», «медіатизація», «медіамистецтво», «культурно-комунікативні практики». Діахронічний аналіз дозвлив виділити та охарактеризувати такі чотири етапи розвитку взаємодії дискурсів медіа та культури: репрезентація (до поч. XX ст.), медіація (XX ст.), медіатизація (межа XX–XX ст.), доба цифрового мистецтва, використання ШІ у медіакультурній сфері. Таким чином, простежено динаміку взаємодії культурного та медіадискурсів від репрезентації та посередництва до набуття культурними продуктами медійних форм та появи феноменів медіамистецтва та медіакультури.

У статті досліджено прояви медіатизації культури, зокрема, заміну концепту «великого екрану» ТБ концептом «малого екрану» через поступове поширення царини впливу цифрових медіа. У результаті дослідження зроблено висновки про найактуальніші точки дотику між медіа та культурою в добу цифрових технологій і нейромереж, виявлено позитивні та негативні наслідки медіатизації культури, констатовано трансформацію культурних феноменів з соціокультурних явищ у культурно-комунікативні практики.

Ключові слова: *медіадискурс, дискурс культури, репрезентація, медіація, медіатизація, медіамистецтво, штучний інтелект у культурі, дегуманізація культури, культурно-комунікативні практики.*

Постановка проблеми. Україна крокує XXI століттям, яке відрізняється від усіх попередніх епох перш за все переважанням інформаційних технологій та медіа в усіх сферах життя: в умовах інформаційної цивілізації важко уявити можливість культурної діяльності та соціального управління і навіть самого існування суспільства без налагоджених і постійно діючих каналів обміну масовою інформацією. Ця властивість створюваної через зростання темпів інформаційної цивілізації є важливою для культуроформуючої діяльності. Незаперечним є той факт, що абсолютна більшість людей знайомиться з творами музики чи живопису, театральними постановками та іншими проявами художньої культури завдяки численним і різноманітним за формою і змістом медіа. Культура та медіа як провідні соціокультурні інституції суспільства від найдавніших часів демонструють тенденції до зближення, тож *актуальним* є розгляд динаміки цієї взаємодії з урахуванням парадигмальних особливостей різних епох.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціологи, культурологи та комунікативісти ІІ пол. XX – поч. XXI ст. доводять все зростаюче взаємопроникнення дискурсів медіа та культури. Наприклад, А. Моль розглядав журналістів як комунікаторів, когнітологів (тлумачів), провідників культури [16]. Публікація «Sociodynamique de la Culture» А. Моля в 1967 р. викликала нові роздуми про зв’язок між людиною, суспільством і способами масової комунікації. Дослідник підкреслив інтенсивний зв’язок між людиною, її культурою та динамікою, яка розвивається навколо неї.

На початку XXI ст. комунікативні аспекти соціокультурних явищ розглядали В. Аксьонова, О. Берегова, І. Бурлакова, О. Волш, С. Гантінгтон, Р. Крейг, Т. Кузнецова, Л. Мар’їна, Д. Мокрушина, Н. Сенчило, Т. Уварова, Т. Хоменко та інші, підкреслюючи медіатизацію, тиражованість, дигіталізацію, глобалізацію як новітні ознаки сучасної культури, що породжують нові її форми та смисли. Адже культура як комунікація – це шар,

зріз такого інформаційного розмаїття, у якому людина створює, структурує себе через асоціації, викликані елементами інфосфери. Людина вчиться відтворювати повідомлення та тексти, примножувати культуреми, смисли та значення, тим самим здійснюючи комунікативні дії, комунікацію культурних досвідів.

Постановка завдання. Мета статті – розкрити головні аспекти та етапи розвитку взаємодії дискурсів медіа та культури в соціокультурній парадигмі XXI ст. Для досягення поставленої мети необхідно розв'язати наступні завдання:

– проаналізувати концептосферу сучасних закордонних і вітчизняних досліджень у науковому полі «медіа та культура»;

– охарактеризувати етапи розвитку взаємодії дискурсів медіа та культури;

– виявити найактуальніші точки дотику між медіа та культурою в добу цифрових технологій і нейромереж.

Виклад основного матеріалу. За висловом Н. Лумана, «усе, що ми знаємо про наше суспільство й навіть про світ, у якому живемо, ми дізнаємося через мас-медіа. Це стосується не тільки знання суспільства й історії, але й знання природи» [7]. З часу такого розуміння ролі медіа в культурному процесі людство пройшло нові етапи технічого поступу, тож взаємодія дискурсів медіа та культури є динамічним феноменом.

Як відомо, дискурс – важлива форма соціальної практики, яка одночасно і відтворює, і змінює знання, ідентичності і соціальні взаємини, і в той же час «сам дискурс формується іншими соціальними практиками і структурами, тобто знаходиться в діалектичних відношеннях із іншими соціальними вимірами» [10, с. 116]. Дискурс артикулюється через комунікативні події – конкретні медійні публікації (газетні матеріали, інтервю, фільми, мистецькі події тощо). За Н. Феркло, структура комунікативної події тривимірна: 1) текст, 2) дискурсивна практика, 3) соціальні практики. Саме на останньому рівні – соціальних практик – і відбувається перетин дискурсу культури із медіадискурсом, адже за умови, наприклад, неможливості відвідати особисто мистецькі заходи, джерелом інформації про них стають мас-медіа [3].

Розглянемо концептосферу дослідницького поля «взаємодія медіа та культури» в діахронічному аспекті розвитку форм цієї взаємодії в історичних парадигмах різних епох. Репрезентація, медіація та медіатизація культури та мистецтва упродовж тривалої еволюції останніх зумовлювалася як комунікативною природою самого мистецтва, так і зацікавленістю медіа в розширенні репрезентації мистецьких практик на їхніх платформах. Розпочавшись з повідомлень про вихід нових книжок у перших європейських щотижневих виданнях XVII ст., мистецтвознавчої публіцистики просвітницьких журналів XVIII ст. та мистецьких – XIX ст., культурні явища, процеси та продукти стали темою та контентом у радіо- та телеефірі у XX ст. Мистецькі журнали, радіопостановки, телевізійні концерти, музичні телешоу та хіт-паради, творчі портрети, відеокліпи – це далеко неповний перелік форм і жанрів медіації культурного дискурсу в мас-медіа XX ст. На межі століть розвиток цифрових, інформаційних та комунікаційних технологій сприяв найтіснішому зближенню медійних та культурних практик, що отримав назву медіатизації.

Завдяки аналізу особливостей ключових етапів еволюції медіа від давнини до сучасності [15] можна вибудувати наступну хронологію взаємодії дискурсів медіа та культури:

– етап репрезентації (висвітлення культурної тематики у перших зразках рукописних і друкованих видань) – до XX ст.;

– етап медіації (інституціоналізовані засоби комунікації виступають посередниками, залучаються до загальної циркуляції культурних символів у суспільному житті) – XX ст.;

– етап медіатизації (глибока інтеграція, стирання кордонів між медіа та культурою, набуття культурними явищами/продуктами медійних форм) – к. XX-поч. XXI ст.;

– етап медіакультури/медіамистецтва (культурні продукти створюються практично без участі людини завдяки цифровим та ШІ-технологіям) – з 10-х рр. XXI ст.

Найраніші випадки діалогу між комунікаційною сферою та культурними практиками можуть розглядатися через застосування концепції *репрезентації* (Дж. Вебб, С. Холл). Останній, визначаючи цю концепцію як новітню та важливу для тогочасних культурних студій, пояснює: «В основі виробництва значень в мові лежить відношення між «речами», концепціями і знаками. Процес, який пов'язує ці три елементи воєдино, і є те, що ми називаємо репрезентацією» [14, с. 19]. Як приклади систем репрезентації дослідник наводить мовні репрезентації, знакові та міфологічні. Тож, за аналогією, комунікаційний дискурс як система багатомірного перетворення інформації також є однією зі складних форм репрезентації усіх форм соціокультурних практик. Зокрема, на стику соціокомунікаційного та культурно-мистецького дискурсів і виник феномен культурної журна-

лістики (арт-медіа, арт-журналістика, мистецька журналістика тощо).

Розвиток культури у ХХ ст. відбувався в умовах *медіації*. М. Житарюк, розглядаючи співвідношення понять «медіація» та «медіатизація» стверджує, що попри спільний корінь, «медіація і медіатизація – поняття не тотожні, адже перше підкреслює посередницьку роль медіатора з метою примирення, а інше – нав'язує волю медіатора широкій аудиторії, незважаючи на засоби [2, с. 65].

Зарубіжні комунікативісти, спираючись на розуміння медіа як посередника (з латини – «посередник»), розглядають термін «медіація» для позначення акту передачі чогось, якогось значення, через медіа (Н. Коулдрі, С. Ярвард) [12; 13]. За Р. Сильверстоуном, медіація «описує принципово, але нерівномірно, діалектичний процес, у якому інституціоналізовані засоби комунікації (преса, радіомовлення та телебачення, і дедалі частіше всесвітня павутина) залучаються до загальної циркуляції символів у суспільному житті» [17, с. 762]. У цьому сенсі медіація є невід'ємною якістю медіа з моменту їх виникнення, адже від часів давньоримської «Acta diurna», преса, а далі й електронні ЗМІ, були «передавачами» суспільно важливої інформації від її джерел до споживачів, громадськості, а з кінця ХХ ст. медіація постає як поступове поширення царини впливу цифрових медіа, які замінили концепт «великого екрану» ТБ концептом «малого екрану». Еволюцію медіа як засобів медіації детально розглянув Т. Лильо, від «La Gazette» Теофраста Ренодо до сучасного телебачення та мережевих медіа [6].

З часом завдяки розвитку технологій, поступовому включенню колишніх пасивних споживачів інформації у процес її продукування, на початку ХХІ ст. медіа вже «працюють і повинні працювати не просто через передачу окремих текстових одиниць для окремих моментів сприйняття, а через процес трансформації середовища, який, у свою чергу, трансформує умови, за яких будь-які майбутні медіа можуть бути створені та зрозумілі» [12, с. 13], тобто «починає свій відлік концепція *медіатизації* – з поняття реплікації, поширення медіаформ у просторах сучасного життя, які обов'язково повинні бути представлені через медіаформи» [12, с. 6].

У реаліях останніх двох десятиліть медіатизація є панівним трендом культурного дискурсу, адже ми є свідками «зміни ролі медіа в культурі а суспільстві, за якої медіа набувають більших повноважень визначати соціальну реальність і обумовлювати моделі соціальної взаємодії» [13, с. 13]. Як стверджує С. Ярвард, таке «змінене розуміння важливості медіа не означає, що традиційні питання щодо таких аспектів, як вплив опосередкованих повідомлень на громадську думку, або цілі, з якими люди використовують медіа, більше не є актуальними. Але це означає, що розуміння важливості медіа в сучасній культурі та суспільстві більше не може спиратися на моделі, які сприймають медіа як відокремлені від культури та суспільства» [13, с. 13]. Якщо раніше меседжі митців і культурних інституцій скоріше «пасивно» потрапляли до медіапростору, то сьогодні останні є активними суб'єктами одночасно і культурної, і медіасфери завдяки стрімам, соцмережам, цифровим проєктам тощо. До визначальних рис сучасного мистецтва В. Ривліна відносить наступні: застосування у художніх практиках нехудожніх засобів, розширення знакової системи мистецтва, яка залучає найрізноманітніші коди для самовираження митців, провокативність та самодетермінація, партисипативність; масифікація, технологізація [8, с. 12] – і більшість із них зумовлені медіатизаційними процесами в галузі культури.

Ще один аспект медіатизації – поступове поширення царини впливу цифрових медіа, які замінили концепт «великого екрану» ТБ концептом «малого екрану». Якщо «великий екран», повторюючи суперструктуру театру та кіно, передбачав лінійну передачу інформації від відправника до споживача із погодженням семіосфер їх обох, то «малий екран» поступово відмовляється від основних значень в інформаційному середовищі, переймаючи бік переможця у боротьбі за інформацію. Більше немає чіткої межі між ідеологами та масою, циніками, іроніками і догматиками, оскільки ідеологію творить не лише еліта, але й сам народ, цензура стає горизонтальною, трансформуючись від вертикального Закону до горизонтального спостереження усіх за усіма (вуайєризму) в інтернеті. Це вже не табу, а самоцензура, продиктована «суспільною думкою» референтних груп.

«Малий екран» відмовляється від лінійності: «вікно» дисплею відрізняється від екрану ТБ або залу в кінотеатрі тим, що воно є інтердискурсивними, кліповим та інтертекстуальним: безліч медіаповідомлень рухаються у довільних траєкторіях, а мережа (ризома) відростає з будь-якої ділянки її відтину, так що резекція призводить не до зменшення, а до збільшення інформації, яка, тим не менш, втрачає своє значення брехні або правди, трансформуючись в інтерпретацію – «постправду».

В інформаційну епоху культура набуває все більших проявів комунікативності та медійності, у зв'язку з чим спостерігаємо трансформацію культурного феномена з соціокультурного явища

в *культурно-комунікативну практику*. Одним із перших вжив цей термін у 90-х роках XX ст. німецький історик Я. Ассман. Розглядаючи механізми культурної пам'яті давніх цивілізацій, він говорить про кодекс культурної комунікативної практики як формулу, що виключає простір для самостійного мислення та незалежного мовлення, ілюструє це на прикладі цілісної уніфікуючої авторитетності церкви в питаннях канону Святого Письма, а також розглядає обряд і свято як первісні форми організації культурної пам'яті [11].

Яскравим прикладом сучасної культурно-комунікативної практики може слугувати різдвяний флешмоб: «маючи два потужні джерела – народно-культурне (закорінене у національні традиції) та медійне (поширюється через сучасні канали комунікації) – різдвяний флешмоб стає надзвичайно поширеною формою відзначення головного свята року. Організатори забезпечують віртуальну аудиторію глядачів, створюючи відеоролики для мережі YouTube, де кількість залучених до свята зростає в рази. Так, одним із найбільших рівнів перегляду став флешмоб WestJet Christmas miracle з більш як 49 млн. переглядів» [4]. Прикладами масштабних культурних медіапроєктів також можуть слугувати інтернет-платформа Google Arts&Culture, виставка «Ван Гог. Відтворені полотна. 2.0», цифрові проєкти Google Cultural Institute, Ukraïner, цифрові бібліотеки, музеї тощо.

Однак окрім позитивних наслідків медіатизації, дослідники попереджають і про такі негативи, як інфантилізація, примітивізація, стандартизація культури, тенденції до її дегуманізації. Залучення нейротехнологій та штучного інтелекту є, на нашу думку, яскравими прикладами четвертого етапу в діалозі «медіа-культура», який супроводжується появою *медіакультури та медіамистецтва*, контент яких генерується нейромережами та ШІ. У 2016 та 2017 рр. у медіа з'явилися повідомлення про залучення ШІ у музиці: програма Sony Flow Machine випустила першу ШІ-композицію, розроблену в стилі The Beatles, пізніше вийшов альбом виконавця IAMAI, музика для якого була написана штучним інтелектом. Сьогодні ШІ музичні композиції та нейрокавери заполонили відеплатформи, а літературні твори, згенеровані ШІ – сторінки літературних онлайн-видань.

В останнє десятиліття ШІ активно поширюється й у зображальному мистецтві: на сьогодні вже сформованими явищами є ШІ-арт та картини, згенеровані за допомогою ШІ. У 2024 р. надреалістичним роботом-художником Ai-Da була згенерована за допомогою ШІ написана перша у світі картина. Тож, уже самі митці почали висловлювати пересторогі щодо залучення ШІ до створення культурного продукту. За словами українського художника Р. Кіза, «у креативній індустрії почали побоюватися технологій, бо вони несуть загрозу "заміни". Я почав розбиратись у цій темі, і дійшов до того, що ці технології не замінять людину, а доповнять її» [9]. Окремої розмови потребує і такий вид цифрового мистецтва, як мистецькі NFT-проєкти. Отож, автоматизуючи креативні процеси, ШІ у просторі культури розширяє творчі кордони, змінює підходи до творчості, трансформує саму її природу, однак несе й певні загрози креативним індустріям.

Висновки. Розгляд еволюції діалогічних відносин культурного та медійного дискурсів дозволив окреслити концептосферу міжпредметних наукових досліджень у цій галузі через актуалізацію та узагальнення понять «дикурс культури», «репрезентація», «медіація», «медіатизація», «медіамистецтво».

Взаємодія дискурсів культури та медіа є динамічним явищем і пройшла такі етапи розвитку: 1) репрезентація – інформаційне висвітлення культурної тематики у рукописних і перших друкованих виданнях; 2) медіація – ЗМІ у XX ст. виступають посередниками у поширенні культурних меседжів і сенсів; 3) медіатизація – набуття культурними явищами/ продуктами медійних форм, синергія культурного контенту та медійних засобів вираження на межі XX–XX ст.; 4) доба цифрового мистецтва, згенерованого ШІ або з використанням нейромереж (з 10-х рр. XXI ст.) – поява феномена медіамистецтва та медіакультури загалом, ровиток культури в напрямку метакультури.

Процеси зближення культурного та медійного дискурсів мають як позитивні наслідки – поширення культурного контенту через все більшу кількість медіаканалів/ платформ і разом з тим залучення все більшої аудиторії до його споживання, – так і негативні – дегуманізація, примітивізація, стандартизація культурних медіапотоків.

Список літератури:

1. Гантінгтон Семюел П. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку. Пер. з англ. Наталії Климчук. Львів : Кальварія, 2006. 474 с.

2. Житарюк М. Особливості застосування понять «медіація» й «медіатизація» в сучасному медіапросторі. *Вісник Львівського університету. Серія Журналістика*. 2020. Випуск 48. С. 56–66.

3. Іванюха Т. В. Особливості репрезентації музичного дискурсу в українській масовій пресі. *Держава та регіони. Серія : Соціальні комунікації*. 2017. № 4. С. 100–103. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drsk_2017_4_19.

4. Іванюха Т. В. Різдвяний флешмоб як сучасна культурно-комунікативна практика. Філософія подієвої культури: теорія і практика : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 26–27 березня 2020 р.) Київ : КНУКіМ, 2020. С. 67–70.

5. Іванюха Т. В., Пирогова К. М. Культурологічна телепрограма як інформаційно-комунікаційний засіб репрезентації парадигм культури у регіональному медіапросторі. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2021. Том 32 № 5.

6. Лильо Т. Антропологічні та ідеологічні наслідки медіатизації. *Вісник Львівського університету. Серія Журналістика*. 2020. Випуск 48. С. 134–142.

7. Луман Н. Реальність мас-медіа / за ред. Іванова В. та Мінакова М. Київ : ЦВП, 2010. 158 с. URL: https://www.aup.com.ua/uploads/luman_web.pdf

8. Ривліна В. М. Медіатизація мистецтва: комунікаційні аспекти : автореф. дис. … канд. наук із соц. ком.: 27.00.01. Дніпро, 2021. 18 с.

9. Тадай Т. Штучний інтелект у світі мистецтва: проблема, перевага чи недолік часу? Суд снобів. URL: https://life.pravda.com.ua/culture/shtuchniy-intelekt-u-sviti-mistectva-301186/

10. Філіпс Л., Йоргенсен М. В. Дискурс-аналіз: теорія та метод/ пер. з англ. / за ред. А. А. Кисельової. Харків : Вид-во Гуманітарного центру, 2004. 336 с.

11. Assmann J. Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination. Cambridge University Press, 2011. 319 p.

12. Couldry N. Mediatization or mediation? Alternative understandings of the emergent space of digital storytelling. *New media & society*. 2008. 10 (3). Pp. 373–391.

13. Hjarvard S. The Mediatization of Culture and Society. Routledge, 2013. 192 p.

14. Hall S. The Work of Representation. *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. L., Thousand Oaks, New Dehli : SAGE Publications, 1997. P. 2–28.

15. Kathleen L. Endres. Evolution of Journalism and Mass Communications. URL : http://www.eolss.net/sample-chapters/c04/e6-33-01.pdf

16. Rooney P. The still contemporary “Sociodynamique de la Culture” (Abraham Moles, 1967). *Socialis memoriae*. 2024. URL: https://doi.org/10.58079/11o3y

17. Silverstone R. Complicity and Collusion in the Mediation of Everyday Life. *New Literary History*. 2002. № 33. Pp. 745–764.

Ivaniukha T. V. MEDIA AND CULTURE DISCOURSES: MAIN ASPECTS OF INTERACTION IN THE DIACHRONIC DIMENSION

The article deals with the study of the current problem of the main aspects of the interaction of media and culture discourses. The current state is investigated and the main directions and stages of development of dialogical relations between media and culture in the socio-cultural paradigm of the 21st century are revealed. The study uses methods of analysis and synthesis in the process of forming a methodological basis, comparative and diachronic methods in the process of identifying the stages of mediatization of culture, classification-typological and systemic analysis, methods of description, generalization and discursive analysis.

In the process of achieving the set goal, the conceptual sphere of modern foreign and domestic research in the scientific field of “media and culture” is analyzed, in particular, the concepts of “cultural discourse”, “representation”, “mediation”, “mediatization”, “media art”, “cultural and communicative practices” are considered. Diachronic analysis allowed us to identify and characterize the following four stages of the development of the interaction of media and cultural discourses: representation (until the beginning of the 20th century), mediation (the 20th century), mediatization (the turn of the 20th–21st centuries), the era of digital art, the use of AI in the media and cultural sphere. Thus, the dynamics of the interaction of cultural and media discourses from representation and mediation to the acquisition of media forms by cultural products and the emergence of the phenomena of media art and media culture were traced.

As a result of the study, conclusions were drawn about the most relevant points of contact between media and culture in the age of digital technologies and neural networks, positive and negative consequences of the mediatization of culture were identified, and the transformation of cultural phenomena from socio-cultural phenomena into cultural and communicative practices was stated.

Key words: *media discourse, culture discourse, representation, mediation, mediatization, media art, artificial intelligence in culture, dehumanization of culture, cultural and communicative practices.*

УДК 316.772.5:004.77
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/25

Кирилова О. В.
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Хотюн Л. В.
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ВПЛИВ АЛГОРИТМІВ ЮТУБУ НА ІНФОРМАЦІЙНУ ІЗОЛЯЦІЮ: АНАЛІЗ РЕКОМЕНДАЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ

У статті досліджується вплив алгоритмів ютубу на інформаційну ізоляцію користувачів, зокрема механізми формування «епістемічних бульбашок», «ехокамер» та ефекту «кролячої нори». Алгоритми рекомендаційних систем відіграють ключову роль у формуванні інформаційного середовища сучасного користувача, впливаючи на тематику, джерела та характер контенту, що пропонується до перегляду. Вони здатні не лише відображати інтереси аудиторії, а й посилювати певні наративи, створюючи умови для інформаційної замкненості. Особливе значення ці процеси мають у контексті соціально значущих подій, зокрема війни в Україні, коли доступ до різних точок зору є критично важливим для формування об'єктивної картини реальності.

Основна увага приділяється аналізу персоналізованих рекомендацій платформи та їхньому впливу на доступ до альтернативних точок зору. Методологія включає експеримент із трьома акаунтами: базовим (зі сформованою історією переглядів), активним (використовуваним для створення контенту) та контрольним (новоствореним, без персоналізації). Аналізуються рекомендації за пошуковими запитами, пов'язаними з війною в Україні. Результати показують, що алгоритми ютубу сприяють формуванню інформаційних бульбашок, які можуть еволюціонувати в ехокамери, особливо для користувачів із усталеними переглядовими звичками. Контрольний акаунт демонстрував нейтральніші рекомендації, тоді як персоналізовані акаунти отримували контент із помітним звуженням тематики та переважанням матеріалів, що відповідають уже сформованим уподобанням.

Загалом дослідження підтверджує, що алгоритми ютубу мають значний вплив на інформаційне середовище користувачів, сприяючи ізоляції контенту. Це може мати суттєві наслідки для суспільного дискурсу, зокрема в умовах воєнного конфлікту, коли широкий доступ до різних джерел інформації є важливим чинником громадянської свідомості.

Ключові слова: *алгоритми ютубу, інформаційна ізоляція, епістемічна бульбашка, ехокамера, соціальні мережі, соціальні медіа.*

Постановка проблеми. Незважаючи на значний академічний інтерес до цифрових медіа, що зріс упродовж останніх років, ця тема все ще залишається недостатньо дослідженою. Причини такої ситуації різноманітні. По-перше, перманентні технологічні трансформації не лише змінюють правила гри у цифровому просторі, але й його системні характеристики, що ускладнює проведення систематичних лонгітюдних досліджень. По-друге, існує брак уніфікованої, зручної та зрозумілої методології. Наприклад, традиційні методи вимірювання споживання медіа не працюють через нескінченне різноманіття контенту, що унеможливлює проведення достовірних підрахунків. Дійсно, можна встановити, скільки часу людина витрачає на перегляд ютубу чи тіктоку, але дізнатися, які саме відео вона дивиться, хто їх створив, де і коли – це непросто.

Щодо характеристик виробників контенту ситуація є ще складнішою: кількість суб'єктів, здатних створювати контент, настільки велика, що кількісні порівняння часто позбавлені сенсу. За даними промооголошення ютуб у 2024 р., «щохвилини на платформу завантажується понад 500 годин контенту» [26]. Хоча достовірність цих заяв можна ставити під сумнів, на них посилаються численні моніторингові платформи, зокрема Statista.com. Statista також наводить динаміку зростання, починаючи з 2007 р., коли за хвилину завантажувалося лише 6 годин контенту. Позначку у 500 годин ютуб досягнув уже в 2019 р. [5]. Відповідно у кількісному сенсі платформа значно перевершила телевиробництво навіть

у період його «золотої ери» 1980-х рр. Такий потік контенту не лише ускладнює, але почасти робить неможливим аналіз за допомогою традиційної методології. До цього додається надзвичайна неоднорідність контенту. За словами Л. Брайант [4], ютуб є потужним джерелом інформації та розваг, що дозволяє користувачам навчатися й отримувати доступ до різноманітного контенту. Проте, на відміну від бібліотек, платформа не має систематизованої організації матеріалів чи професійного кураторства, що впливає на точність і збалансованість інформації. Незважаючи на зусилля модераторів щодо видалення неприйнятного контенту, ютуб значною мірою покладається на користувачів для створення й поширення матеріалів. Це викликає занепокоєння аналітиків через непрозорість процесів, пов'язаних із рекомендаційними системами. Такі системи часто спрямовують користувачів до контенту, який вони, імовірно, не знайшли б самостійно [25]. М. Алфано зазначає, що ютуб є «динамічною системою, яка робить її рухомою мішенню для досліджень» [20]. Алгоритми платформи постійно змінюються, що ускладнює реплікацію й відтворюваність наукових досліджень, а постачальники контенту адаптують свої матеріали, щоб максимально збільшити кількість переглядів.

Алгоритм ютубу надає кожному користувачеві персоналізовані рекомендації, враховуючи інтереси, історію переглядів, продуктивність і якість відео. Його функціонування має два рівні. Перший рівень – це задум і принципи роботи алгоритму, розроблені інженерами. Другий рівень залишається частково невідомим, оскільки це нейронна мережа, здатна до навчання. Відповідно вона може самостійно створювати нові зв'язки, удосконалюватися та знаходити найефективніші способи виконання початкових директив, встановлених розробниками [4, с. 87]. Однак існують припущення, що цей другий рівень може діяти непередбачувано, виходячи за рамки початкових задумів творців [24]. Наприклад, навіть за умови вимкненої функції «автовідтворення» (що саме по собі може бути складним завданням), користувачам все одно пропонуються рекомендовані відео на бічній панелі.

Рекомендаційна система ютубу суттєво впливає на споживання контенту. Вона пропонує відео та канали на основі активності користувачів і взаємозв'язків між авторами, що забезпечує приблизно 30 % переглядів [25]. Цей показник демонструє значний вплив системи, навіть за умови відключеного автозапуску.

Інженерний рівень алгоритму ютубу враховує, які відео подобалися користувачам у минулому, які теми та канали переглядалися, а також які відео мають спільну аудиторію. Наприклад, якщо користувач переглядає відео «Як підібрати чохол на ваш телефон», а більшість відвідувачів, які також його дивилися, переглядали «Які захисні плівки краще захищають екран телефона», ютуб з великою ймовірністю запропонує це відео й цьому користувачу. Станом на кінець 2024 р. алгоритм не аналізує зміст відео [11]. Основний принцип його роботи – орієнтація не на відео, а на глядачів [26]. Підбір рекомендацій базується на кількох ключових показниках: кількість переглядів, середній відсоток тривалості перегляду, рівень залученості (лайки, дизлайки, підписки, репости) та регіональний контекст (час доби та мова відео).

Експеримент Р. Кульчинського демонструє, що ютуб чутливо реагує на мову, якою користувач дивиться контент. «Від того, якій мові <…> ви надаєте перевагу, напряму залежить мова відео зі списку рекомендацій. Залежність майже прямолінійна» [23]. Під час пошуку за ключовим запитом система ютубу пропонує найбільш релевантні відео, які, найімовірніше, будуть переглянуті до кінця. Після вибору користувачем одного з результатів запускаються два процеси:

1. Відображення панелі відео з його метаінформацією.
2. Генерація списку рекомендованих відео.

Якщо користувач натискає одне з рекомендованих відео або дозволяє його автоматичне відтворення, алгоритм знову генерує рекомендації, повторюючи цей процес. У разі перегляду відео до кінця наступним автоматично відтворюється ролик із найвищою оцінкою алгоритму. Крім того, користувач може обрати будь-яке відео зі списку рекомендацій. На типовому екрані ноутбука або настільного комп'ютера без прокручування відображається п'ять-шість таких рекомендацій [20].

Інженери ютубу ставлять за мету не запропонувати найпопулярніше чи найновіше відео за пошуковим запитом, а надати користувачеві відео, яке буде для нього найкориснішим [11]. Пошуковий алгоритм враховує релевантність контенту (зіставляє заголовки, теги, опис із пошуковим запитом), залученість (тривалість переглядів, відсоток перегляду, лайки, коментарі, репости), якість (оцінює авторитетність і надійність каналу за допомогою аналізу сигналів), а також історію пошуків та переглядів. Усі ці фактори спрямовані на те, щоб переконати користувача продовжувати перегляд відео в будь-якому форматі:

– на головній сторінці, яка є персоналізованою для кожного глядача і формується з урахуванням продуктивності відео та історії переглядів;

– у запропонованих відео, тобто серед рекомендацій до поточного відео, які базуються на тематиці та історії переглядів;

– за результатами пошуку, адаптованими під персональні сигнали (ефективність та залученість відео).

До цього варто додати, що ютуб є комерційним проєктом, спрямованим на максимальну монетизацію своєї діяльності. Алгоритми сортування та категоризації контенту визначають його фінансову траєкторію, що суттєво впливає на ефективність відео. Як зауважує С. Кумар, «ієрархія контенту, що виникає, коли одні відео приносять дохід ютубу за кожен перегляд, а інші – ні, створює структурні стимули до упередженості на платформі, що неминуче матиме довгострокові наслідки для плюралізму контенту» [9].

Дослідження Кульчинського, своєю чергою, демонструє, що ютуб «не завжди дотримується своїх політик, дозволяючи завантаження, які порушують правила платформи. Це контент із сірої зони – згодом такі відео видаляються, але за цей час користувачі встигають перейти за рекомендаціями й переглянути їх» [23].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Беручи до уваги специфіку ютубу, вже згадану раніше, дослідники все частіше наголошують, що алгоритм платформи обмежує новизну та різноманітність контенту, який потрапляє до користувачів. Замість того, щоб сприяти плюралізму точок зору, це призводить до онлайнової кластеризації та поляризації [21]. Ба більше, у контексті ютуб-алгоритму дедалі частіше згадуються явища, такі як «бульбашка фільтрів», «ехокамера», «епістемічна бульбашка» та «кроляча нора». Ці метафоричні поняття, за словами А. Брунс [3], є доволі виразними, але концептуально невизначеними. Вони привертають увагу науковців, адже пожвавлюють мейнстримні медіадискусії щодо маніпулятивних технологій. Водночас їхнє використання може бути сприйняте як ознака маніпуляції з огляду на доволі нечіткі межі їхніх визначень.

У 2011 р. Е. Парізер описав феномен «бульбашки фільтрів», суть якого полягає в тому, що алгоритми персоналізації створюють для кожного користувача індивідуальний інформаційний простір, який відфільтровує контент, що не відповідає його попереднім запитам. Таким чином, користувачі отримують лише ту інформацію, яка підтверджує їхні вже існуючі погляди, що обмежує їхній доступ до альтернативних точок зору [14]. Теорія Парізера набула певного розвитку, однак поступово її витіснили інші підходи, які, зважаючи на розвиток Web 2.0, запропонували поняття «ехокамера», «епістемічна бульбашка» та «кроляча нора».

Термін «ехокамера» у контексті комунікативних практик з'явився на початку 2000-х рр. Концепцію вперше запропонував С. Сустейн у 2001 р. [18], аналізуючи вплив новинних порталів із підтримкою Web 2.0 на користувача. Сустейн стверджував, що такі сервіси сприяють «фрагментації та атомізації суспільства», що, у свою чергу, знижує можливість громадян брати участь у демократичних процесах на основі широкого ідеологічного вибору. Однак у своїй праці 2001 р. та подальших роботах дослідник так і не надає чіткого визначення «ехокамери». У статті 2016 р. «Ехокамери у фейсбуці», у співавторстві з іншими дослідниками, Сустейн пише про те, що «ехокамери» є закритими, «здебільшого невзаємодіючими спільнотами, зосередженими на різних наративах» [16]. У цьому дослідженні основну увагу приділено тому, як поводяться користувачі в межах таких спільнот, а не характеристикам цих спільнот. «Чим активніший користувач в ехокамері, тим більше він взаємодіє з іншими користувачами зі схожими переконаннями. Поширення інформації, зазвичай, обмежується спільнотами однодумців», – зазначено у висновках дослідження [16, с. 14].

Оксфордський словник визначає «ехокамеру» як середовище, «у якому людина стикається лише з поглядами та переконаннями, подібними до її власних, без потреби розглядати альтернативні думки» [6]. На основі цього визначення С. Ейвін стверджує, що «передаючи та повторюючи переконання в замкненій системі або мережі, ізольованій від спростування, ехокамери посилюють і підкріплюють переконання» [1]. М. Сінеллі у своїх роботах акцентує на поширенні ехокамер у соціальних медіа, вказуючи, що їхній розвиток спричинений «вибірковим впливом та упередженістю суджень, тобто тенденцією шукати інформацію, що підтверджує вже існуючі переконання» [22]. Більш критичним є С. Т. Нгуєн, який стверджує, що «ехо-камера – це соціальна епістемічна структура, з якої інші важливі голоси були активно виключені та дискредитовані» [13]. На думку дослідника, «ехо-камери» працюють, систематично ізолюючи своїх членів від усіх зовнішніх епістемічних джерел. За рахунок постійного підкріплення власних поглядів і одночасного знецінення альтернативних точок зору, ехокамери

роблять своїх членів надмірно вразливими до маніпуляцій і менш критичними до інформації, яка надходить ззовні.

Також Нгуєн зазначає, що наразі дослідники не роблять різниці між термінами «ехокамера» та «епістемічна бульбашка», використовуючи їх як синоніми, що є «помилкою; життєво важливо розрізняти ці два явища» [13, с. 142]. Епістемічна бульбашка – це своєрідна інформаційна ізоляція, в якій відсутні деякі важливі точки зору. Такий феномен часто є результатом спонтанних природних процесів формування спільнот та поширення інформації в соціальних мережах. Складна взаємодія інформаційних потоків створює так звану «порушену інформаційну топологію» [13, с. 142], де зв'язки між різними поглядами ослаблені, що й призводить до утворення бульбашок. Натомість, ехокамера – це штучно створена епістемічна структура, яка вимагає активних зусиль з маніпуляції інформаційним полем. Відповідно маємо справу не просто з відсутністю різноманітності думок, а радше з середовищем, де альтернативні погляди піддаються цілеспрямованим атакам. Шляхом дискредитації інакомислячих, поширення дезінформації та, як варіант, створення атмосфери страху, ехо-камери перетворюються на інструмент контролю над інформаційним простором. Отже, тут мова йде не про пасивну ізоляція, а активне придушення будь-якого відхилення від домінуючої думки. І нарешті, якщо бульбашка – це наслідок природних процесів, то ехокамера – це результат цілеспрямованих дій. Відповідно, на думку Нгуєна, подолати («лопнути») епістемічну бульбашку досить легко, надавши учаснику відповідну інформацію чи аргументи, які вони пропустили. Ехокамери є значно міцнішими. З таким підходом не погоджується Дж. Поллок, який вважає, що «зруйнувати епістемічну бульбашку набагато складніше, через взаємозв'язок між епістемічними бульбашками та інтерпретаційними ресурсами» [15].

Представлені концепції постійно переосмислюються, з'являються альтернативні погляди і додаткові концепції. Так К. Фурман пропонує користатися терміном «епістемічний бункер» (*англ.* – epistemic bunker) який позначає «соціальні епістемічні структури, створені для убезпечення (емоційно або фізично) своїх членів» [8].

Щодо ефекту «кролячої нори» [19; 10], то стосовно ютубу він являє собою явище, коли користувач, почавши дивитися одне відео, потрапляє у ланцюг рекомендованого контенту, який поступово занурює його в певну тему чи ідеологію. Алгоритми ютубу націлені на те, щоб утримувати увагу глядача, пропонуючи відео, які можуть викликати інтерес або емоційний відгук.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати, чи функціонує система «кроляча нора – ехокамера» в ютубі під час перегляду контенту про війну в Україні.

Методи дослідження. У дослідженні ефективності механізму «епістемічна бульбашка – кроляча нора – ехокамера» було задіяно три експериментальні акаунти ютубу, щоб оцінити вплив алгоритмів рекомендацій на формування інформаційних бульбашок.. Базовий акаунт з преміум підпискою (створений у 2015 р.) служив для збору фонових даних про загальну динаміку рекомендацій. Активний акаунт без преміум підписки (створений у 2022 р.) використовувався для створення власного контенту та аналізу взаємодії з аудиторією. Контрольний акаунт без преміум підписки був створений у 2025 р. спеціально для проведення дослідження і є найбільш ізольований від персоналізації.

У рамках експерименту по всіх акаунтах здійснювався пошук контенту, пов'язаного з війною в Україні. Аналіз результатів дав змогу оцінити роль алгоритмів ютубу у створенні епістемічних бульбашок, ехокамер та виявленні ефекту «кролячої нори».

Експеримент тривав 4 дні – з 24 по 38 січня 2025 року, в період активного обговорення війни в Україні, коли минуло лише кілька днів після інавгурації 47-го президента США Дональда Трампа. Ця подія стали важливим моментом для українців, оскільки новообраний президент асоціювався з потенційними зрушеннями у питаннях, пов'язаних з війною в Україні. Протягом цього періоду на кожному акаунті проводився пошук відео за однаковими україномовними запитами («війна в Україні», «перемовини»). Перед кожним етапом експерименту на активному та контрольному акаунті видалялася історія пошуку. Історія пошуків на базовому акаунті залишалася без змін.

Аналізувалися перші 5 відео, запропоновані алгоритмом ютубу для кожного акаунта, а також перші три відео в рубриці «Головні новини» задля отримання відповіді на долідницьке питання: «Чи сприяють алгоритми ютубу формуванню епістемічної бульбашки, яка, залежно від наявності чи відсутності ефекту "кролячої нори", створює передумови для виникнення ехокамери?».

Контент, пов'язаний із війною в Україні, дослідники визначають як «проблемний» через його схильність поширювати дезінформацію або

теорії змов, що можуть поляризувати або радикалізувати авдиторію. Такі матеріали мають потенціал спричиняти небажані суспільні наслідки. Вірогідність виникнення епістемічних бульбашок, ефекту «кролячої нори» та ехокамер у цьому дискурсі є істотно вищою порівняно з іншими новинними сегментами, які не вважаються «проблемними».

Виклад основного матеріалу. Результати дослідження ефективності механізму «епістемічна бульбашка – кроляча нора – ехокамера» були отримані шляхом використання трьох експериментальних акаунтів на платформі ютуб. Базовий акаунт, створений у 2015 році, забезпечив збір фонових даних щодо загальної динаміки рекомендацій. Активний акаунт, створений у 2022 році, дав змогу дослідити вплив створення власного контенту та взаємодії з аудиторією на рекомендації. Контрольний акаунт, створений у 2025 році, був ізольований від персоналізації. Пошукові запити, що стосувалися війни в Україні, здійснювалися в період, коли після інавгурації 47-го президента США Дональда Трампа 20 січня 2025 року спостерігалося зростання активності ютуб-інфлюенсерів у контексті обговорення цієї тематики.

Перший запит «війна в Україні» здійснився 24 січня 2025 р. одночасно по всіх трьох акаунтах, сервіс фільтрації пошуку не застосовувався. У результатах між акаунтами зафіксовно такі ключові відмінності:

1. Базовий акаунт показав змішані результати, де поряд із загальними новинними джерелами з'являлися відео, що відповідали його історичному патерну переглядів. Результати пошуку демонструють широкий спектр відео, які включають як новинні звіти, так і аналітичні матеріали. У видачі переважають відео з великою кількістю переглядів (від 10 тис. до 2 млн), що свідчить про те, що алгоритм ютубу надає перевагу популярному контенту. Серед каналів також переважають великі медіа (TCH, STERNENKO, Вікна-новини), що підтверджує тенденцію до рекомендації контенту від авторитетних джерел.

2. Незважаючи на відсутність в активному акаунті історії переглядів, оцінок чи коментарів, видача рекомендацій у цьому акаунті демонструє певну схожість із базовим акаунтом. Однак у рубриці «Головні новини» з'являються додаткові відео, які не були присутні у базовому акаунті (наприклад, відео від 24 каналу та Радіо Свобода). Це може свідчити про те, що сам факт публікації власного контенту впливає на рекомендації, навіть якщо акаунт не використовувався для переглядів.

3. Контрольний акаунт демонстрував більш узагальнену картину, де серед топових результатів переважав контент незалежних блогерів і великих інформаційних агентств. Тональність контенту є більш нейтральною та інформативною. У видачі маємо документальний фільм «Тисячолітня війна» від каналу Перший, який має історичний характер, а трансляція наживо від Вікна-новини є суто інформаційною.

Згідно з результатами першого пошукового запиту можемо констатувати, що усі три акаунти демонструють подібність у представлених рекомендаціях щодо популярних тем (наприклад, «кінець війни», заяви політиків, прогнози тощо), але характер відео та їхній контент відрізняються. Це свідчить про базову форму епістемічної бульбашки, де алгоритми підбирають контент, що відповідає загальній тематиці запиту.

Контрольний акаунт (ізольований від персоналізації) не продемонстрував глибокого входження у вузькоспеціалізовані теми, що обмежує потенціал кролячої нори. Натомість базовий і активний акаунти отримали рекомендації, які могли б сприяти зануренню в повторюваний тип контенту.

Для активного акаунта було помітне формування ехокамери, оскільки він частіше отримував рекомендації, що підтверджували вже сформовані уподобання чи точки зору. У базового акаунта теж спостерігається слабке відлуння в контенті рекомендацій, але воно менш яскраво виражене, оскільки частина контенту була менш персоналізованою. Контрольний акаунт, який не мав історії взаємодій, демонстрував найбільш нейтральний підбір контенту.

Отже, можемо зробити припущення, що алгоритми ютубу сприяють формуванню епістемічної бульбашки, що може створювати передумови для виникнення ехокамери. Однак вплив кролячої нори залежить від історії взаємодій користувача: чим більша активність акаунта, тим більша ймовірність глибокого входження в обмежене інформаційне середовище.

На основі результатів пошукового запиту за словом «перемовини», здійсненого 28 січня 2025 р., були отримані різноманітні рекомендації від алгоритмів ютубу, що свідчать про вплив алгоритмів на формування інформаційного середовища користувача. Зокрема, у випадку базового акаунта були рекомендовані відео, що значно варіюються за характеристиками. Наприклад, одним з рекомендованих відео стало «ІНТЕРВ'Ю РОКУ: Ада Роговцева», яке було опубліковано 4 місяці тому та мало більше 320 тисяч переглядів. Таке

відео має тривалість 01:15:47, в той час як інше відео з каналу «Сейчас», яке стосувалося перемовин з Кремлем, було опубліковано лише три тижні тому і мало лише 24 тисячі переглядів.

Водночас, для активного акаунта алгоритм також надав відео, що охоплюють широкий спектр контексту, починаючи від актуальних новин, таких як відео з каналу «24 канал» про ультиматум Трампа та його ймовірні наслідки для мирних перемовин, до менш популярних відео, таких як інтерв'ю Олексія Кошеля з каналу Radio NV. Порівняння цих результатів показує значну активність рекомендацій, зокрема, на користь більш актуальних матеріалів, що стосуються політичної ситуації.

У випадку контрольного акаунта, було помічено певне повторення результатів з активним акаутном, зокрема, рекомендовані відео з каналів «24 канал» та «ZAXID.NET», що підтверджує, що алгоритм схильний пропонувати контент, який зберігає певну тематику, однак із змінами у відео, його тривалості та часу публікації.

Результати аналізу показують, що алгоритми ютубу створюють контекстуальне середовище, де рекомендації залежать від історії взаємодій користувача з платформою. Інші фактори, такі як дата публікації, кількість переглядів та популярність каналу, також мають суттєвий вплив на формування інформаційної бульбашки, яка може обмежувати доступ до альтернативних точок зору. Зокрема, результати другого пошукового запиту дозволяють зробити висновок, що алгоритми ютубу можуть сприяти формуванню епістемічної бульбашки, яка потенційно створює передумови для виникнення ефекту «кролячої нори» та формування ехокамери.

Для базового акаунта алгоритм рекомендував різноманітні відео, що включали як популярні матеріали з високою кількістю переглядів і коментарів, так і менш популярні ролики, пов'язані з темою. Водночас серед рекомендацій не було відео з каналів, на які підписаний акаунт. У випадку активного акаунту алгоритм надавав відео, орієнтовані на актуальні політичні події, зокрема, ті, що стосуються війни в Україні. Відео мали тенденцію до повторного зосередження уваги на конкретних джерелах інформації та частіше включали нові публікації, які користувач міг переглядати нещодавно. Натомість контрольний акаунт отримав рекомендації з найсвіжіших публікацій на популярних каналах. Водночас контент мав загальний характер, що свідчить про орієнтацію алгоритмів на широкий загал.

Відповідно можемо зробити висновок, що алгоритми ютубу здатні посилювати інформаційну ізоляцію, яка лежить в основі формування епістемічної бульбашки.

Одним із ключових спостережень є наявність епістемічної бульбашки, яка формується внаслідок підбору контенту, що відповідає загальній тематиці пошукових запитів. Однак постає питання, чи цей ефект є лише базовою ізоляцією інформації, чи він уже створює передумови для глибшого занурення, що призводить до появи ехокамер. Важливу роль у цьому процесі відіграє активність користувача: чим більше взаємодій з певним типом контенту, тим більш однорідними стають рекомендації, що в окремих випадках може сприяти посиленню інформаційної ізоляції.

Особливий інтерес викликає контрольний акаунт, який не мав історії персоналізації. Його рекомендації відзначалися загальним характером, орієнтованим на широкий загал. Це може свідчити про відсутність алгоритмічного спрямування в бік конкретних тематичних ніш, однак залишається відкритим питання, наскільки такі рекомендації є справді нейтральними та чи можна їх вважати об'єктивною відправною точкою для аналізу інформаційного середовища.

Ще одним важливим аспектом є механізм персоналізації, що впливає на потенціал «кролячої нори». Дослідження показує, що активний акаунт (той, що здебільшогот використовується не для перегляду, а для публікації власниххх відео) отримував ширший спектр рекомендацій, тоді як базовий акаунт значно частіше стикався з повторюваними типами відео, що відповідали його вже сформованим уподобанням. Це ставить питання про можливість алгоритмічного сприяння поступовому заглибленню в обмежене інформаційне поле та про способи емпіричного вимірювання цього ефекту.

Особливу увагу варто приділити політичному контенту, оскільки саме тут алгоритми демонструють тенденцію до посилення інформаційної ізоляції. У базового акаунта рекомендації значно частіше включали відео, що стосувалися актуальних політичних подій, а також матеріали з тих самих джерел, які вже раніше переглядав користувач. Це може мати значний вплив на формування політичних поглядів, оскільки користувач фактично отримує підтвердження своїх наявних переконань замість різнопланового висвітлення подій. Таким чином, дослідження вказує на здатність алгоритмів не лише формувати епістемічну бульбашку, а й створювати умови для виникнення

ехокамер, що особливо помітно у контексті політичної інформації.

Висновки. Дослідження демонструє, що алгоритми ютубу сприяють формуванню епістемічної бульбашки, яка в окремих випадках може перерости в ехокамеру, особливо для активних користувачів. Взаємодія з контентом підсилює персоналізацію рекомендацій, що може обмежувати доступ до різнопланової інформації та сприяти інформаційній ізоляції. Найбільш виразним цей ефект є у сфері політичного контенту, де алгоритми мають тенденцію зосереджувати увагу на вже знайомих користувачу джерелах. Це підкреслює необхідність критичного ставлення до алгоритмічних рекомендацій та усвідомлення їхнього потенційного впливу на інформаційне середовище.

Список літератури:

1. Avin C., Daltrophe H., Lotker Z. On the impossibility of breaking the echo chamber effect in social media using regulation. *Scientific reports*. 2024. Vol. 14, no. 1. URL: https://doi.org/10.1038/s41598-023-50850-6.
2. Avoiding the echo chamber about echo chambers / A. Guess et al. *Knight foundation*. 2018. Vol. 2, no. 1. P. 1–25.
3. Bruns A. Echo chambers? Filter bubbles? The misleading metaphors that obscure the real problem. *Hate speech and polarization in participatory society*. London, 2021. P. 33–49. URL: https://doi.org/10.4324/9781003109891
4. Bryant L. V. The youtube algorithm and the alt-right filter bubble. *Open information science*. 2020. Vol. 4, no. 1. P. 85–90. URL: https://doi.org/10.1515/opis-2020-0007.
5. Ceci L. YouTube: hours of video uploaded every minute 2022 | Statista. *Statista*. URL: https://www.statista.com/statistics/259477/hours-of-video-uploaded-to-youtube-every-minute/.
6. Echo chamber noun – definition, pictures, pronunciation and usage notes | oxford advanced learner's dictionary at oxfordlearnersdictionaries.com. *Oxford learner's dictionaries | find definitions, translations, and grammar explanations at oxford learner's dictionaries*. Oxford. URL: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/echo-chamber.
7. Echo chambers, rabbit holes, and algorithmic bias: how youtube recommends content to real users / M. Brown et al. *SSRN electronic journal*. 2022. URL: https://doi.org/10.2139/ssrn.4114905
8. Furman K. Epistemic bunkers. *Social epistemology*. 2022. P. 1–11. URL: https://doi.org/10.1080/02691728.2022.2122756
9. Kumar S. The algorithmic dance: YouTube's Adpocalypse and the gatekeeping of cultural content on digital platforms. *Internet policy review*. 2019. Vol. 8, no. 2. URL: https://doi.org/10.14763/2019.2.1417
10. Le Merrer E., Tredan G., Yesilkanat A. Modeling rabbit-holes on YouTube. *Social network analysis and mining*. 2023. Vol. 13, no. 1. URL: https://doi.org/10.1007/s13278-023-01105-9
11. McLachlan S. How the youtube algorithm works in 2024. *Social Media Marketing & Management Dashboard*. URL: https://blog.hootsuite.com/how-the-youtube-algorithm-works/
12. Munger K. YouTube apparatus. Cambridge : Cambridge University Press, 2024. 88 p.
13. Nguyen C. T. Echo chambers and epistemic bubbles. *Episteme*. 2018. Vol. 17, no. 2. P. 141–161. URL: https://doi.org/10.1017/epi.2018.32
14. Pariser E. The filter bubble: how the new personalized web is changing what we read and how we think. London : Penguin Books, 2012. 304 p.
15. Pollock J. Epistemic bubbles and contextual discordance. *Philosophy*. 2024. Vol. 99, no. 3. P. 437–459. URL: https://doi.org/10.1017/s0031819124000093
16. Quattrociocchi W., Scala A., Sunstein C. R. Echo chambers on facebook. *SSRN electronic journal*. 2016. URL: https://doi.org/10.2139/ssrn.2795110
17. Sheeks M. The myth of the good epistemic bubble. *Episteme*. 2022. P. 1–16. URL: https://doi.org/10.1017/epi.2022.52
18. Sunstein C. Echo chambers: Bush v. Gore, impeachment, and beyond. Princeton : Princeton University Press, 2001. 34 p.
19. Sutton R. M., Douglas K. M. Rabbit Hole Syndrome: inadvertent, accelerating, and entrenched commitment to conspiracy beliefs. *Current opinion in psychology*. 2022. P. 101462. URL: https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2022.101462
20. Technologically scaffolded atypical cognition: the case of YouTube's recommender system / M. Alfano et al. *Synthese*. 2020. URL: https://doi.org/10.1007/s11229-020-02724-x
21. Terren L., Borge-Bravo R. Echo chambers on social media: a systematic review of the literature. *Review of communication research*. 2021. Vol. 9. P. 99–118. URL: https://doi.org/10.12840/issn.2255-4165.028
22. The echo chamber effect on social media / M. Cinelli et al. *Proceedings of the national academy of sciences*. 2021. Vol. 118, no. 9. P. e2023301118. URL: https://doi.org/10.1073/pnas.2023301118

23. The piggyback trick. how youtube algorithms promote conspirology and propaganda / R. Kulchynsky et al. *Texty.org.ua*. URL: https://texty.org.ua/d/2023/youtube-recommendations/en/

24. We followed youtube's recommendation algorithm down the rabbit hole / C. O'Donovan et al. *BuzzFeed News*. URL: https://www.buzzfeednews.com/article/carolineodonovan/down-youtubes-recommendation-rabbithole

25. Yesilada M., Lewandowsky S. Systematic review: YouTube recommendations and problematic content. *Internet policy review*. 2022. Vol. 11, no. 1. URL: https://doi.org/10.14763/2022.1.1652

26. YouTube for press. *blog.youtube*. URL: https://blog.youtube/press/

27. Zrazhevska N., Lytvynenko O. Communicative transformations as a consequence of the development of modern digital internet technologies. *Integrated communications*. 2023. Vol. 15, no. 1. P. 36–41. URL: https://doi.org/10.28925/2524-2644.2023.155

Kyrylova O. V., Khotiun L. V. THE IMPACT OF YOUTUBE ALGORITHMS ON INFORMATION ISOLATION: AN ANALYSIS OF THE RECOMMENDATION MECHANISM

The article explores the impact of YouTube algorithms on users' informational isolation, particularly the mechanisms of forming "epistemic bubbles," "echo chambers," and the "rabbit hole" effect. Recommendation system algorithms play a key role in shaping the informational environment of modern users by influencing the topics, sources, and nature of the content presented for viewing. They not only reflect audience interests but also reinforce certain narratives, creating conditions for informational closure. These processes are especially significant in the context of socially important events, such as the war in Ukraine, where access to diverse viewpoints is critically important for forming an objective picture of reality.

The study focuses on analysing the platform's personalised recommendations and their impact on access to alternative viewpoints. The methodology includes an experiment with three accounts: a basic one (with an established viewing history), an active one (used for content creation), and a control one (newly created without personalisation). Recommendations were analysed based on search queries related to the war in Ukraine. The results show that YouTube's algorithms facilitate the formation of epistemic bubbles, which can evolve into echo chambers, especially for users with well-established viewing habits. The control account demonstrated more neutral recommendations, whereas the personalised accounts received content with a noticeable narrowing of topics and a predominance of materials that aligned with pre-existing preferences.

Overall, the study confirms that YouTube algorithms have a significant impact on users' informational environments, fostering content isolation. This can have serious consequences for public discourse, particularly in the context of armed conflict, where broad access to various sources of information is a crucial factor in civic awareness.

Key words: *YouTube algorithms, information isolation, epistemic bubble, echo chamber, social networks, social media.*

УДК 007:304:070
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/26

Кошелюк О. В.
Волинський національний університет імені Лесі Українки

(ПОСТ)ТРАВМАТИЧНИЙ СТОРИТЕЛІНГ НА СТОРІНКАХ САЙТУ УКРАЇНСЬКО-КАНАДСЬКОГО КОНГРЕСУ «ГОЛОДОМОР. УКРАЇНСЬКИЙ ГОЛОД-ГЕНОЦИД 1932–33»

Статтю присвячено аналізу (пост)травматичного сторителінгу на сторінках сайту Українсько-канадського конгресу «Голодомор. Український голод-геноцид 1932–33». Презентоване дослідження показує, у який спосіб залучення різноманітних медіаформ розширює можливості розповіді, її привабливість для читача / глядача, заглибленість в історії та їх сприймання аудиторією.

Було досліджено, що інформацію на сторінках сайту «Голодомор. Український голод-геноцид 1932–33» зібрано у 9 рубрик. Попри нерозгалужену рубрикацію аналізований медіаресурс зберігає чітку структуру та суспільну значимість. У назвах рубрик прослідковуємо використання підзаголовків, які уточнюють, розширюють чи інтерпретують виклад. Основна увага нашої розвідки зосереджена на найбільш чисельній з огляду на представлені публікації рубриці «Survivors» («Ті, що вижили»). Проаналізовано 60 історій.

Виявлено, що (пост)травматичний сторителінг є найціннішим інформаційним продуктом сайту та сформований як тека відеоісторій із частковим перекладом із української на англійську мову для ширшого охоплення. До кожної з історій є також розшифрування, доповнення редакторськими поясненнями. Історії містять короткі анотації, в яких стисло описується їх зміст. Також до сторителінгу додано візуальні компоненти, що доповнюють враження від історій, наприклад, часто це фотографії людей, скановані документи, відео. З'ясовано, що візуальний супровід історій стає важливим складником сторителінгу, адже задіяно різні формати для сприймання інформації та якнайглибшого медійного та психологічного впливу.

Доведено, що інформаційний простір в українському та світовому медіаполі, особливо у контексті російсько-української війни переповнений сторителінгом вкидів, спланованих інформаційних потоків та маніпуляцій, потребує переосмислення травматичного досвіду. Дослідження (пост)травматичного сторителінгу є потребою усвідомлення історичної пам'яті та справедливості українським суспільством та спільнотами за кордоном, зокрема українцями у Канаді, через медіаресурси Українсько-канадського конгресу.

Ключові слова: *(пост)травматичний сторителінг, травма, трансмедійність, рубрикація сайту, масова аудиторія, комунікація, Голодомор, колективна пам'ять, трагічний досвід.*

Постановка проблеми. Важливість осмислення глобальних викликів сучасності і минулого та донесення трагічного досвіду засобами масової комунікації до найширшого кола читачів в українському та світовому медіапросторі сьогодні постає особливо актуально. В часі повномасштабної війни, коли досвід українського суспільства переплітається з індивідуальним досвідом пережитих травм, важливим є і сама потреба розповідей про пережите. Сторителінг у цьому випадку не тільки цінний жанр для медій та їх аудиторій. У випадку розповідей свідків Голодомору, наприклад, це ще й, за В. В'ятровичем, «прорив інформаційної блокади» [1], документування особистих історій, переживання і перепроживання подій разом із героями публікацій.

Сторителінг у медіапросторі досить поширене явище, яке останнім часом набуло ознак трансмедійності. Залучення різноманітних медіаформ для розповідей (текстових, аудіо, відео, інфографіки, інтерактивних графічних доповнень або ж генерованих штучним інтелектом елементів візуальності тощо) розширює можливості розповіді, її привабливість для читача / глядача, заглибленість в історію та її сприймання. Розповідь стає більш динамічною, інтерактивною, затягує і тримає в напрузі. І. Побідаш твердить, що при сторителінгу потрібно враховувати «такі бажані ознаки, як: актуальність історії, своєчасність, доречність, правдивість та реалістичність, зрозумілість та простота, емоційність, щирість, новизна, ємність, динамічність, грамотність, винятковість, сфокусованість на одному об'єкті, темі, проблемі тощо» [6, с. 149].

Пост(травматичний) сторителінг – можливість через оповідь позбутися частини негативних думок, наслідків колективної травми. «Протягом восьми десятиліть найбільше масове вбивство в сучасній історії ганебно приховувалося або ігнорувалося» [14]. Як твердить В. В'ятрович в інтерв'ю для «Радіо. Свобода»: «це катастрофа такого світового масштабу, про яку ми маємо розповідати всім для того, щоб застерегти світ від можливого повторення» [1]. Тобто саме через активний сторителінг медіа розповідають правду про Голодомор та залучають широку аудиторію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми сторителінгу поставали в полі зору численних вітчизняних та зарубіжних дослідників, зокрема, таких як: Ю. Блажеєвська, Дж. Келлас, М. Кент, Е. Охс, І. Побідаш, С. Роуз (вивчення наративів та побудови історій), С. Азєєв, Л. Василик, Д. Тужанський (кросмедійність історій та використання мультиплатформ). Особливості навчальних можливостей сторителінгу досліджували Г. Баррет, Г. Гич, М. Науменко, С. Паламар, Л. Панченко, Дж. Тилер та ін.

Тематика Голодомору теж активно досліджувана в українському науковому дискурсі. Вказуємо тільки окремі праці останніх років щодо медійного висвітлення Голодомору в Україні та світі. Зокрема, у контексті сторителінгу постають розвідки І. Якубовського щодо преси Київщини та свідчень (історій) Голодомору, С. Козак щодо теми Голодомору на сторінках закордонних видань. О. Мальована досліджує трагічний телеконтент, С. Старовойт – пропаганду у контексті колективізації та Голодомору тощо.

Постановка завдання. Мета публікації – вивчення (пост)травматичного сторителінгу через прицільне дослідження ресурсу Українсько-канадського конгресу «Голодомор. Український голод-геноцид 1932–33». Переосмислення травматичного досвіду може бути корисним у контексті сучасних воєнних подій та усвідомлення українським суспільством та спільнотами за кордоном, зокрема українцями у Канаді, трагедії голоду 1932–1933 рр. та інших трагічних подій нашої історії через розповідання історій та медійні можливості сторителінгу.

Виклад основного матеріалу. Інформаційний ресурс Українсько-канадського конгресу «Голодомор. Український голод-геноцид 1932–33» («Holodomor. Ukrainian Famine-Genocide 1932–33») зібрав історії тих, хто пережив трагедію: «На цих сторінках жертви Голодомору, які живуть у Канаді, розповідають свої історії. Вони діляться своїм досвідом у той жахливий час в історії з надією наблизити нас до розуміння цього часто забутого злодіяння» [10]. Це задокументовані (пост)травматичні розповіді з можливістю вилити емоції та розповісти про те, що відбувалося в цей час.

Інформацію на сторінках сайту «Голодомор. Український голод-геноцид 1932–33» зібрано у 9 рубриках. Таблиця 1 відображає актуальну рубрикацію та коротку характеристику кожної з рубрик.

Таблиця 1

Рубрикація сайту Українсько-канадського конгресу «Голодомор. Український голод-геноцид 1932–33»

№	Назва рубрики	Коротка характеристика
1	Home / Домашня сторінка	Нагадування про Голодомор та заклик розповісти свою історію (запрошення до сторителінгу)
2	About the Holodomor / Про Голодомор	Вступні дані. Факти про Голодомор 1932–33. Фільм «Жнива розпачу». Виступ «Справа на сім-десять мільйонів» А. Лозинського
3	Genocide / Геноцид	Конвенція ООН про Геноцид. Р. Лемкі «Конвенція ООН про попередження злочину геноциду та покарання за нього. Історія геноциду, радянський геноцид в Україні». Р. Сербин «Голод в Україні 1932…33 років і Конвенція ООН про геноцид». Е. Марголіс «Забутий геноцид»
4	Survivors / Ті, що вижили	Свідчення тих, хто пережив Голодомор (60 історій у відеоформаті)
5	Canadians commemorate / Канадці вшановують пам'ять	Визнання Голодомору геноцидом
6	Educational Resources / Освітні ресурси	Освітні курси про Голодомор для школи, навчально-методичні комплекси з теми
7	Share your story / Поширь свою історію	Інформування та заклик поділитися своєю історією про Голодомор
8	Commemorative Pin / Пам'ятний знак	Пам'ятний знак «5 колосків»
9	Contact Us / Сконтактуйте з нами	Редакційні дані для зворотного зв'язку

Найбільш важливою та чисельною з огляду на представлені публікації є рубрика «Survivors» («Ті, що вижили»), яка нараховує 60 історій. Після відкривання рубрики з'являється напис «Holodomor Survivors tell their Stories» («Ті, що вижили після Голодомору, розповідають свої історії»). Заголовковий комплекс розширено й уточнено, зокрема в підзаголовку йдеться про те, що свідки оповідатимуть свої історії. Також рубрика «Canadians commemorate» («Канадці вшановують пам'ять») на сторінці переходу має підзаголовок, який доповнено офіційним визнанням державою Канада Голодомору і веденням відповідної політики: «Canadians commemorate. Canada recognizes genocide; proclaims Holodomor Remembrance Day» («Канадці вшановують пам'ять. Канада визнає Геноцид; оголошує Голодомор Днем пам'яті»). Рубрика, яка закликає поділитися власними історіями про Голодомор, теж дещо видозмінена: із «Share your story» («Пошир свою історію») на основній вкладці до «Holodomor in Ukraine. Share your story» («Голодомор в Україні. Пошир свою історію») при переході.

Редактори наголошують, що створюють реєстр подібних історій, чим власне акцентують на потребі дотримуватися документальної точності. «Є речі такі жахливі, що їх несила пам'ятати, що все про них хочеться заперечити – і саме тому їх не можна забути» [2], – твердить Г. Качур в одній зі своїх публікацій про те, як розповідати трагедії. Очевидно, що так можна охарактеризувати історії очевидців, які своїми свідченнями доповнюють досвіди та спогади один одного. Цей індивідуальний (пост)травматичний сторителінг переходить у колективний, він особливий, адже просякнутий інтерпретаціями, власними відчуттями подій, які відбулися з героями майже століття тому. З огляду на це важливо зосередитися на унікальних моментах, проаналізувати, на чому, власне, зупинилася пам'ять, що постало ключовим у цих оповідях, у контексті яких деталей і водночас відчуттів відбувається інтерпретація подій 1932–33 рр. в Україні.

Рафаель Лемкін, який уперше пов'язав Голодомор із «геноцидом», писав: «Третя частина радянського плану була спрямована на хліборобів, велику масу незалежних селян, які є сховищем традиції, народної творчості та музики, національної мови та літератури, національного духу, України. Зброя, застосована проти цього, мабуть, найстрашніша з усіх, – голод» [12].

(Пост)травматичні оповіді очевидців, розміщені на аналізованому медіаресурсі, містять не тільки спогади про жахливі події, а й спогади про відчуття страху, яке переживали очевидці. Історія Люби Качмарської із с. Старосілля Черкаської області (Україна), а з 1948 року мешканки м. Гамільтон, Онтаріо (Канада), оприлюднена на сайті «Голодомор. Український голод-геноцид 1932–33», свідчить саме про потребу оповісти свій травматичний досвід: «Все знищили. Де мама ховала насіння, щоб на другий рік садить, то те позабірали /…/ Як вони нас грабували, то вони ходили з різними палками і стукали по всьому, де була яка будова, стукали по підлозі, шоб не було шось де заховане» [13]. Сторителінг від героїні сповнений горя і розпачу, доповнений деталями, які поглиблюють емоційно враження від оповіді, а знижена лексика на кшталт *грабували*, *знищили*, *забрали*, *розтрощили, конфіскували, відбирали, розкуркулювали* і подібні ще не раз зустрічатимемо в інших історіях очевидців Голодомору. Зокрема, в іншій оповіді від чоловічого імені (здавалося б, менш емоційній) Олександр Дж. Мотиль розповідає: «було *насильно забрано* (тут і далі в цій цитаті курсив наш. – *О.К.*) надзвичайну кількість зерна; іноді все це було просто *конфісковано* ‹…› нічого *не було зроблено для зменшення голоду* селян. Голод був *неминучим*. *Померли* мільйони селян, *спалахнув канібалізм*, а селянство, особливо українське селянство, яке на той час було ядром української нації, було *розтрощене*» [15]. Кожне речення в цій оповіді «болить», а слова мають надзвичайно сильний емоційний вплив. Трагічність того, що відбувалося в часи 1932–33 рр в Україні жодним іншим засобом наратії неможливо передати так детально, чітко і влучно. Чи є ці історії посттравматичними? Напевно, ні, вони щораз з'являються через спогади та нові інтерпретації історій, тобто їх тільки умовно можна назвати посттравматичними з огляду на те, що в минулому опиняється тільки травматична подія, але не пам'ять про неї.

Страх супроводжує усі історії, є невід'ємною частиною наративів (пост)травматичного сторителінгу, він накопичується, стає щораз більшим, бо і події до цього спонукають. В одній із таких травматичних історій читаємо: «До нас приходили три рази. Перший – зерно забрали, другий – воза, плуга і коні, а на третій раз була провєрка, чи нічого не осталося» [7]. В іншій історії від Віктора Роєнка з с. Антонівка Київської області натрапляємо на таку оповідь: «в 32-му році /…/ сутенів був голод такий, що позбулися люди усього, що тільки мали. Приходили групи, на чолі з неукраїнцями /…/ і забирали все, включно з капустою квашеною, огірками, чистили все. А пізніше знову і знову приходили і спеціальними

залізними штрихами шукали кругом хати, клуні, і що найшли, те забирали. Це було таке страхіття» [17]. Розповідь уродженки с. Сваров'є Київської області, жительки Канади Катерини Щербан містить деталі жахливих подій: «розкуркулювали переважно ноччю, як люди полягали спати, приїжджають тоді» [11]. І саме ці деталі, зібрані з різних оповідей, є важливими для розуміння в майбутньому, бо ж, на думку П. Коннертона, «в усіх «загальних» моделях нашого досвіду / переживання наш конкретний досвід / переживання ми базуємо на попередньому контексті, щоб забезпечити можливість розуміти його взагалі» [3]. Ці спогади складають збірний образ радянської влади, яка вдавалася до жахливих методів винищення української нації, «прикривалася гуманністю і людяністю, а насправді чинила страшні та жорстокі речі» [5, с. 125].

На рис. 1 подано схему побудови індивідуальних історій на основі травматичного досвіду та укладання «плетива взаємопов'язаних наративів» [3], як назвав би їх П. Коннертон. Отже, подія (чинник 1) формує нашу реакцію на неї (чинник 2), виражену через травму, що завдає нам болю, або емоції, які підкріплюють цей біль та виливаються в наративи (чинник 3), тобто різні інтерпретації та розповіді цієї події. І їх може бути безліч – стільки історій (1,2,3, …), скільки разів людина готова їх оповідати. І кожна з історій не буде ідентична попередній за місткістю інформації, її важливістю, деталями чи емоціям, в неї вкладеними.

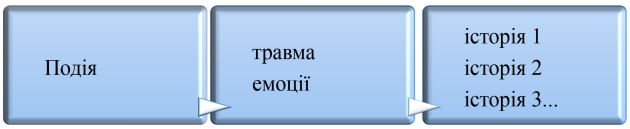

Рис. 1. Схема побудови історій на основі травматичного досвіду

(Пост)травматичний сторителінг формується не тільки через наративи, а й через залучення аудіо- чи відеоконтенту, що дає змогу «побачити» і «почути» героїв, відчути їх біль та переживання. Часто такий сторителінг супроводжується непідробленими емоціями і переживанням травми, коли герої при розповіді плачуть, висловлюють сум, тривогу, ненависть, виказують страх невербально – мімікою чи жестами. І це теж зчитує сучасний читач / глядач і для нього такі історії максимально емоційно відверті, що, на думку І. Побідаш, формує справжню оповідь.

Висновки. Досліджуючи (пост)травматичний сторителінг на сторінках сайту Українсько-канадського конгресу «Голодомор. Український голод-геноцид 1932–33», приходимо до таких висновків.

Сайт Українсько-канадського конгресу «Голодомор. Український голод-геноцид 1932–33» попри нерозгалужену рубрикацію, при цьому зберігає чітку структуру та суспільну значимість, позаяк містить унікальні історії свідків трагічних українських подій. У назвах рубрик бачимо використання підзаголовків, які уточнюють, розширюють чи інтерпретують основний виклад. (Пост)травматичний сторителінг є найціннішим інформаційним продуктом сайту, сформований як тека відеоісторій із частковим перекладом із української на англійську мову для ширшого охоплення. До кожної з історій є також розшифрування, доповнення редакторськими поясненнями. Історії містять короткі анотації, в яких стисло описується їх зміст. До сторителінгу додано візуальні компоненти, що доповнюють враження від історій, наприклад, часто це фотографії людей, скановані документи, відео. Візуальний супровід історій теж стає важливим складником сторителінгу, адже задіяно різні формати для сприймання інформації та якнайглибшого медійного та психологічного впливу.

Потреба розповідати історії про трагічні події минулого, зокрема, й Голодомор 1932–33 років – це намагання надати індивідуальним спогадам місце серед колективних свідчень проти тогочасного радянського режиму, показати оцінку його діяльності, зафіксувати Голодомор як геноцид, злочин проти української нації. І численні історії, зібрані на досліджуваному медіаресурсі, цьому доказ.

Інформаційний простір в українському та світовому медіаполі, що особливо зараз в часі російсько-української війни переповнений сторителінгом вкидів, спланованих інформаційних потоків та маніпуляцій, потребує іншого виду сторителінгу – (пост)травматичного від тих, хто пережив Голодомор 1932–33 років, аби уникнути знецінення цих історій, забуття злочинів радянського режиму, відбілювання колективної (російської) репутації. Колективна пам'ять поколінь українців, які опинилися в різних країнах, рятуючись від голоду, підтримується інформаційним простором і впливає на сприйняття аудиторією (майбутніми аудиторіями) тих чи інших подій, особливо через документальні свідчення та наратії. І це справжній приклад того, як комунікації можуть зберігати у кроскультурному сегменті інформацію про трагічні події, розвінчувати дезінформацію навколо теми голоду, оприлюднюючи та фіксуючи суспільно важливі дані.

Список літератури:

1. В'ятрович В. Прорив інформаційної блокади довкола Голодомору. URL: https://surl.li/svjobn (дата звернення: 25.01.2025).
2. Качур Г. Розповідати трагедію : історична пам'ять у словесних іграх. Verbum 76. URL: https://surl.li/ghhggn (дата звернення: 25.01.2025).
3. Коннертон П. Як суспільства пам'ятають. URL: http://litopys.org.ua/connert/conn03.htm (дата звернення: 25.01.2025).
4. Музей Голодомору. Свідчення. URL: https://surl.li/fjghmp (дата звернення: 25.01.2025).
5. Павлюх М. Критика політики Росії та висвітлення голодомору на шпальтах політичних жіночих видань у Галичині періоду міжвоєнного двадцятиріччя. *Політикус*. 2022. Вип. 3. С. 125–128.
6. Побідаш І. Сторітелінг: ознаки «гарної» історії. *Обрії друкарства*. 2019. № 1 (7). С. 144–150.
7. Терещук Павло Петрович. Свідчення про Голодомор-геноцид 1932–1933. URL: https://surl.li/tbiypt (дата звернення: 25.01.2025).
8. Хотин Р. Страх правди про Голодомор в СРСР ми відчуваємо і донині – Володимир В'ятрович. URL: https://surl.li/qiqwtb (дата звернення: 25.01.2025).
9. Antonina Witrowych (nee Prychodko). URL: http://www.holodomorsurvivors.ca/Video/video/Files/Antonina%20Witro wych_video.html (дата звернення: 25.01.2025).
10. Holodomor. Ukrainian Famine-Genocide 1932–33. URL: http:// www.holodomorsurvivors.ca/ (дата звернення: 25.01.2025).
11. Kateryna Shcherban (Levkovets). URL: http://www.holodomorsurvivors.ca/Video/video/Files/Kateryna%20Shche rban_video.html (дата звернення: 25.01.2025).
12. Lemkin R. Holodomor deemed genocide by scholar who defined the term Little-known writings on Ukraine revealed. SOVIET GENOCIDE IN UKRAINE (excerpts). URL: https://surl.li/tjrgjl (дата звернення: 25.01.2025).
13. Luba Kachmarska (nee Maria Bortnyk). URL: https://surl.li/uehlfv (дата звернення: 25.01.2025).
14. Margolis E. The Forgotten Genocide. URL: https://surl.li/jwbqxm (дата звернення: 25.01.2025).
15. Motyl Alexander J. The Famine. Dilemmas of Independence – Ukraine after Totalitarianism. URL: http://www.brama.com/ukraine/history/famine/index.html (дата звернення: 25.01.2025).
16. Valentyna Kaspryk (nee Mukhina). URL: http://www.holodomorsurvivors.ca/Video/video/Files/Valentyna%20Kas pryk_video.html (дата звернення: 25.01.2025).
17. Viktor Royenko. URL: https://surl.li/lpycid (дата звернення: 25.01.2025).
18. Wasyl Wasko. URL: https://surl.li/aetjzp (дата звернення: 25.01.2025).

Kosheliuk O. V. (POST)TRAUMATIC STORYTELLING ON THE PAGES OF THE UKRAINIAN CANADIAN CONGRESS "HOLODOMOR. THE UKRAINIAN FAMINE-GENOCIDE OF 1932–33"

The article is devoted to the analysis of (post)traumatic storytelling on the pages of the Ukrainian Canadian Congress website "The Holodomor. The Ukrainian Famine-Genocide of 1932–33". The presented research shows how the involvement of various media forms expands the possibilities of storytelling, its attractiveness to the reader / viewer, immersion in the story and its perception by the audience.

It was found that the information on the pages of the website "Holodomor. The Ukrainian Famine-Genocide of 1932–33" is organized into 9 rubrics. Despite the unbranched rubrics, the analyzed media resource retains a clear structure and social significance. In the titles of the rubrics, we trace the use of subheadings that clarify, expand or interpret the presentation. The focus of our research is on the most numerous rubric "Survivors" in terms of the number of publications presented. In this research 60 stories were analyzed.

It has been found that (post)traumatic storytelling is the most valuable information product of the site and is formed as a folder of video stories with partial translation from Ukrainian into English for wider coverage. Each of the stories is also transcribed and supplemented with editorial explanations. The stories contain short annotations that briefly describe their content. The storytelling also includes visual components that complement the experience of the stories, for example, often photos of people, scanned documents, and videos. It has been found that visual support of stories is becoming an important component of storytelling, as different formats are used to perceive information and have the deepest media and psychological impact

It is proved that the information space in the Ukrainian and global media field, especially in the context of the Russian-Ukrainian war, is full of storytelling, planned information flows and manipulations, and requires a rethinking of traumatic experience. The study of (post)traumatic storytelling is a necessity for Ukrainian society and communities abroad, including Ukrainians in Canada, to understand historical memory and justice through the media resources of the Ukrainian Canadian Congress.

Key words: *(post) traumatic storytelling, trauma, transmedia, website rubric, mass audience, communication, The Holodomor, collective memory, tragic experience.*

УДК 811.111’42:791
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/27

Олексієнко Л. А.
Придніпровський інститут Приватного акціонерного товариства
«ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом»

Багно Я. В.
Придніпровський інститут Приватного акціонерного товариства
«ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом»

Талат І. О.
Придніпровський інститут Приватного акціонерного товариства
«ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом»

ВПЛИВ НЕВЕРБАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙНИХ СТРАТЕГІЙ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ МІЖКУЛЬТУРНОГО ДІЛОВОГО СПІЛКУВАННЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті досліджено, що в умовах глобалізації, що визначається інтенсивними міжкультурними взаємодіями, ефективність ділового спілкування стає важливою складовою успіху на міжнародному ринку. Визначено, що особливе значення має невербальна комунікація, що включає міміку, жести, пози, інтонацію і мовчання, які впливають на сприйняття інформації та встановлення довіри. У цьому контексті, дослідження розглядає вплив невербальних сигналів на ефективність міжкультурного ділового спілкування, підкреслюючи роль культурних відмінностей у сприйнятті цих сигналів. Показано, що згідно з теорією Поля Екмана, невербальні сигнали можуть передавати більше інформації, ніж слова, і мають важливу роль у ділових переговорах. Зазначено, що на різних культурах ці сигнали можуть набувати різних значень, що створює ризик непорозумінь і конфліктів. Наприклад, потиск руки є важливим у одних культурах і неприязним в інших. З’ясовано, що роль невербальної комунікації є особливо важливою в міжкультурних контекстах, де відмінності у соціальних нормах можуть призвести до неправильних інтерпретацій. Інтерпретовано, що глобалізація і перехід до онлайн-платформ у бізнесі змінили значення невербальної комунікації. Відеоконференції обмежують можливість спостереження за повною картиною невербальних сигналів, що створює нові виклики для інтерпретації інформації. Доведено, що пандемія COVID-19 ще більше підкреслила важливість адаптації комунікаційних стратегій в умовах віртуальних форматів. Досліджено на прикладі американської, японської та арабської культур відмінність невербальних сигналів. Наприклад, у США прямий зоровий контакт є ознакою чесності, в Японії це може бути сприйнято як відсутність ввічливості, а в арабських культурах фізична близькість та виразна міміка важливі для емоційного залучення. На основі отриманих результатів запропоновано рекомендації щодо адаптації невербальних стратегій у міжнародних переговорах: тренінги для бізнесменів, адаптація комунікаційних стратегій до культурних особливостей та використання технологічних інструментів для збереження невербальних сигналів в онлайн-форматах. Доведено, що врахування культурних відмінностей у сприйнятті невербальних сигналів значно підвищує ефективність переговорів та знижує ризик конфліктів.

Ключові слова: *невербальна комунікація, міжкультурні комунікації, глобалізація бізнесу, міжнародні переговори, культурні відмінності, емоційний інтелект.*

Постановка проблеми. У сучасному світі, де глобалізація бізнесу та міжкультурні зв’язки стають все більш важливими, ефективна комунікація є ключовим чинником успіху будь-якої організації. У цьому контексті невербальні засоби комунікації – міміка, жести, інтонація, пози, – відіграють важливу роль у побудові взаєморозуміння та довіри серед учасників ділового процесу. Однак, незважаючи на їх важливість, багато бізнесменів і фахівців не завжди усвідомлюють всю глибину і вплив невербальних елементів на результативність переговорів і взаємодії в міжнародному середовищі. Це створює потребу у детальному дослідженні та інтеграції невербальної комуні-

кації у стратегії ділових комунікацій, особливо в умовах міжкультурних взаємодій.

Актуальність цієї проблеми зростає на тлі постійних змін у міжнародній політиці та економіці, що сприяють розвитку нових бізнес-партнерств і взаємодій на глобальному рівні. Відмінності в культурних традиціях, соціальних нормах та звичаях можуть істотно впливати на сприйняття невербальних сигналів, що веде до ризику непорозумінь і конфліктів. Тому вивчення ефективності невербальних стратегій у різних культурних контекстах є надзвичайно важливим для успішного ведення міжнародних переговорів, що підвищує конкурентоспроможність і сприяє розвитку міжкультурної компетентності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У роботах останніх років значно зросла кількість досліджень, що охоплюють вплив невербальної комунікації на міжкультурне взаєморозуміння, особливо в контексті міжнародних бізнес-комунікацій. Зокрема, роботи таких вчених, як Екман, Гоулман, Барон [1–3], приділяють значну увагу дослідженню основ невербальної комунікації, а також її впливу на процеси переговорів і прийняття рішень в організаціях. Останні публікації також часто звертаються до вивчення невербальних сигналів в умовах міжкультурних бізнес-взаємодій, де навіть найменші зміни в жестах, інтонації або погляді можуть мати суттєве значення.

Однією з важливих тем, яка з'явилася в останніх дослідженнях, є вплив технологій на невербальну комунікацію в сучасному бізнес-середовищі. Особливо в умовах пандемії COVID-19, коли значна частина комунікацій була переведена в онлайн-формат, виникли нові виклики для невербальної взаємодії. Такі дослідження, як роботи Чжоу та його колег [4], фокусуються на тому, як відеоконференції та інші цифрові інструменти змінюють сприйняття невербальних сигналів, таких як міміка чи мова тіла, що є критично важливими в міжкультурному контексті. Проте, хоча цей аспект починає активно розвиватися, залишаються питання щодо точності інтерпретації невербальних сигналів у віртуальному середовищі та порівняння результатів між різними культурами.

Крім того, зростає інтерес до теми культурних відмінностей у невербальній комунікації. Останні дослідження вказують на те, що деякі невербальні сигнали, які є позитивними в одних культурах, можуть бути сприйняті як негативні в інших. Наприклад, дослідження Ніколса та Клауса [5] зосереджуються на відмінностях у сприйнятті жестикуляції в різних країнах і культурах. Проте питання, як конкретно ці відмінності впливають на ефективність переговорів та бізнес-комунікацій, потребує подальшого детального дослідження. Також не повною мірою вивчені механізми адаптації невербальних сигналів у багатонаціональних колективах, де міжкультурне сприйняття може створювати значні бар'єри для успішної комунікації.

Одним із нерозкритих питань є роль гендерних відмінностей у невербальній комунікації в діловому середовищі. Дослідження, які вивчають взаємозв'язок між гендером та невербальними стратегіями, досі є обмеженими. Публікації, як-от роботи Бейлі та Сміта [6], досліджують, як чоловіки і жінки використовують різні невербальні сигнали в процесі переговорів і презентацій. Однак питання, наскільки ці стратегії змінюються в залежності від культурного контексту, ще не отримали чіткої відповіді.

Крім того, залишається мало досліджених аспектів застосування невербальних засобів в кризових ситуаціях, коли необхідно швидко і ефективно передавати інформацію під час інтенсивного ділового спілкування. Наприклад, як невербальні сигнали можуть допомогти керівникам підтримувати авторитет і впевненість у критичних ситуаціях, а також як інтерпретація таких сигналів може змінюватися в умовах стресу. Такі теми практично не вивчені науковцями, що відкриває можливості для подальших досліджень.

Ще одне важливе питання, яке потребує детальнішого вивчення, стосується зв'язку між невербальними засобами комунікації та емоційним інтелектом в діловому спілкуванні. Відомо, що емоційний інтелект є важливою складовою успішного бізнес-комунікатора, проте його взаємодія з невербальними сигналами потребує більш глибокого дослідження. Сучасні публікації лише частково висвітлюють ці питання, і їхня комплексна взаємозалежність залишає простір для подальших досліджень.

Отже, існує низка важливих і нерозкритих питань, які можуть стати предметом подальших наукових розвідок. Вивчення цих аспектів допоможе краще зрозуміти механізми невербальної комунікації, підвищити ефективність міжкультурних взаємодій у бізнесі та розробити більш точні методики навчання і підготовки фахівців у сфері міжнародних бізнес-комунікацій.

Постановка завдання. Метою статті є вивчення впливу невербальних засобів комуні-

кації на ефективність міжкультурного ділового спілкування в умовах глобалізації, а також розробка рекомендацій для оптимізації використання невербальних стратегій у міжнародних бізнес-активностях. Дослідження має на меті визначити ключові фактори, які впливають на сприйняття невербальних сигналів в різних культурних контекстах, та розкрити механізми адаптації невербальної комунікації в багатонаціональних середовищах для підвищення результативності переговорів, прийняття рішень і досягнення бізнес-успіху.

Виклад основного матеріалу. В умовах глобалізації бізнес-середовища, що характеризується постійними міжкультурними взаємодіями, ефективність комунікації є критично важливою для досягнення успіху на міжнародному ринку. Невербальні засоби комунікації, зокрема міміка, жести, пози, інтонація та навіть мовчання, займають важливе місце в ділових комунікаціях. Вони можуть істотно впливати на сприйняття інформації, створювати або розривати довіру, а також визначати результати переговорів. Особливо важливою є роль невербальної комунікації в міжкультурних контекстах, де відмінності в культурних нормах і соціальних традиціях можуть призвести до непорозумінь та конфліктів. Метою цього дослідження є вивчення впливу невербальних засобів комунікації на ефективність міжкультурного ділового спілкування в умовах глобалізації та розробка рекомендацій для оптимізації використання невербальних стратегій у міжнародних бізнес-активностях.

Невербальна комунікація є важливою складовою загальної комунікаційної стратегії, що включає всі несловесні засоби передачі інформації. Однією з основних теорій невербальної комунікації є теорія «всі люди використовують невербальні сигнали», яку розробив Пол Екман [1]. Він зазначає, що невербальні сигнали часто передають більше інформації, ніж слова. До них відносяться вирази обличчя, жестики, мовчання, а також фізичні дистанції під час взаємодії.

Дослідження показують, що невербальні сигнали можуть мати різну значущість у різних культурах. Наприклад, у деяких країнах потиск руки є обов'язковим, тоді як в інших культурах він може бути необов'язковим або навіть неприпустимим. Це вказує на необхідність дослідження культурних аспектів невербальної комунікації, оскільки невербальні знаки, що можуть бути позитивно сприйняті в одній культурі, можуть бути інтерпретовані як агресивні або неприязні в іншій.

Міжкультурна комунікація є важливою складовою сучасного бізнес-середовища, особливо в умовах глобалізації. Кожна культура має свої специфічні норми і традиції, які можуть суттєво вплинути на невербальне сприйняття інформації. Наприклад, в американській культурі прямолінійність у жестах і відкритість у мові тіла можуть бути ознаками чесності і впевненості. Водночас у східних культурах, таких як японська або китайська [4], надмірна жестикуляція може сприйматися як неповага або агресивність.

Інтерпретація невербальних сигналів в міжкультурному контексті є складною задачею, оскільки культурні відмінності можуть призвести до різного розуміння того ж самого жесту або виразу обличчя. Наприклад, у багатьох західних культурах прямий зоровий контакт є ознакою чесності і впевненості, тоді як в деяких східних культурах надмірний зоровий контакт може бути сприйнятий як агресія або неповага.

Глобалізація бізнесу призвела до збільшення кількості міжкультурних контактів у діловому середовищі. Це, у свою чергу, викликало необхідність вивчення того, як невербальна комунікація впливає на міжкультурні бізнес-стосунки. Важливою є роль таких аспектів, як глобалізація цифрових комунікацій. З переходом на онлайн-платформи для проведення переговорів, значення невербальної комунікації змінилося. Наприклад, при відеоконференціях важливо звертати увагу на міміку, а також на зміни в поведінці, які можуть бути незрозумілими або втраченими без безпосереднього фізичного контакту.

Дослідження, проведені після пандемії COVID-19, показують, що зміна формату комунікації (перехід до віртуальних форматів) вплинула на здатність людей інтерпретувати невербальні сигнали. Зокрема, через обмежену можливість спостерігати за тілесними рухами або відсутність повного зорового контакту з партнерами з іншої культури, часто виникають труднощі у збереженні ефективності комунікації.

Емоційний інтелект є важливою складовою успішної невербальної комунікації. Оскільки невербальні сигнали здатні виражати емоції та стани людини, здатність правильно розпізнавати та інтерпретувати ці сигнали є ключовою для успішної взаємодії. Емоційний інтелект включає в себе кілька аспектів, зокрема здатність розуміти власні емоції, регулювати їх та ефективно взаємодіяти з іншими людьми, що є важливим у міжкультурних бізнес-комунікаціях.

Згідно з дослідженням Гоулмана [2], люди з високим рівнем емоційного інтелекту здатні краще розпізнавати невербальні сигнали, правильно їх інтерпретувати та адаптувати свою поведінку в залежності від культурного контексту. Вони також мають здатність читати «міжрядкові» повідомлення, що не завжди очевидні для менш емоційно інтелектуальних осіб.

У цій роботі представлені результати прикладного дослідження щодо впливу невербальних засобів комунікації на ефективність переговорів між представниками різних культур у міжнародному бізнесі. Метою цього дослідження є вивчення того, як невербальні засоби комунікації впливають на результативність переговорів між представниками різних культур. Завданнями є: 1) виявити основні невербальні сигнали, що мають значення в міжнародних переговорах, 2) дослідити різницю в сприйнятті цих сигналів у різних культурах, 3) розробити рекомендації щодо ефективного використання невербальних засобів для покращення міжкультурних ділових переговорів.

Для дослідження були вибрані три культури з різними комунікаційними традиціями: американська, японська та арабська. В рамках експерименту було проведено серію переговорів між учасниками з цих культур, де кожен представник проводив серію переговорів за участю співрозмовників з іншої культури. Переговори були записані на відео для подальшого аналізу невербальних сигналів. Основні параметри для дослідження включали: тривалість зорового контакту, використання жестів і міміки, фізична дистанція між учасниками та інтонаційні зміни в ході бесіди.

Дослідження показало, що значення невербальних сигналів суттєво відрізняється в залежності від культури. У американській культурі зоровий контакт і активне використання жестів є ознаками відкритості та чесності, що сприяє створенню атмосфери довіри. Водночас, японські учасники переговорів часто уникали прямого зорового контакту, що в їх культурі символізує ввічливість і повагу. У арабських культурах високий рівень фізичної близькості та емоційно виразна міміка є природними частинами переговорного процесу, що демонструє емоційну залученість і щирість.

Ці культурні відмінності можуть спричинити непорозуміння в разі недостатньої обізнаності учасників переговорів щодо значення невербальних сигналів у чужій культурі. Наприклад, представник арабської культури міг би бути сприйнятий як надто агресивний або неповажний американським партнером через відсутність звичної для останнього фізичної дистанції. З іншого боку, японський переговорник, що уникає прямого зорового контакту, може виглядати недовірливим або незацікавленим у процесі переговорів для представника американської або арабської культури.

З отриманих результатів випливає важливий висновок: для забезпечення успішних міжнародних переговорів необхідно враховувати культурні особливості невербальної комунікації. Крім того, помилкове тлумачення невербальних сигналів може призвести до невірних висновків щодо намірів співрозмовника, що в результаті може спричинити конфлікти або навіть зрив угоди.

Один із ключових аспектів, який став очевидним після аналізу експерименту, – це необхідність адаптації невербальних стратегій під конкретну культуру. Наприклад, американським переговорникам слід бути готовими до меншого фізичного контакту та зорового контакту з японськими колегами, в той час як арабським представникам потрібно бути обережними з надмірною емоційною виразністю в спілкуванні з представниками американської культури.

Рекомендації для практичного застосування:

1. Тренінги для бізнесменів. Для компаній, що ведуть міжнародну діяльність, важливо впроваджувати навчальні програми, які допомагають працівникам адаптувати невербальні комунікаційні стратегії до культурних відмінностей партнерів. Тренінги повинні включати інформацію про культурні особливості невербальної комунікації та навчати ефективному використанню невербальних сигналів у різних контекстах.

2. Адаптація комунікаційних стратегій. Бізнесменам слід бути обізнаними щодо особливостей невербальних сигналів в культурах своїх партнерів. Наприклад, вони повинні враховувати, що для японських партнерів важливі скромність і повага через уникання прямого зорового контакту, тоді як для арабських партнерів міміка та фізичний контакт можуть бути важливими показниками емоційної відкритості.

Технологічні інструменти. У умовах глобалізації та цифровізації бізнесу важливим є розвиток технологічних інструментів, які дозволяють зберігати і передавати невербальні сигнали в онлайн-форматі, таких як відеоконференції. Бізнес-комунікації на таких платформах повинні враховувати культурні особливості невербальної комунікації для уникнення непорозумінь.

Результати дослідження підтвердили важливість невербальних засобів комунікації у міжнародному бізнесі. Врахування культурних відмінностей у сприйнятті невербальних сигналів може суттєво підвищити ефективність переговорів і запобігти можливим конфліктам або непорозумінням. Тому, для успішної міжкультурної комунікації необхідно не тільки володіти вербальними навичками, але й розуміти значення невербальних сигналів і вміти адаптувати свою поведінку під культурні особливості партнера.

Висновки. У рамках цього дослідження було підтверджено, що невербальні засоби комунікації відіграють важливу роль у міжкультурних ділових комунікаціях, особливо в умовах глобалізації. Невербальні сигнали, такі як жести, міміка, фізична дистанція та інтонація, можуть суттєво змінювати результат переговорів, залежно від того, як їх сприймають учасники з різних культур. Оскільки культурні норми значно відрізняються, важливо враховувати ці відмінності для забезпечення ефективності комунікації. Порушення культурних звичаїв невербального спілкування може призвести до непорозумінь і негативно вплинути на результат ділових угод.

Перспективи подальших досліджень полягають у більш глибокому вивченні специфіки невербальної комунікації в інших культурних контекстах, зокрема в умовах нових технологічних платформ для спілкування, таких як віртуальні переговори та відеоконференції. Враховуючи, що з переходом до цифрових комунікацій спостерігається змінений характер сприйняття невербальних сигналів, важливим є дослідження впливу таких змін на ефективність міжкультурного спілкування. Крім того, можна розширити дослідження в напрямі вивчення ролі емоційного інтелекту в адаптації невербальних стратегій у міжкультурному контексті, що є важливим аспектом для успішних ділових комунікацій на міжнародному рівні.

Список літератури:

1. Josephs L. Book Reviews: Emotions Revealed: Recognizing Faces and Feelings to Improve Communication and Emotional Life, by Paul Ekman. Henry Holt and Company, New York, 2004, 274 Pp. *The American Journal of Psychoanalysis*. 2005. Vol. 65. P. 409–411. doi: 10.1007/s11231-005-7891-8
2. Hernez-Broome, G. Social Intelligence: The New Science of Human Relationships. *Journal of Psychological Issues in Organizational Culture*. 2012. Vol. 3. P. 75–78. doi: 10.1002/jpoc.20099
3. Baron J., Ritov I., Greene J. D. The Duty to Support Nationalistic Policies. *Journal of Behavioral Decision Making*. 2011. Vol. 26. P. 128–138. doi: 10.1002/bdm.768
4. Pang H. T., Zhou X., Chu, M. Cross-Cultural Differences in Using Nonverbal Behaviors to Identify Indirect Replies. *Journal of Nonverbal Behavior*. 2024. Vol. 48. P. 323–344. doi: 10.1007/s10919-024-00454-z
5. The Handbook of Intercultural Discourse and Communication / ed. C. B. Paulston, S. F. Kiesling, E. S. Rangel. Wiley-Blackwell, 2012. 512 p.
6. Peleckis K., Peleckienė, V. Nonverbal Communication in Business Negotiations and Business Meetings. *International Letters of Social and Humanistic Sciences*. 2015. Vol. 62, P. 62–72. doi: 10.18052/www.scipress.com/ILSHS.62.62

Oleksiienko L. A., Bagno Yu. V., Talat I. O. THE IMPACT OF NONVERBAL COMMUNICATION STRATEGIES ON THE EFFICIENCY OF INTERCULTURAL BUSINESS COMMUNICATION IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION

The article investigates how, in the context of globalization characterized by intensive intercultural interactions, the effectiveness of business communication becomes a critical component of success in the international market. It is determined that nonverbal communication, including facial expressions, gestures, postures, intonation, and silence, plays a particularly significant role in influencing information perception and building trust. In this context, the study examines the impact of nonverbal cues on the effectiveness of intercultural business communication, emphasizing the role of cultural differences in interpreting these signals. It is demonstrated that, according to Paul Ekman's theory, nonverbal signals can convey more information than words and are crucial in business negotiations. However, it is noted that these signals can carry different meanings across cultures, posing risks of misunderstandings and conflicts. For instance, a handshake is highly valued in some cultures but may be perceived as unfriendly in others. The analysis reveals that the role of nonverbal communication is especially important in intercultural contexts, where differences in social norms can lead to misinterpretations. It is interpreted that globalization and the shift to online business platforms have transformed the significance of nonverbal communication. Video conferencing limits the ability to observe the full spectrum of nonverbal cues, presenting new challenges for interpreting information. The study

highlights that the COVID-19 pandemic further emphasized the need to adapt communication strategies for virtual formats. The study explores the differences in nonverbal signals across American, Japanese, and Arab cultures. For example, in the United States, direct eye contact is a sign of honesty, while in Japan, it may be perceived as a lack of politeness. In Arab cultures, physical proximity and expressive facial gestures are vital for emotional engagement. Based on the findings, recommendations are proposed to adapt nonverbal strategies in international negotiations: training programs for business professionals, tailoring communication strategies to cultural specificities, and leveraging technological tools to preserve nonverbal signals in online formats. It is concluded that considering cultural differences in the perception of nonverbal cues significantly enhances negotiation effectiveness and reduces the risk of conflicts.

Key words: *non-verbal communication, intercultural communication, globalization of business, international negotiations, cultural differences, emotional intelligence.*

UDC 007:291.37:379.85(100)
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/28

Panchenko S. A.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

"FOLLOWING PATHS OF ST. THECLA" AND THE INTRODUCTION OF THE ROUTES OF SAINTS IN THE SPHERE OF INTERNATIONAL RELIGIOUS TOURISM: SOCIAL AND COMMUNICATION VECTOR

In the article, the author proposes to make a combined pilgrimage along the paths of Saint Thecla with visits to other shrines and destinations that are places of attraction for mass pilgrimage, using maps created in GoogleEarth, photography, analysing international pilgrimage sites, routes, paintings, icons that lead along the paths of the saints in the social and communication plane. In general, Cilicia is a fairly large region on the border of Asia Minor and Syria. The geographical conditions and historical fate of its individual parts differ significantly, so it is advisable to make a certain distinction and highlight certain areas and their features in terms of tourist attraction.

The most important of the pilgrimage complexes of Cilicia is the sanctuary of St Thekla, which is located on a hill on the southwestern outskirts of the modern city of Selifke (ancient Seleucia) in the area known by the modern name Meriemlik. The article focuses mainly on the central part of Cilicia and Isauria, as the most promising part of the region in terms of religious tourism development. The geographical boundaries of the region can be outlined as a large triangle between the modern settlements of Selifke in the west, Dag Pazari in the north and Erdemli in the east. This study is promising, as it studies little-known facts from the lives of the saints and attempts to recreate the pilgrimage in real time and offer pilgrimage routes in the social and communication direction, using modern social and communication approaches and tools.

Key words: *religious heritage, St Thecla, Apostle Paul, pilgrimage route, sacred architecture, social and communication vector, tourist destinations.*

Statement of the problem. The biography of St. Thecla is known for the apocryphal "Acts of Paul and Thecla", which were written at the end of the 2nd century in Asia Minor and are considered the New Testament apocrypha (The Apocryphal New Testament). St. Paul arrived in Iconium (now Konya in central Turkey) after the expulsion of Pisidian from Antioch. His sermon on the virtues of virginity was heard by a young girl from the wealthy house of Thecla. This affected her so much that she decided to break off her engagement to an influential Roman citizen and adopt the Christian faith. Thecla decided not to marry and dedicate her life to Jesus Christ [20; 24].

The most important of the pilgrimage complexes of Cilicia is the sanctuary of St. Thecla. Saint Thecla, as the companion of the Apostle Paul and the first martyr among women, was especially revered in the era of early Christianity. The ruins of the complex dedicated to her are located on a low hill on the southwestern outskirts of the modern city of Selifke (ancient Seleucia) in an area that is known under the modern name Meriemlyk.

Saint Thecla was a contemporary of St. Paul, later became an evangelist after hearing his teachings. Thecla was born into a wealthy family in Iconium, a city in Asia Minor. It was expected that she would marry and successfully marry. In fact, her mother picked up a young man for her. He had a wonderful position and could offer Thekle a safe life [26].

The cave where Tekla disappeared became a place of mass pilgrimage and worship of this shrine, initially as a secret meeting place for the local Christian community. The oldest mention of the cave and monastery buildings in the vicinity of Silifke, which are now considered a martyr and the church of St. Thecla, are dated 374. Then this place was visited by Grigory Nazianzin, one of the Cappadocians. Fathers, who later became the Patriarch of Constantinople.

In 384, Egeria, a rich woman who made a pilgrimage from Europe to the Holy Land, visited this place. She left a travel diary, which was found only in 1884. In it, she mentioned the cave of Thecla as a place with numerous monastic cells for women and men. She also described a centrally located church surrounded by a wall.

Analysis of research and publications. The theoretical and methodological basis of the work consists of modern research in the field of social

communications, pilgrimage and religious tourism of Ukrainian and foreign scientists: V. Rizun, S. Panchenko, V. Soboliev, O. Karolop, O. Chuchalin, T. Kolisnychenko, K. Sefikhanova, I. Dragomirova, O. Astanakulov, S. Goyipnazarov, K. Nasurova, E. Semavi, G. H. Forsyth, C. Foss, R. Gopal, M. A. Gough, M. Gough, E. J. E. Graave, J. Klijs, W. J. M. Heijman, S. Hill, İ Hüseyni, Ö. Doru, A. Tunç, B. Kim, S. Kim, B. King, N. Pirzada, W. M. Ramsay and others, which indicates the versatility of the proposed topic and the interest of scientists from different scientific directions.

Task statement. The purpose of the article is to consider consider international pilgrimage routes in the social and communication context in view of modern media approaches. The author propose to make a combined pilgrimage along Saint Thecla paths, visiting other shrines and destinations that are places of attraction for mass pilgrimage, using maps created in the Google Earth program, photography, analysis of pilgrimage international sites and routes, paintings, icons that lead along the roads of saints in the social and communication sphere.

Methodology. The research methodology is based on the use of general scientific and special methods of cognition, in particular terminological, systematic approach, analysis, synthesis, logical method, method of visualization of research results. Also used are methods of content analysis, comparative and analytical monitoring of Internet resources regarding pilgrimage in the tourist region of Cilicia and Pamphylia. The terminological approach is based not only on the study of the history of formation and analysis of terms and concepts designated by them, but also on the development, refinement, deepening of the conceptual apparatus, establishing the subordination and interconnection of concepts that form the basis of our scientific research.

Systems thinking is the study of an object as an integral set of elements in a set of relations and connections between them, that is, the consideration of the object as a model of the system.

The article uses logical methods of knowledge, such as analysis and synthesis, which made it possible to logically build tourist routes and fit them into the scientific discourse.

The method of visualizing the results made it possible to partially recreate the pilgrimage of sacred objects: caves, temples, monasteries, pilgrimage paths using road maps, photographs, icons, statues, paintings.

The article analyzes modern articles on the development of the tourism industry in Turkey, also thanks to the overview method, information sites that have a social and communication component are analyzed, focusing on the modern needs of the pilgrim and tourist during the pilgrimage trips [5].

Outline of the main material of the study. Outline of the main material of the study. Almost all possible types of cultural heritage are concentrated on the territory of this region: ancient urban complexes with temples, terms, theaters, early Christian and Byzantine temples, monasteries, numerous castles and fortresses of the Crusades and the Armenian kingdom, as well as places associated with prominent political and military figures. In general, the historical and cultural heritage of the region is extremely wide in order to consider it in the format of a scientific article, therefore, in the proposed intelligence, we will concentrate on religious buildings of the early Christian period, which may be of interest to tourists and be used as a resource of pilgrimage and religious tourism.

The St. Thecla church was erected on top of a nearby hill in the 5th century (Photo 1). The local community owed its construction to the Emperor of the Eastern Roman Empire Zeno of Isauria [20]. Apparently, Saint Thecla appeared to the Emperor soon after he lost the imperial throne, and assured that he would soon return his post. When her words confirmed, the grateful emperor founded a temple in Seleucia [26].

Ancient geographers divided Cilicia into two large areas: the eastern plain – Cilicia Pedias or Pediada, and the western highland Cilicia Trachea [12, 185]. From the point of view of localization of cultural attractions interesting for tourists, the region should be divided into three parts: the eastern one, which covers the entire Cilician Plain, the central one (the area between the cities of Selivke and Aydin) and the western one (from Selifke to Alanya). In the eastern part of the region, the least cultural attractions have been preserved, which is explained by the fact that the region on the one hand was the scene of bloody Arab-Byzantine wars, during which the remains of structures of the ancient and Byzantine period were destroyed, and on the other hand, a significant population density was observed in the region all the time, which contributed to the constant use of ancient buildings as sources of cheap building materials. The main attractions of the region date back to the Armenian kingdom, Seljuk and Ottoman periods. The richest historical and architectural heritage is the central part of Cilicia, which is adjacent to the mountainous region of Isauria. Due to the high building activity in the Roman and early Byzantine periods, on the one hand, and the relative isolation and sparsely populated in the Middle Ages and modern times, on the other,

Photo 1. Saint Thecla – Underground Church, Silifke, Mersin Province [25]

the region is represented by a large number of fairly well-preserved monuments. Finally, the third region is western Cilicia, adjacent to Pamphylia [9; 35].

Historically, this part of Cilicia is the poorest due to difficult geographical conditions: the Taurus Mountains here approach the sea itself, as a result of which there are practically no soils suitable for agriculture. In the ancient and Byzantine periods, several relatively small cities scurried on this territory (Map 1). Although the remains of these cities have a relatively good degree of preservation, they are practically deprived of monumental building complexes that could attract the attention of tourists [18; 35].

So, the main attention of this exploration will be focused on the central part of Cilicia and Isauria, as the most promising from the point of view of tourism development in the region [4; 18]. The geographical boundaries of the region can be delineated as a large triangle between the modern settlements of Selifke in the west, Dag Pazari in the north and Erdemli in the east [16].

Geographically, the region is a low highland with rather large fertile valleys. In antiquity, there were five large policies: Olba, Diocezaria, Selefkia, Coricos and Eleusa-Sebaste and a number of smaller ones. True, the level of economic well-being of these

Map 1. The historical region of Cilicia in Asia Minor

(reproduced using GoogleEarth) [18]

cities was very far from both their eastern neighbors, the cities of Pediada and the western ones – the cities of Pamphylia [11; 18].

In the late antique era, central Cilicia and Isauria entered as typically peripheral poor areas of the empire. Only in the middle of the V century in the history of the region there is a sharp turn. Representatives of the aristocracy of Isaurian origin occupied a number of key posts in the government and army of the Byzantine Empire, and in 474 a representative of the Isaurian party became emperor under the name Zeno. Isaurian aristocrats, and especially the emperor, invested heavily in the development of their native province, including temple construction [14; 18].

During the second half of the 5th century, in Cilicia and Isauria, dozens of temples and monastery complexes were erected or rebuilt, some of which have survived to this day. From the point of view of the history of architecture, these Isaurian attractions are of great importance, since they were erected according to metropolitan patterns and give us a rare opportunity to imagine what the completely lost architecture of Constantinople of the 5th century looked like. After the death of Zeno and the coming to power of Emperor Anastasia, the influence of the Isaurians was reduced to nothing, and the region itself returned to the status of an ordinary province. After the death of Zeno and the coming to power of Emperor Anastasi, the influence of the Isaurians was reduced to nothing, and the region itself returned to the status of an ordinary province. The loss of funding sources led to the fact that first-class architectural attractions erected in the II half of the 5th century. did not undergo significant changes and for at least another half of the millennium were maintained by the local population in proper condition [17; 21].

Attractions of the region can be divided into several groups. First of all, these are large pilgrimage and monastery complexes. Such places were usually connected with especially revered Christian saints or places that had a special sacred meaning since ancient times. Therefore, it is not surprising that it was in the arrangement and decoration of such objects that the most funds were invested, and not only local communities or aristocrats, but also representatives of the highest nobility of the empire could be the construction patrons. The second group of buildings are parish churches. They had a much more modest size and decoration, since the financing of such buildings was usually the work of the local community. At the same time, some of this kind of buildings in Isauria and Cilicia are very well preserved, so it could be undoubtedly of considerable interest to tourists [18].

From the point of view of tourist attractiveness, the first group objects are undoubtedly more important, since they are a resource not only for cognitive, but for religious tourism as well.

The Monastery of St. Thecla, also called aka Mar Tecla Monastery, is the main place of Christian pilgrimage. Almost all people in the city speak ancient Aramaic, the language of Jesus Christ, and the Christian community here is more than a thousand years old. The monastery is built around the legendary St. Thecla grotto (Saint Thecla". Department) [20; 22].

According to legend, Thecla was a pagan girl who took refuge from the Roman soldiers who pursued her in a grotto in the mountains here, and she converted to Christianity as the reason for her salvation. In this grotto she spent the rest of her life and used spring water from the grotto to cure a number of different diseases from paralysis to infertility.

The grotto is now a sacred place, and a monastery and church are built around it, both rather impressive [4; 5].

It should be noted that despite the rather ancient history of Christianity in the Cilicia region, it is connected with the life and deeds of a relatively small number of especially revered saints, so there were relatively few pilgrimage centers in the region. Only one of them, the complex of St. Thecla, was widely known outside the region, the rest should be attributed to the centers of regional pilgrimage. It should also be noted that only in the case of the complex of St. Thecla we know exactly with what events of sacred history are connected the place of veneration. Other important pilgrimage centers (Photo 2) were either connected with especially revered pagan shrines [3; 4], whose veneration was continued in the Christian era, or with the cults of popular local saints [7; 22; 34].

Photo 2. Saint Thecla Church and Cave in Silifke [25]

A large complex of structures formed around the cave, where according to the legend of St. Thecla

lived her earthly life [2; 3]. In the IV century, the first basilica was erected here, and the cave was expanded and turned into a crypt. In the second half of the V century, at the expense of Emperor Zeno, the complex was significantly expanded. Instead of a small basilica, a huge temple the size of about 30 × 80 m was erected, unusually magnificently decorated with marble and mosaics [5; 11]. In addition to the central basilica, 3 smaller ones were erected [10]. In addition, the complex included 2 baths, cisterns, a large garden and hotels for pilgrims [34].

The shrine was widely known as a place of healing from various diseases, which was the reason for the special popularity among pilgrims. In the VII–VIII centuries the place was ruined by the Arabs, and soon after the complex finally fell into decay. Today quite well-preserved are the cave church, the ruins of baths and several cisterns. Only a fragment of the apse remained from the great basilica.

The most interesting element of the complex for tourists is undoubtedly a cave church. This structure was erected by expanding a natural cave, in which the 90-year-old Thecla found salvation from pagan priests (according to legend, when mercenaries sent by priests from Seleucia approached Thecla, she turned to God for help and the rocks opened by hiding the saint). The cave was investigated by archaeologists, restored and opened for inspection. In addition to the complex in Meriemlik in Selifka, tourists can also visit the beautifully preserved Byzantine fortress.

Saint Thecla inspired artists to create masterpieces.

Fig. 1. Saint Thecla Praying for the Plague-Stricken [27]

Italian painter Giovanni Battista Tiepolo “Saint Thecla Praying for the Plague-Stricken”, 1758–59.

Tiepolo created this oil sketch in preparation for the monumental altar for the cathedral in Este, in north-eastern Italy, which is dedicated to the memory of the devastating plague of 1630. Saint Thecla prayed to God, who appeared in heaven, on behalf of the city seen in the background. The figure on the right, which covers his mouth from the stench and is about to remove his mother’s body, is borrowed from Raphael and Nicolas Poussin, but Tiepolo depicts him as a man of African descent, corresponding to certain historical evidence (Fig. 1). The dangerous task of handling plague-stricken bodies was often assigned to freed or enslaved African and Turkish men [12; 22].

The image of the saint in iconography (Fig. 2).

Fig. 2. Saint Thecla, First Woman Martyr and Equal-To-The-Apostles, of Iconium, Full Body – Byzantine Icon [28]

Nowadays you can visit the Thecla cave, and see in it a spring that still flows and which gave Thecla water. The nuns who live in the Mar Tekla monastery there will tell you her story and show you the cleft in the rock where this Equal-to-the-Apostles saint left the world and joined her Lord in the Kingdom. Thecla was one of the earliest popular figures in the Church who did not personally know Jesus of Nazareth. At some point before or during the Byzantine era, she began to be revered as a saint. The site of her cave was discovered in Syria near the modern city of Malula. A church was built at the mouth of the cave in very ancient times, and later this place became home to the large monastery of Mar Takla. The Monastery of Mar Thecla has existed in some form since then. The local Christian community, though small, is one of the oldest in the world and the only Aramaic-speaking community that Jesus of Nazareth probably spoke.

Fig. 3. Remains of a Byzantine painting of St. Paul and St. Thecla [29]

This makes a visit to Malula an even more authentic experience for pilgrims [17].

One of the most interesting early extra–biblical stories is the one of Paul and Thecla (2nd century A.D.; Thecla is said to have been a female companion of Paul and eventually [for most of her life] a respected preacher of the Christian faith) (Fig. 3).

At Ephesus there is a not–too–frequently–visited cave sometimes called "The Grotto of Paul" (= Cave of Paul & Thecla). It is located on the northern slope of Bülbül Dag, away from the normal visitors' routes through Ephesus. It overlooks the site of ancient Ephesus from the south (Fig. 3).

On the western wall of the grotto a painting portrays an event from the apocryphal book called The Acts of Paul and Thecla (ca. early second century A.D.). The painting (5th/6th century A.D.) depicts the initial event described in the book, in the city of Iconium, where Thecla is looking from a window at Paul preaching while Thecla's mother (Theocleia) looks on. Thecla, against the wishes of her mother and her finance Thamyris, gave up her betrothal (engagement) in order to remain a virgin and to follow Paul [29].

Fig. 4. St. Thecla's statue in Judenburg, Austria [22]

The deeds of Paul and Thekla were rejected as false by both Tertullian in the 3rd century and by Hieronymus in the 4th century. However, the history of Thekla continued to influence Western art at least intermittently until 1969, when the Roman Catholic Church suppressed its cult (Fig. 4). In 1630, the inhabitants of Este, Italy, attributed to Saint Thekla the intercession for them during the plague. In the next century, Tiepolo painted a picture in honour of this event [22; 24; 30].

Prayer to Saint Thecla.

Oh, the long-suffering and wise first-martyr Feklo!

You wait for the soul in heaven near the Throne of the Lord, but on earth, by grace given to you, you do different healing; look graciously at future people and pray before your most pure way, asking for your help; your holy prayers for us and ask us for the abandonment of our sins, the sick of healing, the mourners and the needy for an ambulance, beg the Lord, let him give us all a Christian death and a good answer on his terrible judgment, let us be pleased and we together with you to praise the Father and the Son and the Holy Spirit, forever and ever. Amen [18; 22].

Alahan Monastery as an attraction destination for religious tourists.

Another complex of buildings that can attract the attention of religious tourists in this destination is the so-called Alahan Monastery, known primarily for the beautifully preserved basilica of the 5th century. The ruins of the monastery complex are located 80 km away from Selifke in the Taurus Mountains. The exact purpose of the complex is unknown, however, according to S. Hill, Alahan at least in the

Photo 3. Alahan Monastery [31]

early Byzantine period was not a monastery, but a pilgrimage complex [10; 11]. This idea is led by the absence of such obligatory for the monastery objects as the refectory, cell buildings and necropolises.

And the mention in the epitaph of the founder Alahan St. Tarasius about the construction of hotels for pilgrims quite clearly indicates the pilgrimage destination of the entire complex. However, it is not clear which sacred object was associated with the construction of such a large complex of structures in a fairly remote mountainous area. Probably, Alahan was associated with the cult of one of the local saints. However, in any case, the large size of the complex indicates its considerable popularity among pilgrims.

As well as the complex of St. Thecla, most of the buildings of Alahan were erected in the second half of the 5th century by means of the emperor or representatives of the Isaurian aristocracy [6; 7; 8]. The fact that the portico along the main terrace remained unfinished may well be confirmation that the construction was financed from the state treasury and after Anastasis came to power in 491 it was completely curtailed [10; 11; 18]. Alahan retained its significance as a cult center until the end of the 13th century. After the Seljuk conquest, it gradually declined (Photo 3).

The complex was located on a long narrow terrace elongated along the West-East line, the northern part of which adjoined the rock, and the southern one hung over the valley. Due to the narrowness of the terrace, the entire monastery complex consisted of a number of structures located one after another, built in a line.

The westernmost part of the monastery, right at the entrance, is occupied by a large cave complex, which is the oldest monument to Alahan. The complex consists of a cave church and three-tier caves, which are identified as hotels for pilgrims. This three-tiered complex was built or expanded by Tarasius the Elder (later was canonized) in the first half of the 5th century. The most active phase of construction activity in Alahan occurs at the end of the 5th century, when, with the support of, probably, the emperor Zeno himself, first the Western Basilica, then the baths and baptistery and finally the Eastern Basilica were erected one after another. Along the edge of the terrace, the construction of a portico was begun, which was supposed to combine all the buildings of the monastery, but the construction was never completed (Photo 4).

The western basilica has survived only partially (its eastern part has survived quite well, while the western one is almost completely destroyed). In XII–XIII centuries the basilica was rebuilt into a small hall building, which occupied only the eastern part of the central nave [10; 18]. Today the building has been restored in forms close to the original. The most interesting detail of the temple is the entrance portal with reliefs depicting evangelists and archangels. At the eastern end of the terrace is the second large basilica of Alahan, the so-called Eastern Basilica. It

Photo 4. The right aisle of the East Church [32]

is one of the best preserved early Christian religious buildings in Turkey and the best-preserved domed basilica of the 5th century. The building is really preserved almost completely with the exception of wooden ceilings and some fragments of walls. The basilica gives an excellent idea of how the early Christian temple looked in the 5th century [1].

Due to the enormous importance of the complex for the history of architecture, archaeological research has been carried out here several times, the buildings have been studied, described and beautifully restored, and the place itself is well prepared for receiving tourist groups.

Another large complex of early Byzantine attractions, connected with a pilgrimage complex of local importance, is located near the modern Kumkuyu in the area known as Kanlidivan (ancient Kanitela or Kanitelida) [3] (Photo 5).

The complex of buildings is located around a natural depression (karst dip) with a depth of more than 60 meters, which has been considered a sacred place since antiquity. Canitelida itself has never been a city. In the Hellenistic period, it belonged to the territory of Olba, and in the Roman period – to Eleus Sebasta.

The settlement had a modest size, but around there was a huge necropolis, which included, among other things, the burial of representatives of the ruling dynasty of Olba.

Based on inscription (inscription is a text on an object, artifact or on any other object that has a certain historical value. Such texts are present in any developed written culture) on the wall of the

Photo 5. Kanlidivan [19]

Hellenistic tower of Canitelis, the depression and the surrounding settlement were connected with the cult of Zeus, although a large ancient necropolis and an unusually long tradition of using the place as a cemetery (it is worth noting that even relatively recently, in the middle of the twentieth century, the territory of the city was used as a cemetery by nomadic Yuryuks) may indicate a connection of depression with a cult of the dead. In the early Byzantine era, the area retained its sacred significance [9].

In the V–VI centuries, at least five basilicas were erected here, four of which were of very impressive dimensions. This number of temples was more than necessary to meet the religious needs of the inhabitants of a small village, from which we can conclude that the area was the center of at least a local pilgrimage.

Like most unreinforced places on the coast, the complex was in decline due to Arab raids probably in the 7th–8th centuries.

Among the attractions of Kanlidivan, four large basilicas are of greatest interest. All these basilicas stand on the edge of the abyss, and basilicas No. 1, 2 and 3 are adjacent to the main street of the ancient settlement, which passed in the direction of South-North.

Basilicas No. 1 and 2 are located in the southern part of the city near the Hellenistic tower (Photo 7). The temples were combined with a common fence,

Photo 6. Cannlidivan. Ruins of Basilica No. 4 over karst failure [18; 19]

Photo 7. Cannlidivan. Basilica No. 1 [18]

and the main entrance to the complex (the portal has been perfectly preserved to this day) overlooked the main street of the town. Combining the basilicas into a complex, as well as a number of structures that are closely adjacent to them (cisterns, possibly residential and utility rooms), indicate that we are dealing with a monastery or pilgrimage complex. Both basilicas are quite well preserved, however systematically not investigated by archaeologists. On the territory of the complex there is a modern Turkish cemetery [10].

Basilica No. 3 is just north of Basilicas 1 and 2 above the northwest corner of the depression (Hill, 1996). The basilica probably served as the parish church of Canitelis. Like the temples described above, it has been preserved quite well.

The largest building of Kanlidivan is Basilica No. 4 of the so-called "Papila Church" (Photo 6). It is located along the northern edge of the depression about 60 meters from Basilica No. 3. Only the northern part survived from the basilica, but it was preserved to the height of the level of the ceilings and is one of the best preserved early Christian basilicas of Cilicia. A large number of burials both around and in the middle of the temple indicate its funerary nature [21; 3].

Other Canithelis structures that may attract the attention of tourists include the Hellenistic tower, and a large number of terrestrial mausoleums and rock tombs.

Despite the fairly good preservation of the buildings of Kanlidivan, they remain little studied, systematic archaeological excavations were not carried out here, so most of the structures are still under the rubble of stones and soil. Despite the popularity among tourists, unlike the above-mentioned Alahan, the area is not suitable for visiting regular tourist groups [25].

Quite similar to the buildings of Kanlidivan is the complex in Jenet-ve-Jehennem. Jenet-ve-Jehennem ("Caves of Paradise and Hell") are also interesting natural attractions. In ancient times, the area was considered sacred and was associated with the cult of Zeus. According to some versions of ancient Greek myths, Zeus imprisoned Typhon in the cave of hell (the popularity of the cult of Zeus in the region is probably associated with this myth is).

Near the caves there was a religious complex dedicated to Zeus, which included several temples. In the Byzantine period, the place retained its sacred meaning, and part of the pagan temples was converted to Christian [12, 187]. Among the structures of Jenet-ve-Jehennem, the church of the Virgin Mary is of the greatest interest (Photo 8). This is a small structure, probably of the VI century, located at the bottom of the depression at the entrance to the cave. The building has been preserved almost completely with the exception of the roof. Even fresco paintings of the 13th century have been preserved in the apse of the church. To the west of the cave of paradise can be the remains of other Roman and Byzantine buildings, but they are preserved rather poorly [10].

Among other pagan sanctuaries that retained their significance in the Christian era, it is worth

Photo 8. Janet-ve-Jehennem. Church of the Virgin Mary

View of the absida [18]

Photo 9. Diocesaria. Temple of Zeus of Olbia. Southern facade [18]

mentioning the temple of Zeus of Olbia in Diacezaria (the modern town of Uzunkaburchi) [10] (Photo 9). This important religious complex was founded in the late 4th or early 3rd century BC by Seleucus Nicator. In the V century the temple was turned into a Christian sanctuary, and the building of the Corinthian temple itself was rebuilt into a large basilica due to which the complex is well preserved to this day. The temple was somewhat expanded, the abside was completed, the gaps between the columns were filled, internal two-tier colonnades were erected. Pagan temples in Eleus-Sebastian (the modern town of Ayas) and Silifke also had a similar [6; 7; 8], but they are practically not preserved and therefore are of much less interest to tourists.

Interesting for tourists are also some early Byzantine temple complexes, while with no a special sacred meaning, are perfectly preserved to this day. Such complexes can include a number of Coricos basilicas, as well as a large basilica in Kanbazl.

Korikos (modern town Kyz Kilise) is one of the most interesting tourist locations on the east coast of Turkey. Coricos played an important role in the Hellenistic, Roman and Byzantine era, and reached its peak during the Armenian kingdom, becoming one of the main shopping centers of Cilicia (Photo 10). The city has two fortresses (actually Korikos on the coast and Kyzkilise ("Maiden's Castle") on an island near the city, which gave the name to the modern settlement), a number of Roman and Byzantine public buildings and about a dozen Christian temples [10]. Most of the sacred objects of Korikos are located on the upper plateau outside the ancient city along the so-called "Via Sacra", the sacred road that led to the city through the territory of the necropolis.

Photo 10. Coricos. Basilica. General view of the ruins from the South [18]

Of particular note are two well-preserved large basilicas (In the terminology of Hersfield and Guyer, "Transceptna" [10, 111] and the "Burial" basilica [10]. Both buildings are located outside the city in the eastern part of the necropolis of Coricos. The basilicas are quite large 60x20 and 80x30 m. respectively. True, unfortunately, the temples of Korikos have not been sufficiently investigated by archaeologists, their territory is not cleared of rubble of stone and vegetation and is not properly prepared for exhibiting [15].

One of the most interesting objects of Cilicia is perfectly preserved basilica in Cambazli. In ancient times, the town was a small village in the suburbs of Olba, in which several Christian basilicas were erected in the 5th century (Photo 11). The great basilica of Cambazli is interesting primarily because it has been preserved almost completely (only the western wall of the narthex and the northern arcade of Naos are partially lost) and is an excellent example of early Byzantine architecture [33; 2, 489].

In addition to the above monuments in the region of Cilicia and Isauria, a total of about fifty early Christian building complexes of varying degrees of preservation are known.

It is worth noting that for the development of pilgrimage and religious tourism, the region also has a well-developed infrastructure. Despite the location in the highlands, most of the roads in the region are in satisfactory condition and make it possible to quickly reach this or that object [14, 508].

In addition, the region is known for its seaside resorts. The main centers of recreational tourism here are such cities as Kizkalesi, Ayas, Erdemli and others, which in turn gives ample opportunities for organizing accommodation and catering for tourists.

Conclusions. The tourist region of central Cilicia and Isauria has all the necessary conditions, including a large number of interesting sights, developed communication routes, hotel infrastructure, for the development of both cognitive and religious pilgrimage tourism. Although a large number of early Christian sacred structures, including those associated with important pilgrimage centers of late antiquity, are practically not used today, in the future it may become the basis for attracting international pilgrimage groups to the region. The most interesting element of the complex for tourists is undoubtedly a cave church. This structure was erected by expanding a natural cave, in which the 90-year-old Thecla found salvation from pagan priests (according to legend, when mercenaries sent by priests from Seleucia approached Thecla, she turned to God for help and the rocks opened by hiding the saint). The cave was investigated by archaeologists, restored and opened for inspection. In addition to the complex in Meriemlik in Selifka, tourists can also visit the beautifully preserved Byzantine fortress.

In addition, the author in the article considered a large number of sacred structures in this region: the sanctuary of St. Thecla in Cilicia, some of the temples and monastic complexes of which have survived to this day. From the point of view of the history of architecture, these Isaurian attractions are of great importance, since they were erected according to

Photo 11. Cambazli. Basilica. View from the Southeast [18]

metropolitan patterns and give us a rare opportunity to imagine what the completely lost architecture of Constantinople of the 5th century looked like. Another complex of buildings that can attract the attention of religious tourists in this destination is the so-called Alahan Monastery, known primarily for the beautifully preserved basilica of the 5th century. Another large complex of early Byzantine attractions, connected with a pilgrimage complex of local importance, is located near the modern Kumkuyu in the area known as Kanlidivan. Interesting from the point of view of tourists are also some early Byzantine temple complexes, which, regardless of their unimportant sacred meaning, are perfectly preserved to this day. Such complexes can include a number of Coricos basilicas, as well as a large basilica in Kanbazl.

Korikos (modern town Kyz Kilise) is one of the most interesting tourist sites on the east coast of Turkey (Photo 10). Coricos played an important role in the Hellenistic, Roman and Byzantine era, but reached its peak during the Armenian kingdom, becoming one of the main shopping centers of Cilicia. The city with two fortresses (actually Korikos on the coast and Kyzkilise ("Maiden's Castle") on an island near the city, which gave the name to the modern settlement), a number of Roman and Byzantine public buildings and about a dozen Christian churches. This exploration made it possible to analyze the sacred objects of Cilicia, Isauria, Pamphylia, which made it possible to recreate pilgrimage routes thanks to the memory of saints and preserved sacred objects rich in the cultural heritage of Turkey. This research is perspective, as it examines obscure facts from the lives of the saints and attempts to recreate the pilgrimage in real time and offer pilgrimage routes in the social and communication context. The pilgrimage in this study is considered in the socio-communication dimension, analyze the paths of saints through the socio-communication vector [13, 23].

Bibliography:

1. Astanakulov O., Goyipnazarov S., & Nasurova K. The study of pilgrimage in aspects of the economy of tourism organization. Economic Annals-XXI. 2022. 200(11–12), P. 42–54. doi: https://doi.org/10.21003/ea.V200-07 (date of access: 14.12.2024).

2. Eyice Semavi. Die Basiliken von Kanlidivan (=Kanytelideis Kanytelleis). XX Deutscher Orientalistentag 1977 in Erlangen. Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft. 1977. Supplement 4, P. 488–91. URL: https://epdf.pub/the-early-byzantine-churches-of-cilicia-and-isauria.html (date of access: 15.01.2025).

3. Forsyth George H. An Early Byzantine Church at Kanhdivane in Cilicia. De Artibus Opuscula XL – Essays in Honour of Erwin Panofsky. New York. 1961. P. 127–137. URL: https://archive.org/stream/57-1964/Byzantinische%20Zeitschrift.%201992.%20Band%2086_djvu.txt (date of access: 15.01.2025).

4. Foss Clive. Pilgrimage in Medieval Asia Minor. Dumbarton Oaks Papers, vol. 56, 2002. P. 129–51. JSTOR, https://doi.org/10.2307/1291859 (date of access: 16.01.2025).

5. Gopal Ram. Review of religious tourism in India (a special reference to Haryana). URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3987066 (date of access: 15.01.2025).

6. Gough M. A Temple and Church at Ayaş (Cilicia). Anatolian Studies. 1954. 4. P. 49–64. doi: https://doi.org/10.2307/3642374 (date of access: 15.01.2025).

7. Gough Mary. Alahan: an Early Christian Monastery in Southern Turkey Based on the Work of Michael Gough. Toronto. 1985. 235 p. URL: https://www.jstor.org/stable/25022819 (date of access: 15.01.2025).

8. Gough Michael. The Emperor Zeno and Some Cilician Churches. Anatolian Studies, vol. 22, 1972. P. 199–212. JSTOR, https://doi.org/10.2307/3642564 (date of access: 11.01.2025).

9. Graave E. J. E., Klijs J., & Heijman W. The Economic Impact of Pilgrimage: An economic impact analysis of pilgrimage expenditures in Galicia. International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage. 2017. 5(3), 7. https://arrow.dit.ie/ijrtp/vol5/iss3/7 (date of access: 12.01.2025).

10. Hill Stephan. The Early Byzantine churches of Cilicia and Isauria. Variorum, 1996. 393 p. https://www.amazon.com/Byzantine-Churches-Cilicia-Birmingham-Monographs/dp/0860786072 (date of access: 11.01.2025).

11. Hüseyni İ., Doru Ö. & Tunç A. The effects of tourism revenues on economic growth in the context of neo-classical growth model: in the case of Turkey. Ecoforum Journal. 2017. 6(1), https://www.researchgate.net/publication/314081484_the_effects_of_tourism_revenues_on_economic_growth_in_the_context_of_neoclassical_growth_model_in_the_case_of_turkey#fulltextfilecontent (date of access: 10.01.2025).

12. Kim B., Kim S., & King B. Religious Tourism Studies: Evolution, Progress, and Future Prospects. Tourism Recreation Research. 2020. 45(2), 185–203. https://doi.org/10.1080/02508281.2019.1664084 (date of access: 12.01.2025).

13. Panchenko S., Rizun V. On the Importance of Communicationsin the Field of Pilgrimage and Religious Tourism as a Social and Communication Institution. Current Issues of Mass Communication. 2024. 35, P. 22–30. https://doi.org/10.17721/CIMC.2024.35.22-30 (date of access: 10.01.2025).

14. Panchenko, S., Karolop, O., Chuchalin, O., Kolisnychenko, T., Sefikhanova, K., & Dragomirova, I. (2022). Topical Issues in the Field of Religious Tourism. Current Challenges. Journal Of Environmental Management And Tourism, 13(2), 507–514. doi:10.14505/jemt.v13.2(58).20 (date of access: 07.01.2025).

15. Pirzada N. The Expansion of Turkey's Medical Tourism Industry. Voices in Bioethics. 2022, 8. https://doi.org/10.52214/vib.v8i.9894 (date of access: 10.01.2025).

16. Ramsay William Mitchell. The Historical Geography of Asia Minor. John Murray, London. 1890. 495 p. https://books.google.com.ua/books/about/The_Historical_Geography_of_Asia_Minor.html?id=Y0sZAAAAYAAJ&redir_esc=y (date of access: 10.01.2025).

17. Romanelli M., Gazzola P., Grechi D., & Pollice F. Towards a Sustainability-oriented Religious Tourism. Systems Research and Behavioral Science. 2021. 38(3), 386–96. https://doi.org/10.1002/sres.2791 (date of access: 10.01.2025).

18. Soboliev V., Panchenko S. Rannokhrystyianski khramovi kompleksy Tsentralnoi Kilikii ta Isavrii ta yikh vykorystannia v sferi turyzmu [The early Christian church complexes in Central Cilicia and Isauria and their use in tourism]. Naukovi zapysky Kyivskoho universytetu turyzmu, ekonomiky i prava. Seriia: filosofski nauky. K. : KUTEP, 2014. Vypusk 18. S. 234–253 [in Ukrainian] (date of access: 06.01.2025).

19. Kanlidivan. URL: https://www.turkishmuseums.com/museum/detail/2163-mersin-kanli-divane-kanytelleis-archaeological-site/2163/4 (date of access: 11.09.2024).

20. From "The Apocryphal New Testament" M. R. James – Translation and Notes Oxford: Clarendon Press, 1924. URL: https://archive.org/details/JAMESApocryphalNewTestament1924 (date of access: 19.03.2024).

21. Saint Thecla. Department of Christian Education Orthodox Church in America. URL: https://dce.oca.org/ (date of access: 11.05.2024).

22. Saint Thecla: The Iconography. URL: https://www.christianiconography.info/thecla.html (date of access: 10.04.2024).

23. Tourism in Turkey. Worlddata. Tourism in Turkey. URL: https://www.worlddata.info/asia/turkey/tourism.php (date of access: 08.04.2024).

24. TurkishArchaeologicalNews. URL:https://turkisharchaeonews.net/object/saint-thecla-church-and-cave-silifk https://scriptural-truth.com/PDF_Apocrypha/The%20Acts%20of%20Paul%20and%20Thecla.pdf (date of access: 11.01.2025).

25. Saint Thecla – Underground Church, Silifke, Mersin Province. URL: https://turkisharchaeonews.net/object/saint-thecla-church-and-cave-silifke (date of access: 12.01.2025).

26. Saint Thecla Church and Cave in Silifke. URL: https://turkisharchaeonews.net/object/saint-thecla-church-and-cave-silifke (date of access: 12.01.2025).

27. Saint Thecla Praying for the Plague-Stricken. URL: https://www.jstor.org/stable/community.18426822 (date of access: 14.01.2025).

28. Saint Thecla, First Woman Martyr and Equal-To-The-Apostles, of Iconium, Full Body – Byzantine Icon. URL: https://www.oramaworld.com/en/p/10771/Saint_Thecla,_First_Woman_Martyr_and_Equal-Apostles,_of_Iconium,_Full_Body_–_Byzantine_Icon (date of access: 14.01.2025).

29. Remains of a Byzantine painting of St. Paul and St. Thecla. URL: https://holylandphotos.wordpress.com/2021/06/10/the-cave-grotto-of-paul-and-thecla-at-ephesus/ (date of access: 14.01.2025).

30. St. Thecla's statue in Judenburg, Austria. URL: https://www.christianiconography.info/thecla.html (date of access: 15.01.2025).

31. Alahan Monastery. URL: http://www.tuerkei-antik.de/Fotoseiten/kilikien/alahan_kloster_en.htm (date of access: 15.01.2025).

32. The right aisle of the East Church. URL: https://www.essizmersin.com/en/2/sacred-places/alahan-temple/82 (date of access: 15.01.2025).

33. Cambazli Church. URL: https://www.thebyzantinelegacy.com/cambazli (date of access: 15.01.2025).

34. Hagia Thekla (Seleukeia). URL: https://www.thebyzantinelegacy.com/saint-thekla (date of access: 13.01.2025).

35. Saint Thecla Church and Cave in Silifke. URL: https://turkisharchaeonews.net/object/saint-thecla-church-and-cave-silifke (date of access: 13.01.2025).

Панченко С. А. «ШЛЯХАМИ СВЯТОЇ ФЕКЛИ» ТА ВПРОВАДЖЕННЯ МАРШРУТІВ СВЯТИХ У СФЕРУ МІЖНАРОДНОГО РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ: СОЦІАЛЬНОКОМУНІКАЦІЙНИЙ ВЕКТОР

У статті автор пропонує здійснити комбіновану паломницьку мандрівку шляхами святої Фекли (Saint Thecla) із відвідинами інших святинь та дестинацій, які є місцями атракції для масового паломництва, застосовуючи карти, створені в програмі GoogleEarth, фотозйомки,

аналізуючи паломницькі міжнародні сайти, маршрути, картини, ікони, які ведуть дорогами святих в соціальнокомунікаційній площині. Загалом Кілікія є досить великим регіоном на межі Малої Азії і Сирії. Географічні умови та історична доля окремих її частин суттєво відрізняються, тому доцільно провести певне розмежування і виділити окремі області та їх особливості з точки зору туристичної атракції.

Найважливішим із паломницьких комплексів Кілікії є санктуарій святої Фекли, який розташований на пагорбі на південно-західній околиці сучасного міста Селіфке (антична Селевкія) в місцевості яка відома під сучасною назвою Меріемлик. У статті розглянуто в основному центральну частину Кілікії та Ісаврії, як найбільш перспективній із точки зору розвитку релігійного туризму частині регіону. Географічні межі області можна окреслити як великий трикутник між сучасними населеними пунктами Селіфке на заході, Даг Пазарі на півночі та Ердемлі на сході. Таке дослідження є перспективним, оскільки вивчає маловідомі факти із життя святих і створює спробу відтворити паломництво в реальному часі і запропонувати паломницькі маршрути в соціальнокомунікаційному напрямі, застосовуючи сучасні соціальнокомункаційні підходи та інструменти.

Ключові слова: *релігійна спадщина, свята Фекла, апостол Павло, паломницький маршрут, сакральна архітектура, соціальнокомунікаційний вектор, туристичні дестинації.*

УДК 811.161.2’42
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/29

Посмітна В. В.
Київський інститут Національної гвардії України

ПРІОРИТЕТНІСТЬ КООПЕРАТИВНИХ КОМУНІКАТИВНИХ СТРАТЕГІЙ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ МОВНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ У ПРОФЕСІЙНІЙ КОМУНІКАЦІЇ ПРЕДСТАВНИКІВ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ

У статті обґрунтовано пріоритетність кооперативних комунікативних стратегій у сучасній професійній комунікації представників сектору безпеки та оборони, виявлено особливості їх мовної реалізації в типових комунікативних ситуаціях. Автор доводить важливість застосування кооперативних стратегій у комунікації силовиків – як сучасними суспільними викликами та актуальними завданнями військових і правоохоронних структур, так і чинними вимогами до галузевої комунікації в безпековій сфері.

У роботі визначено основні кооперативні стратегії в професійній комунікації представників силових структур: стратегії співробітництва, ввічливості (зокрема холодної ввічливості), підпорядкування, узгодженості дій. Доведено, що всі ці стратегії є кооперативними, тобто орієнтованими на взаємодію, на спільне вирішення проблем. Обґрунтовано ефективність використання цих стратегій для досягнення успішності професійної комунікації. Схарактеризовано особливості застосування кожної з цих стратегій відповідно до завдань військової та правоохоронної діяльності, запропоновано мовні формули їх реалізації. Автор порівнює кооперативні стратегії з некооперативними, моделює комунікативні ситуації та наводить приклади застосування стратегій кооперації як у внутрішній комунікації представників силових структур, так і у спілкуванні з цивільними особами.

Вибір стратегій кооперації допомагає досягти взаємодії, зарадити конфлікту, запобігти агресії, сприяють зближенню, згуртуванню як колективу, так і суспільства. У роботі доведено, що всі визначені стратегії сприяють ефективності професійної комунікації представників сектору безпеки та оборони, а відповідно, й ефективності виконання ними професійних завдань.

Ключові слова: *комунікативна стратегія, стратегії кооперації, ефективність комунікації, мовна взаємодія, галузевий дискурс.*

Постановка проблеми. Професійна діяльність представників сектору безпеки та оборони сьогодні в центрі уваги українського суспільства. Ефективність безпекової діяльності значною мірою визначається ефективністю професійної мовної комунікації наших захисників. Здатність досягати успішності комунікації залежить передусім від уміння визначати та застосовувати комунікативні стратегії відповідно до завдань та умов спілкування. Проблема вибору та особливостей мовної реалізації комунікативних стратегій у професійній діяльності українських силовиків є важливою, оскільки в сучасних воєнних умовах від ефективності мовної взаємодії представників вітчизняних військових і правоохоронних структур залежить результат їхньої роботи, а це безпека кожного громадянина та безпека держави в цілому.

Актуальність дослідження комунікативних стратегій та їх мовної реалізації в професійному спілкуванні силовиків пояснюється передусім увагою громадян України до сфери безпеки та оборони та роллю силових структур у житті сучасного українського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці сьогодні активно досліджують проблеми ефективності комунікації в контексті реалізації комунікативних стратегій [1; 8; 9 та ін.], застосовують міждисциплінарний підхід до вивчення сучасних мовних явищ [11 та ін.]. Проблема визначення пріоритетних комунікативних стратегій для представників сил безпеки та оборони в процесі їх службової діяльності є важливим аспектом вивчення галузевої комунікації [2; 6; 7 та ін.], проте існує необхідність їх дослідження в межах сучасних комунікативних вимог, з урахуванням нових цілей військово-професійної комунікації та з аналізуванням їх реалізації в різних комунікативних ситуаціях в умовах воєнного стану.

Постановка завдання. Мета дослідження – обґрунтувати пріоритетність кооперативних комунікативних стратегій та виявити особливості їх мовної реалізації в типових сучасних умовах професійної комунікації представників сектору безпеки та оборони.

Виклад основного матеріалу. Комунікативні стратегії обираються, визначаються мовцем відповідно до мети та умов комунікації.

Уміння обирати ефективну стратегію мовної поведінки (комунікативну стратегію), тобто основний підхід до реалізації комунікативного наміру, є необхідною умовою комунікативної компетентності. Мовець сам визначає, обирає для себе стратегію в кожній комунікативній ситуації, відповідно до особливостей комунікації, орієнтуючись на класифікацію видів мовного впливу чи принципи та максими комунікації. Існує і загальний принцип поділу всіх стратегій на кооперативні (стратегії взаємодії) і некооперативні (конфронтаційні стратегії).

Вибір кооперативних комунікативних стратегій передбачає орієнтування на співробітництво, на спільне вирішення проблеми, урахування думки співрозмовника, виявлення поваги до його інтересів, тобто орієнтування на взаємодію, взаємодопомогу в пошуках шляхів вирішення питання, яке викликало обговорення. Це пошук спільного рішення, яке б ураховувало інтереси та думки кожного зі співрозмовників чи – ширше – колективів і структур, які вони представляють, і й загалом інтереси держави та українських громадян, чиї інтереси й захищають представники сил безпеки та оборони.

Некооперативні ж стратегії передбачають акцент на власній думці, ідеї, власному ставленні та, відповідно, ігнорування будь-яких інших поглядів чи інтересів. Реалізація некооперативних комунікативних стратегій – це наполягання, тиск (відкритий чи прихований), домінування, часто конфронтація. У цілому це неповага до співрозмовника. Важливо враховувати, що між повагою і неповагою немає якогось серединного, нейтрального компонента. Якщо повага не виявляється мовними чи позамовними засобами, то співрозмовник сприймає це як неповагу, навіть, можливо, як зневагу, – і тоді намагається довести, що він таки вартий поваги. І в результаті комунікативні зусилля співрозмовників спрямовані не на вирішення проблеми, а на з'ясування стосунків.

Сучасний соціальний контекст спонукає визначити саме кооперативні комунікативні стратегії як важливі, пріоритетні для професійного спілкування представників силових структур, а також наголосити на небезпеці та обмеженні застосування стратегій, що характеризуються сьогодні як некооперативні, зокрема стратегій домінування, примушування, ігнорування, конфронтації. Уважаємо їх недоцільними та небезпечними тому, що вони провокують конфлікт, а це сьогодні вкрай небезпечно, ураховуючи умови професійної діяльності представників силових структур.

До останнього часу професійне спілкування силовиків традиційно сприймалося самими військовослужбовцями як абсолютно особливе, відокремлене, таке, що не потребує ніяких нововведень, не допускає втручання з боку фахівців комунікації. Сучасні ж умови воєнного конфлікту, необхідність вирішення нових, незнайомих досі проблем, потреба більш тісної взаємодії військових і цивільних представників українського суспільства спонукають до активного, широкого впровадження нових підходів у формуванні комунікативної компетентності наших захисників, демонструють необхідність орієнтування силовиків на комунікативну співпрацю, кооперацію – як у межах військового колективу, так і з цивільними особами.

Необхідність орієнтування на взаємодію, на формування довіри до силовиків у різних ситуаціях їхньої професійної комунікації – сьогодні визнають і в керівництві сил безпеки та оборони. У доктринах стратегічних комунікацій НАТО, ЗСУ, НГУ основою побудови комунікації в суто військовому дискурсі визначено формування довіри до командира та розумну ініціативу з боку підлеглого [3; 4; 5; 10]. Розглядаємо формування довіри до командира як відповідальність самого командира (командирів), як систематичну й системну роботу командирської ланки над створенням комунікативних відносин на основі взаємоповаги, відкритості, готовності до взаємодії. Розумну ж ініціативу з боку підлеглого вважаємо спільною відповідальністю підлеглого і командира, оскільки підлеглий має продумати, прорахувати зміст, наслідки, особливості реалізації ініціативи, а командир, зі свого боку, має пояснити, що таке розумна ініціатива, окреслити її межі і, зрештою, дозволити її виявляти.

Що стосується спілкування із цивільними особами, то тут необхідною умовою ефективності комунікації вважаємо формування довіри до військовослужбовця і, як наслідок, до силових структур загалом. Як формування довіри, так і реалізація розумної ініціативи можливі тільки за умови пріоритету кооперативних стратегій у професій-

ній комунікації. Отже, не тільки соціальний контекст, а й керівні документи сил безпеки та оборони сьогодні спрямовують військовослужбовців на застосування кооперативних комунікативних стратегій.

Нові комунікативні виклики – необхідність спілкуватися з представниками різних підрозділів, разом опановувати нові види зброї та нові умови, що швидко змінюються, важливість урахування бойового та вікового досвіду багатьох підлеглих, специфіка спілкування в екстремальних умовах, а також психологічні особливості комунікації з пораненими, з ветеранами, необхідність спілкування із цивільним населенням різних територій, зокрема прифронтових і прикордонних, – усе це ускладнює дотримання традиційної для комунікації вимоги врахування думки та інтересів співрозмовника, спонукає аналізувати кожну окрему комунікативну ситуацію, часто відмовлятися від звичних для кожного військовослужбовця стандартних мовних формул, безапеляційності, наказового тону.

Натомість сьогодні існує необхідність усвідомлення важливості пояснювати, переконувати, дослухатися до думки співрозмовника, виявляти повагу до нього. Саме тому в мовній поведінці представника силових структур пріоритетними повинні бути кооперативні стратегії.

Кооперативними стратегіями вважаються передусім стратегії співробітництва та ввічливості. Для військового дискурсу як кооперативні ще визначаємо типові в цій сфері стратегії узгодженості дій та підпорядкування. Усі ці стратегії сприяють ефективності, успішності комунікації.

Комунікативна стратегія співробітництва – це передусім пошук спільного, що може об'єднувати комуні кантів, намагання допомогти співрозмовнику зрозуміти та вирішити проблему, врахувати і його думку також. Наведемо приклади застосування стратегії співробітництва у внутрішній комунікації військовослужбовців. Командир так пояснює підлеглому завдання, щоб саме цей підлеглий зрозумів зміст і спосіб виконання саме цього завдання (мовець продумує структуру повідомлення, мовні засоби, можливі запитання), тобто продумане формулювання завдання сприяє ефективності його виконання. Підлеглий, доповідаючи про якийсь недолік, одразу озвучує і продумані способи його усунення (орієнтування на співробітництво тут сприяє формуванню спільної зацікавленості в ефективному вирішенні проблеми); якщо підлеглий щось ініціює, він теж проговорює можливі шляхи реалізації ідеї (така взаємодія сприяє ефективності виконання завдань, подолання проблем і реалізації планів). У спілкуванні військовослужбовця з цивільною особою стратегія співробітництва – це передусім виявлення розуміння, це акцентування на тому, що об'єднує співрозмовників (як у конкретній ситуації, так і загалом у суспільстві). Приклади мовної реалізації: «ми всі зацікавлені швидко вирішити проблему»; «ми захищаємо вашу безпеку»; «ніхто з нас не хоче конфлікту» і подібні.

Комунікативна стратегія ввічливості – це орієнтування на виявлення поваги в комунікації. Спілкуватись увічливо, з дотриманням етикетних висловів (оскільки вони очікувані у спілкуванні), демонструвати повагу до особи співрозмовника, до його думок і почуттів. Типові приклади мовної реалізації: «надайте, будь ласка, дозвіл»; «будь ласка, не заходьте за лінію», «ми розуміємо, що це завдає незручності, але вимушені перевірити…»; «вибачте, але ми не можемо розголошувати цю інформацію». У разі конфліктної, агресивної поведінки співрозмовника рекомендується застосування стратегії холодної ввічливості: офіційно, тримаючи психологічну дистанцію, досить відсторонено, але ввічливо і, що важливо, без іронії (типовий приклад невиправданої іронії – вживання з підкреслено зневажливою інтонацією слова «шановний») пояснювати співрозмовнику свої дії чи обґрунтовувати неможливість певних дій: «вибачте, у нас наказ»; «у разі вашої відмови ми будемо вимушені вас затримати». Ця стратегія дозволяє запобігти конфлікту і, що дуже важливо, допомагає самому мовцю стримувати свої емоції, що непросто в потенційно конфліктній ситуації.

Комунікативна стратегія підпорядкування – це орієнтування і самого мовця, і слухача на дотримання законних вимог. Це вимоги Конституції України, вимоги статутів і законів, завдань окремих силових структур, керівні документи, службові обов'язки. Наведемо приклади мовної реалізації підпорядкування: «ми виконуємо наказ»; «згідно зі статтею закону… ви, як громадянин України, повинні»; «у разі невиконання вимог статті… до вас буде застосовано…». Ефективно використовувати цю стратегію спільно з попередніми двома, наприклад: «ми всі маємо дотримуватися закону, тому, будь ласка, не знімайте підохоронний об'єкт». Для спілкування ж командира з підлеглим дуже важливо стратегію підпорядкування не підмінити стратегією домінування, не перейти ту межу, де, з одного боку «ви повинні це виконати, тому що це записано у ваших посадових обов'язках» (стратегія підпорядкування),

а з іншого боку – «тому що я так сказав»; «тому що ви нічого не розумієте»; «мене не цікавить ваша думка» (стратегія домінування).

Комунікативна стратегія узгодженості дій – це узгодженість своїх ідей, рішень із наказами та розпорядженнями інших командирів, із діяльністю інших підрозділів чи структур, це й узгодженість дій між членами одного колективу. Наприклад, перш ніж давати своїм підлеглим розпорядження на виконання певного завдання, слід узгодити це з іншими видами їхньої діяльності, з планами інших підрозділів, попередити необхідні служби, надати інформацію всім, хто може бути дотичним до цього. Типові приклади мовної реалізації стратегії узгодженості дій в професійній комунікації представників сектору безпеки та оборони: «згідно з розпорядком дня»; «ми розробили план дій спільно зі службою…»; «розподіляємо час і ділянки території із сусіднім підрозділом»; «згідно з розрахунками сил і засобів…» тощо.

Висновки. Усі схарактеризовані комунікативні стратегії є кооперативними, тобто орієнтованими на взаємодію, на спільне вирішення проблем. Усі визначені стратегії сприяють ефективності професійної комунікації представників сектору безпеки та оборони, а відповідно, й ефективності виконання ними професійних завдань, від чого залежить наша спільна безпека та обороноздатність країни.

Звичайно, більш активне впровадження кооперативних стратегій вимагає від представників сил безпеки та оборони додаткових комунікативних зусиль, розвитку комунікативних умінь. Проте саме стратегії взаємодії допомагають зарадити конфлікту, уникнути взаємних звинувачень, агресії, сприяють зближенню, згуртуванню як колективу, так і суспільства, а як наслідок, спільному вирішенню складних завдань, пов'язаних із захистом країни та безпеки громадян.

Одне з важливих комунікативних завдань представників сил безпеки та оборони в умовах сучасного демократичного суспільства – уміти сприймати співрозмовника як особистість, визнавати його право на власну думку, інтереси, цілі. За таких умов необхідним є вміння аналізувати наміри співрозмовника в аспекті їх відповідності закону, вимогам безпеки – як держави, так і окремих громадян.

Особливості службової діяльності силовиків передбачають потенційну загрозу агресії або маніпулювання з боку співрозмовників. З урахуванням можливої небезпеки варто звернути увагу на формування відповідних комунікативних умінь – виявляти сигнали агресивної або провокативної поведінки та запобігати реалізації небезпечних намірів. Визначення основних комунікативних стратегій та мовних засобів їх реалізації в умовах конфліктної комунікації окреслюємо як перспективу дослідження.

Список літератури:

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2009. 376 с.
2. Дорошина Л. Комунікативні норми поведінки військовослужбовців Національної гвардії України в аспекті професійної комунікативної діяльності. *Проблеми галузевої комунікації, перекладу та інтеграційні процеси в суспільстві* : матеріали XI Міжнародної наукової конференції (Харків, 30 квітня 2024 р.). Харків : Національна академія Національної гвардії України, 2024. С. 31–33.
3. Доктрина зі стратегічних комунікацій : затверджена Головнокомандувачем ЗСУ від 12 жовтня 2020 р. / Управління стратегічних комунікацій апарату Головнокомандувача Збройних Сил України. 30 с.
4. Доктрина стратегічних комунікацій Національної гвардії України : затверджена наказом командувача НГУ від 22 листопада 2021 р. № 541 / Департамент персонального штабу Головного управління Національної гвардії України. 27 с.
5. Комунікаційна стратегія Збройних Сил України : затверджена Головнокомандувачем Збройних Сил України від 22 лютого 2023 р. / Апарат Головнокомандувача Збройних Сил України. 15 с.
6. Посмітна В. В. Стратегія взаємодії між командирами й підлеглими у військово-професійній комунікації. *Проблеми ефективності професійної мовної комунікації в умовах інформаційної агресії* : матеріали I Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнародною участю (Київ, 26 квітня 2024 р.). Київ : Київський інститут Національної гвардії України, 2024. С. 79–82.
7. Посмітна В. В. Упровадження комунікативної стратегії взаємодії між учасниками військового дискурсу в контексті стратегічних комунікацій. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка. Кропивницький : Видавничий дім «Гельветика», 2024. Вип. 2 (209). С. 291–297.
8. Різун В. В., Непийвода Н. Ф., Корнєєв В. М. Лінгвістика впливу : монографія. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. 148 с.
9. Степчук Ю. П., Бевзо Г. А. Комунікативні стратегії взаємодії у діловому спілкуванні. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика* : науковий журнал. Київ : ТНУ імені В. І. Вернадського, 2022. № 4, Ч. 1. С. 67–71. DOI: https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.4.1/13

10. Allied Joint Doctrine for Strategic Communications/NATO Standard AJP-10. Edition A, Version 1. March 2023. URL : https://www.gov.uk/government/ publications/allied-joint-doctrine-for-strategic-communications-ajp-10

11. Syvachuk, N., Yuhan, N., Posmitna, V., Opryshko, N., & Kobzei, N. 2024. Linguistic-literary synergies in modern Ukrainian philology. Revista Eduweb, 18(3), 252–263. DOI: https://surl.li/eehvdr

Posmitna V. V. PRIORITY OF COOPERATIVE COMMUNICATION STRATEGIES AND PECULIARITIES OF THEIR LINGUISTIC IMPLEMENTATION IN THE PROFESSIONAL COMMUNICATION OF SECURITY AND DEFENCE SECTOR REPRESENTATIVES

The article underscores the priority of cooperative communication strategies in modern professional communication among representatives of the security and defence sector. It identifies the linguistic peculiarities of these strategies in typical communication scenarios. The author substantiates the importance of employing cooperative strategies, linking their necessity to contemporary social challenges, the pressing tasks of military and law enforcement agencies, and the current requirements for sector-specific communication within the security domain.

The article delineates key cooperative strategies integral to the professional communication of law enforcement representatives: strategies emphasizing cooperation, politeness (including strategic or "cold" politeness), subordination, and the coherence of actions. It establishes that these strategies are inherently cooperative, aimed at fostering interaction and facilitating joint problem-solving. The effectiveness of these strategies in achieving successful professional communication outcomes is thoroughly substantiated. Furthermore, the article characterizes the nuances of implementing each strategy in alignment with the distinct objectives of military and law enforcement activities, proposing specific linguistic formulas for their application. The author provides a comparative analysis of cooperative versus non-cooperative strategies, modeling communication scenarios and illustrating the use of cooperative approaches in both internal interactions among law enforcement representatives and external communication with civilians.

The strategic emphasis on cooperation is shown to foster productive interaction, mitigate conflicts, prevent aggression, and promote both team cohesion and societal integration. The study concludes that the application of these strategies significantly enhances the effectiveness of professional communication within the security and defence sector, thereby improving the execution of professional duties.

Key words: *communication strategy, cooperative strategies, communication effectiveness, linguistic interaction, sector-specific discourse.*

УДК 811.111:37.091.3:316.77
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/30

Прус Н. О.
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

Зінченко О. А.
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

Лембік С. О.
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

РОЛЬ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ У ФОРМУВАННІ ПРОФЕСІЙНОЇ МОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Стаття присвячена дослідженню ролі міжкультурної комунікації у формуванні професійної мовної компетентності майбутніх фахівців, зокрема філологів, перекладачів і педагогів. Методи дослідження охоплювали аналіз наукової літератури та методологічний підхід, який поєднує теоретичний аналіз і практичні рекомендації. У статті розкрито основні теоретичні аспекти міжкультурної комунікації, що охоплюють взаємодію лінгвістичних, соціокультурних та психологічних компонентів. Визначено вплив інтеграції інформаційно-комунікаційних технологій, соціокультурних тренінгів і спеціалізованих курсів на розвиток професійної мовної компетентності. З'ясовано, що формування цієї компетентності залежить від поєднання мовних знань із розумінням культурних норм і комунікативних стратегій. Установлено основні труднощі міжкультурної взаємодії: мовні бар'єри, незнання культурного контексту, упередження та стереотипи. Запропоновано інтегровані підходи до подолання цих проблем, зокрема через соціокультурні тренінги, використання реальних кейсів та сучасних технологій, які моделюють міжкультурне середовище. Розроблено рекомендації щодо вдосконалення освітніх програм, спрямованих на комплексну інтеграцію інформаційно-комунікаційних технологій, розвиток емпатії та толерантності, а також створення курсів, орієнтованих на професійний дискурс. Зроблено висновок, що міжкультурна комунікація є ключовим елементом формування професійної мовної компетентності, яка забезпечує конкурентоспроможність фахівців у глобалізованому середовищі. Подальші дослідження передбачають удосконалення інтерактивних методик навчання, таких як використання віртуальних середовищ та аналіз реальних кейсів міжкультурної комунікації, для більш ефективної адаптації здобувачів до глобального професійного середовища.

Ключові слова: *міжкультурна комунікація, професійна мовна компетентність, інформаційно-комунікаційні технології, соціокультурні тренінги, спеціалізовані курси, освітні програми, культурна адаптація.*

Постановка проблеми. У сучасному глобалізованому світі міжкультурна комунікація стала невіддільною частиною професійної діяльності фахівців різних сфер. Особливо важливою вона є для майбутніх філологів, перекладачів, педагогів та інших спеціалістів, чия діяльність безпосередньо пов'язана із взаємодією між представниками різних культур. Ефективна міжкультурна комунікація вимагає високого рівня професійної мовної компетентності, яка охоплює знання мовних норм, володіння лексичними та граматичними структурами, а також розуміння культурних особливостей комунікативного процесу.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю підготовки фахівців, здатних адаптуватися до умов міжкультурного середовища та ефективно комунікувати в професійному контексті. Вивчення ролі міжкультурної комунікації у формуванні професійної мовної компетентності стає все більш важливим у контексті інтеграції України до міжнародного освітнього та професійного простору. Це питання у фокусі досліджень як вітчизняних, так і закордонних науковців, зокрема, увага приділяється лінгвокультурній компетентності здобувачів освіти мовних спеціальностей [2, с. 705–706], впливу комунікативних бар'єрів у міжкультурній взаємодії [4, с. 435–436], а також концептуальним засадам формування мовної особистості майбутніх філологів [3, с. 35].

Таким чином, дослідження ролі міжкультурної комунікації у формуванні професійної мовної компетентності є актуальним як з наукового, так і з практичного поглядів. Результати цього дослідження сприятимуть розробці нових підходів до підготовки фахівців, здатних ефективно функціонувати в міжкультурному середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження ролі міжкультурної комунікації у формуванні професійної мовної компетентності охоплює низку наукових праць, що зосереджені на теоретичних і практичних аспектах цієї проблеми. І. Боднар [2] досліджує застосування інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ) у навчанні, підкреслюючи, що ці технології сприяють розвитку мовних і міжкультурних навичок. М. Конєва [6] доповнює дослідження І. Боднар [2], акцентуючи на формуванні лінгвістичної компетентності майбутніх учителів іноземної мови як важливого елемента професійної підготовки.

Аналіз комунікативних бар'єрів є центральною темою роботи О. Каніболоцької [4], яка вказує на необхідність урахування цих бар'єрів у професійній підготовці здобувачів вищої освіти. Автор наголошує, що розробка ефективних методик подолання таких труднощів є важливим аспектом професійної освіти. Ю. Ніколаєнко [8] розглядає розвиток соціокультурної компетентності майбутніх перекладачів як засіб подолання культурних відмінностей у спілкуванні.

Концептуальні засади формування мовної особистості майбутніх філологів розкрито в роботах І. Кабаченка та Ю. Артеменка [3]. Вони акцентують на необхідності інтеграції міжкультурних елементів в освітній процес, що сприяє формуванню вторинної мовної особистості. Ю. Сафарян і Л. Жарікова [11] доповнюють ці дослідження, указуючи на значення соціокультурного контексту для формування мовної особистості.

Професійно орієнтовані завдання посідають важливе місце в навчанні мов. К. Ковальова та О. Баласанян [5] зазначають, що такі завдання сприяють не лише засвоєнню мови, а й розумінню соціокультурних особливостей. М. Подоляк [9] розглядає професійну комунікативну компетентність у контексті міжкультурного дискурсу, наголошуючи на її значенні для ефективного професійного спілкування.

Інноваційні технології є ще одним важливим напрямом досліджень. В. Гурська [14] акцентує на використанні віртуальної реальності для покращення мовних навичок. Ці технології дають можливість створювати симульоване мовне середовище, що підвищує рівень міжкультурної комунікації. С. Дворянчикова та співавтори [13] також розглядають роль технологій у викладанні англійської мови для майбутніх перекладачів.

Варто відзначити дослідження Л. Фоміна та О. Калініченко [12], які підкреслюють важливість урахування професійних завдань у процесі розвитку мовленнєвої компетентності, зокрема, з урахуванням специфіки української мови. Їхні висновки є важливими для адаптації освітніх програм, орієнтованих на міжкультурну комунікацію. В. Гурська [15] акцентує на значущості віртуальних середовищ для покращення комунікативних навичок і розвитку міжкультурної компетентності здобувачів вищої освіти, особливо завдяки інтерактивним елементам, що сприяють ефективності навчання.

Розвиток комунікативної компетентності в професійному контексті розкрито в роботах О. Коваленко зі співавторами [16], які досліджують підготовку майбутніх гідів до міжкультурної взаємодії. Аналогічно О. Кирпиченко зі співавторами [17] аналізують методики, спрямовані на розвиток професійного дискурсу в закладах вищої освіти.

Творчі підходи до формування мовних навичок також знаходять місце в дослідженнях. О. Верховцова та О. Куценко [18] пропонують використання віршів як інструменту для розвитку мовної компетентності, підкреслюючи їхню роль у збагаченні культурного розуміння.

Таким чином, аналіз джерел свідчить про широкий спектр досліджень у сфері міжкультурної комунікації. Попри значний прогрес, деякі аспекти, як-от інтеграція сучасних технологій і подолання комунікативних бар'єрів, залишаються недостатньо вивченими, що визначає перспективність подальших наукових розвідок.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження ролі міжкультурної комунікації у формуванні професійної мовної компетентності, а також визначення ефективних підходів до підготовки фахівців, здатних адаптуватися до умов міжкультурного середовища. Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

1. Проаналізувати основні теоретичні аспекти міжкультурної комунікації та їхній вплив на формування професійної мовної компетентності.

2. Визначити основні труднощі, які виникають у процесі міжкультурної взаємодії, та запропонувати шляхи їхнього подолання.

3. Розробити рекомендації щодо вдосконалення освітніх програм для підготовки спеціалістів, орієнтованих на ефективну міжкультурну комунікацію.

Рис. 1. Основні аспекти міжкультурної комунікації, що впливають на формування професійної мовної компетентності

Джерело: сформовано авторами на основі даних [5; 7; 8; 10]

Виклад основного матеріалу. Міжкультурна комунікація є комплексним явищем, яке охоплює процеси передачі інформації між представниками різних культур. Вона не лише передбачає знання мовних структур, але й розуміння культурних норм, традицій та соціальних контекстів. Формування лінгвокультурної компетентності значно залежить від інтеграції інформаційно-комунікаційних технологій в освітній процес. Ці технології сприяють моделюванню міжкультурного середовища, у якому здобувачі вищої освіти можуть практикувати комунікативні навички.

Теоретичні аспекти міжкультурної комунікації також пов'язані з подоланням так званих «комунікативних бар'єрів» [4, с. 435]. Основними їхніми причинами є культурні стереотипи, незнання соціокультурного контексту та мовні труднощі. Вивчення цих аспектів сприяє розробці ефективних підходів до навчання, орієнтованих на формування професійної мовної компетентності. Значний вплив на її формування має соціокультурний аспект міжкультурної комунікації, яка дає змогу здобувачам вищої освіти ефективно адаптуватися до різних культурних середовищ й уникати комунікативних непорозумінь. Сучасні науковці виділяють три основні аспекти міжкультурної комунікації, що впливають на формування професійної мовної компетентності (рис. 1.)

Для оцінки ефективності різних методик формування професійної мовної компетентності проведено аналіз їхнього впливу на освітній процес. Зокрема, враховано використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, спеціалізованих курсів, соціокультурних тренінгів та віртуальних середовищ. Дані, представлені в табл. 1, відображають основні результати застосування цих підходів. Це дає можливість зробити висновки щодо найбільш ефективних методів для підготовки фахівців у міжкультурному середовищі.

Таблиця 1

Вплив різних методик на формування професійної мовної компетентності

Метод навчання	Результат
Інтеграція ІКТ	Підвищення ефективності навчання
Спеціалізовані курси	Підвищення комунікативної компетентності в здобувачів вищої освіти
Соціокультурні тренінги	Покращення розуміння культурних норм у здобувачів освіти
Віртуальні середовища	Підвищення мовної компетентності

Джерело: сформовано авторами на основні даних [2; 8; 15; 17]

Формування професійної мовної компетентності неможливе без урахування особливостей міжкультурної комунікації. Наприклад, згідно з дослідженням [17, с. 23], упровадження спеціалізованих курсів професійного дискурсу дало можливість збільшити кількість здобувачів вищої освіти з рівнем володіння англійською мовою «upper intermediate» та «advanced» на 36 % та 13 % відповідно у двох експериментальних групах. До дослідження було залучено дві групи студентів, які вивчали англійську мову як інструмент професійного дискурсу. До експерименту рівень володіння англійською мовою на рівнях «upper

intermediate» та «advanced» у групі «Accounting & Auditing» становив 52 %. Після проходження експериментальної програми цей показник зріс до 88 %, що демонструє приріст у 36 %. У групі «Finance & Credit» до експерименту 70 % здобувачів вищої освіти демонстрували рівень володіння мовою «upper intermediate» і «advanced». Після завершення експерименту цей показник підвищився до 83%, що відповідає приросту в 13 %. Проведене дослідження демонструє результати підвищення рівня професійної мовної компетентності здобувачів вищої освіти після впровадження експериментальної програми та ці дані свідчать про ефективність експериментальної методики у формуванні їхньої професійної мовної компетентності.

Міжкультурна комунікація є важливим чинником формування професійної мовної компетентності. Вона сприяє розвитку комунікативних навичок, необхідних для успішної взаємодії в професійному середовищі. Використання сучасних технологій, соціокультурних тренінгів і спеціалізованих курсів дає змогу значно підвищити рівень підготовки здобувачів вищої освіти до роботи в міжкультурному контексті.

Інтеграція інформаційно-комунікаційних технологій є визначальним елементом освітнього процесу. Використання мультимедійних платформ забезпечує можливість моделювання реальних міжкультурних ситуацій, що сприяє засвоєнню мови та розвитку практичних навичок спілкування. Соціокультурна адаптація також відіграє важливу роль у підготовці фахівців. Проведення тренінгів, спрямованих на розвиток толерантності, емпатії та навичок ефективної взаємодії, дає змогу здобувачам освіти краще адаптуватися до різноманіття культурних середовищ. Розробка спеціалізованих курсів, зосереджених на формуванні професійного дискурсу, є ще одним важливим підходом. Ці курси дають можливість здобувачам вищої освіти на практиці вдосконалювати свої знання мови та вміння застосовувати їх у професійній діяльності.

Реалізація цих підходів сприятиме підготовці висококваліфікованих фахівців, здатних працювати в умовах глобального міжкультурного середовища. Завдяки цьому вони зможуть ефективно спілкуватися з представниками різних культур, що є важливим фактором їхнього професійного успіху.

Міжкультурна комунікація є складним процесом, що супроводжується низкою труднощів. Вони охоплюють мовні, соціокультурні бар'єри та проблеми, пов'язані з культурними стереотипами. Проведений аналіз за результатами дослідження представлено в табл. 2, яка ілюструє основні аспекти, джерела проблем та їхній вплив на якість міжкультурних комунікацій.

Труднощі міжкультурної взаємодії мають багатовимірний характер. Основними викликами залишаються мовні бар'єри, у тому числі проблеми з професійною лексикою та граматичними структурами, а також соціокультурні аспекти, такі як невербальна поведінка й традиції. Культурні стереотипи, особливо узагальнені уявлення про інші культури та упередження, суттєво ускладнюють ефективну комунікацію. Ці результати підтверджують необхідність упровадження інтегрованих стратегій для подолання зазначених бар'єрів, таких як використання сучасних технологій, соціокультурні тренінги та спеціалізовані освітні програми. Розробка рекомендацій щодо вдосконалення освітніх програм для підготовки спеціалістів, орієнтованих на ефективну міжкультурну комунікацію, є важливим завданням сучасної освіти. У процесі аналізу досліджень і практик виділено декілька основних підходів, які сприяють розвитку професійної мовної компетентності здобувачів вищої освіти в міжкультурному середовищі. Одним із визначальних аспектів є впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в освітній процес, адже використання

Таблиця 2

Основні труднощі міжкультурної комунікації

Тип бар'єра/стереотипу	Опис
Використання професійної лексики	Труднощі у вживанні специфічної лексики в професійному контексті
Інтерпретація граматичних структур	Неправильне розуміння та застосування граматичних норм
Володіння мовою	Недостатній рівень мовної підготовки для ефективної взаємодії
Невербальна поведінка	Неврахування особливостей невербальної комунікації, таких як жести, міміка, інтонація
Соціокультурні норми	Відмінності в соціальних та культурних традиціях
Загальні культурні стереотипи	Узагальнені уявлення про поведінку та звичаї інших культур
Ставлення до інших культур	Упередження або недовіра до представників інших культур

Джерело: сформовано авторами на основні даних [2; 4; 7; 8; 17]

мультимедійних платформ дає можливість моделювати реальні міжкультурні ситуації, що значно підвищує ефективність навчання. Досвід проведення соціокультурних тренінгів також підтверджує їхню ефективність у формуванні мовної компетентності. Здобувачі освіти, які пройшли тренінги, демонструють покращення навичок розуміння соціокультурних норм і традицій, що сприяє зниженню кількості комунікативних бар'єрів. Рекомендації для вдосконалення освітніх програм охоплюють комплексний підхід. По-перше, необхідно впроваджувати інтерактивні платформи для симуляції міжкультурних ситуацій. По-друге, доцільно організовувати регулярні тренінги для розвитку емпатії та толерантності в здобувачів вищої освіти. По-третє, розробка курсів професійного дискурсу з акцентом на соціокультурні аспекти має бути невіддільною частиною освітньої програми.

Таким чином, на рис. 2 відображено розроблені рекомендації щодо вдосконалення освітніх програм для підготовки спеціалістів, орієнтованих на ефективну міжкультурну комунікацію.

Сформовані рекомендації спрямовано на розвиток комунікативних навичок, необхідних для успішної професійної діяльності в умовах глобалізації. Вони охоплюють упровадження сучасних технологій, адаптацію освітніх програм до культурного різноманіття та розвиток професійного дискурсу здобувачів вищої освіти, що є визначальними для підготовки конкурентоспроможних фахівців. Реалізація цих заходів дасть можливість випускникам успішно працювати в міжкультурному середовищі, що є важливим у сучасному глобалізованому світі.

Висновки. На основі аналізу теоретичних і практичних аспектів міжкультурної комунікації можна зробити висновок, що вона є визначальним елементом у формуванні професійної мовної компетентності. Розгляд основних теоретичних підходів дав можливість зрозуміти, що міжкультурна комунікація поєднує знання мовних норм із розумінням соціокультурних особливостей. Інтеграція цих компонентів в освітній процес сприяє формуванню конкурентоспроможних фахівців, здатних ефективно функціонувати в умовах глобального професійного середовища.

Дослідження виявило кілька основних труднощів, які виникають у процесі міжкультурної взаємодії. Найважливішими з них є мовні та

Рис. 2. Рекомендації щодо вдосконалення освітніх програм для підготовки спеціалістів, орієнтованих на ефективну міжкультурну комунікацію

Джерело: авторська розробка

соціокультурні бар'єри, а також стереотипи, які впливають на якість комунікації. Наприклад, відмінності в невербальній поведінці або недостатнє розуміння культурних норм можуть спричиняти непорозуміння між представниками різних культур. Подолання цих бар'єрів можливе через упровадження спеціалізованих програм, орієнтованих на розвиток соціокультурної компетентності.

Розроблені рекомендації щодо вдосконалення освітніх програм охоплюють три основні напрями. Перш за все, інтеграція ІКТ в освітній процес сприяє моделюванню реальних міжкультурних ситуацій, що підвищує ефективність навчання та сприяє розвитку комунікативних навичок. Соціокультурні тренінги слугують важливим засобом розвитку емпатії та толерантності, що допомагає долати культурні стереотипи. Також створення спеціалізованих курсів, які охоплюють аналіз професійного дискурсу в міжкультурному контексті, забезпечує підготовку здобувачів вищої освіти до реальних викликів у професійній діяльності. Запропоновані підходи сприяють формуванню лінгвокультурної компетентності, адаптованої до вимог сучасного глобалізованого світу.

Перспективи досліджень у цьому напрямі пов'язані з подальшим удосконаленням інтерактивних методик, таких як використання віртуальних середовищ та аналіз реальних кейсів міжкультурної комунікації. Це дасть можливість краще адаптувати освітні програми до потреб роботодавців і сприяти професійному успіху випускників. Таким чином, реалізація цих рекомендацій забезпечить високий рівень підготовки фахівців, орієнтованих на ефективну міжкультурну комунікацію.

Список літератури:

1. Більшість українців підтримують державну мовну політику. *УКРІНФОРМ*. 2021. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3234051-bilsist-ukrainciv-pidtrimuut-derzavnu-movnu-politiku.html (дата звернення: 10.01.2025).

2. Боднар С. Роль ІКТ у процесі формування лінгвокультурної компетентності студентів мовних спеціальностей. *Вісник науки та освіти*. 2024. № 1(19). С. 701–712. URL: http://perspectives.pp.ua/index.php/vno/article/view/8908/8955 (дата звернення: 10.01.2025).

3. Кабаченко І., Артеменко Ю. Концептуальні засади формування мовної особистості майбутніх філологів-перекладачів. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Філологія*. 2024. № 3(13). С. 33–37. URL: https://journals.maup.com.ua/index.php/philology/article/view/4431/4741 (дата звернення: 10.01.2025).

4. Каніболоцька О. Вивчення «комунікативних бар'єрів» міжкультурної комунікації в процесі професійної підготовки студентів в університеті. *Наука і техніка сьогодні*. 2023. № 11(25). С. 431–440. URL: http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/article/view/6584/6618 (дата звернення: 10.01.2025).

5. Ковальова К., Баласанян О. Інтеграція професійно орієнтованих завдань у навчання української мови іноземних студентів. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика». 2024. Вип. 79. Том 1. С. 243–247. URL: http://www.aphn-journal.in.ua/archive/79_2024/part_1/34.pdf (дата звернення: 10.01.2025).

6. Конєва М.З. Лінгвістична компетентність як важливий складник іншомовної комунікації майбутніх учителів іноземної мови. *Вчені записки ТНУ імені В.І.Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації.* 2020. Том 31(70). № 1. Ч. 3. С. 28–33. URL: https://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/1_2020/part_3/1-3_2020.pdf#page=36 (дата звернення: 10.01.2025).

7. Міжкультурна комунікація в університетському освітньому просторі: монографія / за ред. Н.І. Ушакової. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна. 2019. 232 с. URL: https://archive.org/details/2019_20230120_20230120/mode/2up (дата звернення: 11.01.2025).

8. Ніколаєнко Ю.О. Соціокультурна компетентність майбутніх перекладачів у контексті міжкультурної комунікації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія.* 2021. № 51(3). С. 55–58. URL: http://vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v51/part_3/14.pdf (дата звернення: 11.01.2025).

9. Подоляк М.В. Аналіз поняття іншомовна професійна комунікативна компетентність у вітчизняному та зарубіжному науковому просторі. *Академічні студії. Серія «Педагогіка»*. 2022. № 4. С. 36–44. URL: http://www.academstudies.volyn.ua/index.php/pedagogy/article/view/400/376 (дата звернення: 11.01.2025).

10. Психологічні аспекти розвитку міжкультурної комунікації: основні принципи та методи. ТОВ «Інформаційне Агентство «Факти. Аналітика. Коментарі. Тенденції». 2024. URL: https://fact-news.com.ua/psixologichni-aspekti-rozvitku-mizhkulturnoi-komunikatsii-osnovni-printsipi-ta-metodi (дата звернення: 10.01.2025).

11. Сафарян Ю.В., Жарікова Л.М. Формування вторинної мовної особистості учнів у процесі розвитку соціокультурної компетентності. *Науковий журнал «Інноваційна педагогіка»*. 2022. № 43. С. 12–17. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/42334/1/Yu_Safarian_L_Zharikova_IP_43_IPO.pdf (дата звернення: 11.01.2025).

12. Фоміна Л., Калініченко О. Мовленнєва компетентність у професійному контексті: особливості української мови. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія»*. 2024. № 59. С. 75–80. URL: http://filol.dspu.in.ua/index.php/filol/article/view/420/401 (дата звернення: 11.01.2025).

13. Development of Intercultural Communicative Competence in the Process of Teaching English to Future Interpreters / S. Dvorianchykova et al. *Arab World English Journal*. 2022. Vol. 13, no. 2. P. 50–60. URL: https://doi.org/10.24093/awej/vol13no2.4 (date of access: 14.01.2025).

14. Hurskaya V. The Power of Virtual Reality to Improve Pronunciation in the Process of Learning English. *Академічні візії*. 2022. № 14. P. 1–10. URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1483/1364 (date of access: 10.01.2025).

15. Hurskaya V. Virtual Environments as a Means of Enhancing the Efficiency of English Language Teaching for Learners. *Академічні візії*. 2022. № 13. P. 1–10. URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1507/1375 (date of access: 10.01.2025).

16. Kovalenko O. V., Yepyk L. I., Yeromenko A. Y., Kashynska O. Y., Bezruchenkov Y. V. Training of the future tourist guides for intercultural communicative interaction within professional activity. *Linguistics and Culture Review*. 2021. Vol. 5. № S4. P. 729–746. URL: https://lingcure.org/index.php/journal/article/view/1712/454 (date of access: 09.01.2025).

17. Kyrpychenko O., Pushchyna I., Kichuk Y., Shevchenko N., Luchaninova O., Koval V. Communicative competence development in teaching professional discourse in educational establishments. *International Journal of Modern Education & Computer Science*. 2021. Vol. 13. № 4. P. 16–27. URL: https://www.mecs-press.org/ijmecs/ijmecs-v13-n4/IJMECS-V13-N4-2.pdf (date of access: 09.01.2025).

18. Verkhovtsova O., Kutsenko O. Fostering language skills through verse. *Lingua Libera*. 2024. № 1. P. 7–14. URL: https://www.lingua.in.ua/index.php/journal/article/view/2/1 (date of access: 09.01.2025).

Prus N. O., Zinchenko O. A., Lembik S. O. THE ROLE OF INTERCULTURAL COMMUNICATION IN THE FORMATION OF PROFESSIONAL LANGUAGE COMPETENCE

The article is devoted to the study of the role of intercultural communication in the formation of professional language competence of future specialists, in particular philologists, translators and teachers. The research methods included an analysis of scientific literature and a methodological approach that combines theoretical analysis and practical recommendations. The article reveals the main theoretical aspects of intercultural communication, covering the interaction of linguistic, sociocultural and psychological components. The impact of the integration of information and communication technologies, sociocultural trainings and specialized courses on the development of professional language competence is determined. It is found that the formation of this competence depends on the combination of language knowledge with an understanding of cultural norms and communicative strategies. The main difficulties of intercultural interaction are identified: language barriers, ignorance of the cultural context, prejudices and stereotypes. Integrated approaches to overcoming these problems are proposed, in particular through sociocultural trainings, the use of real cases and modern technologies that model the intercultural environment. Recommendations have been developed for improving educational programs aimed at the comprehensive integration of information and communication technologies, the development of empathy and tolerance, as well as the creation of courses focused on professional discourse. It is concluded that intercultural communication is a key element in the formation of professional language competence, which ensures the competitiveness of specialists in a globalized environment. Further research involves improving interactive teaching methods, such as the use of virtual environments and the analysis of real cases of intercultural communication, for more effective adaptation of applicants to the global professional environment.

Keywords: *intercultural communication, professional language competence, information and communication technologies, socio-cultural training, specialised courses, educational programmes, cultural adaptation.*

УДК 070:[316.77:004
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/31

Чулкова А. В.
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ МЕДІА НА ТРАДИЦІЙНІ ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

З початком ери цифровізації та широкого впровадження соціальних медіа традиційні засоби масової інформації стикаються з безпрецедентними викликами. Цифрові платформи не лише конкурують із друкованими, радіо- та телевізійними форматами, а й кардинально змінюють структуру інформаційного простору. Вплив соціальних медіа охоплює економічні аспекти, редакційні підходи, а також саму природу взаємодії з аудиторією. Ця стаття присвячена вивченню основних змін, що торкнулися традиційних медіа, а також їхніх стратегій адаптації до нових умов.

Соціальні мережі, такі як Telegram, Facebook, Instagram, TikTok і YouTube, стали майданчиками для оперативного поширення контенту, інтерактивної комунікації та персоналізації новинної стрічки. Вони забезпечують швидкість, доступність і глобальність, проте водночас створюють ризики, пов'язані з поширенням дезінформації та зниженням довіри до традиційних ЗМІ. Стаття аналізує, як українські та світові медіа інтегруються в цифрове середовище, впроваджуючи інноваційні формати, такі як короткі відео, інфографіка й меми, що краще відповідають запитам сучасної аудиторії.

Однією з ключових проблем, порушених у дослідженні, є зниження тиражів друкованих видань та перехід до цифрових платформ. Приміром, успішний кейс газети The New York Times демонструє, як модель платних підписок і створення преміум-контенту може забезпечити фінансову стабільність навіть у складних умовах. У контексті України, медіа «Громадське» активно використовує Telegram, як ефективний інструмент комунікації, що дозволяє залучати нові аудиторії та швидко реагувати на інформаційні запити.

Соціальні медіа також змінили роль журналіста. Вони забезпечують безпосередній зв'язок із аудиторією, спрощують процес збору даних і відкривають нові можливості для поширення новин. Проте це супроводжується викликами: поширенням фейкових новин, проблемами з медіаграмотністю та конкуренцією з боку блогерів і незалежних авторів контенту. Дослідження показують, що молодь усе частіше обирає соціальні мережі як основне джерело новин, що свідчить про зміну споживчих звичок і переваг у бік візуальних форматів.

У цій статті ми нагологуємо на необхідності пошуку балансу між традиційними та новими медіа. Інтеграція традиційних ЗМІ у цифровий простір є неминучою, проте для збереження своєї конкурентоспроможності медіа мають розвивати нові економічні моделі, впроваджувати сучасні технології та підвищувати рівень критичного мислення серед аудиторії. Стаття підкреслює, що еволюція медіаландшафту – це не лише виклик, а й можливість для медіаіндустрії створити інноваційні рішення та побудувати нові формати взаємодії з аудиторією.

Ключові слова: *соціальні медіа, традиційні ЗМІ, цифровізація, інтеграція, фейкові новини, адаптація, інформаційний ландшафт, медіаграмотність, трансформація медіа, взаємодія з аудиторією.*

Постановка проблеми. З початком епохи цифровізації та зростанням популярності соціальних медіа традиційні засоби масової інформації (друковані, радіо, телебачення) стикаються з численними викликами, що стосуються їхньої ролі, впливу та економічної життєздатності. Соціальні медіа не лише стали альтернативним джерелом новин та платформою для громадської думки, але й створили нові формати комунікації, які часто значно швидші, більш доступні та інтерактивніші, ніж традиційні ЗМІ. Ця трансформація викликає низку питань, наприклад, про те як соціальні медіа змінюють інформаційний ландшафт і роль традиційних медіа, чи здатні традиційні ЗМІ адаптуватися до нових умов конкуренції, як це впливає на якість журналістики, громадського обговорення та поширення достовірної інформації та яким чином традиційні ЗМІ можуть зберігати свою аудиторію і фінансову життєздатність?

Актуальність проблеми полягає в тому, що зміни в медійному середовищі не лише впливають на функціонування ЗМІ як інституту, але й на суспільство загалом, включаючи доступ до якісної інформації, демократичних процесів та боротьби з дезінформацією. Тому, наше дослідження спрямоване на виявлення впливу соціальних медіа на традиційні ЗМІ, аналізуючи, як вони змінюють контент, економічні моделі та редакційну політику, а також оцінюючи стратегії адаптації традиційних ЗМІ до нових умов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження значною мірою підтверджують вплив соціальних медіа на функціонування та трансформацію традиційних засобів масової інформації. Наприклад, у статті Б. Синчака «Вплив соціальних мереж на журналістику» [12] детально розглядається, як соціальні платформи змінюють процес збору та поширення інформації, спрощуючи доступ до новинних матеріалів, але водночас ставлячи під сумнів їхню достовірність. Д. Науменко та К. Родигін у кількох своїх роботах звертають увагу на специфіку використання соціальних мереж в Україні. У статті «Використання соцмереж українськими ЗМІ (на прикладі ресурсу «Громадське»)» [6] дослідники аналізують інтеграцію українських медіа з популярними платформами, підкреслюючи їхню роль у поширенні контенту та залученні аудиторії. У праці В. Путрашика, Г. Марчука та Т. Плеханової «Цифрова журналістика та вплив соціальних мереж на формування громадського уявлення про російсько-українську війну» [10] автори акцентують увагу на використанні соціальних медіа як інструменту для формування громадської думки та мобілізації суспільства під час конфліктів. А у дослідженні «Соціальні мережі як джерело інформації у роботі журналіста» [3] О. Гарматій та С. Онуфрів вказано на зростаючу роль соціальних платформ як джерела новин для журналістів. Водночас дослідниці звертає увагу на етичні виклики, зокрема ризик поширення неперевіреної інформації.

З. Григорова у своїй роботі «Нові медіа, соціальні медіа, соціальні мережі – ієрархія інформаційного простору» [4] досліджувала сучасний інформаційний простір та його складові, зокрема характеристиці нових медіа та їх основних елементів, а також їхньому впливу на традиційні ЗМІ.

Результати цих досліджень свідчать, що соціальні медіа суттєво змінюють інформаційний ландшафт, змушуючи традиційні медіа адаптуватися до нових умов, зокрема через інтеграцію з платформами, переосмислення редакційної політики та впровадження нових стратегій взаємодії з аудиторією.

Виклад основного матеріалу. З приходом цифрових технологій традиційні засоби масової інформації вступили в нову еру, яка характеризується глобалізацією інформаційного простору, розвитком соціальних мереж і переходом аудиторії до цифрових платформ. Ці зміни мали значний вплив на структуру, функції та стратегії роботи традиційних медіа.

Зокрема, однією з найпомітніших трансформацій є інтеграція традиційних ЗМІ в цифрове середовище. Газети, журнали, радіо та телебачення все частіше присутні в Інтернеті у формі вебсайтів, мобільних додатків і соціальних медіасторінок. Наприклад, українські медіа активно використовують Instagram, Facebook, YouTube та Telegram, що дозволяє їм охоплювати нові аудиторії та оперативно реагувати на зміни в інформаційному полі. За даними дослідження [6], проведеного у 2022 році, серед соціальних мереж Instagram, Facebook, Telegram та YouTube на прикладі медіа «Громадське» вдалося виявити, що «найефективнішим серед комунікації та просування є Telegram» [6], адже «найефективнішим методом комунікації на цій платформі є короткий опис новин – лід із прихованим в ключовому слові репостом на розширену новину на сайті, що дозволяє швидко отримувати основну інформацію» [6]. Це пояснює збільшення популярності цієї платформи як серед аудиторії, так і серед самих журналістів, що можуть надавати інформацію більш оперативно та доступно.

Також, цифровізація привела до скорочення текстових матеріалів і переходу до візуальних форматів, таких як відео, інфографіка та короткі пости. Такі формати краще відповідають вимогам аудиторії, яка звикла до швидкого споживання інформації. Багато друкованих видань зіткнулися зі зниженням тиражів, тоді як їхні цифрові версії демонструють стабільне зростання. Наприклад, газета The New York Times змогла перетворитися на успішну онлайн-платформу, завдяки впровадженню платних підписок і створенню преміум-контенту.

Соціальні медіа не лише стають майданчиком для поширення контенту, а й змінюють характер взаємодії з аудиторією. Вони дозволяють ЗМІ отримувати зворотний зв'язок у реальному часі, але водночас створюють конкуренцію через незалежних блогерів і нові медіа. Окрім цього, глобальна цифровізація змусила традиційні ЗМІ переглянути свої джерела доходів. Якщо раніше основним джерелом фінансування була реклама,

то зараз багато компаній переходять на платні підписки, спонсорський контент і партнерства з технологічними компаніями.

На противагу позитивним змінам у роботі ЗМІ через розширення можливостей соціальних мереж, варто зауважити виклики, з якими доводиться зіштовхуватися. Найперше – це швидке розповсюдження фейкових новин, що стимулює ріст дезінформації. Це негативно впливає не лише на репутацію самих журналістів та ЗМІ, але й на критичне мислення та медіаграмотність аудиторії. «Швидкі новини» не дають змоги критично оцінювати кожну публікацію, тому, найчастіше, люди вірять всьому, що побачили чи прочитали в мережі.

Поряд з цим виникає проблема зниження довіри аудиторії до роботи журналістів. Аудиторія стає дедалі скептичною щодо традиційних медіа через конкуренцію з альтернативними джерелами. Новини, що транслюються на телебаченні чи друкуються в газетах стають не актуальними, навіть не дійшовши до споживача.

І звісно виникає потреба в адаптації до нових технологій та запитів. Постійні інновації вимагають від ЗМІ швидкої реакції та впровадження нових технологій. Розширюючи свою діяльність на соціальні мережі журналісти мають враховувати особливості роботи кожної платформи, її алгоритми, умови та типи контенту, який є найбільш релевантним для аудиторії цієї платформи.

Тому, ми можемо стверджувати, що еволюція традиційних медіа в епоху цифровізації є прикладом їхньої здатності адаптуватися до сучасних викликів. І, незважаючи на труднощі, цифрова трансформація відкриває нові можливості для розвитку, збільшення аудиторії та впровадження інноваційних підходів у медіаіндустрію.

З появою соціальних медіа, таких як Facebook, Twitter, Instagram, Telegram, і TikTok, відбулася революція у способах отримання, створення та поширення інформації. Вони перетворилися на нові платформи для обміну новинами, де кожен користувач може стати як споживачем, так і творцем контенту.

Соціальні медіа забезпечили глобальну комунікацію в реальному часі, що стало одним із найважливіших факторів їхньої популярності. Завдяки цьому вони дедалі частіше використовуються для поширення важливої інформації, як-от новини про надзвичайні ситуації, політичні події чи культурні заходи.

У статті «Вплив соціальних мереж на журналістику» [12] зазначається, що «журналістика в соціальних мережах має свої особливості і з кожним роком журналістика в соціальних мережах займає ширшу нішу і стає більш професійною. Це відбувається через зростання популярності соціальних мереж і сприйняття їх аудиторією як повноцінної частини сучасного буття» [12]. Також, автори цього дослідження посилаються на дослідницю М. Кіца, яка поділяє соціальні мережі: за затребуваністю аудиторії на особисті щоденники; соцмережі для створення особистих і ділових зв'язків; для створення особистого персонального інформаційного менеджера [5].

Основними перевагами соціальних медіа над традиційними є те, що вони дають можливість швидше поширювати інформацію та доносити її до аудиторії, роблять контент інтерактивним, тобто цікавішим, а також персоналізують його і користувач може легко знаходити та споживати саме ту інформацію, яке є для його релевантною. Ще однією перевагою соціальних мереж є відсутність географічних бар'єрів у споживанні інформації, тобто кожна людина має можливість отримати інформацію про події в будь-які точці світу в незалежності від того, де вона зараз знаходиться.

«По суті, між традиційними і новими медіа немає жодного «смертельного» протистояння, лишень конкуренція, боротьба, радше навіть пошук споживача. Техногенна цивілізація інформаційного суспільства передбачає нову стратегію взаємозв'язку медіа, інформації та Інтернету. Вона полягає в їхньому взаємовпливі, що виражається в інтернетизації медіа й медіалізації Всесвітньої мережі. У контексті зазначеного Інтернет модифікує традиційні ЗМІ – періодику, радіо, телебачення, однак водночас і вони змінюють його – перетворюють Всесвітню мережу на стартовий майданчик трансмедійного виробництва. Означена стратегія взаємозв'язку та її процеси є неминучими. Адже й традиційні, й нові медіа об'єднані спільним комунікаційним простором» [8], – зауважує М. Наумова. Тобто, варто розуміти, що між традиційними та новими медіа немає непримиримого конфлікту, а є взаємодія та конкуренція за споживача. Їхній зв'язок визначається взаємовпливом: Інтернет трансформує традиційні ЗМІ, інтегруючи їх у цифрове середовище, тоді як традиційні медіа адаптують мережу під свої потреби, створюючи трансмедійні платформи. Цей процес є неминучим у спільному комунікаційному просторі інформаційного суспільства.

Також, в ході нашого дослідження варто зауважити, що більшість користувачів використовують соціальні мережі як основне джерело новин. Наприклад, в «Опитування USAID-Internews щодо

споживання медіа» [9] 2023 року зазначається, що у 2023 році споживання новин майже серед всіх видів медіа залишилося на рівні 2022 року, окрім споживання ТБ, що продовжує зменшуватися. 47 % українців використовують для новин кілька джерел. Ті, хто використовують лише одне джерело, як правило, віддають перевагу соціальним мережам. Telegram продовжує залишатися основною соціальною мережею для спілкування та споживання новин, демонструючи значне зростання в обох сферах. У Facebook, навпаки, спостерігається зниження охоплення аудиторії та скорочення споживання новин. Viber демонструє збільшення охоплення аудиторії, але статистика споживання новин залишилася без змін. TikTok продемонстрував зростання споживання як щодо комунікації, так і щодо новин.

Причиною цього є зростання споживання новин через соціальні медіа серед молоді зумовлене зміною споживчих звичок, популярністю візуального контенту, персоналізацією стрічки новин, соціальною взаємодією, мобільністю платформ та недовірою до традиційних медіа. Молодь прагне швидкого доступу до інформації у зручному форматі, який забезпечують соціальні мережі, а алгоритми персоналізації дозволяють отримувати новини, що відповідають їхнім інтересам. Соціальні медіа також є платформою для інтерактивної взаємодії та обміну думками, що робить процес отримання інформації більш динамічним. Окрім того, традиційні ЗМІ адаптуються до нових форматів, створюючи короткі відео, меми та інтерактивний контент, що зміцнює позиції соціальних платформ як основного джерела новин серед молоді.

Проте, варто зауважити, що використання соціальних мереж як основного джерела нової інформації, може мати негативний вплив на рівень медіаграмотності та навички фактчекінгу.

Дослідження [9] показує, що про існування замовних матеріалів знають 81 % опитаних і 2/3 з них говорять, що вміють відрізняти такі новини від правдивих. 84 % респондентам відомо про існування дезінформаційних матеріалів, більшість думає, що в змозі їх розрізнити. Водночас 57 % аудиторії сприймають дезінформацію як ненагальну проблему. Також, зазначається, що незважаючи на те, що респонденти дуже чітко спонтанно називають ознаки дезінформаційних новин, проте під час споживання новин використовують скоріше логіку та інтуїцію, отже, новини та джерела інформації обираються саме на основі особистих міркувань, ніж будь-яких об'єктивних критеріїв.

Також, результати опитування показують, що «у порівнянні із попереднім роком підвищилась обізнаність про сервіси, за допомогою яких можна здійснити перевірку матеріалів на достовірність, а також доля тих, хто ними користується. Водночас, 65 % обізнаних про конкретні сервіси не мають фактичного досвіду їх використання» [9].

Тож, хоча більшість користувачів соціальних медіа усвідомлюють існування дезінформації та замовних матеріалів і вважають, що можуть їх розпізнати, рівень практичного використання інструментів для перевірки фактів залишається низьким. Багато хто обирає новини на основі інтуїції та особистих міркувань, що вказує на недостатній розвиток навичок медіаграмотності та фактчекінгу, навіть попри зростання обізнаності про доступні сервіси перевірки інформації.

Зауважимо, також, те, що соціальні медіа значно трансформували підхід традиційних ЗМІ до створення та поширення контенту. Вони змусили традиційні медіа адаптуватися до нових умов цифрового середовища та змінювати свої стратегії комунікації зі споживачами.

Традиційні ЗМІ змушені прискорювати процеси збору, обробки та публікації інформації, щоб конкурувати з оперативністю соціальних платформ. Новини тепер подаються в режимі реального часу, часто з використанням коротких форматів, що відповідають очікуванням сучасної аудиторії. Під впливом соціальних медіа вони інтегрують візуальні формати, такі як короткі відео, меми та інфографіка. Контент стає більш динамічним, інтерактивним і спрямованим на залучення аудиторії через емоції та візуальні елементи.

Соціальні медіа змінили односторонню модель комунікації традиційних ЗМІ: тепер аудиторія активно бере участь у формуванні медіапростору та створення власного контенту, що змушує традиційні ЗМІ враховувати ці зворотні зв'язки. «Однією з головних корисних функцій сторінок ЗМІ в соцмережах є взаємодія зі своєю аудиторією у вигляді коментарів та онлайн-чатів. Засоби масової інформації в соціальних медіа можуть виступати як джерела інформації, адресати та розповсюджувачі» [13], – це зауважується в дослідженні «Вплив соціальних мереж на журналістику» з посиланням на роботу К. Долженкової, яка стверджує, що соціальні мережі збільшують аудиторію ЗМІ та допомагають дізнатися її бажання, оптимізувати свою діяльність [5].

Редакції все частіше використовують соціальні платформи для моніторингу трендів, отримання ідей для матеріалів і навіть пошуку джерел інфор-

мації, що впливає на тематику та стиль подання матеріалів, роблячи їх більш орієнтованими на популярні теми в соціальних мережах.

Економічний вплив теж значний: через зростання соціальних медіа традиційні ЗМІ втрачають частину рекламного доходу, що змушує їх шукати нові бізнес-моделі, такі як платний доступ до контенту чи партнерські проекти в соцмережах.

Разом із цим, соціальні медіа впливають на якість контенту, адже щоб залишатися конкурентоспроможними, традиційні медіа інколи знижують стандарти перевірки фактів, публікуючи недостовірну інформацію, поширену в соціальних мережах. Цей вплив є як позитивним у контексті модернізації, так і викликом через ризики втрати довіри до традиційних медіа.

Враховуючи це, варто наголосити на важливості дотримання журналістських стандартів, зокрема під час роботи в соціальних мережах, де неправдива та маніпулятивна інформація поширюється дуже швидко. «Звідси випливає важливий висновок для медіа: завжди ретельно перевіряти та піддавати сумніву інформацію зі соціальних мереж. Це можна пояснити кількома причинами. По-перше, дописи можуть бути скориговані або взагалі видалені. По-друге, автор повідомлення може бути упереджений чи заангажований, відповідно висвітлювати подію зі своєї позиції. Нарешті, акаунт можна зламати і написати там що завгодно. З огляду на ці фактори, необхідно перевіряти інформацію, правдивість і точність якої викликає бодай найменші сумніви. Навіть повідомлення з урядових сторінок потребують перевірки, якщо вони нехарактерні для цих організацій чи осіб, дуже гучні, сенсаційні тощо» [3].

Говорячи про вплив соціальних мереж на розвиток новинної журналістики та на функціонування традиційних ЗМІ, не можна не зауважити те, що соціальні платформи стали важливим інструментом у сучасному інформаційному суспільстві, зробивши свій внесок у розвиток демократизації комунікації.

Існує твердження, що «соціальні мережі, окрім того, що забезпечують журналістам доступ до інформації, завдяки двосторонній комунікації можуть допомогти налагодити взаємини з джерелами. Це також можливість довідатися про велику різноманітність поглядів, отримати стартові ідеї та підказки від користувачів для майбутніх публікацій і нових сюжетів. Інформація від читачів допомагає виявляти суспільно резонансні питання і проблеми, дізнаватися, що люди говорять і думають, та планувати ідеї для їхнього відображення у журналістських матеріалах. Моніторинг повідомлень зі соціальних мереж і коментарів до них надає журналістам розуміння настроїв громадськості, про що складно чи неможливо довідатися жодним іншим шляхом» [3]. Це показує нам важливість оволодіння процесами робот соціальних платформ для журналіста, що не лише поширювати інформацію, але вміти дізнатися в аудиторії, якої саме інформації вона потребує.

Соціальні мережі відкривають нові можливості для комунікації, дозволяючи кожному користувачеві стати творцем і поширювачем інформації. Вони сприяють плюралізму думок, знижують залежність від монополії традиційних ЗМІ та полегшують доступ до альтернативних джерел інформації. Завдяки соцмережам активісти, громадські організації та незалежні журналісти отримали платформи для висвітлення важливих питань, які раніше могли залишатися поза увагою. У кризових ситуаціях, таких як протести чи гуманітарні катастрофи, соцмережі виступають потужним засобом мобілізації та поширення інформації. «Аудиторія стає помітною у цифровому середовищі, вона лишає свої сліди в мережі, оцінює матеріали, що заохочує журналістів враховувати її участь у комунікаційних процесах та виробництві матеріалів. Аудиторія традиційних медіа сприймалась ними як пасивний реципієнт. Натомість, аудиторія нових медіа споживає інформацію активно», – пише С. Солодько [15].

Разом із тим, соціальні медіа є полем для маніпуляцій. Алгоритми платформ сприяють поширенню емоційного та сенсаційного контенту, часто нехтуючи його достовірністю. Це створює сприятливі умови для поширення фейків, дезінформації та пропаганди, зокрема «розвиток соціальних медіа відкриває нові виклики. Зокрема, «розвиток соціальних медіа відкриває нові виклики, зокрема у сфері пропаганди. Сегментація аудиторії за інтересами, віком чи регіоном дає змогу ефективно таргетувати політичну рекламу та інші інструменти впливу на політичні процеси. Особливу роль у цьому відіграють лідери думок та інфлюенсери на таких платформах, як Instagram, YouTube та TikTok, які мають значний вплив на формування громадської думки» [1].

Політичні сили, комерційні структури й навіть окремі групи впливу використовують соціальні мережі для маніпуляції громадською думкою через таргетовану рекламу, ботоферми та кампанії дезінформації. Соціальні платформи також сприяють створенню так званих «інформаційних бульбашок», де користувачі отримують лише ті новини,

які підтверджують їхні існуючі переконання, що зменшує рівень критичного мислення, тому «переваги цифрової журналістики полягають у швидкому поширенні інформації й можливості висвітлення різних аспектів конфлікту. Однак обмеження припускають можливість появи фейкових новин, потрапляння в т. зв. інформаційну бульбашку й ризик розпалювання внутрішніх конфліктів через неправдиве відображення подій» [12].

Про проблему «інформаційних бульбашок» також зауважила головна редакторка видання «Українська правда» Севгіль Мусаєва: «У якийсь момент ти опиняєшся в теплій ванні й думаєш: хто такі "антивакцинатори"? А потім десь заходиш на відео Ельдара Сарахмана з мітингу і бачиш, що суспільство поляризоване. Від медіа очікують якоїсь політичної позиції, підтримки конкретного кандидата. Це дискурс, у якому ти живеш і намагаєшся якось боротися за правду» [16].

Також, журналістка розповіла про досвід колишнього аналітика Facebook, який з'ясував, що контент фабрики тролів щомісячно споживають 140 мільйонів користувачів. Негативна інформація і дезінформація розповсюджується швидше. Люди схильні вірити в теорії змови. Але проблема в тому, що Facebook немає системи відповідальності за плагіат [16].

Соціальні медіа одночасно розширюють можливості демократії та створюють нові виклики. Їхній потенціал для демократизації комунікацій можна реалізувати за умови розвитку медіаграмотності, прозорості алгоритмів і регулювання маніпулятивних практик. Водночас безконтрольне використання соцмереж як інструменту маніпуляції загрожує суспільству підривом довіри до інформації та загальним зниженням якості громадської дискусії.

Тож, варто усвідомлювати, що соціальні медіа є двобоким інструментом: вони можуть слугувати як засобом демократизації інформаційного простору, так і полем для маніпуляції, залежно від способу їх використання та рівня відповідальності всіх учасників комунікації.

Висновки. Вплив соціальних медіа на традиційні засоби масової інформації стає все більш важливою темою в умовах глобалізації інформаційного простору та переходу до цифрової ери. Традиційні медіа, як-от друковані видання, радіо та телебачення, зустрічають нові виклики через вплив соціальних платформ, таких як Facebook, Instagram, Telegram і TikTok. Це не лише змінює способи комунікації, а й перетворює роль традиційних ЗМІ, змушуючи їх адаптуватися до нових умов конкурентного середовища.

Одним з основних аспектів цієї трансформації є інтеграція традиційних ЗМІ в цифровий простір. Газети, радіо та телебачення тепер активно використовують вебсайти, мобільні додатки та соціальні медіа для поширення контенту та залучення нових аудиторій. Це дозволяє їм оперативно реагувати на зміни в інформаційному полі, проте створює конкуренцію з альтернативними джерелами новин, такими як блоги та інші нові медіа. Іншою важливою зміною є скорочення текстових матеріалів і перехід до візуальних форматів, таких як відео та інфографіка, що краще відповідають вимогам аудиторії, яка звикла до швидкого споживання інформації.

Завдяки соціальним медіа, ЗМІ отримують зворотний зв'язок у реальному часі, що дозволяє більш точно орієнтуватися на потреби своїх споживачів. Однак це також призводить до деяких викликів, зокрема до поширення фейкових новин та дезінформації, що погіршує репутацію традиційних медіа і знижує довіру до них. Технологічні інновації, на яких базуються соціальні платформи, також зумовлюють потребу для традиційних ЗМІ оперативно адаптувати свої стратегії комунікації та контенту.

Але соціальні медіа не лише створюють конкуренцію, вони й допомагають традиційним медіа знайти нові можливості для розвитку. Вони дозволяють оперативно поширювати новини, забезпечують інтерактивність контенту та персоналізацію інформації, що робить її більш цікавою для користувачів. Крім того, соціальні медіа дозволяють зламати географічні бар'єри, що дає можливість охоплювати аудиторії з різних куточків світу. Проте такі зміни також створюють нові проблеми: зниження рівня медіаграмотності та навичок фактчекінгу у частини аудиторії. Традиційні ЗМІ мають працювати над підвищенням довіри, а також намагатися швидше реагувати на нові інформаційні запити, щоб залишатися конкурентоспроможними.

Список літератури:

1. Базик Р. Роль соціальних медіа як інструменту поширення пропаганди та їх вплив на політичну активність суспільства. Науковий журнал «Політикус». 2024. № 4. С. 16–23.

2. Більшість українців дізнаються новини із соціальних мереж за допомогою смартфонів – дослідження USAID-Internews. URL: http://surl.li/amdssx (дата звернення: 05.01.2025).

3. Гарматій О., Онуфрів С. Соціальні мережі як джерело інформації у роботі журналіста. Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: журналістика. 2021. № 2. С. 45–52.

4. Григорова З. Нові медіа, соціальні медіа, соціальні мережі – ієрархія інформаційного простору. Технологія і техніка друкарства. 2017. № 3. С. 93–100.

5. Долженкова К. Особливості ефективної взаємодії соціальних мереж та українських інтернет-ЗМІ : Сучасна журналістика. 36 с.

6. Кіца М. Роль соціальних мереж у сучасній журналістиці. Вісник національного університету «Львівська політехніка». 2018. № 896. С. 107–114.

7. Медіаспоживання українців: другий рік повномасштабної війни. Опитування ОПОРИ. URL: http://surl.li/qrstsb (дата звернення: 06.01.2025).

8. Науменко Д., Родигін К. Використання соцмереж українськими ЗМІ (на прикладі ресурсу «Громадське»). Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса. 2022. Том 1. № 14. С. 172–174.

9. Наумова М. Нові медіа та традиційні ЗМІ: моделі співіснування. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. 2011. № 13. С. 86–92.

10. Опитування USAID-Internews щодо споживання медіа. URL: http://surl.li/grjlqu (дата звернення: 06.01.2025).

11. Попри зростання впливу соцмереж на суспільну думку, їх діяльність досі не регулюється – експерти. URL: http://surl.li/otxdlk (дата звернення: 02.01.2025).

12. Путрашик В., Марчук Г., Плеханова Т. Цифрова журналістика та вплив соціальних мереж на формування громадського уявлення про російсько-українську війну. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика. 2024. Том 35 (74). № 2. С. 189–195.

13. Рудик М. Вплив соціальних медіа на формування громадської думки. Вісник Львівського університету. Серія Журналістика. 2020. Випуск 48. С. 198–206.

14. Синчак Б., Коваль А., Кеда А. Вплив соціальних мереж на журналістику. Габітус. 2021. № 25. С. 21–26.

15. Солодько С. Нові медіа та зміни в українській журналістиці. Габітус. Спеціальні та галузеві соціології. 2022. № 36. С. 33–39.

16. Соцмережі проти медіа. URL: http://surl.li/csmmxl (дата звернення: 02.01.2025).

17. Україна в епоху фейків: чому соцмережі витісняють традиційні ЗМІ. URL: http://surl.li/tohloh (дата звернення: 03.01.2025).

Chulkova A. V. THE IMPACT OF SOCIAL MEDIA ON TRADITIONAL MASS MEDIA

With the onset of the digital era and the widespread adoption of social media, traditional mass media face unprecedented challenges. Digital platforms not only compete with print, radio, and television formats but also fundamentally reshape the structure of the informational landscape. The influence of social media extends to economic aspects, editorial approaches, and the very nature of audience interaction. This article explores the major changes affecting traditional media and their strategies for adapting to new conditions.

Social networks such as Telegram, Facebook, Instagram, TikTok, and YouTube have become platforms for the rapid dissemination of content, interactive communication, and personalized news feeds. These platforms provide speed, accessibility, and global reach but also pose risks, such as the spread of disinformation and declining trust in traditional media. The article analyzes how Ukrainian and global media integrate into the digital environment, adopting innovative formats like short videos, infographics, and memes that better align with the demands of modern audiences.

One key issue addressed in the study is the decline in print circulation and the transition to digital platforms. For example, the success story of The New York Times demonstrates how a model of paid subscriptions and premium content can ensure financial stability even in challenging conditions. In Ukraine, the media outlet Hromadske actively uses Telegram as an effective communication tool, enabling it to attract new audiences and respond promptly to informational needs.

Social media has also transformed the role of journalists. It facilitates direct communication with audiences, simplifies the data-gathering process, and opens new opportunities for news dissemination. However, it also presents challenges: the spread of fake news, issues with media literacy, and competition from bloggers and independent content creators. Research indicates that young people increasingly choose social media as their primary news source, reflecting a shift in consumption habits and preferences toward visual formats.

The authors emphasize the need to strike a balance between traditional and new media. Integration of traditional media into the digital space is inevitable, but to remain competitive, media organizations must develop new economic models, implement modern technologies, and foster critical thinking among their audiences. The article highlights that the evolution of the media landscape is not only a challenge but also an opportunity for the media industry to create innovative solutions and establish new formats for audience engagement.

Key words: *social media, traditional mass media, digitalization, integration, fake news, adaptation, information landscape, media literacy, media transformation, audience engagement.*

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЖУРНАЛІСТИКИ

УДК 654.19:316.7:811.161.2(71)
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/32

Бабенко В. С.
Університет митної справи та фінансів

МЕТА-МІФ УКРАЇНСЬКОГО ДІАСПОРНОГО ТЕЛЕБАЧЕННЯ КАНАДИ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ СУЧАСНИХ МАСМЕДІА (НА ПРИКЛАДІ ТЕЛЕВІЗІЙНОЇ ПРОГРАМИ «ГЛОБУС УКРАЇНИ»)

Стаття присвячена аналізу сучасних масмедійних міфів про місію української громади в наративах діаспорного телебачення в Канаді. Науковий погляд зосереджений на інтерпретації цього міфу програмою «Глобус України», що виходить на телеканалі «1+1». Окреслені конкретні журналістські засоби формування масмедійного міфу (селекція архівного матеріалу, монтаж, авторський коментар з емоційно забарвленою лексикою та оціночними судженнями). Визначена (і проілюстрована прикладами) роль комунікативної функції телебачення у взаємодії із міфами про діаспорне мовленя, що сформовані контентом «Глобус України». Встановлено зв'язок віталістичного масмедійного мотиву репродуктивного відтворення із стратегіями діаспори зі збереження української культури та мови.

На основі проаналізованого матеріалу вперше запропоновано поняття мета-міфу. Під ним автор розуміє мотив, що присутній як в архаїчному (традиційному фольклорі) так і в сучасному масмедійному міфі. Цей мотив є універсальним для різних народів, але в просторі окремої національної культури формує власну упізнавану символічно-образу систему. Ще одна особливість цього міфу полягає в його органічній взаємодії із широким проявом наративних практик в засобах масової комунікації. Він легко адаптується під конкретні інформаційні приводи, жанри та авторські формати мовлення, тематику програм.

Стаття репрезентує два основаних компоненти мета-міфу про українське діаспорне телебачення в Канаді. Це міфологема ідеалізованого майбутнього «золота доба» та міфологема «казкові наші», що оповідає про альтернативний успіх однорідців без нищівного тиску деструктивних факторів на «материнській землі». В межах викладеного матеріалу запропоновані для порівняння приклади згаданих міфологем у сучасному масмедійному контенті США.

Автором обґрунтована роль масмедійних міфів у націотворчих процесах. Наведені аргументи щодо участі цих міфів в концептуалізації української ідентичності в масовій свідомості. Таким чином масмедійний міф розглядається як засіб формування і увиразнення колективних цінностей і виконує провідну роль у процесах колективної пам'яті.

Ключові слова: *українське телебачення, українська діаспора, мас-медіа, авторська програма, соціальні мережі, постколоніальні дослідження, процес деколонізації, міф, міфологізація, національна ідентичність.*

Постановка проблеми. За розрахунками Центру економічної стратегії, через російсько-українську війну станом на кінець червня 2023 року за кордоном перебуває 5,6–6,7 млн. українців та українок [2]. Масштаб таких цифр, а також суспільно-політичні ініціативи біженців та їхнє висвітлення у світових медіа мотивують українську громадськість до діалогу про роль і значення діаспорних рухів в актуальних процесах державотворення та національної самосвідомості. Однак на ці обставини впливали й інші фактори. Як свідчать результати опитування Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка» проведеного у 2021 році – близько 70 % громадян України цікавляться життям і проблемами української діаспори. При цьому телебачення є провідним засобом формування уявлень про

діаспору. Саме цей вид медіа дає можливість для 49 % опитаних отримувати інформацію про українців за кордоном (при цьому соціальні мережі мають показник у 44 %, а окрема згадувана платформа YouTub – 25 %). Коментуючи результати опитування політолог Олексій Гарань зазначив, що досвід діаспори може стати основою для ефективної комунікації із регіонами Сходу і Півдня України на тему захисту української мови, культурного відродження, формування історичної пам'яті про Голодомор [16].

Отже досвід діаспори сприймається як наративна роль (або ж низка наративних ролей із різним потенціалом впливу на реципієнтів) у розбудові поточних суспільно-політичних процесів України, протидії колоніальній свідомості та стримуванні впливу російської інформаційної війни. Головним чином вітчизняні журналістикознавці звертаються до аналізу діаспорної спадщини в друкованих медіа. В нашому дослідженні ми приділяємо увагу значенню телевізійному контенту, що започаткували українські мігранти в Канаді.

Зазначимо, що для української наукової думки характерно розглядати масмедійні міфи як форму навіювання на масову свідомість, інструмент маніпулювання суспільною думкою та складову гібридної війни. Наше дослідження аналізує масмедійні міфи як частину колективної ціннісної матриці, фактор формування національної самосвідомості та маркери української ідентичності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До теми медіа української діаспори в Канаді звертаються у своїх працях О. Савчук [11], В. Бугрим [4], Г. Карась [7]. Особливої уваги заслуговує дослідження Т. Гиріної присвячене ролі діаспарного радіо в Австралії та Океанії у збереженні української культури та мови, а також значення цього медіа в інтеграційних процесах нової хвилі міграції внаслідок повномасштабного вторгнення РФ [5]. Міркуючи про україномовну періодику діаспори США, як важливий чинник комунікації між еміграцією та Україною Л. Біловус і Н. Яблонська розглядають специфіку діаспорних видань на Заході в контенті із яким ідентифікують себе громадяни України. Ця ідентифікація відбувається із врахуванням таким факторів як: мова, віра, культура та національний світогляд [3, с. 15].

Серед праць, що звертаються до специфіки масмедійного міфу варто відзначити дослідження О. Сусської, у якому йдеться про потенціал телевізійного контенту. Дослідниця наголошує: «Символізм візуальних образів, насамперед, кінематографу і телебачення як головних засобів «екранної» комунікації, яким підвладні будь-які проблеми соціуму, індивідів і спільнот, породжує різноманітні міфологічні конструкції» [15, с. 33]. Дисертаційна робота А. Мадей розглядає наративну пластичність концепту «національна ідея» (поняття дотичного до теми нашого дослідження) в міфологемах та ідеологемах масмедійних практик, що формують національну самосвідомість [8, с. 6].

Постановка завдання. Метою статті є визначення складових мета-міфу, що конструюють наративи телевізійної програми «Глобус України» в огляді архівного доробку українського діаспорного телебачення Канади.

Досягнення цієї мети передбачає вирішення таких **завдань**:

1. Виокремити і охарактеризувати масмедійні міфи, що відповідають концепту української ідентичності і є складовою випуску програми «Глобус України» про діаспорне телебачення в Канаді.

2. Сформулювати зв'язок цих масмедійних міфів із традиційними українськими та загальнонаціональними міфами, що осмислюють національну ідентичність засобами символічно-образного кодування інформації.

3. Обґрунтувати, що наявність такого зв'язку є комплексною семантичною властивістю, яка відповідає природі мета-міфу.

Виклад основного матеріалу. Інтерес вітчизняного журналістикознавства до наративних задач масмедійних міфів про українську діаспору походить з самої природи міфу, який каталогізує реальність до спрощених емоційно насичених образів, а також поєднує актуальні поточні процеси із попереднім історичним досвідом. Відтак він є активним чинником формування колективної пам'яті. Під «спрощеним» слід розуміти не примітивізацію смислів, а універсалізацію їхнього потенціалу розкодування масовою аудиторію. Адже одна з провідних задач як архаїчного міфу в просторі усної пам'яті, так і сучасного в просторі масмедійної комунікації в тому, що вони беруть активну участь у формовані системи цінностей суспільства [10, с. 199]. На прикладі випуску телевізійної програми «Глобус України», що виходить на телеканалі «1+1» можна пересвідчитися не тільки у спільних загальних принципах дії класичного та масмедійного міфів, але й у спорідненості їхньої наративної основи.

Цей випуск – перша частина розповіді під спільною назвою «Що показувало діаспорне телебачення українців Канади в кінці 80-х?», яка присвячена розважальному, виховному і просвітницькому контенту діаспорного медіа. Ведучий

«Глобусу України» Мирослав Ганущак дослідив, як він сам зазначає, десятки годин контенту з архіву Любомира Хабурського (тележурналіста з Канади). Таким чином він відібрав для своєї програми (відповідно до її формату і свого авторського погляду) саме ті фрагменти телепередачі, що найбільш влучно ілюструють його погляд на зміст і місію діаспарного каналу. Саме тут полягають два перші важливі аспекти: архіву Любомира Хабурського нема у відкритому доступі для масового ознайомлення. Мирослав Ганущак послуговуючись монтажем здійснює селекцію наявного матеріалу і з використанням авторського коментаря (сповненого емоційної лексики, оціночних суджень, художніх прийомів в оповіді) мотивує глядачів до певних висновків про цей контент. Аудиторія не має можливості перевірити достовірність такої подачі матеріалу. Глядачі довіряють їй головним чином завдяки тому, який масмедійний міф конструюється для їхнього споживання, адже цей міф апелює до колективних цінностей. Як зазначає О. Гоцур «Міфотворчість, маючи в своїй основі ідею, яка підкріплена словами, є частиною життя людства» [6, с. 49]. Попри дієвість і широкий діапазон засобів невербальної комунікації телебачення саме слово дозволяє розкодувати інформацію в уяві реципієнта максимально наближено до ідеї, що свідомо закладалася в це повідомлення автором.

Якою бачить місію діаспорного телебачення ведучий «Глобусу України»? Вона полягає у збереженні української мови, культури, традицій, бо тамтешні журналісти були переконані, що в радянській окупації все це остаточно втрачено без можливості повернути назад. Окрім того, що Мирослав Ганущак артикулює цю думку напряму – він також створює низку інший логічних містків до неї. Скажімо, експозиція випуску його програми починається з фрагменту архівного відео, де ведучі діаспорного мовлення висловлюють прикрість, що вони не можуть передати свою програму на всі континенти, де живуть українці. Отже підкреслюється контекст: редакція діаспорного телебачення вважає себе, якщо не останнім оплотом української культури у світі (це думка, до якої напряму підводить Мирослав Ганащук, хоча в наведених архівних фрагментах її не озвучують), то принаймні одним зі світових центрів збереження цієї культури.

В описі діаспори поруч із місією збереження української ідентичності у випуску «Глобусу України» наскрізним наративом пропонують ерос. Він постає не лише як загальний потяг до повноти життєлюбності, а конкретно як мотив сексуальних відносин та як репродуктивний імпульс. Вже на перших сорока секундах випуску глядачам подають синхрон із учасницею світського заходу, де вона говорить: «Я люблю танцювати, гуляти і хлопців». В студійній підводці до цього синхрону Мирослав Ганащук озвучує ввідну фразу про те, що зараз він покаже «усе найцікавіше, чим жила тоді наша діаспора у Канаді». Отже, тема життєлюбності, дозвілля і сексу свідомо обирається автором програми як магістральна для його розповіді. Цим він закладає інтерпретацію тих пріоритетів, що визначали для себе канадські українці. І хоч далі журналіст робить ремарку, що відібрав найбільш вражаючі для себе фрагменти, напрямок сприйняття подальшої інформації вже заданий. У випуску тема сексу (напряму, або опосередковано) буде згадана у синхронах та закадровому голосі архівних матеріалів, а також у власному тексті Мирослава Ганащука. Так першим сюжетом телебачення Торонто на якому він пропонує зосередити увагу є з'їзд пластунів і пластунок з США, Європи, Австралії та околиць Канади. В цьому сюжеті дівчата та хлопці розповідають, що їхня голова мета приїзду в тому, щоб отримати амурні знайомства. Далі закадровий голос Любомира Хабурського повідомляє, що мішані заняття дозволяють українським дівчатам «запізнатися» із українськими хлопцями та утворити пари.

Може здатися, що таке акцентування уваги експлуатує формулу «шість С+$», згідною з якою є чіткий перелік тем, що привертає масову увагу аудиторії в масмедіа: скандали, сенсації, страх, секс, смерть та гроші [12]. Або ж, що Мирослав Ганащук свідомо підкреслює бінарну опозицію соціальних умов в яких живуть українці в еміграції та в СРСР. Адже в першому випадку артикуляція сексуального вибору в медійному просторі є проявом прав і свобод людини, то в другому – табуйоване і регламентується тоталітарним режимом в країні. Однак із подальшим розвитком матеріалу стає зрозуміла справжня мета такого прийому. В наступних синхронах один з пластунів говорить, що має надію знайти тут для себе майбутню дружину. Інший пластун в експресивній манері стверджує: «Ми Україну, властиво, маємо будувати в ліжку, у першій мірі». Весь цей матеріал Мирослав Ганащук супроводжує коментарем: «Вони мають місію зберегти український ген». Отже тема сексуальної близькості репрезентується не як можливість для особистого гедонізму, а як політичне волевиявлення суб'єкта. При цьому наголошується, що пошук пари між укра-

їнцями та українками – свідомий вибір задля збереження національної ідентичності в наступних поколіннях.

Тож українська діаспора, попри всю свою інтегрованість у канадське суспільство (і успішну реалізованість в межах нього) зображується у «Глобусі України» як герметична спільнота, що намагається створити бульбашку міцних соціальних зв'язків між українцями, які відірвані від своєї історичної батьківщини.

Описуючи діаспору як явище Т. Бевз називає три характерні ознаки для неї: відчуття небезпеки для «материнської землі» та її народу; розуміння своєї місії в тому, щоб передавати далі національні цінності (як матеріальні, так і символічні); усвідомлення, що ця місія є тимчасовою і триватиме допоки небезпека для «материнської землі» не зникне [1, с. 34]. Всі ці портретні риси діаспори репрезентовані у випуску програми «Глобус України». А до перерахованих базових ознак добудовуються інші компоненти, що відіграють роль масмедіних міфів. Це вже згаданий мотив «репродуктивної місії», а також зображення успішних представників канадського суспільства українського походження: суддів, артистів, знаних на загальнонаціональному рівні Канади телеведучих тощо. Показуючи інший рівень матеріального благополуччя, громадянських свобод та можливостей для самореалізації, яких не мали люди в СРСР, в нашій уяві малюється альтернативний образ українців, які живуть в докорінно інших суспільно-політичних реаліях.

Змістове наповнення цих масмедійних міфів ілюструють коментарі глядачів під випуском «Що показувало діаспорне телебачення українців Канади в кінці 80-х?» на YouTube. Такі коментарі доповнюють комунікативну функцію телевізійного контенту і увиразнюють явище так званого «соціального телебачення», коли обговорення телепередач у соціальних мережах (зокрема, на сторінках телеканалів) є складовою формування громадської думки про побачене [19, с. 70]. Так користувачка під ніком Alla Skotar пише: «Дуже хочеться, щоб і в Україні українці мали таку ідентичність, як українці, які живуть в Канаді, США і в інших країнах». За фрагментарним знайомством у програмі ця глядачка уявляє діаспору певним стандартом «кращих українців», ідеалом до якого слід прагнути. Інший користувач YouTube під ніком Mishok Vishok пише розлогий коментар, в якому протиставляє матеріальне благополуччя та успіх діаспорян – злидням та регресивності України часів СРСР. Ця рефлексія на програму поляризує дві спільноти українців за рівнем якості життя. Більш показовим є коментар Арсена Цимбалюка: «Шок!!! Це все одно що віднайти свого брата-близнюка, з яким ви зростали в різних умовах і містах».

Міф, що постає на основі цього масмедійний, але в той ж час він відповідає традиційним міфам і тиражується в сучасній культурі інших народів, які переживали втрату «материнської землі», мають досвід колонізації, або затирання власної ідентичності в насильницький спосіб. І саме така масштабність та універсальність підносить його до рівні мета-міфу. Ми можемо позначити цей компонент під умовною назвою: «казкові наші, яким вдалося врятуватися і знайти надможливості» (або ж просто «казкові наші»). В просторі традиційного українського фольклору він зустрічається як перекази про рахманів – таємничих пращурів, які живуть в досконалій країні схожій на Рай [17, с. 347]. А також розповідях про козаків: «Запорожців не зігнали з Січі, а вони самі пішли кудись на райські острови. Там і живуть. А перед кінцем світу знову прийдуть і знову своє відшукають» [13, с. 129]. Сучасна масова культура активно експлуатує цю складову мета-міфу і з комерційною метою. Особливо це можна простежити за тим розважальним продуктом, що створює сервіс потокового мовлення Disney+ на основі художніх коміксів Marvel. Серед іншого концепт використовується у зображенні фантастичних країн на кшталт Ваканди (прихованої від сторонніх очей високо розвинутої африканської держави, що має унікальні науково-технічні розробки), Талокану (заснованому на міфології ацтеків підводному королівстві із чарівними мешканцями, які врятувалися від колонізації іспанськими окупантами), окремого виміру, в якому перебувають представники племені корінного населення США із можливістю врятувати себе від геноциду спричиненого приходом конкістадорів. Для прикладу зупинимося детальніше на образі Ваканди, що зображується у фільмі «Чорна пантера» випуску 2018 року. В рецензії для The Washington Post Н. Сінгх окреслює наріжні питання, що ставить це кіно перед глядачами: «Що, якби африканські країни ніколи не були завойовані та піддані колоніальному правлінню? Що якби глобальна работоргівля ніколи не викрадала 18 мільйонів африканців для експорту в інші регіони?» [22]. Отже, фільм дозволяє чорним глядачам США відрефлексувати колективну травму через мрію/фантазію про «казкових наших», яким вдалося уникнути тієї долі, що випала на їхніх пращурів.

Е. Лукка говорить про те, що завдяки вигаданій африканській країні кіно створює опозицію традиційному наративу про рабів, якому досі доводиться протистояти чорношкірому населенню США [21, с. 22]. Оцінюючи «Чорну пантеру» як політичне висловлювання Ч. Джуан вважає, що це кіно пропонує афроамериканській колективній пам'яті ширший духовний обрій для опрацювання актуальних викликів сьогодення [19, с. 786].

З огляду на це чи може контент архівів телебачення Торонто стати інструментом подолання для громадян України травм успадкованих від колоніального минулого? Відповіді на це запитання немає. Однак випуск «Глобусу України» пропонує українцям замислитися над цим, доповнюючи уявлення про себе як політичну націю концептами, що сформувалися навколо досвіду канадської діаспори. Постає й інше питання: чи відповідатимуть ці концепти реальному, а не уявному досвіду діаспорян? З точки зору впливу міфу на масову свідомість це не має значення. Оскільки комунікативна механіка міфу нерозривна пов'язана із системою цінностей (окремого індивіда і спільноти), то ані національний гранд-наратив, ані політична самосвідомість неможливі без міфу, незалежно від його якісного виміру. При цьому політичний міф сформований завдяки масмедійним практикам не існує як чиста вигадка. Маючи синтетичний характер він, на думку О. Максимчук та Л. Шачковської, «містить як чутливі та поетично-художні образи, так і наукові факти» [9, с. 81].

Досліджуючи національний архетип козака Мамая О. Федько говорить: «Поширення картин Мамая після розгрому козацтва – доказ бажання зберегти пам'ять про золоту добу звитяги і незалежності, а з нею і надію на повернення золотих часів» [18, с. 423]. На підставі семіотичного підходу образ Мамая є символом, а відтак наративом. Картина – матеріальний носій наративу. Наратив прив'язаний до неї як до джерела, що тримає його оповідь в межах канону. Однак, за межами матеріального носія наратив продовжує існувати (наприклад, як усна розповідь) підлаштовуючись під індивідуальні особливості наратора, його аудиторію та ситуативний суспільно-політичний контекст. Послуговуючись цим прикладом – архіви телебачення Торонто є носієм наративу. Але селекція цього наративу шляхом монтажу і закадрового голосу журналіста в авторській програмі – адаптує його під нові умови. Отже оповідь не лише знаходить нову (умовно, покращену) можливість донести свої смисли про цінності попередніх поколінь українців, але й пропонує надію на повернення «золотих часів».

Окремо варто зупинитися на згаданому концепті «золота доба». Ми звертаємося до його значення, що окреслив Е. Д. Сміт. У своїй праці «Національна ідентичність» науковець послуговується цим поняття понад два десятки разів [14]. Підсумовуючи міркування дослідника можна означити золоту добу як міф нації про ідеальне минуле, яке втрачене, але колективний потяг повернути його здобутки і стандарти життя є однією з провідних політичних мотивацій. Уявлення про золоту добу формує моральні засади поточного покоління і конструює інший міф (про націю, що має пробудитися від занепаду або пригнічення). Наративи золотої доби створюються і поширюються інтелектуалами та іншими лідерами думок саме для того, щоб активізувати спільноту у протидії загрозам. Масмедійні засоби (зокрема телебачення) дозволяють масштабувати цей вплив на ширшу аудиторію.

Осмислення нацією свого минулого формує вертикаль із численних «золотих діб» для різних історичних періодів. І залежно від магістральних наративів та ціннісних пріоритетів в окремих кластерах суспільства ієрархія сегментів із ідеалізованими періодами є рухливою та адаптується під актуальні інформаційні приводи. Життя канадської діаспори у 1980-х роках завдяки сучасним масмедійним наративам може наділятися якостями однієї із «золотих діб» українського минулого. Складові оповіді, якими послуговується випуск програми «Глобус України» є інструментами, що містять такий потенціал.

Враховуючи потужні геополітичні виклики першої половини XXI століття, та непроговорені і незасвоєнні у публічних дискусіях травми попередніх ста років – обнадійливо вважати, що масмедійний продукт може стати засобом миттєвого вирішення задавлених у часі проблем. Застосовуючи соціально-педагогічну та інтегративну функцію телевізійний контент при системній роботі і за умови актуальної подачі матеріалу поступово заповнює прогалини у світоглядній картині аудиторії. Долаючи брак розуміння історичних процесів, причинно-наслідкових в'язків у поточних подіях та усвідомлюючи свою роль в державотворчих рухах суб'єкт може отримати гармонійне бачення себе як частини великої спільноти у цілісній картині світу. І мета-міф про українську діаспору здатен зіграти у цьому свою помітну роль.

В подальших наукових дослідженнях аналізуючи вплив варіацій міфу «казкові наші» на українську медіареальність слід враховувати і його можливі деструктивні прояви. Зокрема

це стосується масмедійних рефлексій, що формують альтернативну версію розвитку новітньої української історії надаючи оцінки реальним подіям як хибним, шкідливим, не вартісним. Таким чином не лише зміцнюється міф про втрачені можливості для політичного та економічного розвитку України, а також формується бінарна опозиція між об'єктивною реальністю і уявною реальністю подій, що могли би відбутися за інших обставин. В межах телевізійного контенту цієї проблеми торкаються Олександр Зінченко та Сергій Лисенко у документальному фільму «Якби Чорновіл. Кращий сценарій для України?» (із запитанням-дисклеймером перед назвою «Що було б, якби Чорновіл став президентом?»), що вийшов у грудні 2024 року на Суспільному телебаченні. Отже аналіз взаємодії з масовою свідомістю згаданого нами мета-міф потребує подальшої уваги не лише від науковців, але й журналістів-практиків.

Висновки. Мета-міф про канадську діаспору, що використовує програма «Глобус України» у випуску «Що показувало діаспорне телебачення українців Канади в кінці 80-х?» формується на основі двох універсальних для культури міфах. Перший – це «золота доба», що репрезентує ідеальне життя спільноти в заданому історичному періоді. Цей ідеал постає зразком для наслідування сучасними поколіннями. Другий міф – «казкові наші». Він дозволяє уявити альтернативний розвиток членів свої спільноти без згубного впливу факторів, що відчувають на собі жителі «материнської землі». Конструктивна мета цього мета-міфу полягає в тому, щоб здійснити переоцінку історичних подій, уявити дієві стратегії поведінки в кризових умовах, надати критичну оцінку національним загрозам (минулим та поточним). Деструктивний прояв мета-міфу може позначатися на когнітивних викривленнях у сприйнятті медіаконтенту і хибних висновків в оцінці подій на основі цього.

Список літератури:

1. Бевз Т. Сучасна українська діаспора: проблеми і перспективи. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса*. 2007. Вип. 34. С. 33–46.
2. Біженці з України: хто вони, скільки їх та як їх повернути? Друга хвиля дослідження. *Центр економічної стратегії*. URL: https://ces.org.ua/refugees-from-ukraine-ukr-final-report/ (дата звернення: 30.12.2024).
3. Біловус Л., Яблонська Н. Українськомовна періодика діаспори США як важливий чинник збереження комунікації між еміграцією та Україною. *Гуманітарні студії : історія та педагогіка*. 2021. № 1. С. 8–18.
4. Бугрим В. Медіа української діспори. *Українські громади за кордоном: нові точки відліку*: Збірник матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 22 квітня 2021 р.). Львів, 2021. С. 17–21.
5. Гиріна Т. С. Збереження національної культури та мови засобами радіомовлення: приклад українського радіо в Австралії та Океанії. *Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації*, 2023 р., № 2(54). С. 23–30. URL: 10.32840/cpu2219-8741/2023.2(54).3
6. Гоцур О. І. Візія геостратегії України в українській пресі (2000–2015 рр.). *Functioning of the Ukrainian media during martial law in Ukraine* : Scientific monograph. Riga, Latvia : "Baltija Publishing", 2022. С. 37–58. URL: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-270-8-3
7. Карась Г. Методологія трансдисциплінарної інтеграції відкритих освітніх ресурсів у вивченні художньої культури української діаспори. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип 28, том 5. С. 102–108.
8. Мадей А. С. Історико-культурний контент інформаційно-аналітичного тижневика «Дзеркало тижня. Україна» (2004–2019 рр.) : дис. … канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.04. Київ, 2020. 278 с.
9. Максимчук О. В., Шачковська Л. С. Вплив ЗМІ на формування сучасних політичних міфів. *Регіональні студії*. 2020. № 21. С. 77–81 URL: https://doi.org/10.32782/2663-6170/2020.21.12
10. Савоську Т. О. Міф як інструмент для зміни системи цінностей. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. № 2(8). С. 190–201 URL: https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-2(8)-190-201
11. Савчук О. Перші українськомовні періодичні видання Канади: історико-типологічний аспект. *Українська журналістика у світовому інформаційно-комунікаційному контексті: здобутки і перспективи*: зб. наук. пр. за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 24 листопада 2023 р.). Київ, 2023. С. 166–172.
12. Сім орієнтирів «ТСН»: Скандали, Сенсації, Страх, Смерть, Секс, Сміх і Гроші. *Телекритика*. URL: http://www.telekritika.ua/media-corp/redpolitics/2008-06-04/38798 (дата звернення: 30.12.2024).
13. Січова скарбниця: легенди та перекази Нижньої Наддніпрянщини / упоряд., мовна ред., переднє слово і примітки В. А. Чабаненко ; Запорізький держ. ун-т. Запоріжжя. 1999. с. 491.
14. Сміт Е. Д. Національна ідентичність / Пер. з англійської П. Таращука. – К. : Основи, 1994. 224 с.
15. Сусська О. О. Символізація як процес та інструмент масової комунікації. *Габітус*. 2023. Вип. 53. С. 28–35. URL: https://doi.org/10.32782/2663-5208

16. Українці змінюють ставлення до української діаспори. Дані соцопитування. *Голос Америки*. URL: https://www.holosameryky.com/a/diaspora-opytuvannja/6284736.html (дата звернення: 30.12.2024).

17. Федущак М. 2015 рік: ностальгія за Велетами, або Рахмани, де ви? *Добрий Пастир: науковий вісник Івано-Франківської академії Івана Золотоустого. Богослов'я. Філософія. Історія*. 2015. № 8. С. 346–351.

18. Федько О.Ю. Національний архетип Мамая в однойменному романі Л.Горлача: традиційні атрибути VS «дегероїзація». *Ucrainica X. Soucasna ukrajinistika. Problemy jazyka, literatury a kultury* : Sborník příspěvků. 2023. S. 420–426.

19. Ятчук О.М., Кодацька Н.О. Телевізійна комунікація в контексті розвитку суспільства. *Держава та регіони. Серія : Соціальні комунікації*. 2020. № 1. С. 68–73. URL: https://doi.org/10.32840/cpu2219-8741/2020.1(41).10

20. Juan Z. The Political Messages Embodied in Marvel's Film Black Panther. *Journal of Literature and Art Studies*. 2019. 9(7). P. 784–789. URL: http://dx.doi.org/10.17265/2159-5836/2019.07.013

21. Lucca E. Reimagining trauma through cinematic healing and legacy in Black Panther. University Carbondale. Research Papers, Graduate School. URL: https://opensiuc.lib.siu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2342&context=gs_rp (дата звернення: 30.12.2024).

22. Naunihal Singh. What «Black Panther's» Wakanda can teach us about Africa's history – and its future. *The Washington Post*. URL: https://surl.li/iymzha (дата звернення: 30.12.2024).

Babenko V.S. META-MYTH OF UKRAINIAN DIASPORA TELEVISION IN CANADA AS INTERPRETED BY MODERN MASS MEDIA (USING THE EXAMPLE OF THE TELEVISION PROGRAM "GLOBUS UKRAINE")

The article is devoted to the analysis of modern mass media myths about the mission of the Ukrainian community in the narratives of diasporic television in Canada. The scientific view is focused on the interpretation of this myth by the program "Globus of Ukraine", which is broadcast on the TV channel "1+1". Specific journalistic means of forming a mass media myth are outlined (selection of archival material, editing, author's commentary with emotionally colored vocabulary and evaluative judgments). The role of the communicative function of television in interaction with myths about diasporic speech, which are formed by the content of "Globus of Ukraine", is determined (and illustrated with examples). The connection of the vitalistic mass media motif of reproductive reproduction with diaspora strategies for preserving Ukrainian culture and language is established.

Based on the analyzed material, the concept of meta-myth is proposed for the first time. By it, the author understands a motif that is present both in archaic (traditional folklore) and in modern mass media myth. This motif is universal for different peoples, but in the space of a separate national culture, it forms its own recognizable symbolic image system. Another feature of this myth is its organic interaction with a wide manifestation of narrative practices in the mass media. It is easily adapted to specific informational occasions, genres and authorial formats of broadcasting, and the themes of programs.

The article represents two basic components of the meta-myth about Ukrainian diaspora television in Canada. This is the mythologem of the idealized future "golden age" and the mythologem of "our fabulous", which tells about the alternative success of our relatives without the crushing pressure of destructive factors on the "motherland". Within the framework of the presented material, examples of the mentioned mythologems in modern mass media content of the USA are proposed for comparison.

The author substantiates the role of mass media myths in nation-building processes. Arguments are given regarding the participation of these myths in the conceptualization of Ukrainian identity in mass consciousness. Thus, the mass media myth is considered a means of forming and expressing collective values and plays a leading role in the processes of collective memory.

Key words: *Ukrainian television, Ukrainian diaspora, mass media, author's program, social media, postcolonial studies, process of decolonization, myth, mythologization, national identity.*

УДК 070:808.5:81’342.2:81’342.21
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/33

Башманівська Л. А.
Житомирський державний університет імені Івана Франка

ДИКЦІЯ ТА ГОЛОС ЯК СКЛАДОВІ ПРОФЕСІЙНОГО МОВЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ЖУРНАЛІСТА

У статті розглянуто дикцію та голос як складові професійного мовлення майбутніх журналістів, визначено основні вимоги до цих елементів техніки мовлення й труднощі, які трапляються в майбутніх працівників медіа, а також надано практичні поради щодо усунення недоліків і вдосконалення дикції та голосу з метою підвищення ефективної комунікації та професійної компетентності. Наголошено на важливості роботи над дикцією та голосом у процесі навчання в закладі вищої освіти, досліджено особливості цих складових техніки мовлення. Указано, що саме дикція та голос виступають основними інструментами вербальної комунікації, забезпечують виразність, чіткість, емоційну переконливість повідомлень і сприяють професійній ідентичності журналіста. Вони формують загальне враження від мовлення та впливають на створення професійного іміджу майбутнього працівника медіа.

Серед вимог, що забезпечують ефективне спілкування із слухачами й глядачами, виокремлено чіткість, зрозумілість, виразність, грамотну та правильну вимову, контроль над тембром і гучністю голосу, уникнення надмірного напруження чи занадто тихого мовлення, стійкість і витривалість голосу. Акцентовано на використанні спеціальних вправ і технік, що спрямовані на вдосконалення дикції та голосу з метою підвищення ефективності комунікації та професійної компетентності, зокрема дихальних вправ, артикуляційної гімнастики, читання текстів уголос, запису на сучасні ґаджети з метою аналізу власного мовлення, що дозволить побачити недоліки й відстежити прогрес у їх подоланні тощо. Підкреслено, що постійна робота над дикцією та голосом, виконання практичних вправ, а також використання сучасних технік тренування допоможуть досягти професійного рівня володіння цими інструментами.

Зазначено, що дикція та голос – ключові елементи професійного мовлення майбутнього журналіста, які визначають ефективність і якість комунікації із слухачами й глядачами. Упевненість у своїй бездоганній дикції та голосі є важливими компонентами успішної кар’єри журналіста, що допоможе досягнути професійних умінь і навичок.

Ключові слова: *дикція, голос, техніка мовлення, ораторське мистецтво, вербальна комунікація, професійна компетентність.*

Постановка проблеми. Вагома складова професійного успіху майбутніх журналістів – це здатність до ефективного мовлення, що вимагає не тільки глибоких знань і аналітичного мислення, а й бездоганної дикції й добре поставленого голосу. Адже в сучасному медіапросторі журналістика відіграє важливу роль у поширенні інформації, формуванні суспільної думки та має здатність впливати на аудиторію. Саме дикція та голос виступають основними інструментами вербальної комунікації, забезпечують виразність, чіткість, емоційну переконливість повідомлень. Це засоби створення іміджу журналіста, що сприяють його професійній ідентичності. Чітка дикція впливає на точність передачі інформації, її зрозумілість, а голос викликає довіру та увагу до повідомлення, формує емоційний зв’язок із слухачами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі культури й виразності мовлення, зокрема вдосконаленню дикції та голосу, присвятили свої праці Н. Грицан, Р. Друженко, Ю. Єлісовенко, А. Зарицька, К. Климова, В. Кузьмічова, О. Лавренов, І. Маковецька, О. Мітчук, П. Мірошниченко, Н. Орлова, С. Порожна, Л. Рускуліс, Р. Савчук, В. Чайка та ін. Дослідники вважають, що голос та дикційна виразність мовлення – основні інструменти професійної діяльності фахівця, основа вербального іміджу. На думку Л. Рускуліс та Р. Друженко, абсолютно переконливим є пріоритет формування виразності, зокрема дикційної, орфоепічної, акцентуаційної, інтонаційної, як комунікативної ознаки культури усного мовлення та засобу впливу на інтелектуальну й емоційну сферу слухачів і глядачів [7, с. 278]. Ключовим питанням ораторського мистецтва, зокрема постановці голосу

й мовленню оратора, надає великого значення Ю. Єлісовенко, пропонуючи цікавий теоретичний і практичний матеріал, необхідний для постановки дихання, голосу, дикції, артикуляції, орфоепії, а також низку вправ, що будуть корисними майбутнім журналістам для вдосконалення техніки мовлення [4].

У пропонованій статті розглядається роль дикції та голосу в професійній діяльності журналіста, наголошується на важливості їх формування та розвитку в процесі навчання в закладі вищої освіти, аналізуються їх особливості, а також надаються поради щодо вдосконалення дикції та голосу, необхідних для успішної роботи в майбутній журналістській сфері.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування значення дикції та голосу як основних складових професійного мовлення майбутніх журналістів, визначення основних вимог до цих елементів, виявлення труднощів, з якими стикаються майбутні працівники медіа, а також надання практичних рекомендацій щодо усунення недоліків і вдосконалення дикції та голосу з метою підвищення ефективності комунікації та професійної компетентності.

Виклад основного матеріалу. У світі сучасних цифрових технологій, де інформація поширюється миттєво й конкурує за увагу аудиторії, до мовлення журналістів висуваються високі вимоги. Сьогодні недостатньо лише бути компетентним у своїй галузі, потрібно вміти привертати увагу, зацікавлювати, викликати емоційний відгук у слухачів чи глядачів. Окрім того, стрімкий розвиток нових медіа та платформ, як-от онлайн-трансляції, подкасти й відеоблоги, звичайно, розширює можливості для працівників медіа, але водночас підвищує вимоги до якості їхнього мовлення. У зв'язку з цим, удосконалення дикції та робота над голосом стає досить актуальним і необхідним елементом професійного становлення майбутніх журналістів.

На знаннях і практичних навичках культури й техніки мовлення, що необхідні всім ораторам, зокрема журналістам, наголошував Ю. Єлісовенко. Дослідник особливу увагу радив приділяти фаховій підготовці теле- і радіожурналістів; наголошував на її важливих практичних аспектах, які пов'язані з інтонаційною виразністю, зокрема, з голосовими навичками, дикцією, що повинні бути сформовані й закріплені під час навчання [4].

Л. Рускуліс та Р. Друженеко сходяться на тому, що майбутні журналісти повинні свідомо ставитися до власного мовлення, розвивати дикційну, вимовну й інтонаційну виразність, постійно контролювати його відповідність літературним нормам, свідомо вдосконалювати власне мовлення, бути пильними до техніки мовлення, зокрема дикції, голосу, дихання, артикуляції [7, с. 277].

Дикція є основою зрозумілого мовлення. Чіткість і правильність вимови – це важливий аспект майстерності журналіста, учителя, актора та ін. Вона дозволяє передати інформацію повністю, достовірно, не допускаючи спотворення змісту через нечітку артикуляцію або неправильну вимову слів. Особливо це актуально для журналістів, які працюють на радіо чи телебаченні, де вербальний контакт із слухачами або глядачами слугує основним засобом комунікації. Голос, своєю чергою, – ключовий інструмент для встановлення емоційного зв'язку з аудиторією. Його гучність, інтонація, тембр, швидкість мовлення впливають на сприйняття. Якщо голос добре поставлений, він здатний зацікавити аудиторію, підкреслити важливість повідомлення, викликати довіру. Як вважає Н. Донченко, «добре поставлений розмовний голос (не тільки для актора, а і для вчителя, лектора, диктора) має такі особливості: він повинен приємно звучати, чисто й виразно при будь-яких змінах тону, темпу, гучності мови» [3, с. 165].

Майбутньому журналісту необхідно вдосконалювати різні властивості голосу: і природні, такі як силу, висоту, тембр, і набуті, як звучність, темп, політ тощо. Голос повинен характеризуватися достатньою силою звуку, яка надає можливість не втомлюватися і відправляти його на далеку відстань без особливого напруження зв'язок. Зміна сили голосу використовується як один із виразних засобів. Важлива висота голосу, яка відіграє суттєву роль у роботі мовця, бо кожен текст має свою висоту звучання. Адже важливо, щоб мовлення журналіста не було монотонним або надто на високих чи низьких тонах. За допомогою висоти голосу журналіст може підкреслити головне, показати ставлення до змісту висловлювання й до слухачів. Важливе значення в спілкуванні має така природна властивість голосу, як тембр. Якщо тембр приємний, то може переконати аудиторію в правоті, допомогти в кар'єрі, а неприємний, навпаки, може зашкодити іміджу журналіста.

Важливо працівнику медіасфери набути й таких властивостей голосу, як звучності, що вплине на інтонаційне багатство мовлення, відповідного темпу, польотності, тобто вмінні спрямувати звук до потрібного місця, довести до кожного слухача. Цих якостей голосу можна набути в про-

цесі тренувань. На думку Н. Попович, «поставлений голос мовця позначається гнучкістю, рухливістю, тобто здатністю володіти змінами тону, легко сповільнювати чи прискорювати темп мовлення, змінювати силу, висоту, тембр» [6, с. 16].

Дикція та голос мають інтегративний характер у журналістській діяльності, тому що формують загальне враження від мовлення медійника. Якщо існують недоліки в одному з цих компонентів, то це може суттєво знизити ефективність комунікації, незалежно від того, про що йдеться в повідомленні. Передусім дикція забезпечує зрозумілість і чіткість висловлювань. Гарна дикція зменшує ризик викривлення сенсу повідомлення, дозволяє уникати плутанини в сприйнятті певної інформації. Майбутні працівники медіа мають розуміти, що навіть цікавий матеріал може втратити свою цінність, якщо його не розуміють через погану дикцію. Голос як важливий інструмент журналіста також допомагає акцентувати увагу на важливих моментах, передати емоційне забарвлення повідомлення й підтримувати інтерес слухачів чи глядачів. Він повинен бути мелодійним, приємним для сприйняття, з правильною інтонацією та відповідним тембром.

Над дикцією і голосом необхідно постійно працювати, регулярно виконуючи спеціальні вправи: артикуляційну гімнастику, читання текстів, скоромовок уголос із контролем чіткості звуків. Потрібно розвивати силу голосу, діапазон, контролювати дихання, уникати монотонності та надмірного напруження. Дикція та голос – тісно пов'язані складові. Вони формують загальне враження від мовлення журналіста та сприяють створенню його професійного іміджу. Крім того, правильне володіння цими елементами техніки мовлення підвищує впевненість журналіста в собі та покращує якість його роботи, незалежно від того, чи це прямий ефір, чи запис програми, чи інтерв'ю.

У контексті нашого дослідження зазначимо, що в професійній діяльності журналіста дикція та голос мають відповідати певним вимогам, що забезпечують ефективне спілкування із слухачами і глядачами. До основних вимог належить передусім чіткість і зрозумілість мовлення. Щоб досягти цієї мети, потрібно уникати поспішності, «проковтування» закінчень слів, нечіткого вимовляння звуків. Саме чітка дикція дозволяє без зусиль розпізнавати слова навіть при складних умовах сприйняття, якщо, наприклад, заважає шум. Також у процесі мовлення має бути грамотна та правильна вимова. Мовлення журналіста має бути бездоганним, виразним та інтонаційно різноманітним, адже одноманітне мовлення швидко втомлює слухача.

Змінюючи інтонацію, темп і гучність, працівник медіа наголошує на основних акцентах повідомлення, привертає увагу до важливих деталей і підтримує зацікавленість аудиторії. Необхідною вимогою є також контроль над тембром і гучністю голосу, адже голос має бути приємним, не надто низьким або високим, мати природну мелодійність. Важливо уникати надмірного напруження чи занадто тихого мовлення, тобто вміти регулювати гучність. Ефективне спілкування з аудиторією забезпечує стійкість і витривалість голосу. Наприклад, тривала робота в ефірі потребує від журналіста вміння зберігати якість голосу навіть за умов значного навантаження, тому потрібно дбати про здоров'я голосових зв'язок і практикувати правильне дихання.

Л. Тріфаніна вважає, що потрібно дотримуватися певних вимог до голосу: він не повинен мати таких дефектів, як невимова окремих звуків, заїкання, шепелявість, загальна слабкість; усі звуки потрібно вимовляти відповідно до правил орфоепії; бути чітким, виразним, упевненим, що зробить мовлення переконливим і сприятиме позитивним емоціям у слухачів [8, с. 984].

Та все ж багато журналістів на початку своєї діяльності мають певні труднощі, що впливають на якість їхнього мовлення. Серед найбільш поширених проблем виокремимо «ковтання» закінчень або нечітку вимову окремих звуків, надто швидкий або надто повільний темп мовлення, відсутність виразності й емоційності в мовленні, непотрібне напруження голосу, що викликає швидку втому або дискомфорт, а також відсутність інтонаційної виразності, монотонність.

Першим кроком до усунення цих недоліків з метою підвищення ефективності комунікації та професійної компетентності є їх усвідомлення, а далі використання спеціальних вправ і технік, що спрямовані на вдосконалення дикції та голосу. Це можуть бути дихальні вправи, адже правильне дихання – основа якісного мовлення, а діафрагмальне дихання знижує напруження, допомагає контролювати силу голосу, сприяє його витривалості. Також важлива артикуляційна гімнастика. Зробити дикцію чіткішою, а рухи артикуляційного апарату точнішими допоможуть спеціальні вправи для губ, язика, щелепи. Н. Грицан вважає, що особливу роль у чіткій дикції займає артикуляція кожного звука, яка відбувається через різне положення губів, язика, піднебіння, нижньої щелепи, рухи яких ми контролюємо [2, с. 9].

На думку І. Кравцової, саме завдяки правильності артикуляції голосних і приголосних звуків досягається виразність і чистота дикції, а звуки, що утворюються за допомогою мовленнєвого апарату, – це результат обумовленої артикуляції. «Артикуляція є результатом рухливості губ, нижньої щелепи, м'якого піднебіння, глотки, надгортанника, гортані й дихальної системи. Роботу над усуненням недоліків вимови варто розпочинати з перевірки й вироблення правильної артикуляції кожного звука» [5, с. 38].

Важливо для вдосконалення голосу й дикції читати тексти вголос, оскільки найефективнішими способами розвитку цих компонентів техніки мовлення є читання з акцентом на виразність, правильність вимови та інтонацію; запис на сучасні ґаджети з метою аналізу власного мовлення, що дозволить побачити недоліки й відстежити прогрес у їх подоланні. Можна, звичайно, займатися з фахівцями, пройти курси з техніки мовлення, отримати логопедичні консультації, що покращать голосові та мовленнєві навички. Виконання практичних вправ, постійна робота над дикцією та голосом, а також використання сучасних технік тренування допоможуть досягти професійного рівня володіння цими інструментами. Індивідуальний підхід до розвитку дикції та голосу сприятиме створенню унікального стилю майбутнього журналіста, що дозволить виділитися серед інших, а також підвищити ефективність роботи не тільки на телебаченні чи радіо, а й на новітніх платформах, наприклад, соціальних мережах, подкастах і відеоблогах.

Для покращення професійної підготовки майбутніх журналістів пропонуємо посібник «Дикція та емісія голосу. Виразність професійного мовлення журналіста», який допоможе здобувачам вищої освіти теоретично й практично оволодіти вміннями та навичками, що знадобляться в майбутній журналістській діяльності, зокрема освоїти практичні основи емісії голосу та дикції [1]. У посібнику подано плани практичних занять, низку завдань і тренувальних вправ, спрямованих на формування усного мовлення, зокрема дикційної та логіко-інтонаційної виразності; завдання для самостійної роботи, креативні вправи, під час виконання яких студенти аналізують ефірне мовлення, спостерігають за мовленням дикторів, телеі радіоведучих, тренуються у виразному читанні скоромовок, прислів'їв, декламують твори, імпровізують, моделюють професійні ситуації та ін. Також є запитання для самоконтролю, тестові завдання, що допоможуть покращити практичну підготовку майбутніх журналістів в умовах сучасного медіапростору. У процесі такої роботи на практичних заняттях майбутні журналісти слідкують за технікою мовлення, удосконалюють навички роботи над дикцією, голосом, диханням тощо.

Посібник відповідає навчальній програмі освітньої компоненти «Дикція й емісія голосу. Виразність професійного мовлення журналіста», метою якої є формування основ мовленнєвої культури, словесної майстерності, дикційної та орфоепічної вправності висококваліфікованих фахівців, а також використання певних знань, умінь і навичок у майбутній професії; ознайомлення з ключовими поняттями професійної культури мовлення працівників медіа, основами їхнього вербального іміджу, що поєднує чітку дикцію, розвиток гарного голосу, виразну інтонацію й удосконалення комунікативної культури як важливої умови діяльності сучасних медіапрацівників. Основними завданнями вивчення дисципліни є формування навичок культури усного мовлення, основ професійної компетентності, ораторських здібностей, зацікавлення вербальними засобами впливу на аудиторію; розкриття напрямків професійної постановки голосу теле- й радіожурналістів; оволодіння засобами техніки мовлення, артикуляційної, орфоепічної, логіко-інтонаційної виразності мовлення тощо.

Відтак удосконалення дикції та голосу є важливим фактором професійного мовлення журналіста й визначає якість та ефективність комунікації з аудиторією. Робота над чіткою дикцією забезпечить зрозумілість і точність передачі інформації, а поставлений голос налагодить емоційний зв'язок із слухачами. Тому в сучасному медіапросторі майбутнім журналістам важливо приділяти особливу увагу вдосконаленню своїх мовленнєвих умінь і навичок. Виконання практичних вправ, постійна робота над своєю дикцією та голосом, використання сучасних технік тренування сприятимуть досягненню професійного рівня володіння цими елементами техніки мовлення, розвиток яких має стати невід'ємним компонентом підготовки майбутніх фахівців у галузі журналістики.

Висновки. Отже, у сучасному медіапросторі, де конкуренція за увагу аудиторії надзвичайно висока, майбутнім працівникам медіа важливо приділяти увагу вдосконаленню своїх мовленнєвих навичок. Дикція та голос – ключові елементи їхнього професійного мовлення, що визначають ефективність та якість комунікації із слухачами й глядачами. Упевненість у своїй бездоганній

дикції та голосі – важливі компоненти успішної кар'єри журналіста, що допоможуть не лише досягнути професійних умінь і навичок, а й вплинути на формування суспільної думки. Як складові професійного мовлення майбутнього медійника, вони визначають його імідж, спроможність ефективно спілкуватися з аудиторією й вимагають постійного самовдосконалення. Тому розвиток цих компонентів техніки мовлення має стати необхідною складовою підготовки майбутніх фахівців у галузі журналістики, що вимагає часу, зусиль і систематичної роботи.

Щодо перспектив подальших досліджень, то цікавими будуть розробки новітніх методик навчання дикції та розвитку голосу із створенням інтерактивних платформ і мобільних застосунків, що допоможуть удосконалити ці компоненти техніки мовлення за допомогою голосових вправ. Цікавим було б дослідження з тренування голосу та дикції для роботи в екстремальних умовах, що передбачало б підготовку працівників медіа, які працюють у зоні конфліктів, готуючи репортажі з місця подій або на відкритому просторі, де якість звуку є критично важливою.

Список літератури:

1. Башманівська Л. А., Башманівський В. І. Дикція й емісія голосу. Виразність професійного мовлення журналіста: навч.-метод. посібн. для самостійної роботи студентів і дистанц. навч. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2022. 108 с.

2. Грицан Н. В. Техніка сценічного мовлення: навч.-метод. посібн. 2-ге вид., переробл. і доповн. Івано-Франківськ, 2020. 286 с.

3. Донченко Н. Постановка мовного голосу як основа опанування артистом майстерністю словесної дії. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2018. № 1. С. 164–168.

4. Єлісовенко Ю. П. Ораторське мистецтво: постановка голосу й мовлення: навч. посіб. / за ред. В. В. Різуна. Київ : Атіка, 2008. 204 с. URL: https://surl.li/zzibfa (дата звернення: 12.12.2024).

5. Кравцова І. А., Шпачук Л. Р. Основи культури і техніки мовлення: навч. посібн. Кривий Ріг : КПІ ДВНЗ «КНУ, 2013. 294 с.

6. Попович Н. Специфіка розвитку техніки мовлення майбутніх фахівців з інформаційної, бібліотечної та архівної справи. *Інноваційна педагогіка*. Випуск 21. Т. 3. 2020. С. 14–18.

7. Рускуліс Л., Друженеко Р. Формування культури усного мовлення студентів спеціальності «Ведучий телевізійних програм»: стан і перспективи. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Т. 3. Вип. 60. С. 275–281.

8. Тріфаніна Л. Техніка мовлення як основа формування риторичної особистості. *Вісник науки та освіти*. 2024. № 6 (24). С. 980–989.

Bashmanivska L. A. DICTION AND VOICE AS COMPONENTS OF THE PROFESSIONAL SPEECH OF A FUTURE JOURNALIST

The article explores diction and voice as essential components of professional speech for aspiring journalists. It outlines key requirements for these aspects of speech technique, the challenges faced by future media professionals, and practical advice for addressing shortcomings and enhancing diction and voice to improve communication and professional competence. Additionally, it emphasizes the importance of developing diction and voice during higher education and examines the specific features of these speech techniques. The study highlights that diction and voice serve as primary tools of verbal communication, ensuring expressiveness, clarity, and emotional persuasiveness in messages, while also contributing to the professional identity of a journalist. These elements shape the overall impression of speech and influence the professional image of future media professionals.

Furthermore, the research underscores that effective communication with listeners and viewers depends on clarity, intelligibility, expressiveness, correct and accurate pronunciation, control over voice pitch and volume, avoidance of excessive tension or overly quiet speech, as well as voice endurance and resilience. The article advocates the use of specialized exercises and techniques to improve diction and voice, enhancing communication efficiency and professional competence. Suggested methods include breathing exercises, articulation gymnastics, reading texts aloud, recording speech for self-analysis, identifying weaknesses, and tracking progress. It emphasizes that consistent work on diction and voice, combined with practical exercises and modern training techniques, can help aspiring journalists achieve professional proficiency.

The article concludes that diction and voice are fundamental to a journalist's professional speech, and determine the effectiveness and quality of communication with audiences. Confidence in one's diction and voice is highlighted as a vital factor in building a successful career and mastering essential professional skills.

Key words: *diction, voice, speech technique, oratory, verbal communication, professional competence.*

УДК 070(477.63)”18/19”:930.85
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/34

Бутиріна М. В.
Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

Обласова О. І.
Університет митної справи та фінансів

КРАЄЗНАВЧА КОНТЕКСТУАЛІЗАЦІЯ ІСТОРІЇ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ КАТЕРИНОСЛАВЩИНИ КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.

Розвідку присвячено аналізу специфіки розвитку масової комунікації регіону в контексті краєзнавчого підходу. Аргументовано необхідність краєзнавчої контекстуалізації історичних подій, що впливали на формування інформаційного простору Катеринославщини. Вивчення історії преси в регіональному аспекті дозволило не лише глибше осмислити її функціонування, а й сприяло розумінню загальних комунікаційних закономірностей цивілізаційного поступу. У статті обґрунтовано важливість краєзнавчої оптики у викладанні курсу «Історія масової комунікації», що дозволяє розширити бачення студентами-журналістами причинно-наслідкових зв’язків у розвитку тогочасної періодики та інших комунікаційних засобів. Використання експертних оцінок краєзнавців, таких як М. П. Чабан та М. Е. Кавун, сприяло більш глибокому розумінню контексту й функціональної значущості масовокомунікаційних інституцій та лідерів думок досліджуваного періоду. Окрему увагу приділено історії видання «Катеринославські губернські відомості», яке відіграло роль офіційного джерела інформації у катеринославському медіапросторі, та «Придніпровського краю» – газети, що стала провідною у формуванні суспільної думки. Проаналізовано їхні редакційні політики, змістове наповнення та механізми взаємодії з аудиторією. Зокрема, досліджено феномен «білого номера» «Придніпровського краю» 1902 року як приклад інформаційного спротиву цензурним обмеженням.

Розглянуто постать Д. Яворницького не лише як видатного історика та етнографа, але й ефективного комунікатора та медіатора, що сприяв українізації культурного простору Катеринослава. З’ясовано його вплив на інформаційне середовище міста через редагування друкованих видань, діяльність у товаристві «Просвіта» та участь у створенні архітектурних символів української ідентичності.

Доведено, що підхід «історія через експертне бачення» сприяє формуванню у студентів компетенцій, необхідних для аналізу соціокультурних трансформацій у регіональному контексті.

Ключові слова: *масовокомунікаційна діяльність, Катеринослав, преса, краєзнавство, простір, контекст.*

Постановка проблеми. Наш погляд на історію певного явища формується дослідницькими інтересами, пов’язаними з ареалом його функціонування. Вивчення історії масової комунікації конкретного регіону потребує розуміння локальних особливостей історичних подій, які обумовлювали її становлення й перебіг. Масовокомунікаційні процеси Катеринославщини в історичній ретроспективі безумовно мають свою специфіку, опанування якою передбачає краєзнавчу контекстуалізацію. Вивчаючи історію малих громад, ми краще осягаємо загальні закономірності цивілізаційного поступу. Означений підхід корелює із історико-цивілізаційним підходом Тойнбі, який вивчав вплив локальних спільнот на загальний хід історії і концептуалізував історичний процес співвідношенням «виклик – відповідь» [14]. Краєзнавча оптика історії кореспондується також із фукіанським «просторовим поворотом», яким було започатковано презентацію міста як простора, що акумулює пам’ять, образи, технології, владу [12]. Просторові дослідження в журналістикознавстві – це завжди вивчення історії того місця, в якому відбувалося становлення масовокомунікаційних інституцій.

У нашій розвідці ми презентуємо новий підхід до викладання дисципліни «Історія масової комунікації», який передбачає розгляд комунікаційних процесів Катеринославського краю другої половини XIX – початку XX століття через краєзнавчу оптику. Така контекстуалізація забезпечує увагу здобувачів освіти до широкого кола

взаємопов'язаних процесів, що стали підґрунтям розгортання тогочасних масовокомунікаційних практик.

У нашому дослідженні ми пропонуємо відійти від описово-хронологічного підходу, притаманного викладу історії масової комунікації, і застосувати оціночну парадигму, ґрунтовану на експертному баченні комунікаційних процесів, що розгорталися на певному історичному етапі. На нашу думку, для розуміння студентами логіки становлення масової комунікації важливими є реконструкція причинно-наслідкових зв'язків між подіями, оприявнення їх комунікаційного статусу, упрозорення впливів, що, на перший погляд, не видаються очевидними. Разом з тим, підхід «історія через експертне бачення» сприятиме опануванню студентами-журналістами компетенцій і програмних результатів навчання, визначених відповідним Стандартом вищої освіти для бакалаврського рівня [11]. Йдеться, перш за все, про ЗК10. «Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на ***основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області*** (курсив наш – М.Б, О.О.), її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя» та про ПРН 10 «Оцінювати діяльність колег з точки зору зберігання та примноження суспільних і культурних цінностей і досягнень». Стандартом передбачено опанування історичними прецедентами через призму професійного досвіду й широкого соціокультурного контексту, що, власне, і забезпечує пропонований нами дидактичний підхід. Взаємодію студентів-журналістів із експертами-краєзнавцями у формі зустрічей і тематичних інтерв'ю доповнюємо також реальними й віртуальними екскурсіями до музеїв Дніпра, відвідуванням архівів, пам'ятних місць, що поглиблює й унаочнює їх сприйняття історичного матеріалу.

Методи дослідження. У рамках дослідження ми застосували загальнонаукові методи аналізу і синтезу, узагальнення й систематизації, спираючись на історичний підхід.

Як спеціально-науковий інструмент у галузі історико-журналістських студій був застосований метод експертного інтерв'ю, що є евристично цінним для дослідження історії масової комунікації. Емпіричні дані, експертні оцінки й коментарі, отримані в ході спілкування від фахових краєзнавців дозволили глибше контекстуалізувати процес становлення інформаційно-комунікаційного простору Катеринославщини, а також розкрити причинно-наслідкові зв'язки в розвитку місцевих видань.

Зазначимо, що краєзнавча контекстуалізація курсу історії масової комунікації відповідає вимогам міждисциплінарності, інтегруючи найвагоміші аспекти географії, політичної історії, біографічного методу тощо. Такий підхід сприяє комплексному осмисленню взаємодії соціокультурних, політичних, економічних і медійних процесів у регіональному контексті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про застосування контекстуалізації та міждисциплінарного підходу при викладанні історії пише дослідник І.Я.Кінаш [7]. З позиції інформативності катеринославської преси як джерела історії південноукраїнського регіону розглядає видання «Катеринославські губернські відомості» Д.Аванесян. Дослідниця наголошує на комплексному вивченні тогочасної історичної кон'юнктури, типологічних особливостей видання і його ролі у суспільно-політичному і соціокультурному житті Катеринославщини [1].

Масовокомунікаційні процеси історично пов'язані з урбанізацією та громадською активністю містян як представників нового типу спільності. Таку закономірність ми простежуємо, починаючи з часів античності, де саме міський тип культури спричинив потребу у масовому інформуванні громадян ранніх міст-полісів і викликав появу перших форм медіа. Не є винятком і ареал Катеринославщини. Про його урбанізацію у XIX – початку XX ст. як про «певну реакцію на глобальні соціально-демографічні зміни» писав історик О.Журба [3]. На ментальну еволюцію з переходом на міську екзистенцію у Катеринославі другої половини XIX – початку XX ст. вказував дослідник В.В.Романченко. На його думку, цей процес поступово акумулював громадянську активність [9].

Постановка завдання. Мета статті – дослідити процеси формування та розвитку каналів, інструментів, засобів масової комунікації Катеринославщини кінця XIX – початку XX століття, застосувавши краєзнавчий підхід.

Виклад основного матеріалу. Краєзнавча контекстуалізація історії масової комунікації Катеринослава дозволила міждисциплінарно висвітлити тогочасний перебіг подій і процесів, які можуть бути потрактовані як комунікаційні практики. Завдяки оцінкам, наданим в експертних інтерв'ю

краєзнавцем Миколою Петровичем Чабаном й істориком Максимом Едуардовичем Кавуном вдалося переосмислити україноцентричні здобутки Дмитра Івановича Яворницького як видатного комунікатора й медіатора початку XX ст., надати їм більшої вимірності й значущості у започаткуванні питомо українських дискурсів на теренах Катеринослава. Функціонування провідних видань Катеринославщини було репрезентовано нами через оптику впливових комунікаційних чинників, технологічних інновацій, суспільних зрушень. У даній розвідці, через обмеження обсягу, ми зосередили увагу на окремих аспектах історії масових комунікацій.

Перше видання Катеринослава

Вихід першого на Катеринославщині видання на початку XIX ст. відповідав загальному тренду тих часів – на вимогу імператорського наказу в кожному губернському центрі мали виходити свої «Губернські відомості». Тож 7 січня 1838 року у Катеринославі з'явилися «Катеринославські губернські відомості» (КГВ), які видавалися Катеринославським губернським правлінням. Видання було жорстко цензурованим і спочатку публікувало суто офіційну інформацію й обмежувалося вузьким колом читачів. За оцінкою історика М. Е. Кавуна, це було типове видання миколаївської доби, яке не відступало від канону.

У середині XIX ст. діапазон тем і проблем на шпальтах видання розширився, що спричинило й збільшення кількості реципієнтів. Номери «Катеринославських губернських відомостей» збереглися в обмеженій кількості. З першим номером газети, зокрема, студенти можуть ознайомитися в музеї Д. Яворницького, з підшивкою номерів за 1858 рік – у краєзнавчому відділі обласної наукової бібліотеки. З них вони можуть дізнатися, що структура видання складалася з двох розділів – «офіційний загальний відділ» та «місцевий відділ», який своєю чергою поділявся на офіційну й неофіційну частини. Саме у неофіційному розділі міститься цінний краєзнавчий матеріал, що дає уявлення про тогочасне життя міста – функціонування промислових підприємств, закладів, пароплавство, відкриття книжкових крамниць. Тут друкувалися також літературні твори, рецензії на книги і театральні вистави.

Варто зазначити, що решта номерів КГВ є недоступною для українських дослідників і це змушує їх вивчати видання за вторинними джерелами, зокрема за працями Д. Аванесян. Це прояв комплексної проблеми вивезення української культурної спадщини до архівів країни-агресорки, що унеможливлює роботу з автентичними джерелами.

На жаль, в архівних сховищах нашого міста також збереглося дуже мало матеріалів про редакторів, які видавали «Катеринославські губернські відомості», тим більше, що тривалий час ім'я редактора не вказувалося у газеті. Водночас відомо і про структурний та змістотвірний вплив редактора М. Д. Мизка, який протягом 1845–1847 років докорінно змінив газету, запровадивши унікальні на той час практики діалогу з читачами. Номер 36 за 1806 рік, зокрема, містить «Статтю від редакції», де М. Д. Мизко звітує про діяльність редакції за минулий рік і пише про перетворення газети на «дзеркало сучасності та архів історичної місцевості» (цитую за Д. Аванесян[1]). Показово, що для реалізації цього завдання редактор звертається до можновладців, поміщиків, фабрикантів, заводчиків, торговців із проханням надсилати свої статті до редакції. Фактично ця медіапрактика є прикладом того, що ми зараз називаємо журналістикою співучасті. М. Д. Мизко започаткував новий формат роботи КГВ, що передбачав партисипацію у створенні контенту.

Період КГВ за редакторства Ігнатія Барановського щільно пов'язаний із функціонуванням «Піквікського клубу» – літературно-громадського товариства, яке протягом 1858–1860 років опікувалося питанням моральної революції і вірило у те, що за допомогою літературної діяльності можна вдосконалити суспільство. І назва, і спрямованість спільноти перегукувалася з романом Ч. Діккенса «Посмертні записки Піквікського клубу», герої якого мандрували Великою Британією і фіксували подорожні враження у колоритних, дещо гротескних, але цілком впізнаваних образах. Подібно до дікенсівських персонажів катеринославські «піквіки» писали сатиричні твори, які викривали вади тогочасного суспільства. Вони мали зобов'язання, які передбачали щорічну публікацію і тому залишили по собі велику кількість нотаток, розлогих статей і літературних творів. Редактор КГВ І. Барановський публікував у своїй газеті членів клубу, зокрема його засновника М. Балліна та перекладача губернського правління М. Стопановського. Зокрема, за участю «піквіків» видання виразно артикулювало селянську тему, пов'язану із підготовкою реформи 1861 року [10]. У середині XIX ст. в світовій пресі почали застосовувати технологічні можливості телеграфу як засобу швидкої доставки новин. Особливої значущості технологія набула для передачі повідомлень про важливі події: війни, політичні кризи та природні

катастрофи. Відгукнувшись на технологічні зрушення у царині масової комунікації, редакція КГВ у 1865 році започаткувала публікації під заголовком «телеграми», які у 1870-х роках утворили окрему рубрику «Телеграми». Тут публікувалися повідомлення Російської, Міжнародної та Північної телеграфних агенцій.

У 1866 році за розпорядженням МВС в неофіційній частині КГВ з'являється юридичний відділ, де публікуються новини, що стосуються різних питань судочинства. В цей час видання потерпає від нестачі приватних передплатників, адже його контент не викликає інтересу у масового читача. КГВ бракує інформації місцевого характеру, політичних новин, цікавих статей від місцевих авторів. У 1870 році Головне управління у справах друку дозволяє КГВ відкрити політичний відділ, у виданні з'являються нові рубрики, з-поміж яких важливо вказати на «Міський щоденник», за яким, щоправда, встановлюється пильний нагляд.

Важливим чинником покращення контентної політики видання стала кадрова зміна: у 1872 році неофіційну частину видання очолив відомий краєзнавець К. В. Ханацький [2]. Він мав досвід редагування «Бессарабских областных ведомостей», тож до роботи у КГВ поставився з ентузіазмом, намагаючись наситити видання цікавими історико-краєзнавчими матеріалами. Редактор був переконаний, що навіть слідуючи урядовим обмеженням можна урізноманітнити контент тематично, розкриваючи у статтях питання історії, етнографії, статистики, торгівлі тощо. В такий спосіб К. В. Ханацький досяг підвищення оригінальності змісту КГВ і з одночасним зменшенням кількості передруків.

Підсумовуючи можемо зазначити, що видання «Катеринославські губернські відомості» виконували покладене на них завдання сприяти постійному і безперервному інформаційному зв'язку між державними інституціями вищого рівня та губернськими і повітовими установами, а також між інституціями одного рівня. До 1872 року це видання лишалося єдиним на Катеринославщині, чим і обумовлювався суспільний інтерес до нього. Разом з тим, програма видання виходила далеко за межі функцій, покладених на нього державою. Редактори тримали руку на пульсі усіх суспільних змін та комунікаційно-технологічних інновацій.

Масова комунікація другої половини XIX – початку XX ст.

За оцінкою історика М. Е. Кавуна, масовокомунікаційні процеси в Катеринославі відносно інших великих міст почалися із певним запізненням. Типографська справа була розпочата у зв'язку із відкриттям типографії губернського правління у 1798 році, вона походила з Потьомкінської похідної типографії. Це була одна з перших друкарень у регіоні, обладнана декількома сучасними на той час верстатами. Типографія проіснувала до 1917 року, видавала перші книжки, після чого занепала. У 1844 році відкрилося приватне видавництво Чауського, ще пізніше почала роботу друкарня Яковлєва.

Загалом видавнича діяльність у Катеринославі залишалася обмеженою. На відміну від Одеси та Харкова, де видавництво активно розвивалося, у Катеринославі книжкова культура та масова комунікація торували собі дорогу значно пізніше – у 80–90-х роках XIX століття. Через це видавнича продукція мала обмежений вплив, адресувалася переважно освіченим верствам населення, таким як чиновництво, інтелігенція та дворянство. Видавнича продукція не мала масового характеру. Єдиним проривом у царині масових комунікацій можна вважати газети, які поступово набули популярності й сприяли поширенню інформації серед широкого загалу.

За словами краєзнавця М. П. Чабана, каталізатором виникнення преси та налагодження комунікаційних зв'язків між інституціями та їхніми аудиторіями став період великого економічного піднесення, що охопив Катеринославщину. У той час Олександр Поль започаткував промисловий видобуток залізної руди, що стало ключовою віхою для розвитку регіону. Саме тут, на берегах Дніпра, зароджувалося металургійне виробництво, яке згодом стало визначальною галуззю регіональної економіки.

У 1864 році розпочалося будівництво Катеринінської залізниці, що значно посилило транспортну інфраструктуру. Зведення потужного залізничного мосту через Дніпро стало символом економічного та соціального об'єднання різних частин великої Катеринославської губернії [13].

Відомий письменник і журналіст Володимир Гіляровський, який у своїх порожній нарисах описував традиції і культурне життя України й товаришував з багатьма українськими митцями, писав, що економічні умови тодішньої Катеринославщини нагадували йому «золоту лихоманку» так званого «американського типу». Це був час, коли протягом дня можна було як збагатіти, так і збанкрутіти. Для ініціативних підприємців, готових ризикувати, він відкривав великі можливості.

Стрімкий розвиток Катеринославщини в цей період став основою для формування не лише економічного, а й культурного середовища, в якому

зароджувалися нові ідеї, зокрема й у сфері масової комунікації.

У 1898 році з'являється потужна газета «Придніпровський край», яка стала органом промисловців і цілком відповідала очікуванням і потребам регіону. Її видавцем був Мина Копилов, успішний підприємець і благодійник, який відзначився багатогранною діяльністю: від управління шахтами й заводами до книговидавництва. Краєзнавець М. П. Чабан зазначає, що точні роки життя Мини Копилова і досі залишаються невідомими. Проте саме він не лише фінансував газету, а й активно впливав на її редакційну політику. Історик М. Е. Кавун уважає, що успіх газети «Придніпровський край» безпосередньо пов'язаний із постаттю її засновника – впливового катеринославського підприємця Міни Копилова, який належав до трійки найбагатших людей міста та відігравав важливу роль у місцевому економічному житті [5]. Газету М. Копилов створив радше як забаганку, ніж як бізнес-проєкт.

Завдяки його ініціативі до «Придніпровського краю» долучалися видатні редактори, такі як В. Святловський, М. Лемке та П. Биков, які формували літературний і суспільний профіль видання. Відомо, що перший редактор газети, Володимир Святловський, розпочав свою редакційну діяльність у 1870-х роках, завдяки чому ще до приходу у катеринославське видання накопичив багатий досвід у цій сфері. Він редагував статті в журналі «Військово-санітарна справа», а згодом займався видавництвом і редагуванням журналу «Медичний вісник» у Петербурзі. Ця робота заклала підвалини його професійної репутації й підготувала ґрунт для подальшої діяльності у сфері журналістики. Завдяки професіоналізму В. Святловського газета «Придніпровський край» швидко здобула авторитет і стала важливим медіаресурсом регіону.

Показовим антицензурним прецедентом став «білий номер» газети, виданий у 1902 році. Він викликав резонанс, описаний навіть у французькій пресі. Що означали білі шпальти газети? Цензурою були заборонені до публікації всі статті, підготовлені до друку журналістами. Редактор прийняв рішення-маніфест про випуск номеру лише із заголовками та пропусками замість заборонених статей. «Білий номер» «Придніпровського краю» зчинив сенсацію і одразу став бібліографічним раритетом. Газету оштрафували та закрили на півроку. Попри цензуру, вона залишалася впливовим виданням до революції.

«Придніпровський край» вирізнявся літературними амбіціями та широким охопленням тем, населених пунктів, звідки йшла інформація, та дописувачів. Газета розповсюджувалися і в роздріб, і шляхом передплати. Зокрема, «Придніпровський край» передплачували редакції інших видань з метою передруку найцікавіших публікацій. Важливо, що такий передрук супроводжувався обов'язковою зазначенням джерела оригінальної публікації: «Як пише «Придніпровський край».

«Придніпровський край» вважається найбільш врівноваженою газетою Катеринослава. Вона цінна для істориків і краєзнавців, адже надає всебічний погляд на життя міста. Це одне з найповніших джерел для вивчення місцевої історії. Особливу цінність, на думку історика М. Е. Кавуна, становить підшивка газети за 1917 рік, яка збереглася в музеї. Саме завдяки їй дослідники отримують комплексне уявлення про події революційного року. Видання ретельно фіксувало щоденні події: зібрання, мітинги, демонстрації та заклики. Показово, що навіть у буремному 1917 році редакція намагалася зберігати нейтральну позицію, не підтримуючи жодну зі сторін, а лише об'єктивно висвітлюючи події. Це зробило «Придніпровський край» цінним документом епохи.

Часопис «Дніпрові хвилі» проіснував упродовж трьох років – з 1910 до 1913 року. Це було суто українське видання, яке публікувало оголошення про україноцентричні заходи й активно підтримувало ідею розвитку української культури.

Цікаво, що закриття часопису не було спричинене втручанням, наприклад, губернатора чи інших владних структур. В останньому номері редакція опублікувала сумну статтю, в якій пояснила, що проєкт зупинився через відсутність фінансування. Було зазначено, що товариство в Катеринославі виявилося неспроможним забезпечити видання фінансовою підтримкою. Водночас автори зауважили, що гуманітарне середовище міста ще не дозріло до такого рівня, щоб утримувати подібний журнал.

Закриття «Дніпрових хвиль» стало наслідком браку спонсорської підтримки та недостатньої кількості передплатників, адже саме передплата була основним джерелом доходів для такого типу видань. Реклама, яка могла б забезпечити додаткові кошти, практично не використовувалася. Це був проєкт із великим культурним потенціалом, однак через недостатню фінансову підтримку він зазнав невдачі.

Роль Дмитра Яворницького у становленні масової комунікації регіону

Зважаючи на те, що комунікаційний простір міста може бути організований за допомогою різних семіотичних засобів, можемо говорити,

зокрема, і про архітектурну маніфестацію суспільних цінностей та ідей. Вагомим тут є також ПР-супровід проєктів, орієнтованих на україноцентричні дискурси. І в цьому аспекті як знакові постає фігура Дмитра Яворницького.

За оцінками експертів М. П. Чабана та М. Е. Кавуна, Дмитро Іванович Яворницький, відомий як історик, археолог, етнограф і письменник, за роки своєї діяльності у Катеринославі проявив себе також як активний комунікатор, редактор катеринославських видань і учасник формування міського простору. Його дії як медіатора між українською громадою і земською владою, а також автора культурних проєктів варто трактувати як перші кроки до українізації на Катеринославщині. На думку історика М. Е. Кавуна, усі проєкти й ініціативи Дмитра Яворницького варто розглядати з огляду на тогочасний контекст імперського Катеринослава, що дасть можливість відчути їх революційний характер. Навіть україноцентричне маркування міського простору було на той час помітним результатом, який можна розцінити як комунікаційний успіх.

Одним із найбільших досягнень Яворницького стала реалізація амбітного плану щодо створення українського будинку Хрінникова – архітектурної та політичної маніфестації, присвяченої пам'яті запорізького козацтва. Ця споруда була не лише прибутковим будинком у стилі українського модерну, але й своєрідним культурним центром. Яворницький виступив при цьому не тільки консультантом, як прийнято вважати, а й справжнім ідеологом цього архітектурного ПР-проєкту. Завдяки зусиллям Д. Яворницького та його співпраці з мільйонером-інженером і україномілом Володимиром Хрінниковим вдалося реалізувати концепцію, яка у той час виглядала революційно. Ідея будівництва в українському стилі була абсолютно новаторською, оскільки поняття «український модерн» лише починало формуватися.

Архітектором проєкту став Петро Фетисов, талант якого Д. Яворницький та В. Хрінников скерували в русло української тематики. В концепції будівлі були використані образи дерев'яної народної архітектури, що надавало їй унікального вигляду. Декор включав символічні зображення – козак із мушкетом, сцени двобою козака і турка, майоліка у вигляді рідкісних птахів і квітів. Будівля стала архітектурною домінантою Катеринослава, хоча її сприйняття було неоднозначним. Цікаво простежити, як на появу незвичного будинку відреагувала катеринославська преса, адже його відкриття стало потужним інформаційним приводом для медіа. Газета «Южная Зоря», наприклад, сприйняла споруду критично, називаючи її «середньовічною хатою», або «церквою посеред міста».

Однак для української громади це був значний успіх. Цей будинок уважають другою пам'яткою українського модерну після будівлі Полтавського земства Василя Кричевського. У будинку Хрінникова знайшли притулок театр «Палас», товариство «Просвіта». Він став осередком для українських сил. Тут проходили культурні заходи, які мали виразну україноцентричну спрямованість. Крім того, Яворницький залучив Хрінникова до фінансування видання книжки матеріалів для біографії Тараса Шевченка, що побачила світ у 1909 році. Цей видавничий проєкт також можна оцінити як прояв україноцентричної комунікації в Катеринославі. Ідея створення часопису «Запорожжє», хоча й обмежилася лише одним номером через цензуру, також свідчить про прагнення Яворницького поширювати українську культуру через пресу.

Дмитро Яворницький виступив не лише ідеологом, але й ефективним комунікатором, який розумів важливість налагодження стосунків із владою. В умовах імперського Катеринослава, де цензура швидко закривала українські видання, його стратегія дозволила реалізувати значну частину задумів. Він був знайомий із сумним досвідом попередників, таких як Єгоров із газетою «Степ» та Биков із газетою «Дніпровська молва», і це змушувало Дмитра Івановича бути обережним.

Заслуговує на вивчення і досвід Дмитра Івановича у редагуванні газети «Руська правда». Хоча цей часопис, початково поміркований, пізніше став відомий своїми чорносотенними поглядами, Яворницький, бачив у ньому спосіб напрацювати інформаційний капітал. Це був початковий етап його перебування у місті Катеринославі, період укорінення у місцевий культурний простір, тому Д. Яворницькому було дуже важливо себе проявити.

Які стосунки у Д. Яворницького були із інститутом цензури? Він розумів, що не налагодивши товариських зв'язків з місцевими можновладцями, важко буде зреалізувати свої ідеї. Тому Дмитро Іванович встановлює дружні відносини з Михайлом Родзянком, головою губернської земської управи, Сергієм Бродницьким, головою повітової катеринославської земської управи, та Яковом Гололобом, головою губернського статистичного комітету, редактором «Катеринославських губернських відомостей». Актуальною мовою це був радник губернатора з культурно-іде-

ологічних питань. В радянській історіографії він розцінюється як реакційний чорносотенний діяч. Відомо, що Я. Гололобов був одним із засновників музею О. Поля, багато зусиль доклав до створення архівної комісії. Тому у нинішньому контексті він постає культурним деміургом, який в ідеологічному плані належав до правих монархістів. За словами історика М. Е. Кавуна, Д. Яворницький у перший період перебування в Катеринославі жив у нього на квартирі, мав підтримку з усіх питань, тому його ініціативи реалізувалися без заперечень.

Фігурою Гололобова освячувалися ризиковані події, зокрема, святкування шевченківського ювілею 1914 року в Англійському клубі. Щороку орендувалися різні приміщення для організації українських свят, що на той час не відповідало традиціям Катеринослава. Під час заходів співали «Ще не вмерла Україна», «Заповіт» Шевченка. Перебіг україноцентричних свят і подій детально описаний в хрестоматії М. П. Чабана «У старому Катеринославі». Фактично всі ці ініціативи були спрямовані на просування українського проєкту у простір міста, що розгорталося в різних комунікаційних вимірах і площинах. Для промоції як комунікативна мережа в тогочасному Катеринославі використовувалися організації інтелігенції (Катеринославське наукове товариство, створене у 1901 році; Архівна вчена комісія, створена у 1904 році; музей О. Поля; Англійський клуб; театр Англійського клубу; Комерційний клуб; комерційне училище Синявського). Для привернення уваги до подій видавалися афіші. В окремих виданнях (Придніпровський край», «Южная зоря») оприлюднювалися анонси заходів.

Висновки. Краєзнавча контекстуалізація історії масової комунікації є евристично цінною для розуміння логіки становлення комунікаційного простору певного регіону. Звернення до методу експертного інтерв'ю виявило продуктивність як для здобуття цінних матеріалів для емпіричного забезпечення історико-журналістського дослідження, так і для організації навчального процесу. Діалоги студентів-журналістів з істориками, краєзнавцями рідного регіону, екскурсії до краєзнавчих музеїв, робота в архівах міста поглибили розуміння соціокультурних, економічних, політичних умов розвитку преси та інших масовокомунікаційних засобів і каналів другої половини XIX – початку XX ст. Краєзнавчу оцінку отримали перші видання Катеринославщини – «Катеринославські губернські відомості», «Придніпровський край», «Дніпрові хвилі». Була актуалізована роль Дмитра Яворницького як не лише визначного дослідника історії Катеринославщини, а й архітектора культурних трансформацій, комунікатора, медіатора, який гуртував довкола себе активних містян, створюючи україноцентричні ком'юніті. Його лекційна діяльність, активність у «Просвіті», зусилля зі створення українського міського простору у Катеринославі були надзвичайно важливими в умовах імперської доби, де кожен прояв української ідентичності ставав актом спротиву імперській політиці та водночас свідченням комунікаційного успіху.

Вважаємо, що просторовий підхід до історії масової комунікації краю, що передбачає краєзнавчі рецепції, є перспективним для впровадження в навчальний процес і здійснення подальших студій в історико-журналістській царині.

Список літератури:

1. Аванесян Д. «Екатеринославские губернские ведомости» (1838–1918): становлення та розвиток видання. *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів*. Т. 23. К., 2011. С. 196–220.

2. Бобков В. В. До біографії К. В. Ханацького: за матеріалами архівів Санкт-Петербурга та Сімферополя. *Історія і культура Придніпров'я: Невідомі та маловідомі сторінки*. Дніпропетровськ, 2001. Вип. 1. С. 44–48.

3. Журба О. І. Історія Катеринослава в історіографії XIX – початку XX століття. *Universum Historiae et Archeologie*. 2019. Vol. 2(27). Issue 2, pp. 214–222. URL: https://www.dnu.dp.ua/docs/visnik/fistor/program_5f7193d1e8689.pdf

4. Іваненко В. В., Кавун М. Е. Катеринослав-Дніпропетровськ: віхи історичного поступу. *Грані*. 2001. № 1 (15). С. 4–10.

5. Кавун М. Е. Губернське місто (1776–1880). *Дніпропетровськ: віхи історії*. Дніпропетровськ: Грані, 2001. С. 49–83.

6. Кавун М. Е. Два Катеринослава: До проблеми історичного континуїтету в розвитку міських поселень Півдня України XVIII – першої половини XIX ст. *Вісник Дніпропетровського Національного університету: Історія та археологія*. Дніпропетровськ: ДНУ, 2001. Вип. 6. С. 147–153.

7. Кінаш І. Я. Концептуальний підхід НУШ при вивченні постаті Д. Вітовського на уроках історії. *Історико-краєзнавча діяльність у закладах освіти в умовах нової української школи*. Збірник тез доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Івано-Франківськ, 18 травня 2023 р. / За наук. ред. М. Ю. Косила і А. З. Королька. Івано-Франківськ : Симфонія Форте, 2023. С. 64–67.

8. Мина Семенович Копилов // Портал «ДніпроКультура». URL: https://www.dnipro.libr.dp.ua/Myna_Semenovych_Kopylov (дата звернення : 9.01.2025).

9. Романченко В. В. Зародження громадянського суспільства у середовищі міського соціуму Катеринослава другої половини XIX – початку XX ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету.* Запоріжжя : ЗНУ, 2017. Вип. 47. С. 52–58.

10. Світленко С. І. Суспільний рух на Катеринославщині у 50–80-х роках XIX століття: Монографія. Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетровського національного університету, 2006. 268 с.

11. Стандарт вищої освіти України із галузі знань 06 ««Журналістика», спеціальності 061 «Журналістика», спеціалізація «Реклама та зв'язки з громадськістю» першого (бакалаврського) рівня. Затверджено та введено в дію наказом МОН України від 26.06.2019 № 864 «Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 061 «Журналістика» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти». URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/07/28/061-Zhurnalistyka-bakalavr.28.07-1.pdf

12. Фуко М. Археологія знання / пер. з фр. В. Шовкун. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2003. 326 с.

13. Чабан М. П. У старому Катеринославі (1905–1920 рр.). Хрестоматія. *Місто на Дніпрі очима українських письменників, публіцистів і громадських діячів* / М. П. Чабан. Дніпропетровськ: ІМА-прес, 2001. 359 с.

14. Toynbee A. J. A study of history. London : Oxford University Press, 1961. Vol. XII. (Reconsiderations). 740 p.

Butyrina M. V., Oblasova O. I. REGIONAL CONTEXTUALIZATION OF THE HISTORY OF MASS COMMUNICATION IN THE KATERYNOSLAV REGION (LATE 19TH – EARLY 20TH CENTURY)

The study is devoted to the analysis of the specifics of the development of mass communication in the region in the context of the local history approach. The necessity of local history contextualisation of historical events that influenced the formation of the information space of Katerynoslav region is argued. The study of the history of the press in the regional aspect allowed not only a deeper understanding of its functioning, but also contributed to the understanding of the general communication patterns of civilisational progress. The article substantiates the importance of local history optics in teaching the course "History of Mass Communication", which allows journalism students to expand their vision of cause and effect relationships in the development of periodicals and other communication media of the time. The use of expert opinions of local historians, such as M. P. Chaban and M. E. Kavun, contributed to a deeper understanding of the context and functional significance of mass communication institutions and opinion leaders of the period under study. Particular attention is paid to the history of the "Katerynoslav Gubernski Vedomosti", which played the role of an official source of information in the Katerynoslav media space, and "Prydniprovskyi Krai", a newspaper that became a leading public opinion maker. Their editorial policies, content and mechanisms of interaction with the audience are analysed. In particular, the phenomenon of the "white issue" of "Prydniprovskyi Krai" in 1902 is studied as an example of information resistance to censorship restrictions.

The article examines the figure of D. Yavornytskyi not only as an outstanding historian and ethnographer, but also as an effective communicator and mediator who contributed to the Ukrainisation of the cultural space of Katerynoslav. His influence on the information environment of the city through editing printed publications, activities in the "Prosvita" society, and participation in the creation of architectural symbols of Ukrainian identity is revealed.

It is proved that the approach "history through expert vision" contributes to the formation of students' competencies necessary for the analysis of socio-cultural transformations in the regional context.

Key words: *mass communication activities, Katerynoslav, press, local history, space, context.*

УДК 811.161.2’221:[070:654.19
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/35

Волковинський О. С.
Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ОБРАЗ ФАКТУ І ЙОГО СТРУКТУРОТВОРЧА РОЛЬ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ РАДІОРЕПОРТАЖІ

Стаття присвячена дослідженню еволюційних змін у сучасному українському радіорепортажі в аспекті образу факту і його структуротворчої ролі. Визначено, що радіожурналісти залучають різноманітні звукові ефекти заради вирішення головного завдання – передачі достовірних відомостей із місць подій. З’ясовано, що експресивність матеріалу значно посилюється завдяки фонічній складовій. Встановлено, що в сучасному українському радіорепортажі важливим є не лише наведення фактів, але й створення на їх основі акустичних образів. Саме вони посилюють експресивну, емфатичну і мнемонічну функції журналістських радіоматеріалів. Доведено, що у радіорепортажі факт перетворюється на образ завдяки акустичним прийомам, асоціаціям і продуктивній уяві автора та реципієнта.

У статті розкрито закономірну обумовленість звукового образу його реалістичною основою як гарантом «відкладеної актуальності». Сумлінне фіксування радіожурналістом звукових свідчень в органічній єдності з текстом забезпечує те, що радіорепортаж стає історичним документом, до якого з плином часу інтерес не тільки не втрачається, а й, навпаки, посилюється. Також досліджено засоби урізноманітнення тексту сучасного українського радіорепортажу: динаміка звучання за рахунок чергування коротких і довгих речень; структура фрази за законами евфонії.

У статті розкрито процес трансформації сучасного українського радіорепортажу в провідний жанр з точки зору рецепції гонзо-журналістики та її стильових елементів. Досліджено особливості включення ненормативної лексики в радіорепортаж, посилення сарказму і суб’єктивності оповіді. Визначено, що такі стильові ознаки гонзо-журналістики засвідчують жорстоку і неприкрашену реальність, яка стає фактологічним підґрунтям для створення сучасних українських радіорепортажів.

У статті розглянуто принципову поліфонічність сучасного українського радіорепортажу. З’ясовано, що кожен голосовий прояв презентує різноманітні ідеї, думки, емоції. Радіорепортер перетворюється на кшталт диригента, який організовує загальне складне звучання матеріалу за принципом контрапункту.

Ключові слова: *автор, відкладена актуальність, гонзо-журналістика, ефект присутності, контрапункт, образ, поліфонія, радіорепортаж, текст, факт.*

Постановка проблеми. Бурхливий розвиток сучасної української журналістики вимагає досконалого і оперативного вивчення. На вістрі відчутних змін знаходиться такий провідний жанр як радіорепортаж. Журналістикознавство намагається пояснити сутність, загальний стан і особливості змін у вітчизняному інформаційному просторі. Найчастіше науковці звертають увагу на новітні медіа та їхню соціокомунікативну роль у нинішньому суспільстві. Однак не варто нехтувати вивченням традиційних жанрів, які також пристосовуються до соціально-інформаційних змін. Ця теза стосується важливості вивчення сучасного українського радіорепортажу, жанрова трансформація якого зумовлюється каузальними та іманентними чинниками. На практиці результати цього дослідження сприятимуть підвищенню дієвості та ефективності радіорепортажу як майстерному журналістському витвору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні вчені переважно вивчають пресовий репортаж. До прикладу, М. Василенко підіймає питання щодо перспектив подолання жанрової кризи у репортажі [1]. Особливості і функціонування образних мікросистем у структурі репортажу розглядаються в дисертації І. Гаврилюк [2]. Різноманітним виражальним засобам у радіожанрах присвячені праці І. Головенко [3], О. Семенової [9], О. Сербенської [10]. Безпосередньому вивченню прагматичного і когнітивного потенціалу виражальних засобів радіожурналістики присвячена монографія Ю. Любченко «Виражальна система радіожурналістики» [5]. Проблеми звукового образу детально розглядаються в моно-

графії П. Мірошніченко «Звуковий образ українського радіомовлення як національно-культурний феномен». Дослідник пропонує «нове тлумачення поняття»: звуковий образ слід розуміти як «синтезований комплекс виражальних засобів (мова, музика та шуми) зі стабільно високим потенціалом суґестивно-інтенціонального впливу на масову авдиторію, який безпосередньо залежить від мети комунікатора та мотивів, потреб і інтересів слухачів» [6, с. 49]. Це визначення потребує певних доповнень і коригувань. Необхідно підкреслити, що звуковий образ – це конкретно-об'єктивна і водночас умовно-асоціативна картина, створена семантично наповненим фонічним рядом, з метою візуалізації уявлень у свідомості реципієнта. Тому всі складові звукового образу (мова, шуми, музика) мають перебувати в гармонії, утворювати системну єдність. Між цими елементами не допускаються випадкові або невмотивовані зв'язки. Механічність з'єднання різних звукових засобів призводить до ходульності та неприродності звукового образу, до його трафаретності та буденності. Саме таким не до кінця вирішеним частинам загальної проблематики, пов'язаної з дослідженням образу факту в сучасному українському радіорепортажі, варто приділити більш ретельну увагу.

Постановка завдання. Попри наявну наукову літературу, у якій репортаж і радіожанри ставали об'єктами досліджень, до цього часу відсутні роботи щодо структуротворчої ролі образу факту в сучасному українському радіорепортажі. Головна мета цього дослідження – визначення еволюційних змін, що характеризують жанрові особливості сучасного українського радіорепортажу. Задля цього проводиться ретельне вивчення творів означеного жанру, що спроможне встановити важливі закономірності у розвитку вітчизняної журналістики на досить складному етапі. Фіксація і визначення суті головних тенденцій у модифікації жанрового змісту і жанрової форми в радіорепортажі здатні пояснити зміни, що відбуваються в українському інформаційному просторі за принципом детермінізму.

Виклад основного матеріалу. Радіорепортаж традиційно розглядають як провідний інформаційний жанр. Його головне завдання зводиться до передачі достовірних відомостей з місця події. Заради цього журналісти досить охоче залучають різні звукові ефекти. За рахунок посилення фонічної складової підвищується експресивність матеріалу.

Звернімося до матеріалів івано-франківської медіаплатформи «Urban Space Radio». Так, в анонсі одного з радіорепортажів Наталки Патрікєєвої «Море. Завод. Людина» зазначається, що «це можливість почути часом дивне поєднання звуків металургійного комбінату Азовсталь, міста Маріуполь, та Азовського моря. А також почути про те, як доменна піч поєднується з мистецтвом» [7]. Радіорепортаж розпочинається з імітаційного шуму морських хвиль, що б'ються об берег. Згодом «звучать» доменні печі Азовсталі. Журналістка включає навіть епізод із чаюванням. У ньому герой радіорепортажу вимовляє фразу: « – Чорний чи зелений?» [7]. За наявним контекстом навіть складно здогадатися, про що йдеться. І тільки тоді, коли стають чутними звуки води, що ллється, слухач може зрозуміти, що мова велася про вибір чорного або зеленого чаю. У цьому радіорепортажі відсутня «пряма візуалізація». Тому слухач повинен актуалізувати уяву і відтворити візуальну картину силою власної фантазії. Успішно досягнуто ефекту присутності. Завдяки звуковому образу слухач максимально наближається до ситуації, що відтворюється в радіорепортажі.

Однак приклади вдалого поєднання звукового образу з об'єктивними реаліями і з авторським текстом у радіорепортажі межують зі зразками штучного чи механічного включення шумового фону в реальну ситуацію. Це свідчить про посилення тенденції до зниження рівня формальної майстерності радіорепортера. Замість природних шумів часто використовують матеріали з фонотеки. «Сьогодні зазнав значних трансформацій один із найбільш ефективних інформаційних жанрів – радіорепортаж. Окрім скорочення його хронометражу, змінились підходи щодо звукового втілення: відмова від "живих голосів", що замінюються синхронами, відсутність прямих репортажів, емоційності, що реалізується через шумовий супровід, спрощення "ефекту присутності"» [5, с. 63]. Така практика привносить штучність, знижує довіру реципієнта до достовірності ситуації, що відтворюється.

У деяких сучасних радіорепортажах стає відчутною проблема органічного поєднання акустичних деталей із текстом. Так у радіорепортажі «Місто жило, а тепер знову нічого немає. Як змінився Слов'янськ після 24 лютого? Подкаст-репортаж» автор-оповідач претендує на максимальну достовірність матеріалу. Та в одному з епізодів він повідомляє: «А ми їдемо далі» [8]. Але при цьому не чути звуків ні двигуна, ні шуму коліс. Натомість з'являються музичні вставки, які навіть асоціативно не пов'язані зі змістом тексту. Музичний супровід, на думку автора, має поси-

лити відчуття тривоги та напруження. У цьому об'єктивність подачі матеріалу знижується. Її змінює емоційна суб'єктивність. Звуковий образ відривається від реальності. Створюється паралельний фонічний ряд, який важко пов'язати з тим, що насправді відбувається. Не допомагають навіть складні асоціації.

Далі автор-оповідач повідомляє: «Дорога в сторону Кривого Рогу легка та приємна. Не вистачає хіба що своєї музики. Ми залишаємось у Кривому Розі в батьків Діми, бо сам він звідти. У місті майже безупинну лунають сирени» [8]. Але в цьому місці радіорепортажу не чутно виття сирен. Натомість звучить та ж мелодія, що і на початку епізоду. Ефект присутності стирається. Автор забуває «не лише про фізичну присутність журналіста, а й про створення звукового образу, який би дав слухачеві змогу відчути себе учасником події» [5, с. 73]. Домінантна жанрова ознака радіорепортажу приглушується.

Потім повідомляється, що волонтери заїжджають на завод за залізними скобами і до супермаркету за плівкою. Але тлом йде та сама мелодія. Ні звуків заводського обладнання, ні шуму супермаркету не чути. Далі – більше. Автор переказує діалог із військовослужбовцем, який має позивний «Прораб». Тобто подається не сам діалог, а його авторський виклад. Матеріал стає схожим на лонгсторі. У цю розповідь іноді вкраплюються фрази волонтера Діми. Повідомлення про автомобілі, що їдуть назустріч, і гелікоптери, які пролітають поряд, також не підкріплюються відповідними звуками. Реципієнт просто зобов'язаний вірити на слово автору-оповідачу і насолоджуватися фоновою музикою, що заколисує і знімає будь-яке емоційне напруження.

Фраза «Ми почули гучний звук прильоту» [8] наповнюється смисловою експресією, внутрішньою напругою та залишається без звукового підтвердження. Фонічна образність не працює. Матеріал втрачає риси достовірності. Робота реципієнта надмірно ускладнюється. Слухач повинен лише на підставі текстового повідомлення створювати у своїй уяві відповідну картину. Але для цього процесу не закладаються відчутні передумови.

І тільки в місті Слов'янську в риболовецькому магазині, де розміщується волонтерський центр Тетяни, чути репліки і звуки безпосередньо з місця події. Навіть ті вставки, у яких чути голоси «Виконроба» або Тетяни, не подаються у формі діалогу. Просто чергуються дві монологічні лінії – авторська і персонажна. Авторські фрази покликані забезпечити композиційну та смислову єдність усьому матеріалу, оскільки через відсутність звукового образу весь матеріал ризикує розсипатися на окремі мозаїчні частини.

Практика відмови від природного звукового ряду шкодить важливій якості радіорепортажу. Цю жанрову властивість можна назвати «відкладена актуальність». Річ у тім, що радіорепортаж із часом здатен набувати важливої функції – він стає історичним документом. Така особливість ґрунтується не тільки на текстовому свідченні, а й на звуковому образі. Звісно, це відбувається лише за умови природності й органічності входження відповідного звукового образу в радіорепортаж. Якщо журналіст відмовляється від включення в матеріал реальних шумів або підміняє їх штучними аналогами з фонотеки, тоді радіорепортаж позбавляється можливості виконувати роль історичного свідчення. «Відкладена актуальність» втрачається. У довгостроковій історичній перспективі звукова штучність радіорепортажу не забезпечуватиме стійкого інтересу до таких творів.

Сучасний український радіорепортаж характеризується ще однією прикметною рисою. Її поява, найімовірніше, зумовлена як впливом традицій північноамериканських ЗМІ, так і повномасштабною російською агресією. Йдеться про якості гонзожурналістики. Так, на «Радіо НВ» пролунав матеріал «Києву 1700 років, а вашій жабокряківці – 300. Репортаж з Конотопу». У назву винесено фразу, що була сказана однією з героїнь. Редакція не звернула уваги на, м'яко кажучи, відносну історичну достовірність висловлювання. Натомість, на передній план виступає вкрай суб'єктивна експресивність.

Розпочинається радіорепортаж із дуже своєрідного епіграфа. Звучить фраза російською мовою реального персонажа: «Ты вообще-то знаешь, где находишься? Это – Конотоп! Здесь каждая вторая женщина – это ведьма. У тебя завтра х** стоять уже не будет!» [4]. Табуйована лексика зухвало вводиться у звуковий обшир репортажу. Відбувається це поряд із фольклорно-літературними алюзіями. У згадці про конотопських відьом переплелися відгомони історичних фактів, народних казок, реалістично-сатиричної повісті «Конотопська відьма» (1833) Г. Квітки-Основ'яненка. З'єднання таких пластів стає основою для розгалужених і численних асоціацій. Характерно, що радіорепортаж розміщений у рубриці «Війна в Україні», що супроводжується слоганом «Тільки перевірена інформація про війну в Україні».

Одразу за епіграфом йде авторське повідомлення: «Саме так на початку березня жителі

Конотопа на Сумщині зустрічали окупантів з пропозицією здати їхнє місто, що розташоване за 70 кілометрів від кордону з росією. Про те, що росіян тут не чекали і не чекають свідчить і білборд на під'їздах до населеного пункту з написом "На росію на х**"» [4]. Журналістка рішуче відрікається від ролі об'єктивного спостерігача – неупередженість змінюється емоційною суб'єктивністю. Ненормативна лексика, яку проголосили персонажі й авторка, – не тільки засіб відвертого вираження почуттів. Табуйоване опорне слово стає асоціативною ланкою, за допомогою якої поєднуються структурні частини. Матеріал у радіорепортажі подається за асоціативною композицією, тобто за суто фейлетонним принципом. Більш важливими стають не стільки факти, скільки створені на їхній основі образи. Саме вони посилюють експресивну і мнемонічну функції аудіотекстів. У такій функціональній площині радіорепортаж і радіофельетон зближуються, дещо приглушуючи жанрові кордони і відмінності. Для цих жанрів емоційне відображення факту стає спільним. Однак у радіорепортажі образ факту створюється, переважно, завдяки акустичним прийомам, у радіофельетоні – вербальним.

Разом з тим, репортерка розширює арену для дії правила «наближення інтересів за географічним принципом». Річ у тім, що подібні білборди зустрічаються по всій неокупованій території України [11]. «Укравтодор» – державне агентство автомобільних доріг України, що відповідає за якісний стан транспортних артерій країни, розробило такі дорожні вказівники для російських окупаційних військ і реалізовувало їх через аукціони «для збору коштів на благодійні цілі» [12]. Тож білборд біля Конотопа легко впізнаваний жителями усієї України. У вказаному радіорепортажі звукова образність масштабується не тільки інтенсивними, але й екстенсивними шляхами. Авторка залучає табуйований контент з розрахунком на активну рецепцію з боку якомога широкого кола слухачів.

Включення ненормативної лексики в радіорепортаж не лише привносить стильову ознаку гонзо-журналістики, але засвідчує жорстоку і неприкрашену реальність. Сучасний український радіорепортаж став одним із жанрів, у якому відчутно проявляється рецепція гонзо-журналістики. Завдяки створенню в радіорепортажі образу факту, максимально наближеного до реальності, реципієнт отримує можливість опинитися в самому центрі відтворюваних подій. У його уяві може формуватися жива картина, що складається з різноманітного фонічного супроводу. Це допомагає краще збагнути суть тих фактів, про які розповідається в радіорепортажі.

Висновки. Текстовий варіант радіорепортажу має створюватися як слово, що звучить. Текст, що лунає, не може бути монотонним. Усуненню одноманітності сприяють варіативні інтонації, сформовані самим текстом: 1) динаміка звучання, коли продумано чергуються короткі й довгі речення; 2) побудова фрази за законами евфонії. Але про це журналісти, на жаль, мало дбають. Їм просто бракує певних знань, а ще і часу для належної підготовки радіорепортажу. Дедалі частіше радіорепортажі конструюються у студії. Журналіст не завжди має можливість побувати на місці події. Для імітації ефекту присутності використовується фонотека з уже готовими звукозаписами. І це часто призводить до неприємних курйозів. Звуковий супровід може суперечити, дисонувати з тональністю або пафосом основного тексту.

Класичний радіорепортаж орієнтується на сувору документальність і на створення ефекту авторської присутності на місці події. Через це в репортажних творах посилюється увага до деталей і подробиць, монологічне мовлення часто витісняється діалогами або полілогами, логічно-конкретні визначення переважають над яскравими авторськими епітетами.

Сучасний український радіорепортаж також відзначений прагненням до посилення ефекту авторської присутності на місці події. Для цього широко залучаються фонічні засоби – шуми, різноманітні звуки, голоси. Відтворення життєвих реалій фонічними засобами створює відчутні передумови для формування образу факту. Адекватне сприйняття дійсності через звукове оформлення вимагає від реципієнта підвищення асоціативного мислення. Уява слухача формує сприйняття не тільки фактів, а й їх звукових образів. Діапазон асоціативних уявлень значно розширюється. Реципієнт, звісно, відштовхується від звукового ряду, заданого автором радіорепортажу. Але слухач не скутий повністю такими пропозиціями. Варіативність сприйняття зумовлюється також емоційним досвідом і станом реципієнта. Асоціативні картини, які малює його уява, можуть переводити подані автором факти в площину широких узагальнень або художньої умовності. Домисел може трансформуватися у вигадку. Факт може заміщатися його звуковим образом. У такий спосіб сучасний радіорепортаж легко долає обмеження інформаційних канонів і зближується з художньо-публіцистичними жанрами.

Реальна обумовленість звукового образу в радіорепортажі стає гарантом його «відкладеної актуальності». Іншими словами, сумлінне фіксування радіожурналістом звукових свідчень в органічній єдності з текстом забезпечує ще одну дуже важливу функціональну рису радіорепортажу. Він стає історичним документом, до якого з плином часу інтерес не тільки не втрачається, а й, навпаки, посилюється. Радіорепортаж функціонально наближається до епічних свідчень важливих подій. Також у радіорепортажі своєрідно зростає романна якість, завдяки якій матеріал достовірно й переконливо відтворює психологізм ситуацій, закарбованих у звуках.

Сучасний український радіорепортаж стає принципово поліфонічним. Багатоголосся радіорепортажу забезпечується функціональним паритетом між голосами, що звучать. У радіорепортажі зрівнюється вага голосів автора і персонажів. Шуми, голоси персонажів функціонально слугують як ілюстративний матеріал. Однак за кожним звучанням голосів закріплюється презентація різноманітних ідей, думок, емоцій. Радіорепортер виступає на кшталт диригента, який організовує складне звучання за законами контрапункту. З іншого боку, кожен голос, що звучить, привносить не тільки нову думку, а й стає імпульсом до нових асоціативних зв'язків. Багатоголосся в радіорепортажі часто призводить до тематичної діалогічності.

Очевидно, що створення звукового образу факту властиве багатьом радіожанрам. Спільним також можна вважати посилення асоціативної подачі матеріалу й асоціативного його сприйняття. Однак кожен окремий жанр зберігає певну специфіку. Така взаємодія загальних і окремих тенденцій потребує нових і ретельних досліджень.

Список літератури:

1. Василенко М. К. Репортаж. Перспективи подолання жанрової кризи. *Наукові записки Інституту журналістики*. Київ, 2008. Т. 33. С. 11–14.

2. Гаврилюк І. Л. Образні мікросистеми в журналістському тексті: специфіка функціонування : автореф. дис. … канд. наук із соціальних комунікацій : 27.00.04. Запоріжжя, 2008. 20 с.

3. Головенко І. Виражальні засоби в інформаційних, аналітичних і художньо-публіцистичних радіожанрах. *Теле- та радіожурналістика*. Випуск 15. Львів, 2016. С. 135–142.

4. Києву 1700 років, а вашій жабокряківці – 300. Репортаж з Конотопу. *Радіо НВ*. 15 квітня 2022. URL: https://podcasts.nv.ua/search-episodes.html?query=жабокряківці+

5. Любченко Ю. В. Виражальна система радіожурналістики : монографія. Запоріжжя : АА Тандем, 2016. 192 с.

6. Мірошниченко П. В. Звуковий образ українського радіомовлення як національно-культурний феномен. Запоріжжя: ЗНУ, 2017. 328 с.

7. Патрікєєва Наталка. Море. Завод. Людина. *Urban Space Radio*. URL : https://urbanspaceradio.com/archives/series/radioreportazh-podcast

8. Попадюк Федір, Рясний Дмитро. Місто жило, а тепер знову нічого не має. Як змінився Слов'янськ після 24 лютого? Подкаст-репортаж. *Радіо НВ*. 13 вересня 2022. URL : https://www.pravda.com.ua/podcasts/podkast-klyati-pitannya/2022/09/13/7367309/

9. Семенова О. В. Інтонаційна організація тексту радіорепортажу (експериментально-фонетичне дослідження на матеріалі французької мови) : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.05. Київ, 2005. 21 с.

10. Сербенська О. Голос як важливий компонент мовленого слова. *Теле- та радіожурналістика*. Випуск 18. Львів, 2019. С. 305–320.

11. Федорів Ірина. 100 днів війни. Інформаційний фронт на бордах. *Дзеркало тижня*. 3 червня 2022. URL : https://zn.ua/ukr/internal/100-dniv-vijni-informatsijnij-front-na-bordakh-.html

12. Хотин Ростислав. Чи матюкаються солов'ї? Нецензурна лексика в часи війни. *Радіо Свобода*. 8 червня 2022. URL : https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-viyna-matyuky-netsenzurna-leksyka-ruskiy-korabl/31887525.html

Volkovynskyi O. S. THE IMAGE OF FACT AND ITS STRUCTURING ROLE IN CONTEMPORARY UKRAINIAN RADIO REPORTING

The article is devoted to the study of evolutionary changes in contemporary Ukrainian radio reporting in terms of the image of the fact and its structuring role. It is determined that radio journalists use a variety of sound effects to solve the main task – to transmit reliable information from the places of events. It is found that the expressiveness of the material is significantly enhanced by the phonic component. It has been established that in contemporary Ukrainian radio reporting it is important not only to present facts but also to create acoustic images based on them. It is they who enhance the expressive, emphatic and mnemonic functions

of journalistic radio materials. It is proved that in a radio reporting the fact is transformed into an image through acoustic techniques, associations and the productive imagination of the author and the recipient.

The article reveals the natural conditionality of the sound image by its realistic basis as a guarantor of "deferred relevance". The conscientious recording of sound evidence by a radio journalist in organic unity with the text ensures that the radio reporting becomes a historical document, to which interest is not only not lost but, on the contrary, increases over time. The article also investigates the means of diversifying the text of a contemporary Ukrainian radio report: the dynamics of sounding through the alternation of short and long sentences; the structure of the phrase according to the laws of euphony.

The article reveals the process of transformation of contemporary Ukrainian radio reporting into a leading genre in terms of the reception of gonzo journalism and its stylistic elements. The features of the inclusion of profanity in radio reporting, the strengthening of sarcasm and subjectivity of the narrative are investigated. It is determined that such stylistic features of gonzo journalism testify to the cruel and unvarnished reality, which becomes the factual basis for the creation of contemporary Ukrainian radio reporting.

The article deals with the fundamental polyphony of contemporary Ukrainian radio reporting. It is found that each voice manifestation represents a variety of ideas, thoughts, and emotions. The radio reporter turns into a kind of conductor who organizes the overall complex sound of the material on the principle of counterpoint.

Key words: *author, deferred relevance, gonzo journalism, presence effect, counterpoint, image, polyphony, radio reporting, text, fact.*

УДК 070
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/36

Гордієнко Т. О.
Національний університет «Києво-Могилянська академія»

ВПЛИВ ДОДАТКІВ ДЛЯ ОБМІНУ ПОВІДОМЛЕННЯМИ НА КРИЗОВІ ТА РИЗИК-КОМУНІКАЦІЇ

Фахівці кризових та ризик-комунікацій почали використовувати нові цифрові медіа у своїй роботі вже впродовж тривалого часу: успішні приклади застосування цифрових платформ були після урагану Катріна в 2005 році, терористичного акту 11 вересня 2001 року в США, терористичного акту в Мумбаї в 2008 році. Нові медіа зіграли важливу роль у поширенні інформації під час Арабської весни в 2010 році та протестів у Білорусі в 2020 році. В Україні релевантними прикладами використання можливостей нових медіа для кризового інформування є Революція гідності 2013 року та гібридна війна Росії проти України, яка почалася в 2014 році й триває на момент написання даної статті.

Ландшафт нових медіа постійно змінюється, пропонуючи нові платформи із більшим вибором функцій та можливостей. Дослідники розглядають нову динаміку в кризових та ризик-комунікаціях як з точки зору користувачів нових цифрових платформ, так і з точки зору фахівців та практиків кризових комунікацій. Нові медіа можуть бути джерелом інформації про виникнення та перебіг кризових подій, оскільки користувачі створюють та публікують власний контент на цифрових платформах (user-generated content). Водночас нові медіа можуть слугувати й комунікаційним каналом для поширення інформації від сторін, залучених у кризовому менеджменті. При цьому попередні дослідження показали, що середовище соціальних мереж не є однорідним й різні соцмережі можуть відігравати різну роль в кризових комунікаціях. У цьому контексті, порівняно мало уваги приділяється додаткам для обміну повідомленнями, чия роль в комунікаціях помітно зростає. Наприклад, відомі випадки коли месенджер WhatsApp використовувався як інструмент для координації волонтерів після землетрусу в Непалі та повені в Ченнаї 2015 року. Втім, координація – не єдиний можливий спосіб використання месенджерів під час кризи, особливо якщо вони використовуються одночасно з іншими цифровими платформами. Стаття розглядає, як розвиток популярності додатків для обміну повідомленнями (месенджерів) впливає на кризові та ризик-комунікації. В ній розглядається відмінність кризових та ризик-комунікацій, наводиться їх актуальне позиціонування в межах кризового менеджменту та перспективи подальшого застосування додатків для обміну повідомленнями.

Стаття враховує як попередній міжнародний досвід, так і досвід України, водночас пропонуючи можливі напрямки для подальших досліджень та практичного застосування месенджерів у кризових комунікаціях.

Ключові слова: *цифрові платформи, медіа, нові медіа, соціальні мережі, месенджери, Україна, комунікації, кризові комунікації, кризовий менеджмент, війна, конфлікт, катастрофа, WhatsApp, Telegram, Viber, Facebook Messenger.*

Постановка проблеми. В умовах дедалі більш частих і складних криз – від стихійних лих і надзвичайних ситуацій у сфері охорони здоров'я до соціальних і політичних заворушень – ефективна комунікація є важливою для забезпечення швидкого реагування на кризу та координації необхідних для цього ресурсів. Традиційні методи комунікації, незважаючи на надійність, часто не мають достатньої швидкості та значного охоплення, необхідних для динамічного управління кризою в режимі реального часу. Поява додатків для обміну повідомленнями, таких як WhatsApp, Telegram і Facebook Messenger, пропонує альтернативний підхід, уможливлюючи негайний обмін інформацією, координацію та взаємодію в глобальному масштабі. Однак, незважаючи на те, що ці платформи мають значний потенціал, їх використання супроводжується і низкою викликів, зокрема ризиками поширення дезінформації, проблеми конфіденційності та залежність від мобільної інфраструктури. Також не всі учасники кризових комунікацій мають достатньо ресурсів та належну підготовку для того, щоби ефективно та системно використовувати можливості цифрових комунікаційних платформ [21].

Залежність від пристроїв та цифрових платформ зумовлює певні вразливості в умовах, коли інфраструктура для їх використання є відсутньою, пошкодженою або зазнає кібератак. В подібній ситуації фахівці кризових комунікацій мають враховувати необхідність взаємодії з аудиторією через низку різних каналів, щоби забезпечити максимальне охоплення аудиторії та мінімізувати подібні ризики [11; 12]. Наприклад, в Україні у прифронтових територіях надійним джерелом новин є «Українське Радіо». Воно доступне через FM-мережу, мобільний застосунок suspilne.radio, застосунок «Дія». Ерікссон також вказує на те, що ефективна комунікація у кризових ситуаціях у соціальних мережах все ще пов'язана з наданням пріоритету традиційним медіа [10]. Такої ж думки дотримуються Кулі та Джонс [8]. Тож перед практиками кризових комунікацій постає питання того як ефективно збалансувати використання традиційних та нових медіа. Загалом, фахівці з кризової комунікації «повинні поширювати інформацію про катастрофи з якомога більшої кількості джерел і в якомога більшій кількості форм» щоб здійснювати ефективну кризову комунікацію [15; 11].

Втім, аудиторії все більше й більше адаптують цифрові комунікаційні платформи у своєму повсякденному житті й покладаються на них як на джерело інформації, а під час криз ця практика пошуку та споживання новин через цифрові платформи стає навіть більш поширеною та інтенсивною [5]. Таким чином, постає необхідність дослідження цих нових форм комунікації та взаємодії, прикладів їх вдалого та невдалого застосування в кризових та ризик-комунікаціях, аби належним чином адаптовувати стратегії реагування на надзвичайні події, враховуючи мінливість та фрагментацію цифрового середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кумбс і Холладей виокремлюють чотири сфери кризових комунікацій [23]:

– організаційні кризи;
– політичні кризи;
– катастрофи (як спричинені людьми, так і природні);
– кризи громадського здоров'я.

Дослідники звертають увагу на те, що деякі елементи кризової комунікації можуть застосовуватися в різних сферах, але застерігають від надмірного узагальнення: те, що є релевантним в одній сфері кризових комунікацій, може бути невідповідним чи неефективним для іншої. Кім та Дутта вказують, що в дослідженнях кризових комунікацій домінують роботи, націлені на вивчення організаційних криз [13]. На їх думку, причиною такого зсуву є нерівномірний перерозподіл ресурсів, за якого великі комерційні організації мають більше впливу та коштів для того, щоби інвестувати їх у комунікаційні процеси, включно з кризовими комунікаціями. З цієї точки зору, кризовою подією (яка, як наслідок, вимагає і застосування кризових комунікацій) є будь-яка подія, що створює ризики для існування організації, її можливості функціонувати та надалі отримувати прибутки. Бажання зберегти status quo та захистити існуючі моделі роботи та отримання прибутків стали рушієм того, що в напрямок організаційних кризових комунікацій вкладалося все більше ресурсів, лишаючи інші галузі менш дослідженими та видимими в науковому полі.

Вейл, Бухнер та Паленчар зазначають, що практики у галузі комунікацій розрізняють ризик-комунікації та власне кризові комунікації [24]. **Ризик-комунікації** здійснюються на тому етапі, коли про загрозу та її потенційні негативні наслідки вже відомо і завдання комунікації полягає в тому, щоби уникнути або мінімізувати ймовірну шкоду чи найкращим чином інформувати та підготувати усіх, хто перебуває під загрозою. **Кризові комунікації** передбачають поширення інформації вже безпосередньо під час кризової події з метою мінімізувати шкоду, зберегти довіру громадськості та керувати відповідним реагуванням на кризу.

Лундгрен і МакМакін запропонували підхід, у якому вони виокремили кілька рівнів комунікації [19]:

– комунікація піклування;
– комунікація консенсусу;
– кризова комунікація.

Згідно з їх визначенням, **комунікація піклування** стосується ризиків, уже відомих аудиторії або відповідним експертам, і ризиків, для яких процеси управління/зменшення шкоди вже визначені та прийняті аудиторією [19]. **Комунікація консенсусу** призначена для поширення повідомлень щодо управління ризиками, які є одночасно інформативними та переконливими. Дослідники зазначають, що така комунікація є, по суті, діалоговим процесом, орієнтованим на вирішення проблеми, для досягнення згоди між зацікавленими сторонами та особами, які приймають рішення щодо управління ризиками, прийняття конкретної поведінки або дій [7]. **Кризова комунікація** існує в ширшому комунікаційному континуумі та попереджає аудиторію про небезпеку та пропонує варіанти мінімізації ризику [19]. Зокрема, вона

виконує мотиваційну, критичну за часом функцію переконання в надзвичайній ситуації [20].

Матс Ерікссон здійснив системний огляд літератури щодо практичних порад застосування соціальних мереж у кризових комунікаціях [11]. На основі 104 публікацій, що увійшли до вибірки, він виокремив п'ять узагальнених тематичних «уроків» для практиків кризових комунікацій:

1. Використовувати потенціал соціальних мереж для діалогу та обирати правильні повідомлення, джерела/канали для комунікацій та час;
2. Бути готовими до кризової комунікації, розуміти логіку соціальних мереж і створювати мережу однодумців до того, як вони знадобляться;
3. Використовувати соціальні мережі для моніторингу кризових подій;
4. Брати до уваги, що ефективна комунікація у кризових ситуаціях у соціальних мережах все ще пов'язана з наданням пріоритету традиційним медіа;
5. Не ігнорувати соціальні мережі та їх потенціал під час кризової комунікації.

Ерікссон зазначає, що здійснений системний огляд літератури має свої обмеження, оскільки він заснований на певному наборі ключових слів та фраз. Водночас він виокремив і кілька актуальних тенденцій для досліджень в галузі кризових комунікацій. Перш за все, більшість попередніх досліджень з цієї теми, які містять практичні поради для фахівців з комунікацій, є кількісними. Тим не менш, якісні підходи до вивчення кризових комунікацій мають потенціал допомогти практикам зрозуміти ефективність різних стратегій роботи в соціальних мережах. Інша особливість полягає в тому, що більшість існуючих досліджень базуються на вивченні мережі Twitter (перейменована в X у 2023 році). При цьому популярність Twitter в різних країнах може різнитися, тож досвід його використання не є однаково релевантним для усіх контекстів. Ще однією помітною особливістю є те, що більшість досліджень, які увійшли до вибірки Ерікссона, стосувалися досвіду США. Таким чином, дослідження більшої кількості цифрових платформ у різноманітних локальних контекстах має значний потенціал для подальшого розвитку кризових та ризик-комунікацій.

Постановка завдання. Дана стаття має на меті проаналізувати останні підходи у використанні нових медіа в кризовому менеджменті та комунікації, а також проаналізувати яку роль додатки для обміну повідомленнями відіграють в управлінні кризою та реагуванні на неї. Попередні дослідження у цій галузі звертають увагу на те, що користувачі цифрових комунікаційних платформ (сюди відносяться як соціальні мережі, так і сервіси мікроблогінгу, відеоплатформи, месенджери тощо) можуть мати загальнодоступні, напіввідкриті або приватні профілі. Таким чином, вони регулюють як доступ до своїх сторінок, так і те, як вони взаємодіють із інформацією в межах різноманітних комунікаційних платформ. З одного боку, це може впливати на те, яку інформацію та в якому обсязі можна отримати з соцмереж під час моніторингу кризових подій. З іншого боку, загальна логіка соцмереж формує взаємодію користувачів із інформацією, що поширюється через цифрові платформи [11; 12]. Наприклад, алгоритм стрічки новин у Facebook не є хронологічним – він пріоритизує одні публікації й менше показує користувачам інші. При цьому компанія Meta, якій належить Facebook, не розголошувала деталі функціонування цього алгоритму. Логіка платформи Twitter (згодом перейменована в X) побудована таким чином, щоби заохочувати коментування, взаємодію між користувачами, й теж не робить акцент на хронологічній послідовності дописів у стрічці. В той час як месенджери мають цю особливість у своєму дизайні інтерфейсів: в додатках для обміну повідомленнями користувачі можуть бачити послідовність постів. Всі ці особливості функціонування різних цифрових платформ впливають на те, як здійснюються кризові комунікації за їх посередництва.

Одним із викликів, пов'язаних із використанням нових медіа під час кризових та ризик-комунікацій, є поширена серед користувачів думка, що офіційні служби реагування на надзвичайні ситуації стежать за соціальними мережами і фіксують все, що користувачі публікують в соцмережах стосовно тих чи інших надзвичайних кризових подій [21]. Водночас, це припущення не відповідає дійсності, оскільки часто в подібних служб бракує ресурсів для цього.

Месенджери також мають свої функціональні відмінності, порівнюючи із найбільшими соцмережами (за кількістю користувачів) – Facebook, YouTube та Instagram. Оскільки першочерговою функцією месенджерів є обмін повідомленнями, у цих додатках майже відсутня модерація контенту, що через них поширюється. Таким чином, контроль над інформацією, що розповсюджується через додатки, набагато менший. Це створює умови для поширення неперевіреної, неправдивої чи маніпуляційної інформації [11].

Інші обмеження, пов'язані із функціональними особливостями цифрових комунікаційних плат-

форм, є їх децентралізований і неструктурований характер [18]. Ці особливості можуть ускладнити координацію та ефективне управління реагуванням на кризу, оскільки інформація може бути розпорошена між кількома каналами та групами.

Підсумовуючи всі раніше описані дослідниками особливості використання цифрових комунікаційних платформ для кризових та ризик-комунікацій, постає питання як практики можуть використовувати їх у своїх комунікаційних стратегіях, при цьому мінімізуючи пов'язані із цим ризики? Дана стаття ставить за мету проаналізувати попередні приклади застосування цифрових комунікаційних платформ у кризових та ризик-комунікаціях. Стаття фокусується на використанні додатків для обміну повідомленнями у кризових ситуаціях як можливість розширить вже існуючі професійні практики та підходи та водночас виявити потенційні напрямки для подальших досліджень.

Виклад основного матеріалу. Один з перших релевантних кейсів із застосуванням можливостей обміну повідомленнями в кризових ситуаціях стосується не месенджерів у їх сучасному вигляді, а SMS (від англ. Short Message Service) – служби обміну короткими повідомленнями, яку підтримують більшість мобільних телефонів через використання телекомунікаційних мереж. Патрік Майєр і Роб Манро розглянули застосування картографічного програмного забезпечення з відкритим кодом для створення «живих карт» гуманітарних криз [17]. В січні 2010 року на Гаїті стався землетрус магнітудою 7,0, який завдав значних руйнувань. Втім, більшість веж стільникового зв'язку працювали, що давало можливість обмінюватися короткими SMS. Група волонтерів та технологічних фахівців дуже швидко розробила та запустила систему, що працювала на основі SMS, для оповіщення та реагування на надзвичайні ситуації після землетрусу. Спершу завданням системи було збирати інформацію про зниклих безвісти людей. Але дуже швидко функції системи були розширені до збору інформації та запитів щодо критичних потреб (наприклад, ліки чи питна вода), систематизацію даних в «живу карту» актуальних потреб й поширення інформації та оголошень про пункти допомоги та оновлення щодо ліквідації наслідків після землетрусу.

Стоун та Валдман описують кейс використання додатку Zello, який можна встановити на смартфон і використовувати його як рацію [22]. Цей додаток став популярним у волонтерському об'єднанні The Cajun Navy, яке є активним у ліквідації наслідків ураганів у США. Знову ж таки, додаток Zello не є месенджером в сучасному вигляді, водночас він надає ту ж функціональну можливість: швидкий обмін повідомленнями. Водночас Стівенс і Робертсон звертають увагу на те, що часто подібний функціонал використовують самоорганізовані волонтерські об'єднання, що виникають як реакція на кризу [21].

Інший релевантний у цьому контексті кейс – використання груп у месенджері WhatsApp [18]. Дослідники розглянули як групи медиків-волонтерів використовували WhatsApp у двох кризових ситуаціях: землетрус у Непалі та повінь у Ченнаї 2015 року. Вони виокремили низку особливостей у використанні WhatsApp як каналу для комунікації. Перш за все, до груп у WhatsApp додавали лише перевірених волонтерів, тож це давало можливість зменшити ризики поширення неперевіреної інформації. По друге, в каналах часто з'являлась інформація, яка ще не була висвітлена в медіа. Оскільки більшість учасників груп працювали в різних локаціях, вони регулярно давали оновлення щодо ситуації, потреб та проблем на цих локаціях, таким чином даючи можливість іншим колегам оцінювати масштаб кризової події. Водночас, інформація в групах часто була неструктурованою, без чіткого поділу за темами обговорення. Як зазначають дослідники, семантичний аналіз повідомлень, якими обмінювалися учасники груп у WhatsApp, показав їх важливу роль як в координації зусиль волонтерів, так і як джерела інформації для моніторингу наслідків кризових подій. Вони зазначають, що відомі кейси коли месенджери Line та WeChat експериментально використовувалися в країнах Південно-Східної Азії як спосіб налагодити комунікацію між постраждалими в катастрофах та державними агенціями, відповідальними за кризове реагування [6; 15]. Водночас кейс застосування WhatsApp показує, що у подібних додатків є більший потенціал, корім як бути додатковим каналом комунікації під час кризи.

Окрема група додатків, про яку варто згадати – це спеціально розроблене програмне забезпечення, яке може працювати на смарфтонах, планшетах тощо. Аналіз, проведений групою американських дослідників, виявив 219 додатків такого типу в Apple iTunes, доступних для встановлення на мобільні пристрої [10]. Більшість із цих додатків націлені на менеджмент криз, пов'язаних із природними та техногенними катастрофами, громадським здоров'ям. Також аналіз виявив, що переважна більшість подібних додат-

ків мають вбудовані «бази знань»: базову інформацію, інструкції та інфографіки щодо того, як діяти в тій чи іншій кризовій ситуації. Деякі з них також передбачають функцію масового сповіщення користувачів, що встановили подібний додаток. Як зазначають Стівенс та Робертсон, під час кризи користувачі цифрових платформ та сторони, що залучені в реагуванні на кризову ситуацію, сприймають та використовують їх по-різному [21]. Наприклад, Twitter (або X) більш ефективний для поширення сповіщень та попереджень, але лише для людей, які регулярно користуються цією платформою [12]. Facebook має функцію поширення геолокації й відомі кейси, коли люди використовували цю особливість щоби попросити допомоги і вказати, де саме ця допомога потрібна [21]. Втім, досліджень, які б розглядали особливості використання месенджерів у кризових та ризик-комунікаціях поки доволі мало, тож потенціал цього типу цифрових платформ залишається мало вивченим.

В Україні найбільш поширеними серед користувачів є месенджери Viber, Facebook Messenger, Telegram, [16; 2; 9]. Ковпак та Таточенко розглянули як офіційні чат-боти в Telegram та Viber стали засобами публічних кризових комунікацій в Україні під час повномасштабного вторгнення Росії [1]. Серед функцій, які роблять ці месенджери ефективними в кризових комунікаціях, дослідники називають можливість структурування та сортування інформації (через чат-боти), відчуття залученості та згуртованості користувачів, їх постійна, цілодобова доступність.

Інший бік українського досвіду використання месенджерів – це створення каналів, через які адміністратори каналів можуть в однобічному режимі поширювати інформацію [4]. Як приклад кризового інформування через месенджери в Україні можна розглянути Telegram-канал «Повітряні сили ЗСУ України», який оперативно поширює інформацію про повітряні тривоги, загрози ракетних ударів, рух ворожих БпЛА (безпілотний літальний апарат).

Втім, подібні канали можуть бути анонімними, коли адміністратор такого каналу залишається прихованим. З одного боку, канали в Telegram мають потенціал здійснювати швидке інформування про загрозу чи кризову ситуацію. З іншого боку, через майже відсутню модерацію, виникає ризик поширення дезінформації, пропаганди тощо. Це також зменшує вплив та роль традиційних медіа в поширенні новинного контенту та взаємодії з аудиторією [21], що можна перенести й на контекст кризових комунікацій. При цьому дослідження медіаспоживання серед українців, яке регулярно проводить USAID-Internews, показує що споживання новин через соцмережі (та месенджер Telegram в тому числі) зростає з року в рік [3]. Попередні розглянуті в даній статті кейси показують, що в разі виникнення незакритої потреби під час кризової події та кризових комунікацій, ці потреби намагаються задовольнити за рахунок самоорганізованих волонтерських ініціатив і з залученням існуючих цифрових платформ чи технологій, які за задумом не були призначені для кризового інформування. Таким чином, потенційний напрямок для нових досліджень може враховувати які функціональні особливості роблять додатки для обміну повідомленнями ефективними в кризових та ризик-комунікаціях не лише з точки зору практиків, але й з точки зору аудиторії. Інші перспективні напрямки, які можуть стати основою для наступних досліджень, є використання цифрових платформ як інструментів для моніторингу перебігу кризи; використання додатків для обміну повідомленнями в кризових та ризик-комунікаціях; дослідження супутніх ризиків, таких як захист конфіденційності користувачів, поширення дезінформації через цифрові платформи, залежність кризових комунікацій з використанням соцмереж від мобільної інфраструктури; збалансування існуючого зсуву в масиві дослідницьких робіт у бік організаційних криз та організаційних комунікацій через напрацювання досліджень в інших сферах кризових та ризик-комунікацій (політичні кризи, катастрофи, кризи громадського здоров'я). Також наступні дослідження можуть зробити новий внесок, залучаючи більше якісний підхід та якісні методи до досліджень в галузі кризових та ризик-комунікацій та більше враховуючи локальні особливості та контекст.

Висновки. Програми для обміну повідомленнями стали потужними інструментами в управлінні кризовими ситуаціями, пропонуючи швидкість, доступність і масштабованість у поширенні інформації та координації зусиль під час реагування на кризи. У даній статті наводиться поділ чотирьох сфери кризових комунікацій, пояснюється відмінність між кризовими та ризик-комунікаціями, та пояснюються різні рівні комунікації в умовах кризових подій.

В статті також розглянуто попередні кейси використання WhatsApp, Twitter, Telegram і Facebook Messenger під час надзвичайних ситуацій. Різні цифрові платформи мають свою логіку та особливості функціонування, вони не є однорідними й тому дослідникам необхідно звертати увагу на відмінності між ними.

Широке використання месенджерів також створює значні проблеми, такі як поширення дезінформації, проблеми конфіденційності та залежність від цифрової інфраструктури, яка може бути пошкоджена під час криз. Вирішення цих проблем вимагає розробки чітких інструкцій, надійних механізмів перевірки та інтеграції з традиційними системами зв'язку для забезпечення надійності та інклюзивності.

Оскільки додатки для обміну повідомленнями продовжують розвиватися, їх роль у врегулюванні кризових ситуацій, безсумнівно, зростатиме. Застосовуючи збалансований підхід, який максимізує переваги та зменшує ризики, практики комунікацій та групи реагування на кризи можуть використовувати ці інструменти для покращення готовності, реагування та зусиль з відновлення після кризових подій.

Список літератури:

1. Ковпак В., Таточенко К. Офіційні чат-боти Telegram, Viber як засоби публічних кризових комунікацій. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. 2022. Т. 33, № 5. С. 211–217. URL: https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.5.2/36 (дата звернення: 05.12.2024).

2. Топ-10 популярних месенджерів світу та України у 2024 році. SiteCat IT News. URL: https://sitecat.net/review/top-10-popular-messengers/ (дата звернення: 04.12.2024).

3. Чорна О. Українці стали споживати більше новин із соціальних мереж, – дослідження USAID-Internews. detector.media. URL: https://surl.li/assfhf (дата звернення: 05.12.2024).

4. Як функціонують та завойовують аудиторію телеграм-канали-мільйонники / Д. Дуцик та ін. Київ : Укр. ін-т медіа та комунікації, 2023. 68 с. URL: https://www.jta.com.ua/wp-content/uploads/2023/02/Telegram-Channels-2023.pdf (дата звернення: 05.12.2024).

5. boyd d. m., Ellison N. B. Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship. Journal of Computer-Mediated Communication. 2007. Vol. 13, no. 1. P. 210–230. URL: https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2007.00393.x (date of access: 04.12.2024).

6. Chan J. The role of social media in crisis preparedness, response and recovery. Public Relations Research. 2014. Vol. 8(4). P. 279–295.

7. Cole T. W., Fellows K. L. Risk Communication Failure: A Case Study of New Orleans and Hurricane Katrina. Southern Communication Journal. 2008. Vol. 73, no. 3. P. 211–228. URL: https://doi.org/10.1080/10417940802219702 (date of access: 04.12.2024).

8. Cooley S., Jones A. A forgotten tweet: Somalia and social media. Journalism and Social Media in Africa. 2015. URL: https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9781315798011-6/forgotten-tweet-somalia-social-media-skye-cooley-amy-jones (date of access: 05.12.2024).

9. Dixon S. J. Biggest social media platforms by users 2024. Statista. URL: https://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-number-of-users/ (date of access: 05.12.2024).

10. Emergency Preparedness and Disaster Response: There's An App for That / D. J. Bachmann et al. Prehospital and Disaster Medicine. 2015. Vol. 30, no. 5. P. 486–490. URL: https://doi.org/10.1017/s1049023x15005099 (date of access: 04.12.2024).

11. Eriksson M. Lessons for Crisis Communication on Social Media: A Systematic Review of What Research Tells the Practice. International Journal of Strategic Communication. 2018. Vol. 12, no. 5. P. 526–551. URL: https://doi.org/10.1080/1553118x.2018.1510405 (date of access: 04.12.2024).

12. Eriksson M., Olsson E.-K. Facebook and Twitter in Crisis Communication: A Comparative Study of Crisis Communication Professionals and Citizens. Journal of Contingencies and Crisis Management. 2016. Vol. 24, no. 4. P. 198–208. URL: https://doi.org/10.1111/1468-5973.12116 (date of access: 04.12.2024).

13. Kim I., Dutta M. J. Studying crisis communication from the subaltern studies framework: grassroots activism in the wake of hurricane katrina. Journal of public relations research. 2009. Vol. 21, no. 2. P. 142–164. URL: https://doi.org/10.1080/10627260802557423 (date of access: 31.10.2024).

14. Liu B. F., Fraustino J. D., Jin Y. How Disaster Information Form, Source, Type, and Prior Disaster Exposure Affect Public Outcomes: Jumping on the Social Media Bandwagon?. Journal of Applied Communication Research. 2014. Vol. 43, no. 1. P. 44–65. URL: https://doi.org/10.1080/00909882.2014.982685 (date of access: 04.12.2024).

15. Liu C., Chen T., Wei Y. Research of the Trait and Quality on Emergency WeChat Platform Based on Service Framework and Quality Gap. The Open Cybernetics & Systemics Journal. 2015. Vol. 9, no. 1. P. 1002–1007. URL: https://doi.org/10.2174/1874110x01509010102 (date of access: 04.12.2024).

16. MediaSapiens. Рейтинг Kantar: Viber – найпопулярніший месенджер серед українців. ms.detector.media. URL: https://surl.li/dtfjyn (дата звернення: 04.12.2024).

17. Meier P. The Unprecedented Role of SMS in Disaster Response: Learning from Haiti. SAIS Review of International Affairs. 2010. Vol. 30, no. 2. P. 91–103. URL: https://doi.org/10.1353/sais.2010.0009 (date of access: 04.12.2024).

18. Post-disaster Situational Analysis from WhatsApp Group Chats of Emergency Response Providers / P. Debnath et al. 13th International Conference on ISCRAM : ISCRAM Conference Proceeding, Rio de Janeiro, 22 May 2016.

19. Risk Communication / ed. by R. E. Lundgren, A. H. McMakin. Hoboken, NJ, USA : John Wiley & Sons, Inc., 2013. URL: https://doi.org/10.1002/9781118645734 (date of access: 04.12.2024).

20. Rowan K. E. Goals, obstacles, and strategies in risk communication: A problem-solving approach to improving communication about risks. Journal of Applied Communication Research. 1991. Vol. 19, no. 4. P. 300–329. URL: https://doi.org/10.1080/00909889109365311 (date of access: 04.12.2024).

21. Stephens K. K., Robertson B. W. Social Media Platforms and Broader Participation in Crisis Communication. Social Media and Crisis Communication. 2nd ed. New York, 2022. P. 156–167. URL: https://doi.org/10.4324/9781003043409-18 (date of access: 04.12.2024).

22. Stone J. T., Waldman S., Yumagulova L. Filling the gaps: the potential and limitations of emergent, ICT-enabled organisation in disaster – a case study of the Cajun Army. Environmental Hazards. 2019. P. 1–15. URL: https://doi.org/10.1080/17477891.2019.1636758 (date of access: 04.12.2024).

23. The Handbook of Crisis Communication / ed. by W. T. Coombs, S. J. Holladay. Oxford, UK : Wiley-Blackwell, 2010. URL: https://doi.org/10.1002/9781444314885 (date of access: 04.12.2024).

24. Veil S. R., Buehner T., Palenchar M. J. A Work-In-Process Literature Review: Incorporating Social Media in Risk and Crisis Communication. Journal of Contingencies and Crisis Management. 2011. Vol. 19, no. 2. P. 110–122. URL: https://doi.org/10.1111/j.1468-5973.2011.00639.x (date of access: 04.12.2024).

25. Web 2.0 Emergency Applications: How Useful Can Twitter be for Emergency Response? / A. Mills et al. Journal of Information Privacy and Security. 2009. Vol. 5, no. 3. P. 3–26. URL: https://doi.org/10.1080/15536548.2009.10855867 (date of access: 04.12.2024).

Gordiienko T. O. THE IMPACT OF MESSAGING APPS ON CRISIS MANAGEMENT AND RESPONSE

Crisis and risk communication practitioners have been using new digital media in their work for a long time: successful examples of the use of digital platforms were after Hurricane Katrina in 2005, the terrorist attack of September 11, 2001 in the USA, and the attacks on Mumbai in 2008. New media played an important role in the dissemination of information during the Arab Spring in 2010 and the protests in Belarus in 2020. In Ukraine, relevant examples of the use of new media capabilities for crisis information are the Revolution of Dignity in 2013 and Russia's hybrid war against Ukraine, which began in 2014 and is ongoing at the time of writing.

The new media landscape is constantly changing, offering new platforms with a greater choice of functions and affordances. Researchers consider new dynamics in crisis and risk communication from both the perspective of users of new digital platforms and crisis communication practitioners. New media can be a source of information about the emergence and course of crisis events, as users create and publish their own content on digital platforms (user-generated content). At the same time, new media can also serve as a communication channel for disseminating information from parties involved in crisis management. Previous studies have shown that the social media environment is not homogeneous and different social networks can play various roles in crisis communications. In this context, relatively little attention is paid to messaging applications, whose role in communications is noticeably increasing. For example, there are known cases when the WhatsApp messenger was used as a tool for coordinating volunteers after the earthquake in Nepal and the floods in Chennai in 2015. However, coordination is not the only possible way to use messengers during a crisis, especially if they are used simultaneously with other digital platforms. This article examines how the growth in the popularity of messaging applications (messengers) affects crisis and risk communications. It examines the difference between crisis and risk communications, presents their current positioning within crisis management and the prospects for further use of messaging applications.

The article takes into account both previous international experience and the experience of Ukraine, while suggesting possible directions for further research and practical application of messengers in crisis communications.

Key words: *digital platforms, media, new media, social networks, messengers, Ukraine, communications, crisis communications, crisis management, war, conflict, disaster, WhatsApp, Telegram, Viber, Facebook Messenger.*

УДК 027.7:004.8
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/37

Данькевич Ю. В.
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

Костенко О. Г.
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ТА ЙОГО РОЛЬ У БІБЛІОТЕКАХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Стаття присвячена вивченню ролі штучного інтелекту (далі – ШІ) у подальшій роботі бібліотек закладів вищої освіти. Зокрема, авторками береться до уваги той факт, що нині бібліотеки мають здійснити певну трансформацію бібліотечної справи у роботі ЗВО. Авторки аналізують, як використання ШІ може сприяти автоматизації рутинних процесів, підвищенню доступності інформаційних ресурсів, персоналізації послуг для користувачів та інтеграції бібліотек у навчальний процес. Особливо увага приділяється технологіям обробки природної мови (NLP), оптичному розпізнаванню тексту (OCR) та чат-ботам, які забезпечують зручність доступу до бібліотечних ресурсів і швидкість обслуговування.

Персоналізація є єдиною з ключових переваг ШІ, оскільки алгоритми здатні аналізувати запити користувачів, пропонуючи їм релевантні джерела та формуючи індивідуальні навчальні маршрути. Завдяки інтеграції ШІ із системами дистанційного навчання бібліотеки стають активними учасниками освітнього процесу, надаючи доступ до інтерактивних ресурсів, симуляцій та мультимедійного контенту. Крім того, технології OCR відкривають нові можливості для збереження культурної спадщини через оцифрування старовинних рукописів та архівів, створюючи їх доступними для широкого загалу.

Однак стаття розглядає також ризики, пов'язані із впровадженням ШІ. Серед них наголошуємо на проблемах, пов'язаних із збереженням конфіденційності даних користувачів, вдосконаленням алгоритмів, що навчаються на недосконалих або неправдивих даних, та можливе зниження ролі людського фактора. Авторки наголошують на необхідності розробки етичних стандартів використання ШІ в бібліотечній сфері, забезпечення прозорості алгоритмів роботи, навчання персоналу та тестування нових технологій перед їх впровадженням.

У висновках підкреслюється, що штучний інтелект є потужним інструментом для розвитку бібліотек як сучасних інтелектуальних центрів. Проте ефективне використання ШІ можливе через забезпечення балансу між автоматизацією та людським контролем, що вплине на достовірність інформації та високий рівень обслуговування користувачів.

Ключові слова: *штучний інтелект, бібліотека, заклад вищої освіти, історія вивчення технологій, новітні технології, етичні стандарти.*

Постановка проблеми. У статті досліджується проблема адаптації бібліотек закладів вищої освіти до нових викликів інформаційного суспільства через впровадження технологій штучного інтелекту (ШІ). Подальше застосування ШІ дозволить автоматизувати рутинні процеси, персоналізувати послуги користувачів та інтегрувати бібліотеки в навчальний процес, проте це супроводжується низькими викликами. Проте однією із головних проблем постає ризик поширення некоректної або упередженої інформації через введені алгоритми. Також потребують подальшого дослідження і проблем, пов'язані із питаннями конфіденційності даних користувачів, зменшенням ролі людського фактора в бібліотечній справі. Важливим є і забезпечення прозорості роботи ШІ, навчання персоналу для подальшого ефективного використання технологій та розробка етичних норм при користуванні ШІ. Стаття підкреслює, що ефективне впровадження ШІ можливо лише за умов збалансування автоматизації та людського контролю, що гарантує якість і надійність бібліотечних послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення ролі штучного інтелекту та використання його можливостей у роботі інформаційних установ, зокрема, бібліотек закладів вищої освіти, є актуальним у сучасному науковому контексті. Зокрема, переосмисленню ролі бібліотек із виокремленням сучасних тенденцій розвитку присвячено статтю К. Гораш «Сучасні тенденції розви-

тку університетських бібліотек в Європі» [2]. Роль бібліотеки в умовах цифровізації суспільства було розкрито В. Ільницьким [3]. О. Панухник у публікації «Штучний інтелект в освітньому процесі та наукових дослідженнях здобувачів вищої освіти: відповідальні межі вмісту ШІ» прослідкувала історію виникнення поняття «штучний інтелект», наголосивши на важливості поєднання «знань, інформації та інтелекту» [5].

Постановка завдання. Метою статті є поглиблення вивчення щодо можливостей використання ШІ у роботі бібліотеки закладу вищої освіти як сучасної інформаційної установи.

Виклад основного матеріалу. Розвиток інформаційного суспільства та стрімкий прогрес у сфері цифрових технологій створюють нові виклики й можливості для закладів вищої освіти. Бібліотеки, як ключові елементи освітнього процесу, змушені адаптуватися до нових умов, використовуючи сучасні інструменти, серед яких важливе місце посідає штучний інтелект (ШІ). Використання ШІ у бібліотечній справі дозволяє не лише оптимізувати процеси, але й покращити якість надання інформаційних послуг, підвищуючи доступність знань для студентів і викладачів. На нашу думку, однією із ключових переваг використання ШІ в бібліотечній сфері стає можливість персоналізації. Саме алгоритми ШІ можуть аналізувати поведінку користувачів, їхні запити та вподобання із метою подальшого надання більш відповідних та доречних ресурсів.

Наприклад, на основі історії пошуку здобувач може отримати рекомендації щодо літератури, наукових статей чи навіть курсів. На сьогодні це не лише економить час користувачів, але й сприяє більш ефективному навчальному процесу. Окрім того, ШІ також може використовуватись для створення динамічних навчальних маршрутів. Здобувачі, які вивчають складну дисципліну, отримують доступ до інтерактивних ресурсів і літератури, яка відповідає їхньому рівню підготовки. Це дозволяє бібліотекам закладів вищої освіти перетворитися на повноцінного помічника у навчанні.

Одним із найбільших викликів для бібліотеки ЗВО є велика кількість рутинної роботи: каталогізація, обробка нових надходжень, обслуговування запитів користувачів. Технології ШІ можуть автоматизувати ці процеси, що дозволить бібліотекарям більше уваги приділяти творчій і дослідницькій роботі. Наприклад, алгоритми обробки природної мови (NLP (Natural Language Processing)) можуть автоматично створювати описи для нових книг, класифікувати матеріали за темами та додавати ключові слова [9]. Так, відповідно до офіційної інформації, NLP – «множина штучного інтелекту (ШІ), зокрема машинного навчання (ML), яка дозволяє комп'ютерам і машинам розуміти, інтерпретувати, маніпулювати та спілкуватися людською мовою» [9].

За дослідженнями, вміщеними у статті «Що таке обробка природної мови (NLP)?» обґрунтовується, що однією із причин, чому «системи й комп'ютери змогли точно імітувати людське спілкування, є велика доступність даних у формі аудіо, текстів, даних розмов у каналах соціальних мереж, відео, електронних листів тощо». У свою чергу, «розробка ретельного синтаксису дозволила моделям точно розуміти нюанси людського спілкування, зокрема сарказм, омоніми, гумор тощо» [9].

Так, ряд основних застосувань NLP, з-поміж усіх інших, має такі модулі: мовний переклад у реальному час; фільтри спаму в службах електронної пошти; голосові помічники та чат-боти; конспектування тексту; функції автовиправлення. Фахівці із дослідження ШІ стверджують що «системи обробки природної мови (NLP) використовують алгоритми машинного навчання для аналізу великих обсягів неструктурованих даних і вилучення відповідної інформації. Алгоритми навчені розпізнавати шаблони та робити висновки на основі цих шаблонів». На час написання статті, за uk.shaip «ринок обробки природної мови (NLP) демонструє феноменальну перспективу, і очікується, що до 2030 року він оцінюватиметься приблизно мільярдами доларів США. Це зростання становить 27.55 % річного CAGR» [9].

Проте фахівці стверджують, що «таке масове впровадження та розгортання NLP також коштує дорого. Звіт McKinsey показав, що автоматизація від NLP призведе до того, що 8 % робочих місць застаріють. Однак у звіті також стверджується, що це призведе до створення 9 % нових робочих місць. Що стосується точності результатів, передові моделі NLP повідомили про 97 % точність за тестом GLUE» [9].

Також, у роботі бібліотеки закладу вищої освіти можна використовувати і чат-боти на базі ШІ, що здатні обробляти типові запити користувачів, такі як уточнення годин роботи бібліотеки чи інформація про наявність певної книги. Це дозволяє зменшити навантаження на працівників і забезпечити швидке обслуговування. Завдяки інтеграції з базою даних бібліотеки, чат-бот може автоматично знаходити потрібні матеріали чи пропонувати альтернативні варіанти. Крім того, він доступний 24/7, що є особливо цінним для тих, хто працює з ресурсами у вечірній чи нічний час. Чат-бот також може пер-

соналізувати взаємодію, пропонуючи рекомендації на основі попередніх запитів. Це робить його незамінним помічником у створенні сучасного інформаційного середовища в бібліотеках.

Саме ШІ відкриває нові можливості для доступу до інформації. Зокрема, технології розпізнавання тексту (OCR, optical character recognition) дозволяють оцифровувати старовинні рукописи, книги та архівні документи, роблячи їх доступними для дослідників і студентів. Крім того, ШІ здатен аналізувати великі масиви текстів і створювати семантичні пошукові системи, які знаходять матеріали на основі їхнього змісту, а не лише ключових слів. Так, у статті «Провідні OCR моделі для розпізнавання тексту на зображеннях» дослідники слушно зазначають, що «основна задача цієї технології полягає в розпізнаванні тексту на зображеннях (в тому числі документів) та дозволяє автоматизувати процес обробки інформації, забезпечуючи швидкий та точний аналіз великих обсягів даних [1]. OCR моделі нового покоління легко підлаштовуються під будь-які завдання та справляються з розпізнаванням тексту на зображеннях з будь-якими особливостями» [1].

Ще одним важливим напрямком є автоматичний переклад. Завдяки ШІ здобувачі та викладачі отримують доступ до ресурсів іншими мовами, що значно розширює їхні можливості для досліджень. Наприклад, система на основі ШІ може перекладати статті або книги в реальному часі, полегшуючи роботу з іншомовними джерелами. Іншим важливим аспектом є можливості ШІ в аналізі даних. Бібліотеки ЗВО щодня працюють з величезними обсягами інформації про користувачів, зокрема, пов'язаних із відвідуваністю запитів у каталогах. Використання аналітичних алгоритмів дозволяє виявляти тенденції, зокрема, які теми найбільше цікавлять здобувачів у певний період, які книги рідко використовуються або які ресурси потребують оновлення.

ШІ також може сприяти прогнозуванню потреб, а саме: аналіз запитів здобувачів і викладачів може допомогти бібліотеці заздалегідь формувати колекції ресурсів на основі майбутніх тем досліджень чи освітніх програм. Завдяки ШІ бібліотеки можуть інтегруватися у навчальний процес ЗВО. Наприклад, навчальні платформи на основі ШІ можуть синхронізуватися з бібліотечними системами, дозволяючи викладачам автоматично додавати необхідні матеріали до курсів. Крім того, бібліотеки можуть надавати доступ до інтерактивних навчальних інструментів, таких як симуляції, тестові завдання або віртуальні лабораторії [1].

Інший приклад – використання ШІ для створення мультимедійного контенту. Алгоритми можуть допомогти у створенні навчальних відео, інтерактивних презентацій чи навіть віртуальних виставок, які поєднують архівні матеріали з сучасними технологіями. Маємо наголосити, що, попри всі переваги, впровадження ШІ в бібліотечну сферу має свої ризики. Одним із ключових питань є конфіденційність даних користувачів. Використання алгоритмів ШІ передбачає збір і аналіз великої кількості інформації про здобувачів і викладачів, що може викликати певні проблеми щодо її безпеки та використання. Також, є ризик упередженості алгоритмів. ШІ навчається на основі даних, які йому надають, і якщо ці дані містять упередження, це може призвести до дискримінації певних груп користувачів. Наприклад, рекомендаційні системи можуть не враховувати потреби меншин чи інших маргіналізованих груп.

Ще один виклик – збереження людського фактору. Автоматизація не повинна повністю заміняти спілкування з бібліотекарями, які володіють унікальними знаннями та можуть запропонувати креативні рішення, що виходять за межі алгоритмічних рекомендацій. Загалом, із часу виникнення досліджень про прототипи ШІ, першого електронного комп'ютера, створеного у 1939 році Джоном Атанасоффим та Кліффордом Беррі (Atanasoff-Berry Computer (ABC), а до того згадуваних, за Сухоруковою Г., у 1826 році Джонатаном Свіфтом у «Мандрах Ґулівера», коли була вигадана «машина, яка допомагала вченим писати книги, генерувати нові ідеї й навіть складати філософські трактати [6]. Науковці крутили важелі цього механізму, а він переміщав дерев'яні блоки зі словами». Надалі авторка статті «Історія штучного інтелекту: цікаво про розвиток технології» зазначає, що у 1914 році під час Всесвітньої виставки у Парижі іспанським інженером Леонардно Торресом де Кеведо була продемонстрована шахова машина El Ajedrecista, яка «не просто самостійно рухала фігури на дошці, а намагалася виграти, і навіть гучно попереджала про помилки чи шахрайство людини-суперника. Ідеї науковця про автоматизацію шахової гри стали важливим кроком на шляху до появи штучного інтелекту» [6].

Надалі був 1950 рік, коли Алан Тьюринг, англійський математик, логік і криптограф, який під час ІІ Світової війни працював над зламуванням шрифтів німецького командування, у статті «Обчислювальні машини та розум» пропонує експеримент, відомий на сьогодні як тест Тьюринга: «стандартна інтерпретація цього тесту така: «Суддя взаємодіє з одним комп'ютером і однією людиною. На підставі

відповідей на питання суддя повинен визначити, з ким він розмовляє: з людиною чи з комп'ютерною програмою. Завдання комп'ютерної програми – ввести суддю в оману, змусивши зробити неправильний вибір» [7]. За дослідниками, стаття Алана Тьюринга містить дев'ять передбачуваних заперечень, «які включають деякі з основних аргументів проти штучного інтелекту, які були висунуті протягом багатьох років після публікації статті» [7].

У 1951 році Марвіном Мінським та Діном Едмунсом була створена перша нейрона мережа SNARC: був проведений експеримент, коли «SNARC імітував поведінку щура в лабіринті, навчаючи машину діяти правильно, отримуючи винагороду та коригуючи поведінку після помилок. Він складався з 3000 вакуумних трубок і мав 40 нейроподібних одиниць. Це був великий крок до того, як машини почали «вчитися». Упродовж наступних років були науковцями та вченими були розроблені і мова програмування Lips, і програма для гри в шашки, і перший мобільний робот. До часу, поки Джеймс Латгілл у 1973 році негативно оцінив можливості ШІ, теорію та практику [7].

Наступним проривом у вивченні ШІ стають 90-ті роки: Янн Лекун та команда AT&T Bell Labs розробляють алгоритм «для розпізнавання рукописних цифр на поштових індексах. Попри обмежені можливості обладнання того часу, система, яка вивчала зображення, змогла за три дні навчання розпізнавати цифри» [6]. Але, після 2009 року, перед науковцями постала зовсім інші проблема: традиційні процеси вже не могли обробляти такі обсяги даних. Станом на сьогодні ми вже маємо потужні технології ШІ, що впроваджуються у різні сфери соціуму. Білл Ґейтс у статті «Штучний інтелект – така ж революція технологій, як сотові телефони та інтернет» висловив думку, що «у найближчі 5–10 років програмне забезпечення, кероване ШІ, революціонізує спосіб навчання та вивчення. Він знатиме ваші інтереси та стиль навчання, щоб адаптувати під вас інформацію, вимірюватиме ваше сприйняття контенту, помітить, коли ви втрачаєте інтерес, і зрозуміє, що вас мотивує. Він буде надавати миттєвий зворотний зв'язок» [8].

У реаліях сьогодення бібліотеки ЗВО можуть використовувати ШІ і для створення мультимедійного контенту. Алгоритми можуть допомогти у створенні навчальних відео, інтерактивних презентацій чи навіть віртуальних виставок, які поєднують архівні матеріали з сучасними технологіями. На нашу думку, для успішного використання ШІ у бібліотеках ЗВО важливо враховувати такі аспекти: бібліотекарі мають розуміти основи роботи з ШІ, щоб ефективно використовувати його інструменти та контролювати їхню роботу. Співпраця з розробниками ШІ дозволить отримати доступ до найсучасніших технологій і адаптувати їх під потреби бібліотек. Необхідно розробляти нормативну базу, що гарантуватиме захист даних користувачів і прозорість роботи алгоритмів. Перед повноцінним впровадженням доцільно тестувати нові технології у невеликих масштабах, оцінюючи їхню ефективність і можливі ризики.

Висновки. На основі вивченого матеріалу нами було встановлено, що штучний інтелект є потужним інструментом для трансформації бібліотек закладів вищої освіти. Використання ШІ уможливить значно покращити обслуговування користувачів завдяки персоналізації послуг, автоматизації рутинних завдань і вдосконаленню пошуку інформації. Чат-боти та алгоритми NLP допомагають забезпечити швидке та якісне обслуговування, а OCR-технології відкривають доступ до унікальних архівних матеріалів. Завдяки можливостям ШІ бібліотеки можуть інтегруватися в навчальний процес, надаючи доступ до інтерактивних навчальних інструментів та мультимедійного контенту.

Попри переваги, впровадження ШІ пов'язане з ризиками, такими як захист даних користувачів, упередженість алгоритмів і можливе зменшення ролі людського фактору. До того ж, упровадження технологій ШІ в бібліотечну справу супроводжується і викликами, пов'язаними із некоректно введеною інформацією, що може негативно вплинути на навчання здобувачів, дослідницьку діяльність та її функціонування. Одним із ключових завдань бібліотеки є забезпечення студентів достовірними й актуальними джерелами знань. Використання алгоритмів ШІ, що навчаються на великих масивах даних, несе ризик передачі помилкової чи завищеної інформації. Наприклад, при генерації рекомендацій ШІ можна використовувати застарілі або недостовірні дані (зокрема, пов'язану із нормативно-правовими документами), що призведе до розширення неточних знань.

Маємо наголосити, що наукова діяльність значною мірою спирається на дані, отримані з бібліотечних ресурсів. Некоректне введення інформації до бази даних або помилок алгоритмів під час класифікації матеріалів може стати причиною хибних висновків у дослідженнях. Наприклад, при створенні автоматичних анотацій або категоризації книг ШІ можна неправильно інтерпретувати ключові аспекти матеріалу, що входить до вибору джерел для дослідження. Алгоритми ШІ, такі як обробка природної мови (NLP), здатні аналізувати текст, проте вони можуть мати труднощі з розу-

мінням контексту. Це можна призвести до того, що рекомендації чи результати пошуку будуть неадекватними або невідповідними запитами.

Вирішення цих проблем можливе за допомогою розробки етичних стандартів, навчання персоналу та впровадження пілотних проєктів. Загалом, баланс між автоматизацією та збереженням традиційних функцій бібліотек забезпечить їхній розвиток як сучасних інтелектуальних центрів, що відповідають вимогам інформаційного суспільства.

Список літератури:

1. Гавриленко О. В., Патока В. В. Провідні OCR моделі для розпізнавання тексту на зображеннях/ Universum. № 9. 2024. URL: https://archive.liga.science/index.php/universum/article/view/1125/1137 (дата звернення: 13.01.2025)

2. Гораш К. Сучасні тенденції розвитку університетських бібліотек в Європі. Бібліотеки в сучасному світі науки та культури: збірник наукових праць II Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції. Кам'янець-Подільський, 2024. С. 33–43. URL: https://surl.li/ixzfvd (дата звернення: 11.01.2025)

3. Ільницький В. «Сучасна бібліотека в умовах цифровізації суспільства» // Збірник наукових праць SCIENTIA, Вересень 2021, URL: https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/scientia/article/view/14717 (дата звернення: 11.01.2025)

4. Ільченко Лія. Білл Гейтс пояснив, як штучний інтелект змінить життя через 5 років. Економічна правда. 17 січня 2024 р. URL: https://epravda.com.ua/news/2024/01/17/708836/ (дата звернення: 11.01.2025).

5. Панухник О. Штучний інтелект в освітньому процесі та наукових дослідженнях здобувачів вищої освіти: відповідальні межі вмісту ШІ// Галицький економічний вісник, № 4 (83) 2023. https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2023.04. С. 202–211. URL: https://surl.li/jpzufn (дата звернення: 13.01.2025).

6. Сухорукова Г. Історія штучного інтелекту: цікаво про розвиток технології// kyivstarbusinesshub. 26.11.2024. URL: https://hub.kyivstar.ua/articles/istoriya-shtuchnogo-intelektu-czikavo-pro-rozvitok-tehnologiyi-chastina-1 (дата звернення: 15.01.2025).

7. Тест Тьюринга. 24.05.2023. URL: https://www.oksim.ua/2023/05/24/test-tyuringa/ (дата звернення: 17.01.2025).

8. Штучний інтелект – така ж революція технологій, як сотові телефони та інтернет. Роздуми Біла Гейтса про майбутнє ШІ. 25 березня 2023. URL: https://forbes.ua/innovations/shtuchniy-intelekt-taka-zh-revolyutsiya-tekhnologiy-yak-sotovi-telefoni-ta-internet-rozdumi-bila-geytsa-pro-maybutne-shi-25032023-12634 (дата звернення: 11.01.2025).

9. Що таке обробка природної мови? URL: https://surl.li/atpcop (дата звернення: 13.01.2025).

Dankevych Yu. V., Kostenko O. G. ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND ITS ROLE IN LIBRARIES OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

The article is devoted to the study of the role of artificial intelligence (hereinafter – AI) in the further work of libraries of higher education institutions. In particular, the authors take into account the fact that currently libraries have to carry out a certain transformation of librarianship in the work of higher education institutions. The authors analyze how the use of AI can help automate routine processes, increase the availability of information resources, personalize services for users, and integrate libraries into the educational process. Special attention is paid to natural language processing (NLP), optical text recognition (OCR) and chatbots, which provide convenient access to library resources and speed of service.

Personalization is one of the key advantages of AI, as algorithms are able to analyze user requests, offering them relevant sources and forming individual learning paths. Thanks to the integration of AI with distance learning systems, libraries become active participants in the educational process, providing access to interactive resources, simulations and multimedia content. In addition, OCR technologies open up new opportunities for preserving cultural heritage through the digitization of ancient manuscripts and archives, making them accessible to the general public.

However, the article also considers the risks associated with the implementation of AI. Among them, we emphasize the problems related to the preservation of user data privacy, the improvement of algorithms that learn on imperfect or false data, and the possible reduction of the role of the human factor. The authors emphasize the need to develop ethical standards for the use of AI in the library field, ensure transparency of work algorithms, train staff and test new technologies before their implementation.

The conclusions emphasize that artificial intelligence is a powerful tool for the development of libraries as modern intellectual centers. However, the effective use of AI is possible by ensuring a balance between automation and human control, which will affect the reliability of information and a high level of user service.

Key words: *artificial intelligence, library, institution of higher education, history of studying technologies, latest technologies, ethical standards.*

УДК 81
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/38

Козак В. А.
Київський інститут Національної гвардії України

ФЕЙКОВІ ДОКУМЕНТИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ ВІЙНІ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Стаття є спробою привернути увагу до фейкових документів як потужного інструменту психологічного впливу, що використовується в умовах інформаційної війни Росії проти України. Документи, особливо ті, що мають зовнішній вигляд офіційних, здатні викликати високий рівень довіри в аудиторії, незалежно від їхньої достовірності. Завдяки цьому вони стають ефективним засобом маніпуляції громадською думкою, поширення фейкових наративів та створення інформаційного хаосу.

Документ як форма фіксації інформації має глибоке значення у процесах комунікації завдяки своїй унікальній властивості: виступати носієм структурованих даних, оформлених у зрозумілий, офіційний чи напівофіційний формат. Природа документів як засобу комунікації ґрунтується на кількох аспектах, одними з яких є структурованість і легітимність. Документи зазвичай мають усталений формат (лист, наказ, звіт, довідка тощо), що викликає асоціації з офіційністю, авторитетністю, достовірністю і спонукає аудиторію сприймати їх як надійне джерело інформації, навіть якщо автентичність документів не перевірена.

Фейкові документи не лише дезінформують, а й маніпулюють емоціями та поведінкою людей, дестабілізуючи соціально-політичну ситуацію. Поширення в соціальних мережах фейкових документів значно ускладнює ідентифікацію правдивої інформації, створює підґрунтя для інформаційного хаосу.

У статті закцентовано увагу на важливості розуміння механізмів використання документів як елементів інформаційного впливу та необхідності пропагувати і поширювати інфомедійну грамотність в умовах сучасних гібридних загроз.

Роль документів у поширенні дезінформації в російсько-українській війні є надзвичайно важливою. Завдяки своїй формальній автентичності вони стають ефективним інструментом маніпуляцій та впливу на громадську думку. Успішна протидія цьому явищу вимагає посилення інформаційної грамотності суспільства, розвитку технологій виявлення фейків та активного реагування з боку офіційних структур.

Ключові слова: *фейкові документи, інформаційні маніпуляції, верифікація документів, інформаційна безпека, медіаграмотність, соціальні комунікації, протидія дезінформації.*

Постановка проблеми. У сучасному цифровому середовищі соціальні мережі стали одним із головних каналів комунікації, які суттєво впливають на формування суспільної думки. Водночас вони відкрили широкі можливості для поширення дезінформації, одним із ефективних інструментів якої є фейкові документи. Такі документи через свою зовнішню автентичність (реквізити, офіційно-діловий стиль тексту) викликають високий рівень довіри аудиторії, навіть коли їхній зміст не відповідає дійсності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження впливу документів на громадську думку охоплює широкий спектр дисциплін, зокрема політологію, соціологію, психологію тощо. Інформацію про документи як засіб впливу на громадську думку, елемент пропаганди можна відшукати в дослідженнях низки науковців (Г. Лассуел, Б. Андерсон, П. Лазарфельд, П. Померанцев, Г. Почепцов та ін.). Фрагментарні згадки про документи як засіб впливу на громадську думку загалом чи фейкові документи як один із інструментів поширення дезінформації зокрема здебільшого трапляються в загальних дослідженнях про російську інформаційну та кібервійну проти України.

Н. М. Шульська, Р. С. Зінчук, В. І. Башманівський у статті «Фейкоінструментарій ведення інформаційної війни в Україні: на матеріалі мови сучасних медіа», досліджуючи інструменти створення та поширення фейків, побіжно згадують фейкові документи. Автори статті наводять приклади поширення фальшивих документів з метою дезінформації: «Окрема категорія російської про-

паганди – це фейки, пов'язані з оприлюдненням начебто «таємних» документів української влади, у яких присутні найрізноманітніші наративи на користь ворога: «підтримка Росії серед місцевого населення», «українці на окупованих територіях завжди чекали росіян» та ін.» [9, с. 277].

О. М. Рєзнік у статті «Фейкові збори коштів для Збройних Сил України» згадує підроблені документи як один із сучасних видів шахрайства під час зборів на потреби військових, переважна більшість яких, за словами автора, «відбувається за допомогою мережі Інтернет через різноманітні соціальні мережі та відомі месенджери» [6, 304].

У контексті дослідження особливостей нетрадиційної дипломатії в реаліях російсько-української війни, І. Ю. Сухорольська та І. І. Климчук згадують фейкові документи та дані як такі, що поширювалися «з метою посіяти сумнів до тих, хто говорить правду, та назавжди поховати невигідні факти за туманом брехні і маніпуляцій» [7, с. 324]. Фейкові документи – один із інструментів окремих новітніх стратегій російської влади (у наукових роботах їх називають «війна проти правди»), які «спрямовані на підрив довіри до будь-яких інформаційних ресурсів та повідомлень, що повністю суперечить принципам, на яких базується громадська дипломатія» і які «застосовують, як правило, тоді, коли грубі прорахунки чи навіть злочини авторитарної влади породжують негативну інформаційну хвилю, і її необхідно перебити будь-якими засобами» [7, с. 324]. Фейкові документи були елементом таких стратегій після авіакатастрофи малайзійського боїнга в небі над Донецькою областю, після оприлюднення світовій громадськості інформації про масові воєнні злочини, вчинені російськими військовими у Бучі, Ірпені, Гостомелі та інших населених пунктах України під час окупації.

Окремого дослідження, присвяченого вивченню фейкових документів як засобу поширення дезінформації в контексті інформаційної війни Росії проти України, наразі немає. Це зумовлює актуальність пропонованого дослідження.

Постановка завдання.

1. Проаналізувати основні характеристики фейкових документів, що використовуються в інформаційній війні Росії проти України.

2. Визначити цілі створення та поширення фейкових документів.

3. Розглянути приклади використання фейкових документів.

Виклад основного матеріалу. Попри високий рівень довіри до документів, який базується на соціальних і культурних традиціях сприйняття їх як офіційного підтвердження фактів, вони стали одним із ключових інструментів психологічного впливу в умовах російсько-української війни. Завдяки зовнішній автентичності та формальному вигляду, такі документи викликають довіру у громадськості, навіть коли їхній зміст є повністю або частково недостовірним. Це дозволяє використовувати їх для поширення дезінформації, формування хибних наративів та маніпулювання суспільною думкою, що робить їх ефективною зброєю в сучасній інформаційній війні.

«Російські кампанії з дезінформації регулярно передбачають використання підроблених документів» [11, с. 52] за традицією, що сягає радянських часів. Як зазначає Кір Джайлз, у деяких випадках вони надаються медіа із заявою, що «були отримані в результаті хакерської діяльності», проте здебільшого складається враження, що «ці документи були виготовлені та отримані зовсім іншими шляхами» [11, с. 52]. Фейкові документи слугують одним із методів виправдовування власних злочинів Росії, для впливу на емоційний стан, поведінку та переконання аудиторії, потужним інструментом ворожої пропаганди.

Перед війною Росія активно збирала дані про ветеранів АТО, активістів і журналістів на територіях, що згодом окупує. Росія отримувала доступ до державних і приватних баз даних, зокрема податкових, медичних і страхових. Інформацію використовували для ідентифікації осіб, які перебували в зоні ризику, особливо військових. Про це з-поміж іншого йдеться в дослідженні «Російська кібер- та інформаційна війна на практиці: уроки війни в Україні» Британського аналітичного центру **Chatham House**, автором якого є Кір Джайлз [4]. Дослідження Кіра Джайлза охоплює період від лютого 2022 року до квітня 2023 року. Основним джерелом інформації для аналізу були дані інформаційних і технологічних компаній. Доступ до даних телеметрії є конфіденційним чи засекреченим. Згідно з дослідженням, «ранні етапи війни викрили критичну – і фактично смертоносну – природу персональних даних загалом» [1].

Використання офіційних шаблонів, бланків, логотипів, підписів і печаток реальних установ створюють зовнішню подібність до офіційних документів. У вересні 2024 року низка анонімних телеграм-каналів поширили фотографію нібито офіційного документа, підписаного прем'єр-міністром України Денисом Шмигалем, в якому йшлося про покарання родичів тих, хто ухиляється від мобілізації в Україні. Після верифіка-

ції інформації в Секретаріаті Кабінету Міністрів України Центр протидії дезінформації оприлюдним інформацію, що цей документ – підробка. «Його формат неправильний з редакційної точки зору, прем'єр-міністр не пише подібних листів, а дає доручення, які мають іншу структуру … документа з таким вихідним номером у 2024 році взагалі не існує» [8]. Подібних прикладів, що значною мірою спрямовані на поширення паніки серед населення та дискредитацію українських інституцій, багато. Спростування неправдивих відомостей можна знайти на сайтах ресурсів, що систематично займаються фактчекінгом.

Один із нещодавніх прикладів – поширення на території Польщі фальшивих повісток українцям. Справа стосується листа, що надходить від імені Управління у справах іноземців. Він містить заклик до громадянина України проходити військову службу, погрожуючи юридичною відповідальністю та екстрадицією. «Управління у справах іноземців наголошує, що не є автором таких листів» [2]. Фейкові документи як інструмент залякування, створення панічних настроїв поширюються соціальними мережами на аудиторію українців як в Україні, так і за її межами.

Окремої уваги заслуговують фейкові документи, що поширюються свідомо як жарт чи спроба «підняти моральний дух» співвітчизників. Документ, поширений у серпні 2024 року, де нібито Сумська районна рада ухвалила рішення включити російське місто Суджа та Суджанський район до складу Сумського району, виглядав правдоподібним на перший погляд. Проте його зміст одразу ж викликав сумніви. На рівні законодавства України районні ради не мають повноважень приймати рішення про зміну територіального устрою, тим паче щодо включення територій іншої держави. Такі питання регулюються виключно на державному рівні, за участю Верховної Ради та інших центральних органів влади.

Низка користувачів соціальних мереж свідомо поширили цей псевдодокумент як жарт, забувши (чи не вважаючи за потрібне, бо начебто й так очевидно, що зміст неправдивий) маркувати його належним чином. Жарт зумовив поширення дезінформації і щонайменше додав роботи держслужбовцям і фактчекерам, яким довелось спростовувати цю інформацію.

Створення, поширення та легітимація фейкових документів базуються на низці методів, що дозволяють створювати ілюзію достовірності. Серед таких формальна автентичність, підміна контенту, часткова заміна або виривання інформації з контексту (наприклад, редагування реальних документів) для перекручування змісту, поширення старих документів як нових із зміненими датами, генерація тексту з використанням штучного інтелекту, додавання емоційних або шокуючих деталей. Фейкові документи часто містять надмірно емоційні або шокуючі заяви, що підвищують їхню «віральність».

Масове поширення фейкових документів відбувається через популярні платформи з використанням фейкових акаунтів, ботів або тролів. Анонімні телеграм-канали, що функціонують без необхідності ідентифікації особи або організації, що їх адмініструє, стали середовищем, в якому автори фейкових документів можуть діяти безкарно, поширюючи маніпулятивні матеріали з метою дезінформації.

Фейкові документи, розповсюджені через анонімні канали, можуть підірвати довіру до офіційних інституцій, зокрема державних органів, міжнародних організацій та ЗМІ. Наприклад, публікація підроблених урядових документів може створити ілюзію некомпетентності або недобросовісності влади, що має довгострокові наслідки для соціальної стабільності. У контексті гібридних конфліктів анонімні телеграм-канали нерідко використовуються як інструмент інформаційної війни. Поширення фейкових документів може виявитись частиною кампаній дезінформації, спрямованих на дестабілізацію ситуації в державі, маніпуляцію громадською думкою або послаблення позицій на міжнародній арені.

Серед методів легітимації фейкових документів виокремлюємо такі:

1. Апеляція до авторитетів. Зазначення вигаданих або реальних осіб/організацій як авторів документів для підвищення їхньої правдоподібності. Використання назв відомих установ чи організацій, прізвищ високопоставлених посадових осіб.

2. Підкріплення доказами. Додавання до фейкових документів додаткових матеріалів (фото, графіки, «свідчення»), які також можуть бути сфабрикованими. Використання мови «офіційного стилю». Тексти створюються з використанням бюрократичного стилю, що додає їм видимості автентичності. «Зливи» підроблених розвідданих, що вводять в оману не лише громадськість, а й міжнародну спільноту. Мета таких дій – дезорієнтація аудиторії, створення інформаційного хаосу та зниження рівня довіри до офіційної української інформації. У російсько-українській війні фейкові документи використовуються для підси-

лення неправдивих наративів, таких як «секретні плани», «викриття» чи «підтвердження зради».

3. Поширення через популярні ресурси. Використання лідерів думок, інфлюенсерів для популяризації документів, що створює враження їхньої легітимності.

Комбінація цих методів робить фейкові документи ефективним інструментом інформаційних маніпуляцій. У контексті російсько-української війни документи стали одним із ключових інструментів для поширення дезінформації. Їхня роль базується на кількох аспектах, які забезпечують ефективність у формуванні громадської думки, маніпуляції суспільною свідомістю та дестабілізації інформаційного простору.

Фейкові документи використовуються також як засіб психологічного впливу, маючи на меті вплив на емоційний стан аудиторії: викликання страху, паніки, агресії або апатії. Це досягається за рахунок шокуючого змісту або емоційно забарвлених деталей.

Російська пропаганда активно використовує фейкові документи для створення негативного іміджу України на міжнародній арені. Наприклад, документи можуть містити фальшиві дані про порушення прав людини, військові злочини або ненадійність України як партнера. Такі документи спрямовані на підрив міжнародної підтримки України, послаблення санкційного тиску на Росію та дискредитацію української влади.

Ідентифікація фейкових документів вимагає системного підходу, який поєднує зокрема такі етапи:

1. Перевірка джерела походження документа. Якщо документ не опублікований на офіційному вебсайті установи – це вже підстава для сумнівів. Проблема поширення фейкових документів та новин полягає не лише в діяльності анонімних телеграм-каналів, а й у тому, що фальсифіковану інформацію нерідко підхоплюють медіа, які позиціонують себе як якісні та надійні. Причини цього явища можуть бути різними: прагнення бути першими у висвітленні резонансної новини, недостатня якість перевірки інформації, тиск конкуренції або навіть необережне ставлення до джерел інформації.

Один із яскравих прикладів – поширення новини про нібито смерть короля Чарльза III, яка стала вірусною у 2024 році. Спочатку фейковий документ про це опублікували російські телеграм-канали. Однак її підхопили й окремі українські медіа замість того, щоб перевірити з офіційних джерел [3].

2. Аналіз структури та формату документа. Йдеться про візуальну відповідність офіційним стандартам. ДСТУ 4163:2020 – державний стандарт України, який визначає правила оформлення організаційно-розпорядчих документів. Він регулює створення та оформлення різних видів офіційної документації в установах, організаціях і підприємствах на території України. Відповідно до означеного стандарту можна перевірити, чи відповідає формат поширюваного документа (шаблон, шрифт, логотипи, печатки) вимогам. Відповідно до ДСТУ кожен реквізит має своє місце в документі й особливості оформлення. Деякі з них є варіативними (розмір шрифту, наприклад) і можуть відрізнятись в різних установах. Але більшість вимог до оформлення реквізитів документів – імперативні, що означає суворе дотримання вимог ДСТУ. Наприклад, неправильне розташування чи відсутність обов'язкових реквізитів (дата, підпис, печатка, номер документа тощо) можуть бути ознакою як неправильного оформлення, так і ознакою свідомої підробки.

Автентичність підписів і печаток можна перевірити шляхом порівняння їх із відомими зразками. Часто у фейкових документах використовуються некоректні або злегка змінені елементи, підпис накладається зверху над печаткою. Мають значення також час і обставини публікації. Документи, що з'являються в критичні моменти або супроводжуються потужними інформаційними кампаніями, можуть бути частиною навмисного інформаційного впливу.

3. Аналіз деталей. Дрібниці в оформленні та змісті документів можуть стати ключем до викриття їхньої фейковості. Особливо це було помітно в перші місяці повномасштабного вторгнення Росії в Україну, коли серед дезінформаційних матеріалів, що поширювалися, можна було знайти підроблені документи з численними помилками. Орфографічні, пунктуаційні та лексичні неточності часто видавали справжній характер цих матеріалів, навіть якщо вони на перший погляд виглядали офіційно.

У багатьох підроблених документах траплялися грубі орфографічні (неправильне написання назв органів влади, власних назв, термінів), лексичні (використання слів або виразів, які не відповідають офіційному діловому стилю), пунктуаційні (наприклад, замість «Київ» могли писати «м, Київ», двокрапка чи лапки там, де вони не потрібні) помилки, росіянізми (у підроблених «наказах» чи «розпорядженнях» траплялись помилки в назвах військових частин, а також хибний переклад українською

мовою; у деяких фейкових «листах від міністерств» замість офіційних формулювань використовували емоційно забарвлені або неофіційні вирази, що не характерно для офіційного стилю – багато таких документів створювалося російськими структурами, мовний бар'єр був очевидним). У справжніх офіційних документах подібні помилки трапляються рідко, адже вони проходять кілька етапів перевірки. Надмірно емоційний тон, маніпулятивна риторика чи незвичайна стилістика можуть також свідчити про фейковість.

3. Перевірка метаданих. Електронні документи містять метадані, що показують дату створення, автора документа, а також програми, за допомогою яких він був створений. Навіть безкоштовні онлайн-ресурси дозволяють аналізувати технічні характеристики файлів для виявлення редагувань. У вільному доступі в інтернеті достатньо програм, що дозволяють виявити візуальний обман.

Висновки. Через низку об'єктивних і суб'єктивних факторів пересічний споживач інформації часто не має ні часу, ні бажання перевіряти кожен документ чи новину на достовірність. Це цілком зрозуміло, адже великий обсяг інформації, швидкий ритм життя та відсутність навичок фактчекінгу створюють значні бар'єри для ретельного аналізу. У таких умовах надзвичайно важливо пропагувати інфомедійну грамотність та активно поширювати знання про надійні фактчекінгові ресурси, які допомагають спростовувати фейки. Інформаційна освіта, популяризація фактчекінгових ресурсів («Дія.Освіта», Центр протидії дезінформації при РНБО України, Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки, VoxCheck, Детектор Медіа, StopFake, НотаЄнота та ін.) можуть допомогти ефективно ідентифікувати фейкові документи та мінімізувати їхній вплив на громадську думку, а також стати ключовими елементами у боротьбі з дезінформацією.

Поєднання лінгвістичного, технічного та контекстуального аналізу є основою для виявлення фейкових документів. Інтеграція новітніх технологій і розвиток інформаційної грамотності суспільства дозволять зменшити вплив дезінформації, поширюваної через такі документи.

Список літератури:

1. Брайлян Є. Дослідження Chatham House: Українську інформаційну стійкість недооцінили й у Росії, і на Заході. URL:https://surl.li/nlrkfh (Дата звернення 24.12.2024).

2. Застереження від неправдивих призовів на військову службу. Офіс у справах іноземців. URL: https://surl.li/fetdzt (Дата звернення 23.12.2024).

3. Козак В. А. Помилки в інформаційному просторі як засіб привернення уваги й причина спотворення змісту. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика. Том 35(74) № 3. 2024. Частина 1. С. 20–24 URL: https://doi.org/10.32782/2710-4656/2024.3.1/04 (Дата звернення 23.12.2024).

4. Мазуренко А., Ткач М. Інформація про російський паспорт Олександра Лієва не відповідає дійсності URL: https://www.pravda.com.ua/news/2023/02/2/7387667/ (Дата звернення 24.12.2024).

5. Михайлів В. Фейковий документ про приєднання міста Суджа та Суджанського району Росії до складу Сумського району. https://surl.li/jyxrft (Дата звернення 24.12.2024).

6. Рєзнік О. М. Фейкові збори коштів для Збройних Сил України як один із сучасних видів шахрайства. Європейські перспективи. № 3. 2024. С. 300–306. URL: http://orcid.org/0000-0003-4569-8863 (Дата звернення 12.12.2024).

7. Сухорольська І., Климчук І. Громадська (публічна) дипломатія в умовах агресивної війни Росії проти України. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022, вип. 43 С. 322–331. URL: https://doi.org/10.30970/PPS.2022.43.39 (Дата звернення 20.12.2024).

8. Центр протидії дезінформації. URL: https://t.me/CenterCounteringDisinformation/11594 (Дата звернення 24.12.2024).

9. Шульська Н. М., Зінчук Р. С., Башманівський В. І. у статті «Фейкоінструментарій ведення інформаційної війни в Україні: на матеріалі мови сучасних медіа». Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Том 34 (73). № 1. Ч. 2, 2023. С. 274–279. URL: https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.1.2/43 (Дата звернення 24.12.2024).

10. Keir Giles. Handbook of Russian Information Warfare. NATO Defense College / Collège de Défense de l'OTAN Fellowship Monograph. Rome, November, 2016. (Дата звернення 10.12.2024).

11. Keir Giles. Russian cyber and information warfare in practice. URL: https://surl.li/egjaic

12. Lasswell, D. H. Propaganda Technique in World War I. New York: Peter Smith. 1938. URL: https://surl.li/pcpxqx Дата звернення 24.12.2024).

Kozak V.A. FAKE DOCUMENTS AS A TOOL OF PSYCHOLOGICAL INFLUENCE IN RUSSIA'S INFORMATION WAR AGAINST UKRAINE

The article aims to draw attention to fake documents as a powerful tool of psyc hological influence used in the context of Russia's information war against Ukraine. Documents, especially those that appear official, are capable of generating a high level of trust among the audience, regardless of their authenticity. As a result, they become an effective means of manipulating public opinion, spreading fake narratives, and creating informational chaos.

A document, as a form of recording information, holds significant importance in communication processes due to its unique property: serving as a carrier of structured data presented in a clear, official, or semi-official format. The nature of documents as a communication tool is based on several aspects, including structure and legitimacy. Documents typically follow established formats (letters, orders, reports, certificates, etc.), which evoke associations with officiality, authority, and reliability, encouraging audiences to perceive them as trustworthy sources of information, even when their authenticity has not been verified.

Fake documents not only misinform but also manipulate people's emotions and behavior, destabilizing the socio-political situation. Their dissemination on social media significantly complicates the identification of accurate information and lays the groundwork for informational chaos.

The article emphasizes the importance of understanding the mechanisms of using documents as a tool of informational influence and highlights the necessity of promoting and spreading media literacy in the face of modern hybrid threats.

The role of documents in spreading disinformation during the Russia-Ukraine war is critically important. Due to their formal authenticity, they become effective tools for manipulation and influencing public opinion. Successful counteraction to this phenomenon requires enhancing society's media literacy, developing technologies for detecting fakes, and ensuring active responses from official institutions.

Key words: *fake documents, information manipulation, document verification, information security, media literacy, social communications, countering disinformation.*

УДК 07(=161.1):81’373.2’373.45
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/39

Кошман І. М.
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

ТОПОНІМИ-УКРАЇНІЗМИ В МЕДІАТЕКСТАХ РОСІЙСЬКОЮ

У статті йдеться про особливості представлення топонімів – назв українських міст, містечок і сіл, що включаються до масмедійних текстів України новітнього часу російською. Як відомо, топоніми як різновид власних імен мають низку специфічних лінгвістичних ознак, що зокрема обумовлюють особливості, по-перше, їх функціонування в мовленні в рідному мовному середовищі й, по-друге, їх передачі при переміщенні в іншомовний дискурс. Об’єктом дослідження є інтернет-тексти російською, що опубліковані в інтернет-ЗМІ України. Масмедійні тексти вибираються в якості джерела для дослідження, оскільки їх лінгвістична природа – відображати ті мовні тенденції, що проявляються в узусі. Тобто в них віддзеркалюються мовні процеси, що притаманні сучасному мовленню російською в Україні. Предметом дослідження є способи презентації топонімів-українізмів як відмітних компонентів масмедійних текстів України російською. Проблема представлення топонімів-українізмів для масмедійних текстів російською є надважливою, адже адекватного представлення топонімів вимагає журналістській стандарт точності. В роботі використовуються методи лінгвістичного, графічного аналізу, а також порівняльний та описовий методи. В дослідженні виокремлено кілька групи топонімів-українізмів, вказані особливості графічного втілення. Також приділяється певна увага специфіці граматичної адаптації топонімів-українізмів у масмедійних текстах російською. Отже, особливості графічної та граматичної презентації топонімів-українізмів у тексті російською обумовлюють наявність конкуренції різноспрямованих тенденцій. А це призводить до розвитку варіативності й стає постійним джерелом граматико-орфографічних конфліктів і таким чином стає фактором рухливості й нестабільності текстів російською в масмедійному дискурсі України.

Ключові слова: *українізм, топонім, функціонування, масмедійний текст, стандарти журналістики.*

Постановка проблеми. В. В. Німчук зазначає, що «топоніми України як важлива частина загальної мовної системи етносу не існують ізольовано, вони зазнають семантичних зрушень основ, постійно відбуваються номінативні зміни об’єктів, відчутними є міжмовні й міждіалектні впливи» [6, с. 690]. В ґрунтовних розвідках з топоніміки, як правило, маніфестується обумовленість функціонування топонімів позамовними факторами. Зокрема Г. Лабінська пише про те, що «географічні назви зберігають у собі певний зміст, відображаючи природні особливості місцевості, її поверхню, рослинний і тваринний світ, корисні копалини та ін. <…> Проте не лише географічне середовище визначає характер місцевих назв, їхню форму і зміст завжди визначають суспільно-історичні чинники» [5, с. 16].

Поряд з актуальними питаннями, що постають перед дослідником, – специфіки топонімів у системі власних назв; походження; виявлення ареальних систем і підсистем у діахронії та синхронії; типологізації; семантики, структури, морфології, стилістики, лексикографії й соціолінгвістики топонімів; установлення міждисциплінарних зв’язків топоніміки тощо, виокремлюється проблема передачі топонімів у іншомовних дискурсах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У посібнику з національної стандартизації географічних назв, що розроблений експертами ООН, вводяться поняття «національна стандартизація географічних назв» та «міжнародна стандартизація географічних назв». Якщо метою національної стандартизації є встановлення придатних до вживання та послідовного використання письмових форм топонімів у межах країни або національної території, то мета міжнародної стандартизації полягає в тому, щоб досягнути практичної уніфікації при передачі всіх географічних назв на Землі [10, p. 10]. Базою для проведення міжнародної стандартизації географічних назв слугують національні стандартизації та міжнародні документи, що встановлюють відповідність між мовами та системами письма [10, p. 11]. Наголошується, що завдання передачі (конверсії) географічних назв вбачається в відображені письмових форм звуків системи одної мови засобами іншої

мови, при цьому використовуються головним чином два способи: транскрипція та транслітерація [10, p. 14].

Ю. В. Ірхіна аналізує передачу українських топонімів німецькою й англійською. На її думку, відповідники, зафіксовані у двомовних словниках, свідчать про використання при конверсії способів транскрипції, транслітерації, морфограматичної модифікації, калькування й традиційного найменування [4, с. 62–63]. Дослідниця доходить до висновку про доцільність адаптувати німецькі та англійські відповідники українським топонімам до системи транскодування, що відповідає принципу відображення національно-мовної приналежності українського етносу [4, с. 63].

У статті О. Фоменко розглядається історія зміни англійського відповідника українському топоніму *Київ*: з *Kiev*, що є транслітерацією з російського *Киев*, на *Kyiv*, транслітерацію української лексеми. Підкреслюється, що «назви місць посідають особливе місце в часі та просторі, зберігаючи пам'ять про певні історичні події та особистості; зміна назви є поширеною стратегією повернення втраченої або окреслення нової ідентичності» [9, с. 310–311].

Постановка завдання. Мета дослідження полягає в тому, щоб розглянути тактики відтворення топонімів-українізмів у медіатекстах України російською.

Матеріалом для дослідження послугували тексти російською, що оприлюднені в інтернет-ЗМІ України в останнє десятиліття.

Виклад основного матеріалу. Основні правила передачі українських топонімів російською сформульовані, зокрема, в роботі В. О. Горпинича та Т. Р. Антонюк «Українські власні назви в російській мові: правила перекладу, словотвору, словозміни, правопису» [1, с. 9–30].

Встановлені приписи відображають підхід, що утвердився в радянському мовознавстві в 70–80 рр. XX ст.: передача українських топонімів орієнтувалася на вимоги, що диктувалися топонімічною системою російської мови. Результатом послідовного застосування правил є одиниці, що не тільки не передають оригінального звучання українського топоніму, але й спотворюють його: наприклад: *Біжів – Бежов* (1, с. 11); *Ганнів – Аннов* (1, с. 20); *Гірняцьке – Горнецкое* (1, с. 14); *Горобівка – Горобовка* (1, 17); *Канів – Канев* (1, с. 10); *Комишуватка – Камышеватка* (1, 12); *Панасівка – Афанасьевка* (1, с. 22); *Снігурівка – Снигиревка* (1, с. 23). Такий підхід уходить у явне протиріччя з рекомендаціями, що сформулювали експерти ООН. До того ж отримані форми втрачають суттєвий об'єм мовної інформації (мовна приналежність, мовна модель тощо) й очевидно не відповідають основним принципам передачі іншомовних топонімів – транскрипції або транслітерації.

Природа текстів масмедіа, що націлені на інформування спільноти щодо реальних подій і є поєднанням інформативності та експресивності [2, с. 352], зумовлює проникність публіцистичного мовлення для мовленнєвих інновацій. У текстах масмедіа оперативно відображаються все те нове, що з'являється в узусі – віддзеркалюються мовні процеси, що характеризують сучасне мовлення російською в Україні.

Спостереження за вживанням топонімів-українізмів в масмедійних інтернет-текстах України російською дозволяє виділити кілька тактик передачі українських топонімів.

По-перше, українські топоніми використовуються в оригінальній оболонці, як вкраплення: *И страна отвернулась от этого в отвращении, и пошла дальше. Гречний* ***Львів*** *и жизнерадостная буржуазная Одесса, степенный Луцк и бесшабашный Харьков, хозяйственная Винница и доброзичливі* ***Чернівці*** *– все отвернулись, на самом деле* (https://tverezo.info); *Повторения 2014 года не будет, агрессору не взять Киев, Одессу, даже* ***Харків*** *не взять, – Резников и Залужный уверили нас в готовности Вооруженных Сил Украины дать отпор российской агрессии* (https://tverezo.info).

Приклади такого роду не є численними за цілком зрозумілими причинами – в російському контексті вони набувають стилістичного значення, є носіями позитивної експресивності. Саме це яскраво відчутне стилістичне забарвлення робить неможливим використання вкраплень, наприклад, у текстах інформаційних жанрів, де будь-яка оцінність є порушенням жанрових рамок.

По-друге, топоніми-українізми подаються в формі з транскрипційною кореневою частиною: *В* ***Ривне*** *утром в понедельник, 23 ноября, закончили подсчет голосов во втором туре выборов городского головы* (https://zn.ua); *Наступление зимы мэрия* ***Днипра*** *встретила во всеоружии* (https://day.kyiv.ua); *Как сообщалось, 26 декабря прошлого года из* ***Мыколаива*** *вылетел первый чартерный рейс в Шарм-эль-Шейх* (https://www.ponomaroleg.com); *Этим летом* ***Опишня*** *традиционно станет одной из самых колоритных туристических достопримечательностей Полтавщины* (https://day.kyiv.ua); *В* ***Кропывныцьком*** *нашёлся*

обычный украинец, с обычным не самым большим бизнесом – и моментально сам предложил оплатить все 8 билетов (https://site.ua); *В реестр включены: <…> «Компаньон» (г.* ***Креминна*** *Луганской обл.)…* (https://day.kyiv.ua); *Подача будет осуществляться через газоизмерительный пункт* ***Олексийивка*** (Черновецкая обл.) (https://www.ponomaroleg.com); *В передовые места: Марьинка, Красногоровка,* ***Авдиевка*** (https://censor.net); *В районе ответственности оперативно-тактической группировки «Север» позиции наших защитников были обстреляны 16 раз: район населенного пункта Шумы – из ручного противотанкового гранатомета, <…> вблизи* ***Щастя*** *– из автоматических гранатометов…* (https://day.kyiv.ua); *Взятие* ***Роботине*** *стало бы ключом к удару на Токмак* (https://www.ponomaroleg.com); *Напомним, ВСУ накрыли российских оккупантов плотным огнем артиллерии возле* ***Клищиевки*** *на Бахмутском направлении* (https://slovoidilo.ua); *Сегодня, 1 мая, после обеда войска РФ обстреляли из «Ураганов»* ***Гирнык*** *на Донетчине, есть жертвы* (https://censor.net).

Цікаво, що форми такого типу зустрічаються в текстах різних журналістських жанрів – і інформаційних, і аналітичних, і художньо-публіцистичних, тобто вони не сприймаються як стилістично забарвлені.

Частина форм такого типу має зафіксовані кодифіковані відповідники російською: для топоніма Авдіївка це *Авдеевка* (7, с. 649; 1, с. 10; 8, с. 843); *Гірник – Горняк* (1, с. 23); *Дніпро – Днепр* (1, с. 22; 8, с. 849); *Миколаїв – Николаев* (7, с. 663; 1, с. 21; 8, с. 857); *Олексіївка – Алексеевка* (1, с. 21); *Опішня – Опошня* (8, с. 858); *Рівне – Ровно* (7, с. 668; 8, с. 863).

Російські відповідники іншим формам (*Клищиевка*, *Креминна*, *Роботине*, *Щастя*), якщо діяти за правилом, запропонованим в роботі В. О. Горпинича та Т. Р. Антонюк [1, с. 17], повинні мати вигляд – *Клещеевка*, *Кременная*, *Работино*, *Счастье* (в такій формі, до речі, вони й представлені в російських словниках географічних назв).

По-третє, топоніми-українізми вживаються в формі з транскрипційним суфіксальним формантом: *…***Шепетивка** *Хмельницкой области – около 16.00 порядка 30-ти человек спортивной наружности прибыли из Киева* (https://censor.net.ua); *Интересно отметить, что Олег закончил обычную школу в городе* ***Здолбунив*** *Ровенской области* (https://day.kyiv.ua); *В этой статье пойдёт речь о походе полковника из села* ***Гоголив*** *на Киевщине Борыспольца на Архангельск…* (https://petrimazepa.com); *Футбольный клуб «Колос» из* ***Коваливки*** *Киевской области обыграл «Мариуполь» и выступит в Лиге Европы* (https://censor.net); *Живописные берега Днепра и речки Золотоношки, водоканал, наполненный родниковой водой – все это расположено в одном месте – вблизи села* ***Чехивка*** *Чернобаевского района* (https://day.kyiv.ua); *… она долгое время жила на квартире в «повстанческой»* ***Медведивке*** (https://day.kyiv.ua); *Тогда семья будущего гетмана переселилась на хутор* ***Суботив*** (https://zn.ua); *А где-то через три месяца Петро Порошенко снова приедет в* ***Старычи…*** (https://www.ponomaroleg.com); *А еще –* ***Стеблив****, Чигирин,* ***Суботив****, Черкассы, Млиев,* ***Корсунь-Шевченкивский…*** (https://day.kyiv.ua); *В реестр включены: <…> «Довира» (***Чорткив*** Тернопольской обл.)…* (https://day.kyiv.ua); *На направлении на Токмак у ВСУ были вчера локальные успехи в районе Роботине и* ***Новопрокопивки*** (https://www.ponomaroleg.com); *ВСУ продвигаются к центру* ***Курдюмивки*** (https://www.ponomaroleg.com).

Відповідно до правила, формант *-ів-* здебільшого передається в російській мові як *-ов-* [1, с. 10]: *Гоголев*, *Ковалевка*, *Курдюмовка*, *Новопрокоповка*, *Чеховка*, *Чортков*.

Зафіксовані такі кодифіковані російські відповідники українським топонімам *Здолбунов* (7, с. 656; 8, с. 850); *Корсунь-Шевченковский* (7, с. 659; 8, с. 853); *Медведевка* (1, с. 17); *Стеблев* (7, с. 673; 8, с. 867); Субботов (7, с. 673; 8, с. 867); *Шепетовка* (7, с. 680; 8, с. 874).

За правилом, формант *-іч(и)* в російській мові передається як *-ич(и)* [1, с. 9]: *Старичи*.

Така тактика передачі українських топонімів (транскрипційним суфіксальним формантом) є надто розповсюдженою в масмедійних текстах. Як свідчать приклади, такі одиниці теж не сприймаються носіями стилістичного значення, тому й не зазнають жанрових обмежень: їх використовують і в короткій новині, і в коментарі, і в нарисі.

По-четверте, топоніми-українізми використовуються в формі, що відтворює закінчення українського топоніма: *Как отмечается, в Бучацком районе отсутствует электроснабжение в таких населенных пунктах: с.* ***Костильникы****, с.* ***Медведивци****, Николаевка, с.* ***Передмистя****, с. Звенигород, с. Зеленая, с. Пидзамочок, с. Озеряны, с.* ***Язловець****, с. Дулибы, с. Бровари и пгт Золотой Поток* (https://day.kyiv.ua); *Чуть больше месяца назад Евген Александрович приехал в село* ***Гатне*** *под Киевом* (https://focus.ua); *Сотрудники СБУ*

совместно с работниками милиции и органами прокуратуры Харьковской обл. задержали «на горячем» городского голову г. ***Балаклия****, сообщает пресс-служба СБУ* (https://www.rbc.ua); *Частично отсутствует электроснабжение в с.* ***Пишкивци*** (https://day.kyiv.ua); *На Токмак – локальные бои у* ***Роботине*** (https://www.ponomaroleg.com); *Как отмечается, на направлениях Новоданиловка –* ***Вербове****; Новоданиловка – Роботино и Новодаровка –* ***Приютне*** *наши воины имели успех…* (https://censor.net); *Как я писал ранее, Россия не захватила* ***Степове*** *(севернее Авдеевки), как они утверждают* (https://www.ponomaroleg.com); *На Покровском направлении сегодня враг 15 раз атаковал позиции наших защитников в районах населенных пунктов Миролюбовка, Луч,* ***Крутый Яр****, Красный Яр, Лисковка, Юрьевка, Желтое, Петровка, Дачненское, Григоровка и Пушкино* (https://www.rbc.ua).

Пропоновані правила націлюють на заміну оригінальних українських фіналей російськими відповідниками. Адже згідно з правилами:

а) закінчення *-е-* в топонімах середнього роду на *-ин(е)* в російській мові передається як *-о* [1, с. 13]: *Работино*;

б) закінчення *-е-* в топонімах на *-н(е)* та *-ов(е)*, що є за походженням прикметниками середнього роду, в російській мові передається як *-ое* [1, с. 13]: *Гатное*, *Вербовое*, *Степовое*, *Приютное*;

в) закінчення *-и* в топонімах на *-к(и)* в російській мові передається як *-и* [1, с. 14]: *Костильники*;

г) закінчення *-і* в топонімах з м'якою основою на *-ц(і)* в російській мові передається як *-ы* [1, с. 15]: *Медведовцы* [1, с. 17], *Пышковцы*;

ґ) топоніми на *-ець* в російському відповіднику мають тверду основу й пишуться без м'якого знака [1, с. 15]: *Язловец*;

д) відповідником до топоніма *Балаклія* є українізм *Балаклея*, що трактується як виняток з правила [1, с. 14];

е) відповідником до топоніму *Крутий Яр* є українізм *Крутой Яр*, оскільки за законами російської мови прикметники чоловічого роду з наголосом на закінчення в називному та знахідному відмінках мають закінчення *-ой*.

Висновки. У використанні топонімів-українізмів у масмедійних інтернет-текстах російською вочевидь прослідковується прагнення до вибору транскрипційної форми, яка б була якомога ближчою до аутентичного топоніма. Всі виявлені тактики є тому свідченням.

Фонетизація передачі українських топонімів стає причиною орфографічної дестабілізації текстів російською, через те що різко збільшує кількість варіантів: *В результате штурмовых действий Силы обороны имеют частичный успех в районах* ***Клищеевки*** *Донецкой области* (https://censor.net); *Авиационным ударам подверглись населенные пункты <…> Спорное,* ***Клещиевка****, Авдеевка…* (https://censor.net); *Силы обороны преуспевают в районе* ***Клищиевки*** *Донецкой области, продолжают наступление на Мелитопольском направлении, – Генштаб* (https://censor.net).

З'являється нова проблемна орфографічна зона, що робить вельми актуальною проблему впорядкування написань топонімів-українізмів у текстах російською, оскільки існуючі правила очевидно не відповідають реальній практиці письма.

Наявні варіантні ряди топонімів-українізмів на кшталт *Клещиевка – Клищеевка – Клищиевка* у свою чергу актуалізують проблему відповідності масмедійних текстів журналістським стандартам, а саме стандарту точності, що вимагає правдивої презентації фактів і висуває особливі вимоги до точної передачі власних назв [3].

Разом з тим транскрипційні форми топонімів-українізмів як результат різних тактик передачі у тій чи іншій мірі «повертають» власним назвам суттєву частину мовної інформації – а саме: належність до української топонімічної системи, зрозумілість значення, відповідність певній мовній моделі, прозорість походження тощо. Тобто, мабуть, основною причиною поширення ненормативних, некодифікованих варіантів топонімів-українізмів в текстах російською є соціально-культурні вимоги.

Список літератури:

1. Горпинич В. О., Антонюк Т. Р. Українські власні назви в російській мові: правила перекладу, словотвору, словозміни, правопису: посіб. Дніпропетровськ: ДДУ; Київ : Іван Федоров, 1998. 134 с.

2. Єрмоленко С. Я. Мова преси. *Українська мова: енциклопедія*: В. М. Русанівський та ін. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 352.

3. Захарченко О. Стандарти журналістики: основи професійності чи застарілі рамки? URL: https://imi.org.ua/articles/standarti-jurnalistiki-osnovi-profesiynosti-chi-zastarili-ramki-i178 (дата звернення: 31.01.2025).

4. Ірхіна Ю. В. Специфіка перекладу українських топонімів германськими мовами. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського: Лінгвістичні науки*: зб. наук. праць. Одеса : Астропринт, 2017. № 25. С. 60–64.

5. Лабінська Г. Топоніміка: навч. посіб. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 274 с.

6. Німчук В. В. Топонім. *Українська мова: енциклопедія*: В. М. Русанівський та ін. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 690.

7. Новий російсько-український словник-довідник: укл. С. Я. Єрмоленко та ін. Київ : Довіра, 1996. 797 с.

8. Новий російсько-український словник-довідник: укл. С. Я. Єрмоленко та ін. Київ : Довіра, УНВЦ «Рідна мова», 1999. 879 с.

9. Фоменко О. С. Топоніми як маркери національної ідентичності: Kiev або Kyiv. *Національна ідентичність в мові і культурі*. Київ: Талком, 2021. С. 307–312.

10. Manual for the national standardization of geographical names. New York : United Nations, 2006. 169 p.

Koshman I. M. TOPONYMS-UKRAINIANISMS IN RUSSIAN MEDIA TEXTS

The article deals with the features of the presentation of toponyms – the names of Ukrainian cities, towns and villages, which are mentioned in the modern time Russian-language mass media texts in Ukraine. As is known, toponyms as a kind of proper names have a number of specific linguistic features, which in particular determine the peculiarities, first, of their functioning in speech in the native language environment and, secondly, of their presentation when being transferred into the discourse of another language. In terms of its sources, the study looks at Internet texts in Russian, published in the Ukrainian online media. Mass media texts are chosen as a source for research because by their linguistic nature they reflect the language trends that are manifested in the usage. In other words, they reflect the linguistic processes inherent in the contemporary Russian speech in Ukraine. The subject of the research is the ways of presenting the toponymical Ukrainianisms as distinctive components of the Russian-language mass media texts in Ukraine. The problem of presenting toponymical Ukrainianisms in Russian-language mass media texts is extremely important, as the journalistic standard of accuracy requires an adequate presentation of toponyms. The study uses the methods of linguistic and graphic analysis, as well as comparative and descriptive methods. It distinguishes several groups of toponymical Ukrainianisms and outlines the features of their graphic realization. The study also draws attention to the special qualities of grammatical adaptation of toponymical Ukrainianisms in the Russian-language mass media texts. Thus, the features of graphic and grammatical presentation of toponymical Ukrainianisms in Russian texts causes the emergence of competing tendencies. This leads to the development of variability and becomes a constant source of grammatical and orthographic conflicts, and thus a factor in the mobility and instability of Russian-language texts in the Ukrainian mass media discourse.

Key words: *Ukrainianisms, toponym, functioning, mass media text, standards of journalism.*

УДК 801.81:070.1(477.82)
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/40

Николюк Т. В.
Луцький національний технічний університет

Шкляєва Н. В.
Луцький національний технічний університет

ФОЛЬКЛОРНІ НАРАТИВИ В МЕДІАПРОСТОРІ ВОЛИНІ

У статті проаналізовано фольклорні наративи в контексті масмедійного дискурсу Волині. Досліджено окремі інтернетмедіа, газетні джерела, наукові фольклорні дослідження та фольклорні записи. Визначено, що взаємодія фольклорних мотивів і медіа дає можливість не лише зберігати культурну спадщину, а й адаптувати її до сучасних умов, роблячи її доступнішою та зрозумілішою для широкої аудиторії.

Встановлено, що матеріали у масмедіа на основі фольклору мають просвітницький характер і реконструюють давні українські традиції.

Визначено, що у волинських газетах подається узагальнений опис підготовки до Різдва і подеколи розміщено статті фольклористів. Часто масмедійні фольклорні тексти – це цитати народних фольклорних переказів зі збереженням діалектних мовних особливостей інформаторів.

Чимало матеріалу в масмедіа присвячено різдвяним кулінарним виробам та особливостям приготування різдвяних страв, зокрема, Святої вечері. Це інформаційні матеріали, які не дають забути про значення традиційних страв в Україні. Інформація про рецепти традиційних страв подається у різних жанрах: інтерв'ю, замітка, репортаж, а то й просто рецепти найвідоміших ритуальних кулінарних виробів у рубриці про корисне.

Досліджено, що чимало фольклорних текстів в інтернетвиданнях художньо інтерпретовані, мають оповідний характер. Деякий матеріал у засобах масової інформації має інформаційну функцію та опублікований для того, аби популяризувати певні фольклорні явища.

Встановлено, що інтерв'ю з фольклористами, етнографами – поширений жанр у сучасному медіа, з якого можна дізнатись про найдавніші традиції українців. Інколи фольклорні наративи стають частиною репортажного матеріалу та своєрідними коментарями до інформаційної частини тексту.

Визначено ще один спосіб популяризації фольклору у масмедіа – використання інтерактивного матеріалу – тестів. Чимало у ЗМІ інформаційних повідомлень, що мають ознаки прес-анонсу й інформують читача про наближення акцій, пов'язаних із народною творчістю та традиціями.

Ключові слова: *наратив, фольлор, масмедіа, репортаж, інтерв'ю, прес-анонс.*

Постановка проблеми. У сучасному світі масмедіа відіграє важливу роль у формуванні суспільної думки, розвагах та освіті. Взаємодія фольклорних мотивів і медіа дає можливість не лише зберігати культурну спадщину, а й адаптувати її до сучасних умов, роблячи її доступнішою та зрозумілішою для широкої аудиторії. Масмедіа, зокрема кіноіндустрія, музичні відео, телесеріали, реклама та інтернетвидання стають сучасними носіями фольклорних мотивів, дозволяючи їм залишатися актуальними та значимими. Використання фольклорних сюжетів у цих медіа не лише підтримує інтерес до культурної спадщини, але й сприяє її інтеграції у глобальний культурний контекст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний медійний дискурс та роль у ньому культурних явищ досліджували у своїй праці «Інфосфера України: особливості масмедійного дискурсу у контексті естетичної інформації» О. Поліщук, О. Свінціцька [9; 58] О. Княжук у кандидатській дисертації «Інтуїція в контексті евристичної функції мистецтва» [7; 149], Бацевич Ф. С. у праці «Основи комунікативної лінгвістики». [1; 149].

Постановка завдання. Метою статті є дослідження фольклорного наративу волинських масмедіа.

Виклад основного матеріалу. Фольклорний наратив, його вкраплення в засоби масової інформації, дозволяє продемонструвати специфіку

сучасних медіа. Особливо актуальним є комплексний аналіз фольклорних наративів в контексті масмедійного дискурсу Волині, тому предметом даного дослідження є інтернетмедіа та газетні джерела, у яких відображено фольклорні наративи, а також наукові фольклорні дослідження та фольклорні записи.

Дуже часто у масмедіа статті на основі фольклорного матеріалу мають просвітницький характер. Наприклад, замітка про Різдво та різдвяні свята у «Волинських новинах» інформує читача про забуті різдвяні традиції: «Традиційно Святвечір починається молитвою за здоров'я тих, хто живий, і за упокій тих, хто помер. Її виголошує хазяїн дому. Якщо за минулий рік у сім'ї хтось помер, то йому теж ставили тарілку і клали туди трохи куті. Але є у обрядах на Різдво і розбіжності, які залежать від регіону святкування. На Волині, наприклад, перед Різдвом мастили хатню долівку, заносили оберемок сіна і стелили його під столом. Там воно лежало аж до Водохреща. Вважається, що в родині усе буде добре наступного року, якщо у сіні спав собака чи кіт» («Волинські новини», 6 січня 2021 рік).

Стаття написана для того, щоб реконструювати давні традиції та зберегти про них пам'ять.

У волинських газетах подається узагальнений опис підготовки до Різдва і подеколи їх пишуть самі фольклористи. Наприклад, Олександра Кондратович, збирачка фольклорних традицій Волинського Полісся, у статті «Святкування різдвяних празників на Поліссі» у виданні «Вісник» від 11.07.2007. Категорія Волинь» описувала особливості приготування до Різдва так: «…прибирали житла, господарство, а основне – душу. Вона не повинна бути засмічена турботами. Кожне з різдвяних свят чекали з радістю. Вранці прикрашали ялинку: чіпляли кетяжки: (стрічки, солом'яні павучки, кошички, шишки з ялинки, загорнуті в папір лісові горіхи), до сходу сонця варилася кутя: ячмінна, приправлена лляною олією, маком та медом чи цукром. Багатші купували куті пшеничної, її «придобрювали», бо пшениця і мед – символи достатку, злагоди, довголіття» [2].

Замітка Олександри Кондратович практично повторює розповіді інформаторів у різних районах Волині. Наприклад, такий опис Різдва записаний від інформаторки із села Качин Камінь-Каширського району Волинської області: «До Різдва готувалися заздалегідь. Мили й прибирали в хатах, хлівах, білили, прали. Мати готували пісну вечерю, де завжди були узвар і кутя. Стіл стелили сіном, зверху на нього стелили святкову скатертину. До хати заносили пшеничний сніп «дідух» і ставили його під образами. Колядники ходили з наступного дня із звіздою, також була переряджена коза. Співали «Щедрий вечір», «Нова радість» та інші. Колядникам давали ковбасу, пироги, яблука. На Щедрий вечір ходили перебіранці: цигани, коза, старий дід, чорт» [5].

Отже, матеріал у засобах масової інформації – це інтерпретований фольклорний сюжет народних оповідей про свята.

Іноді масмедійні фольклорні тексти – це цитати народних переказів зі збереженням діалектних мовних особливостей інформаторів. Наприклад, опис різдвяного стола, опублікованого в рубриці «Волинська говірка: різдвяні звичаї у переказах старожилів» 3 січня, 2017 року у волинському виданні «Хроніки Любарта» – передрук матеріалу Григорія Аркушина «Всього на світі хватає…» (фольклор, звичаї та обряди Західного Полісся у діалектологічних записах)» поданий оригінальною народною оповіддю: «Ну вечера то була посна, посни страви. Кисіль завше з гречаної каші. Такий кисіль то вже була такая стало (як то сказати?) ну страва, страва такая. То кисіль гречаний був, капуста завше була, сєлєдци мусово, були сєлєдци, і там, ну, ну, все поснеє. И гриби, гриби то свої, е-е, були, бо то збирались гриби сушити, свої риби. Сіно то в нас то пуд настильницю все стліли сіно. Зверху застелілі й ставили тоді страву. Кутя то була с того… и-и… ис…проса. Кутю то робили і с пшеничної каші і с…с теї ячмінної каші кутя, то кутя то був такий обовйонскови предмет. Додавали, солодили и медом там, маком». (Л. М. Менчук, 1928 року народження, село Криворверба гміни Вирикі-Полуд повіту Влодава Люблінського воєводства) [9].

А так описано звичай вносити сіно та жито у хату перед Різдвом у виданні «Хроніки Любарта» від 3 січня 2017 р.: «Пироги. И-и-и вносили, сіно, жето, кутю варили. Ставлять у куток той снопок жета. Кутя. Вже типіро тилько жито тако в кружечку пуставлять, а наші баске то снопка. І все: і пирога, кутю… А ми жита тико-но пуставимо, перуга, хрестика. Так лижить цілі свата» [10].

Чимало матеріалу в масмедіа присвячено різдвяним кулінарним виробам та особливостям приготування різдвяних страв, зокрема, святої вечері. Це інформаційні матеріали, які не дають забути про значення традиційних страв в Україні. Наприклад, чи не щороку у «Волинських новинах» можна прочитати про особливості приготування святкових кулінарних виробів або їх символіку: «Свята Вечеря 6 січня у переддень Різдва збирає

за столом усю велику родину. В цей вечір на стіл ставлять 12 пісних страв. Згідно з давньою українською народною традицією, Свята Вечеря збирає за столом усю велику родину, пише 24 канал.

Всі 12 страв на Святвечір мають бути пісними, оскільки це останній день Різдвяного посту. Кутя. Найголовніша страва, з якої починають трапезу, є актом жертви Богові. Мак – символ мучеництва, невинно пролитої крові. Мед – символ чистоти, Божого слова. А ще кутя символізує єднання з Богом і світом померлих. Тому її залишають на ніч для душ тих, кого вже немає з нами. Горох. Символ Божої весни, яка завжди відроджується в людині після занепаду, символ єдності роду. Капусняк. Капуста виступає як символ простоти й водночас міцності, єдності навколо однієї твердої основи – Христа-Бога…» (Волинські новини, 6 січня 2018 року)

Інформатори на Волині приблизно так само описують це свято: «Свята вечеря – це спільна вечеря всього роду. Навіть мертві родичі і безвісті загиблі – всі мають в цей вечір зібратися разом. Господар запрошував всі мертві душі на Святу вечерю, родина за ним молилась вголос, а потім читали молитву за живих і за худобу. Помоливши, сідали до столу. Господиня заздалегідь висівала насіння пшениці, щоб можна було зеленою поставити на стіл. Ще у давнину під скатертину застеляли сіно, а по кутках клали часник. Старші люди намагалися нічого не їсти, доки не зійде перша зірка. Кутю готували по-різному, але головним була потовчена пшениця, мак, мед, горіхи та пізніше – родзинки. Також не обходилась вечеря без традиційного узвару, вареників, грибів. Інші страви могли змінюватися. Потрібно спробувати всі страви, щоб кожен місяць в році був щедрим і багатим. По закінченню вечері різдвяну свічку гасили, ставили в жито чи пшеницю на покуті, разом з кутею. Всі страви залишали на столі. Вірили, що вночі прийдуть всі померлі члени родини куштувати святкових страв. На ранок обов'язковим був похід до церкви і після цього уже можна було іти колядувати. Всі діти ходили від хати і до хати, співаючи різдвяних колядок. В першу чергу, колядувати ходили до родичів, адже на свята усі приїжджали в село. Різдво –це найбільше родинне свято для мене, адже воно нагадує про зв'язок поколінь, занурюючи в дитинство і приємні спогади» [5].

Як бачимо, ритуальні різдвяні страви населення Західного Полісся та західної частини Волині вирізнялися розмаїттям, багатством та оригінальністю у приготуванні. Про це пише і дослідник Анатолій Пономарів: «…у святкові дні страву намагалися приготувати, щоб столи ломилися від блюд, том більше, що їх кількість визначалася обрядовою регламентацією. [8; 287].

У волинських медіа про багатство традиційних різдвяних страв можна зробити висновок з багатьох заміток про сучасні способи організації Святвечора. Наприклад, в одній зі статей йдеться про сучасних господинь, які готують традиційний різдвяний стіл: «Жительки села Веснянка Луцького району Тамара, Оксана і Олена товаришують багато років. Перед Різдвом три господині збираються на одній кухні, аби приготуватися до Святвечора. Жінки мають перелік обов'язкових страв на їхньому пісному столі. Суспільному господині розповіли про скатертину прабабусі, яка обов'язково має встеляти святковий стіл, і поділилися рецептом млинців-гречушок. Перед Святвечором кожна господиня має свій обов'язок. Під час роботи співають колядки, які знають з дитинства» (Волинські новини, 24 грудня 2024 року).

Інформація про рецепти традиційних страв подаються у різних жанрах: інтерв'ю, замітка, репортаж, а то й просто рецепти найвідоміших ритуальних кулінарних виробів у рубриці про корисне.

Чимало фольклорних текстів в інтернетвиданнях художньо інтерпретовані, мають оповідний характер. «На Волині збереглась унікальна традиція, якій майже сто років. У селі Комарове Камінь-Каширського району на Різдво вулицею ходить незвичний вертеп: Ірод, його воїни, Смерть та Чорт. Господарям перевдягнені парубки показують незвичну театралізовану виставу, йдеться у сюжеті ТСН. На Різдво проїхати селом Комарове не так і легко: просто посеред дороги усіх зупиняють перебиранці – учасники вертепу. Аби побачити незвичну процесію та виставу, сюди їдуть звідусіль. Різдвяне дійство у селі називають «іродом». Аби його водити селом, неодружених хлопців обирають заздалегідь – така традиція. Раніше, розповідають місцеві, серед юнаків навіть влаштовували кастинг. Хлопці мали бути міцними і добре співати. Тепер потрапити до гурту можуть усі охочі. Староста Сергій Ліщук Ірода водить вже вісім років, а перед цим водили його батько та дід. Цій різдвяній традиції, розповідає, майже сто років. «Старші люди розказують, що її заснував, коли ми були під Польщею – до 1939 року, вчитель, який був поляком», – каже староста села Сергій Ліщук.

У радянські роки влада забороняла школярам брати участь у цьому дійстві, а тому традицію про-

довжували старші хлопці: збиралися на хуторах, щоб ніхто не бачив. Нині ж усі приготування теж відбуваються у старій покинутій хаті. Тут хлопці переодягаються у вбрання, якому вже майже сто років...» («Волинські новини», 8 січня 2022 року)

Деякий матеріал у засобах масової інформації має інформаційну функцію та опублікований для того, аби популяризувати певні фольклорні явища. Наприклад, в одному з випусків «Волинь Post» розміщений відеоконтент, де воїн переспівує давню колядку («Волинь Post», 10 січня 2023 року). Такий матеріал має культурологічне значення.

Інтерв'ю з фольклористами, етнографами – поширений жанр у сучасному медіа, з якого можна дізнатись про найдавніші традиції українців. Так, із розмови з Аллою Денисенко стає зрозуміло, які звичаї випікання святкового хліба побутують на Волині, як проводили останній передвеликодній тиждень, що означає назва свята. («Волинські новини», 1 травня 2024 рік).

Інколи фольклорні наративи стають частиною репортажного матеріалу та своєрідними коментарями до інформаційної частини тексту. Наприклад, репортаж про свято Івана Купала в Луцьку містить деякі коментарі про історію Купала: «Містична атмосфера прадідівських традицій вирувала ввечері на Івана Купала у Луцькому парку. На святі були запальні музики, вербові вінки, енергійні танці, велике вогнище, етнічні національні костюми, гарні дівчата та не байдужі до них парубки. Усі разом, цього дня згадували, як розважалися наші предки» («Волинські новини», 7 липня 2016 рік).

Ще один спосіб популяризації фольклору у масмедіа – це використання інтерактивного матеріалу – тестів: для того, щоб перевірити знання читачів із обрядових різдвяних дійств, «Волинські новини» пропонують пройти тест («Волинські новини», 6 січня 2023 року).

Чимало у ЗМІ інформаційного матеріалу, що має ознаки прес-анонсу й інформує читача про наближення акцій, пов'язаних із народною творчістю та традиціями. Наприклад, у статті «Лучан кличуть на виставку про «родинні традиції» у «Волинських новинах (15 лютого 2017 року) йдеться про відкриття виставки «Родинні традиції». У матеріалі за ознаками прес-анонсу зазначено час, місце, тематика заходу.

Чимало фольклорних наративів трапляється в інформаційних повідомленнях, де журналісти інформують читача про особливості деяких традицій на Волині і не тільки. Такі матеріали мають шаблонні заголовки «13 січня – щедрий вечір та свято Маланки: традиції і прикмети» («Волинські новини», 13 січня, 2020), «Забуті традиції Різдва: маловідомі обряди на Святвечір» («Волинські новини», 6 січня, 2020), «Українська міфологія. Рожаниці – 21 вересня: історія та традиції» («Волинські новини», 21 вересня, 2019), «Страсний або чистий четвер: народні традиції, прикмети та заборони» («Волинські новини», 25 квітня 2019), «Забуті традиції: маловідомі обряди на Святвечір» («Волинські новини», 16 квітня 2023).

Висновки. Отже, статті в масмедіа дуже часто мають просвітницький характер. Завдяки дописам про традиції та обряди вдається реконструювати давні звичаї та зберегти про них пам'ять. Часто матеріали в засобах масової інформації – це інтерпретований фольклорний сюжет народних оповідей про свята або цитати народних фольклорних переказів зі збереженням діалектних особливостей інформаторів. Чимало матеріалу в масмедіа присвячено різдвяним кулінарним виробам та особливостям приготування різдвяних страв. Деякі фольклорні тексти в інтернетвиданнях художньо інтерпретовані, мають оповідний характер. Фольклорні наративи стають частиною репортажу, інтерв'ю, замітки, прес-анонсу, навіть тестів.

Список літератури:

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. К. : Академія, 2004. 344 с.
2. Вісник+Ко. Всеукраїнська газета. 11.07. 2007.
3. Волинські новини. Перше інформаційне агентство. URL: https://www.volynnews.com
4. Волинь Post. Інформаційне інтернет-видання. URL: http://surl.li/mxjqu
5. Записала Воєвода Аліна від Гонтар Феоктісти Федорівни,1933 р.н. у селі Журавичі Ківерцівського району Волинської області.
6. Записала Комзюк Олександра від Надії Григорівни Савчук у селі Дольськ Любешівського району Волинської області.
7. Княжук О. П. Інтуїція в контексті евристичної функції мистецтва: Дис. … канд. філос. наук: 09.00.08 / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 1997. 182 с.
8. Пономарів А. П. Українська етнографія: курс лекцій. К. : Либідь, 1984. С. 287.
9. Поліщук О. П., Свінціцька О. І. Інфосфера України: особливості масмедійного дискурсу у контексті естетичної інформації *Історія. Філософія. Релігієзнавство*. 2008. № 2. С. 56–59.
10. Хроніки Любарта. 3 січня 2017.

Nykoliuk T. V., Shkliaeva N. V. FOLKLORE NARRATIVES IN THE MEDIA SPACE OF VOLYN

The article analyzes folklore narratives in the context of the mass media discourse of Volyn region. Some particular Internet media, newspaper sources, scientific folklore studies and folklore records are studied. It is determined that the interaction of folklore motives and the media makes it possible not only to preserve cultural heritage, but also to adapt it to modern conditions, making it more accessible and understandable for a wide audience. It is established that materials in the mass media based on folklore material are educational in nature and reconstruct ancient Ukrainian traditions. It is determined that Volyn newspapers provide a generalized description of preparations for Christmas and sometimes publish articles by folklorists. Often, mass media folklore texts are citation of folk folklore traditions with the preservation of the informants dialectal linguistic features.

A lot of material in the mass media is devoted to Christmas culinary products and the features of preparing Christmas dishes, in particular, the Holy Eve Supper. These are information materials that do not allow us to forget about the importance of traditional dishes in Ukraine. Information about recipes for traditional dishes is presented in various genres: interviews, notes, reports, and even just recipes for the most famous ritual culinary products in the useful section. It is studied that many folklore texts in online publications are artistically interpreted and have a narrative character. Some material in the mass media has an information function and is published in order to popularize certain folklore phenomena.

It is established that interviews with folklorists and ethnographers are a common genre in modern media, from which you can learn about the oldest traditions of Ukrainians. Sometimes folklore narratives become a part of the report material and a kind of commentaries on the information part of the text. It is identified that the other way of popularizing folklore in the mass media is the usage of interactive material like tests. There are many information messages in the media that have the characteristics of a press release and inform the reader about upcoming events related to folk art and traditions.

Key words: *narrative, folklore, mass media, reportage, interview, press announcement.*

УДК 070.489-055.2=162.1
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/41

Обласова О. І.
Університет митної справи та фінансів

ЖІНОЧІ ЖУРНАЛИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЕМАНСИПАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ЕВОЛЮЦІЇ FASHION-ЖУРНАЛІСТИКИ КІНЦЯ XIX – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ

У статті зосереджено увагу на особливостях використання жіночих журналів як інструментів емансипації в історичній ретроспективі крізь призму специфіки розвитку fashion-журналістики кінця XIX – першої половини XX ст. на прикладі львівської і галицької жіночої періодики. Застосовано термінологічний, типологічний та системний метод, метод історико-культурного аналізу, а також метод компаративного аналізу та конкретний аналіз визначеного явища в певних умовах.

Актуальність дослідження зумовлена важливістю виявлення місця і ролі жіночих журналів кінця XIX – першої половини XX ст. в процесі популяризації ідеї емансипації крізь призму особливостей тогочасної fashion-журналістики.

За результатами дослідження доведено, що емансипацію жінок значною мірою відображала і продовжує відображати затребувана суспільством жіноча періодика, зокрема жанр fashion-журналістики. Домінантними в ньому є гендерність, суб'єктивність, інтерес до теми ролі жінки в сучасному суспільстві та ін. Жіночі періодичні видання кінця XIX – першої половини XX ст., що виходили у Львові та Галичині безпосередньо пов'язані з процесами емансипації, характерними для тогочасного суспільства.

У висновках констатовано, що fashion-журналістика стала унікальним засобом для репрезентації жінки нового часу, стимулюванням інтересу до проблеми емансипації, описуючи ситуації і типи, показуючи проблему з різноманітних боків. На території українських земель fashion-журналістика активно розвивалася в перші десятиліття XX ст. – жіночі журнали («Новий час», «Діло» та ін.) стали показовими прикладами наслідків формування феміністичного руху та субкультури, що засвідчила суттєві трансформації в тогочасній ментальності українського суспільства.

Перспективи подальших досліджень полягають у виявленні особливостей висвітлення теми емансипації на сторінках жіночих журналів першої чверті XXI ст. в Україні.

Ключові слова: *жіночі журнали, fashion-журналістика, емансипація, соціальна ідентифікація, західноукраїнська жіноча періодика.*

Постановка проблеми. Мода – важливий засіб самовираження та соціальної ідентифікації, що глибоко пов'язаний з культурними, соціальним та політичними аспектами. Традиційно мода є однією з центральних тем жіночих журналів, забезпечуючи елемент візуального задоволення, водночас пропонуючи поради та вказівки щодо самопрезентації. Історичні жіночі періодичні видання – важливий ресурс для дослідників, зокрема в аспекті трансформацій суспільного життя українських жінок відповідно до розвитку ідеї емансипації. Власне саме в контексті емансипації жіночим журналам відводиться особлива виховна та просвітницька роль, традиційно покладається відповідальність за збереження жінкою відчуття власної гідності, донесення думки про еволюцію соціальних процесів, місця і ролі в них сучасної жінки, забезпечення можливості її розвитку як особистості, важливості бути фінансово незалежною та ін.

Зважаючи на те, що протягом історії розвитку мода перебуває в безпосередній взаємодії з феміністичним рухом та емансипацією, актуальним стає дослідження місця і ролі жіночих журналів кінця XIX – першої половини XX ст. у контексті еволюції fashion-журналістики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз джерел показав, що до дослідження аспектів емансипації неодноразово зверталися українські історики, культурологи, філософи, соціологи, психологи та ін. Х. Астапцева здійснює перше в українському журналістикознавстві системне дослідження процесу становлення української fashion-журналістики як соціокультурного феномену в історичній ретроспективі [1]; важливий фактологічний матеріал викладено авторкою

в публікації «Генеза «Жіночої Сторінки» крізь призму моди та фемінізму (на матеріалі газети «Новий Час» (1926–1939 рр.)» [2]. Дослідженню особливостей становлення та розвитку журналів мод в Західній Україні другої половини XIX – першої третини XX ст. присвячено публікацію О. Цимбалюк та Н. Маковецької [11]. Аналіз змісту та форми львівського журналу «Нова хата», що видавався у 1925–1939 рр. в контексті ідеологічних течій, матеріальної культури та побутування означеного періоду, відображаючи «взаємодії феміністичного руху та народної традиції в українському соціумі міжвоєнної Галичини» [4, с. 29] здійснює Р. Голик [4]. В. Демченко вивчає феномен жіночого глянцевого часопису в контексті особливості читацького сприйняття [5] та ін. Проте проблематика особливості використання жіночих журналів як інструментів емансипації в історичній ретроспективі крізь призму специфіки розвитку fashion-журналістики вимагає подальшого вивчення.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення особливостей використання жіночих журналів як інструментів емансипації в історичній ретроспективі крізь призму специфіки розвитку fashion-журналістики кінця XIX – першої половини XX ст. на прикладі львівської і галицької жіночої періодики.

Завдання статті:

1. З'ясувати особливості розвитку fashion-журналістики або журналістики моди.

2. Уточнити сутність поняття «емансипація» та особливості його використання в соціальному контексті західноукраїнських земель кінця XIX – першої половини XX ст.

3. Виявити місце та ролі жіночих журналів кінця XIX – першої половини XX ст. у процесі популяризації ідеї емансипації.

Виклад основного матеріалу. Жіночі журнали – це неоднозначне культурне явище, яке піднімає тривалі дискусії для феміністичного аналізу. Підтримуючи особливу жіночу культуру, вони є джерелом задоволення та естетичної насолоди для жінок, пропонуючи місця втечі. Водночас вони тісно пов'язані з комерціалізованим світом споживання, з його неспокійним пошуком ринків і просуванням заснованих на продуктах відповідей на проблеми, у підтримці яких надто часто беруть участь журнали. Вони пропонують індивідуалістичні рішення життєвих проблем жінок, але загалом не розглядають природу чи джерела цих проблем. Жіночі журнали за своєю природою оптимістичні та позитивні, оскільки спрямовані на те, щоб надихнути та підбадьорити, допомогти вирватися з життєвих обставин [18, с. 5]. Вони споживаються як форма «частування», пропонуючи простір для фантазії, мрії та втечі, представляючи образи, які дозволяють жінкам переосмислити своє життя більш позитивно [16, с. 34]. Але водночас ці позитивні способи глибоко пройняті комерційними інтересами споживання, що спираються на просування матеріалістичних рішень узагальнених і гендерних проблем.

З 60-х рр. XX ст. жіночі журнали були в центрі уваги феміністського аналізу, який досліджував їхню роль у конституюванні жіночої ідентичності. Спочатку такі аналізи, що ґрунтуються на фемінізмі другої хвилі, сприймали переважно негативно, вважаючи, що такі журнали посилюють пригноблення жінок, пропагуючи неавтентичну та обмежувальну версію жіночності. Однак незабаром на зміну цим твердженням прийшов більш складний аналіз, який визнав різноманітні способи, якими жіночі журнали працювали та вписувалися в ритм жіночого життя, пропонуючи, на додаток до своїх традиційних гендерних посилів, простір для задоволення, втечі та фантазії [12, с. 112]. Дослідження рецепції, започатковані Дж. Гермесом, поставили під сумнів текстовий детермінізм попередніх робіт, наголошуючи на тому, як читач створює значення так само як і текст [16, с. 50]. Пізніші дослідження в рамках культурологічних досліджень певною мірою дестабілізували колишню довіру феміністського аналізу [15, с. 107], яка вказувала на полісемічну природу цих творів, які містять як традиційні, так і радикальні повідомлення. Як наслідок, медіадослідження тепер розглядають жіночі журнали як набагато амбівалентніші культурні продукти, ніж вони спочатку сприймалися, з багатьма значеннями та різноманітними можливими інтерпретаціями. Ці події відбувалися паралельно в рамках ширшого феміністичного мислення зрушенням у постфемінізмі чи фемінізмі третього періоду до більшого прийняття ролі експресивності та задоволення в гендерній продуктивності. Фемінізм другої хвилі мав тенденцію розглядати моду як репресивну, підтримуючи фальшиву версію жіночності, яка відволікала енергію жінок і робила їх підпорядкованими об'єктивуючим поглядам чоловіків [13, с. 59]. Однак відтоді відбулося відновлення таких сфер, як мода, з визнанням одягу частиною особливої жіночої культури, джерелом естетичного задоволення та самовдосконалення. Письменники, такі як Е. Вілсон, під впливом постструктуралізму, і відповідно до

роботи навколо тіла та втілення в цілому, вказують на неминучість питань стилю та культурного формування відносно тіла та зовнішності [19]. Ці розробки знаходять паралелі в більш загальному зсуві до фокусу на ідентичності, перформативності та самомоді, як в академічному аналізі, так і в масовій культурі. Хоча феміністська наука зосередилася на жіночих журналах як на відмінному жанрі, альтернативний спосіб підходу до них – через концепцію fashion-журналістики [17, с. 6].

Історія fashion-журналістики нараховує кілька століть – на думку дослідників, першими носіями модних ЗМІ були ляльки, яких магазини, розташовані на вулиці Сент-Оноре, регулярно відправляли до королівських дворів Європи на початку XVII ст. з метою стимулювання бізнесу паризької гільдії кравців та шевців. Ляльки, відомі також як «Пандори», демонстрували останні фасони одягу – таким чином, під час щомісячних переглядів ляльки інформували про тенденції паризької моди [14, с. 87]. Проте у науковому вимірі поняття «fashion-журналістика» було введено у 2015 р. Дж. Бредфорд. Х. Астапцева стверджує, що fashion-журналістика здійснює такі функції як просвітницьку, інформаційну, аксіологічну, інтерпретаційну, комунікативну, рекреативну та критичну [1, с. 2]. Водночас неможливо не відмітити важливу роль fashion-журналістики в емансипації жінок.

Поняття «емансипація (від фр. emancipation – «звільнення», або від лат. emancipo – формально звільняти від опіки) – виражена у різноманітних формах тенденція соціального розвитку, яка репрезентує звільнення людей від тих чи інших форм дискримінації, несвободи, гноблення [8], відмова від різноманітної залежності, зокрема дітей від батьків, жінок від чоловіків, призупинення дії обмежень, набуття адекватних прав та обов'язків.

На початку XIX ст. роль жінки була визначена як матері, дружини, берегині домашнього вогнища, який поклоняються – такий романтичний образ, заснований на щирості, смиренності та благодушності став національним ідеалом і в рефлексії на довгі роки дав стійку культурну традицію. Безумовно таке позиціювання жінки жодним чином не пов'язано з емансипацією, оскільки не відповідає мотивуванню «рівності в правах», відмови від підкорення і, відповідно, не було стимулом початку «внутрішнього» процесу емансипації від жіночої частини населення, навіть в духовно розвинутому та освіченому середовищі. Так, наприклад, перші галицькі жіночі журнали «Лада» (з 1853 р.) та «Русалка» (1868–1870 рр., редактор обох видань С. Шехович), на шпальтах яких обов'язково розміщувалася стаття, присвячена жіночій моді з детальним описом тканин і фасонів світських суконь, модним етикетом та манерам, прийнятим у аристократів, цілком відповідали створеному образу, пропагуючи «шанобливе ставлення до ролі дами, яка утримується чоловіком» [11, с. 31].

Відстоювання засад емансипації на території західноукраїнських земель активізуються наприкінці XIX ст., коли власницями крамниць жіночого вбрання стали пані-представниці середнього соціального прошарку, представницями української інтелігенції засновуються нові жіночі організації, а ідеї гендерної рівності та жіночого руху, що поширилися в Австро-Угорській імперії, отримали потужну популяризацію в періодичних виданнях. На сторінках жіночих журналів, зокрема в статтях, присвячених моді, на прикладах популяризувалося оновлене соціальне підґрунтя, що впливало на трансформації свідомості більшості.

Виникли і були представлені в статтях присвячених моді кардинально інші індивідуальні жіночі психотипи, зокрема «нова жінка», готова до зміни свого соціального положення та ментальності, що було свідченням внутрішньої свободи. У контексті національно-визвольної боротьби, націотворчих процесів та національного руху ідея емансипації в жіночих журналах Галичини кінця XIX ст. – перших десятиліть XX ст. осмислювалася як можливість слугувати високим цілям, з готовністю до жертовності побутовим комфортом, досягати поваги своїх бажань та нести відповідальність за обраний шлях. Так, наприклад, у 1912 р. у Львові виходило «Жіноче діло» – (додаток до газети «Діло»), на шпальтах якого, серед публікацій, присвячених економічному і політичному положенню жінки, її можливостям у роботі та освіті, досягненням в культурі та науці значна увага приділялася питанням моди.

В період між двома світовими війнами – часи економічної кризи, що здійснила значний вплив на соціальні стосунки. Зокрема перебудова соціальних стосунків, зокрема доступ жінок до оплачуваної праці і можливість поєднувати господарську роботу з професійною діяльністю зумовили появу нового образу ідеальної жінки – чудова мати, винахідлива господиня і водночас самостійна, досвідчена жінка. Цей образ отримав відображення на сторінках нових жіночих журналів. На думку Х. Астапцевої, основними функціями моди на той час були протест проти патріархального ладу,

«самоствердження жінки в образі емансипантки», яка є рівною у правах і свободах з чоловіком [1, с. 4].

У 1925 р. було засновано жіночий часопис «Нова хата» (виходив до 1939 р.), що хоча і позиціювався як «часопис для жінок, які цікавляться «модами» (модою) та раціональним веденням домашнього господарства» [4, с. 29], став своєрідним відображенням розвитку настроїв та ідей тогочасних галичан, репрезентуючи образ української жінки як соціально активної особистості, яка стоїть на «авансцені» суспільного життя. Значну роль в цьому відігравала форма подачі журналістського матеріалу – персоніфікована, що нагадувала спілкування з подругою з приводу модних тенденцій, порад із кравецької справи, дизайну інтер'єру, б'юті-порад та ін. (при цьому автори сторінки не зазначені) [6, с. 1]. Таким чином видання суттєво сприяло посиленню національної свідомості та ідентичності українок. На думку дослідників, сам задум журналу, втілений в його графічному оформленні, свідчив про те, що головною метою авторів було «прагнення пропагувати національну українську культуру та ідеї жіночого звільнення, емансипації» [4, с. 30] – власне «нова» українська жінка формувалася на основі синтезу «модерних уявлень й традиційних народних зразків» [4, с. 30]. У 1926 р. в журналі «Новий час» номер 75(284) було презентовано нову тематичну сторінку «Жінка», що була «призначена не лишень для жінок тих, які уже є свідомими і діяльними громадянками, але і тих, які мають щойно зрозуміти свої громадянські завдання, а покищо їх круг ділання обмежується до чотирьох стін домашнього огнища. Вона призначена для всього українського громадянства – так симпатиків, як її ворогів ідей поступового жіноцтва» [9, с. 4]. Серед основних образів, що популяризувалися на сторінках тогочасних жіночих журналів – романтизований образ сильної, сміливої жінки-авантюристки з динамічним і технологізованим способом життя [10, с. 30], яка займається спортом, відкидає «застигля етикетні норми консервативного середовища» [4, с. 30] (інколи навіть носить чоловічий одяг), яка проте в першу чергу лишається жінкою. Так, наприклад, у публікації «Жінка в мужеському одязі» наголошується, що «Жінки ведуть вже від довшого часу вперту боротьбу за рівноправність з мущинами. Одним з виявів цеї рівноправности має бути жіночий одяг подібний до мужеського одягу» [7, с. 4]. У 1928 р. редакцією було оновлено тематичну сторінку та змінено назву на «В жіночому світі. Тижневий додаток», на сторінках якого окрім останніх подій зі світової індустрії моди та краси було представлено різноманітні інтерв'ю, дискусійні статі, конкурси краси та ін. [2, с. 101].

Протягом 1936–1939 рр. посилюється емансипація і на шпальтах «Жіночої Сторінки» газети «Діло» [3, с. 173], що була відновлена за ініціативи Х. Кононенко, яка у критичних статтях зазвичай аналізувала недоліки у вбранні жительок Львова та піднімалися питання гендерної рівності в правах [2, с. 108].

Таким чином, концептуалізація fashion-журналістами жіночої емансипації з провідними елементами сенсового наповнення «повага», «свобода», «самостійність обраної мети та шляху», «жертовності» та ін. детермінована інтенцією поваги до свободи емансипованої жінки і важливістю сприяння поширенню цих ідей.

Висновки. Проаналізований з позицій журналістикознавства матеріал дав можливість уточнити, що українською ментальністю феномен емансипації підлягав осмисленню у зв'язку з забезпечення жіночого рівноправ'я, що неоднозначно оцінювалося в кінці XIX – першій половині XX ст. відповідно до ступеня повноти, характеру впливу на традиції та культуру народу, соціальну стратифікацію, родинно-побутовий уклад, материнство та ін. З процесом набуття та проявами свободи жінки, як самостійної незалежної особистості, що втілює власну самобутність в духовній, художньо-естетичній та іншій креативній діяльності безпосередньо пов'язана fashion-журналістика. На території західноукраїнських українських земель fashion-журналістика активно розвивалася в перші десятиліття XX ст. – жіночі журнали («Новий час», «Діло» та ін.) стали показовими прикладами наслідків формування феміністичного руху та субкультури, що засвідчила суттєві трансформації в тогочасній ментальності українського суспільства.

Fashion-журналістика стала унікальним засобом для репрезентації жінки нового часу, стимулюванням інтересу до проблеми емансипації, описуючи ситуації і типи, показуючи проблему з різноманітних боків. Fashion-журналістика використовує низку стратегій, щоб керувати візуальною напругою, представленою емансипацією у жіночих журналах окресленого історичного періоду, використовуючи методи, які стирають, усувають або послаблюють ідею вільної жінки, яка не залежить від чоловіка. Зокрема вони показують як жінка може переосмислити себе в новій, більш стильній чи модній формі. Жіночі журнали тут є частиною переговорів щодо прийнятних форм емансипації в сучасному житті.

Список літератури:

1. Астапцева Х. А. Феномен журналістики моди у дискурсі львівської преси (1853–1939 рр.) : дис. … доктора філософії за спеціальністю 061 – «Журналістика». Українська академія друкарства. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Міністерство освіти і науки України, Київ, 2021. 613 с.
2. Астапцева Х. А. Генеза «Жіночої Сторінки » крізь призму моди та фемінізму (на матеріалі газети «Новий Час» (1926–1939 рр.). *Наукові записки інституту журналістики*. 2019. № 1 (74). С. 94–111.
3. Астапцева Х. А. «Балачки про моду» Харитини Кононенко – нове слово у жіночій пресі Галичини (На матеріалах «Жіночої сторінки» у газеті «Діло». *Національна академія наук України, Львівська національна наукова бібліотека України імені Василя Стефаника*. 2017. № 7. С. 173–197.
4. Голик Р. Між емансипацією й народною традицією: жінка, стереотипи та повсякденне життя на сторінках львівської періодики 20–30-рр. ХХ ст. *Народознавчі зошити. Серія історична*. 2014. № 1(115). С. 29–37.
5. Демченко В. Д. Феномен жіночого глянцевого часопису: особливості читацького сприйняття. *Наукові записки*. Київ : Інститут журналістики, 2017. Т. 8. С. 9–13.
6. До читачок! *Нова хата*. 1925. Ч. 1. С. 1.
7. Жінки в мужеському одязі. *Новий Час*. 1931. Ч.44 (950). С. 4.
8. Заблоцький В. П. Емансипація. Енциклопедія Сучасної України / редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. ; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2009. URL : https://esu.com.ua/article-17831 (дата звернення : 7. 01.2025).
9. Слово від редакції. *Новий Час*. 1926. Ч. 75 (284). С. 4.
10. Третій день Українського Жіночого Конгресу: Наше минуле й наші змагання [Від власного кореспондента]. *Новий Час*. 1934. Ч. 142. С. 4.
11. Цимбалюк О. К., Маковецька Н. І. Становлення і розвиток журналів мод в Західній Україні (2-ї половини XIX- 1-ї третини ХХ ст.). *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2011. № 4. С. 30–35.
12. Aronson A. Reading women's magazines. *Media History*. 2000. Vol. 6(2). pp. 111–113.
13. Bartky S. L. Femininity and Domination: Studies in the Phenomenology of Oppression. New York : Routledge, 1990. 156 p.
14. Best K. The history of fashion journalism. London and New York : Bloomsbury Academic, 2017. 304 p.
15. Gill R. Gender and the Media. Cambridge : Polity, 2007. 296 p.
16. Hermes J. Reading Women's Magazines: An Analysis of Everyday Media Use. Cambridge : Polity, 1995. 226 p.
17. Hanush F. Broadening the focus: The case for lifestyle journalism as a field of scholarly inquiry. *Journalism Practice*. 2012. Vol. 6(1). pp. 2–11.
18. Twigg J. Fashion, the media and age: How women's magazines use fashion to negotiate age identities. *European Journal of Cultural Studies*. 2017. 00(0). pp. 1–15.
19. Wilson E. Adorned in Dreams: Fashion and Modernity. London: Virago, 1985. 352 p.

Oblasova O. I. WOMEN'S MAGAZINES AS A TOOL OF EMANCIPATION IN THE CONTEXT OF THE EVOLUTION OF FASHION JOURNALISM OF THE END OF THE 19TH – FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY

The article focuses on the peculiarities of using women's magazines as instruments of emancipation in historical retrospect through the prism of the specifics of the development of fashion journalism in the late 19th – first half of the 20th centuries on the example of Lviv and Galician women's periodicals. The terminological, typological and systemic methods, the method of historical and cultural analysis, as well as the method of comparative analysis and specific analysis of a particular phenomenon in certain conditions are applied.

The relevance of the study is due to the importance of determining the place and role of women's magazines of the late 19th – first half of the 20th centuries in the process of popularising the idea of emancipation through the prism of the peculiarities of fashion journalism of that time.

The study proves that women's emancipation was and continues to be largely reflected in women's periodicals, in particular, the genre of fashion journalism, which was in demand by society. It is dominated by gender issues, subjectivity, interest in the role of women in modern society, etc. The women's periodicals of the late 19th – first half of the 20th century published in Lviv and Galicia are directly related to the processes of emancipation characteristic of the society of that time.

The conclusions state that fashion journalism has become a unique means of representing women of the modern era, stimulating interest in the problem of emancipation, describing situations and types,

showing the problem from different angles. On the territory of the Ukrainian lands, fashion journalism was actively developing in the first decades of the 20th century – women's magazines ("Novyi Chas", "Dilo", etc.) became illustrative examples of the consequences of the formation of the feminist movement and subculture, which showed significant transformations in the mentality of Ukrainian society at that time.

The prospects for further research are to identify the features of covering the topic of emancipation on the pages of women's magazines of the first quarter of the 21th century in Ukraine.

Key words: *women's magazines, fashion journalism, emancipation, social identification, Western Ukrainian women's periodicals.*

УДК 070(71):741.5]:355.48(477:470)”2014/...”
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/42

Одарчук Н. А.
Волинський національний університет імені Лесі Українки

Калиновська І. М.
Волинський національний університет імені Лесі Українки

Коляда Е. К.
Волинський національний університет імені Лесі Українки

ОБРАЗ УКРАЇНИ В КАРИКАТУРАХ КАНАДСЬКИХ ЗМІ

У статті аналізуються карикатури, які методом суцільної вибірки відібрані із канадських друкованих видань за 2022–2024 роки і стосуються повномасштабної російсько-української війни. Доводиться, що карикатури є потужним інструментом комунікації, який використовується як спосіб соціально-політичного висловлювання. Ретельний аналіз символів, якими наповнені карикатури, уможливив виокремити складові, які колективно творять збірний образ України, як його бачать канадські карикатуристи. Він є багатогранним і змінюється залежно від конкретного контексту. На основі відібраних зображень сформовано образ України, який включає 10 складових: Україна – жертва агресії, Україна – безпорадна, Україна – воїн, борець за свободу, Україна – біженка, Україна – проблема для світу, Україна – покинута світом, Україна – жебрачка, Україна – незламна надія, Україна – миролюб, Україна – переможець. Найчастотніше зустрічаються карикатури, які репрезентують образ України як безпорадної жертви російської агресії. А серед елементів-символів, на основі яких витворюється образ України, найчастіше трапляються синьо-жовтий колір у вигляді прапора чи смуг, зображення жаху і переляку на обличчі, зруйновані будинки, жебрак, натовпи людей різних прошарків із виразом безпомічності на лиці, голуб із оливковою гілкою, маяк, президент Володимир Зеленський та інші.

Статтею обстоюється думка, що карикатури виконують три функції: інформативну, емоційну й мотиваційну. Карикатури відіграють важливу роль у донесенні месиджу до суспільства в алегоричний спосіб, у формуванні громадської думки, вони можуть змінювати ставлення людей до різних подій і явищ, а також створювати певні стереотипи. Карикатури висловлюють складні ідеї простими візуальними образами, симпліфікують розуміння політичних процесів, емоційно залучають аудиторію та сприяють поширенню певної точки зору. У контексті російсько-української війни, карикатури в канадських ЗМІ допомагають зберігати високий рівень підтримки України серед канадського населення.

Ключові слова: *збірний образ, складова, сатиричне зображення, карикатури, російсько-українська війна.*

Постановка проблеми. У контексті сучасних інформаційних війн візуальний контент в медіа просторі є потужним інструментом для формування суспільної думки, передачі емоцій і навіть маніпуляції свідомістю мас, формуючи певні стереотипи, паттерни та спрямовуючи думки громадськості у задуманому напрямку. У контексті сучасних геополітичних подій, зокрема російсько-української війни, образ України у друкованих ЗМІ, поруч із аналітичними статтями, часто репрезентується карикатурами. Канадські газети й журнали не є винятком: ці візуальні образи допомагають канадцям краще зрозуміти складну ситуацію в Україні, сформувати свою думку та висловити солідарність з українським народом. Саме тому дослідження того, як створюються, поширюються та функціонують візуальні образи, а саме карикатури, є надзвичайно **актуальним** завданням.

Згідно з енциклопедичним визначенням, карикатура (італ. *caricatura*, від *caricare* – перевантажувати, перебільшувати) – зумисне пародійне, сатиричне чи гумористичне зображення (переважно графічне) події або людини; різновид графіки. Комічного ефекту в карикатурі досягають за допомогою перебільшення найхарактерніших рис, проведенням аналогії чи уподібненням до іншої істоти або об’єкту [3]. Це художня форма,

яка через іронію, сарказм і символіку передає глибокі соціальні і політичні смисли. У пресі карикатури використовуються як спосіб соціально-політичного висловлювання, вираження авторської чи редакційної думки, як візуальний дотеп тощо. Сьогодні політична карикатура є невід'ємною частиною будь-якого серйозного європейського, американського чи канадського видання, більшість з яких мають штатних карикатуристів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творення образу України далеко не нове у світовій науковій спільноті: він формується фактично у кожному творі українських письменників-класиків і стає об'єктом аналізу мово- і літературознавців. Проте сьогодні увагу дослідників більше привертає публіцистичний жанр як матеріал для аналізу. Так Колкутіна В. аналізує образ України в публіцистиці 20–30 рр. XX ст. [4], Інга Вишневська й Анастасія Голумбйовська ставлять питання, хто та як формував образ України на перших шпальтах світових видань [1], і дають на нього розлогу відповідь.

Карикатура також неодноразово ставала об'єктом наукових розвідок: Галина Волинець, наприклад, досліджує суспільні наративи в сучасній українській політичній карикатурі [2], а Орест Семотюк – російську агресію у політичних карикатурах і мемах, доводячи, що гумор та сміх під час війни мають право на існування [5].

Однак дотепер образ України ще не вивчався на основі карикатур у ЗМІ Канади, тому нашою науковою розвідкою ми ставимо за **мету** заповнити цю лакуну. Проаналізувавши карикатури, ми сформуємо збірний образ України, наповнивши його відповідними складовими. Серед поставлених завдань – виокремити символи, за допомогою яких твориться образ України, а також сформулювати функції, які виконує та чи інша карикатура. Матеріалом для аналізу слугували такі канадські електронні видання: *Saltwire*, *Edmonton Journal*, *macKay*, *New Pathway*, *Toronto Sun* за період 2022–2024 рр. [6; 7; 8; 9; 10].

Виклад основного матеріалу. Карикатури є потужним інструментом комунікації, який дозволяє висловити складні ідеї простими візуальними образами. Вони часто використовуються для сатиричного коментування політичних, соціальних та культурних подій, але в контексті сучасних міжнародних відносин, карикатури відіграють важливу роль радше у формуванні громадської думки про різні країни та їхніх лідерів. Україна, особливо за період війни з російським окупантом, стала рекурентною темою для карикатуристів у всьому світі, включаючи Канаду. Сатиричні зображення останніх допомагають сформувати уявлення, розуміння, а часто навіть стереотипи про нашу країну в географічно далекому канадському суспільстві.

Серед карикатуристів Канади, які активно висвітлюють цю тему, слід відзначити Кевіна Тобіна, Брюса Маккіннона, Майкла де Аддера, Гері Варвела, Тіма Дулігана, Грема Маккея та ін. Вони часто працюють у провідних виданнях, таких як *The Globe and Mail*, *Toronto Star*, *The Hamilton Spectator*. Їхні роботи поєднують глибокий символізм, сатиру та політичний аналіз. Ретельний аналіз символів, якими наповнені карикатури, уможливив виокремити складові, які колективно творять збірний образ України, як його бачать канадські карикатуристи.

Україна – жертва агресії.

March 12, 2022 - Kevin Tobin

Найпоширенішим та найчастотнішим є зображення України як жертви російської агресії. Це підкреслюється використанням символів, таких як вщент зруйновані будинки, переляк на обличчі, хрест тощо. Цей образ показує беззахисність України перед могутнішим сусідом і викликає співчуття та солідарність з українським народом.

Карикатура Кевіна Тобіна є досить потужним і багатогранним зображенням, яке викликає широкий спектр емоцій та інтерпретацій. Ключовими елементами тут виступають зображення зловісного обличчя чоловіка, яке нагадує президента Росії, що протиставляється страшенно зляканій дівчині, яка уособлює Україну. Окрім цього, сокира проти ножа символізує нерівність сил. На малюнку ми бачимо двері, які можуть означати межу між двома світами (мирним і воєнним),

бар'єр між агресором і жертвою, або навіть двері в невідоме майбутнє. Розбиті двері вказують на насильство, руйнування та вторгнення в особистий простір. Зображення Путіна, який виглядає з-за розбитих дверей, створює образ несподіваного і жорстокого нападу. Його цинічний вираз обличчя може бути інтерпретований як холодний розрахунок. Жінка, яка зображена з написом "*Україна*" на одязі, є символом самої країни. Її реакція – крик жаху – відображає біль і страх, які відчувають українці внаслідок війни. Відсутність інших персонажів на карикатурі може символізувати відсутність ефективної реакції світу на російську агресію, адже всі пам'ятають, як довго реакція світової спільноти залишалася лиш "глибокою стурбованістю". Ця карикатура була створена 12 березня 2022 року, на початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну. Вона передає відчуття шоку, страху та безпорадності, яке переживають українці. Карикатура Кевіна Тобіна є криком душі, що відображає біль і страждання українського народу.

Україна – безпорадна.

Bruce MacKinnon's cartoon for March 25, 2022. - Bruce MacKinnon

Ця карикатура Брюса Маккіннона від 25 березня 2022 року є потужним візуальним коментарем початку повномасштабного російського вторгнення в Україну. Вона використовує метафору хірургічної операції, щоб передати жорстокість та руйнівність війни. Основними елементами карикатури є Путін у ролі хірурга з бензопилою, що є очевидною алегорією. Бензопила символізує грубу силу, насильство і руйнування, які Росія застосовує проти України. Хірург зазвичай асоціюється з порятунком життя, проте в цьому випадку він стає символом смерті та руйнування. Україна зображена як безпорадний пацієнт на операційному столі. Це підкреслює її вразливість перед агресором та нерівність сил у цьому конфлікті. Напис під малюнком "*Спеціальна операція*" є цинічним відсиланням до офіційної термінології, яку дотепер використовує Росія для опису своєї агресії. Цей напис підкреслює розрив між офіційною риторикою та реальністю війни. Карикатура Маккіннона є засобом вираження протесту проти російської агресії. Вона показує, що так звана "спеціальна операція" є жорстокою війною, спрямованою на знищення української державності та вбивство мирних жителів. Автор використовує шокуючий образ, щоб привернути увагу до трагедії, яка відбувається в Україні.

Для підтвердження наявності цієї складової у збірному образі України наведемо ще одну карикатуру Брюса Маккіннона:

BRUCE MacKINNON editorial cartoon March 18, 2022. Zelensky holding up a broken umbrella as a missile travels overhead - Bruce MacKinnon

Президент України, безсумнівно, є центральною фігурою. Парасолька, яка не захищає від ракети, символізує безпорадність перед агресором, нездатність протистояти силі звичними засобами. Це можна інтерпретувати як метафору того, що Україна потребує більшої підтримки міжнародної спільноти, без неї Україна не впорається. Ракета – очевидний символ військової агресії, загрози та руйнування. Вона підкреслює масштаби небезпеки, з якою стикається Україна. Напис "*NATO*" вказує на очікування України військової допомоги від НАТО. Зламана парасолька натякає на те, що очікувана допомога не приходить вчасно, або є недостатньою. Ця карикатура підкреслює безпорадність і беззахисність перед агресором та закликає до активніших дій з боку міжнародної спільноти. Автор, використовуючи прості та зрозумілі образи, створює потужний емоційний заряд, який змушує замислитися над складними питаннями війни та миру.

Україна – воїн, борець за свободу.

Tim Dolighan's latest cartoon for March 3, 2022.

Карикатура Тіма Долігана використовує біблійну алегорію для передачі свого повідомлення. Головними її персонажами є російська армія, зображена як гігантський Голіаф у російських обладунках, озброєний списом. Він є символом військової сили Росії та загрози, яку вона представляє для України. Остання ж зображена як маленький Давид з пращею, одягнений у жовто-блакитний одяг (національні кольори України). Він є символом українського народу, який протистоїть набагато більшому і сильнішому противнику. Фон, пустеля, є також знаковим, він символізує безмежність конфлікту і відчуття ізоляції України. Хмару пилу під ногами Голіафа трактуємо як руйнування і хаос, спричинені війною. Напис на хмарі пилу "*WAIT, THIS SEEMS EERILY FAMILIAR*" натякає на повторюваність історичних подій. Карикатура передає кілька важливих повідомлень: по-перше, показує нерівність сил, адже Росія є військовою наддержавою, а Україна – набагато менша країна. Однак, незважаючи на цю нерівність, Україна не втрачає надію і готова боротися за свою свободу. По-друге, автор карикатури проводить історичну паралель між російським вторгненням і біблійною історією про Давида і Голіафа, підкреслюючи, що подібні конфлікти відбувалися неодноразово в історії. Крім того, карикатура несе ще й інший сенс – необхідність міжнародної підтримки: хоч Україна бореться самостійно, їй потрібна допомога інших держав для протистояння агресору.

Україна – біженка. Досить вагому частку образу України займає ця складова і найкраще репрезентована зображенням Майкла де Аддера у газеті Saltwire за 15 березня 2022 р.

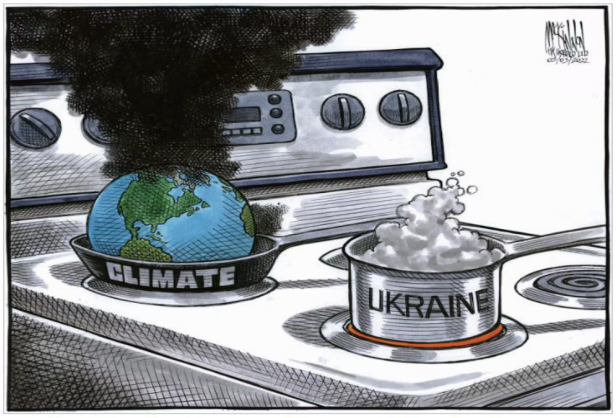

Карикатура "*Fleeing War*" створює потужний і зворушливий образ страждань, викликаних війною. Вона передає відчуття безпорадності, розгубленості та болю, які переживають люди, змушені покинути свої домівки. Коло символізує безкінечність, циклічність подій, а також єднання людей у спільній біді. Воно створює враження замкнутого простору, з якого немає виходу. Вони стоять щільно один до одного, символізуючи їхню взаємозалежність та вразливість. На карикатурі зображені люди різного віку, статі та соціального статусу. Це підкреслює, що війна торкається всіх без винятку. На обличчях людей прочитується страх, туга, відчай, виснаженість. Ці емоції передають весь спектр страждань, які викликає війна. Наявність на карикатурі дітей і неповносправного, якого несуть на ношах, підкреслює безвинність жертв війни і посилює трагізм ситуації. Напис "*Fleeing War*" чітко формулює тему карикатури і підкреслює основну ідею – люди змушені тікати від війни. Незважаючи на всі труднощі, деякі персонажі дивляться вперед, що може символізувати надію на краще майбутнє.

Автор карикатури засуджує війну як злочин проти людства. Він закликає до миру і співчуття до жертв воєнних конфліктів. Карикатура може бути зінтерпретована як заклик до міжнародної спільноти надати допомогу біженцям і постраждалим від війни. Ця карикатура, передаючи складний спектр емоцій та переживань людей, змушених залишити свої домівки через війну, є потужним візуальним коментарем до одного з найтрагічніших наслідків війни – біженства.

Україна – проблема для світу. З часу повномасштабного вторгнення Росії на нашу землю про

Україну заговорив увесь світ. Те, що війна в Україні – не лише локальна проблема, дає ще раз усвідомити карикатура Брюса Маккіннона за 3 березня 2022 року "*Ukraine conflict boils over climate on back burner*", яка є візуальним коментарем до двох глобальних криз, що одночасно загострилися: зміни клімату та російсько-української війни.

Stove containing a burning earth and a boiling over Ukraine BRUCE MacKINNON March 3, 2022 - Bruce MacKinnon

Основними елементами зображення є плита, земна куля на пательні, каструля з написом "*Ukraine*". Плита символізує глобальні проблеми, які гостро стоять перед людством. Вона є джерелом тепла, яке одночасно може бути як корисним, так і руйнівним. Земна куля символізує глобальне потепління та зміни клімату. Чорний дим над земною кулею вказує на те, що планета нагрівається і зазнає серйозних змін. Каструля з киплячою водою – це війна в Україні. Кипляча вода вказує на високу температуру конфлікту, на насильство та людські страждання. Розміщення земної кулі та каструлі на одній плиті підкреслює паралельність цих двох глобальних проблем. Обидві вони вимагають негайної уваги та дій. Карикатура передає ідею, що людство стикається з двома великими викликами одночасно. З одного боку, це зміна клімату, яка загрожує всій планеті, з іншого – це війна в Україні, яка призводить до великих людських втрат і руйнувань. Автор підкреслює, що обидві ці проблеми потребують негайного вирішення, і не можна допустити, щоб одна затьмарювала іншу. І все ж каструля розміщена на передньому плані, що можна інтерпретувати як нагальнішу проблему для вирішення. Відсутність будь-яких дій біля плити може передавати основну функцію карикатури, що її намагався донести автор – заклик до світової спільноти діяти рішучіше. Він ніби ставить запитання про те, чи вартий порятунку світ, в якому ми не можемо захистити такі фундаментальні цінності, як свобода і гідність.

Україна – покинута світом.

Усвідомивши нагальність української проблеми, світ мав би діяти рішуче, однак дійсність, особливо на початку війни, була зворотньою, про що свідчить карикатура, опублікована у виданні macKay за 12 квітня 2022 р. Карикатура контрастує два світи: "вільний світ" (напис *The free world*) і Росію, представлену у вигляді лапи ведмедя з червоними пазурами від крові. Цей контраст підкреслює існуючу геополітичну напруженість та конфлікт інтересів між цими двома силами. Центральним елементом зображення є зруйнована Україна, яка зазнає нападу з боку Росії, і все ж незламна, про що свідчить прапор на руїнах і постать президента з міцною статурою, рішучою поставою і прямим поглядом, що символізує опір українського народу російській агресії. Інший месидж, який несе карикатура – безпорадність світової спільноти. "Вільний світ", представлений переляканими політиками, які, втікаючи, кидають гроші, здається нездатним ефективно протистояти агресії Росії. З одного боку, це може символізувати обмеженість економічних санкцій та інших заходів, які застосовуються для стримування агресора, але інша інтерпретація сильніша: група політиків, в яких впізнаються лідери західних держав, надають фінансову допомогу Україні, але не беруть безпосередньої участі у припиненні війни. Їхні гроші можна трактувати як спробу "купити" мир. Ще одним символом є стіна з російськими військовими позаду, яка може символізувати як фізичні бар'єри, що відокремлюють воюючі сторони, так і ідеологічні розбіжності між ними. Загалом, ця карикатура є засобом вираження почуттів і думок щодо російсько-української війни. Вона підкреслює не стільки складність ситуації, як безпорадність світової спільноти перед обличчям агресії,

і як результат – покинутість українського народу один-на-один із кровожерним ворогом.

Україна – жебрачка. Ще однією песимістичною складовою, яка проглядається в досліджуваному образі, є символ жебрачки. Змушеність України просити милостиню у сильніших держав не лишилася поза увагою канадських карикатуристів, і найяскравіше цю ідею доносить до світової спільноти Брюс Маккіннон своєю карикатурою з надписом *Tanks very much*, опублікованою 28 січня 2023 р. у виданні Saltwire.

BRUCE MacKINNON CARTOON: Tanks very much

Bruce MacKinnon - Cartoonist | Posted: Jan. 28, 2023, 6 a.m. | Updated: Jan. 27, 2023, 4:38 p.m. | 1 Min Read

Bruce MacKinnon's cartoon for Jan. 28, 2023.

Україна постає у вигляді жебрака-скрипаля, який своїм талантом заробляє на прожиття. В художній літературі чи пісенному мистецтві музиканти часто мають образ бідняка, який, розважаючи на вулиці перехожих, задовольняється їхніми скупими подачками. Ось ці перехожі є іншим елементом карикатури – представники західного світу, зображені кремезними чоловіками, котрі зневажливо кидають милостиню скрипалю у вигляді маленьких танків. Саме західної зброї потребувала і далі потребує Україна з часу повномасштабного вторгнення. Карикатура несе важливий месидж: автор закликає сильних світу цього звернути увагу на війну в Україні та не забувати про людські страждання, які вона спричиняє. Він уважає, що ця війна є викликом для всього людства, тому воно повинно об'єднатися, щоб захистити найголовніші цінності.

Україна – незламна надія. Серед карикатур, які несуть оптимізм, виділимо одну Брюса Маккінена, опубліковану 1 червня 2022 р. на передній шпальті того самого видання. Карикатура представляє собою потужний візуальний образ, який за допомогою простих елементів передає глибокий зміст. Домінуючим елементом є маяк, розташований на скелястому березі. Маяк традиційно символізує надію, безпеку, орієнтир у темряві. У контексті війни в Україні, маяк може символізувати Україну як острівець свободи в морі авторитаризму.

Сильнішим месиджем зображення є надія на майбутнє: світло маяка пробивається крізь темряву, символізуючи віру в те, що наша країна подолає всі труднощі і збереже свою незалежність. Маяк стоїть на скелі, оточений темрявою, що, з одного боку, може асоціюватися з агресією та невідомістю, з якими стикається Україна, а з іншого – свідчить про незламність українців перед обличчям викликів. Світло від маяка утворює смуги жовтого та синього кольорів – кольорів українського прапора, які об'єднують українців і є символом їхньої національної ідентичності. Світло маяка також можна трактувати і як промінь надії для всіх, хто прагне свободи і демократії. Карикатура є потужним символічним зображенням України як такої, що, незважаючи на всі труднощі, продовжує світити для всього світу. Маяк, як символ надії і свободи, підкреслює незламність українського духу і прагнення до незалежності. Цей образ може бути використаний для мобілізації підтримки України на міжнародному рівні та для зміцнення національної єдності всередині країни.

Україна – миролюб. Незважаючи на жорстокість агресії північного сусіда, Україна в своєму збірному образі має складову, яка позначає любов до миру, що засвідчується карикатурою Тіма Кемпбелла. Вона є прикладом прозорої політичної сатири, спрямованої на розкриття подвійних стандартів у міжнародних відносинах та агресивній політиці деяких держав.

Tim Campbell cartoon. PHOTO BY TIM CAMPBELL /Toronto Sun

Ведмідь, зображений як агресор, що продовжує свою руйнівну діяльність – алюзія на Росію. Голуб з оливковою гілкою, який традиційно символізує мир, – Україна. У цьому контексті голуб сидить на голові ведмедя, але той його ігнорує, що підкреслює абсурдність ситуації, коли мирні ініціативи – марні спроби встановити мир і не сприймаються тираном. Ведмідь ставить два риторичні запитання: "*Do I look like a windshield?*" і "*Does Ukraine look like the woods?*" Перше можна інтерпретувати як заперечення будь-якої відповідальності за руйнування, яке він спричиняє, а друге, з одного боку, підкреслює зневажливе ставлення до України як до легкої мішені для агресії, а з іншого – ліс може символізувати природні багатства України, які Росія прагне контролювати. Отже, карикатура Тіма Кемпбелла є інструментом для вираження протесту проти несправедливості та агресії. Вона змушує замислитися про подвійні стандарти в міжнародних відносинах і закликає до солідарності з Україною та підтримки її боротьби за незалежність і територіальну цілісність.

Україна – перемога.

Hulking Vladimir Putin loses fight to Volodymyr Zelensky. PHOTO BY MALCOLM MAYES /Postmedia

Останньою складовою, що завершує образ України в досліджуваних карикатурах – перемога. Це зображення Малкома Маєса опубліковане в грудні 2022 р. у виданні Edmonton Journal. Звісно, центральна тема карикатури – це перемога Володимира Зеленського над російським президентом, що символізує як реальні успіхи української армії на фронті, так і більш загальну ідею про те, що Україна переможе у цій війні, що підтверджується підписом "*Hulking Vladimir Putin loses fight to Volodymyr Zelensky*". Бокс часто використовується як спортивна метафора для будь-якого виду боротьби, зокрема політичної. У цьому контексті боксерський поєдинок між Путіним і Зеленським – це боротьба за демократію, свободу та незалежність України. Путін зображений як "міцний" противник, що підкреслює несподіваність його поразки. Це може бути метафорою боротьби маленької країни проти великої імперії, що є ще одним месиджем, який несе карикатура. Вона, очевидно, має на меті підняти бойовий дух українців, показати, що перемога можлива, і закликати до міжнародної підтримки України.

Висновки. Отже, проаналізувавши відібрані методом суцільної вибірки із канадських друкованих видань зображення, які творять образ України, приходимо до висновку, що карикатури, що стосуються російсько-української війни, репрезентують критичне ставлення до дій Росії та підтримку України, використовуючи сатиру та гумор задля донесення важливих політичних месиджів. Карикатури відіграють важливу роль у формуванні громадської думки, вони симпліфікують розуміння складних політичних процесів, емоційно залучають аудиторію та сприяють поширенню певної точки зору. У контексті російсько-української війни, карикатури в канадських ЗМІ допомагають зберігати високий рівень підтримки України серед канадського населення. Окрім цього, як і будь-які інші види мистецтва, карикатури впливають на формування громадської думки, адже можуть змінювати ставлення людей до різних подій і явищ, а також створювати певні стереотипи. Тобто карикатури виконують три функції: інформативну, емоційну й мотиваційну.

Образ України в канадських карикатурах є багатогранним і змінюється залежно від конкретного контексту. Найчастіше Україна зображується як жертва російської агресії, борець за свободу, країна, яка чинить опір, несе мир і, зрештою, перемагає. Крім цього, карикатуристи часто вдаються до зображення нашої країни покинутою світовою спільнотою, жебрачкою, безпорадною, яка змушена тікати від війни. Перелічені складові і створили збірний образ України.

Перспективним уважаємо провести порівняльний аналіз образів України і Росії в карикатурах канадських друкованих засобах масової інформації.

Список літератури:

1. Вишневська І., Голумбйовська А. Хто та як формував образ України на перших шпальтах світових видань. *Детектор медіа*. 2024. 17 січня. URL: https://surl.li/zkyeee (дата звернення: 12.01.2025)
2. Волинець Г. М., Альбіновська С. Ю. Суспільні наративи у сучасній українській політичній карикатурі. *Держава та регіони*. Серія: Соціальні комунікації. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2020. No 4. С. 38–45.
3. Енциклопедія сучасної України. URL: https://esu.com.ua/search?s (дата звернення: 14.01.2025).
4. Кокутіна В. Образ України в публіцистиці 20–30 років XX століття: націософський вимір. *Журналістика в системі соціокомунікаційної діяльності*. Вип. 3(32). СумДУ, 2019. С. 98–106.
5. Семотюк О. Сміх під час війни: російська агресія у політичних карикатурах і мемах. *LB. ua*. 2023. 25 серпня. URL: https://surl.li/xsosor (дата звернення: 15.01.2025).
6. Edmonton Journal. URL: https://edmontonjournal.com/ (дата звернення: 10.01.2025).
7. macKay. URL: https://surl.li/ansjaa (дата звернення: 10.01.2025).
8. New Pathway. URL: https://newpathway.ca/ (дата звернення: 10.01.2025).
9. Saltwire. URL: https://www.saltwire.com/ (дата звернення: 10.01.2025).
10. Toronto Sun. URL: https://torontosun.com/ (дата звернення: 10.01.2025).

Odarchuk N. A., Kalynovska I. M., Koliada E. K. IMAGE OF UKRAINE IN CARICATURES OF CANADIAN MEDIA

The article analyzes the caricatures, which, by the method of continuous sampling, were selected from Canadian publications for 2022–2024 and relate to the full-scale Russian-Ukrainian war. It has been proved that cartoons are a powerful tool of communication, which is used as a way of socio-political utterance. A careful analysis of the symbols that fill the caricatures made it possible to single out the components that create the collective image of Ukraine, as Canadian cartoonists see it. It is multifaceted and varies depending on the specific context. Based on the selected caricatures, the image of Ukraine is formed, which includes 10 components: Ukraine is a victim of aggression, Ukraine is helpless, Ukraine is a warrior, freedom fighter, Ukraine is a refugee, Ukraine is a problem for the world, the world abandons Ukraine, Ukraine is a beggar, Ukraine is an invincible hope, Ukraine is a peace lover, Ukraine is a winner. Most often there are caricatures that represent the image of Ukraine as a helpless victim of Russian aggression. Among the elements-symbols, based on which the image of Ukraine is created, most often there is blue-yellow color in the form of a flag or stripes, images of horror and fright on the face, ruined buildings, a beggar, crowds of people of different layers with an expression of helplessness on the face, a dove with an olive branch, a lighthouse, President Volodymyr Zelenskyy and others.

The article argues that cartoons perform three functions: informative, emotional, and motivational. Cartoons play an essential role in conveying the message to society allegorically; in shaping public opinion, they can change people's attitudes to various events and phenomena and create certain stereotypes. Cartoons express complex ideas with simple visual images, simplify understanding of political processes, emotionally engage the audience, and promote a particular point of view. In the context of the Russian-Ukrainian war, caricatures in the Canadian media help to maintain a high level of support for Ukraine among the Canadian population.

Key words: *collective image, constituent, satirical image, caricatures, Russian-Ukrainian war.*

УДК 070 (477.65): 8127 (045)
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/43

Фенько Н. М.
Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка

Гундерук О. О.
Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка

Бегер І. В.
Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка

МОВА ВОРОЖНЕЧІ В СУЧАСНІЙ ЖУРНАЛІСТИЦІ: РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР

У статті досліджується мова ворожнечі в сучасних журналістських матеріалах та зміни в її трактуванні під час війни. Акцент робиться саме на локальних медіа, які не підлягають регулярному моніторингу.

Аналіз останніх досліджень проявів мови ворожнечі в журналістиці демонструє ситуацію, коли стало неможливим уникнути мови ворожнечі в журналістських матеріалах. Наразі мова ворожнечі постає своєрідним маркером внутрішньої мобілізації суспільства, і медіа не можуть не реагувати на цей потужний суспільний запит. Об'єктом вивчення стали публікації кропивницьких онлайн-видань «Медіапортал DOZOR», «Центральноукраїнське бюро новин (CBN)», «Златопіль» за вересень-листопад 2024 року.

Пропонується моніторинг локальних медіа за такими критеріями: наявність редакційної політики з прописаними етичними стандартами та принципами; присутність мови ворожнечі в заголовках публікацій; присутність мови ворожнечі в текстах новин. Актуалізується думка, що мова ворожнечі під час війни набуває іншого підходу в трактуванні. Мова ворожнечі виконує роль соціального запобіжника негативним проявам високої потужності серед широких народних мас, знімає напруження, мобілізує громадян для протидії ворогу.

Доводиться, що в локальних медіа спостерігається певний відсоток журналістських матеріалів з мовою ворожнечі. Це передусім суб'єктивне висвітлення подій та їх учасників. Новотвори мови ворожнечі, пов'язані з війною, провокують негативне ставлення до окремих груп людей, що призводить до небажаної поляризації суспільства. Використання подібних висловлювань та оцінок вказує на недотримання стандартів журналістики.

Відсутність редакційної політики в локальних медіа сприяє появі мови ворожнечі в журналістських матеріалах. В цьому напрямку треба консолідовано працювати і медійникам, і медіаекспертам. Редакційна політика видання – це перший крок до усвідомленого підходу в публікації матеріалів за професійними стандартами журналістики.

Ключові слова: *мова ворожнечі, сучасна українська журналістика, регіональна журналістика, журналістські стандарти, етичний кодекс журналіста.*

Постановка проблеми. Російсько-українська війна зробила мову ворожнечі в Україні масовим явищем, яке відображає світоглядні позиції мільйонів українців, чиє життя змінилося через повномасштабне вторгнення. У європейських наукових колах мова ворожнечі часто сприймається як небезпечний пережиток колоніалізму, викликаючи страх перед насильством, агресією та дискримінацією. У такому випадку вона є тривожним симптомом, що не відповідає цінностям рівності та гуманізму. Євроінтеграція в Україні посилилася через війну, але це важко узгодити з пацифістськими настроями Євросоюзу. Підбурювання до насильства чи ненависті за ознаками раси, релігії, чи національності є неприйнятним, але коли йдеться про безпеку країни під час війни, то цей підхід не спрацьовує.

Локальні медіа опинилися в ситуації, коли стало неможливим уникнути мови ворожнечі в журналістських матеріалах. Тому що мова ворожнечі постає як своєрідний маркер внутрішньої мобілізації суспільства, і медіа не можуть не реагувати на цей потужний суспільний запит.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні п'ять років увага дослідників до мови ворожнечі в медіа невпинно зростає. До розу-

мінення й аналізу мови ворожнечі підходять з різних позицій. Так, Ірина Богданова та Олена Лептуга дослідили ряд психолінгвістичних аспектів, які пояснюють складний взаємозв'язок між мовою ворожнечі медіа та картиною світу реципієнтів. Як результат, декларується необхідність формування культури засудження мови ворожнечі [1, с. 10].

Галина Колесник у своєму дослідженні розглядає лінгвістичні та екстралінгвстичні чинники функціонування мови ворожнечі. У висновках вона доводить руйнівну агресію цього явища й пропонує шляхи протидії.

У більшості досліджень до 2022 року мова ворожнечі постає як негативний чинник поляризації суспільства. Як стверджує Галина Колесник, рушійною силою мови ворожнечі є сформовані суспільством стереотипи [5, с. 280].

Після 2022 року почали з'являтися дослідження функціонування мови ворожнечі в умовах мирного й воєнного часу. Дослідниця Ольга Коковіхіна запропонувала детальний аналіз психологічної природи мови ворожнечі. Розглянувши чималий доробок європейських дослідників, вона прийшла до висновків, що «під час війни мова ворожнечі є легальним методом впливу на людські маси…Очевидно, що ризик дегуманізації у воєнний, міжвоєнний і повоєнний час набагато вищий, ніж в умовах мирного часу. Але інтенсивність дегуманізації визначає політика уряду, ЗМІ, меседжі інтелектуалів, філософська платформа, ідеологія тощо» [4, с. 21]. У колах європейських правників послуговуються поняттям «консеквенціалізм свободи слова», яке зважує сукупну суспільну користь і шкоду від мови ворожнечі у конкретних історичних умовах [12, с. 721]. Це поняття набуває особливої актуальності під час війни, коли «мова ворожнечі потенційно може збільшити шанси держави на перемогу» [4, с. 16].

Постановка завдання. Мета статті полягає в дослідженні ознак та проявів мови ворожнечі на сторінках кропивницьких онлайн-видань під час повномасштабної війни.

Виклад основного матеріалу. В українських соцмережах, у медіа та політикумі під час війни з'являються нові види мови ворожнечі. Наприклад, щодо російськомовних, україномовних, ВПО, «розколювачів церкви» (хейтять і прихильників ПЦУ, і УПЦ московського патріархату), тих, хто виїхав за кордон, та навіть військових. Також застосовують мову ворожнечі до чоловіків, які не воюють («ухилянтів»), жінок, які на фронті, до народження дітей під час війни. До мови ворожнечі можна віднести поділ на «бандерівців», «східняків» та «западенців». Ксенофобні висловлювання також нікуди не поділися, а набули нової і важливої ролі в інформаційній війні.

Як зауважує медіаексперт Роман Кабачій, до 2004 року в українському медіапросторі мову ворожнечі можна було побачити дуже рідко, в основному вона застосовувалася до сирійських біженців під Яготином чи маленьких ромських громад десь недалеко від столиці.

«Натомість мова ворожнечі з'явилась у пропагандистському дискурсі: в замовних матеріалах ми дуже часто спостерігали ці пошуки фашистів серед україномовних українців, до прикладу, в газетах, які належали особам, наближеним до Партії регіонів. Кувався той розкол, який таки стався.

Після Майдану багато медіа почали спекулювати на темі переселенців із Донбасу, коли видавалося, що більшість може сприйняти негативний дискурс – тобто більше купувати, лайкати, шерити» [2].

Емоційнішим українське суспільство робить війна, точніше стресова ситуація, яка змушує вивільняти емоції. Президент Української конфедерації психоаналітичних психотерапій, завідувач кафедри психології і психотерапії Українського католицького університету (УКУ) Роман Кечур так пояснює цю ситуацію: «Тривога і злість дуже сильно нас радикалізують, ми стаємо нетерпимі, не можемо витримати іншості, інакшості. Я не говорю про ворогів, які світоглядно вороже налаштовані до людини. Я говорю про багатогранність, коли у людей є різні погляди на одну і ту ж саму проблему. Війна робить нас нетерпеливими. Там, де є нечесне, щось несумлінне, ми схильні розуміти це як зло і відмовляємося від контактів із такими людьми. Це величезна проблема, бо це призводить до зниження кількості контактів для особи» [10].

Мова ворожнечі – це дискримінаційні висловлювання, агресивні дії, мета яких має широкий спектр – від образ до підбурювання до знищення. Мова ворожнечі застосовується до людини, яка належить до певної соціальної групи за будь-якими ознаками: расовими, політичними, релігійними, етнічними, сексуальними, статевими; відрізняється за віком, фізичними чи розумовими ознаками.

Провідною ознакою мови ворожнечі постає суб'єктивне висвітлення певної ситуації, яке провокує негативне ставлення до однієї людини, групи людей або цілої країни. Використання мови ворожнечі в медіа свідчить про наявність інформаційної агресії [7, с. 137].

Рушійною силою мови ворожнечі є складені суспільством стереотипи. Мова ворожнечі містить лексику, яка викликає негативні асоціації в певному контексті та соціальному оточенні. Лексика мови ворожнечі часто підтримується подіями, які її породили, однак із часом утрачають актуальність, маючи випадковий характер.

Так, слово «фріци», актуальне в часи Другої світової війни та повоєнний період, не лише означало «солдат німецької армії», а й ототожнювалось із мешканцями Німеччини. Але сьогодні це слово майже не вживається. Так само з'являються й слова в періоди економічної, політичної або соціальної турбулентності в Україні. Вони стають зрозумілими лише за певного контексту: порохоботи і ЗЕленофіли, «весна без пороха», «час садити петрушку», ЗЕдебіли, ковідіот, ковідник, колоради, укроп, тітушки, лєнінопад, розп'ятий хлопчик, хунта тощо [5, с. 280].

Дослідження медіаекспертів, зроблені вже під час війни, дещо змінюють інтерпретацію мови ворожнечі. Так, Ольга Коковіхіна зазначає, що «під час війни мова ворожнечі може збільшити шанс держави на перемогу, посприяти внутрішній мобілізації суспільства, а також послабити зсередини агентурну і неагентурну п'яту колону ворога [4, с. 16].

У провідних всеукраїнських медіа мова ворожнечі трапляється досить рідко, бо її використання забороняється стандартами редакційної політики. У регіональних ЗМІ ситуація складніша, тому що регламентована редакційна політика, а отже чітко прописаний алгоритм поводження з інформацією, є не у всіх. Редакційна політика не завжди формалізована в конкретному документі. Споживач інформації може лише здогадуватися, чому саме ЗМІ висвітлює ту чи іншу подію саме в такий спосіб. Навіть медіаексперти не завжди впевнено можуть відповісти, чи є окремий епізод винятком з правил, чи конкретне подання інформації є саме складовою редакційної політики зазначеного ЗМІ [9].

До того ж комісія з журналістської етики не моніторить так пильно регіональні ЗМІ, як всеукраїнські. Це тільки підсилює актуальність проблеми й необхідність дослідження ситуації в регіонах.

Для моніторингу наявності мови ворожнечі в кропивницьких онлайн-виданнях ми обрали такі місцеві медіа – «Центральноукраїнське бюро новин (CBN)» [10], «Медіапортал DOZOR» [6] та «Златопіль» [3] за період вересень-листопад 2024 року.

Моніторинг проводився за такими маркерами: 1) наявність редакційної політики, де прописані етичні стандарти чи принципи; 2) присутність мови ворожнечі в заголовках публікацій за вересень-листопад 2024 року; 3) наявність мови ворожнечі в текстах новин.

Результат моніторингу за першим маркером виявив, що редакційну політику має лише «Центральноукраїнське бюро новин (CBN)». У рубриці «Про нас» зазначається: «Ми працюємо за принципами стандартів журналістики: оперативності, точності, правдивості, об'єктивності, повноти та збалансованості подачі інформації.

Ми поважаємо права та свободи людини, тому не поширюємо матеріали, які пропагують перевагу або неповноцінність людей за ознаками їхньої статі, сексуальної орієнтації, релігії, ідеології, стану працездатності, приналежності до тієї чи іншої нації або раси*, фізичного або майнового стану, соціального походження, місця народження тощо.» [11].

Онлайн-видання «Медіапортал DOZOR» та «Златопіль» наразі не мають редакційної політики.

Відсутність редакційної політики у більшості локальних медіа, хоч і не прямо, свідчить про недотримання журналістської етики в публікаціях. Проте редакційна політика – це не завжди панацея від мови ворожнечі. Використовуючи дискримінаційні вирази, оціночні судження видання дискредитує себе. Тому, на нашу думку, кожне медіа повинно не лише розробити редакційну політику, а й дотримуватися її. Регіональні медіа повинні уникати проявів мови ворожнечі й не допускати в інфопростір дискримінаційних меседжів.

Моніторинг заголовків матеріалів на присутність мови ворожнечі виявив таку картину: «Медіапортал DOZOR» – 18 новин мають ознаки мови ворожнечі, що складає 3,8 % від загальної кількості новин; «Центральноукраїнське бюро новин (CBN)» – 31 новина (2,7 %); «Златопіль» – 26 новин (2,3 %).

Більшість випадків мови ворожнечі в новинах місцевих видань – це оціночні судження щодо осіб, які фігурують у кримінальних новинах.

Наприклад: «*СБУ затримала трьох підпалювачів, які на замовлення рф діяли у Кропивницькому*» («DOZOR», *11.11.24*); «*Кіберполіція та СБУ затримали пособника ворога*» («DOZOR», *01.11.24*); «*Агент російських спецслужб шпигував на Кіровоградщині*» («CBN», *29.10.24*); «*На Кіровоградщині затримали агента фсб, який намагався спалити електростанцію аеродрому*» («CBN», *27.11.24*); «*Правоохоронці викрили жінку, яка допомагала уникнути мобілізації жителям Кіровоградщини*» («Златопіль», *22.10.24*).

Часто в гонитві за яскравим заголовком журналісти обвинувачують людей у злочинах до рішення суду.

У деяких заголовках навмисно підкреслюється полярність учасників подій. Це не тільки додає новині негативного контексту, а й підсилює соціальний конфлікт у суспільстві. Наприклад, «*Двоє жителів Кіровоградщини і Полтавщини побили та пограбували ветерана*» («CBN», *06.11.24*); «*Шахрай з Кіровоградщини ошукував родичів загиблих воїнів*» («Златопіль», *18.09.24*); «*На Кіровоградщині судитимуть жінку, яка підпалила автівку нацгвардійця*» («Златопіль», *26.09.24*).

Так само спрямований на поляризацію українського суспільства новотвір мови ворожнечі – «ухилянт». Наприклад, «*СБУ знешкодила злочинну групу на Кіровоградщині, які «заробляли» на ухилянтах*» («DOZOR», *14.10.24*); «*На Кіровоградщині «липового» працівника СБУ підозрюють в допомозі ухилянтам*» («CBN», *10.11.24*); «*Правоохоронці затримали працівницю закладу освіти, яка допомагала ухилянтам*» («Златопіль», *11.10.24*).

Наголосимо, що офіційно людину можна називати ухилянтом лише після рішення суду.

Трапляються заголовки з дискримінацією за національною ознакою. Наприклад, «*З Кропивницького видворили нелегала з Молдови*» («CBN», *15.11.24*); «*У Кропивницькому зловили молдованина, який нелегально жив у місті*» («Златопіль», *15.11.24*). Це приклад виразу, через який людей цієї національності можуть дискримінувати або до яких можуть ставитися суб'єктивно, з упередженнями. Журналістською етикою забороняється вказувати приналежність до нації в заголовках, адже це може призвести до ненависті на національному ґрунті.

Моніторинг мови ворожнечі щодо військового противника України виявив таку ситуацію. Практично відсутні в публікаціях поширені на початку війни слова «орки», «рашисти» тощо. Натомість використовуються емоційно нейтральні слова «росіяни» або «ворог». Причому географічні назви («рф») пишуться тільки з малої літери. Це свідчить про свідомий вибір журналістів називати ворога усталеною назвою його національності. Цей випадок можна вважати специфічною ознакою мови ворожнечі під час війни, коли ненависть і відраза до ворога не маскується емоційними назвами.

Висновки. Російсько-українська війна значно трансформувала природу та функції мови ворожнечі. Вона стала важливим засобом мобілізації суспільства, символізуючи емоційний та ідеологічний супротив. Однак поряд із цим, її використання створює загрози для внутрішньої солідарності, сприяє дегуманізації та підсилює соціальні конфлікти.

Медіа залишаються ключовим майданчиком, де мова ворожнечі формує громадську думку. Відсутність уніфікованої редакційної політики в регіональних виданнях призводить до поширення дискримінаційної та маніпулятивної риторики.

У період війни спостерігається поява нових форм мови ворожнечі, спрямованих не лише на противника, а й на внутрішні соціальні групи: внутрішньо переміщених осіб, тих, хто залишив країну, та інших. Така внутрішня агресія додатково поляризує українське суспільство.

Використання емоційно нейтральних назв ворога демонструє прагнення українського інформаційного поля зберігати тверезість висловлювань, але залишатися непохитним у негативній конотації образу супротивника.

Питання використання мови ворожнечі під час війни демонструє складний баланс між необхідністю інформаційної мобілізації суспільства та європейськими стандартами рівності й прав людини. У контексті війни доцільність застосування мови ворожнечі має оцінюватися через призму її потенційного впливу на перемогу та збереження національної єдності.

Список літератури:

1. Богданова І., Лептуга О. «Мова ворожнечі» в текстах українськомовного медіапростору. *Український світ у наукових парадигмах: Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди*. Харків. 2020. Вип. 7. С. 6–11. URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/12378 (дата звернення 07.01.2025).

2. Дачковська М. Сергій Жадан: Мова ненависті – це мова слабаків. *Детектор медіа*. 2017. 2 червня. URL: https://surl.li/pqfnoj (дата звернення 07.01.2025).

3. Златопіль. Новини. URL: https://zlatopil.com/

4. Коковіхіна О. Функціонування мови ворожнечі в умовах мирного і воєнного часу. *Вісник Львівського університету*. Серія психологічні науки. 2022. Випуск 14. С. 15–23. URL: http://psy-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/14_2022/2.pdf (дата звернення 07.01.2025).

5. Колесник Г.О. «Мова ворожнечі» як соціальний та лінгвістичний феномен. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Філологія. Журналістика. 2021. Том 32 (71). № 4. Ч.3. с. 278–282 URL: https://surl.li/bvvmjn (дата звернення 07.01.2025).

6. Медіапортал DOZOR. URL: https://dozor.kr.ua/
7. Пикалюк Р. Мова ворожнечі та вдосконалення стандартів вітчизняної медіадіяльності. *Права людини та мас-медіа в Україні: збірник конспектів лекцій* / За ред. І. Виртосу, К. Шендеровського. Київ. Інститут журналістики КНУ ім. Тараса Шевченка. 2018. С. 137 –145. URL: https://surl.li/frkskn (дата звернення 11.01.2025).
8. Редакційна політика «CBN». URL: https://cbn.com.ua/about (дата звернення 11.01.2025).
9. Сафаров А. Що таке редакційна політика і чому вона потрібна незалежним медіа. *IMI*. 2021. 24 березня. URL: https://surl.li/uzshus (дата звернення 07.01.2025).
10. Терещук Г. Війна і ревізія людських стосунків. Чому ми втрачаємо друзів. *Радіо Свобода*. 2022. 12 червня. URL: https://surl.li/pwzwxh (дата звернення 07.01.2025).
11. Центральноукраїнське бюро новин (CBN). URL: https://cbn.com.ua/
12. Goldberg E. Free Speech Consequentialism. Columbia Law Review. 2016. Vol. 116, no. 3. P. 687–756.

Fenko N. M., Hunderuk O. O., Beher I. V. HATE SPEECH IN MODERN JOURNALISM: THE REGIONAL DIMENSION

The article examines hate speech in contemporary journalistic materials and changes in its interpretation during the war. The focus is on local media, which are not subject to regular monitoring.

The analysis of recent studies of hate speech in journalism demonstrates that it has become impossible to avoid hate speech in journalistic materials. Currently, hate speech is becoming a kind of marker of internal mobilisation of society, and the media cannot help but respond to this powerful public demand. The object of the study was the publications of the Kropyvnytskyi online media outlets «Mediaportal DOZOR», «Tsentralnoukrainske biuro novyn (CBN)», and «Zlatopil» in September-November 2024.

It is proposed to monitor local media according to the following criteria: the existence of an editorial policy with prescribed ethical standards and principles; the presence of hate speech in the headlines of publications; the presence of hate speech in news texts. The idea that hate speech in times of war is gaining a different approach to its interpretation is becoming more relevant. Hate speech serves as a social fuse for high-powered negative manifestations among the masses, relieves tension, and mobilises citizens to counter the enemy.

It has been proven that there is a certain percentage of hate speech in local media. This is primarily subjective coverage of events and their participants. War-related hate speech provokes negative attitudes towards certain groups of people, leading to undesirable polarisation of society. The use of such statements and assessments indicates a failure to comply with journalistic standards.

The lack of an editorial policy in local media contributes to the emergence of hate speech in journalistic materials. Both media professionals and media experts need to work together in this direction. The editorial policy of a media outlet is the first step towards a conscious approach to publishing materials in accordance with professional journalism standards.

Key words: *hate speech, modern Ukrainian journalism, regional journalism, journalistic standards, journalist's code of ethics.*

УДК 654.191(430);06.048.2
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/44

Ципердюк І. М.
ПВНЗ «Університет Короля Данила»

ПРОБЛЕМИ МІГРАЦІЇ УКРАЇНЦІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ В МАТЕРІАЛАХ «DEUTSHE WELLE»

У статті проаналізовано матеріали німецького телерадіомовника «Deutche Welle» (DW), де висвітлено проблему масової міграції українців унаслідок війни. Показано, що війна, яку розв'язала Росія проти України 2022 року, викликала найбільшу гуманітарну кризу в Європі після Другої світової війни, що спричинило численні проблеми, пов'язані з розміщенням, утриманням, наданням роботи, навчання та опіки мільйонам українських біженців. Описано досвід висвітлення українською редакцією DW питань українських мігрантів у Німеччині впродовж 2024 року, щоби продемонструвати ставлення німецької влади та суспільства до цієї масштабної проблеми, яка продовжує зростати через продовження російсько-української війни.

Детально розглянуто значну частину матеріалів, у яких українська редакція DW ретельно відстежує та висвітлює дії уряду в цьому напрямку та відповідну реакцію громадян. Зафіксовано, що матеріали, пов'язані з перебуванням українських біженців у Німеччині, з'являлися в більшості постійних редакційних рубрик. Простежено, що головною темою, до якої постійно поверталися журналісти DW, було працевлаштування українських біженців. У матеріалах української редакції DW завжди наголошується, що зайти роботу їм дуже непросто і на це є вагомі причини: обов'язкове знання німецької мови, яку українцям важко вивчити за короткий час; їм здебільшого пропонують місця на низькооплачуваних вакансіях, серед біженців чимала кількість літніх людей та дітей.

Матеріали української редакції DW демонструють, що питання українських біженців зчаста викликають у Німеччині полярні відгуки, і показують кардинально різне ставлення до них політиків та суспільства. Частина німецьких політиків, постійно наполягаючи на збільшенні військової допомоги українській армії, дуже критично оцінює соціальні виплати українським біженцям на рівні німецьких громадян і пропонує прирівняти їхній статус до мігрантів з усіх інших країн.

Проблеми різного рівня, які показують життя українських біженців у Німеччині, знаходять своє відображення в матеріалах української редакції DW, які підтверджують, наскільки серйозно німецька влада сприймає нинішню масштабну українську еміграційну кризу.

Ключові слова: *міграція, українська редакція «Deutsche Welle», війна, біженці, гуманітарна криза, працевлаштування.*

Постановка проблеми. Одним з основних наслідків російської воєнної агресії щодо України 2022 року стала найбільша міграційна хвиля в Європі після Другої світової війни. Мільйони українців, втративши житло, під загрозою смерті та поранень внаслідок бомбардувань та обстрілів змушені були покинути батьківщину й шукати притулку за кордоном. На 2024 рік «в Україні війна знищила щонайменше 140 тисяч житлових будинків, в тому числі 18 тисяч багатоповерхових. Тому швидке масове повернення може створити великі проблеми і надалі погіршити життя таких мігрантів» [1]. Країни, що погодилися прийняти українських мігрантів, зважаючи на тривалість російсько-української війни й очевидну неможливість повернення значної кількості українців додому після її завершення, аналізують та активно обговорюють становище біженців зараз та в майбутньому.

Німеччина, яка прийняла найбільшу кількість українських мігрантів, проводить постійні дослідження, розглядає та впроваджує різні програми адаптації українських біженців у країні, а також варіанти повернення великої частини з них до батьківщини після закінчення бойових дій. Цей процес дуже активно висвітлює українська редакція «Deutsche Welle». Питання перебування українських біженців у Німеччині належить до трьох основних тем, які постійно аналізуються в матеріалах DW. Журналісти показують, якою важливою для німецького суспільства є проблема масової української міграції внаслідок війни, які перспективи інтеграції українців у Німеччині й те, чи є реальні підстави на повернення більшості з них до України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільш детально роботу «Deutsche Welle», німецької державної радіостанції та телеканалу, що веде мовлення за кордоном, упродовж останніх років аналізують О. Гоян та В. Гоян. О. Гоян з 1996 року був координатором Представництва DW в Україні. Він безпосередньо брав участь у створенні та налагодженні роботи української редакції радіо «Німецька хвиля», яка згодом, після припинення виходу в ефір, вже у вигляді вебсайту продовжує працювати під брендом DW. О. Гоян, окрім численних наукових статей, заохочення молодих дослідників до аналізу й вивчення специфіки роботи та мовлення DW, упорядкував окремий посібник для студентів, що висвітлює роботу «Німецької хвилі» в Україні [8].

Особливості німецького досвіду міжнародного телерадіомовлення на прикладі DW детально проаналізувала у своїй кандидатській дисертації із соціальних комунікацій А. Грабська [3].

Постановка завдання. Масова міграція українців за кордон унаслідок воєнної агресії Росії проти України 2022 року спричинила найбільшу гуманітарну кризу в Європі після Другої світової війни. Мільйони українських біженців знайшли притулок у сусідніх країнах. Як наслідок, виникли численні проблеми, пов'язані з їх розміщенням, утриманням, наданням роботи тощо. Основну частину українців прихистила Німеччина, отож вона відповідно змушена вирішувати гострі питання, які виникли у зв'язку з прийняттям великої кількості мігрантів за відносно короткий час. Телерадіокомпанія DW постійно детально висвітлює цей складний процес.

У статті ми розглянемо особливості матеріалів, які підготували журналісти DW на цю тему. Проблема новітньої багатомільйонної української еміграції внаслідок війни потребує ретельного вивчення та аналізу, щоби зрозуміти, яким буде їхнє майбутнє, скільки з них інтегрується в країнах тимчасового перебування і залишиться там, скільки зможе повернутися і чи є на це реальні підстави. Аналіз матеріалів DW, у яких висвітлюється унікальний досвід Німеччини в цьому напрямку, становить основну мету нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Починаючи з 2022 року на сайті української редакції DW з'явилося 159 матеріалів, де висвітлено проблеми, пов'язані з прийняттям та перебуванням біженців, які внаслідок повномасштабної війни Росії проти України, шукаючи прихистку, опинилися в Німеччині. Це друга за значенням тема, що постійно перебуває в редакційній рубриці «У фокусі» серед трьох постійних найважливіших тем, які відстежує українська редакція DW. Найбільша увага медіа привернена також до дострокових виборів у Німеччині (529 матеріалів) та операції ЗСУ в Курській області (146).

Ми зупинимо свою увагу на висвітленні українською редакцією DW проблем українських біженців у Німеччині впродовж 2024 року, щоби продемонструвати ставлення німецької влади та суспільства до цієї глобальної гуманітарної катастрофи, яка виникла внаслідок війни, що її розв'язала Росія проти України.

Загалом, за підрахунками Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, станом на кінець вересня 2024 року тимчасовий захист у країнах Європи мали понад шість мільйонів українців. Найбільша кількість із них отримала прихисток у Німеччині. На початок березня 2024 року, згідно з даними німецького Інституту з дослідження ринку праці та кар'єри, кількість українських біженців у Німеччині становила 1,65 мільйона осіб [7]. Значно менше українців прийняла Польща (956 тисяч), Чехія (381 тисячу), Великобританія (253 тисячі), Іспанія (192 тисячі), Італія (168 тисяч) і Нідерланди (149 тисяч). Ще майже 600 тисяч українських біженців отримали захист поза Європою. Загалом Україну покинули під час війни більше ніж 6 мільйонів осіб [9]. Увесь цей час кількість українців, які шукають притулку в Німеччині, продовжує зростати. Так, із серпня 2022 року число зареєстрованих українських біженців у Польщі зменшилось більш ніж на 350 тисяч, натомість у Німеччині зросло на більш ніж 410 тисяч [2]. Основною причиною прагнення українців здобути притулок у Німеччині є особливі умови, які їм надає держава, порівняно з іншими країнами ЄС: «Біженці з України мають у Німеччині особливий правовий статус. По-перше, на відміну від біженців з усіх інших країн, у тому числі також охоплених військовими діями чи збройними конфліктами, їм не потрібно проходити у Федеральному відомстві у справах міграції та біженців (BAMF) тривалу процедуру, щоб отримати притулок у Німеччині. Українцям, згідно з директивою ЄС, тимчасовий захист у Німеччині та інших країнах Євросоюзу надається автоматично. По-друге – і це вже суто німецька специфіка, – українці мають у Німеччині значно більшу фінансову допомогу, ніж усі інші претенденти на притулок. Біженцям з України, як і незаможним громадянам Німеччини, виплачують базову соціальну допомогу, так звані "гроші для громадян" (Bürgergeld)» [6]. Окрім цього, держава компенсує витрати на медичне страхування, оплату

житла, частково – комунальних послуг, виділяє кошти на купівлю меблів, шкільного приладдя, фінансує мовні курси. Для порівняння: у бюджеті ФРН на 2025 рік на допомогу українським мігрантам заплановано виділити вдвічі більшу суму, аніж на підтримку української армії.

Німецьке суспільство та влада активно обговорюють та аналізують перспективи перебування українських біженців у країні, їхню майбутню інтеграцію або ж повернення на батьківщину після закінчення бойових дій. Українська редакція DW ретельно відстежує та висвітлює дії уряду в цьому напрямку та відповідну реакцію громадян. Упродовж 2024 року питання, пов'язані з перебуванням українських біженців у Німеччині, з'являлися в більшості постійних редакційних рубрик: «Суспільство» – 17 матеріалів, «Політика» – 7, «Економіка» – 3, «Права людини» – 2, «Злочинність» – 2, «Освіта», «Закон і право», «Конфлікти», «Автомобілі та мобільність» – по 1 матеріалу.

Головною темою, до якої постійно поверталися журналісти DW, було працевлаштування українських біженців. У публікаціях відзначається, що в Польщі та Чехії працевлаштовані близько двох третин українців, у Великобританії – понад половина, натомість у Німеччині працює лише кожен п'ятий. Таку статистику представив німецький соціолог Д. Тренгард у межах дослідження, здійсненого на замовлення Фонду імені Фрідріха Еберта: Коментуючи результати дослідження, Д. Тренгард зауважив, що в жодній європейській країні поки що не вдалося по-справжньому реалізувати високий потенціал освіти, який має більшість українських біженців, незважаючи на те що робота – один із основних засобів інтеграції в суспільство: «Завдяки інтеграції в ринок праці вони матимуть вибір між поверненням та подальшим життям у Німеччині. Натомість без неї вони можуть опинитися у важкій ситуації та масово подавати прохання про притулок» [9].

На запит DW прессекретарка німецького міністерства праці С. Прюль зазначила, що лише 220 тисяч українців із 1,6 мільйона біженців мають повноцінну роботу і сплачують податки, ще 50 тисяч мають обмежену зайнятість і звільнені від відрахувань до фондів соціального страхування. Отож, частку українців, які забезпечують себе самостійно, можна вважати дуже скромною [6].

У матеріалах української редакції DW на тему працевлаштування українських біженців у Німеччині постійно наголошується, що знайти роботу їм дуже непросто і на це є вагомі причини: обов'язкове знання німецької мови, яку українцям важко вивчити за короткий час; їм здебільшого пропонують місця на низькооплачуваних вакансіях, серед біженців чимала кількість літніх людей і дітей.

І. Шулікіна з української організації в Німеччині «Віче» наголошує на ще одній дуже важливій перешкоді, яка виникає, коли біженці прагнуть отримати працю, відповідну їхній кваліфікації: «Коли люди приїжджають сюди, то стикаються з проблемою визнання документів про освіту» [11]. Фахівці німецького Інституту вивчення ринку праці та зайнятості (IAB) у своєму дослідженні підрахували, що понад 70 відсотків українських мігрантів мають вищу або професійно-технічну освіту. На заваді визнанню їхніх дипломів стоїть німецька бюрократія. Здебільшого українцям, щоби підтвердити свою кваліфікацію, скласти іспити та вивчити мову, необхідно кілька років. Німецькі роботодавці вже неодноразово зверталися до влади з проханням спростити ці вимоги.

Працевлаштування також ускладнює теперішня стагнація німецької економіки. Аналітикиня німецького інституту дослідження професій і ринку праці Ю. Косякова стверджує, що Німеччині необхідно вкладати кошти у професійний розвиток українців та їхню перекваліфікацію, незалежно від того, чи вони бачать своє майбутнє в Німеччині, чи планують повернутися на батьківщину: «Кваліфіковані люди дуже потрібні як у Німеччині, так і в Україні. Якщо вони і поїдуть з Німеччини, то німецькі інвестиції в них – це інвестиції у відбудову України» [14].

У Німеччині, як демонструють матеріали української редакції DW, питання, пов'язані з українськими біженцями, викликають часом полярні відгуки і показують кардинально різне ставлення до них політиків та суспільства. Так, кандидат на посаду канцлера Ф. Мерц, постійно наполягаючи на збільшенні німецької військової допомоги українській армії, украй критично оцінює соціальні виплати українським біженцям на рівні німецьких громадян і пропонує прирівняти їхній статус до мігрантів з усіх інших країн [11]. Інформаційно-аналітичний центр з питань антициганізму (MIA) у своєму моніторинговому звіті навів численні факти упередженого ставлення до ромських сімей, які втекли від війни в Україні: «з першого дня ми спостерігали, як українські роми піддаються дискримінації у всіх формах» [4].

Чимало представників німецької влади також виступає за посилення міграційної політики країни та зменшення допомоги для українців, які отримали у ФРН тимчасовий захист після початку повномасштабної війни Росії проти України [5].

Українці в Німеччині стають жертвами кримінальних злочинів (наприклад, убивства росіянином двох українських вояків, які проходили лікування в Баварії, загибелі матері та дочки біженців з України від рук подружжя німця та росіянки).

Німецькі політики активно також обговорюють питання можливості отримання українськими чоловіками-біженцями від німецьких органів влади відповідних документів замість паспортів України, у яких завершився термін дії і вони потребують заміни. Аналогічна ситуація склалася щодо обміну українських автомобільних номерів на німецькі, як цього вимагає німецьке законодавство. Крайній час такого обміну для українських водіїв у Німеччині вже переносили кілька разів.

З іншого боку, понад десять німецьких університетів зараз пропонують вивчати та досліджувати українську мову, історію та культуру. До 2022 року це можна було зробити лише в університеті Потсдама. «З'явилося остаточне розуміння того, що наше уявлення про Східну Європу було надто сфокусованим на Росії. Це переосмислення розпочалося ще 2014 року, але тепер прийшло усвідомлення радикальної імперіалістичної поведінки Росії протягом десятиліть і наслідків цього», – наголошує професор університету, голова Німецької асоціації україністів А. Велль [13].

Німецька федеральна земля Гессен стала першою, де українську мову в школах запровадять як другу іноземну. Міністр культури Гессена А. Шварц наголосив, що це є «чітким знаком солідарності» з Україною. У Гессені знайшли притулок 300 українських учителів та 20 тисяч учнів [12].

Усі ці проблеми (важливі і цілком буденні), які показують життя українських біженців у Німеччині, знайшли своє відображення в матеріалах української редакції DW. Це підтверджує, наскільки серйозно ставиться влада Німеччини до питань, пов'язаних із нинішньою масштабною українською еміграцією.

В Україні також усвідомлюють серйозність виклику, який постав унаслідок багатомільйонної міграції, і намагаються реально оцінити її наслідки. Директорка інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України Е. Лібанова, оцінюючи проблему новітньої української міграції та перспективи її розв'язання, констатує: «Нам важко щось протиставити, скажімо, заробітній платі, яку люди отримують, скажімо, в Німеччині, Нідерландах чи Британії. Але у нас є інші козирі. Тут їхня батьківщина, тут звичний для них суспільний клімат. Тут вони мають належний соціальний статус, якого переважно в країнах еміграції вони не мають. І з цим також треба рахуватися. Безумовно, ми не можемо навіть мріяти про те, що повернемо всіх. Я буду щаслива, якщо ми повернемо 50 %, ну а 60 % – то взагалі буде щастя для мене» [10].

Оскільки російська воєнна агресія щодо України триває, то журналісти «Deutsche Welle» продовжують ретельно відстежувати та аналізувати ситуацію з українськими біженцями в Німеччині, кількість яких постійно зростає.

Висновки. Масова міграція українців за кордон – один зі страшних наслідків російської воєнної агресії щодо України. У матеріалах DW знайшли своє відображення різні аспекти глобальної проблеми, пов'язаної з перебуванням українських біженців у Німеччині. Вони були розміщені в більшості постійних редакційних рубрик. Робота як української редакції DW зокрема, так і всієї телерадіокомпанії DW показує приклад професійного підходу до висвітлення наймасштабнішої гуманітарної катастрофи початку третього тисячоліття.

Аналіз роботи DW в цьому напрямку дає підстави для подальшого детального вивчення досвіду міжнародного телерадіомовника у висвітленні глобальних проблем, що виникли внаслідок російсько-української війни і є спільними для України та Німеччини. Наукові дослідження та професійні дискусії в цьому напрямку сприятимуть покращенню роботи медіа обох країн щодо фахового інформування громадськості з питань, до яких привернена виняткова суспільно-політична увага.

Список літератури:

1. Воєнні мігранти: світовий досвід та українські особливості / Дубровський В., Черкашин В., Вахітова А., Гетман О. URL: https://surl.li/dmuziz (дата звернення: 14.01.2025).
2. Вплив міграційних процесів на перебіг повоєнного відновлення України, міграційну політику ЄС та країн Східного партнерства / Пищуліна О., Юрчишин В., Стецюк П., Міщенко М. URL: https://surl.li/xxuagp (дата звернення: 15.01.2025).
3. Грабська А. В. Суспільно-правовий мовник іномовник DW (Deutsche Welle): особливості німецького досвіду : автореф. дис. … канд. наук із соціальних комунікацій : спец. 27.00.01 «Теорія та історія соціальних комунікацій». Київ, 2017. 20 с. URL: https://scc.knu.ua/upload/iblock/3d8/aref_Grabska%20A.V..pdf (дата звернення: 14.01.2025).

4. Грунау А. У Німеччині дискримінують біженців-ромів з України – звіт. URL: https://surl.li/fowyfs (дата звернення: 15.01.2025).
5. Жолквер М. Кордони на колодку? Влада у ФРН скорочує приплив біженців. URL: https://surl.li/qvkqcn (дата звернення: 19.01.2025).
6. Жолквер М. Українським біженцям в Німеччині скоротять соцдопомогу? URL: https://surl.li/iwhpbw (дата звернення: 15.01.2025).
7. Завгородня І. Українські біженці в Німеччині: на роботу в турборежимі? URL:https://surl.li/oiwbbn (дата звернення: 14.01.2025).
8. Із серця Європи: «Німецька хвиля» в Україні : посібник для студ. Ін-ту журналістики / за заг. ред. Олеся Гояна, Яромира Янковського. Київ, 2009. 144 с.
9. Кінкардц С., Білик Д. Чому так мало українських біженців у Німеччині працюють. URL: https://surl.li/lmxyoc (дата звернення: 15.01.2025).
10. Матвейчук М. «Якщо ми не повернемо жінок, чоловіки поїдуть». Інтерв'ю з Еллою Лібановою URL: https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c70e898kqrno (дата звернення: 19.01.2025).
11. Найт Б. Німецька опозиція хоче змінити соцдопомогу для українців. URL: https://surl.li/yaupzg (дата звернення: 15.01.2025).
12. Сидоржевський М. У ФРН у школах почнуть вивчати українську як другу іноземну. URL: https://surl.li/anozmf (дата звернення: 19.01.2025).
13. Тейзе Є. Українська у Німеччині: більше, ніж мова біженців? URL: https://surl.li/nsuhyi (дата звернення: 19.01.2025).
14. Тейзе Є. Українські біженці у ФРН: роботу знайдуть далеко не всі. URL: https://surl.li/ccmpvm (дата звернення: 15.01.2025).

Tsyperdiuk I. M. PROBLEMS OF UKRAINIAN MIGRATION DURING THE WAR IN THE MATERIALS OF DEUTSCHE WELLE

The article analyzes the materials of the German broadcaster Deutsche Welle that highlight the problem of mass migration of Ukrainians due to the war. It is demonstrated that the war unleashed by Russia against Ukraine in 2022 triggered the largest humanitarian crisis in Europe since World War II leading to numerous challenges related to the accommodation, support, employment, education, and care of millions of Ukrainian refugees. The article describes the experience of the Ukrainian editorial office of DW in covering the issues faced by Ukrainian migrants in Germany throughout 2024, aimed at showcasing the attitude of the German authorities and society toward this escalating problem, which continues to grow as the Russia-Ukraine war persists.

A significant portion of the materials is reviewed in detail, where the Ukrainian editorial office of DW thoroughly tracks and reports on government actions in this area and the corresponding public reaction. It was noted that the issues related to the stay of Ukrainian refugees in Germany were featured across most of the regular editorial sections. It was observed that the primary topic, repeatedly addressed by DW journalists, was the employment of Ukrainian refugees. The materials of the Ukrainian editorial office of DW consistently emphasize that finding a job is very difficult for them and there are valid reasons for that: the mandatory knowledge of the German language, which is difficult for Ukrainians to learn in a short time; they are mostly offered low-paid job opportunities; there is a considerable amount of elderly people and children among refugees.

The materials of the Ukrainian editorial office of DW demonstrate that the issue of Ukrainian refugees often evokes polar responses in Germany, demonstrating radically different attitudes towards them among politicians and society. Some German politicians, while constantly advocating for increased military aid to the Ukrainian army, are very critical of the provision of social benefits to Ukrainian refugees at the same level as German citizens and propose equating their status with that of migrants from other countries.

The problems of various levels that show the life of Ukrainian refugees in Germany are reflected in the materials of the Ukrainian editorial office of DW, confirming how seriously the German authorities perceive the current large-scale Ukrainian emigration crisis.

Key words: *migration, Ukrainian editorial office of Deutsche Welle, war, refugees, humanitarian crisis, employment.*

УДК 070: 304: 355.1: 342.7
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/45

Червінчук А. О.
Національний університет «Одеська юридична академія»

КОНФЛІКТНО-ЧУТЛИВИЙ ПІДХІД ДО ІНТЕРВ'ЮВАННЯ КОМБАТАНТІВ І ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ

Стаття присвячена дослідженню особливостей конфліктно-чутливого підходу до побудови комунікації з комбатантами та цивільними громадянами. Окрему увагу було закцентовано на специфіці комунікування з ветеранами війни, а також військовими, які були звільнені з полону. У статті окреслено теоретичне осмислення актуалізованої проблеми на основі розглянутих наукових праць та рекомендацій експертів.

Відзначено, що історії комбатантів, які беруть безпосередню участь у воєнних діях, ветеранів повномасштабної російсько-української війни, а також військових, звільнених із полону та цивільних українських громадян, які прожили травматичний досвід, потребують конфліктно-чутливого підходу до висвітлення в медіа. Герої публікацій мають можливість поділитися своєю персональною історією з аудиторією, відрефлексувати пережите та водночас мають право не виголошувати інформації, яка потенційно може завдати їм шкоди. Закцентовано, що журналісти повинні враховувати потенційні ризики повторної травматизації героїв і тому використовувати індивідуальний підхід до висвітлення їх історій. Крім того, суб'єктивні історії героїв у своїй інтерсуб'єктивній сукупності можуть допомогти проблематизувати повномасштабну російсько-українську війну в цілому чи розкрити окремі аспекти, які є важливими та водночас важкими для героїв публікацій (зокрема, реабілітація військових після повернення з зони бойових дій через поранення, особливості проходження ВЛК ветеранами війни для підтвердження інвалідності чи адаптація до мирного життя після повернення з полону тощо).

Підкреслено, що журналісти повинні ретельно готуватися до інтерв'ювання окреслених осіб, зокрема для початку чітко усвідомити власну мету, наміри, оцінивши, наскільки це корелюється з запитами аудиторії, та водночас упевнитися в тому, що герой готовий до розмови на обрану журналістом тему.

Зауважено, що журналістські публікації, в яких відображаються історії учасників війни, військових, які були в полоні чи цивільних громадян, повинні доцільно розкривати ті аспекти, які допоможуть аудиторії осягнути досвід людей, а також не повинні фокусуватися винятково на болісних, травматичних спогадах, тому варто зорієнтовувати увагу на позитивному досвіді долання героями перешкод і пережитих травм.

Ключові слова: *війна, конфліктно-чутливий підхід, інтерв'ю, нетравматична комунікація, травматичний досвід, комбатанти, цивільне населення, масмедіа, журналісти.*

Постановка проблеми. Повномасштабна російсько-українська війна потребує систематичної артикуляції з боку професійних комунікантів – відображення хроніки подій, осмислення проблем, зумовлених війною, та репрезентації історій людей, які живуть в умовах війни. Аудиторія ж прагне отримувати інформацію, щоб усвідомити перебіг воєнних дій, а також зрозуміти масштабність, наслідки російсько-української війни, що триває. Натомість учасники бойових дій (комбантанти) та постраждалі від воєнних дій (цивільне населення) мають можливість поділитися своїм персональним, здебільшого травматичним досвідом, переживаннями. Однак журналісти не повинні сприймати згоду героїв на комунікацію винятково як спосіб досягнення власних комунікаційних намірів чи редакційних інтересів, навпаки – надавати можливість героям відрефлексувати пережитий досвід, забезпечивши репрезентування індивідуальних історій людей, адже такі тексти у своїй сукупності можуть розширити уявлення про бойові дії та їх наслідки. Тож науковий інтерес пояснюється потребою в аналізі й певному узагальненні поглядів науковців та досвіду експертів щодо особливостей інтерв'ювання комбатантів та цивільних громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Специфіку журналістської роботи в умовах

збройних конфліктів досліджували: С. Кость, М. Бурменський, Й. Ґалтунг, М. Лукакович, В. Кемпф тощо. Журналістські підходи до побудови комунікації з учасниками війни чи постраждалими від воєнних дій розглядали: П. Дворянин, О. Голуб, Р. Кібл, К. Пейн, Г. Сімонс, тощо. Дослідженню специфіки висвітлення конфліктно-чутливих тем у ЗМІ приділяли свою увагу: Д. Дуцик, Р. Шутов, Ю. Любченко, П. Мірошниченко, Н. Шульська, О. Кошак, О. Гундерук тощо. Відзначимо, що у контексті нашого дослідження важливими є рекомендації Комісії з журналістської етики (КЖЕ), Інституту масової інформації (ІМІ) щодо особливостей побудови комунікації з героями, які пережили травматичний досвід від впливом безпосередньої участі у воєнних діях чи проживання у небезпечних зонах під систематичними обстрілами ворога.

Постановка завдання. Мета цієї статті – визначити особливості інтерв'ювання комбатантів і цивільного населення в умовах воєнного часу, розглянувши й узагальнивши наукові погляди дослідників та рекомендації експертів.

Виклад основного матеріалу. Для початку розглянемо, в чому фахівці вбачають важливість і яким чином розуміють сутність конфліктно-чутливого підходу. Дослідниця М. Лукакович переконана, що в сучасному глобалізованому та демократизованому медіаландшафті медіаконтент повинен бути спрямований на боротьбу з насильством, і зауважила, що в журналістській практиці варто послуговуватися принципами конфліктної чутливості, що допоможе «вийти за рамки культурно-насильницьких елементів висвітлення збройних конфліктів» [12, с. 1]. Українські медіаексперти (Д. Дуцик, Р. Шутов) переконані, що конфліктно-чутливий підхід полягає у дотриманні журналістських стандартів у матеріалах, в яких згадуються цільові групи, а також – у нейтральності цих публікацій. До таких цільових груп відносять: військових (мобілізовані та демобілізовані бійці, бійці добровольчих батальйонів, поранені військові та ті що побували у полоні, іноземні бійці, що воюють на боці України); внутрішньо переміщених осіб; мешканців тимчасово окупованих територій; волонтерів; родини військових; дітей [4].

Фахівці відзначили, що насамперед конфліктно-чутливий підхід характеризується: вживанням конфліктно-чутливої лексики щодо окреслених вище цільових груп; відсутністю висловлювань журналістів або висловлювань інших осіб без подачі альтернативної точки зору або без коментаря журналіста, який би засвідчував його/її дистанціювання від означеної позиції [4]. На нашу думку, доречним буде додати, що конфліктно-чутливий підхід до побудови комунікації з цільовими групами також виражається у врахуванні життєвого бекґраунду героїв (маємо на увазі пережитий травматичний досвід під впливом участі у воєнних діях чи проживання в небезпечних зонах в умовах бойових дій тощо), а також – в індивідуальному підході професійних комунікантів до формулювання питань, специфіці побудови й розгортання розмови журналіста з героєм.

Зауважимо, що специфіка комунікації з героями й подальше висвітлення їх історій у масмедіа узалежнене від стратегій, принципів, якими послуговуються журналісти у своїй професійній діяльності. Світовий досвід висвітлення збройних конфліктів продемонстрував, що все ж журналісти більше схильні інформувати про насилля, демонструвати насилля та констатувати його наслідки, ніж здійснювати аналіз причин воєнних дій чи відображати досвід успішної адаптації героїв до звичного життя після пережитого травматичного досвіду.

У цьому контексті доречним буде пригадати міркування Й. Ґалтунга, який свого часу зазначив, що журналістам варто переорієнтуватися з принципів журналістики війни/насилля (war/violence journalism) на принципи журналістики миру (peace journalism). В. Кемпф зауважив, що у журналістів є можливість сприяти трансформації дискурсу війни на більш мирну, конфліктно-чутливу та навіть конструктивну форму дискурсу, яка розкриватиме проблеми та демонструватиме досвід чи варіанти їх вирішення [11, с. 209]. Так як для журналістики миру одним із ключових пунктів є журналістська емпатія, на наше переконання, такий підхід може виявитися доречним для того, щоб ретранслювати суспільству історії, фокусуючи увагу не лише на травмах (констатація проблем), але й прикладах успішної адаптації героїв після пережитого травматичного досвіду (демонстрація конкретних прикладів долання проблем).

Натомість журналістика війни/насилля зосереджена на конфліктній арені, видимому впливі насильства (вбитих/поранених), на стражданнях [10, с. 1], що унеможливлює використання конфліктно-чутливого підходу до комунікації. Ми переконані, що журналісти, які керуються принципами журналістики війни, під час побудови комунікації з героями, які пережили травматичний досвід, все ж намагатимуться зорієнтовувати увагу на деталях, які можуть завдати повторної

травматизації героям під час пригадування ними трагічних, болісних подій.

Тому далі розглянемо рекомендації фахівців-практиків та дослідників цього питання, зосередивши увагу на особливостях побудови комунікації з такими групами людей: комбатантами (військовослужбовцями); ветеранами війни; військовими, звільненими з полону; цивільним населенням (громадянами, які пережили травматичний досвід у зв'язку з воєнними діями).

Особливості побудови комунікації з комбатантами (військовослужбовцями). А. Сарнацька зауважила, що журналістам не варто наполягати на обговоренні певних тем, які є складними для героїв публікацій («ні» означає «ні»). Крім того, вона надала такі рекомендації на етапах підготовки та безпосереднього проведення інтерв'ю: не потрібно використовувати фраз на кшталт «я вас розумію», «мені теж важко»; необхідно підготуватися до інтерв'ю, вивчити контекст, знайти інформацію про героя до моменту спілкування; не використовувати подробиці травматичного досвіду для створення яскравих матеріалів та клікбейту [9].

Окремої уваги потребує тема побудови комунікації з *ветеранами та ветеранками війни*. Для підготовки журналістських матеріалів журналістам варто обрати оптимальний ракурс розкриття історії ветеранів і враховувати обраний фокус для формування переліку запитань для інтерв'ювання. Також треба врахувати, що такі матеріали не мають надмірно героїзувати ветеранів [8, с. 6]. Крім того, під час пошуку й вибору потенційних героїв для публікацій журналістам варто не залучати до спілкування одних і тих же медійних осіб, тобто висвітлювати в медіа когорту ветеранів, які раніше не фігурували, але, які мають власний воєнний досвід, їх поважають побратими [8, с. 6].

У контексті висвітлення історій ветеранів/ветеранок типовою помилкою журналістів є намір сфокусувати увагу на соціальному статусі, статі, професійному досвіді, щоб певним чином підкреслити «інакшість», але така «інформація не є основним меседжем» [8, с. 6]. Представники Українського ветеранського фонду відзначили, що під час спілкування з ветеранками варто: демонструвати реальний голос ветеранок (надати можливість жінкам-ветеранам поділитися власними історіями та розповісти про досвід служби); відображати різноманітність досвіду (жінки-ветеранки мають різний військовий досвід та службові спеціальності, тому варто висвітлювати різноманітність їхніх ролей та внеску); актуалізувати питання ґендерної рівності в армії та ветеранській спільноті; звертати увагу на інтереси (насамперед бажано поцікавитися інтересами та активностями жінок-ветеранок поза службою, – волонтерством, освітою, громадським життям тощо); уникати стереотипних поглядів на жінок-ветеранок [8, с. 6].

Вважаємо за необхідне розглянути рекомендації щодо побудови комунікації з *військовими, звільненими з полону*. Журналістам варто використовувати різні підходи для комунікації з героями, які щойно повернулися з полону, і тими героями, після звільнення з полону яких минув вже певний час [7]. Для героїв, які тільки-но повернулися з полону, розмова з журналістом може стати доволі болісною, тож варто попередньо обговорити питання, які є складними. Героїв, які повернулися з полону давно, варто запитати, чим вони займаються зараз, чого їм вдалося досягти за цей час. Це допоможе перелаштувати героїв на позитив, забезпечить певний «терапевтичний ефект» не тільки для них, але й – для аудиторії [7].

У рекомендаціях Комісії з журналістської етики наголошено на таких аспектах побудови комунікації з військовими, які повернулися з полону: враховувати чутливий характер обраної теми матеріалу; чітко визначити мету публікації та відповідність намірів запитам суспільства; користуватися інформацією з різних джерел (офіційних, з інших ЗМІ чи соціальних мереж) та вказувати посилання на першоджерела; оприлюднювати прізвища військових та цивільних полонених, розголошувати обставини їхнього потрапляння до полону чи демонструвати особисті фото й відео допустимо лише за персональної згоди героїв або згоди рідних (у випадку, якщо суспільна значущість переважає, інформація може бути оприлюднена без згоди); уникати використання фото й відео, на яких зображено тіла або тортури (за винятком, якщо матеріал супроводжується попередженням про чутливий контент або коментарем про фіксацію воєнного злочину) [6]. Крім того, під час спілкування необхідно дотримуватися правил інтерв'ювання людей, які пережили пережили травму: обрати комфортне й зручне місце для спілкування; перед початком розмови окреслити тему та чітко дотримуватися логіки окреслених запитань, аби уникнути «ефекту несподіванки» для героя; використовувати здебільшого відкриті, а не закриті запитання; не намагатися дізнатися більше деталей про травматичний досвід, а зосередитися на тому, як героєві вдалося подолати складні обставини; не вдаватися до оцінювання та уникати подальшої драматизації в журналіст-

ському тексті, тобто фокусуватися на конкретних фактах, а не на оціночних судженнях (до прикладу, уникати фраз на кшталт «жах», «шок», «нелюдське звірство» тощо) [6].

У рекомендаціях, викладених О. Горчинською, йдеться про те, що журналістам варто: слідкувати за лексикою (послуговуватися фразами на кшталт «звільнені особи» або «звільнені люди», натомість уникати фрази «інтерв'ю з військовополоненим»); упевнитися в тому, що людина готова до спілкування (інтерв'ювати героя/героїню після того, як він/вона вже отримали психологічну допомогу); визначити мету інтерв'ю (у залежності від поставленої мети треба вибудовувати лінію розмови та готувати питання); подбати про комфорт людини (обрати зручне й комфортне місце для розмови); починати розмову зі вступного слова, роз'яснивши людині важливість цієї розмови і вибудовувати логіку розмови за етапами перебування героя/героїні в полоні; поважати співрозмовника/ співрозмовницю (не треба жаліти героя, а пам'ятати про повагу, делікатність, відповідальність і людяність); ретельно й виважено підійти до формування переліку питань (не розпитувати про делікатні, інтимні моменти); подбати про безпеку людей (до прикладу тих осіб, яких герой/ героїня міг/могла бачити в полоні, чи його родичів); вчасно зупинити інтерв'ю, якщо виникає така потреба; не робити зайвих висновків самостійно (не вдаватися до героїзації чи навпаки знецінення пережитого досвіду) [1]. Також експерти рекомендують врахувати такий важливий аспект під час спілкування: на початку розкрити досвід людини «до» військової діяльності, закцентувавши увагу на цивільному житті героя/героїні [2].

Особливості побудови комунікації з цивільним населенням (громадянами, які пережили травматичний досвід у зв'язку з воєнними діями). Фахівці Центру демократії та верховенства права рекомендують журналістам відображати почуття людей, а не власне осмислення їхньої ситуації, тобто важливо зорієнтувати увагу аудиторії на досвіді постраждалих, а не намагатися проаналізувати його [5]. Крім того, експерти вважають, що більш доречно розпочати інтерв'ю не з конкретних питань, а надати можливість героям вільно розповідати про пережитий досвід, а вже після висловлених героєм/героїнею рефлексій, – переходити до питань [5].

Репортери без кордонів радять дотримуватися чотирьох принципів безпечного та коректного ставлення до учасників інтерв'ю: гарантія безпеки для обидвох сторін; чітке роз'яснення компонентів інтерв'ю; використання фактологічного підходу; збереження емоційної відстані [3].

Висновки. Розглянуті міркування дослідників та рекомендації експертів щодо побудови комунікації з комбатантами та цивільними громадянами, а також військовими, які звільнені з полону, надали підстави впевнитися, що журналістам варто виважено підходити до розкриття історій людей, які пережили травматичний досвід. Враховуючи, що кожна людина сприймає події по-різному, піддається впливу трагічних, болісних подій по-різному та по-своєму проживає отриманий досвід, журналістам не варто послуговуватися універсальним підходом до комунікації з обраними героями, адже рівень травматизації в усіх різний. Видається недопустим використання історій людей, які отримали травму чи перебували у полоні, для досягнення власних цілей, до прикладу, підвищення рейтингів за допомогою підготовки сенсаційних і клікбейтних текстів. У наступних дослідженнях вважаємо доцільним використати емпіричні методи для перевірки окреслених вище теоретичних міркувань та рекомендацій, сфокусувавши увагу на конкретних журналістських практиках послуговування конфліктно-чутливим підходом до інтерв'ювання героїв, взявши до уваги тексти в українських масмедіа.

Список літератури:

1. Горчинська О. Як спілкуватися з людьми, які пережили полон. *Medialab.online*: вебсайт. URL: https://medialab.online/news/iak-spilkuvatysia-z-liudmy-iaki-perezhyly-polon/ (дата звернення: 16.01.2025).

2. Григоренко Д. Як говорити про полон: поради для журналістів на основі реальних історій. *Інститут масової інформації*: вебсайт. URL: https://imi.org.ua/advices/yak-govoryty-pro-polon-porady-dlya-zhurnalistiv-na-osnovi-realnyh-istorij-i64135 (дата звернення: 16.01.2025).

3. Найкращі практики інтерв'ювання людей, що пережили травматичні події. *Репортери без кордонів*: вебсайт. URL: https://safety.rsf.org/ukr/best-practices-for-interviewing-survivors-of-traumatic-events/ (дата звернення: 16.01.2025).

4. Методологія моніторингу конфліктно-чутливого висвітлення проблем соціальних груп, дотичних до конфлікту, в українських телевізійних ЗМІ / упоряд. Д. Дуцик, Р. Шутов. Київ : Координатор проектів ОБСЄ в Україні, ГО «Телекритика», 2015. 12 с. URL: https://ms.detector.media/content/files/methodology.docx (дата звернення: 16.01.2025).

5. Путівник юридичних порад для журналістів: як працювати під час війни в Україні. Київ : Центр демократії та верховенства права, 2024. 56 с. URL: https://surl.li/uryjso (дата звернення: 16.01.2025).

6. Щодо висвітлення тем, пов'язаних із українськими полоненими. *Комісія з журналістської етики*: вебсайт. URL: https://cje.org.ua/statements/shchodo-vysvitlennia-tem-pov-iazanykh-iz-ukrainskymy-polonenymy/ (дата звернення: 16.01.2025).

7. Як комунікувати з колишніми військовополоненими. Говорить Валерія (Нава) Суботіна. *Інститут масової інформації*. URL: https://imi.org.ua/news/yak-komunikuvaty-z-kolyshnimy-vijskovopolonenymy-govoryt-valeriya-nava-subotina-i63107 (дата звернення: 16.01.2025).

8. Як писати про ветеранів: рекомендації для журналістів від Українського ветеранського фонду. Київ : Український ветеранський фонд, 2023. 18 с. URL: https://veteranfund.com.ua/wp-content/uploads/2023/09/how_to_write_about_veterans.pdf (дата звернення: 16.01.2025).

9. Як проводити інтерв'ю з військовими, аби не зашкодити їм, собі та Україні. Конспект вебінару Аліни Сарнацької. *Академія викладачів журналістики*: вебсайт. URL: https://www.jta.com.ua/knowledge-base/yak-provodyty-interv-iu-z-viyskovymy-aby-ne-zashkodyty-im-sobi-ta-ukraini-konspekt-vebinaru-aliny-sarnatskoi/ (дата звернення: 16.01.2025).

10. Galtung J. Peace Journalism as an Ethical Challenge. GMJ : Mediterranean. 2006. No. 1(2). P. 1–6.

11. Kempf W. Peace journalism: A tightrope walk between advocacy journalism and constructive conflict coverage. *Conflict & communication online*. Vol. 6, No. 2, 2007. P. 1–9.

12. Lukacovic M. Peace journalism and radical media ethics. *Conflict & Communication online*. 2016. Vol. 15. No. 2. P. 1–9.

Chervinchuk A. O. **A CONFLICT-SENSITIVE APPROACH TO INTERVIEWING COMBATANTS AND CIVILIANS IN WARTIME**

The article is dedicated to exploring the peculiarities of a conflict-sensitive approach to encouraging communication with combatants and civilians. With great respect, the emphasis was placed on the specifics of communication with war veterans, as well as military personnel who were released from prison. The article provides a theoretical understanding of the current problem based on scientific research and expert recommendations.

It is noted that the stories of combatants who take a direct part in military operations, veterans of the large-scale Russian-Ukrainian war, as well as military ones who have retired from the full Ukrainian civilians who have lived through a traumatic trial will require a conflict-sensitive approach before being reported in the media. The heroes of the publication have the opportunity to share their personal story with the audience, reflect on their experiences, and at the same time have the right not to share information that could potentially give them bad. It is emphasized that journalists are responsible for taking into account the potential risks of re-traumatization of heroes and therefore promoting an individual approach to clarifying their stories. In addition, subjective stories of heroes from their intersubjective totality can help to problematize the full-scale Russian-Ukrainian war in general and reveal other aspects what is important and at the same time important for the heroes of the publication (exclusion, rehabilitation of military personnel after returning from the combat zone through the wounded, features of the passage of the VLK by war veterans for confirmation Disability and adaptation until a peaceful life after turning back to fullness).

It is emphasized that journalists must be diligently prepared before interviewing people, in order to clearly inform the authorities, assessing the extent to which it correlates with the audience's questions, And suddenly you will rejoice in the fact that the hero is ready to speak on the topic chosen by the journalist.

It is respected that journalistic publications, which depict the stories of participants in the war, military forces, who were in the midst of civilians, are responsible for fully revealing those aspects that To help the audience understand the truth of people, and also to innocently focus on painful, traumatic events, it is important to focus on the positive evidence of the characters' failures and the traumas they have experienced.

Key words: *war, conflict-sensitive approach, interview, non-traumatic communication, traumatic experience, combatants, civilian population, mass media, journalists.*

ПРИКЛАДНІ СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

УДК 007 : 304 : 004.9
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/46

Балюн О. О.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Фисун Д. М.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ОБРАЗ ПСА ПАТРОНА ЯК ЕЛЕМЕНТ ПОЗИТИВНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ПРОПАГАНДИ

Стаття присвячена дослідженню образу пса Патрона та його впливу на військову пропаганду. У статті виокремлено та систематизовано напрямки використання діяльності пса Патрона у пропаганді, зокрема: інформування про власну діяльність в ДСНС, участь у різноманітних заходах локального та міжнародного рівнів, благодійна та освітня діяльність. Визначено, що у формуванні образу пса Патрона в пропаганді використовується позитивний підхід, що реалізується через інформаційну, виховну, освітню та економічну функції і полягає в інформуванні та вихованні аудиторії, прищепленні позитивних звичок та цінностей. З'ясовано, що образ Патрона не має ознак маніпуляцій свідомістю мас, він сприяє позитивному розвитку суспільства, зокрема у площині патріотичності до Батьківщини, розвитку морально-етичних цінностей. Визначено, що каналами поширення пропагандистської інформації про пса Патрона є: медіа (друковані та електронні видання, телебачення й радіомовлення), соціальні мережі (Instagram, Telegram, X, YouTube, Facebook, Tik Tok). Встановлено високий рівень зацікавленості іноземної спільноти (офіційні особи та пересічні громадяни, закордонні медіа) у феномені пса Патрона. Доведено, що це є свідченням впливу такого позитивного образу на сприйняття подій в Україні та на імідж держави на міжнародній арені в цілому. Розроблено факторний аналіз репутаційної діяльності пса Патрона, який ґрунтується на таких факторах як: взаємодія з медіа, налагодження відносин з партнерами, формування лояльності громадськості, створення внутрішнього іміджу, соціальна відповідальність, підтримка взаємовідносин з державою, вплив на міжнародну спільноту. Визначено, що в українській пропаганді ситуативно формується такий напрямок, як використання образів тварин, зокрема пса Патрона.

Ключові слова: *імідж, військова пропаганда, пропаганда, пес Патрон. вплив.*

Постановка проблеми. Пропаганда викликає суттєві зміни в мисленні та переконаннях широкого кола людей, впливає на формування сприйняття подій масами, на визначення образу союзника та ворога, на готовність приймати певні рішення або діяти згідно з пропагованою ідеологією. Завдяки розвитку засобів масової інформації доносити пропаганду до суспільства стало значно легше, а отже й керувати ним також. Сьогодні в інформаційному суспільстві образ тварин стає не лише елементом культурної символіки, але й потужним інструментом пропаганди. Через перенавантаження сприйняття від надходження значної кількості інформації щохвилини, люди не в змозі помітити як цілком звичайні й навіть, на перший погляд, непримітні образи тварин також можуть бути інкорпоровані в пропаганду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен пропаганди та її психологічний вплив на людську свідомість досліджували та висували свої трактування такі науковці, як В. Хаммель та К. Хантрес, Ґ. Йовет та Р. Нельсон, У. Ліпманн, Дж. Дьюї та Г. Лассуелл, Г. Джоуетт та В. О'Доннел, О. Кузьмук та В. Любчук, С. Драбюк, В. Торічний. Наукова думка щодо окремішнього напрямку воєнної пропаганди була сформована

такими вченими, як: У. Коруц, С. Шпилик, А. Понсонбі, А. Зігель, Дж. Фуллером, П. Лайнбарджером, П. Шпигою та Р. Рудником, О. Землянською та Н. Д. Семеновою, Н. Марутою та М. Марковою. Актуальність теми дослідження обумовлена дефіцитом наукових напрацювань, що надають ґрунтовні та систематизовані знання та аналіз теоретичних і практичних аспектів ролі образу тварин, застосованих у пропаганді в рамках російсько-української війни. Відсутність науково обґрунтованого трактування та рекомендацій щодо впливу образу тварин на громадську думку та формування ставлення до подій на рівні суспільства є підґрунтям для формування подальшого наукового осмислення такого феномену як образ тварин у пропаганді.

Постановка завдання. Визначити роль образу пса Патрона в українській пропаганді під час російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу. Від закінчення Другої світової війни минуло майже сто років, але технологія застосування образу тварин у пропаганді війни досі актуальна. Наразі українська пропаганда та контрпропаганда часто використовує образ тварин. У науковій думці пропаганду поділяють на негативну та позитивну, відповідно її функції залежать від змісту та вектору її застосування. Серед класифікації пропаганди згідно з орієнтацією психологічного впливу на масову свідомість, розмежовують позитивну пропаганду (стійкості та героїзму й освітню), а також негативну (знищення, суперечності, відокремлення, страху, розпачу) [1, с. 199–203]. В. Торічний у своїй науковій роботі виділив такий функціонал пропаганди: а) ведення боротьби із опонентом; б) контроль за потрібним сприйняттям інформації адресатом шляхом вигідного інтерпретування; в) застосування механізмів контрпропаганди; г) встановлення цензора та нагляд за свідомістю суспільства; д) активізація свідомості через практичне застосування, перенесення знань та концепцій політичного актора у галузь поведінкової мотивації [2, с. 183]. Г. Блумер у праці «Колективна поведінка» стверджує, функція пропаганди виражена впливом на емоційній складовій та переконаннях індивідів.

Найбільш відомою твариною світового значення, яка здобула свою популярність від початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну, став пес на прізвисько Патрон породи Джек Рассел. Образ пса Патрона набув широкого використання в позитивній пропаганді, веде боротьбу з опонентом, застосовує контрпропаганду, активує свідомість через практичне застосування [2, с. 183], грає на емоціях та переконаннях індивідів. Його популярність набрала стрімкого розвитку вже за пів року служби маленьким сапером, якому вдалося виявити понад 90 мін. Власником бойової собаки є керівник піротехнічної групи ДСНС Михайло Ільєв [3]. Окрім відданості військовій справі пес Патрон встигає тішити своїм образом грайливого й водночас відважного песика вітчизняну й закордонну аудиторію.

Пес Патрон, на нашу думку, акумулює в собі психологічний образ, який інколи його називають антидепресантом, адже після перегляду світлин чи відео за його участі піднімається настрій і це допомагає людям жити далі навіть у таких складних умовах. Пес Патрон має сторінки в соцмережах, наприклад, в Instagram (392 тисяч послідовників стежать за його сторінкою), у TikTok (771,4 тисяч послідовників) та на платформі YouTube (217 тисяч), мережа X (більше 70 тис послідовників). За допомогою цих соцмереж відбувається максимальна взаємодія пса із суспільством. Дописи, відео та фото, що публікуються на його сторінках у соцмережах інформують громадськість про діяльність собаки, а також на них відбувається спілкування пса зі своїми послідовниками. Переважна більшість публікацій на цій сторінці висвітлює робочі будні його господаря й Патрона, які несуть службу в ДСНС. Характерною рисою сторінки Патрона в Instagram є короткотривалі публікації, їх ще називають історії (stories), в яких розміщуються фото та відео про пса, його активність, заклики до донатів на різні грошові збори, що націлені на підтримку військових, постраждалих у війні та інших тваринок, переважно з притулків.

Анімаційний 16 серійний серіал за участю мультиплікованого образу Патрона, який вчить дітей мінної безпеки, виконує одразу освітню, виховну та патріотичну функції. Проєкт був реалізований USAID у партнерстві з UNICEF, що свідчить про використання образу українського пса для поширення позитивної пропаганди вже з боку міжнародної спільноти та відповідних організацій [4]. Завдяки прихильності до Патрона діти охоче переглядають анімаційний серіал, присвячений правильному поводженню з вибухонебезпечними пристроями, що призводить до підвищення їхньої освіченості. У кінцевому результаті вони здобувають знання, які можуть виявитися критичним для збереження їх життя. Окрім анімаційного серіалу також було випущено дитячу книгу, де головний герой – пес Патрон. Образ собаки був викорис-

таний для ефективнішого фокусування дитячої уваги на важливому аспекті їхньої безпеки.

У 2022 році пес Патрон увійшов в історію поштових марок від Укрпошти [5], а пізніше відомий український співак Артем Пивоваров випустив ремікс на свою пісню «Дежавю», яку заспівав із псом-сапером [6]. Незважаючи на закономірність втрати інтересу до новин у мережі та медіа, які змінюють одна одну щохвилини, інформація про пса Патрона не втрачає актуальності і користується популярністю серед широкої аудиторії, що сприяє збільшенню рівня патріотичного духу в межах країни.

Визнанням впливу пса Патрона на українське суспільства українським політичним істеблішментом, може слугувати висловлювання Голови Верховної Ради України Руслана Стефанчука в інтерв'ю журналістам каналу ICTV (29.12.23) щодо внесення змін до закону «Про мобілізацію в Україні», де він поділився своїми думками, щодо актуальних проблем на фронті на сьогодні, викликаних тривалістю війни. Зокрема, Р. Стефанчук стверджує, що: «…роликами з псом Патроном цю війну виграти неможливо…». Таке висловлювання можна розцінювати, що представник вищого керівництва державного рівня підтверджує та визнає статус образа Патрона як рупора пропаганди, яка націлена за змістом на єднання українців для боротьби проти ворога та підняття бойового духу й рівня патріотичного налаштування по відношенню до країни [7].

Образ Патрона має також значний вплив на міжнародне партнерство та на пропаганду міжнародного рівня. Зокрема, пес Патрон часто запрошується Офісом Президента, МЗС України та іншими державними установами на офіційні зустрічі з іноземними дипломатами, партнерами, волонтерами в якості офіційного учасника. Так, за 2023 рік відбулися такі офіційні зустрічі на рівні держави за участю Патрона: 12 жовтня – зустріч із Надзвичайним і Повноважним послом Великої Британії в Україні [8]; 22 липня – зустріч із адміністраторкою USAID [9], 19 квітня – зустріч із послом Японії в Україні [10]; 27 березня – зустріч з Орландо Блумом, американським актором, та участь в освітньому квесті для дітей. Про це актор повідомив на особистій сторінці в Instagram [11]. Зокрема, присутність Патрона на зустрічі з Прем'єр-міністром Канади Джастіном Трюдо в день удостоєння собаки за вірну службу державною відзнакою у 2022 році [12] сприяла підвищенню позитивного сприйняття України на міжнародному рівні. Дж. Трюдо присвятив йому допис в Instagram, в якому висловив слова поваги до героїчного протистояння українців і відмітив мужність маленького пса-захисника [13]. Також у 2022 році відбулася зустріч з Держсекретарем США Ентоні Блінкеном, де був присутній пес Патрон [14]. Ці дані підтверджують думку про те, що образ тварини в пропаганді має глибокий вплив на імідж держави.

Наступний напрям, використання образу Патрону, який ми пропонуємо розглянути, знаходиться в економічній площині. У 2022 році був створений благодійний фонд пса Патрона, який збирає кошти для підтримки чернігівських саперів, інших тварин та дітей, постраждалих внаслідок війни, і було зібрано понад 2 мільйони гривень.

Варто відзначити, що образ пса Патрона знаходить застосування і в сфері бізнесу. У період підвищення популярності цього персонажу виробники одягу, предметів побуту, маркетингової продукції та інших товарів почали використовувати зображення та фотографії з Патроном на своїх виробах. Тепер будь-хто може придбати шкарпетки, футболки, худі, нижню білизну, рюкзаки, чашки, постільну білизну, рушники та інші товари із зображенням пса Патрона. Цей образ також використовується в розважальній сфері. Дитячі аніматори одягають костюм українського маленького героя та розважають дітей [15]. Активне використання образу пса Патрона підприємцями додає ще йому більшої популярності та опосередковано виконує пропагандистські функції. З іншого боку, ми не можемо виключити той факт, що деякі підприємці можуть використовувати цей образ для власного збагачення під час війни. Крім того, немає впевненості, що частина прибутку від продажу товарів буде спрямована на потреби Збройних Сил України або на допомогу постраждалим від війни.

Існує чимало комічних ситуацій, які так чи інакше пов'язані з Патроном, зокрема перейменування дитячої групи садочка в Івано-Франківській області з «Чебурашки» на «Пса Патрона» [16]; до Київської міськради надійшла петиція з проханням встановити пам'ятник псу Патрону на місці демонтованого монумента Пушкіну [17]; пес став директором департаменту комунікацій UAnimals [18] та інше. Ці факти слугують доказом, що Патрон дійсно має вплив на українське суспільство.

Визнанням заслуг пса Патрона перед українською державою слугує чимала кількість нагород. Протягом 2022–2023 років за вірну службу

Патрона було удостоєно декількома відзнаками, зокрема державною нагородою «За віддану службу» від чинного Президента України В. Зеленського [12], відзнакою «Чотирилапі захисники» від кінологічної спілки України [19], відзнакою «Золота лапа» від кінологічного клубу Ірландії [20], грамотою та бойовою монетою від організації Veterans of Foreign Wars VFW та Bomb Techs Without Borders [21]. Патрон став першим псом, який отримав титул «Пес Доброї Волі» від UNICEF та інші. Ще декілька десятків років тому нагороди тваринам, зокрема за військову службу або значні заслуги перед Батьківщиною, були неабиякою рідкістю. Випадки присвоєння нагород тваринам траплялися здебільшого за кордоном. Досягнення Патрона значно вплинули на піднесення патріотизму в Україні та привертають увагу іноземної спільноти, впливаючи на сприйняття нашої держави іншими націями.

Зауважимо, що роль пса Патрона є надзвичайно важливою, оскільки він допомагає українським саперам виконувати бойові завдання з очистки території нашої країни від ворожих мін та снарядів, а також піднімає дух нації своїми досягненнями. Люди, які живуть у війні, потребують певного релаксу для нервової системи та психіки, адже вони не зможуть продовжувати жити і боронити країну, кожен на своєму фронті, якщо будуть постійно перебувати в стані стресу. Новини ж про такого песика дійсно є чудовими ліками-антидепресантами, тому можна стверджувати, що вони є внутрішньою пропагандою в Україні, метою поширення якої є підтримка піднесеного духу та резистентності до будь-якого впливу зі сторони ворога.

У цьому контексті, доречним було варто провести паралелі з американським собкаю-героєм Смокі під час Другої світової війни. Він був справжнім другом та побратимом капрала з Огайо Вільяма Вінна, розділяв з ним, як військовий пайок, так і найзапекліші бої. Згідно з офіційними даними Смокі була учасницею 12-ти бойових операцій, за які пізніше її було удостоєно 8-а зірками за службу. Через майже 50 років на місці поховання Смокі встановили бронзовий пам'ятник на честь Смокі, Йорки Дадлі Денді та всіх собак, які служили в армії. Наразі в штатах собак-рятувальників удостоюють «премією Смокі» за визначні досягнення на службі [22].

Отже, узагальнюючи аналіз образ пса Патрона, можна розробити факторний аналіз його репутаційної діяльності, який наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

Факторний аналіз репутаційної діяльності пса Патрона

Фактори, що впливають на репутацію	Пес Патрон
Взаємодія з медіа	Участь у прес-конференціях, надання інтерв'ю за участі пса, ведення соцмереж від імені собаки
Налагодження відносин з партнерами	Участь у державних та міжнародних проєктах, зокрема використання образу Патрона в інформаційно-освітньому мультфільмі, створеному за ініціативи UNICEF & USAID, за підтримки МОН
Формування лояльності громадськості	Позитивні висловлювання зокрема на офіційних сторінках в соцмережах та ефективна діяльність собаки в межах чернігівського підрозділу ДСНС, позитивний вплив на формування суспільних цінностей та моралі, особливо у дітей забезпечують лояльність аудиторії до образу собаки. Його образ підсилює національний дух, символізуючи єдність громадян
Створення внутрішнього іміджу	Створення внутрішнього іміджу пса Патрона визначається не лише його фізичним виглядом, а й характером та поведінкою, які впливають на сприйняття тварини громадськістю. Його роль талісмана та захисника підкреслюється участю в різних службових справах, що сприяє формуванню впевненості в його надійності та відданості. Участь в благодійних заходах та рекламних кампаніях позитивно позначається на сприйнятті громадськістю. Такий підхід створює образ пса Патрона як позитивного символу, що допомагає підтримувати моральний дух та патріотизм
Соціальна відповідальність	Бере участь у благодійних заходах, гуманітарних ініціативах, збираючи кошти на підтримку українських військових
Підтримка взаємовідносин з державою	Пес Патрон бере участь у різних офіційних заходах, що включає події, організовані державою (прес конференції, зустрічі з лідерами країн-партнерів, всесвітньо відомими діячами культури, політиками та іншими)
Вплив на міжнародну спільноту	Представник національних цінностей, який символізує патріотизм та відданість. Привертає увагу до потреб українських військових та цивільних. Символізує боротьбу в контексті воєнного конфлікту з Росією

Окрім пса Патрона в Україні за часи війни з'явилося чимало історій за участі тварин, що набули пропагандистського значення. Їх поширенню сприяють військові, політики, медіа, користувачі соцмереж, тому що це підіймає настрій та дає віру, що українці вистоять, адже на їх стороні навіть чотирилапі. Така пропаганда виконує подібні функції, що й пропаганда з використанням образу Патрона, а саме: стійкості та героїзму [1, с. 199–203], веде боротьбу з опонентом, застосовує контрпропаганду, активує свідомість через практичне застосування [2, с. 183], грає на емоціях та переконаннях індивідів.

Висновки. Таким чином, використання образів тварин у пропаганді під час воєнних подій має глибоку історію, яка охоплює століття і продовжує залишатися актуальною, удосконалюючись та широко застосовуючись. Аналізуючи контекст сучасних світових подій можна констатувати, що всі повідомлення про пса Патрона, користуються великою популярністю та привертають увагу громадськості завдяки позитивному змісту. Люди поширюють ці історії через різні інформаційні канали, з метою підняття настрою й укріплення українського духу.

Отже, в український пропаганді ситуативно формується такий напрямок, як використання образів тварин, зокрема пса Патрона, що реалізуються через такі функції: інформаційну, виховну, освітню та економічну. Виконання інформаційної функції полягає в інформуванні громадськості про події в Україні, пов'язані з війною та іншими важливими для суспільства темами, а також про діяльність собаки. Освітня функція пропаганди полягає у сучасному підході до навчанні дітей про поводження з вибухонебезпечними пристроями, що є поширеними на території України внаслідок війни. Виховна функція полягає у сприянні розвитку патріотичного духу переважно у дітей та частково в дорослих (старше 18 років). А також фінансова функція, яку можна вважати новою для класичного поняття пропаганди. В Україні ця функція пропаганди проявилася та набула масового поширення у зв'язку із повномасштабним вторгненням Росії. Вона спрямована на поширення інформації про збори коштів на благодійництво (для підтримки української армії або постраждалих тварин унаслідок бойових дій).

Список літератури:

1. Савчук Н. М. Техніка пропаганди засобів масової інформації в умовах воєнного стану. *Теорія та історія соціальних комунікацій*. 2022. № 6. Том 33 (72). С. 199–203. URL: https://surl.li/yvgofl (дата звернення 30.01.2025).
2. Торічний В. О. Дослідження пропаганди як інструменту інформаційного забезпечення державної безпеки. *Право та державне управління*. 2019р. № 3 (36) том 2. С. 183. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/3_2019/tom_2/30.pdf (дата звернення 30.01.2025).
3. Робейко О. Пес Патрон, кішка Глорія й не лише: які тварини в Україні підкорили мережу під час війни. *Інформаційне агентство Уніан*. URL: https://surl.li/vkqluf (дата звернення 30.01.2025).
4. Осадча Я. «Зруйнований міст»: вийшла перша серія мультсеріалу про пса Патрона. *Українська Правда*. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2023/01/9/252240/ (дата звернення 30.01.2025).
5. Петровський Д. «Укрпошта» випускає першу благодійну марку «Пес Патрон»: який вигляд вона матиме. *Інформаційне агентство Уніан*. URL: https://surl.li/uwzxmh (дата звернення 30.01.2025).
6. Артем Пивоваров переспівав свій хіт разом з псом Патроном. УніанLite. URL: https://surl.li/rvbadv (дата звернення 30.01.2025).
7. Нежигай І. Роликами з псом Патроном війну не виграти: Стефанчук про законопроєкт щодо мобілізації. *ФАКТИ Україна*. URL: https://surl.li/cwnqmf (дата звернення 30.01.2025).
8. Пес Петрон. *Офіційна сторінка в Instagram*. URL: https://www.instagram.com/p/CyTsbgitu86/?igsh=YzZhZTZiNWI3Nw (дата звернення 30.01.2025).
9. Пес Петрон. *Офіційна сторінка в Instagram*. URL: https://www.instagram.com/p/CvAeWEJNPdL/?igsh=YzZhZTZiNWI3Nw (дата звернення 30.01.2025).
10. Пес Петрон. *Офіційна сторінка в Instagram*. URL: https://www.instagram.com/p/CrOUGzQtoyF/?igsh=YzZhZTZiNWI3Nw (дата звернення 30.01.2025).
11. Осадча Я. "Зруйнований міст": вийшла перша серія мультсеріалу про пса Патрона. *Українська Правда*. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2023/01/9/252240/ (дата звернення 30.01.2025).
12. Хмельницька В. Зеленський познайомив Трюдо зі знаменитим псом-сапером Патроном. *ТСН новини*. URL: https://surl.li/zsvtow (дата звернення 30.01.2025).
13. Justinpjtrudeau: сторінка в Instagram. URL: https://www.instagram.com/justinpjtrudeau/ (дата звернення 30.01.2025).
14. Surprise blinken in Kiev: the US secretary of state strokes a dog with the Ukrainian flag. *Nova.news*. URL: https://surl.li/lokrtp (дата звернення 30.01.2025).

15. Скільки коштує замовити пса Патрона на Новий рік: святковий кошторис. *Informator.ua*. URL: https://surl.li/gdkkcc (дата звернення 30.01.2025).

16. У Калуші «Чебурашку» пропонують перейменувати на «Пса Патрона». Бліц Інфо. Громадська трубина. 24.09.2023. URL: https://www.blitz.if.ua/news/u-kalushi-cheburashku-proponuyut-pereymenuvati-na-psa-patrona (дата звернення: 30.01.2025).

17. Петиція про встановлення пам'ятнику Псу Патрону на місці демонтованого пам'ятника Пушкіну. Електронні петиції: офіційний сайт. URL:https://petition.kyivcity.gov.ua/petition/?pid=12674 (дата звернення 30.01.2025).

18. Пес Патрон стає директором департаменту комунікацій uanimals!. *UAnimals*. URL: https://surl.li/zbliuk (дата звернення 30.01.2025).

19. Барсукова О. Знайшов 300 вибухових пристроїв: Пес Патрон отримав відзнаку «Чотирилапий захисник». *Українська Правда*. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2022/09/23/250565/ (дата звернення 30.01.2025).

20. Пес Патрон отримав ірландську нагороду «Золота лапа». *Укрінформ*. URL: https://surl.li/lkbcdv (дата звернення 30.01.2025).

21. Пес Патрон отримав нагороди від ветеранських організацій США. *Незалежне телевізійне агентство*. URL: https://surl.li/zejczt (дата звернення 30.01.2025).

22. «Лікувальна собака», яка стала героєм другої світової війни – дивовижна, але правдива історія. *5 канал*. URL: https://www.5.ua/dv/lapky/242006#:~:text=Смокі була собакою породи йоркшир,дорослим йоркшир-тер'єром. (дата звернення 30.01.2025).

Baliun O. O., Fysun D. M. THE IMAGE OF PATRON THE DOG AS AN ELEMENT OF POSITIVE MILITARY PROPAGANDA

The article focuses on the image of Patron the Dog and its role in military propaganda. It analyzes and categorizes the various ways Patron the Dog is utilized in propaganda, specifically highlighting its involvement in informing the public about the activities of The State Emergency Service of Ukraine, participation in local and international events, and engagement in charitable and educational initiatives.

The article emphasizes that portraying Patron the Dog in propaganda employs a positive approach. This approach is realized through informational, educational, and economic functions aimed at informing and educating the audience while instilling positive habits and values. It is noted that the image of Patron the Dog does not manipulate public consciousness; instead, it fosters positive societal development, particularly in promoting patriotism and enhancing moral and ethical values.

The channels through which propaganda information about Patron the Dog is disseminated include various media outlets (such as print and electronic publications, television, and radio) and social networks (including Instagram, Telegram, X, YouTube, Facebook, and TikTok). The article also highlights a significant interest from the international community – comprising both officials and ordinary citizens – as well as foreign media in the phenomenon of Patron the Dog. This interest demonstrates the positive influence that the Patron Dog's image has on the perception of events in Ukraine and the overall image of the country on the international stage.

Furthermore, the article presents a factor analysis of the Patron dog's reputational activities, which includes aspects like media interactions, partnerships, public loyalty, internal image creation, social responsibility, state relations, and influence on the international community. The article concludes that the use of animal imagery, particularly that of the Patron dog, in Ukrainian propaganda is shaped by specific situational contexts.

Key words: *image, military propaganda, propaganda, Patron the dog.*

УДК 316.776.23] : [327.5:355.01(477: 470) «2022/1024»]
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/47

Бондаренко І. С.
Запорізький національний університет

КОНТРОВЕРСІЙНІСТЬ КОНЦЕПТУ «СОЦІАЛЬНИЙ ІНЖИНІРИНГ» В УМОВАХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПОТРЯСІНЬ

Стаття присвячена вивченню концепцій соціального інжинірингу у сучасному науковому та комунікаційному дискурсах. Авторка ставить перед собою завдання провести логічні паралелі між медійною репрезентацією соціального інжинірингу та науковими його потрактуваннями. Орієнтуючись на світову методологічну практику інтерпретації поняття «соціальний інжиніринг», визначено основні маркери застосування терміна у різних прикладних площинах. У процесі дослідження авторка доходить висновку, що сталими категоріями тлумачення концепту є конструкти «маніпуляція», «кіберзлочин», «інформаційно-психологічна операція». Виявлено, що своєрідним «тригером» актуалізації поняття «соціальний інжиніринг» у науковому та медійному дискурсах постає російсько-українська війна. Журналісти, експерти у галузі кібербезпеки, науковці намагаються віднайти пояснення агресії російської федерації проти цивілізованого світу в історичних реєстрах її пропагандистських наративів. У статті визначено, що цифровий ландшафт інформаційної війни росії проти України будується на комбінації атак кібернетичного інжинірингу (фішинг, претекстинг, бейтинг) та дезінформації – розповсюдженні фейків, дипфейків, чуток в офіційних медіа та соціальних мережах. У процесі аналізу авторка звертається до моніторингового звіту найбільшої у світі розвідувально-аналітичної компанії Recorded Future (США), у якому відображається комунікаційна стратегія і тактика росії у проведенні ІПСО в інформаційному просторі країн Західної Європи та США протягом 2024 року. Визначено, що в історичних вимірах науки соціальний інжиніринг постає прикладною галуззю знань, спрямованою на технологічне конструювання соцієтальної моделі суспільства.

Ключові слова: *дезінформація, соціальний інжиніринг, пропаганда, соціально-комунікаційна технологія, інформаційний злочин, кібернетична війна, інформаційно-психологічна операція, фейк, дипфейк.*

Постановка проблеми. Російсько-українська війна як вияв безпрецедентної руйнації фізичних та екзистенційних «налаштувань» світового порядку спровокувала появу у глобальному комунікаційному просторі численних сценаріїв розвитку цивілізації та дизайну міжнародної безпеки. У гущині логічних та емоційних оцінок відбулася своєрідна «реанімація» концепту «соціальний інжиніринг». Останній, семантично кумулюючи почасти негативний досвід соціального конструювання індустріальної доби, якнайкраще транслює намагання учених, експертів, журналістів, з одного боку, пояснити складні системи пошуку миру, з іншого – вказати на історично передбачувану режисуру російської федерації у творені авторитарного / імперського світоустрою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна наука про соціальні комунікації перебуває у стадії накопичення того методологічного ресурсу, який уможливить усебічне вивчення ролі СК у модерних управлінських парадигмах. Поготів, що історія розвитку соціальних комунікацій демонструє найбільш ефективні способи, засоби й техніки інформаційного впливу, до яких на різних етапах цивілізаційного поступу вдаються суб'єкти соціального інжинірингу. До таких СКТ належать інформаційно-психологічні операції, пропаганда, реклама, паблік рилейшнз, спічрайтинг, іміджмейкінг, які стали предметом пильної уваги науковців лише у XX ст. Наразі людство оперує новими цифровими технологіями, які не лише впливають на процеси формування громадської думки, а й модифікують межі географічного й соціального простору, змінюють особистісний статус самої людини. Попри інтенсивний розвиток ІТ-технологій та їх впливу на світову економіку, індивід залишається комунікаційно вразливою й інформаційно незахищеною істотою. Про це красномовно засвідчили панічні настрої населення України під час пандемії COVID-19 і передусім у період російсько-української війни.

Наразі соціальний інжиніринг постає об'єктом досліджень відразу у декількох наукових галузях – політології (М. Афанасьєва, І. Гербут,

К. Покровська, Ю. Ніколенко), журналістикознавстві (В. Різун, О. Холод, Н. Кунанець, В. Пасічник, А. Федонюк), інформаційному безпекознавстві / «security engineering» (А. Росс, М. Гіттон, Ф. Салахдін, В. Пахомов, О. Бондаренко), соціології (Т. Біршенк, М. Дерксен, М. Бірюкова, Є. Суїменко, В. Подшивалкіна; діяльність української школи соціальної інженерії 20–30-х рр. ХХ ст. ми неодноразово аналізували у своїх публікаціях), правознавстві (А. Окесола, А. Подгорецький), кожна з яких доповнює методологічний арсенал вивчення складної тканини соціального проєктування. У деяких україномовних джерелах це поняття взагалі ототожнюють з феноменом так званого «соціального гіпнозу» [2].

В останні роки термін «соціальний інжиніринг» набув найбільшого поширення у прикладній сфері – захисті комп'ютерних мереж, програм і баз даних. Причому він позначає низку кіберзлочинів – шахрайських схем несанкціонованого доступу до конфіденційної інформації, поширення дезінформації та ведення ІПСО.

Сучасна світова наука поряд з апофатичним контекстом тлумачення поняття «соціальний інжиніринг» демонструє компліментарні його концепції, сконцентровані на динамічні процеси розвитку суспільства. Так, німецький дослідник Т. Біршенк декларує появу нового напряму антропології – «глобального соціального інжинірингу» («global social engineering»). Учений вважає, що у зв'язку з інтернаціоналізацією світу назріло питання міждисциплінарного вирішення складних питань міграції населення, прав людини, соціальної відповідальності. На його думку, поняття «розвиток» є фундаментальним конструктом у соціально-політичному лексиконі сучасної епохи. «Смисловою локацією цього терміна постають інтерфейси політичної практики, нормативної оцінки та наукового аналізу […]. Точкою збігу диференційних площин концепту «розвиток» є ідея соціального інжинірингу, яка сформувала європейську модерність: переконання, що соціальні зміни можна контролювати, застосовуючи критерії розуму», – зауважує автор [6, с. 203]. Т. Біршенк вважає глобальний соціальний інжиніринг більш широкою прикладною галуззю, ніж антропологія розвитку.

Постановка завдання. Метою статті є вивчення основних підходів до феномену соціального інжинірингу, які склалися у сучасній світовій науці. Одним із завдань дослідження постає визначення магістральної наукової галузі, у якій стабільно використовується поняття соціального інжинірингу. Водночас авторка ставить перед собою ціль здійснити проекцію медійного статусу соціального інжинірингу на формування методологічних параметрів його репрезентації у мультидисциплінарному дискурсі.

Виклад основного матеріалу. Негативний контекст терміна «соціальний інжиніринг», на жаль, є сталою практикою його використання у науковому та медійному дискурсах. Про це красномовно свідчить назва матеріалу «Гангстерський уряд: «антисоціальний інжиніринг» комуністичної доби як основа падіння Росії у варварство», опублікованого у польському виданні «New Eastern Europe» наприкінці 2023 р. Чеський публіцист Д. Джун небезпідставно зауважує: «Росія – початковий інстигатор і виконавець катастрофічного глобального комуністичного експерименту – десятиліттями заохочувала негативну, антисоціальну поведінку та карала усе людське. Унаслідок цього інстинктивний страх тотального зла закарбувався у кожному аспекті російського життя. Без гіпербол, «зло» стало настільки нормалізованим і стимульованим, що сьогодні росіяни можуть здійснювати щоденні терористичні атаки проти України – бомбардувати заповнені дітьми театри, вокзали, автобусні зупинки, школи та багатоквартирні будинки, не відчуваючи якого-небудь морального дискомфорту» [8]. Автор статті називає «спеціальну воєнну операцію» фінальною маніфестацією комуністичного антисоціального інжинірингу.

Щоправда авторська конотація не закріплює негативного значення над самим терміном «соціальний інжиніринг», автоматично спростовуючи традиційні характеристики концепту як деструктивного суспільного проєкту. Утім, ретельний аналіз англійськомовного цифрового середовища дає підстави констатувати пряму кореляцію поняття «соціальний інжиніринг» з путінським режимом, зосібна, з новими тактиками ведення кібервійни.

Відтак мусимо визнати, що сучасні потрактування терміна здебільшого стосуються означення групи інформаційних злочинів, що здійснюються у цифровому просторі. Варто згадати публікацію розміщену на сайті компанії-розробниці програмного забезпечення KnowBe4 (США) під назвою «Putin Uses Psychiatrists For Social Engineering Attacks Against Individual Targets». У ній, зокрема, зауважується: «російські агенти створюють психологічний портрет своєї жертви через її або його сліди у соціальних мережах. Згодом, використовуючи цю інформацію, росіяни продукують персоналізовані комп'ютерні віруси або здійснюють атаку на соціальні мережі, спеціально розроблену для конкретної людини» [10].

Примітно, що в останніх дослідженнях російських учених підтверджується факт застосування атак індивідуальної дії у глобальному цифровому просторі. Так, у колективній статті під красномовною назвою «The role of social engineering in modern Russian society» (2022) автори категоризують специфічний різновид соціального інжинірингу «special social engineering» [11], що базується на персоніфікованому (цілеспрямованому) управлінні (маніпулюванні) людиною з використанням її психологічного портрету (страх, цікавість, жадібність, зверхність, щедрість, жалість, довірливість, лінощі) та персональних даних, відображених в особистих профілях соціальних мереж. Автори зазначають: «усі методи соціального інжинірингу базуються на конкретних параметрах людського характеру та є передумовою для прийняття певних управлінських рішень. Спеціальний соціальний інжиніринг має особливий фокус: зловживає отриманою інформацією (зазвичай незаконними засобами) і перетворює вразливі місця людини (клієнта) на користь третіх осіб» [11]. Показово, що російські учені фахово описують увесь алгоритм репутаційного знищення персони – навіювання, зомбування, вербування, маніпулювання свідомістю, не нехтуючи використанням кримінального соціолекту: «Людей спочатку лякають, потім «розігрівають», потім роблять певні «навідні підказки», потім пропонують «допомогу». Усі шахрайські ланцюжки так званого «спеціального соціального інжинірингу» є блокованими» [11].

Про застосування російською федерацією атак соціального інжинірингу проти цифрового простору України йдеться на платформі Dark Reading – онлайнспільноті професіоналів у сфері кібербезпеки «The Cybersecurity Community». Автори Dark Reading засвідчують численні факти хакерських атак країни-агресора на вітчизняні об'єкти критичної інфраструктури, державні установи та військовослужбовців. Н. Едді в одному з матеріалів зауважує: «Кіберкомпанії зосереджені на шпигунстві, дезорганізації та соціальному інжинірингу з метою послабити українську оборону та посіяти розбрат, а також на спробах скомпрометувати персональні дані та проникнути в захищені канали зв'язку. Пов'язані з росією кібератори, зосібна, передові групи постійних загроз (APT), як-от Gamaredon, значно посилили атаки після вторгнення росії в Україну у 2022 р.» [7].

Дослідники зауважують, що російсько-українська війна кардинально вплинула на цифровий ландшафт і диджитальну екосистему світу. Водночас безпрецедентна за своїми масштабами збройна агресія рф зумовила модифікацію самого театру воєнних дій, що відразу розгортається у декількох площинах – фізичних (реальних) і цифрових (віртуальних): кібератаки / кібервійна та кінетична війна; IT, хмарні сервіси, телекомунікації; цифрова геополітика та соціальна резилентність.

За словами ізраїльського дослідника І. Авіва, «головне розуміння кібервійни полягає в тому, що кібератаки на цифрову інфраструктуру України були лише частково ефективними, незважаючи на масову участь груп кіберзлочинців, які впроваджували адаптивне знищення даних і DDoS-атаки. Успіх кіберзахисту став результатом підтримки України союзниками та впровадженні ефективної національної стратегії кібербезпеки» [3].

У сучасному медійному дискурсі виокремлюємо ще один семантичний аспект концепту «соціальний інжиніринг» – його співставлення з російськими кампаніями дезінформації. Показовою у цьому розрізі є публікація на сайті видання «Forbes» під заголовком «Social Engineering and the Disinformation Threat in Cybersecurity» (2023). Д. Балабан, автор матеріалу, називає дезінформацію «найбільш обговорюваною темою у світі» [4], що має суттєвий вплив на світову історію. Колумніст апелює до доленосних фактів новітньої політики: агітаційної кампанії Vote Leave щодо виходу Великої Британії з Європейського Союзу (провокативний напис на червоному автобусі, символі кампанії, містив неправдиву інформацію «Ми віддаємо €C 350 мільйонів фунтів стерлінгів на тиждень, давайте будемо фінансувати нашу NHS»). Водночас автор згадує «істеричні звинувачення Дональда Трампа у «фейкових новинах» [4], військову риторику Путіна та дезінформаційну операцію «Russosphere», спрямовану на африканські країни з метою просування антизахідної, прокремлівської ідеології. За його словами, саме «росія здавна була майстром дезінформації, ба більше, деякі експерти вважають сучасну її дефініцію запозиченим перекладом слова «дезінформація», яке походить від назви відділу чорної пропаганди КДБ» [4].

Поряд з експресивними оцінками російських практик дезінформування Д. Балабан наводить логічні пояснення численних способів психологічного впливу на суспільну свідомість. Автор вбачає прямий зв'язок соціального інжинірингу та дезінформації; остання постає інструментом у процесі несанкціонованого доступу до персональних даних. Журналіст-розслідувач наводить три основні типи дезінформації, що використовуються під час соціоінженерних атак: відсутність

контексту («missing context»), оманливе редагування («deceptive editing») та зловмисну трансформація («malicious transformation»). Техніка «відсутність контексту» реалізовується зазвичай у соціальних мережах шляхом поширення оманливої інформації або повідомлень, позбавлених важливих деталей (приміром, зловмисники публікують зображення з підписами, що не відповідають змісту). Сценарій «оманливого редагування» передбачає маніпулювання візуальними медіа (фотографії, відео, ілюстрації, інфографіка), що відображають справжні новини або події, водночас спотворюючи реальність через вибіркову зміну основних компонентів; так створюється альтернативне повідомлення. Категорія «зловмисна трансформація» базується на використанні штучного інтелекту (ШІ) та дипфейків. Злочинці використовують ці методи соціального інжинірингу як у фінансовій сфері, так і в політиці, зосібна, під час виборчих перегонів. Закцентуємо, у наукових публікаціях вивчається ще один різновид соціального інжинірингу – електоральний.

Перетин дезінформації та соціального інжинірингу став об'єктом мультимодального вивчення у статті К. Белла, А. Егона та П. Брокліна «Social Engineering in The Age of Disinformation: A Multimodal Approach to Detection and Preven», розміщеній на онлайнплатформі Elsevier у 2024 р. Автори публікації маркують соціальний інжиніринг як «маніпулювання людьми з метою розголошення конфіденційної інформації або виконання дій, які загрожують різним рівням безпеки» [5]. Дослідники зауважують, що в атаках соціального інжинірингу зазвичай використовуються психологічні тактики й обман – фішинг, претекстинг («pretexting»), цькування / заманювання («baiting») та дезінформація. Комплексно вони продукують середовище, у якому дезінформація й неправдиві наративи можуть значно підвищити ефективність атак соціального інжинірингу.

К. Белл, А. Егон та П. Броклін висувають тезу про те, що задіяння арсеналу дезінформації у соціоінженерних атаках ускладнює цифровий ландшафт впливу на індивіда / соціальну групу / суспільство / людство. «Поява соціальних медіа та інших каналів онлайнкомунікації створила середовище, в якому активно множаться кампанії з дезінформації. Це негативно впливає на громадську думку, підбурює розбрат і підриває довіру до державних інституцій. Дезінформаційні кампанії зазвичай використовують різні тактики для досягнення цілей, приміром, створення фейкових новин, поширення теорій змови та маніпулювання суспільними настроями. Ці операції можуть організовуватися державними та недержавними акторами з політичних, економічних або соціальних мотивів. Вплив дезінформації виходить за межі індивідуальної дезінформації, впливає на довіру суспільства та цілісність публічного дискурсу», – до таких висновків приходять учені [5].

По суті, дослідники говорять про досить просту схему конвергенції соціального інжинірингу та дезінформації, у якій остання створює необхідне соціально-психологічне тло та робить суб'єкт / об'єкт більш вразливим для ураження серією соціоінженерних атак: фішинг – претекстинг – бейтинг. Фішинг працює зазвичай через електронні листи, які надсилаються буцімто від офіційних джерел; зловмисники змушують людей надати особисту інформацію або перейти за посиланнями. Претекстинг – тип атаки, яка базується на заздалегідь створених зловмисником приводах, з метою заманити жертву в уразливу ситуацію й обманом змусити її надати конфіденційну інформацію. Бейтинг – соціоінженерна атака, що ґрунтується на урахуванні компроментуючих характеристик конкретної особи – жадібності, цікавості, страху, надмірній довірливості. Зловмисники заманюють потенційних жертв за допомогою фальшивих обіцянок або стимулів, приміром, безкоштовними завантаженнями книги, музики, фільму або цінними призами.

Дезінформаційні кампанії, які зазвичай розгортаються в інформаційному просторі соціальної групи / корпорації / суспільства, спрямовані на поширення неправдивої інформації з метою маніпулювання громадською думкою. Магістральними техніками впливу постають фейкові новини, неправдиві наративи, теорії змов, режисура контроверсійних парадигм, дипфейки.

Слід визнати, в умовах російсько-української війни цифровий простір став справжнім полігоном інформаційно-психологічного протиборства. Державні та незалежні аналітичні центри протидії дезінформації щодня фіксують численні інформаційно-психологічні операції (ІПСО) супротивника, розраховані на різні цільові авдиторії. Так, за даними Центру стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки, 25 грудня 2024 р. Україна зазнала масованої комбінованої атаки на критичну інфраструктуру з боку рф, що супроводжувалася потужним інформаційним прикриттям – 1,94 тис. повідомлень (лише за одну добу) з традиційними фейковими новинами «про враження «військових об'єктів», «баз НАТО», а також заяви про «помсту» за удари українських безпілотників» [1].

ІПСО ворога працює з громадською думкою багатовекторно, відразу комбінуючи різні тематичні блоки – від фейків про законодавче зобов'язання жінок з ім'ям Тетяна змінити його на Горпина до «інсайдів» про рішення уряду щодо мобілізації юнаків віком від 18 років. Цілком зрозуміло, що такі дезінформаційні кампанії працюють на посилення панічних настроїв і соціальної напруги у суспільстві, підрив довіри до українських бойових підрозділів, ЗСУ, дискредитацію влади всередині країни та на міжнародній арені.

У листопаді 2024 р. Insikt Group – аналітичний підрозділ компанії Recorded Future, що спеціалізується на вивченні загроз у сфері кібербезпеки, оприлюднив дослідження щодо комбінованої інформаційно-психологічної операції «Подрыв» / «Undercut» проти України, виконавцем якої постає російське Агентство соціального проєктування (рос. «Агенство социального проектирования»; на сайті Головного управління розвідки України вказано про санкційні юрисдикції США та Великобританії проти цієї організації). Insikt Group повідомила про використання рф штучного інтелекту (дипфейків) і тактик імперсональної атаки соціального інжинірингу з метою послаблення підтримки України державами Західної Європи. Зауважимо, «impersonation tactics» – цілеспрямована фішингова атака викрадення конфіденційних даних, за якої зловмисник видає себе за іншого. У моніторинговому звіті Insikt Group вказано: «Операція «Undercut» є частиною ширшої стратегії Росії, спрямованої на дестабілізацію західних альянсів і зображення української влади як неефективної та корумпованої. Орієнтуючись на аудиторію у Європі та США, «Агенство социального проектирования» прагне посилити антиукраїнські настрої, сподіваючись зменшити потік західної військової допомоги Україні» [9, с. 1].

Ключовими наративами ІПСО «Подрыв» / «Undercut» стали відразу декілька тез, які, транслюючи, здавалося б, різні суспільно-політичні теми, формували єдину стратегію – знищення репутації України на світовій арені й унеможливлення військової підтримки країнами Західної Європи і США. Головний наратив ІПСО «Подрыв» / «Undercut» – «корумпованість українських посадовців та недоцільність західної військової допомоги». Російська дезінформаційна кампанія звинувачувала / звинувачує українських лідерів у корупції, зловживанні іноземною допомогою, яка буцімто спрямовується для забезпечення розкішного способу життя. Поширюваний серед європейської авдиторії наратив має на меті підірвати громадську підтримку подальшої фінансової та військової допомоги Україні.

Резонування конфлікту між Ізраїлем і Газою – ще один компонент ІПСО «Подрыв» / «Undercut». Фахівці Insikt Group зауважують: «SDA намагається маніпулювати громадською думкою щодо конфлікту між Ізраїлем і Газою, звинувачуючи Захід в упередженості й махінації розвідувальними даними. Акцентуючи на суперечностях у світовій політиці, операція «Undercut» штучно створює подразнюючі чинники та поглиблює розкол. Це послаблює західні альянси та відволікає увагу від російської агресії» [9, с. 12].

«Напруга всередині ЄС і вибори у США» – постійний наратив російських ІПСО 2024 р. Пропаганда ворога постійно посилює існуючу політичну напруженість всередині Європейського Союзу, підтримуючи ультраправі наративи і критикуючи лідерів ЄС. Окремою темою дезінформаційних меседжів стали вибори в США, у яких військова допомога Україні поставала зоною конфлікту американського суспільства. Представляючи майбутнє України як залежне від результатів виборів у США, російські ІПСО максимізують занепокоєння щодо політичної стабільності на Заході.

Водночас фахівці Recorded Future дійшли висновку, що в ході реалізації ІПСО «Undercut» використовувалися технології ШІ для обробки відео й зображень, більшість з яких імітували надійні медіаджерела. Закадровий голос, згенерований штучним інтелектом, і реалістичні зображення підсилювали антиукраїнські наративи. Використовуючи логотипи й позивні авторитетних масмедіа, «Агенство социального проектирования» підвищувало правдоподібність дезінформації, вводячи в оману авдиторію та підриваючи довіру до незалежних медіа. Загалом акаунти «Агенства социального проектирования» публікують вузькоспеціалізований контент на різних платформах під трендовими хештегами, аби охопити різну цільову авдиторію. У процесі моніторингу операції «Undercut» було виявлено низку відеороликів зі схожими наративними сценаріями, у яких тринадцять українських посадовців звинувачувалися у корупції, використанні іноземної військової допомоги та державного фінансування для придбання розкішних маєтків у Європі та Карибському басейні. Звичайно, вміст таких матеріалів варіювався залежно від регіону поширення, включаючи пости англійською, німецькою, французькою, польською та турецькою мовами.

Висновки. Наша стратегія вивчення формування концепту «соціальний інжиніринг» у сві-

товій науці і дискурсі соціальних комунікацій вказує на відсутність методологічної бази вказаного напряму. Ба більше, у сучасній філософії цей термін метафорично використовується на позначення суспільних експериментів низки тоталітарних країн XX–XXI ст. – нацистської Німеччини, СРСР, Італії, Китаю, Туреччини періоду правління молодотурків, путінської росії. Водночас західноєвропейські учені пов'язують вказаний конструкт з ефективними суспільно-економічними реформами, що відбулися у деяких державах напередодні або після Другої світової війни. Нами була визначена методологічна повторюваність актуалізації конструкту «соціальний інжиніринг» саме в період глобальних суспільно-політичних зрушень. Науковці звертаються до аналізу цього поняття, намагаючись пояснити й систематизувати складні технологічні трансформації світу. Наразі термін «соціальний інжиніринг» активно використовується у сфері кібернетичної безпеки, позначаючи комбіновані атаки на електронні бази даних, а також маніпулятивний вплив керованих інформаційно-психологічних операцій на масову свідомість суспільства. Водночас у сучасній науці концепт «соціальний інжиніринг» демонструє варіативність методологічних підходів, що може стати предметом подальших досліджень.

Список літератури:

1. Ракетний удар РФ по Україні на Різдво: інформаційна складова. Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки. URL : https://spravdi.gov.ua/raketnyj-udar-rf-po-ukrayini-na-rizdvo-informaczijna-skladova/ (дата звернення: 11.01.2025).

2. Сучасний гіпноз, або Соціальний інжиніринг. *На Урок: Освітній проєкт*. URL : https://naurok.com.ua/socialniy-inzhiniring-439081.html (дата звернення: 14.01.2025).

3. Aviv I. Russian-Ukraine armed conflict: Lessons learned on the digital ecosystem. *International Journal of Critical Infrastructure Protection*. 2023. Vol. 43. DOI : https://doi.org/10.1016/j.ijcip.2023.100637 (дата звернення: 08.01.2025).

4. Balaban D. Social Engineering and the Disinformation Threat in Cybersecurity. *Forbes*. 2023. Jun. 16. URL: https://www.forbes.com/sites/davidbalaban/2023/06/16/social-engineering-and-the-disinformation-threat-in-cybersecurity/ (дата звернення: 09.01.2025).

5. Bell C., Broklyn P., Egon A. Social Engineering in the Age of Disinformation: a Multimodal Approach to Detection and Prevent. Social Science Research Network. 2024. July, 12. DOI: http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4904945.

6. Bierschenk T. Anthropology and development in Germany. *Anthropologie & développement. Hors-Série*. 2021. № 4. Pp. 201–226. DOI : https://doi.org/10.4000/anthropodev.1247 (дата звернення: 08.01.2025).

7. Eddy N. Ukraine-Russia Cyber Battles Tip Over Into the Real World. *Dark Reading*. 2024. October, 3. URL: https://www.darkreading.com/cyberattacks-data-breaches/ukraine-russia-cyber-battles-tip-over-into-real-world (дата звернення: 08.01.2025).

8. Jun D. Gangster Government: the communist-era «anti-social engineering» at the heart of Russia's descent into barbarity. *New Eastern Europe*. 2023. October 31. URL: https://neweasterneurope.eu/2023/10/31/gangster-government-the-communist-era-anti-social-engineering-at-the-heart-of-russias-descent-into-barbarity (дата звернення: 07.01.2025).

9. "Operation Undercut" Shows Multifaceted Nature of SDA's Influence Operations. *THREAT ANALYSIS. Recorded Future.* 2024. November, 26. 24 p. URL : https://go.recordedfuture.com/hubfs/reports/TA-RU-2024-1126.pdf (дата звернення: 11.01.2025).

10. Putin Uses Psychiatrists For Social Engineering Attacks Against Individual Targets. *KnowBe4*. 2024. October 30. URL: https://blog.knowbe4.com/putin-uses-psychiatrists-for-social-engineering-attacks-against-individual-targets (дата звернення: 07.01.2025).

11. Stozhko K.P., Stozhko D.K., Shilovtsev A.V., Nekrasov S.N. and Makarova T.N. The role of social engineering in modern Russian society. *BIO Web Conf.: International Scientific and Practical Conference "From Modernization to Advanced Development: Ensuring Competitiveness and Scientific Leadership of the Agro-Industrial Complex" (IDSISA 2022)*. 2022. Vol. 58. DOI : https://doi.org/10.1051/bioconf/20225106008 (дата звернення: 08.01.2025).

Bondarenko I. S. THE CONTROVERSY OF THE CONCEPT OF SOCIAL ENGINEERING IN THE CONDITIONS OF SOCIO-POLITICAL CHANGES

The article is devoted to the study of the concepts of social engineering in modern scientific and communication discourses. The author aims to draw logical parallels between the media representation of social engineering and its scientific interpretations. Focusing on the global methodological practice of interpreting the concept

of social engineering, the author identifies the main markers of the term's application in various applied areas. In the course of the study, the author comes to the conclusion that the constructions manipulation, cybercrime, information and psychological operation are the stable categories of interpretation of the concept. It is found that the Russia-Ukraine war is a kind of trigger for the actualization of the concept of social engineering in scientific and media discourses. Journalists, cybersecurity experts, and scholars are trying to find an explanation for the Russian Federation's aggression against the civilized world in the historical records of its propaganda narratives. The article determines that the digital landscape of Russia's information war against Ukraine is based on a combination of cyber engineering attacks (phishing, pretexting, baiting) and disinformation – the spread of fakes, deepfake, rumors in official media and social networks. In the course of the analysis, the author refers to the monitoring report of the world's largest intelligence and analytical company Recorded Future (USA), which reflects Russia's communication strategy and tactics in conducting PSYOP in the information space of Western Europe and the United States in 2024. In the historical dimensions of science, social engineering appears as an applied field of knowledge aimed at the technological construction of a societal model of society.

Key words: *disinformation, social engineering, propaganda, social and communication technology, information crime, cyber warfare, information and psychological operation, fake, deepfake.*

УДК 82.0:655.41]:[004.774.6:077.5]](477)(045)
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/48

Булах Т. Д.
Харківська державна академія культури

ЛІТЕРАТУРНИЙ ПОДКАСТИНГ В УКРАЇНІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ АВТОРСТВА

Стаття присвячена літературним подкастам як важливій складовій системи вітчизняного подкастингу. Основна увага спрямована на суб'єктів подкастотворення. Мета статті – проаналізувати найвідоміші українські літературні подкасти за ознакою авторства та їх тематичну спрямованість. Методологічною базою дослідження стали системний підхід, моніторинг, контент-аналіз, статистичне групування, узагальнення. Встановлено, що авторами відомих вітчизняних літературних подкастів є: незалежні подкастери, представники інтернет-видань; радіо, громадських організацій, медіакомпаній, видавництв; подкаст-студії. Серед популярних літературних подкастів України найбільшою є частка проектів, автори яких представники різних медіаплатформ (69 %), друге місце належить незалежним подкастерам (28%), третє – видавництвам (3 %), котрі мають низьку подкаст-активність загалом, проте наявність на деяких сайтах розділів «подкасти, які перебувають в розробці», свідчить про перспективність їх створення.

Тематичний діапазон літературних подкастів вельми широкий: від обговорення творів класиків, сучасників до найгучніших екранізацій літературних творів. Іноді тематика подкасту зумовлюється специфікою платформи, в межах якої ініційовано його створення. Автори літературних подкастів застосовують переважно такі способи подачі матеріалу як розповідь, обговорення, зачитування творів чи їх уривків. Зокрема незалежні подкастери найчастіше спрямовують увагу на обговорення прочитаних книг. Представники медіа рівною мірою послуговуються обговореннями, розповідями, зачитуванням уривків творів. Представники видавництв у переважній більшості анонсують новинки власних видавництв, роблячи підбірки за жанром літератури, серіями тощо, а також влаштовують зустрічі з відомими авторами-сучасниками, обговорюючи їх творчий шлях та специфіку творчого процесу.

Ключові слова: *вітчизняний подкастинг, літературні подкасти, подкасти, подкастери, автори подкастів.*

Постановка проблеми. Останнє десятиліття сповнене для України нелегкими випробуваннями: анексія Криму та захоплення частини українських земель росією, пандемія і зрештою повномасштабне вторгнення позначились на способі життя українців, котрі не можуть нині вільно подорожувати, розважатися, відпочивати, виборюючи право на незалежне життя. Попри всі негаразди співвітчизники намагаються задовольняти духовні потреби, все частіше звертаючись до літературних джерел через читання книг та прослуховування подкастів. При цьому в умовах гострого дефіциту часу й ресурсів повільними, але впевненими темпами зростає кількість українців, котрі надають перевагу саме подкастам як носіям інформації, що виявляється зокрема в зростанні кількості слухачів подкастів окремих платформ. Так, за словами Антона Ткачука, продюсера подкастів Sebto Media: «В середньому у 2024 році показники прослуховувань та підписників наших продуктів зросли вдвічі. Це, звісно, не завжди про глибокі прослуховування чи конверсію, але це загалом про видимість нашого бренду серед користувачів інтернету. Ми стали більш помітними» [8]. А як стверджує Дмитро Афанасьєв, менеджер подкастів Суспільного мовлення: «Подкасти Суспільного у 2024 році отримали більше 2,7 мільйона прослуховувань на всіх платформах, порівняно з 1,1 мільйона у 2023. При чому у 2024 році 1,5 мільйона прослуховувань отримано лише з платформи YouTube…. Ми бачимо, що розміщення проєктів на майданчику YouTube розширює аудиторію навіть якщо ми публікуємо там лише аудіоверсії. Наприклад, так виходять проєкти: "Суспільне казки", "Наша класика", "Наші детективи", "Книгосховище", "Мережа"» [там само]. Як бачимо, серед перелічених проєктів Суспільного велика частка літературних подкастів. Збільшення попиту на подкасти стимулює і збільшення їх кількості, що актуалізує впорядкування відомостей про них для подальшого цілеспрямованого використання в освітніх, розважальних, рекламних та ін. цілях. Найприйнятнішим для цього вважаємо системний підхід,

застосування якого дозволить комплексно дослідити діяльність усіх учасників літературного подкастотворення. Системоутворюючою ознакою, за якою варто досліджувати літературний подкастинг, на наш погляд, є авторство подкастів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останнє десятиліття зростає інтерес науковців до сфери подкастингу. Дослідників зокрема цікавлять сутнісні ознаки та історія виникнення подкастів [2], їх класифікація [6], тематично-жанрове розмаїття [7], специфіка різних видів подкастів [4, 5, 6, 9] Вітчизняні літературні подкасти були об'єктом аналізу в дослідженні Н. Ковтун [4], котра вивчала їх тематично-жанрове розмаїття, станом на 2023 рік. Науменко [7] характеризувала тематику українських медіа-подкастів в цілому, не акцентуючи увагу на літературних подкастах. Кошелюк О., Благовірна Н. [5] проаналізували досвід використання подкастів європейськими видавництвами в маркетингових цілях. Як інструмент маркетингу аналізують подкастинг в цілому і Білик І. І., Колісник В. С. [1] Незважаючи на значну кількість публікацій, що стосуються подкастингу, авторство літературних подкастів не було об'єктом окремого дослідження, між тим саме ця ознака дозволяє полегшити вибір подкастів при досягненні певних цілей прослуховування. Отже, зростання кількості літературних подкастів, з одного боку, та відсутність публікацій, присвячених аналізу авторської складової літкературного подкастингу – з іншого, і зумовило вибір теми презентованої розвідки.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати найвідоміші українські літературні подкасти за ознакою авторства та їх тематичну спрямованість.

Методи дослідження. Методологічною базою дослідження стали системний підхід, моніторинг, контент-аналіз, статистичне групування, узагальнення, що уможливили різнобічне вивчення об'єкта дослідження. Зокрема завдяки застосуванню методу моніторингу вдалося виокремити найпопулярніші на сьогоднішній день україномовні літературні подкасти. Застосування контент-аналізу дозволило охарактеризувати тематичну та жанрову спрямованість подкастів окремих груп авторства. Метод статистичного групування сприяв упорядкуванню отриманих даних та формулюванню узагальнень.

Дослідження складалося з декількох етапів: 1) формування вибірки подкастів для аналізу на основі застосування методу моніторингу; 2) контент-аналіз обраних подкастів за ознакою авторства, тематичної спрямованості, способу подання інформації; 3) узагальнення отриманих результатів та формулювання висновків.

Пошук подкастів для вибірки здійснювався через пошукові системи за запитами «найцікавіші літературні подкасти», «відомі літературні подкасти» та «найпопулярніші літературні подкасти». Ознайомлення з підбірками рекомендованих подкастів відбувалося на таких платформах як: podcaster.in.ua, NV, книгарня Абук, Слушно, Читомо, Літосвіта, izone.media, видавництво Старого Лева та ін. У результаті для аналізу було обрано 32 подкасти, які рекомендувалися найчастіше.

Виклад основного матеріалу. У строкатій палітрі вітчизняних подкастів літературному подкастингу належить важливе місце. Пояснити це можна зокрема тим, що по-перше, література як невичерпне джерело сенсів спонукає ділитися враженнями про прочитані книги, робити це у форматі подкастингу зручно та малозатратно, що робить його відкритим для різних вікових груп (літературні подкасти створюють як школярі, так і досвідчені автори). По-друге, обговорення книг не втрачає актуальності з плином часу, що забезпечує зростання слухацької аудиторії і через багато років після випуску самого подкасту, про що свідчить досвід «Акустики тіней», «Книгосховища» та інших подкастів, котрі не випускаються нині, але регулярно рекомендуються на різних платформах як найкращі, а отже перетворює його на перспективний інструмент залучення як цільової аудиторії, так і рекламодавців.

Про популярність літературного подкастингу свідчить і наявність окремої соціальної мережі LitCom [3], котра існує з 2022 року та покликана популяризувати читання через подкасти. На цій платформі учасники можуть розміщувати власні літературні подкасти (літкасти), обговорювати прочитані книги. Засновники зазначеної мережі разом із Малою Академією наук та творчою агенцією Баляндраси ініціювали проведення всеукраїнського конкурсу КрутеЗНО, спрямованого на створення літкастів з метою ознайомлення українських школярів зі спадком української літератури, переможці якого отримують грошові винагороди, призначені для розвитку власних проєктів, що сприяє щорічному збільшенню учасників цього конкурсу, а це у свою чергу позитивно впливає на: а) розвиток літературного подкастингу в цілому; б) зацікавлення молоді читанням книг як видом дозвіллєвої діяльності; в) популяризацію творчості сучасників, виконуючи рекламні функції, адже наразі третій сезон присвячено створенню подкастів за творами сучасної української літератури (перший сезон – про книги зі шкільної програми, другий – про письменників та їх біографії). Важливо, що участь

у конкурсі можуть взяти всі бажаючі, без вікових та фахових обмежень. Різноманітність авторського складу літературних подкастів стала ще одним спонукальним мотивом до вивчення авторів відомих літературних подкастів в Україні.

Первинно було виокремлено такі групи авторів як незалежні подкастери, представники медіа, видавництв.

Групу незалежних подкастів склали «Акустика тіней» «Вуса Гоголя», «Українська класика: тексти», «Перефарбований лис», «Три сторінки на день», «Почуй голос іншого», «Війна і книга», «Read and Drink Club», «Радіо Скорбота» (всього 9 подкастів). Авторами подкастів є зокрема журналісти, письменники, критики, освітянка, культурологиня, літературознавиця, актори, тобто люди, які люблять і вміють працювати зі словом. Варто відзначити, що деякі незалежні подкастери з часом створюють власні онлайн-медіа, або реалізують свої проєкти за сприяння певних організацій/фондів, як, наприклад, «Почуй голос іншого» створений письменником Мартином Якубом за підтримки УКФ та аудіокнигарні АБУК, тож, можливо, аудіокнигарні теж слід вважати складовими системи літературного подкастотворення.

Частка відомих видавничих подкастів є мізерною (1 з 32), що свідчить про недооціненість подкастингу як засобу маркетингової комунікації суб'єктами видавничого бізнесу, адже, як довело попереднє дослідження [9], кількість вітчизняних видавничих подкастів загалом є незначною. Наразі головним призначенням існуючих видавничих подкастів є популяризація видань, опублікованих конкретним видавництвом. З цією метою часто ведуться бесіди з перекладачами, художниками навколо тих книг, що нещодавно вийшли друком, а також влаштовують зустрічі з відомими авторами-сучасниками, обговорюючи їх творчий шлях та специфіку творчого процесу.

Найчисленнішою виявилася група, яку на перших етапах дослідження позначили як медіаподкасти (всього 22 подкасти), яку представляють: «Вісім»; «Пошткаст імені Лесі Українки»; «Правда і кривда: ніколи знову», «Літературна пятирічка», «А книга – краще»; «Книгосховище»; «Станція *451*»; «Взяла і прочитала», «Запах слова», «Висока полиця», «Книжковий пульс»; «Ранкова доза»; «Поттеролови», «Палітурка», «Наразі без назви», «30 найкращих українських оповідань»; «Вони написали історію», «Наша класика», «Бабай подкаст», «Повітряна стихія», «Суспільне. Казки», «Кохання з другого погляду». Зазначені подкасти створені такими суб'єктами медіаринку як Суспільне мовлення (Суспільне.Культура, Суспільне. Подкасти), «The Village Україна», студія авторських подкастів «Радіо Поділ», «Громадське»; медіа про культуру «Сенсор», Megogo Audio (2 подкасти); NV (2 подкасти), «Українська правда»; Vertigo.com.ua (2 подкасти) – українське авторське медіа про кіно, серіали, комікси та поп-культуру. Мультимедійний проєкт Пусто (2 подкасти); Студія подкастів про кіно «Стоп! Знято!» (1 подкаст). Ведучими медіаподкастів про літературу є: головні редактори; письменники; менеджери, культурологи тощо.

Детальніше ознайомлення з подкастами дозволило здійснити певну деталізацію та остаточно виокремити групи авторів (Рис. 1.): незалежні подкастери (9 проєктів); представники інтернет-видань (7); радіо (6); медіакомпаній (4); подкаст-студій (2); медіапроектів (2); ГО (1), видавництва (1).

Рис. 1. Автори популярних літературних подкастів

Означений поділ є достатньо умовним, основаним на позиціонуванні самих платформ, адже ідентифікувати певний тип медіа іноді доволі складно. Так, Медіа «Сенсор» в реєстрі суб'єктів у сфері медіа значиться як громадська організація, студія подкастів «Стоп!Знято!» являє собою систему подкастів про кіно від різних авторів, тобто по суті це медіапроєкт, а «Радіо Скорбота» – проєкт, ініційований незалежними авторами, акторами за професією.

Якщо говорити про тематичний діапазон популярних літературних подкастів в Україні, то він є достатньо широким: від аналізу творів класиків та сучасників до гучних екранізацій книг. Зокрема обговорюються: книги-скандали («Запах слова»), воєнна література – («Правда і кривда: Ніколи більше»); книги в жанрі горор (Бабай подкаст); *з згадувана* екранізація книг («А книга – краще»); здійснюється ознайомлення слухачів з епістолярною *творчістю видатних письменників та поетів*

(Post Scriptum від «Радіо Скорбота», «Пошткаст імені Лесі Українки» від Мегого), літературними новинками («Літературна п'ятирічка»). Іноді тематика подкасту зумовлюється специфікою платформи, в межах якої ініційовано його створення. Так, «Бабай – проєкт, присвячений «темному» мистецтву. Жахи, трилер, нуар, дарк-фентезі, міфологія, криваві історії, містика…», відповідно у межах Бабай-подкасту активно обговорюються книги в жанрі горор. Подкаст про найгучніші екранізації книг створено подкаст-студією про кіно «Стоп.Знято».

Узагальнюючи, варто відзначити, що творам української та світової класики присвячено 17 подкастів, 3 них 4 подкасти незалежних подкастерів: «Акустика тіней» (Іванка Шкромида); «Перефарбований лис» (В. Мержиєвська, М. Діденко), «Українська класика: тексти» від «Шалені авторки» (), «Post Scriptum» (Радіо Скорбота) та 4 радіоподкастів: Кохання з другого погляду, «Наша класика» (Суспільне подкасти), Суспільне казки, «Повітряна стихія»; 4 медіакомпаній: Вісім» (Megogo Audio); Пошткаст імені Лесі Українки (Мегого); Палітурка (Ukrainians), Наразі без назви (Ukrainians) 3 – інтернет-видань: «Станція 451» (The Village Україна», «Ранкова доза» («Українська правда»); «30 найкращих українських оповідань» (NV). 1 – подкаст студії: Взяла і прочитала (Радіо Поділ).

Сучасній літературі теж присвячено 15 подкастів, з них: 5 подкастів незалежних подкастерів: «Почуй голос іншого» (Мартин Якуб); Вуса Гоголя (Микита Рибаков та Вадим Кириленко), «Read and Drink Club», Три сторінки на день (Христина Дрогомирецька); 4 подкасти інтернет-видань: «Вони написали історію» (NV), Книжковий пульс (NV), Бабай подкаст, «Потеролови» (Vertigo); 2 радіоподкасти: «Запах слова» від «Громадське», «Книгосховище» *(Суспільне.Культура) 2 медіпроєти*: «Літературна п'ятирічка» («Пусто») «Правда і кривда: Ніколи більше» від «Пусто». *По 1* (*всього 3*) від подкаст студій: «А книга – краще» від студія подкастів «СтопЗнято»; Громадських обєднань: «Висока полиця» («Сенсор»); видавництв: «Лабораторія нонфікшн» («Лабораторія»).

Щодо способів донесення інформації, то найпопулярнішими є розповідь, обговорення та зачитування творів/уривків. Формат розповіді застосовується в 9 проєктах з 32, більшість з яких – представники інтернет-видань (6): «Книжковий пульс», «Палітурка», «Бабай подкаст», «Вони написали історію», «Потеролови», Станція 451 (розповідь + зачитування уривків»).

Обговорення застосовується в 14 подкастах, його активно використовують всі подкастери. Зокрема *обговорення окремих книг / книг чи життя окремого автора*: «Поттеролови» (від Vertigo та «Твоя підпільна гуманітарка»; «Пошткаст імені Лесі Українки» (Megogo Audio); «Наразі без назви». Зачитування творів / уривків певних творів / листів використано в 9 подкастах. Популярними є такі подкасти *як* «Суспільне. Казки», «Наша класика» (Суспільне подкасти). Ранкова доза» («Українська правда»); «30 найкращих українських оповідань» (NV); «Вісім» (Megogo Audio), Post Scriptum (Радіо Скорбота).

Висновки. Літературний продкастинг нині розвивається доволі впевненими темпами, про що свідчить і наявність окремої соціальної мережі LitCom, спрямованої на розвиток літературного подкастингу, і зростання кількості учасників конкурсу КрутеЗНО (у 2023 році їх було 200, цьогоріч ще триває набір до 15.04.2025). Серед популярних літературних подкастів України найбільшою є частка проектів, автори яких – представники різних медіаплатформ (69 %), зокрема: інтернет-видань (22 %), радіо (19 %), медіакомпаній (13), подкаст-студій (6 %), медіапроєктів (6 %), громадських об'єднань (3 %), що цілком очікувано та закономірно, адже медіаплатформи мають, по-перше, обладнання і компетентних співробітників для створення якісного контенту; по-друге, сталу аудиторію, котра стає споживачами нових літературних проєктів; по-третє, більше можливостей для залучення спонсорів, які і фінансують створення подкастів.

Друге місце належить незалежним подкастерам (28 %), серед яких є не лише журналісти, а й культурологи, освітяни, письменники, літературознавці, актори. Успішність їхніх проєктів підтверджує, що для створення якісного контенту найважливіше – це нездоланне бажання та вміння працювати зі словом. Спонукальним мотивом до створення подкасту може стати участь в конкурсах, котрі крім матеріальної вигоди забезпечують впізнаваність проєкту, що позитивно позначиться на його просуванні.

Частка відомих подкастів видавництв становить лише 3 % і пов'язано це з тим, що, як довело попереднє дослідження, подкаст-активність поки що не є пріоритетним напрямом у видавничій галузі, проте наявність на деяких сайтах розділів «подкасти, які перебувають в розробці», свідчить про перспективність їх розвитку [9].

Подкастери приділяють однакову увагу творам зарубіжної та сучасної літератури, обираючи за

способом подання інформації розповіді, бесіди та зачитування творів чи їх уривків. Зокрема незалежні подкастери найчастіше спрямовують увагу на обговорення прочитаних книг. Представники медіа рівною мірою послуговуються обговореннями, розповідями, зачитуванням уривків творів. Представники видавництв у переважній більшості анонсують новинки власних видавництв, роблячи підбірки за жанром літератури, серіями тощо, а також влаштовують зустрічі з відомими авторами-сучасниками, обговорюючи їх творчий шлях та специфіку творчого процесу.

Оскільки об'єктом аналізу були лише найвідоміші літературні подкасти, поза увагою залишалися літературні подкасти інших суб'єктів подкастотворення, зокрема бібліотек, навчальних закладів, котрі, безсумнівно, є важливими складовими системи творців подкастів, специфіка яких потребує уваги в окремих розвідках та становить перспективу подальших досліджень.

Список літератури:

1. Білик І. І., Колісник В. С. Подкаст маркетинг: сучасні стратегії просування бізнесу через аудіоформат. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2024 Вип 20. Т. 1 С. 190–201. doi: https://doi.org/10.15330/apred.1.20.190-201.

2. Гаврилюк І. Подкасти в системі українських інтернет-медіа. *Образ*. 2022. Вип. 1. С. 72–79. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/obraz_2022_1_9.

3. Знайомтесь: проєкт LitCom. *Український кризовий медіа-центр*. URL:: https://uacrisis.org/uk/znajomtes-proyekt-litcom (дата звернення 20.01. 2025).

4. Ковтун Н. О. Літературні подкасти в медіапросторі: тематично-жанрові пріоритети. *Держава та регіони. Серія: соціальні комунікації* 2023. № 1(53). С. 71–80. DOI https://doi.org/10.32840/cpu2219-8741/2023.1(53).9

5. Кошелюк О. В., Благовірна Н. Б. Аудіоподкасти європейських видавництв як різновид іміджевої реклами. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. Вернадського. Серія філологія. Журналістика*. 2021. Том 32(71) № 6. С. 205–209.

6. Мудра І, Михайловська Ю. Види та жанри аудіоподкастів від ЗМІ Obraz, 2022. Vol.1(38). P. 72–79. https://doi.org/10.23939/sjs2023.01.040

7. Науменко А. Тематичний діапазон українських аудіоподкастів *Сучасний масовокомунікаційний простір: історія, реалії, перспективи*: матеріали науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців (Суми, 26–27 травня 2022 року) / М-во освіти і науки України, Сумський держ. ун-т, Ф-т іноземної філології та соціальних комунікацій, Кафедра журналістики та філології. Суми, 2022. С. 99–102.

8. Як минув 2024 рік для українських подкастів URL: https://surl.li/trupsp (дата звернення: 18.01.2025).

9. Bulakh T., Karpenko O., Martiukhyna, K., Mazhnyk L, Sydorenko T. Publishing podcasts: an analysis of the innovation component of the ukrainian market. Amazonia Investiga. 2024. V. 13. № 82. P. 298–307. DOI: https://doi.org/10.34069/AI/29024.82.10.24.

Bulakh T. D. LITERARY PODCASTING IN UKRAINE IN TERMS OF AUTHORSHIP

The article is concerned with literary podcasts as an important component of the national podcasting system. Particular attention is paid to the authors in the making of podcasting. The study is aimed at analyzing the most famous Ukrainian literary podcasts according to authorship and their thematic focus. Systematic approach, monitoring, content analysis, statistical grouping, generalization have become the methodological basis of the study. It has been established that the authors of well-known national literary podcasts are: independent podcasters, representatives of online publications; radio, non-governmental organizations, media companies, publishing houses; podcast studios. Among popular literary podcasts in Ukraine, the largest share of projects is created by representatives of various media platforms (69%), second place goes to independent podcasters (28%), the third – publishing houses (3%), which have low podcast activity in general.

The thematic range of literary podcasts is very wide: from discussions of works by classics and contemporaries to the most high-profile film adaptations of literary works. The themes of a podcast are sometimes conceptualized by the specific character of the platform within which its creation was initiated. The authors of literary podcasts mainly use such methods of presenting material as narration, discussion, and reading of works or their excerpts. In particular, independent podcasters most often focus on discussing books they have read. Media representatives equally use discussions, narrations, reading excerpts from the works. The representatives of publishing houses overwhelmingly announce new releases of their own publishing houses, making selections by literary genre, series, etc., and also arrange meetings with famous contemporary authors, discussing their creative career and ins and outs of the creative workflow.

Key words: *national podcasting, literary podcasts, podcasters, podcast authors.*

УДК 316.4.774:070
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/49

Кияниця Є. О.
Державний торговельно-економічний університет

ФІЛЬТРАЦІЯ МЕДІЙНОГО КОНТЕНТУ ЯК МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

Дана стаття присвячена вивченню складного процесу фільтрації медійного контенту, що включає сортування, відбір та обмеження доступу до інформаційних матеріалів відповідно до встановлених стандартів, етичних принципів та законодавчих вимог. У ході дослідження визначено, що фільтрація відіграє ключову роль не тільки в управлінні інформаційними потоками на медіаплатформах, а й у формуванні інформаційної політики та державотворення, зокрема через виявлення та усунення фальшивих новин і неперевіреного контенту. З етичної точки зору цей процес підтримує моральні та соціальні стандарти медіапростору, обмежуючи поширення матеріалів, що можуть провокувати насильство, дискримінацію чи ненависть. Однак фільтрація медійного контенту стикається з рядом викликів, зокрема через варіативність етичних норм в різних культурних контекстах, що може призвести до конфліктів між свободою вираження думок і необхідністю забезпечення соціальної гармонії та дотримання моральних стандартів. Тому вирішення проблеми фільтрації контенту має ґрунтуватися на комплексному підході, що включає розробку та вдосконалення законодавства, забезпечення захисту прав і свобод людини, сприяння прозорості діяльності медіа, запобігання зовнішньому впливу та розвиток критичного мислення. Окрім цього, важливу роль у підвищенні ефективності фільтрації відіграють технологічні рішення, такі як штучний інтелект і машинне навчання для виявлення дезінформації. Проте, незважаючи на потужні можливості ШІ, втручання людини є необхідним для інтерпретації культурних, соціальних і емоційних аспектів інформації, що забезпечує точніше розуміння контексту і обґрунтованість рішень. Отже, фільтрація медійного контенту постає не лише як технічний процес, але й як складний механізм, який взаємодіє з етичними, політичними та соціальними факторами, сприяючи формуванню прозорої та національно свідомої інформаційної політики.

Ключові слова: *контент, медіа, інформація, фільтрація, державотворення, дезінформація, маніпуляція.*

Постановка проблеми. Проблема фільтрації медійного контенту набуває особливої актуальності в умовах сучасної інформаційної динаміки, загостреної війною в Україні. Інформація сьогодні виступає не лише джерелом знань, але й потужним інструментом впливу, що активно використовується у гібридних війнах. Попри позитивну роль медіа у підвищенні обізнаності населення щодо суспільно важливих подій, вони також можуть слугувати засобом дезінформації, деморалізації населення, формуючи викривлене уявлення про реальність серед української та міжнародної аудиторії. Тож, викривлення фактів, вибіркове подання інформації та маніпулятивні технології стають засобами впливу агресора на суспільну думку, емоції та поведінку громадян, що загострює внутрішню напругу та становить загрозу національній безпеці.

Вирішення цієї проблеми полягає у впровадженні ефективних механізмів фільтрації інформаційного потоку для протидії ворожій пропаганді, запобігання поширенню панічних настроїв і забезпечення суспільної стійкості. Проте надмірно жорсткі підходи до контролю можуть нести ризики обмеження свободи слова, зниження довіри до офіційних джерел інформації та посилення інформаційного вакууму. Оптимальне вирішення передбачає пошук балансу між свободою доступу до інформації та захистом державних інтересів, що вимагає комплексного підходу, включаючи вдосконалення законодавства, підвищення медіаграмотності населення та забезпечення прозорості в діяльності медіа.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування медійного контенту, його впливу на суспільство та застосування технологій гейдкіпінгу (gatekeeping) залишаються актуальними у сучасних дослідженнях, адже баланс між інформуванням суспільства та мінімізацією негативного впливу контенту є критично важливим. Однією з перших ґрунтовних праць у цьому напрямі є книга американської соціологині Г. Тач-

ман «*Making News: A Study in the Construction of Reality*», у якій детально розглянуто механізми відбору й конструювання новин редакторами та журналістами [6, с. 23]. Дослідження Г. Ганса «*Deciding What's News: A Study of CBS Evening News, NBC Nightly News, Newsweek, and Time*» також заслуговує на увагу, оскільки аналізує вплив професійних стандартів і зовнішніх чинників на формування журналістських суджень [3, с. 15]. Попри фундаментальний характер цих праць, сучасні дослідження зосереджуються на нових викликах, пов'язаних із алгоритмічною модерацією контенту. Дослідницькі групи Гарвардського університету та Массачусетського технологічного інституту вивчають, як автоматизовані системи взаємодіють із соціальними, культурними та політичними чинниками під час фільтрації вмісту. Їхні роботи показали, що алгоритмічні підходи можуть призводити до побічних ефектів, таких як пригнічення голосів меншин або некоректна класифікація культурно специфічного контенту [7].

В Україні проблеми формування та фільтрації медійного контенту є предметом активних розвідок провідних науковців та експертів, серед яких О. Волошенюк, В. Іванов, Н. Лигачева, В. Ризун, О. Тараненко, О. Чекмишев. Зазначені фахівці регулярно беруть участь у наукових заходах, організованих Інститутом журналістики КНУ ім. Т. Шевченка, які охоплюють перспективні напрями дослідження українського медіаконтенту. Однією з ключових подій, під час проведення якої обговорюються нагальні питання медійного контенту в цілому – є Міжнародна конференція «Медіаосвіта в Україні: виклики та перспективи», яка фокусується на питаннях медіаграмотності та методах фільтрації інформації. Також, в рамках щорічних наукових читань на тему «Інформаційна безпека в умовах гібридної війни», постійно обговорюються механізми протидії дезінформації та маніпуляціям. Таким чином, поряд із питаннями розвитку медіаграмотності та інформаційної безпеки, дослідники висвітлюють нові підходи до формування та фільтрації медійного контенту, які набувають особливої значущості в контексті їх впливу на життєдіяльність суспільства та його інформаційне здоров'я, а також підкреслюють актуальність цієї багатовимірної проблеми, що потребує інтеграції традиційних підходів із новітніми технологіями.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз впливу фільтрації медійного контенту на інформаційну політику держави в умовах повсюдної цифровізації та інформатизації, а також визначення ефективних механізмів фільтрації інформації для протидії дезінформації та маніпуляціям.

Виклад основного матеріалу. Спостереження за формуванням інформаційних потоків свідчить, що відбір подій і спосіб їх подання є визначальними чинниками впливу на сприйняття реальності. Особливо це стає очевидним у контексті сучасних інформаційних викликів. Наприклад, аудиторія за межами України або інших країн часто отримує інформацію, метою якої є формування заздалегідь визначеного ефекту. У таких випадках увага акцентується переважно на проблемах і негативних аспектах, що створює враження про країну як про місце суцільних криз. Однак реальна ситуація може бути значно складнішою і багатограннішою, що залишається поза увагою через вибірковість подання інформації. У той же час, особи, які перебувають у самій країні, формують своє уявлення на основі безпосереднього досвіду, що може суттєво відрізнятися від представленої у медіа картини. Така вибірковість у відборі фактів і акцентуванні на певних подіях сприяє формуванню упередженого уявлення про дійсність. При цьому маніпуляція не завжди потребує відвертої дезінформації – достатньо вдало підібраних подій, експертних коментарів або інших медійних елементів, які підтримують потрібну точку зору.

Особливу увагу слід приділити медіа, що обслуговують інтереси конкретних політичних чи ідеологічних груп, де експерти та аналітики обираються відповідно до цих медіа, а альтернативні погляди часто подаються у викривленому світі. Така практика може проявлятися через представлення двох точок зору, одна з яких виявляється як менш компетентна або слабка, що є маніпулятивним прийомом. У демократичних країнах ці методи часто реалізуються через публікації в колонках думок, де медіа просувають певні ідеологічні наративи під виглядом «особистої позиції», що дозволяє уникнути звинувачення у створених вільних словах. Прикладом є те, як у США демократичні медіа, такі як *The New York Times* або *CNN*, зображують республіканців як некомпетентних, а республіканські медіа, такі як *Fox News* або *The Wall Street Journal*, застосовують подібну риторику щодо демократів. В українському контексті ця практика набуває особливої значущості в умовах інформаційної війни, де вибір подій, експертів і форматів подає інформацію, здатну змінити громадську думку, яка формує соціальну єдність і політичну активність, що є основою державотворення. У такому контексті медіа можуть через маніпуляції та деформацію фактів ство-

рювати наративи, які підривають принципи державотворення та національної ідентичності, що особливо небезпечно в умовах гібридної війни. Тож, задля запобігання формування, розповсюдження і впливу таких маніпуляційних наративів та підтримки прозорої інформаційної політики яка забезпечуватиме державотворення, необхідно систематизувати і збалансувати процес фільтрації медійного контенту.

Проаналізувавши фундаментальні роботи, присвячені формуванню та регулюванню розповсюдження контенту, можна сформулювати визначення *фільтрації медійного контенту* як процесу, що включає сортування, вибір та певне обмеження доступу до інформаційних матеріалів з метою їх подальшого поширення на медійних платформах, з урахуванням встановлених стандартів, етичних принципів та законодавчих вимог. З цього визначення, також можна кристалізувати функції, що мають значний вплив на інформаційну політику та засади державотворення. Однією з таких функцій є забезпечення достовірності та актуальності інформації, що є критичним аспектом у боротьбі з дезінформацією та маніпуляцією, адже саме фільтрація дозволяє відсіяти фальшиві новини та неперевірену інформацію, яка може мати негативний вплив на суспільне сприйняття реальності та стабільність державного управління. В свою чергу, з етичної точки зору фільтрація допомагає забезпечити дотримання моральних та соціальних стандартів у медіапросторі, сприяючи обмеженню поширення контенту, який може порушувати норми поведінки, розпалювати насильство, дискримінацію чи ненависть. Однак це також створює певні складнощі, оскільки етичні норми можуть варіюватися в залежності від культурних контекстів, внаслідок чого можуть виникати конфлікти між принципами свободи вираження думок і потребою у забезпеченні соціальної гармонії та моральних стандартів. Також, політична функція фільтрації контенту набуває особливого значення в умовах сучасної інформаційної політики, адже процес фільтрації може використовуватися як інструмент політичного контролю. В таких випадках фільтрація медійного контенту може служити інструментом політичного контролю, коли влада обмежує доступ до інформації, що критикує уряд або ставить під сумнів офіційні наративи, забезпечуючи політичну стабільність або консолідацію певного режиму. Така фільтрація включає як цензурування певних повідомлень, так і запобігання поширенню контенту, що загрожує політичній безпеці [2, с. 128]. Однак цей процес має подвійний характер, оскільки він також може застосовуватися для боротьби з екстремізмом та пропагандою насильства. Водночас, фільтрація медійного контенту виявляється не лише технічним процесом, а й складним механізмом, що впливає на етичні та політичні аспекти інформаційної політики, взаємодіючи з культурними, соціальними та політичними факторами, формуючи стратегії прозорої національно свідомої інформаційної політики.

Розв'язання проблеми фільтрації медійного контенту вимагає комплексного та збалансованого підходу, що враховує як безпекові, так і демократичні аспекти інформаційної політики. Важливими складовими цього підходу є декілька механізмів, зокрема:

– розробка і вдосконалення законодавства, яке повинно забезпечувати належне регулювання процесу фільтрації контенту, дотримання прав людини та свобод, а також ефективне протистояння дезінформації і маніпуляціям. В цьому контексті дуже важливим є прийняття чітких та прозорих нормативно-правових актів, спрямованих на створення балансу між необхідністю захисту суспільства від небезпечної інформації та забезпеченням основних прав людини, таких як свобода вираження думок. Також, варто вводити санкції, зокрема штрафи або блокування контенту, який порушує етичні та юридичні норми, що обмежуватимуть розповсюдження та підтримку фейкових новин чи пропагандистських матеріалів, які становлять загрозу інформаційній безпеці та суспільній стабільності [2, с. 143]. Окрім цього, необхідно посилювати діяльність незалежних регуляторних органів, які здійснюватимуть моніторинг медійного простору і забезпечуватимуть неупередженість у прийнятті рішень щодо фільтрації контенту, що дозволить уникати політичного впливу та забезпечить рівність у доступі до інформації для всіх громадян;

– прозорість діяльності медіа в межах сучасного медіаландшафту, де медіа можуть функціонувати без впливу зовнішніх деструктивних інтересів, є ключовим аспектом забезпечення їх ефективності, зокрема через відкритість фінансування, що дозволить уникнути прихованого впливу корпоративних чи політичних груп, які можуть прагнути маніпулювати громадською думкою. Саме медіа з прозорим фінансуванням мають меншу кількість до поширення замовних матеріалів та здатні давати більш об'єктивну й збалансовану інформацію. Також, підтримка незалежних медіа через державні гранти або міжнародне спів-

робітництво є елементом забезпечення якості контенту, сприяє збереженню редакційної незалежності та уникненню впливу зовнішніх політичних чи корпоративних інтересів. Саме, незалежні медіа мають більше можливостей для виявлення маніпуляцій і фальшивих новин, що підкреслюють важливу роль об'єктивної і неупередженої журналістики;

– формування культури споживання інформації, при сучасних умовах зростання обсягів контенту та розширення можливостей для маніпуляцій, стає необхідною умовою для забезпечення демократичного розвитку суспільства, адже має прямий вплив на інформаційну політику та процеси державотворення. Важливим аспектом цього процесу є стимулювання суспільного діалогу щодо відповідального використання медіа з акцентом на розумінні впливу інформації на психіку та поведінку, що дозволяє громадянам не лише оцінювати зміст отриманої інформації, але й критично ставитися до її джерел та методів подачі. Крім того, популяризація альтернативних джерел, що базуються на достовірності та фактах, сприяє формуванню більш збалансованого розуміння подій, зокрема через доступ до різноманітних та перевірених матеріалів [5, с. 128–141]. Ще одним елементом забезпечення культури споживання інформації є розвиток інфраструктури для підтримки незалежних медіа, здатних інформувати громадськість та захищати правду навіть за умов протистояння політичним чи економічним інтересам, що є важливим для стабільності та прозорості інформаційного простору;

– формування критичного мислення з метою розпізнавання фальшивих новин, маніпуляцій та пропаганди, що має важливе значення для розвитку здатності усвідомлено взаємодіяти з інформаційними потоками та зменшувати негативний вплив медіа на суспільну думку. Інтеграція релящій медіаграмотності у шкільні та університетські програми забезпечує формування критичного мислення з раннього віку, що є основою для ефективного споживання та інтерпретації інформації. Тож, просування ініціатив, спрямованих на розвиток критичного мислення через соціальні кампанії та співпрацю з громадськими організаціями, забезпечує формування суспільства, здатного не тільки споживати, але й правильно інтерпретувати інформацію, враховуючи її контекст та можливі соціальні наслідки;

– розвиток технологічних рішень, зокрема через використання штучного інтелекту (ШІ) та автоматизованих систем для виявлення дезінформації дозволяє ефективно та оперативно виявляти загрози, пов'язані з фальсифікацією інформації. Завдяки здатності технологій ШІ виявляти патерни в інформаційному потоці, алгоритми машинного навчання дозволяють ідентифікувати фейкові новини та контент, що може нести загрозу національній безпеці, шляхом аналізу контексту, ключових слів і джерел. Однак, незважаючи на потужність ШІ, він має певні обмеження, зокрема у контексті інтерпретації культурних, соціальних та емоційних аспектів повідомлень, що робить необхідним людське втручання в процеси перевірки і верифікації інформації, забезпечуючи більш точне розуміння контексту. Комбінація технологій ШІ та людського фактора формує комплексний підхід до фільтрації медійного контенту, що в змозі підвищувати інформаційного середовища [4, с. 1094–1096].

Зважаючи на вищенаведене, варто зауважити, що розвиток технологічних рішень для боротьби з дезінформацією є важливим, але недостатньо дослідженим механізмом фільтрації медійного контенту, що безпосередньо впливає на формування інформаційної політики та державотворення. Використання машинного навчання та штучного інтелекту для виявлення маніпуляцій і фальшивих новин підвищує здатність швидко реагувати на загрози, однак інші аспекти технологій, зокрема національні платформи перевірки фактів, такі як PolitiFact у США, що займається перевіркою політичних заяв та надає прозорі оцінки їх достовірності, AFP Fact Check, міжнародна ініціатива з перевірки фактів у різних країнах, та українська платформа StopFake, яка фокусується на спростуванні фейкових новин і безпекових загроз, ще потребують подальшого дослідження. Однак, доведено, що такі платформи сприяють зниженню впливу дезінформації через активне використання широкою громадськістю, що зміцнює довіру до інформаційного простору. Крім того, механізми саморегулювання для онлайн-платформ та соціальних мереж, разом із співпрацею з міжнародними технологічними компаніями, допомагають обмежити поширення маніпулятивного контенту і сприяють підвищенню якості сучасного медійного ландшафту. Таким чином, технології для виявлення дезінформації та ініціативи з перевірки фактів є важливими елементами фільтрації медіаконтенту, які формують прозорість у медіаполітиці та сприяють збереженню національної безпеки.

Висновки. У підсумку, варто наголосити на тому, що фільтрація медійного контенту є склад-

ним і багатогранним процесом, що може відігравати як позитивну, так і негативну роль у сучасному інформаційному середовищі, адже з одного боку – вона може бути інструментом деструктивних маніпуляцій, коли її застосування спрямоване на обмеження доступу до важливої інформації або сприяє пропаганді, що підриває довіру до незалежних джерел, а з іншого – важливим елементом стратегічного управління інформаційним простором, що забезпечує безпеку громадян та стабільність демократичних процесів.

Ключовим аспектом у визначенні етичності та ефективності фільтрації є прозорість її механізмів і чіткість цілей, що стоять за її реалізацією і які спрямовані на боротьбу з дезінформацією, захист національної безпеки та підтримку етичних стандартів у медіа. Проте, відсутність належного контролю та визначених етичних норм може призвести до негативних наслідків, таких як цензура або спотворення інформації в інтересах політичних чи економічних груп. У цьому контексті важливим є створення чітких стандартів та принципів, які регулюють процес фільтрації медійного контенту, враховуючи як інтереси безпеки, так і потреби у забезпеченні свободи інформації. Сучасні підходи до цього процесу мають включати інтеграцію технологій, таких як штучний інтелект і платформи перевірки фактів, що здатні оперативно виявляти маніпуляції та дезінформацію, але також повинні забезпечувати прозорість і підзвітність своїх дій.

Список літератури:

1. Медіатворчість в сучасних реаліях: протистояння медіатравмі. Збірник наукових праць; [укладач Чаплінська Ю. С.; літ.ред. Н. Л. Дятел] / Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД. 2020. 210 с.
2. Gillespie T. Guardians of the Internet: Platforms, Content Moderation, and the Hidden Decisions That Shape Social Media. Yale University Press. 2018. 298 p. DOI: https://doi.org/10.12987/9780300235029.
3. Hans G. J. Deciding What Is News: A Study of CBS Evening News, NBC Nightly News, Newsweek, and Time. Evanston: Northwestern University Press, 1979. 198 p.
4. Lazer D. et al. The science of fake news: Addressing fake news requires a multidisciplinary effort. Science № 359(6380). 2018. P. 1094–1096.
5. Nissenbaum H. Privacy in Context: Technology, Policy, and the Integrity of Social Life. Bibliovault OAI Repository, University of Chicago Press. 2010. P. 128–141.
6. Tachman, G. The Making of News: A Study in the Construction of Reality. New York: Free Press. 1978. 244 p.
7. The Centre for International Governance Innovation (CIGI). Algorithmic Content Moderation Brings New Opportunities and Risks – Centre for International Governance Innovation. URL : https://www.cigionline.org/articles/algorithmic-content-moderation-brings-new-opportunities-and-risks (Дата звернення: 27.01.2025).

Kyianytsia Ye. O. **MEDIA CONTENT FILTERING AS A MECHANISM FOR SHAPING INFORMATION POLICYI**

This article is dedicated to analyzing the complex process of media content filtering, encompassing the sorting, selection, and restriction of access to informational materials in accordance with established standards, ethical principles, and legal frameworks. The study demonstrates that media filtering plays a pivotal role not only in regulating information flows across media platforms but also in influencing the development of information policy and state-building. Specifically, it contributes to the identification and removal of disinformation and unverified content. From an ethical perspective, this process upholds moral and social standards within the media space by restricting the dissemination of materials that could incite violence, discrimination, or hatred. Filtering media content presents several challenges, particularly due to the varying ethical norms across different cultural contexts. These differences can lead to conflicts between freedom of expression and the need for social harmony and adherence to moral standards. Consequently, addressing the issue of content filtering requires a comprehensive approach. This should include the development and enhancement of legislation, the protection of human rights and freedoms, the promotion of transparency in media activities, the prevention of external influences, and the cultivation of critical thinking skills. Technological solutions, including artificial intelligence (AI) and machine learning, play a critical role in enhancing the efficiency and accuracy of media content filtering, particularly in detecting disinformation. While AI offers powerful capabilities in analyzing and identifying patterns within large datasets, human oversight remains indispensable for interpreting cultural, social, and emotional nuances within information. This human-AI collaboration ensures a more contextually informed and valid decision-making process. Consequently, media content filtering transcends being a mere technical procedure, emerging as a multifaceted mechanism influenced by ethical, political, and social dimensions. Its application contributes significantly to the establishment of a transparent and nationally conscious information policy, balancing technological innovation with the need for human judgment and cultural sensitivity.

Key words: *content, media, information, filtering, state-building, disinformation, manipulation.*

УДК 007:378: 316.77
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/50

Сабадаш М. С.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ КРИЗОВИХ КОМУНІКАЦІЙ УКРАЇНСЬКИХ УНІВЕРСИТЕТІВ, ЩО ЗАЗНАЛИ ВТРАТ ВІД ВІЙНИ

У статті розглянуто, як українські ЗВО, що зазнали втрат або були переміщені через війну, адаптують свої комунікаційні стратегії до нових викликів. Метою статті було формування цілісного уявлення про особливості кризових комунікацій у закладах вищої освіти під час війни або інших видів збройного конфлікту задля розуміння прогалин та недоліків комунікаційних стратегій університетів у випадку таких криз. Для цього було використано систематизацію та аналіз, котрі дозволили виділити ключові аспекти, які впливають на комунікаційні стратегії ЗВО, серед обраної наукової літератури за темами, що включають кризові комунікації, адаптацію стратегій до нових умов, а також вплив війни на освітній процес. Метод моніторингу медіа дозволив відстежити згадки про обстріли університетів у медіа та соціальних мережах, надав можливість обрати чотири приклади висвітлення руйнувань інфраструктури ЗВО через російські обстріли, далі ці приклади були проаналізовані за допомогою методу кейс-стаді.

Дослідження встановило, що українські університети демонструють високий рівень стійкості в умовах війни, існує чітке розуміння, що ефективна комунікація є одним з ключових факторів виживання та розвитку закладів вищої освіти у складних умовах сьогодення. Було виокремлено головні комунікаційні особливості для ЗВО воєнного часу: трансформація й пасивність частини цільової аудиторії, використання емоційного інструментарію, високий рівень адаптивності, боротьба із фейками та маніпуляціями, напрацювання певного комунікаційного алгоритму на відповідь російським обстрілам. Крім цього, у комунікаціях ЗВО з'являються патріотичні наративи, наповнення інформаційних меседжів загальнонаціональними сенсами, фіксується фокусування уваги на незламності, відродженні та незгасимої надії.

Ключові слова: *кризові комунікації, комунікаційні стратегії, популяризація університетів, рекламні та PR-інструменти, комунікації з абітурієнтами, ЗВО, що зазнали втрат.*

Постановка проблеми. Під час повномасштабної війни в Україні пошкоджено 76 закладів вищої освіти, будівлі шести з них повністю зруйновані [12]. Наразі налічується 44 тимчасово переміщених університетів, в яких навчається близько 8 % студентів України [14]. В областях, що близькі до зон бойових дій, фізично неможливо працювати в аудиторіях. Усе це впливає не лише на організацію освітнього процесу, а й на комунікаційні стратегії. Одними із головних наслідків неврахування аспектів діяльності під час війни у комунікаційних стратегіях можуть бути: нечітке розуміння цільової аудиторії, створення інформаційної прірви між студентами, абітурієнтами та представниками університету, поширення дезінформації, що підриває довіру до закладу [21], втрата позицій у рейтингах університетів України [22], зменшення попиту серед абітурієнтів. Натомість ефективна антикризова комунікація дозволяє запобігти переліченим загрозам, залучитися новими партнерами та стати більш впізнаваними на національній та міжнародній аренах. Університети, які активно комунікують свої потреби, здатні залучити більше ресурсів: наприклад, українські університети, які транслюють свої запити міжнародним партнерам, отримують фінансову підтримку для реалізації освітніх програм [13, 24].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. С. Подзіхун наголошує, що необхідно налагодити внутрішню комунікацію, котра слугувала б опорою для підтримки морального духу працівників, дозволяючи побудувати ефективні зовнішні комунікації. Науковець виокремлює додаткові ризики, що можуть спричинити страх, розпач, розгубленість, стрес, апатію через затяжну фазу війни – це відтік талантів за кордон серед тих, хто залишився в Україні, рішення залишитися у країнах тимчасового прихистку у тих, хто тимчасово переїхав туди, рятуючись від війни [27, 144]. Тобто, для університетів це може відобразитися на зменшенні кількості українських абітурієнтів, що формує потребу переглянути цільову аудиторію, можливо розглянути іноземних вступників із третіх країн.

Ще одну особливість кризових комунікацій у закладах вищої освіти під час війни виокремлюють І. Гуменюк, І. Мушеник, Н. Попель та О. Кунцо, зосереджуючись на думці, що «стратегії ефективної комунікації в освітньому середовищі у воєнний час повністю залежать від нинішньої ситуації та мають бути гнучкими й адаптивними, щоб задовольняти потреби кожного учасника освітнього процесу» [24, 27]. У межах цієї тези маловивченим залишається комунікаційна реакція університетів безпосередньо на прямі воєнні наслідки, наприклад, переміщення із зони бойових дій у інші регіони або руйнування інфраструктури від ракетних обстрілів в областях, що знаходяться в тилу.

«Компанія не має своєї позиції щодо війни або іншої події, що змінює хід історії, на нього чекає обурення та хейт з боку аудиторії» [1, 24]. Тобто, університети мають чітко формувати свої позиції щодо подій воєнного часу та доносити цю позицію до аудиторії через дієві канали комунікації, що є зрозумілими для усіх груп стейкхолдерів. Групою одеських науковців виокремлюються інші методи запобігання репутаційним ризикам: «моніторинг медіа та соціальних мереж для оперативної реакції на негативні відгуки або інформацію; збереження відкритого, прозорого спілкування з клієнтами, партнерами; захист персональних даних, конфіденційності; залучення до благодійних, гуманітарних ініціатив» [23, 130].

Схожу думку поділяють й Н. Бабіна, М. Іоффе, І. Хоменко та А. Якимчук, зазначаючи, що для будь-якого бренду, університети не виняток, найважливіше діяти, не втрачати контакт із стейкхолдерами, формувати позитивний імідж серед цільової аудиторії, трансформуючи послуги чи товари до актуальних потреб, разом з тим проводити інформаційні кампанії щодо донатів для Збройних сил України та реалізовувати волонтерську діяльність. Водночас, варто цінити та оберігати внутрішню команду, котра в умовах кризи – є ядром для створення, втілення й реалізації будь-яких комунікаційних стратегій, й такої комунікації має бути достатньо задля повного розуміння аудиторією, яку картину життєдіяльності має бренд під час війни. І варто пам'ятати, що будь-яка криза має своє завершення, тобто планування поствоєнної комунікації має бути враховано із перспективами відновлення та розвитку у майбутньому [1, 24–26].

Використовувати емоції в комунікаційних стратегіях під час війни пропонує дослідниця П. Гуснерова. У цьому процесі потребують уваги:

– емоційна мова: використання слів і фраз, які викликають сильні емоції, може допомогти привернути увагу аудиторії та створити більш глибоку емоційну згуртованість;

– формування образу ворога: у конфліктних ситуаціях емоційна комунікація часто використовується для формування негативного образу супротивника. Це може включати використання стереотипів, які підкреслюють загрози, що походять від ворога, і таким чином мобілізують підтримку серед аудиторії компанії, що згуртовується емоційно навколо бренду;

– використання наративів: історії про страждання, героїзм або несправедливість можуть бути потужним інструментом для впливу на громадську думку. Такі наративи формують співчуття та підтримку з боку міжнародної спільноти;

– реакція на критику: у відповідь на критику або негативні події емоційна комунікація може використовуватися для виправдання дій або засудження. Наприклад, акцент на «самозахисті» або «необхідності» дій може допомогти зменшити негативний вплив критики;

– соціальні медіа: вірусні відео, меми та пости, які викликають емоції, можуть швидко поширюватися, формуючи громадську думку та реакції на події в реальному часі;

– адаптація до аудиторії: наприклад, молодша аудиторія може бути більш чутливою до певних форм комунікації, таких як меми або відео, тоді як старша аудиторія може віддавати перевагу традиційним формам [25].

Постановка завдання. Метою статті є формування цілісного уявлення про особливості кризових комунікацій у закладах вищої освіти під час війни або інших видів збройного конфлікту задля розуміння прогалин та недоліків комунікаційних стратегій університетів у випадку таких криз.

Задля досягнення мети поставлено такі науково-дослідницькі завдання: організувати опитування відповідальних за формування та втілення комунікаційних стратегій у ЗВО, що були переміщені під час повномасштабного вторгнення; провести моніторинг медіа та соцмереж щодо публікацій про університети, котрі зазнали пошкоджень або інших значних матеріальних чи репутаційних втрат під час війни; визначити головні репутаційні ризики й комунікаційні перешкоди, що мають університети під час війни.

Виклад основного матеріалу. Одним з університетів, що зазнає суттєвих ушкоджень та має інформаційну підтримку в медіа щодо цього питання, є Харківський національний університе-

тет імені В. Н. Каразіна. Вночі з 20 на 21 вересня було пошкоджено корпус університету, про що 21 вересня повідомила ректорка університету на своїй офіційній сторінці в Facebook [20]. Якщо поглянути на стилістичні та семантичні особливості інформаційного повідомлення, то воно є емоційно потужним (використання забарвлених слів та образів (наприклад, «вибиває ґрунт з-під ніг», «відкривається нове дихання») допомагає встановити емоційний зв'язок з аудиторією і викликати співпереживання) та влучно передає складність ситуації, з якою зіткнувся університет, поєднує в собі як визнання тяжкості обставин (обстріли, руйнування), так і вираження надії та віри в майбутнє. Такий підхід дозволяє підтримувати моральний дух співтовариства університету, сприяє консолідації, демонстрації, що існує й інша буденність, котра сповнена життям, а не обстрілами. Також повідомлення апелює до цінностей університетської спільноти («каразінська родина») та загальнонаціональних цінностей (боротьба за свободу, сила духу, єдність та віра в перемогу), що пробуджує емпатію не тільки в українського населення, а й міжнародної спільноти. Тож таке повідомлення від імені ректора, котрий під час кризи має демонструвати сильне лідерство та гуртувати, перш за все, внутрішню аудиторію, повністю виконує свої завдання. Натомість до зовнішньої громадськості звертається інформаційне повідомлення від 23 вересня, котре було опубліковано на сторінці благодійного фонду Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна [26]. Воно має конкретний заклик до дії, мобілізації ресурсів, прохання підтримати й долучитися донатом до відновлення та відбудови. Зазначається чітка мета та згадуються кроки, котрі пройдені університетом у війні. Цю новину підхопили регіональні медіа, а також Укрінформ. Значно більші охоплення мають повідомлення про масштабніші руйнування. Так, 2 січня також було поновечено будівлі Харківського національного університету ім. Каразіна від обстрілу балістикою. Про цей обстріл інформаційне повідомлення було опубліковано у перші години в соцмережах, цього разу емоційність була поєднана із закликом до єдності та залучення фінансової підтримки [28]. Характерно, що про обидва випадки на сайті університету не було повідомлено, натомість опубліковано інформацію щодо відновлення інфраструктури [2], які етапи робіт пройдено [9]. Тобто, університет демонструє оперативність у повідомленні про надзвичайні ситуації, використовуючи соціальні мережі як перший канал комунікації, котрий дозволяє швидко донести інформацію до широкого кола аудиторії та мобілізувати підтримку. Сайт університету використовується для більш детальної інформації про процеси відновлення, вираження подяки донорам, дотримання прозорості у використанні коштів.

Ще одним кейсом, котрий отримав широке висвітлення в медіа є пошкодження центрального корпусу Національного університету «Чернігівська політехніка». Ця новина потрапила не лише в регіональні медіа, а й в загальнонаціональні: «Суспільне», Укрінформ, 24 канал, «Фокус», «Кореспондент», ТСН, РБК-Україна. Досить незвичною є інформаційна реакція університету, котрий опублікував патріотичну цитату з вірша Ліни Костенко та висловив віру у подолання будь-яких труднощів [10]. У пості «Чернігівської політехніки» немає конкретних цифр та масштабів руйнувань, оскільки про це й так вже було повідомлено у багатьох медіа. Водночас, звернення до поезії відомої української письменниці підкреслює національну ідентичність і зв'язок з українською культурою. Пост отримав широке охоплення – 115 поширень та високий рівень відгуку від аудиторії в коментарях під репостами (ER складає 12,5 %, коли аналогічні публікації від Харківського національного університету ім. Каразіна мали 3–4 %, хоч загальна кількість лайків та поширень була вищою. Це пояснюється більшою кількістю підписників Харківського національного університету, тобто середні значення обох ЗВО є в межах норми активності аудиторії). «Чернігівська політехніка» впродовж півроку опісля обстрілу періодично робила публікації-подяки партнерам та благодійникам, котрі допомагали відновлювати наслідки ракетної атаки. Ці публікації мали типову структуру: згадуються ключові фігури та організації, які долучилися до відновлення; містять слова подяки партнерам, донорам та всім, хто долучився; демонструється, що Україна має міжнародну підтримку у відбудові; незважаючи на складні обставини, публікації мають позитивне забарвлення, виражаючи віру в майбутнє.

Іншу стратегію щодо комунікаційного висвітлення кризової ситуації під час обстрілів інфраструктури має Сумський державний університет. Якщо два попередніх кейси не акцентували увагу на ушкодженнях і наслідках ракетних атак, а концентрувались на відновленні, патріотизмі й незламності, то СумДУ йде іншим шляхом. Так, щодо пошкодження корпусу, котре відбулось ввечері 3 вересня, наступного дня 6 публікацій

у Facebook безпосередньо чи опосередковано стосувались цієї трагедії: перший пост, створений о 10:23, пропонував психологічну допомогу студентам та співробітникам [16]; другий (13:50) – інформаційна замітка про пошкодження разом із фото [15]; третій (15:16) – не містив нової інформації, однак додалось більше фото ушкоджень; четвертий (20:36) – зосередився на тому, що було розташовано у зруйнованому корпусі, чим там займались студенти [19]; п'ятий (20:40) – публікація сюжету від «Суспільного» про руйнування [17]; шостий (21:30) – акцент на позитивному контенті у важкі дні [18]. Найбільшу кількість поширень та охоплення отримали друга та третя публікації (ER близько 2 % та 3 % відповідно). Було опубліковано одне відео у форматі Reels (16:36) – звернення від ректора, котре містило його погляд на ситуацію. Характерно, що жодна із публікацій у «Фейсбук» не містила реквізитів для перерахування коштів, такі реквізити були розміщені на сайті та в «Інстаграм» (сторінка СумДУ у цій соцмережі має більш широкі охоплення, ніж «Фейсбук»). До питання руйнування через історії студентів чи викладачів, котрі займались у корпусі до обстрілу, у публікаціях університет повертався ще 6 вересня. Було опубліковано дві подяки за підтримку: перша – 25 вересня для Українського католицького університету, друга – 27 вересня для державних та комунальних підприємств. Для врівноваження великої кількості контенту про руйнування СумДУ публікує й новини про повсякденне життя студентів, здобутки викладачів, пріоритети розвитку й плани на майбутнє. Тож ЗВО наголошує, що незважаючи на складні умови, університет продовжує працювати і розвиватися, демонструючи стійкість і оптимізм. Новина була підхоплена місцевими медіа, а також такими загальнонаціональними: НВ, Espreso.tv, LB.UA, «Суспільне», «Главред», «Українська правда», «Фокус», «Громадське радіо».

Варто розглянути й підхід до висвітлення обстрілів ЗВО, що знаходяться досить віддалено від лінії фронту. 22 червня російськими ракетами було завдано ушкоджень Івано-Франківському національному технічному університету нафти і газу. Ця новина отримала, порівнюючи з попередніми розглянутими кейсами, найбільше згадок не тільки серед місцевих медіа, а й серед національних: LB.UA, «Суспільне», «Вікна Новини», ТСН, «Українська правда», «Україна молода», «Апостроф», «Інтерфакс-Україна», «Укрінформ», «Факти», «Громадське», «Ліга», «Гордон», «РБК-Україна», НВ, «Главком», Espreso.tv, «Дзеркало тижня», 24 канал, «Телеграф». Щодо публікацій у Facebook на офіційній сторінці ЗВО, то 22 червня зранку був інформаційний пост із закликом фінансово підтримати університет, котрий поширило більше тисячі осіб (ER склало близько 9 %). Крім цього, заклики донатити публікували випускники ЗВО, викладачі, лідери думок Івано-Франківщини, профільні організації сектору видобування газу та нафти, а голова правління НАК «Нафтогаз Україна» повідомив, що компанія допоможе у відновленні. Надалі університет 23 червня подякував колективу ЗВО, працівникам аварійно-рятувальних підрозділів та керівництву Головного управління ДСНС в Івано-Франківській області [4], а 24 червня подяка була висловлена усім організаціям, партнерам та кожному, хто підтримав університет. Цей допис був супроводжений фото із тризубом – «вцілілий герб у зруйнованому корпусі університету – це переконливий знак, що ми таки побудуємо енергетичний університет та що все буде Україна!», саме такий меседж незламності мала публікація [5]. У цю ж дату вийшла ще одна публікація про подяку партнерам з назвою «В темну пору добре видно світлих людей», у наступні дні також був перелік дописів із подяками усім, хто поступово долучався до відновлення університету, загалом було 42 публікації такого характеру, вони були й на офіційній інтернет-сторінці закладу. Водночас, університет робив дописи на тему поступового відновлення з великою кількістю фото, порівнянням наслідків обстрілу та результатами відбудови. Суттєва деталізація висвітлення цієї кризової ситуації відображається й у серії дописів про підсумки тижнів, під час яких відбувались дії з реставрації [7], а також опубліковано проєкт реставрації корпусу. Задля більшого привернення уваги студентський парламент запустив флешмоб «Придбай футболку – підтримай ІФНТУНГ», в результаті якого кошти пішли у благодійний фонд «Мій Університет» [6]. В університеті навіть засновано «День відновлення», як символ «уникнення загибелі, виживання, всупереч найгіршим обставинам» [8], тобто ЗВО усіма можливими способами демонструє свою незламність та силу духу. Як бачимо, реакція на кризову ситуація, на відміну від попередніх прикладів, котрі більше мали фрагментарний характер, була систематичною, із спланованою інформаційною кампанією, активною підтримкою медіа та партнерами. Такий резонанс та увага до деталей може пояснюватися тим, що це було найбільше руйнування інфраструктури університету на західній Україні.

Інший бік кризових комунікацій під час війни – це адаптація комунікаційних стратегій переміщених ЗВО до нових реалій. Такі університети, крім звичних воєнних ризиків для тилових закладів освіти, мають додаткові комунікаційні виклики (їх було визначено завдяки експертному опитуванню), зокрема:

- Пошук нових сенсів: тривалий період релокації, розпорошеність академічної спільноти загрожує втратою ідентичності. Доводиться шукати сенси, які б підтримували академічну спільноту і давали розуміння інституціям й стейкхолдерам із інших міст, в котрі переміщено ЗВО, що собою являє цей заклад освіти. Починають з'являтися нові тематики контенту, комунікаційні меседжі, які підкреслюють незламність, ідентичність, прогромадськість. Наприклад, через релокацію з'являється необхідність акцентувати увагу на тому чому та куди перемістився університет, робити фокус на конкретних проєктах і можливостях;
- Боротьба із російською пропагандою, що має безпосередній зв'язок із «руїнами університету», котрий залишився на окупованій території: наприклад, на руїнах матеріально-технічної бази університету у Маріуполі, існує так званий «Мариупольский государственный университет имени А. И. Куинджи». Через необізнаність, дехто продовжує думати, що справжній університет залишився на окупованій території. Тож Маріупольський державний університет вимушений вести інформаційну боротьбу і відкрито говорити на широкий загал, що єдиний чинний легітимний Маріупольський університет знаходиться у Києві, а те, що залишилось там – не більше ніж квазіустанова. Схожу проблему має і Херсонський державний університет, який за наказом МОН релокований до Івано-Франківська у квітні 2022 року, коли Херсон був в окупації. У той момент закладу необхідно було донести меседж, що ХДУ був, є та буде і для збереження саме академічної спільноти та забезпечення усіх бізнес-процесів потрібна тимчасова релокація. А із захопленням окупантами фізичної інфраструктуру ХДУ у Херсоні та призначення «ректорки-колаборантки» довелось розвінчувати фейки про нелегітимний «хгу», ЗВО робили серію інформаційних меседжів про те, чому не можна довіряти фейковій освіті, адже самозванці намагалися створити враження, що фейковий «хгу» працює, схилити до співпраці колектив та студентів. Через це наступний домінував меседж: «Академічна спільнота ХДУ має проукраїнську позицію та продовжує працювати надаючи освітні послуги за українським законодавством».

Крім цього аспекту, ще є проблема того, що як ЗВО із зони бойових дій деякі університети вимушені доводити, що їх студенти і співробітники є патріотами України, тому й не залишилися в своїх окупованих домівках. Про це зазначили в Східноукраїнському національному університеті імені Володимира Даля, його представники беруть активну участь у всіх місцевих патріотичних заходах, підтримують військових, мають студентські наукові ініціатив щодо розробки й створення засобів боротьби з агресором.

- Віртуальний університет: боротьба із упередженнями, що онлайн-навчання обмежує можливості для соціальної взаємодії та побудови мережі корисних зв'язків, пошук можливостей для емоційної комунікації і пробудження емпатії – фізичні зустрічі в безпечних локаціях.
- Розширення цільової аудиторії абітурієнтів та налагодження партнерських взаємозв'язків із ЗВО, на базі якого знаходиться релокований університет: продовження роботи із чинними студентами, щоб їх втримати в університетській українській спільноті. У цьому контексті Приазовський державний технічний університет виокремлює проблему пасивності звичної цільової аудиторії – це переважно переселенці, які опікуються влаштуванням власного побуту, більшість із них працює, тому і навчатись, і активно підтримувати бренд ЗВО їм важко. По-друге, пошук нових потенційних абітурієнтів у тому регіоні, куди переміщений заклад, але із такою побудовою комунікації, щоб інші ЗВО бачили партнера. По-третє, робота із потенційними вступниками, котрі мають проукраїнські настрої, залишились на окупованій території, але хочуть вступати в українські ЗВО. На практиці усі ці аспекти не розглядаються поступово, а є комплексними. Наприклад, ХДУ потрібно було мобілізувати вступників під час вступної кампанії 2022 року у досить конкурентному для них середовищі. А вже після звільнення Херсона університет опинився у ситуації, коли потрібно було пояснити, як працюватимуть далі. ЗВО транслювали меседж про те, що планує повернення, як тільки буде дозволяти безпекова ситуація. Також ХДУ розповідали, що працюють у форматі двох офісів – херсонського та івано-франківського, розповідали про те, як беруть участь у всіх соціально-економічних процесах Херсонщини. Тобто у різних форматах підкреслювали присутність у регіоні, щоб не втратити взаємозв'язок із рідною херсонською цільовою аудиторією.

Усі опитані ЗВО зазначають, що їх комунікації активізувались із моменту переміщення, укріпилось розуміння взаємозалежності використання рекламних та PR-інструментів та кількості абітурієнтів, зросла кількість контактів із українським та міжнародними медіа, змінились загальні комунікаційні стратегії ЗВО, відбулась віртуалізація комунікації на глибинному рівні, збільшилась кількість соціальних мереж, в який представлений університет, почали використовувати рекламні інструменти задля підвищення взаємодії із абітурієнтами, переглянули погляди на внутрішню комунікацію (деякі університети користуються закритими групами в месенджерах або створили сервіси, в яких є тільки авторизовані корпоративні користувачі (вся спільнота) і є чати, учасниками яких є абсолютно всі – від студента, асистента до ректора), укорінилась думка, що головне – це не матеріально-технічне забезпечення, а бажання розвивати українську освіту, удосконалюватися та передавати знання й любов до своєї країни наступним поколінням. Також спільним обмеженням для релокованих університетів у розвитку комунікаційних стратегій є недостатня кількість фінансування, кадрів, й матеріальних ресурсів, котрі можуть забезпечувати реалізацію запланованого.

Як бачимо, під час війни відбувається зміна фокусу комунікацій ЗВО: залежно від тяжкості наслідків воєнних дій для певного університету спостерігається все менший акцент на матеріально-технічній базі до акценту на людському капіталі та цінностях університету. Саме загальнонаціональні цінності дозволяють єднатися навколо спільноти у тяжкі часи, тож і створення інформаційних кампаній, приводів, меседжів, що мають патріотичний характер будуть репутаційно вдалими для закладу у відповідь на кризу війни. Прикладом такої позитивної комунікації є проєкт «День після війни» від Навчально-наукового інститут журналістики Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Головною ідеєю було створення книги за 24 години, для якої б кожен охочий міг написати власне есе про бачення першого дня після завершення війни. Так, в проєкті взяло участь близько 300 осіб, а збірку есе «День після війни» опубліковано за 8 годин 39 хвилин, що стало рекордом України у номінації «Мінімальний час написання та видання книги» [11]. Такий масштабний інформаційний привід приніс підрозділу суттєві репутаційні здобутки: відбулась позитивна конотація як соціально відповідального й ініціативного бренду, підтвердилась висока професійність викладацького складу та фаховість освіти, було створено широкий резонанс і отримано більше 100 згадок в національних і міжнародних виданнях.

Висновки. Проведене дослідження має важливе значення для розуміння того, як українські університети адаптуються до нових реалій та використовують комунікацію для досягнення своїх цілей. Було виокремлено головні комунікаційні особливості для ЗВО воєнного часу:

– трансформація цільової аудиторії: зміни в демографічній ситуації, викликані війною й котрі з часом лише поглиблюватимуться, призвели до того, що ЗВО повинні переглянути свою цільову аудиторію. Відтік студентів за кордон і зменшення кількості абітурієнтів вимагають адаптації комунікаційних стратегій, щоб у післявоєнний період залучити нових студентів, зокрема іноземних. Крім цього, університетам доводиться знаходити дієві меседжі та канали комунікації для абітурієнтів і викладачів, котрі перебувають на тимчасово окупованій території;

– емоційний інструментарій: інформаційні повідомлення часто мають емоційне забарвлення, використовують патріотичні наративи та апелюють до цінностей університетської спільноти. Це дозволяє підтримувати моральний дух співтовариства та залучати широку аудиторію;

– високий рівень адаптивності: відповідно до зовнішніх викликів оперативно відбувається зміна тематики контенту, акцент на підтримці психологічного здоров'я, патріотичних цінностях, інформації про безпеку. У доречний момент позитивні та підбадьорливі повідомлення допомагають співробітникам і студентам зберігати мотивацію і віру в майбутнє. Крім цього, переміщені ЗВО розробляють нові комунікаційні стратегії, спрямовані на збереження ідентичності разом із пошуком нових сенсів;

– боротьба із фейками та маніпуляціями: коли ЗВО опиняється у вимушеній релокації, а його фізична інфраструктура опиняється на окупованій території у вигляді «паралельних установ» із призначенням колаборантів на керівні посади, то університети активно протидіють цьому, підкреслюючи свою легітимність та проукраїнську позицію;

– напрацювання певного комунікаційного алгоритму на відповідь російським обстрілам, який містить: оперативне інформування – публікація повідомлення про інцидент відбувається протягом перших годин після обстрілу; використання різних каналів комунікації – соціальні

мережі, вебсайт, місцеві та загальнонаціональні медіа; використання емоційно забарвлених слів та образів – викликання співпереживання; конкретні заклики до дії – залучення фінансової допомоги, мобілізація ресурсів, заклик до спільної роботи над відновленням; позитивна посткомунікація – демонстрація незламності, подяка партнерам, донорам, волонтерам, поширення історій про відновлення, позитивні зміни.

Комунікаційні перешкоди для ЗВО воєнного часу є багатогранними і вимагають комплексного підходу для їх подолання. Ефективна антикризова комунікація не лише допоможе уникнути негативних наслідків в інформаційному полі, але й відкриє нові можливості для співпраці з міжнародними партнерами та підвищить впізнаваність університетів на глобальному рівні. Необхідно продовжувати дослідження в цій сфері, щоб глибше зрозуміти динаміку комунікаційних процесів під час військових криз і розробити рекомендації для покращення комунікаційних практик в університетах.

Список літератури:

1. Бабіна О. В., Іоффе М. В., Хоменко І. Б., & Якимчук А. Ю. Комунікації в бізнесі в сучасних умовах воєнного стану України. URL: https://dspace.chmnu.edu.ua/jspui/handle/123456789/1896 (дата звернення: 09.10.2024).

2. Допомога профспілкової організації працівників університету в ліквідації руйнувань. URL: https://karazin.ua/news/dopomoha-profspilkovoi-orhanizatsii-pratsivnykiv-universytet/ (дата звернення: 11.10.2024).

3. Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу. Колектив Івано-Франківського… [Facebook]. URL: https://surl.li/qdcudh (дата звернення: 15. 10.2024).

4. Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу. Дорогі друзі! Сьогодні вночі внаслідок… [Facebook]. URL: https://surl.li/ortgwi (дата звернення: 15.10.2024).

5. Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу. Перший шок… [Facebook]. URL: https://surl.li/rywchw (дата звернення: 15.10.2024).

6. Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу. Придбай футболку–Підтримай ІФНТУНГ… [Facebook]. URL: https://surl.li/taherp (дата звернення: 15.10.2024).

7. Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу. Дорогі друзі! Ось уже… [Facebook]. URL: https://surl.li/zvinzv (дата звернення: 20.10.2024).

8. Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу. Коли людина уникає… [Facebook]. URL: https://surl.li/sdubju (дата звернення: 20.10.2024).

9. Каразінський вдячний за допомогу в ліквідації наслідків обстрілу. URL: (дата звернення: 20.10.2024). https://surl.li/ncbxsj

10. Національний університет «Чернігівська політехніка». «Ми воїни…» [Facebook]. URL: https://surl.li/mjdqkm (дата звернення: 20.10.2024).

11. Новини: Збірку «День після війни» видано друком за рекордний час. URL: https://knu.ua/news/13176 (дата звернення: 25.10.2024).

12. Освіта під загрозою. URL: https://saveschools.in.ua/ (дата звернення: 25.10.2024).

13. Осипчук, А., Яковлєв, М., Суслов, А., Усачова, В., & Шулімов, С. Університети під час війни: Від закладу освіти до соціальної місії. Школа політичної аналітики НаУКМА. – Київ. 2022. 78 с.

14. Собенко, Н. У МОН розповіли, як виживають виші-переселенці. Суспільне | Новини. URL: https://surl.li/durwro (дата звернення: 25.10.2024).

15. Сумський державний університет. Один з навчальних корпусів СумДУ... [Facebook]. URL: https://surl.li/xkkatf (дата звернення: 25.10.2024).

16. Сумський державний університет. Психологічна служба СумДУ… [Facebook]. URL:https://surl.li/wnbuth (дата звернення: 25.10.2024).

17. Сумський державний університет. Сюжет Суспільне Суми про те, як… [Facebook]. URL: https://surl.li/pnurqe (дата звернення: 25.10.2024).

18. Сумський державний університет. Трохи позитивного контенту… [Facebook]. URL: https://surl.li/tfydif (дата звернення: 25.10.2024).

19. Сумський державний університет. Увечері 3 вересня військові рф… [Facebook]. URL: https://surl.li/sbojus (дата звернення: 02.11.2024).

20. Тетяна Кагановська. За останні роки… [Facebook]. URL: https://surl.li/vfkkit (дата звернення: 25.10.2024).

21. Чуприна, А. Роль соціальних мереж у кризовій комунікації в умовах війни. European Business Association. 2022. URL: https://surl.li/amhsod (дата звернення: 19.10.2024).

22. Bezzubko, B., & Ponomarova, A. Displaced higher education institutions: New challenges and prospects. Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University Economic Series, 104, 2023. P. 100–107.

23. Chernyshova, L., Bondar, K., & Krasilovska, L. Features of risk management under martial law: Models of behavior of modern enterprises. Scientific Bulletin of the Odessa National Economic University, 3–4(316–317), 2024. P. 126–136.

24. Humeniuk, I., Mushenyk, I., Popel, N., & Kuntso, O. Strategies for effective communication in educational environment in wartime. 22nd International Scientific Conference Engineering for Rural Development. 2023.

25. Hušnerová, P. Strategic Communication of Israel in the Context of Conflicts in the Gaza Strip. 2023.

26. Kharkiv Karazin University Foundation. Дорогі друзі, колеги, … [Facebook]. URL: https://surl.li/scxqtx (дата звернення: 19.10.2024).

27. Podzihun, S. CRISIS COMMUNICATIONS STRATEGIES DURING WAR. Economies' Horizons, 2–3(28), 2024. P. 139–148.

28. V. N. Karazin Kharkiv National University. Україна… Харків… Каразінський… [Facebook]. URL: https://surl.li/xunayr (дата звернення: 19.10.2024).

Sabadash M. S. FEATURES OF CRISIS COMMUNICATIONS OF UKRAINIAN UNIVERSITIES THAT HAVE SUFFERED LOSSES FROM THE WAR

The article considers how Ukrainian universities that have suffered losses or been displaced due to war adapt their communication strategies to new challenges. The goal of the study was to form a holistic view of the peculiarities of crisis communications in higher education institutions during war or other types of armed conflict in order to understand the omissions and shortcomings of universities' communication strategies in case of such crises. For this purpose, methodology was used: systematization and analysis, which made it possible to identify key aspects affecting the communication strategies of universities among the selected scientific literature on topics including crisis communications, adaptation of strategies to new conditions, and the impact of the war on the educational process; the method of media monitoring made it possible to track mentions of the shelling of universities in the media and social networks and select four examples of coverage of the destruction of university infrastructure through the russian shelling, these examples were analyzed using the case study method.

The study found that Ukrainian universities demonstrate a high level of resilience in war conditions, there is a clear understanding that effective communication is one of the key factors of survival and development of higher education institutions in difficult conditions. The main communication features for wartime universities were identified: transformation and passivity of a part of the target audience, use of emotional tools, high level of adaptability, fight against fakes and manipulations, development of a certain communication algorithm in response to russian shelling. In addition, patriotic narratives appear in university communications, information messages are filled with national meanings, focus on indestructibility, revival and unquenchable hope is fixed.

Key words: *crisis communications, communication strategies, university popularization, advertising and PR tools, communications with applicants.*

УДК 811.161.2
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/51

Стежко Ю. Г.
Державний університет «Київський авіаційний інститут»

ЛІНГВОЕКОЛОГІЯ КОНСТРУКЦІЙ ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТЕКСТІВ (аналіз наративних практик)

Медіократизація суспільства, яка спричинена лібералізацією інформаційної політики, актуалізувала дослідження екологічності мови у засобах масової інформації. Стаття присвячена висвітленню природи лінгвоекології та її аналізу у публіцистиці як найбільш споживчому інформаційному продукті. Стверджується, що в оцінках лексики та стилістики публіцистики варто виходити з її відповідності пануючій культурі постмодернізму та громадянським настроям, позаяк культура мовлення є відображенням соціальної дійсності. Нормативність мови не є історичною константою, а має ситуативний характер, конкретно-історичну обумовленість. Так само ментальність українства наразі екзистенційно обумовлена тривожністю воєнних загроз. Розвінчання україножобських фейків, наклепів на українську дійсність, з одного боку, та реакції суспільства на воєнні події з іншого, проявилося формуванням своєрідного публіцистичного тезаурусу та зміною уявлень про нормативність мови. У статті зазначається, що постмодернізм декларує співавторство читача у творенні смислу наративу. Тож для створення емоційно-асоціативної установки на негативну оцінку ворожих українству наративів публіцисти вдаються до пошуку ефективних засобів впливу на свідомість читачів включно з ужитком табуйованої лексики. Відзначається, що вплив на читача може здійснюватися безпосередньо оповіддю або ж мати латентний характер, критися в алюзіях, метафорах, мемах тощо, покладаючись на схильність читача домислювати несказане. Має значення не лише те, що сказав автор, а й те, що криється у прихованих ним намірах. Водночас у статті вказується на невиправданість застосування блюзнірства, мобінгу тощо у повідомленнях щодо співвітчизників. Наголошується, що за усіх умов невід'ємною компонентою свободи слова є відповідальність. Свобода вияву ідіостилю, як і відповідальність за його наслідки, становлять нову систему цінностей та надають журналісту «свободу бути собою». Наведені положення статейного дослідження лінгвоекології публіцистичних практик мають посприяти напрацюванню організаційно-правових заходів з упорядкування мови публіцистики в національних інтересах.

Ключові слова: *лінгвістична екологія, наратив, публіцистика, постмодернізм,етика.*

Постановка проблеми. Дослідження з лінгвоекології актуалізувалися зі зростанням ролі mass media у суспільному житті, з одного боку, та психотравматизацією українців як реакцією на воєнні події з іншого. Мовна етика в широкому її розумінні є похідною від суспільної психології але водночас і формуючим їх чинником. Тож перед журналістами як ніколи значимим є завдання обрати найбільш прийнятний для читача лексико-стилістичний спосіб організації повідомлення. Зауважимо, що у нарративі публіциста реалізується на лише інтерпретація дійсності журналістом, а – опосередковано усього соціуму як читацької аудиторії. Відтак публіцистика як форма комунікації автора та читача змушує розглядати лінгвоекологію як сферу психологічних, культурних та соціальних досліджень. Таким чином, дослідження проблем лінгвоекології публіцистики цілком підпадає під оцінку найбільш складного співвідношення суспільної психології та мови.

Можливість визначитися з концептуалізацією лінгвоекології ми бачимо в аналізі сучасних журналістських практик, обумовлених громадянськими настроями та культурою епохи постмодерну. Позаяк наразі у суспільстві не склалося одностайного оціночного розуміння, якою має бути мова української публіцистики, ми у своєму дослідженні методологічно виходимо з того, що мовна нормативність не є недоторканним стандартом, а має ситуативний характер, будучи підвладною суспільним трансформаціям. Яскравим свідченням тому є істотні оновлення нормативів мовної етики сучасної публіцистики. На тлі загроз національного суверенітету усе виразніше проявляється еволюція «нормальності» екології української мови як суспільна реакція на воєнні події.

Наразі маємо низку фундаментальних досліджень з проблем природної, техногенної та навіть політичної екології, проте з проблеми екології мови їх обмаль. Тож видається очевидною потреба заповнити лакуни з досліджень змін мовної екології під впливом культури постмодернізму та суспільної психології, обумовленої воєнними подіями. Обраний нами аспект лінгвоекологічниих змін дасть змогу визначитися з етичними імперативами публіцистики. Відтак обрана нами тема статті бачиться актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури з обраної нами теми дослідження засвідчив певну увагу до проблем лінгвоекології таких відомих українських мовознавців як М. Баган, М. Навальна, А. Істоміна статистичний аналіз різних реакцій молоді на мовленнєві відхилення від нормативної лексики [1]; В. А. Куца, Т. М. Левченко, К. В. Тараненко аналіз тенденції розвитку світової та вітчизняної еколінгвістики, огляд витоків, етапів розвитку світової еколінгвістичної думки, виявлення особливостей функціонування вульгарної лексики у текстах суспільно-політичної тематики [3], [4], [8], [9]; В. І. Онопрієнко розуміння наративу в постмодернізмі, наративний спосіб вираження ставлення до дійсності [5].

Окремим рядком варто відзначити положення, виказані М. М. Слюсаревським, які лягли в основу нашого бачення психології великих прошарків суспільства та їх оцінок екології мови української публіцистики за воєнного стану [6].

Із закордонних дослідників варто відзначити: Шүкенай Г. Т., Абизова А. М., Тлегенова Г. А. – аналіз екології мови як чинника впливу на фізичне та психічне здоров'я [10]; Биасе Л. медіаекологія мовного розмаїття як культурний чинник демократії, значення оцифрування медіасфери для комунікації [12]; Білавич Г., Перчик М., Кондрат М., Семчук В.М., Ханас О., Марчук С., Турелик М. екологія наукового мовлення як процес вдосконалення мовнокомунікативної підготовки особистості. Відзначають соціальну престижність досконалого володіння українською мовою та важливість лінгвоекології у формуванні національної самосвідомості [13]; Браун К. присвячує публікацію 50-й річниці заснування Е. Хаугеном метафоричного позначення мовних явищ у контексті динамічних соціальних перетворень – лінгвоекології, розглядає відомі концептуалізації лінгвоекології крізь призму транслінгвізму та динамізму розвитку багатомовності освіти у публікаціях останніх п'ятнадцяти років [14]; Хуан Г., Лі Дж., Стеффенсен С. В. – аналізують сучасний стан еколінгвістики та ключові проблеми щодо її позиціонування як галузі науки, методологію досліджень проблем еколінгвістики [16]; Нордквіст Р. – дає визначення лінгвоекології, аналізує її метафоричність та терміносистему [17]; Рашид Н. Дж. – наводить результати якісного огляду теоретичних та концептуальних питань екології мови через відслідковування її витоків, акцентує увагу на взаємодії соціального середовища та мови [18].

Проте говорити про завершеність дискурсу з низки питань концептуалізації лінгвоекології наразі не доводиться. Особливо варто відзначити недостатність досліджень з сучасної проблеми лексикографічної інтерпретації суспільних настроїв, спричинених воєнними подіями в публіцистичних наративах, що й обумовило вибір нами теми дослідження.

Постановка завдання. Метою нашої розвідки є висвітлення культурної та соціально-психологічної обумовленості мовної етики наративних практик сучасної української публіцистики.

Завданнями дослідження бачимо: дати основні уявлення про предмет лінгвоекології як галузі науки; сформувати уявлення про сучасний стан лінгвоекології в українській публіцистиці; окреслити основні критерії оцінювання мовної етики з позицій українських воєнних реалій.

За методи дослідження маємо: конверсійний аналіз фактичного матеріалу, описовий метод, метод лексико-стилістичного аналізу, метод індукції, метод сходження від абстрактного до конкретного.

Об'єкт – наративні практики публіцистики.

Предмет – мовно-етичні зрушення у неологізації сучасної української мови.

Методологічною основою теоретичного дослідження бачаться: фундаментальні положення філософії взаємообумовленості мови, культури та мислення у працях В. фон Гумбольдта, Е. Сепіра; концептуалізація лінгвоекології Е. Гаугеном; праці фундаторів постмодернізму. Докладно методологія лінгвістичних досліджень висвітлена у [19].

Виклад основного матеріалу. Соціальні запити до лінгвістики обумовили формування міждисциплінарної наукової галузі «лінгвоекологія», яка набуває ваги на тлі утвердження свободи слова. Лінгвоекологія як наукова галузь є відносно молодою. «A discipline, 'language ecology' or 'ecolinguistics has been founded by Einar» [18]. Поширення поняття «екологія» на лінгвістику

обумовлене комунікацією як важливою сферою життєдіяльності. Започаткована у семидесятих роках минулого століття, лінгвоекологія розвивалася, головно, як прикладне відгалуження лінгвістики. Наразі ж лінгвоекологія перебуває на стадії формування як міждисциплінарна галузь науки, пошуків своєї місії та термінології. Тож говорити про завершеність лінгвістичної чи філософської рефлексії щодо поняття *лінгвоекологія* не доводиться.

Функціональна багатогранність лінгвоекології утруднює її дефініювання. Тож за браком повноцінного визначення звернемося до першоджерела. У розумінні її засновника Е. Гаугена «language ecology may be defined as the study of interactions between any given language and its environment» [15, с. 325]; «the true environment of a language is the society that uses it as one of its codes» [15, с. 325]. Але наведене визначення та коментарі щодо природи та місії лінгвоекології, як і сама метафоричність поняття, не забезпечують достатньої для аналізу наративних практик конкретизації. Не відзначаються особливою розлогістю й інші визначення, як, наприклад: «Linguistic ecology is the study of languages in relation to one another and to various social factors» [17]. Нам імпонує, як найбільш відповідне дослідженню публіцистичної практики визначення лінгвоекології, наведене О. Кулею. «Лінгвоекологія, – пише вона, це наука про взаємозв'язки мови і мислення людини в різних ситуаціях всіх сфер її діяльності, про взаємозв'язки мови з об'єктивною дійсністю, про здатність мови впливати на реальні життєві події» [2].

Широкий спектр визначень поняття *лінгвоекологія* виправданий його новизною та багатоаспектністю проявів взаємозалежностей мови, культури, мислення. Проте в усіх визначеннях проглядається спільний предмет вивчення – взаємозв'язок мовних трансформацій зі змінами у культурі та суспільному бутті. «Language ecology is the interactions between the environment and language» [18].

Сучасна українська мовна екологія публіцистики на тлі постмодерністської переоцінки цінностей проявилася неологізмами, відповідними репрезентації воєнних реалій у суспільній свідомості українців. Не буде помилкою відзначити й зворотній вплив «реальних життєвих подій» на мову. Екзистенціал тривоги, привнесений у суспільну свідомість війною, спричинив істотні корективи у бачення нормативності мови та необхідності її дотримання.

Вагомість публіцистики в часи випробувань українців на міцність національної ідентичності та рішучості опору ворожій інформаційній агресії послаблює вимоги до лексики та стилістики, Рудименти пуританства модернізму щодо дотримання літературної мови наразі не дають можливості повною мірою лексико-стилістично інтерпретувати настрої та прагнення українців у сучасних умовах воєнного стану. Думка, що ужиток табуйованої лексики шкодить формуванню політичної культури суспільства та не викликає довіри, наразі не витримує верифікації. Без порушень пуританських норм лексики неможливо адекватно суспільним настроям забарвити повідомлення про воєнні події. Як вияв екзистенціалу болю за українських військових сприймається фрагмент публікації від 03.01.25 щодо втрати 900 мільйонів євро на підготовку 155 бригади ВСУ: «І те, як наші все це *просрали*, це просто на голову не налазить» (https://www.komersant.info/skandal-navkolo-155-oi-bryhady-podalshe-formuvannia-novykh-pidrozdiliv-pid-zahrozoiu/).

Як відомо, «кожна більш-менш оформлена спільнота людей і кожен вид діяльності прагне створити свою особливу «мову». Така «мовна творчість» пояснюється цілою низкою обставин, найчастіше специфічними потребами...» [11, с. 252]. Журналістська спільнота склала свій семантико-стилістичний тезаурус професіоналізмів, який відображає обставини тісні взаємини постмодерністської культури та професійної етики журналіста – та потреби – вираження суспільних настроїв. Те, що в мирні часи вважалося порушенням лінгвоекології, як то: ужиток нелітературної лексики, особливих стилістичних прийомів зараз правомірно застосовується журналістами задля емоційного підсилення наративу. Український читач здатен усвідомити, що відображення соціальної дійсності воєнного стану потребує особливої лексики та стилістичних прийомів. Неологізація стала виявом стану суспільної психології.

Неологізація української мови відбувалася завжди, проте вона прискорилася з утвердженням культури постмодернізму. Постмодернізм переоцінкою цінностей створив підґрунтя для вираження воєнного стану суспільної свідомості. У кожному окремому випадку порушення мовних норм, їх кореляції з культурними імперативами постмодернізму має свій сенс. Вплив постмодернізму відкрив скриньку Пандори порушень усталених уявлень про мовну нормальність. А публіцистика – лише орган, який відображає дух епохи. Наразі усе більше спостерігається показове порушення морфолого-синтаксичних та стилістичних

норм української мови і у просторіччі. Постмодерністські культурні зрушення спричинили істотні мовні флуктуації, а сама мова як система перейшла на новий аттрактор, однією з домінант якого стала іностилістична норма мовлення.

У молодіжному середовищі нова мовна «нормальність», як правило, обумовлена намаганнями до самовираження або вербалізацією негативних емоцій. Як пишуть М. П. Баган та ін., «на думку багатьох студентів, лайка робить мовлення переконливішим…» [1, с. 20]. У публіцистики є більш прагматичне завдання. У публіцистичному тексті, окрім завдання художнього забарвлення та емотивності, лексика та стилістика здійснюють ще й просвітницьку функцію формування громадської думки щодо певних об'єктів, суб'єктів, подій тощо. А відтак в оцінках мовно-етичних порушень маємо виходити з їх суспільної значимості. «Бавовна», «совок», «росія» «московія» «рашизм» це неологізми, породжені ворожістю. У більшості випадків застосування табуйованої лексики в публіцистиці виправдовується доцільністю пожертви мовною етикою заради конотативного забарвлення наративу. Наприклад, фразеологізм про «русский военный корабль…» несе значний як інформаційний, так і конотативний потенціал та став крилатим висловом завдяки збігу журналістської та суспільної оцінок події. Журналіст добирає стилістичні засоби, мовні одиниці з високим конотативним потенціалом, забарвлює текст афоризмами, жаргонізмами, вульгаризмами, не нехтує й табуйованою лексикою.

На практиці, окрім прямого або опосередкованого відображення інтенцій автора, «у наративі проявляється характер, емоційні стани мовця, його «стратегія», тобто вплив на читача чи слухача. У наративі важливою є не стільки сама історія, скільки думка автора історії та засоби утримання уваги, зацікавленості та включеності співрозмовника, який виступає як співавтор наративу» [5, с. 22]. Виникає питання, на якій підставі мовиться про співавторство читача у наративі? Відповідь криється у постулаті постмодернізму, згідно якого смисл тексту твориться читачем. Читання є творчим процесом трансмутації крізь ментальні, світоглядні зіставлення із уже засвоєним контентом, є результатом рефлексивного мислення. Текст осмислюється читачем у контексті фонових знань прецедентних текстів. Тож публіцист має тримати в полі зору той факт, що ніщо не заважає читачеві інтерпретувати чужі інтенції з позицій власних інтересів та ціннісних орієнтирів. Філософ, теоретик постмодернізму Р. Барт вважає, що кожен читач має право домислювати текст, приписувати йому власно надумані смисли. М. Бланшо це визначає як «читання самого себе».

Утім, публіцистика не є тим літературним жанром, який зацікавлений у читацькій інтерпретації тексту. Прагнення запобігти читацькому домислюванню й спонукає публіцистів урізноманітнювати стилістику, лексику, спиратися на загальновідомі тексти, фразеологізми, вдаватися до софістики тощо задля того, щоб зробити читача своїм однодумцем, Зазвичай, порушуючи мовні норми, застосовуючи відповідну форму фокалізації, публіцист технологічно не залишає читачеві простору для аналізу, пошуку істини, змушуючи його сприймати стилістично забарвлений красномовством просторіччя авторський наратив як власно осмислену істину. «За допомогою розмовних слів, зокрема вульгаризмів, журналісти прагнуть урізноманітнити виклад матеріалу, вплинути на емоції реципієнта інформацією, зацікавити його, переконати в чомусь, викликати співчуття чи навпаки – гнів і зневагу» [4, с. 223]. Відомо, що емоційно забарвлене повідомлення краще утримує увагу читача та видається йому більш переконливим. Наведемо декотрі психологічно марковані приклади із газетних публікацій: «одні старі мордяки», «нечиста мармиза вилазить усюди», «треба негайно заткнути пельки», «хіба рил жирних…стане більше», «не перестають жерти колючий кактус» [4, с. 224–225] і т. і. Застосовуючи конотативно марковані дисфемізми, вульгарну лексику тощо, дописувач намагається сформувати бажану емоційну оцінку, скажімо, викликати неприязнь, огиду. Психологи підтверджують, що емоційно забарвлене повідомлення має більший вплив на читача, ніж нейтрально інформативне.

Наприклад, із згаданих нами вище витягів із газетних публікацій – брутальне «мордяка» автор застосовує замість конотативно нейтрального «обличчя» з метою викликати у читача негативне ставлення до суб'єкта «мордяки». Таким чином, лексико-стилістична цілеобумовленість публіцистичного тексту постає засобом соціальної інженерії. І добре, якщо він не шкодить національним інтересам. Утім, професійні журналісти свідомі того, що експресивність, емоційне навантаження може бути й небезпечним для читача з вразливою психікою.

Значно вразливішим є використання мови з метою особистісного мобінгу. К. В. Тараненко наводить приклад газетної публікації, який можна розцінити як мобінг держслужбовця. Читачам пропонується наратив: «До влади прийшло якесь

дике плем'я (від прізвища голови райдержадміністрації – А. Дикого» [8, с. 119]. Не є секретом, що газетні публікації рясніють проявами морального нігілізму, який межує з цинізмом, про що говорить К. В. Тараненко. «Лінгвісти, пише вона, постійно наголошують на тому, що сучасна мова є мовою ворожнечі, ненависті, насилля й дегуманізації» [8, с. 115]. Утім, на нашу думку, таке узагальнення не є виправданим. Дійсно, у суспільстві під впливом воєнних загроз спостерігається зміна уявлень про норми моралі, етики, відбувається переоцінка цінностей, уявлень про комунікаційну толерантність, що спричиняє порушення лінгвістичної екології. Проте це явище слід оцінювати як тимчасове, ситуативно обумовлене, хоча не виключається і вияв непрофесіоналізму публіциста, його низької культури.

Ми окреслили найбільш поширені та вразливі, але достатньо показові проблеми з психотравматизації суспільства у функціонуванні сучасної української мови, а відповідно і проблеми лінгвоекології. Вважаємо, що мати чіткий опис даних проблем уже означає – стати на шлях аналізу та виправдання порушень лінвоекології.

Мова, як відомо, є душею народу, а ментальні еволюції знаходять своє вираження у мовних трансформаціях, нехтуючи екологією мови, тобто публіцистика здійснює руйнівний вплив на суспільну свідомість. Мова є найбільш чутливою до змін у сфері суспільного буття. Тож нові повоєнні умови неодмінно повернуть українській мові публіцистики її толерантність, чистоту, позаяк «ревна турбота про чистоту рідної мови має передусім сполучатися з інстинктом національного самозбереження. … Вимоги чистоти мови, турбота про гарний склад в усній та письмовій мові породжені по суті тим самим соціальним інстинктом…» [11, с. 82]. Утім сполучення екології мови з інстинктом самозбереження не спростовує прагнення до національного самовираження. Міра турботи «про гарний склад в усній та письмовій мові» публіцистики та національне самовираження визначається співвідношенням свободи та відповідальності журналіста. Свобода обтяжена відповідальністю, «дійсна свобода не є благом («ми прокляті нашою свободою» – Ж.-П. Сартр), адже вона пов'язана з тягарем відповідальності» [7, с. 69]. Співвідношення свободи та необхідності має узгоджуватися із суспільними настроями та національними інтересами. Тож турбота про екологію мови не має перетворитися ні на свавілля, ні на диктат зразка уже підзабутих часів. Поняття «лінгвоекологія» не є абсолютним, а її оцінка не може бути догматичною. Свобода вияву ідіостилю, як і відповідальність за його наслідки, становлять нову систему цінностей та надають журналісту «свободу бути собою». Догматизація лексики, стилістики тощо як форма диктату пішли у небуття разом із модернізмом, а натомість утвердився пріоритет свободи мовних виразів та стилів. Проте не варто впадати в крайність вседозволеності. Погодьмося, «необхідна якась стримуюча сила, якийсь регулятор, надто швидка зміна мови як засобу спілкування, якою вона в першу чергу і є, становить соціальну небезпеку для даної мовної спільноти» [11, с. 82].

І наостанок. Екологічний підхід до аналізу журналістських мовних практик передбачає, що «мова не локалізована у суб'єкті мовлення як його вроджені чи набуті здібності, але безперервно зароджується в багаторівневій динаміці соціальної комунікації» [9, с. 69]. Відтак динаміка мови, етика публіциста є похідними від стану соціального середовища та усвідомлення ним своєї ролі у його формуванні. Наразі до одного з нагальних завдань журналіста у формуванні суспільної свідомості «правомірно віднести необхідність перебудови перцептивного образу російсько-української війни, що склався в попередні роки» [6, с. 86], згідно сьогоденних реалій.

Сучасний етап суспільного буття становить уже нову якість, а тому мають діяти й нові норми лінгвоекології, нова етична «нормальність». Публіцисти мають керуватися прагматичністю мети на користь національним інтересам.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що екологія мови публіцистики становить потужний чинник психологічного благополуччя нації. Порушення лінгвістичних норм, ужиток нелітературної лексики, неприйнятних стилістичних прийомів бачиться ситуативним явищем, як наслідком воєнної психотравматизації, а відтак має визнаватися ситуативно обумовленою формою опору ворожій інформаційній агресії. Професійна компетентність журналіста оцінюється наслідками впливу на читачів, а не застосованою ним лексикою та стилістикою. Погодьмося, що «any decision making should be informed, well debated, and monitored in its consequences. As any decision making is made by minds that collaborate in a media environment, an improvement in the mediasphere is likely to affect the way people live together» [12]. Суспільне існування за воєнного стану передбачає комунікацію мовою, яка є відповідною ментальним викликам.

Обумовленість мови суспільною дійсністю вселяє впевненість, що настання миру та соціально-психологічного стану безпеки постануть основою осучаснення мовної культури публіцистики в національних інтересах.

Отримані результати статейного дослідження публіцистичних практик щодо стану лінгвістичної екології свідчать про потребу осучаснення технології інформатизації суспільства, розкривають орієнтири ужитку заходів запобігання зловживанням свободою слова.

Потенціал лінгвоекології як нової галузі досліджень є далеко не вичерпаним, як і тема подолання негативних проявів в україномовному інформаційному середовищі, тож залишається відкритою для подальшого дослідження.

Список літератури:

1. Баган М., Навальна М., Істоміна А. Індивідуальні вербальні коди спонтанної емоційної психорегуляції сучасної української молоді. *Psycholinguistics*, 31 (2), 2022. 6–32. https://doi.org/10.31470/2309-1797-2022-31-2-6-32
2. Куля О. Теоретичні засади лінгвоекології як напрямку сучасних лінгвістичних досліджень. 2014. URL: http://conferences.neasmo.org.ua/ru/art/266 (дата звернення: 01.02.2024).
3. Куца В. А. Еколінгвістика як новітній напрям досліджень у сучасній науковій парадигмі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*, 52, 1, 2021. 120–122. https://doi.org/10.32841/2409-1154.2021.52-1.28
4. Левченко Т. М. Актуалізація вульгаризмів у текстах суспільно-політичної тематики. *Науковий вісник Херсонського державного університету Серія Германістика та міжкультурна комунікація*, 1, 2020. 222–228.
5. Онопрієнко В. І. Наратив як стратегія та практика постмодерністського оновлення методології. соціогуманітарного знання. *Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія,* 1, 2010. 22–25.
6. Слюсаревський М. М. Соціально-психологічний стан українського суспільства в умовах повномасштабного російського вторгнення: нагальні виклики і відповіді: Наукова доповідь на засіданні Президії НАПН України 21 квітня 2022 р. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 4(1), 2022. 85–92. https://doi.org/10.15407/visn2022.06.085
7. Стежко Ю. Г. Суперечливість свободи та парадокси відповідальності (антропологічний аналіз). *Антропологічні виміри філософських досліджень*, 13, 2018. 65–78. https://doi.org/10.15802/ampr.v0i13.131937
8. Тараненко К. В. Явище лінгвоцинізму з позиції еколінгвістики. *Journal «Ukrainian sense»*, 1, 2019. 113–121.
9. Тараненко К. В. Тенденції розвитку світової та вітчизняної еколінгвістики. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія*, 31, (70), 2 Ч. 1, 2020. 67–72. https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.2-1/12
10. Шүкенай Г. Т., Абизова А. М., & Тлегенова Г. А.. Linguoecology of Teacher's Speech. 2022. https://doi.org/10.32014/2022.2518-1467.370
11. Bally Ch. Traite de stylistique francaise. Paris-Geneve, 1951. 392 p. URL: https://f.eruditor.link/file/1573385/ (дата звернення: 01.02.2024).
12. Biase L. De. Diversity not division: language in the media ecology. 2022. URL: https://surl.li/eyvelm (дата звернення: 01.02.2024).
13. Bilavych H., Perchyk M., Kondrat M., Semchuk V. M., Khanas O., Marchuk S., & Turelyk M. Ecology of the Ukrainian Language through the Prism of Ecologization of Education for Sustainable Development and under the Conditions of War. *European Science,* 2 (sge15-02), 2022. 36–48. https://doi.org/10.30890/2709-2313.2022-15-02-005
14. Brown K. Linguistic ecology and multilingual education. Eesti Haridusteaduste Ajakiri. Estonian Journal of Education, 10 (2), 2022. 29–47. https://doi.org/10.12697/eha.2022.10.2.02b
15. Haugen E. *The Ecology of Language*. Stanford University Press 1972.
16. Li J., Steffensen S. V., & Huang G. Rethinking ecolinguistics from a distributed language perspective. *Language Sciences*, 80, [101277]. 2020. https://doi.org/10.1016/j.langsci.2020.101277
17. Nordquist R. Linguistic Ecology. *The glossary of grammatical and rhetorical terms*. 2019. URL: https://www-thoughtco-com.translate.goog/what-is-linguistic-ecology-1691125?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=sc
18. Rasheed N. J. Language Ecology or Ecolinguistics: Conceptual and Theoretical Discussions. *Journal of the College of Education for Women*, vol. 34 (1), 2023. 1–9. https://doi.org/10.36231/coedw.v34i1.1650
19. Stezhko Yu. Philosophy of Postmodernism as a Marker of Modern Linguistic Methodology of Research on Interlinguistic Communication. Philosphy. Sociology. Vol. 34, 3, 2023. 261–268. https://doi.org/10.6001/filsoc.2023.34.3.6

Stezhko Yu. H. LINGUISTIC ECOLOGY OF STRUCTURES OF PUBLICISTIC TEXTS (analysis of narrative practices)

The process of society mediocratization, bein` the outcome of the liberalization of the information policy, has been done the study of ecological language in public media relevant. The paper is dedicated to light up the nature of the linguistric ecology and its analyses in the publicistics as the most consumer informational product. It`s stated, it is better, assessing lexics and stylistics of journalism, to start from its corresponding the dominant culture of the postmodern era and public sentiment because the culture of speaking is the reflection of social reality. The normativity of language is not a historical constant, but has a situational character, the certain-historical conditionality. Similarly, the mentality of Ukrainians is currently existentially conditioned by the anxiety of military threats. Anti-Ukrainian fakes, slanders against Ukrainian reality are debunked, on the one hand, and the society reaction to military incidents, on the other one, were manifested through the formation of a kind of journalistic thesaurus and a change in ideas about normativity of a language. it is noted in the paper that the era of postmodern declares the reader co-authorship in the building of a narrative meaning. So, for creating an emotional- and associative setting a negative assessment of hostile to Ukraine narratives of the publicistics, they resort to searching the effective methods to influence on minds of readers, even using taboo vocabulary. It is argued that the narrative or the latent character might influence on a reader directly, and lie in allusions, metaphors, memes, etc., relying on the tendency of readers to think what unsaid is. It is matter not only what an author said, but also what is covered in his unsaid intentions. At the time, it is pointed on the unjustification of using blasphemy, mobbing, etc. in reports about compatriots in the paper. It is underlined that the very responsibility is an integral component of freedom of speech under all conditions. Freedom of idiostyle manifestation and the responsibility for its consequences constitutes a new system of values and opens to reporter the «freedom to be as oneself». The above mentioned statements of the paper study of the linguistic ecology of the publicistics practices is to contribute gaining the organizational- and legal measures for the ordering the language of the puclicistic on behalf of the national interests.

Key words: *linguistic ecology, narrative, publicisctics, postmodernism, ethics.*

Відомості про авторів

Абабіна Н. В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри зарубіжної літератур Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Алієва Севіндж А. – докторант Національної академії наук Азербайджану

Бабенко В. С. – доктор філософії за спеціальністю 061 – Журналістика, старший викладач кафедри журналістики Університету митної справи та фінансів

Багно Я. В. – викладач кафедри соціальної роботи та мовної підготовки Придніпровського інституту Приватного акціонерного товариства «ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом»

Балюн О. О. – кандидат історичних наук, доцент кафедри видавничої справи та редагування Навчально-наукового видавничо-поліграфічного інституту Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Барабаш С. М. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри мовної підготовки Національного медичного університету імені О. О. Богомольця

Башманівська Л. А. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української та зарубіжної літератур і методик їх навчання Житомирського державного університету імені Івана Франка

Бегер І. В. – студентка ІІІ курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти факультету української філології, іноземних мов та соціальних комунікацій Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

Біляцька В. П. – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри філології та мовної комунікації Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

Бондаренко І. С. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри слов'янської філології Запорізького національного університету

Булах Т. Д. – доктор наук із соціальних комунікацій, доцент, доцент кафедри культурології та медіакомунікацій Харківської державної академії культури

Бутиріна М. В. – доктор наук із соціальних комунікацій, професор, професор кафедри маркетингу Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

Валієва Дж. Е. – аспірантка кафедри азербайджанської та світової літератури Гянджинського державного університету, викладач Мінгачевірського державного університету

Волковинський О. С. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Горболіс Л. М. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови і літератури кафедри перекладу Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

Гордієнко Т. О. – аспірантка Могилянської школи журналістики Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Гулієв Е. М. – докторант Інституту рукописів імені Мухаммеда Фізулі Національної академії наук Азербайджану

Гундерук О. О. – кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент, доцент кафедри української філології та журналістики Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

Гуцул Л. І. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи та мовної підготовки Придніпровського інституту Приватного акціонерного товариства «ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом»

Данькевич Ю. В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри комп'ютерних та інформаційних технологій Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Дроздовський Д. І. – кандидат філологічних наук, науковий співробітник відділу зарубіжних і слов'янських літератур Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка Національної академії нак України

Зіневич В. В. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Київського національного лінгвістичного університету

Зінченко О. А. – викладач кафедри ділової іноземної мови та перекладу факультету іноземних мов Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Зозуля Н. Ю. – кандидат філологічних наук, доктор філософії, доцент, доцент кафедри інформаційно-аналітичної діяльності та інформаційної безпеки Національного транспортного університету

Ібрагімова Х. А. – кандидат філологічних наук, старший викладач Бакинського слов'янського університету

Іванюха Т. В. – кандидат філологічних наук, доцент, докторант Навчально-наукового інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Івасишина Т. А. – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри східноєвропейських мов Національної академії Служби безпеки України

Калиновська І. М. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри практики англійської мови Волинського національного університету імені Лесі Українки

Качак Т. Б. – доктор філологічних наук, професор кафедри початкової освіти та освітніх інновацій Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Кирилова О. В. – кандидатка філологічних наук, доцентка, деканеса факультету систем і засобів масової комунікації Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Кияниця Є. О. – кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент, доцент кафедри журналістики та реклами Державного торговельно-економічного університету

Козак В. А. – доцент кафедри мовної підготовки Київського інституту Національної гвардії України

Коляда Е. К. – кандидат філологічних наук, професор, професор кафедри практики англійської мови Волинського національного університету імені Лесі Українки

Комар Л. В. – старший викладач кафедри соціальної роботи та мовної підготовки Придніпровського інституту Приватного акціонерного товариства «ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом»

Комарницька Т. К. – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри мов і літератур Далекого Сходу та Південно-Східної Азії Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Костенко О. Г. – директор навчально-наукової бібліотеки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Кошелюк О. В. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри соціальних комунікацій Волинського національного університету імені Лесі Українки

Кошман І. М. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки, української філології та журналістики Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Луканська Г. А. – старший викладач кафедри соціальної роботи та мовної підготовки Придніпровського інституту Приватного акціонерного товариства «ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом»

Любецька В. В. – доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Київської академії прикладних мистецтв

Макаренко Л. В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки, української філології та журналістики Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Махаррамзада Т. – докторант Національного музею азербайджанської літератури імені Нізамі Гянджеві Національної академії наук Азербайджану

Науменко Н. В. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри іноземних мов професійного спрямування Національного університету харчових технологій

Николюк Т. В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземної та української філології Луцького національного технічного університету

Обласова О. І. – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри журналістики Університету митної справи та фінансів

Одарчук Н. А. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри практики англійської мови Волинського національного університету імені Лесі Українки

Олексієнко Л. А. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи та мовної підготовки Придніпровського інституту Приватного акціонерного товариства «ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом»

Олійник Л. В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української філології Хмельницького національного університету

Панченко С. А. – кандидат культурології, доцент, докторант Навчально-наукового інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Посмітна В. В. – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри мовної підготовки Київського інституту Національної гвардії України

Приймак І. В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української філології Хмельницького національного університету

Прус Н. О. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов та міжкультурної комунікації факультету підготовки іноземних громадян Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця

Сабадаш М. С. – аспірантка Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Собчук О. Б. – аспірантка кафедри української та зарубіжної літератури і методик їх навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Стежко Ю. Г. – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов за фахом Державного університету «Київський авіаційний інститут»

Талат І. О. – викладач кафедри соціальної роботи та мовної підготовки Придніпровського інституту Приватного акціонерного товариства «ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом»

Телелим І. В. – кандидат політичних наук, доцент кафедри загальноправових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ

Токмань Г. Л. – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри української і зарубіжної літератури та методики навчання Університету Григорія Сковороди в Переяславі

Трегуб А. М. – кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент, доцент кафедри, завідувач кафедри дизайну КВНЗ «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради

Фенько Н. М. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української філології та журналістики Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

Фисун Д. М. – магістр кафедри видавничої справи та редагування Навчально-наукового видавничо-поліграфічного інституту Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Халілзаде Ш. Ш. – викладач Центру іноземних мов Азербайджанського державного педагогічного університету

Хотюн Л. В. – кандидатка наук із соціальних комунікації, завідувачка кафедри масової та міжнародної комунікації Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Ципердюк І. М. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики, реклами та зв'язків з громадськістю ПВНЗ «Університет Короля Данила»

Червінчук А. О. – доктор філософії з журналістики, доцент кафедри журналістики Національного університету «Одеська юридична академія»

Чулкова А. В. – викладачка кафедри журналістики факультету політичних наук Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Шкляєва Н. В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземної та української філології Луцького національного технічного університету

Юган Н. Л. – докторка філологічних наук, доцентка, професорка кафедри літературознавства, східної філології та перекладу ДУ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Науковий журнал

ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Серія: Філологія. Журналістика

Том 36 (75) № 1 2025

Частина 2

Коректура • *Н. Пирог*

Комп'ютерна верстка • *Т. Клименко*

Адреса редакції:
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського
м. Київ, вул. Джона Маккейна, 33
Електронна пошта: editor@philol.vernadskyjournals.in.ua
Сторінка журналу: www.philol.vernadskyjournals.in.ua

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 36,12. Ум. друк. арк. 39,29. Зам. № 0325/209
Підписано до друку 21.02.2025. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.